BUDAPEST RÉGISÉGEI

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI ÉVKÖNYV

XI

KUZSINSZKY BÁLINT

A GÁZGYÁRI RÓMAI FAZEKASTELEP AQUINCUMBAN

397 ÁBRÁVAL

DAS GROSSE RÖMISCHE TÖPFERVIERTEL IN AQUINCUM BEI BUDAPEST (AUSZUG)

MIT 397 ABBILDUNGEN

BUDAPEST

A SZÉKESFŐVÁROS KIADÁSA

1932

BUDAPEST RÉGISÉGEI

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI ÉVKÖNYV

XI

KUZSINSZKY BÁLINT

A GÁZGYÁRI RÓMAI FAZEKASTELEP AQUINCUMBAN

DAS GROSSE RÖMISCHE TÖPFERVIERTEL IN AQUINCUM BEI BUDAPEST (AUSZUG)

BUDAPEST

A SZÉKES FŐVÁROS KIADÁSA

1932

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Dr KUZSINSZKY BÁLINT

A GÁZGYÁRI RÓMAI FAZEKASTELEP AQUINCUMBAN

BEVEZETÉS.

A római agyagmívesség volt kétségkívül a legelterjedtebb iparág. A római edények természetesen nem hiányozhattak egy háztartásból sem, amint legjobban azok a cserepek mutatják, melyek mindenütt előfordulnak, ahol rómaiak tartózkodtak. Ezek találhatók a legnagyobb számmal már azért is, mert az agyagedényeket, ha eltörtek, semmire sem használhatták. Még legépebben maradtak azok az edények, melyeket olyan sírokban találunk, melyeket később nem bolygattak meg. De a legkisebb cserép is tanulságos lehet: a technikájuk és díszítésök oly sokféleséget mutat, mely nyilvánvalóvá teszi, hogy nem származhatnak egy helyről. Ezért fontosak a helyek is, ahol készültek.

Még a legtermészetesebb, hogy a közönséges háztartási edényeket helyben, vagyis ott kellett előállítani, ahol napfényre kerültek. Már a keltáknak volt virágzó agyagmívességük és a korongon gyártott edényeik a római uralom alatt is sokáig használatban voltak. Egy metzi sírkövön (Galliában) a fazekas neve *Casatus,* aki *Caratus* fia és világosan mutatja az illetőnek odavaló, kelta származását. IV. Bericht der römisch-germanischen Kommission 1908 S. 29 Abb. 1.

Voltak azonban edények, melyeket a rómaiak máshonnan importáltak. Ezek a finomabb, ú. n. *terra sigillata*-edények, melyek fényes vörös színükkel leghamarább felismerhetővé teszik római eredetüket. Lehettek síma csészék, tálcák, melyek korongon készültek, mint a közönséges edények, és voltak nagyobb tálak, melyeknek domborképes díszítése csak úgy volt előállítható, ha mintákból préselték ki, amely eljárást az idevaló fazekasok eredetileg nem ismerték.

Ezeket a reliefdíszes edényeket, melyek hozzánk még a Kr. u. I. században kerültek (V. ö. Kuzsinszky, A legrégibb terrasigillata-edények Pannoniában. Arch. Értesítő XL 1926, 88. ll.), Délfranciaországban (Banassac, La Graufesenque) készítették az odavaló fazekasok azon edények mintájára, melyek az italiai Arezzóból valók voltak. Majd Középfranciaországban Lezoux lett az a

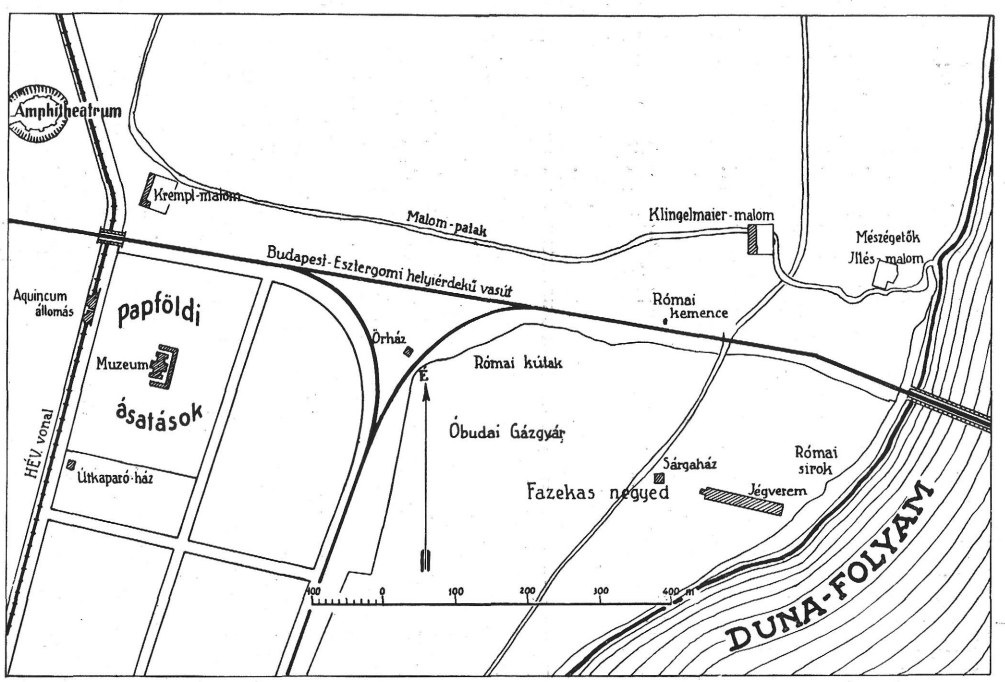
hely, ahonnan még nagyobb volt az export keletre. Hogy pedig még közelebb legyenek ezek a fazekastelepek (Töpfereien) azokhoz a vidékekhez, hol vásárló piacokat találtak, a Rajna vidékén (Pfalz) Rheinzabernben és más helyeken (Heiligenberg) keletkeztek gyárak, melyekben nagyobbrészt oly fazekasok telepedtek le, kik előbb Lezouxban dolgoztak és attól kezdve ezek gyártmányai jutottak tömegesen hozzánk. Még tovább keletre feküdt Westerndorf (Rosenheim mellett Bajorországban), ahonnan a legkésőbbi, már a Kr. u. II. század közepétől itt gyártott sigillataedényeket kaptuk.

De minél jobban eltávolodtak a nyugattól és minél később dolgoztak ezek a műhelyek, az áruik egyre vesztettek jóságukból s az anyaguk és mázuk nem oly finom, a képeik nem oly változatosak és eredetiek, mert egyszerűen beérték a régebbiek átvételével.

A belföldi fazekasok nálunk is már korán készítettek olyan tálakat, melyek formára megegyeztek az igazi terrasigillatákkal, főleg a Dragendorffnál (Terra sigillata. Bonner Jahrbücher, Bonn 1895) 37. szám alatt szereplő típussal, de a díszítésük még nem mutat figurális alakokat, és a mi a legnagyobb különbség, a növényi díszítmények a kész edényeken be vannak nyomva. Viszont már ezeken az ú. n. pannoniai edényeken ott látjuk a bélyegeket (pld. *Resatus*), úgy mint a külföldi terrasigillatákon. Újabban aztán kitűnt, hogy a domború képeket is már az I. században kezdték utánozni. Nagy Lajos (Egy pannoniai terrasigillata-gyár. Arch. Értesítő XLII 1928, 110. l.) mutatott rá két cserépre, az egyik Óbudáról, a másik Szilasbalhásról való, hogy ezeken olyan képek, mint a nyilas alak és mások fordulnak elő, melyek már a délfranciaországi sigillatákról ismeretesek. A miért ezek a cserepek mégsem származhatnak Franciaországból, bizonyítja a szürke agyaguk és fekete mázuk, melyeket csak pannoniai edényeken találhatunk meg. Annál könnyebben áttérhettek tehát később nálunk olyan terrasigillaták készítésére, melyek színben is hasonlítottak az igazi terrasigillatákhoz.

Kemencék, melyekben edényeket égethettek, bizonyára nálunk is voltak. A két legteljesebb kemencét, melyekben szürke pannoniai edénycserepek maradtak, a Balaton vidékén Gyulafirátót határában a «Pogánytelek» nevű helyen ásták ki (Kuzsinszky, A Balaton környékének archaeologiája 194. l.), azonkívül Falufürednél és Alsó-Örsnél láttam hasonló kemencék maradványait (u. o. 170. és 180. ll.). Olyan nagy fazekasnegyedet azonban, ahol éppoly nagyban készültek a terrasigillaták, mint az ismertebb nyugati helyeken, először Aquincumban találtunk. Mint a legkeletibb pont, melyen túl keletfelé más hasonló hely eddig nem ismeretes (V. ö. Knorr-Sprater, Die westpfälzischen Sigillata-Töpfereien Taf. 97. Kartenskizze der bis jetzt

bekannten Töpfereien verzierter Terra Sigillata), körülbelül a legkésőbbi is, már a II. század második feléből való, amikor az ipari tevékenység decentralizációja a provinciákra kiterjedt (v. ö. Rostovtzeff, Gesellschaft u. Wirtschaft im römischen Reich S. 363, 20) és érthető, hogy ilyen nagy telep Aquincumban is keletkezhetett. Összesen 35 kemence került napfényre és egy körülbelül 150 ezer négyzetméternyi területen részben nagyon szétszórtan állottak, mely ma az óbudai gázgyárhoz tartozik (1. ábra). Keletre a Duna

1. ábra.

határolta, nyugatra találjuk a papföldi ásatásokat a római polgárvárossal, amelytől sírok választották el. Már azon kívül feküdt tehát, a város keleti határán, a mint azok a kisebb fazekas műhelyek is a városon kívül voltak, melyek azóta Óbudán a Kiscelli-utcában vagy a polgárváros másik, nyugati szélén, a volt lókórház közelében láttak napvilágot. A katonaságnak azonban nem akadt semmi nyoma ebben a fazekas negyedben, amint nem is lehetett, ha szomszédságában a polgárváros volt.

A kemencék kétfélék voltak, négyszögűek és kerekek, de a kisebb négyszögű kemencékben éppúgy égethettek edényeket, mint a köralakúakban. Maguk a kemencék ugyan már ki voltak ürítve, és csak a törmelék töltötte

ki, de az edények, melyeket bennök égettek, részben egészen, részben a tűztől deformálódva vagy összetörve, a kemencék mellett rakásra hányva (Ausschussware) vagy szétszórva megmaradtak.

Így találtuk a terrasigillata-edényeket is. Nincsen köztük egyetlen ép darab, nyilván azért, mert a sikerült árút még idejekorán elszállították. De cserép sem volt sok. Mázuk többnyire lekopott, vagy éppenséggel hiányzik, mintha előbb törtek volna össze, mielőtt mázzal bevonták volna.

Annál nagyobb számmal maradtak meg a minták, amelyekből a terrasigillata-edényeket kipréselték. Körülbelül 70 ilyen minta akadt, vagyis oly nagy mennyiségben, hogy ennyi csak ott fordulhat elő, ahol azokat a terrasigillata-edények készítéséhez fel is használták. Többször egymás mellett láthatjuk a cserépdarabot és a mintát, melyek pontosan egymásba illenek. Ha ezek a minták nem is voltak mind épek, sokat könnyen lehetett összeragasztani. Amennyire formáik mutatják, a belőlük készült edények legtöbbször félgömbalakúak voltak, és ahhoz a közönséges típushoz tartoztak, mely Dragendorffnál a 37-es számmal van megjelölve. Mellette elég gyakori lehetett a Drag. 30-as forma, mely a mai virágcseréphez hasonlít. Ilyen minta 11 van, köztük egy (*Tm. 58* = 115. ábra), amelyhez a belőle készült edénynek nagy része (*T. 53* = 81. ábra) is megkerült. A minták között van azonban két fedőalakú is (100. ábra), aminő formát a terrasigillaták között eddig nem ismertünk. Egyébként a minták sokkal durvábbak és rosszabbul vannak kiégetve, mint azok, melyeket nyugaton látunk. Csak azok keményebbek, melyek szürke agyagból készültek. Olyan gallérjuk, minőket például Rheinzabernben látni, nincsen. A lábgyűrűt azonban, melyet rendesen a mintából kikerült tálhoz utólag a korongon formáltak hozzá, tálmintáinkon már bemélyítve találjuk.

Hogy a minták idevalók, még jobban kitűnik a díszítésükből, mely belső oldalfalukat borítja és amilyen másutt (legalább nagyrészt) nem fordul elő. Az a díszítés, mely a cserepeken domborúan jelentkezik, a mintákon természetesen homorúan fordul elő, csakhogy ezeken teljesebb: sokkal nagyobb számmal láthatók nemcsak a belényomott alakok, a képtípusok, hanem a díszítés egész stílusa is áttekinthetőbb. Az alakok között vannak ugyan olyanok, melyekhez hasonlók idegen terrasigillatákon találhatók, mint Victoria (101. ábra 1), Pán a maszkkal (101. ábra 5), a szaladó gyermekalak (101. ábra 4), de egyik sem egészen ugyanaz, úgyhogy még ezek sincsenek egyszerűen átvéve. Másfelől azonban a legtöbb képtípus annyira eredetinek látszik, hogy másutt nem találhatták ki, csak itthon; például a kalapáló férfi (101. ábra 6), az ülő Pán a hátrakötött kezekkel (101. ábra 7), vagy a gémféle vízimadár

(105. ábra 28, 29); már pedig ezek a leggyakoribb képtípusok. Még az egyes szőlőlevelek (106. ábra 34—42) is mások, mint azokon a cserepeken, melyek nem helyben készültek.

Ami a díszítés lokális eredetét még jobban szemlélteti, a szőlőinda alkalmazása. Ez kétféleképpen történhetett. Vagy hullámos vonalban fut körben az inda, vagy fölfelé mennek az indák és a képmezőt több szakaszra osztják, melyekben a képtípusokat elhelyezték. Hanem azért a kétféle indadíszítés között nincsen lényeges különbség, a szárakat a levelekhez következetesen utólag karcolták be, a képtípusok pedig mindig ugyanazok. Ezek a minták tehát nem származhattak különböző műhelyekből, vagy ha volt is több műhely a telepen, ahol ezek a minták készültek, a mesterük csak ugyanaz lehetett. Tényleg úgy van, hogy mint az edénynminták készítője, egyedül *Pacatus* ismeretes. Nevével öt mintán találkozunk és csak véletlen, ha a cserepeken, melyek nálunk előkerültek, nem fordul elő.

Egészen eredetinek mégsem mondható ennek a Pacatusnak a stílusa, különösen azokon az edényeken nem, melyeket hullámvonalas szőlőindák díszítenek. Amint általánosságban a technika, úgy a díszítés is csak nyugatról jöhetett hozzánk, és éppen ez az indadíszítés a nagy szőlőlevelekkel már a középfranciaországi (Lezoux) sigillatákon jelentkezett, a négylábú állatok pedig a rheinzaberni edények szabad stílusát alkotják, sőt a szarvastehén Westerndorfban majdnem ugyanaz, mint nálunk a hátranéző kutya. Még a fölfelé futó szőlőtők is, amelyek kizárólag a csészéken fordulnak elő és főképpen jellemzők erre a stílusra, egy Satto módjára díszített tálra (Knorr, Südgallische Terra-Sigillaten von Rottweil S. 48 Taf. XXIX, 1) emlékeztetnek és gyakran ismétlődnek nyugaton. De csak a séma hasonlít, máskülönben edényeinken a kompozíció oly értelmetlen és durva, aminő csak nálunk lehet olyan időben, mely a díszítés teljes hanyatlását mutatja. Ezért a képtípusok is, melyek Pacatus mintáin találhatók, nem lehetnek valami változatosak. Alig négy-öt olyan emberi alak és nem sokkal több négylábú állat vagy alig két-három olyan madár van, melyeket Pacatusnak tulajdoníthatunk. Mennyivel többfélék a képtípusok még Westerndorfban, ahol pedig már sokkal kevesebb számmal fordulnak elő, mint Rheinzabernben.

Van azonban nehány minta, melyeknek dekorációjában a szőlőleveles inda alig, vagy éppenséggel nem játszik szerepet, hanem inkább a külföldi terrasigillaták stílusát mutatják, sőt mintha egyes képtípusaik is idegenből származtak volna, ahol ugyanilyen díszítést látunk az odavaló tálakon. A Drag. 37-es minták között főképpen azok ilyenek, melyeknek képmezejét fölül a tojásfüzér szegélyezi. A *Tm. 43* mintán (142. ábra) egyszerű hullámos

inda fut körben, melynek azonban nagy hajlásai (décor à large rinceau) vannak és mindegyikben egy-egy figurális alak foglal helyet.

A *Tm. 64* mintán (143. ábra) már csak az állatalakokat látjuk hosszú sorban egymásután, de ezek ugyanazok, mint a Pacatus jelzésű mintákon. Egészen a rheinzaberni terrasigillaták stílusához hasonlít a *Tm. 24* mintának díszítése (144. ábra), mintha nem is itten készült volna, pedig az egyik kis nyúl bélyegzője megvan (*B. 31* = 168. ábra). A legfeltűnőbb a föntebb említett Drag. 30-as minta (*Tm. 58* = 115. ábra) és a belőle készült csésze (*T. 53* = 81. ábra), melyeknek képtípusai csak ezeken fordulnak elő és minden bizonnyal idegenből valók. A minta mégsem származhatott máshonnan, mert ehhez is előkerült mindakét figurális alak bélyegzője (*B. 12* = 158. ábra és *B. 14* = 157. ábra), melyeket a mintába benyomtak. Sőt nem hiányzanak a bélyegzők a tojásfüzérekhez sem, melyeket a Pacatus-féle mintákon nem találunk. Legfeljebb arra gondolhatunk, hogy a fazekasok, kik hozzánk jöttek, magukkal hozhatták ezeket a bélyegzőket. Itt mindenesetre még közelebb és könnyebben jutunk azokhoz a nyugati műhelyekhez, melyeknek terrasigillatáit utánozták. Annyi bizonyos, hogy ezek a mintáink nem készülhettek együtt a többiekkel, melyek Pacatustól származtak és későbbieknek látszanak.

De ha mégcsak néhány bélyegző akadt volna! Éppen így megvan természetesen azoknak a bélyegzőknek nagy része, melyeket a többi minta díszítéséhez felhasználtak: a leggyakoribb emberi és állatalakok, mint Victoria (*B. 13* = 156. ábra), a kovács (*B. 10* = 100. ábra), a kecske (*B. 32* = 165. ábra) és egyes futó állatok (*B. 30* = 193. ábra, *B. 26* = 194. ábra, *B. 22* = 195. ábra, *B. 34* = 196. ábra, *B. 25* = 197. ábra, *B. 27* = 198. ábra, *B. 28* = 199. ábra), nemkülönben a szőlőlevelek bélyegzői, melyek pontosan beleillenek a helybeli stílus mintáiba, és kétségkívül itt is készültek. Nem valószínűbb akkor, hogy az összes bélyegzők nálunk jöttek létre? Annyit mindenesetre bizonyítanak a bélyegzők, hogy az edénymintákat kivétel nélkül helyben kellett készíteni.

Amint nincsenek meg az összes bélyegzők, melyek az edénymintákhoz kellettek, másfelől lehetnek bélyegzők, melyeknek lenyomatait a mintákon nem találjuk. Például *B. 11* = 181. ábra és *B. 15* = 182. ábra. Hiányzik *Pacatus* bélyegzője is, ellenben van egy másik (*Bm. 36* = 186. ábra) *Petilius* nevével, mely ugyanilyen mintán benyomva állhatott.

Ezen kis bélyegzőkön kívül akadt azonban még sok más bélyegző, melyek az edénymináták belső falának díszítéséhez kevésbbé vagy egyáltalán nem voltak használhatók. Ezek ugyanis az edénymináták képtípusainál nagyobbak, és éppen azért nem igen lehetett volna a mintákba benyomni. Köztük egy

kakas (kétszer: *B. 29* = 202. ábra és *B 46* = 203. ábra) és a nagyfülű nyúl (*B. 23* = 191. ábra) azért érdekesek, mert megvannak a negatív mintáik is (*Bm. 14* = 204. ábra és *Bm. 19* = 192. ábra), amelyekbe pontosan beleillenek. Ugyanilyen negatív formában látjuk a nagy szőlőleveleket (*Bm. 6, 3, 4* = 175. ábra 13, 14, 15) a bélyegzőkkel együtt, melyek (*B. 4, 5, 6* = 175. ábra 7, 8, 9) esetleg az edénymintákon alkalmazhatók voltak. Hasonlóképpen megvannak az edénymintákon látható kecske (*B. 32* = 165. ábra), kis nyul (*B. 31* = 168. ábra) és a szőlőfürt (*B. 34* = 172. ábra) mintái (*Bm. 10* = 167. ábra, *Bm. 8* = 169. ábra és *Bm 11* = 174. ábra), vagy a szarvasé (*Bm. 17* = 200. ábra) és a kutyáé (*Bm. 22* = 201. ábra). E szerint minden bélyegzőnek volt egy negatív mintája (Matrize), amelyből kipréselték és megfordítva. Mármost megtörténhetett, és ez a leggyakoribb eset, hogy csak az egyik vagy a másik maradt meg.

Szintén bélyegző volt tehát a két maszk, az egyik tragikus (*B. 17* = 189. ábra), a másik komikus (*B. 18* = 190. ábra) és egy szakállas férfi mellképe (*B. 16* = 188. ábra), amelyeket azonban bajosan használhattak fel az edénymináták díszítésére. Éppígy bélyegzők azok is, melyeknek hátán a fogantyúk kiállanak és a futó állatok egész sorát mutatják (*B. 44* = 210. ábra, *45* = 211. ábra, *47* = 209. ábra, *48* = 207. ábra, *20* = 212. ábra, *16* = 213. ábra), melyekhez hasonlók az edénymintákon is előfordulnak ugyan, de maguknak a bélyegzőknek, mint az alapon látható faágak és fűszálak mutatják, kétségkívül más rendeltetésük volt. Az egyik aquincumi stukkón (208. ábra) csakugyan ott látni az egyik futó állatot, és így bizonyos, hogy ezeket a bélyegzőket a stukkófrízek díszítéséhez használták. Hogy azonban a stukkóban domborúak legyenek az ábrázolások, ezen bélyegzőknek negatív mintáira is szükség volt, aminő a *Bm. 23* (216. ábra) minta, mely egy galamb lenyomatát mutatja, és azért is nevezetes, mert a hátlapján *FABI* áll bevésve, nyilván annak a neve, aki a mintát készítette.

Az ilyen negatív mintából kikerült domborképet aztán az edények külsején is alkalmazhatták. És itt ismét egész sorát az ilyen mintáknak mutathatjuk be. Az ábrázolás rajtuk, amely persze mindig homorú, különböző lehet: galamb (*Bm. 24* = 217. ábra), kráter (*Bm. 26* = 218. ábra), virágos kosár (*Bm. 27* = 219. ábra) és három álló emberi alak (*Bm. 28* = 220. ábra, *Bm. 29* = 222. ábra, *Bm. 30* = 221. ábra). Azt hiszem, ide sorolható két nagyobb minta is, az egyik egy ülő alakkal, aki dupla sípon játszik (*Sm.* 21 = 223. ábra), a másik a Silenusszal, amint a szamár hátán lovagol (*Sm. 17* = 224. ábra). Ezek volnának a legnagyobb minták, de Óbudán akadt egy cserép (225. ábra), melyre ugyanilyen, csak talán valamivel még nagyobb

Silen domború képe ráapplikálva van. Annál valószínűbb, hogy a többi minták domború ábrázolásai szintén ú. n. applique-ok voltak.

Ezek a minták sokszor kerek lapok és az egyiken (*Bm. 31* = 226. ábra), melyen egy szép szőlőlevél negatív képe látható, a hátlapra *Juli. Hilari* van bevésve, a minta készítőjének neve genitivusban. Más kerek mintákon az ábrázolások is köralakúak. A kisebbekből szintén olyan domborképek voltak agyagban előállíthatók, melyeket minden valószínűség szerint az edények külső falára reáapplikáltak. Ilyen medaillonképekkel díszített edények különösen Franciaországból ismeretesek, de nálunk egészen bizonyosan csak egy negatív mintáról (*Bm. 32* = 231. ábra) állítható, hogy domború képe edényre illesztve állott.

Egy másik kisebb korongon (*Sm. 14* = 232. ábra) domború az ábrázolás és belőle előbb negativ mintát kellett készíteni, ha a képet az edényre domborúan akarták alkalmazni. Rajta Pán és a kecske ugyanazok, mint az edénymintákon, úgyhogy bizonyosan ugyanabból a műhelyből származtak. Ugyanezen Pán és kecske azonban már egymás mellé állítva megvannak egy bélyegzőn (*Sm. 15* = 233. ábra), mely arra szolgált, hogy a negatív mintába benyomják és ebből a korongunk medaillonképe kikerüljön.

Kevésbbé bizonyos egy másik csonka medaillonkép (*Sm. 16* = 234. ábra) hasonló rendeltetése. Amennyiben a domború ábrázolása nagyobb, semhogy egy edény oldalán állhatott volna, önállóan mint diskust a falra felfüggesztve is használhatták. De Jupiter mesterien megmintázott feje körül itt is azokat a szőlőleveleket látjuk, melyek az edénymintákon előfordulnak. A legtanulságosabb tehát, hogy ahol az edénymintákat készítették, ugyanonnan való ez a két agyagmedaillon.

A nagyobbfajta korongoknak, ha homorúak az ábrázolások, felálló széleik voltak és ezért inkább olyan lepények készítésére szolgáltak, melyeknek egyik lapját a mintából kikerült domborkép díszítette. Kettő kisebb ugyan, s legalább az egyik, mely Danaët ábrázolja (235. ábra), alig származhatott tőlünk; a másikon (236. ábra) Mercuriust a kos hátán látjuk, és az anyaga olyan, mint a többieké.

A többiek körülbelül egyforma nagyok és kétségkívül idevalók, de nincsen semmi jel arra nézve, hogy az edénymintákkal együtt ugyanabban a műhelyben készíthették volna. Ilyen korongok más fazekashelyeken legfeljebb elszórva akadtak és még leginkább a dunamelléki provinciákból (mint pld. Emonából) ismeretesek. De olyan korongok, melyeken történeti ábrázolások vannak, nagyobb számmal még csak Szombathelyről kerültek a Nemzeti Múzeumba. Most aztán Aquincumban megint több ilyen korong látott nap-

világot, melyek azonban annyival érdekesebbek, hogy képeik egykorú eseményekre vonatkoznak, melyek központjában az akkor uralkodó császárok állottak: Marcus Aurelius és Lucius Verus.

Az egyik negatív mintán, melyből egy ép (*Sm. 26* = 237. ábra) és egy csonka másodpéldányunk (*Sm. 27* = 238. ábra) van, a diadalmenetet látjuk, amint a császár egy bigán állva, a diadalkapú alatt áthalad. Mellette áll Victoria, koszorút tartva a császár feje fölé, és már a fej formájából sejthetjük, hogy az alighanem Marcus Aureliusé lehetett. A másik negatív mintán (*Sm. 28* = 239. ábra), mely ugyan darabokra tört és hiányos, a császár egy emelvényen ül és az előtte álló katonákhoz beszédet intéz. Háta mögött itt is Victoria koszorút tart a feje fölé. A szakállas arca Marcus Aureliusnak felel meg, és a mellette álló másik fiatal alak csak a 17 éves Commodus lehet, aki úgy került apja mellé, hogy amikor Kr. u. 178-ban Marcus ismét a markomann harctérre ment, apja kíséretében volt. Előbb tehát ez a korong nem keletkezhetett, mint 178 után.

Ezen két negatív minta mellett, amelyekből közvetlenül a lepényt készíthették, van két másik korong, melyeken az ábrázolás domború, és ezek (Patrizen) is arra valók voltak, amint már az előbb láttuk, hogy lenyomataik a negatív mintákat (Matrizen) képezzék. Hogy mind a kettő ugyanabban a műhelyben és egyszerre készülhetett, mutatja a levélkoszorú, mely mind a kettőnek széle körül azonos. A korongból, melynek vágtató lovasa egy barbárt letapos, csak az alsó rész (*Sm. 30* = 244. ábra) maradt meg, de megkerült a lovasnak bélyegzője a fejjel együtt (*Sm. 20* = 245. ábra), és ez megint azt mutatja, hogy a lovas minden valószínűség szerint Marcus Aureliust ábrázolta.

Ha az eddigi ábrázolások nem is eredetiek és az idevaló fazekasok ismert motívumokat használtak fel, a bélyegzőket itt készítették, melyekből az egyes jeleneteket összeállították. Ilyen két különálló bélyegző volt még, mindegyik egy-egy Victoria ábrázolásával (*Sm. 18* = 242. ábra és *Sm. 19* = 243. ábra), aminőt a száguldó császár háta mögött is látunk. De még pontosabban ismétlődnek ezek a lebegő Victoriák a másik domborképes korongon (*Sm. 25* = 241. ábra), és még nyilvánvalóbb, hogy bélyegzőik ehhez a koronghoz készültek. Ellenben a két császár rajta, amint togában egymással kezet fognak, a Victoriák és a sas elhagyásával, egészen így szerepel az érmeken, melyek Marcus Aureliust és Lucius Verust ábrázolják. Már hívebben le sem másolhatták volna. Az egyik fejben, mely megmaradt, határozottan ráismerünk Lucius Verusra. És hogy semmi kétség se legyen, a feliratban névszerint is megvan a két császár említve. Így aztán egészen biztos az idő (Kr. u. 161), melynél korábbi ez a korong nem lehet. Maga a fazekas-

telep azonban már előbb megkezdhette működését, és mint a fenti korong *(Sm. 28)* keletkezési ideje mutatja, 178 után is fennállott, vagyis legalább 17—20 évig. Körülbelül erre az időre tehető tehát az edénymináták és bélyegzők készítése is. Még legjobban ennek az időnek felel meg a stílusuk, mely egy hosszú fejlődés végén a teljes hanyatlás képét mutatja. A lepénymináták között van különben egy töredék (*Sm. 29* = 247. ábra), melyen az alakoknak egy köríves zónába való beállítása és körülbelül az a formájuk, amelyben a szószéken ülő császár előtt állók is megjelennek, a tálmináták eldurvult díszítésével egy sorba állítható.

Aquincumon kívül még nem igen ismeretes más hely, ahol a terra sigillata-edények mellett lepénymintákat is készítettek volna. Éppígy nem szoktak mécseket ott gyártani, hol terrasigillaták készültek, hanem, mint Mainzban és másutt Aquincumban is látjuk, külön műhelyek szolgáltak a mécsek előállítására. A gázgyári nagy fazekasnegyed azonban arra is be volt rendezve. hogy majdnem oly nagyban űzhesse a mécsgyártást, mint a terrasigillaták készítését. A kettő között még az a kapcsolat állhatott fenn, hogy azok, akik az edénymintákat készítették, részben ugyanazok lehettek, akik mécsminták előállításával foglalkoztak. A mécsmintákon, mint látni fogjuk, az egyik legismertebb név *Petilius*, és az ő nevével van ellátva az egyetlen bélyegzőnk (*Bm. 36* = 186. és 187. ábra), mely egy edénymintán sem szerepel ugyan, de csak az edénymintákba nyomhatták be. A másik firma, melyet a mécsmintákon és mécseken egyaránt megtalálunk, *Fabi(us)*, akinek neve pedig egy bélyegzőmintán is (*Bm. 23* = 216*b*. ábra) olvasható és aki bizonyosan olyan bélyegzőket készíthetett, melyeket az edénymintákhoz használtak fel.

A mécseket szanaszét találtuk és több darabnak a külsején meglátszik, hogy használva voltak. Sok mécs valószínűleg nem is idevaló (pld. *Gd. 52* = 264. ábra, *M. 14* = 272. ábra, *Gd. 49* = 263. ábra), így bizonyára idegenből került hozzánk az öt volutás mécs (*Gd. 54—57* = 250—254. ábrák). Az egylángú firmamécsek között viszont feltűnik néhány olyan friss darab, melyek mintául szolgálhattak (*M. 8. Gd. 19* = 257. ábra). Egyik-másiknál meg a tányér lyukát elfelejtették kifúrni (*M. 2* = 261. ábra és *M. 9* = 265. ábra). A közönséges firmamécseknek rendesen hosszú orruk van és csatornájuk végig nyitott (pld. *Gd. 34* = 256. ábra), ritkábban rövid az orr (*M. 7* = 258. ábra), vagy zárt a csatorna (*Gd. 16* = 255. ábra). A tányért legfeljebb egy komikus maszk díszíti (*Gd. 42* = 259. ábra), egy nagy mécs fedéllapján azonban szép babafej látszik (*M. 20* = 262. ábra). A firmamécsek típusához tartozik egy pár egynél többlángú mécs is, köztük van egy nagy és díszes kétlángú mécs (*M. 21* = 269. ábra), minőt másutt

nem lehet látni, és már ezért valószínű, hogy itten készült. De mintha a négylábú állat is, mely a tányérja körül díszíti, az edénymintákról ismeretes vadkan volna (*B. 48* = 207. ábra). Két ötlángú mécs alakja négyszögű, és ezek annyira egyformák (*M. 16* = 275. ábra és *M. 13*), hogy nem származhattak különböző helyekről. Mégis előfordul ugyanilyen mécs Eszéken is, ahová Aquincumból kerülhetett éppúgy, mint az a *Pacatus* jelzésű tál (94. ábra), melyet szintén ott találtak, de amelynek mintája (*Tm. 13* = 151. ábra) a gázgyári minták között van. A mécset azonban Eszéken is készíthették, ha Aquincumból mentek oda fazekasok és ott fiókgyárat alapítottak, ami annál valószínűbb, mert Eszéken is nagyobb számmal találtak tálmintákat, melyek Pacatus nevével vannak megjelölve.

Egészen bizonyos a mécs helybeli eredete akkor, ha a hozzávaló minta is megvan, amint a terrasigillatáknál láttuk. Ilyen mécsminta azonban alig van egy-kettő *(Mm. 79* és *Mm. 60)*, mert a mécseket, melyeket itt készítettek, már éppen úgy elszállították, mint a terrasigillata-edényeket, melyeknek csak mintái maradtak meg. A legtöbbször persze csupán a mécsminta felső vagy alsó fele van meg; az a legritkább, és másutt alig látható, ha az egész minta megkerül. Annál örvendetesebb, hogy nálunk három olyan minta akadt, melyeknek mind a két összetartozó része *(Mm. 21* és *67*, *Mm. 74* és *27*, *Mm. 69* és *22)* megvan.

A firmamécsek mintái lehettek egy vagy többlángúak, de a kétlángúak között van egy ritka darab, melynél a mécs két orra nem egymás mellett, hanem egy vonalban, a kerek olajtartó két szemközti oldalán áll *(Mn 19* = 293. ábra). Ezen minták alsó részeiben belül ugyanazokat a neveket látjuk, melyek mindenütt másutt a mécseken a firmát jelzik. Így olvashatók két egylángú *(Mm. 25* és *8)* és egy kétlángú *(Mm. 20)* mintán *Lucius;* egylángúakon kétszer *(Mm. 7* és *26) Sexti,* a legtöbbször *(Mm. 33* és *36 Mm. 31 Mm. 6)* pedig *Fortis.*

Aki azonban magát a mintát készítette, az nevét kívül, a fedőlap tetején szokta bevésni és az más volt, mint a firma. Ezért egy nagy firmamécsmintán, melynek mindakét fele megvan (*Mm. 21. 67* = 277. ábra), az alján belül *Fortis* áll, a fedőlapján *Maximini* (280. ábra) és ugyanolyan betűkkel bevésve még háromszor *(Mm. 68* = 284. ábra. *Mm. 71. Mm. 73)* fordul elő ugyanez a név, mindig genitivusban, jelezni akarván, hogy övé a minta. Ugyanígy mint a minták készítői, szerepelnek mások is. Az egyik csonka fedőlapon *(Mm. 73)* még *ati* olvasható, kiegészítve kétségkívül *Pacati,* vagyis ugyanannak a neve, aki a tálmintákat jelezte. Hasonlóképpen bemetszve állott egy kétlángú mécsminta fedelén (*Mm. 64* = 289. ábra) . . . *ri Saturni.*

Máskor kétféle név helyett ugyanaz kétszer fordul elő, vagyis aki a mécsmintát készítette, az a mécs alját is elláthatta nevével. Van egy ötlángú kerek mécsünk, fenekén *Fab* jelzés (*M. 1* = 274. ábra) áll és már azért sem származhatott idegenből, mert félig kész mécset mégsem importálhattak: az orrlyukai ugyanis nincsenek átfúrva és a máz hiányzik róla. Hogy pedig semmi kétség se legyen, ennek a mécsnek felső lapja egészen pontosan beleillik egy fedélmintába (*Mm. 79* = 298. ábra), melynek hátlapján egy galamb van bekarcolva (299. ábra). Márpedig hasonló galamb látható egy másik hasonló ötágú mécsminta fedelén (*Mm. 61* = 297. ábra), fölötte meg *[Fa]bi* áll ezzel a megjegyzéssel: *fecit for(mam)*, vagyis ő készítette a mintát. Ugyanilyen egy másik ötágú mécs (*Mm.* 15 = 273. ábra), és ezen is ugyanaz a *FAB* áll. Viszont vannak mécsek ezzel a névvel, melyeknek más formájuk van (például *Dc. 27* a szórványosan talált régi mécsek között és mások a legujabb papföldi ásatásokból).

Époly ismert vagy még ismertebb mintakészítő lehetett *Petilius*. Egy egylángú kerek mécsminta félig ép fedelén (*Mm. 69.* = 283. ábra) a bekarcolt felirat: *Petilius [Pr]ovincialis feci*, alsó részében (*Mm. 22* = 282. ábra) aztán belül még egyszer olvasható *Petil*, de nem benyomva, mint általában a firmák, hanem úgy, a hogy maga Petilius bekarcolhatta. Hasonlóképpen bekarcolva, illetve bevésve áll *Petilius* egy hétágú, lapos négyszögű mintaalj belső fenekén (*Mm. 18* = 304. ábra). Ellenben egy másik egész mintánál, mely egy lapos négyszögű mécs kiformálására szolgált, csak a fedéllap tetején (*Mm. 74* = 286. ábra) szerepel Petilius, de itt már genitivusban: *Petili*, míg az alsó rész belső fenekét (*Mm. 27* = 287. ábra) egy másvalaki jelezte ilyenformán: *Aq(ilius) Secun(dus)*. Ezt a nevet másodszor egy régibb mécs alján *(Dc. 27)* találjuk és fedelének diszítése is ugyanolyan, mint aminőt az előbbi Petilius-féle mécsmintán és egy mintának felső részén (*Mm. 63* = 288. ábra) látunk. Szintén bevéste egy hétlángú lapos négyszögű minta alsó részébe *(Mm. 24* = 303. ábra) a nevét *Florentinus* és megjegyezte, hogy *fecit*, ami még nem jelenti ugyan, hogy a mintát készítette, de mindenesetre idevaló fazekassal van dolgunk. Olyan fedél, mely hozzá tartozott, van kettő is, de egyik sem illik pontosan bele *(Mm. 62, Mm. 72)*. Végre egy hasonló bejegyzés fordul elő az *Mm. 32* mécsminta belső fenekén.

Kétségkívül a mécsminták készítésével foglalkoztak Pacatuson kívül Maximinus, akinek mintái a közönséges firmamécsek alakját mutatták, Fabius öt vagy hétágú kerek mécsmintákkal szerepel, melyeknek tányérját gyöngysor díszíti, és Petilius, kinek egylángú kerek mécsmintája mellett főleg lapos négyszögű mintái voltak, két vagy három orral és a fedéllapon rózsákkal díszítve.

Fabius és Petilius mintái tehát egymástól már külsőleg különböztek és annyira tipikusak, hogy még akkor is felismerhetők, ha nincsen bekarcolva, hogy melyikök készítette. Egy kerek hétlángú mécsmintán (*Mm. 60* = 301. ábra) hiányzik minden felírás, de oly durva, mint maguk a mécsek (*Gd. 64* = 276. ábra), melyek belőle készültek.

A mécsmintákat készíthették úgy, hogy a mécs negatív formáját az agyagban kivésték, mint ez az *Mm. 58* (291. ábra) és *Mm.* 60 (301. ábra) mintáknál történt. Sokkal szabályosabban került ki a mécs alakja, ha egy kéznél levő mécset két részben benyomtak. Nyilván erre szolgáltak a nyers mécsek (Originallampen, minő *Gd. 19* = 257. ábra). Ha a minta készítője azonban nem akart erre meglévő mécset felhasználni, maga is megmintázhatta a mécset, mely természetesen csak tömör lehetett és megfelelt a bélyegzőknek. Ilyenkor alakja és díszítése eltérhetett a többiektől és olyan sajátosságai lehettek, melyek a mintázó mestertől származtak. Azt hiszem, hogy ilyen tömör mécsek lenyomatait láthatjuk Fabius és Petilius mintáiban is. De ez inkább föltevés lehetett mindaddig, míg nálunk ezen modelleknek nevezhető tömör mécsmintáknak egy olyan sora nem került elő, mely méltán feltűnést keltett. Kár, hogy a hozzájuk való negatív minták hiányzanak, amelyeken esetleg bevésve lehetett, hogy ki készítette. Néhány töredéken kívül a többiek elég épek és különbözők. Az egylángú minta (*Mm. 86* = 307. ábra) mellett van néhány kerek (*Mm. 90* = 308. ábra. *Mm. 91* = 310. ábra) és lapos négyszögű (*Mm. 87* = 313. ábra), de ezek egyszerűek és hozzájuk némileg hasonló mécsek vannak. Akadt azonban egy nagyobb kagylóalakú, fogantyúval (*Mm. 89* = 315. ábra), mellyel egy soklángú mécs mintájába benyomhatták és van egy satyrképű emberfej (*Mm. 88* = 314. ábra), melynek hátsó része egy kis mécs aljának felel meg.

A mécsminták, mint látjuk, elég sokféle mécstípust mutatnak; nem is származnak egy fazekastól, mint az edényminták legnagyobb része. Ezért nem lehet oly egységes jellegük, de legalább látjuk, milyenek voltak a mécsek, melyeket az edénymintákkal egyidőben készítettek.

A plasztikus terrakották előállítása közelebb állott a mécsek, mint a terrasigillaták készítéséhez, és nálunk, ahol annyi sokféle agyagárút gyártottak, természetesnek találjuk, hogy ahol mécsek, ott terrakották készítésével is foglalkoztak. Másutt, mint Kölnben, a terrakottáknak külön gyára volt.

A terrakottákhoz ugyanis szintén minták kellettek, még pedig rendesen ugyanolyan kettős minták, melyekből külön-külön préselték ki a szobormű két felét és ezeket egymáshoz ragasztották, amint a mécseknél történt. Ezért az olyan szobor, melyet mintából készítettek, belül épúgy üres, mint a mé-

csek. Ilyen kerek szobormű ábrázolja Silvanust (*S. 4* = 317. ábra). A mintákból már több darab maradt, de kár, hogy egyiken sincs név, mely esetleg ugyanaz lehetne, mint a mécsmintákon. Leginkább kisebbfajta fejekhez vagy mellképekhez tartoztak. Egyszer egy ilyen fejnek mindakét félmintája van meg (*Sm. 2, 3* = 326. ábra), különben csak az egyik fél került meg, mely a fej elülső vagy hátulsó részét mutatja. A nagyobbfajta mintákból csak az egyik felet találtuk meg és egy ruhás nő (*Sm. 9* = 333. ábra), kakas (*Sm. 11* = 334. ábra) vagy oszlop (*Sm. 8* = 335. ábra) kiöntésére szolgáltak. Egy embernagyságú arc mintája két részből állott, melyek az orr vonalában értek össze, de csak az egyik rész van meg (*Sm. 10* = 332. ábra). Nyilván ilyen minta szolgált ahhoz a pozitív képmáshoz is, mely a komikus álarcot, a jellegzetes nagy kampós orral ábrázolja (*S. 5* = 318. ábra). Hozzá hasonló terrakotta-álarcok eddig különösen a Rajna vidékéről ismeretesek és ott színházi maszkoknak tartják. Csakhogy a mi példányunkon hiányzanak a lyukak, melyek a két fül táján arra szolgáltak volna, hogy a színész az arca elé köthesse, továbbá nincsenek átlyukasztva a szemek és a száj csukott.

Ha a szobor tömör volt, azt természetesen szabad kézzel kellett megmintázni és akkor éppen úgy használhatták a minták előállításához, mint a tömör mécseket a mécsmintákhoz. Az egyik ilyen tömör szobormű egy fölfelé figyelő vadászkutyát (*S. 9* = 320. ábra), egy másik egy kézfejet ábrázol, melynek csapja van (*S. 15* = 319. ábra), hogy a karhoz odailleszthető legyen. Egy gyertyatartón *(S. 3)* még világosan látni, amint késsel faragták ki az agyagból.

Hogy fazekasaink mennyire önállóak tudtak lenni és hogy a nagyobb alkotásoktól sem riadtak vissza, mutatja Minerva nagy mellszobra (*S. 6* = 316. ábra), amely ugyan csak kísérlet volt és legfeljebb a fej sikerült, de így is érdekes, abból a szempontból, hogyan tudták a klasszikus példákat szabadon utánozni. Ellenben inkább egy téglavető munkája lehet a világító tornyocska (*S. 7* = 323. ábra), mely azt bizonyítja, hogy egy másik, régebbi torony és több hasonló töredék, melyek Aquincumból ismeretesek, szintén a gázgyári fazekastelepen készültek, sőt innen való a dunapentelei kapuminta is, mert nemcsak a technikai kivitele ugyanolyan, hanem a készítője nyilván ugyanaz a *Hilarus*, aki az egyik bélyegzőmintánkon (*Bm. 31* = 226. ábra) szerepel.

Nem mondhatjuk tehát, hogy mindegyik munkakörnek külön emberei voltak; annál meglepőbb, hogy annyi sokféle agyagárút egy helyen gyártottak és majdnem mindegyiknek készítési módját megismerhetjük: a minták mellett, melyekből a terrasigillata-edények, más edények külső díszítményei (appliques), a lepényminták, a mécsek és szoborművek készültek, megvannak

a bélyegzők egyes és csoportképekkel (Patrizen), a tömör mécsek, amelyek meg a minták előállításához voltak szükségesek. Amit külföldön többnyire külön-külön találunk, azt Aquincumban majdnem mind együtt kapjuk. Még az Augsburg melletti Westheim lehetett ilyen hely, mert onnan is mécsek, korongok, terrakotta szobormínták származnak, de míg ezek ott régen a vasútépítésnél kerültek napfényre, nálunk az egész fazekastelep átkutatása megtörtént.

Leleteink áttekintése azonban még mindig nem teljes. Hogy csak azokat a korongon készült edényeket említsem, melyek minden bizonnyal helybeli gyártmányok: ilyenek a füstölő csészék (339. ábra), a hosszúkás alakú füles korsók (347. ábra), minők másutt nem fordulnak elő, más közönséges edények, melyek közül egyik-másik a kemencében deformálódott és összetapadt a takarékperselyekkel (42. ábra), amelyeket tehát szintén itt kellett készíteni. A dörzstálak (341. ábra) egész sora még úgy volt összerakva, ahogy a raktáron feküdhettek, mielőtt elszállították volna. A mindennapi használatra szánt edények sokkal kevésbbé mutatják a helyi jelleget és nehezebb különválasztani azt, ami itt készült, attól, ami esetleg máshonnan való. Könnyebben megismerni azt, ami a régibb időből származik, amikor a fazekasnegyed még nem létezett. Mert amint voltak volutás mécsek, akadhatott egypár pannoniai edény (365. ábra), sőt néhány olyan terrasigillata-cserép, melyek kora a Kr. u. I. századba visszanyúlt. A legkésőbbi terrasigillaták, melyek a mieinkkel egykorúak, Rheinzabernből és Westerndorfból valók. Még akkor is tehát, mikor már helyben készültek terrasigillaták, jöttek nagy számmal idegenből efajta edények, sőt mintha Aquincumban mások nem is lettek volna használatban és a gázgyári fazekasműhelyek inkább kivitelre dolgoztak. Érdekes, hogy Augsburgban sem fordult elő a közeli Westerndorfból való terrasigillata, a Regensburgban talált sigillatákat pedig inkább a távoli Rheinzabernből szállították. Az igaz, hogy a hozzánk importált sigillaták jobbak és szebbek voltak, de az Eszéken talált cserepek, melyek tőlünk kerültek oda, azt mutatják, hogy csak a sikerültebb árúkat exportálhatták.

Rheinzabernben (Ludowici, Meine Ausgrabungen in Rheinzabern I—V), hol a legnagyobb fazekastelep feküdt, körülbelül 113 kemencével, a terra sigillatákon kívül még csak téglákat gyártottak. Ezeket a nagy négyszögű kemencékben égették, aminők azonban nálunk is előfordultak. Téglákat a kemencékben már nem találtunk, de akadtak olyan tetőcserepek, melyek még a kemencékben egymáshoz forrtak (33. ábra). Állítólag itt került volna napfényre egy agyagbélyegző (27. ábra) is, melyet csak téglákhoz alkalmazhat-

tak. Aki pedig használta, magánember volt, névszerint *Vindo* és ami még érdekesebbé teszi, ha a bélyeg olvasása helyes, utána *Aquincensis* állhatott.

Mivel téglaégető kemencék voltak, nem lephet meg, hogy mészégető-kemencéket is találtunk, melyeknek nem sok értelme volna, ha csak edényégető kemencék fordultak volna elő. A három legnagyobb és legépebb mészégető kemence (*A*, *B* és *C* a 3. ábrán) csakugyan ott állott, ahol legközelebb voltak azokhoz a legnagyobb kemencékhez *(I—III)*, melyekben a legtöbb valószínűség szerint téglákat égettek. Kisebb mészégetőkemencék voltak ugyan távolabb is, nehány egészen kis kemence pedig már a fazekasnegyeden kívül (48. ábra) állhatott. A berendezésük, úgy látszik, mindenütt ugyanaz volt.

Ott azonban, hol ilyen nagyban történt az agyag feldolgozása, még kevésbbé hiányozhattak a kútak, amelyek más fazekastelepeken is találhatók. Nálunk a telep északnyugoti szélén, a Dunától legtávolabb, véletlenül kerültek napfényre, midőn a két gazométer alapjait 5—6 m mélységig leásták (52. ábra). Sűrűn egymás mellett voltak, oly sűrűn, hogy csak a fazekasok használhatták.

Alig egy-két kútnak oldalai voltak kőből fölfalazva, a többiekét faburkolat képezte, melynek maradványait a kavicsréteg vize még elég jól konzerválta. A szokás itt is az volt, hogy a kútak belsejét vagy négyszögalakban körüldeszkázták, vagy hordókból állították össze, melyeket eredetileg áruszállításra használtak. Ezért találhatók a hordók dongáin beégetett bélyegek, melyek természetesen különbözők lehettek. Hordóinkon kétfélék, aminők máshonnan nem igen ismeretesek. Az egyik esetben a dugókat bélyegezték át, még pedig nyilvánvalóan az elvámolásnál, mint a *vili(cus)* és *co(nductor)* megjelölések egyes személynevekkel kapcsolatban (70. ábra) következtetni engedik; a másik esetben a dongákon hosszában ugyanaz a bélyeg (57. ábra) nem kevesebbet mond, mint azt, hogy az árú, mely a legio II. adiutrix kórháza részére, *in r(ationem) val(etudinarii) leg(ionis) II ad(iutricis)* érkezett, vámmentes *(immune)* volt. Maga a kórház persze másutt állhatott és nem lehetett ezen a vidéken, ahol a polgárváros feküdt. Magától értetődik az is, hogy a hordók régebbiek, mint a kútak, és ha ezek a fazekasteleppel egyidejűleg Marcus Aurelius idejében, 161 előtt keletkeztek, a hordók még a II. század első feléből valók. Így van értelme a conductornak, mert később a császárok már nem adták bérbe, hanem saját tisztviselőikkel, a procuratorokkal igazgatták. Új mindenesetre az volna, hogy vámmentességet már azelőtt is élvezett a katonaság.

Ezen összefoglalás arra szolgál, hogy áttekintést nyerjünk az egész leletanyag fölött, mely a gázgyári fazekasnegyed helyén napfényre került. A követ-

kező leírás részletesen tárgyalja először (I. fejezet) a kemencéket. Ezek lehetnek négyszögűek és a nagyobbakban téglákat, a kisebbekben durvább és nagyobb edényeket égettek. A berendezésükben nem volt különbség és éppen olyanok voltak, mint azok, melyek külföldön ismeretesek. A középső tűzvezető folyosó helyett csak egy esetben (a *XIII.* kemencében) látjuk a nyelvalakú falat, mely a tüzelőhelyet (Heizraum) két részre osztotta. Külföldön ez a típus tulajdonképpen a köralakú kemencéknek felel meg, míg nálunk ezekben az átlyukasztott padozat inkább befelé sugárszerűen menő válaszfalakon pihent. Ilyen kerek kemencéknek is, mint folytatólag látni fogjuk, nagyobb számmal kellett lenni, ha a kisebb és finomabb agyagárút, a mécseket és terrakottákat akarták kiégetni. Második helyen, a II. fejezetben adjuk a mészégető kemencék leírását, és így a kemencék minden fajtáját együtt láthatjuk, amelyek egyáltalában egy nagyobb fazekastelepen előfordulhatnak. Az egyes kemencéket nagyobbrészt Foerk Ernő felsőépítőiskolai tanár még a helyszínén mérte föl és ő rajzolta meg a nagyobb léptékű helyszínrajzot (3. ábra), amely a kemencék fekvését és egymáshoz való helyzetét mutatja. Munkájáért e helyen is köszönetet mondok. A III. fejezetben, mindjárt a kemencék után ismertetjük a kútakat, melyek velök nemcsak topografiailag, hanem rendeltetésöknél fogva is összetartoznak és a fazekastelep térrajzát kiegészítették. Itt van természetesen szó a hordókon olvasható bélyegekről is.

A kemencék ugyan már elhagyatva állottak, úgy amint a törmelék az idők folyamán betemette és a kútak fenekén is csak nehány edény maradt. Ezeken kívül azonban a leleteknek oly sokasága és változatossága jelentkezett, hogy első tekintetre nyilvánvaló a gázgyári fazekasnegyed nagy jelentősége. Talán a legkevésbbé figyelemreméltóknak látszanak a terrasigillata-edények, melyekből csak cserepek vannak. De többnyire vagy a túlságos égetés nyomait mutatják vagy félig kész darabok töredékei, amelyeknek a díszítése is más, mint azoké, melyek külföldről kerültek hozzánk és ezért a IV. fejezetben külön kellett összefoglalni.

Az edénymintákat, melyek leírása az V. fejezetben következik, már a nagy számuk teszi feltűnővé, a beléjük nyomott képtípusok és a díszítés pedig mutatják *Pacatus* stílusát, mely általában az itt készült sigillata-edényeket jellemezte.

Ha nem is tanulságosabbak, de értékesebbek a VI. fejezetben bemutatott agyagbélyegzők, mert legalább újabban ily nagy számmal sehol nem kerültek napfényre. Részben ugyanazok, melyeket edénymintáinkba benyomtak, részben más reliefek előállítására használtak, aminők az edényekre vagy stukkófrízekre voltak applikálva. A bélyegzők mellett nagy szerepet játszottak

ugyanis a negatív minták, melyekből vagy a bélyegzők készültek, vagy külön is felhasználhatók voltak.

Nevezetesen azok a minták, melyek mint lepényminták (Kuchenformen) ismeretesek. Már pedig ezek, mint a VII. fejezetben látjuk, annál inkább képezhetnek külön csoportot, mert a történeti események egész sorát mutatják, és meghatározzák az időt, melyben készültek. Itt aztán a domború mintákat (Patrizen), sőt az egyes alakok bélyegzőit is találhatjuk, melyeket a lepénymintákba benyomhattak.

A mécsek készítése nem volt oly körülményes. A kész mécsek (VIII. fejezet) után meglep a sokféle minta (IX. fejezet), köztük olyanok, melyeknek mind a két összetartozó fele van meg. A nevek is különbözők, melyeket azok a fazekasok vésték rájuk, akik készítették. Egész sora a mécseknek tömör volt, melyek a legritkábbak, mivel leginkább akkor használhatták a minták kiformálására, ha a mécseknek újabb formát akartak adni.

A X. fejezetben találhatók a terrakották, illetve a minták, melyekből a plasztikus szoborműveket előállították.

Már eddig is látjuk, mily változatos agyagművek kerültek ki a gázgyári fazekasműhelyekből, de még a különfélék közt is (a XI. fejezetben) sok olyan edény található, melyek minden bizonnyal itt készültek.

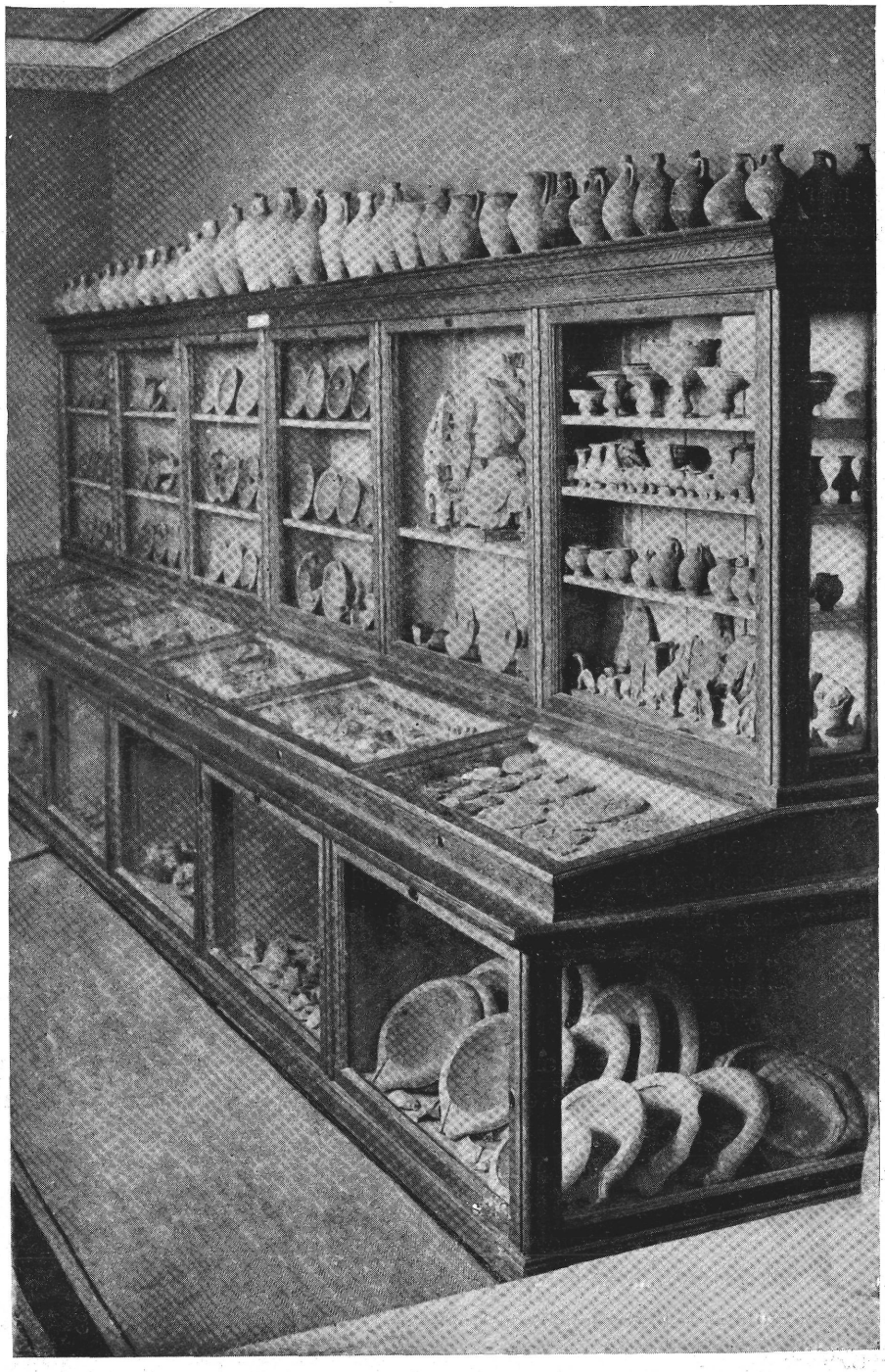
Az utolsó, XII. fejezetben bemutatom a telepen talált nehány kőemléket, melyeket megelőz a nálunk először látott alabastrompalack.

Kimaradtak az érmek, apró bronzok, vastárgyak stb., melyek úgyis jelentéktelenek és elszórtan mindenütt egyformán találhatók, hol rómaiak voltak.

Az egész anyagot, úgy amint a telepen szerteszét találtuk, együtt tartottuk, hogy még az se kallódjék el, amit a fazekasaink máshonnan kaptak, vagy ami esetleg csak a hely régebbi multjára, vagy, mint a késő római kori edények, annak későbbi idejére világot vetnek.

Ez a gazdag anyag most annál jobban érvényesül, mert egyetlen nagy szekrényben van kiállítva (2. ábra). De már azelőtt is látható volt az Aquincumi Múzeumban és a régebbi kalauzokban (utoljára 1924-ben) röviden ismertettem, Finály Gábor pedig az Archaeologischer Anzeiger 1907. évfolyamában (S. 217) referált róla.

Így az idegenek is már tanulmányozhatták és a németek között eddig R. Knorr volt az, akit főleg a terrasigillaták érdekeltek. Egyik dolgozatában 1910-ben (Fundberichte aus Schwaben XVIII S. 43—44) emlékezik meg róluk, és megjegyzi, hogy a minták lényegesen mások, mint a galliai és felsőgermaniai gyáraké. Az ornamentikában, mely a szőlőtőt és szőlőlombot szereti, sok eredetiség van, nem is függ össze a nyugattal, hanem félreismerhe-

2. ábra.

tetlenül jobban van alávetve a közvetlen görög behatásoknak, mint a galliai gyárak. Azt azonban nem mondja, hogy miben nyilatkozik ezen görög befolyás. Mint láttuk, a terrasigillaták kezdettől fogva nyugatról kelet felé terjedtek, és így lett Westerndorf után Aquincum a végső pont, ahonnan aztán már csak a kész árút szállították a Dunán lefelé, amint az Eszéken talált cserép (94. ábra) mutatja.

*

Olyan helyek, hol római agyagégető kemencék állottak, Németországban (Westerndorf, Nida-Heddernheim) már régebben ismeretesek voltak, midőn a világháború előtt az aquincumi fazekasnegyedet felfedeztük és az óbudai gázgyár építésénél egészen feltártuk. De a nagyobb külföldi publikációk a nevezetesebb fazekasműhelyekről, mint Rheinzabernről (Ludowici, Meine Ausgrabungen in Rheinzabern I—IV. kötetei 1901—1904 között, az V. kötet csak 1929-ben), Heiligenbergről (Forrer, Die römischen Terrasigillata-Töpfereien von Heiligenberg-Dinshein u. Ittenweiler im Elsass 1911), Trierről (Fölzer, Römische Keramik in Trier 1913) Blickweilerről (Knorr—Sprater, Die westpfälzischen Sigillata-Töpfereien von Blickweiler u. Eschweiler Hof 1927) jórészt később jelentek meg.

Így annakidején nemcsak kemencéink feltűntek, hanem még inkább az edényminták, melyeknek díszítése egy egészen különleges stílusról tett tanuságot és, mint a hozzávaló bélyegzők is bizonyítják, csak nálunk keletkezhetett. A terrasigillatagyártásnak ezen új központja pedig annál érdekesebb, mert mellette olyan agyagdolgokat produkált, minőket az említett nagy fazekashelyeken nem találunk. Nevezetesen lepénymintákat, mécseket, terrakottákat stb., és maguk a minták, sőt bélyegzők is megkerültek, melyek a gyártás egész eljárását szemünk elé tárják. Ilyeneket külföldön a terrasigillatákon kívül még leginkább Trier (Hettner, Führer 1903 S. 102) szolgáltatott, már Kölnben (v. ö. Fremersdorf, Das römische Köln. Der Burgwarte 1928 S. 99 ff.) és Westheimban (Roger, Römische Töpferwaren von Westheim bei Augsburg. Zeitschrift des hist. Vereins für Schwaben 1907 S. 37 ff.) hiányoztak a terrasigillaták. Nálunk Szombathelyen szintén csak lepénymináták, mécsek és terrakották akadtak, de itt is, mint a többi helyen, inkább szórványos leletek voltak. Mint tehát látjuk, az aquincumi telep változatossága még mindig a leggazdagabb.

Aquincum területén más fazekasműhelyek is akadtak, de a gázgyári a legnagyobb.

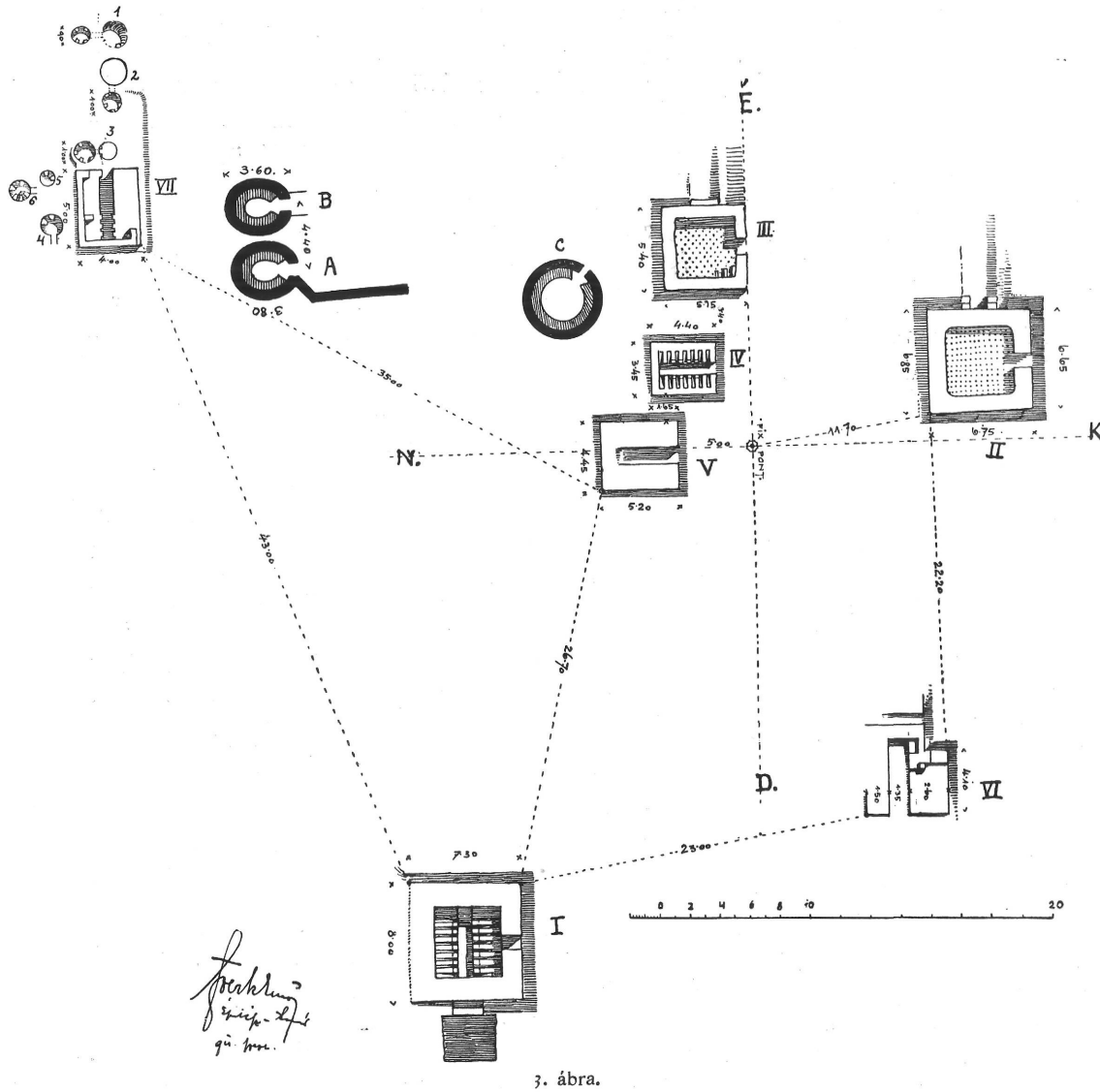
I. AGYAGÉGETŐ KEMENCÉK.

Mielőtt az óbudai gázgyár az 1911—12 években felépült volna, területének keleti részén, közel a Dunához, egy lapos domb emelkedett, melynek tetején az 1018. számú háromszögelési vasoszlop állott. V. ö. a mellékleten közölt nagy térrajzot. Mikor az északi oldalán a Finály-féle jégvermet ásták, mely keletről nyugatra húzódott, sírokra akadtak, honnan többek között a csonka sírkő egy idevaló nő képmásával származik (Archaeologiai Értesítő XIII 1893, 308. l. Budapest Régiségei V 153. l.). De már régen szó volt kövekről, melyeket azon a tájon kellett látni. (A Sas 1831. évi I. évfolyamában 130—132. ll. V. ö. Hampel, Budapest Régiségei III 80. l.) Az tehát nyilvánvaló volt, hogy a kutatások azon a helyen nem lehetnek eredménytelenek. És később csakugyan egy egész temetőt ástunk fel, amely azonban a jégveremtől északra feküdt. Magán a dombon, hol falmaradványokat sejtettünk, melyek esetleg egy római erődítményhez tartozhattak, egyelőre a szőlők álltak az ásatások útjában. Ezért 1907-ben még csak a déli lejtős oldalán kezdhettük meg a kutatást. Falak nem mutatkoztak, ellenben az egyik kutató árokban temérdek égetett vályogtörmelékre és tégladarabokra akadtak, amelyek mindig egy agyagégető kemence szomszédságában fordulnak elő. Nemsokára elő is került maga a kemence (3. ábra. A kisebbik térrajzon, melyet Foerk Ernő készített, *I*), melynek belsejét ugyanaz az égetett törmelék töltötte ki, mely nagyobbrészt a kemence leomlott oldalfalaiból származott.

A) Négyszögű tégla- és edényégető kemencék.

Hasonló kemencék már másutt is ismeretesek és másutt is rendesen ki voltak ürítve, mikor romba dőltek. Amint négyszögű alakjukból és nagyságukból következtetik, téglaégetésre szolgáltak. Ilyen jófenntartású téglaégető kemencéket (Ziegelöfen) említ Drexel (Germania Romana II S. 28), melyeket Niedben, Frankfurt a. Main mellett és Bregenzben találtak. Azon kemencék között, melyeket Ludowici Rheinzabernben ásott ki, az egyiknek belső méretei $4 \times 3{\cdot}34$ métert tesznek ki (Meine Ausgrabungen S. 174), egy másiknál (III S. 139) $3{\cdot}50 \times 2{\cdot}85$ métert, míg Heiligenbergben (Forrer, Die römischen Terrasigillata-Töpfereien von Heiligenberg-Dinsheim

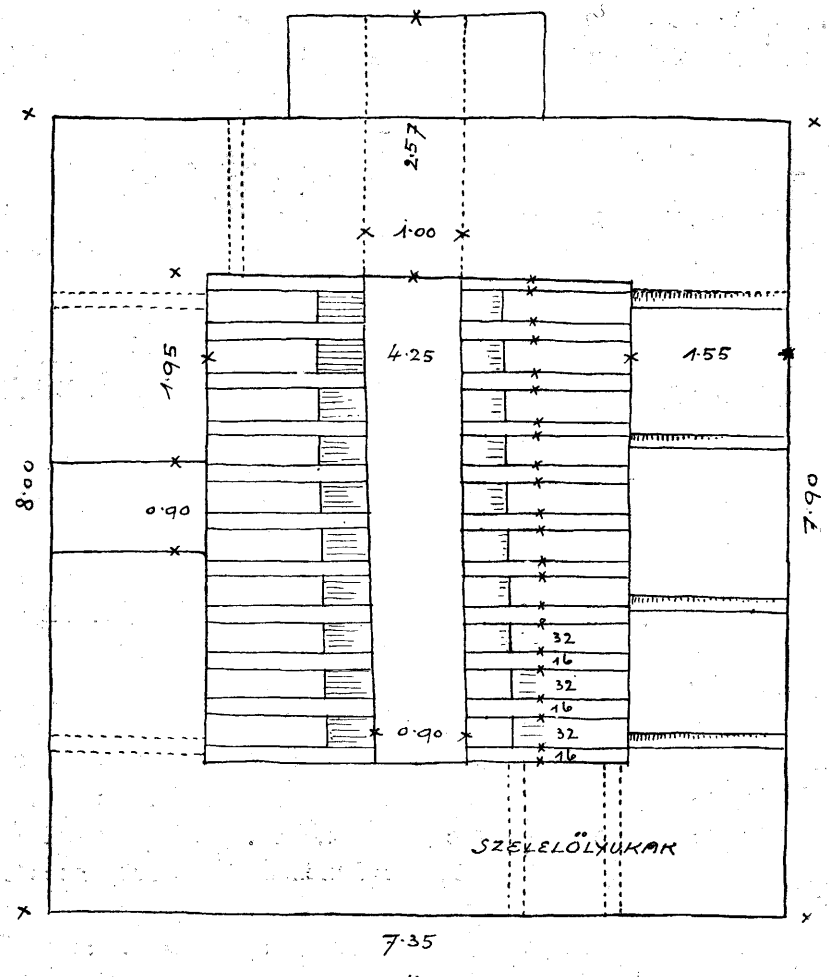
und Ittenweiler im Elsass. Stuttgart 1911 S. 56) az oldalfalak vastagságát is beleszámítva, a IV. számú téglaégető kemence hossza 6·26, szélessége 4·85, a VII. számúnak a hosszúsága pedig 7·30 méter.

3. ábra.

Kemencénk (4. ábra) szintén négyszögű és mint 7·90 × 7·35 méter hosszú oldalai mutatják, oly nagy volt, hogy még kevésbbé szolgálhatott másra, mint téglaégetésre. Ott, hol a kemence agyagos földben állott, az

oldalait egyszerűen kiáshatták és ezért az oldalfalak vastagsága meg sem állapítható. De nálunk a homokos dombban legalább vályogtéglából kellett kirakni, melyek 45 cm hosszúak, 29 cm szélesek és 12 cm vastagok voltak. A falak vastagsága több mint 1·60 m lévén, érthető, ha azok nem tudtak

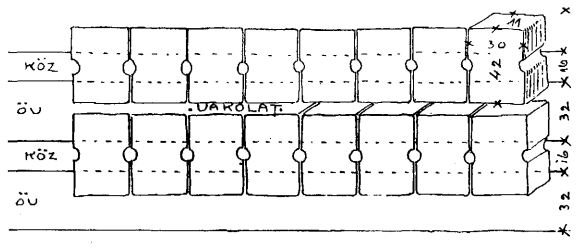

4. ábra.

egészen úgy átégni, mintha rendes téglából épültek volna, hanem kívülről a vályogtéglák még nyersen és szürkén maradtak. Ezért itt is bajos lett volna a kemence külső oldalán oly mélyen leásni, amennyire oldalfalai leértek. Befelé persze annál keményebbek voltak, úgy hogy a kemence belseje könnyen kitisztítható volt (5. ábra. Északról nézve).

Így mindjárt megállapíthattuk, hogy felső részét az égető kamra (Brennraum) alkotta, mely 4·80 m hosszú oldalaival csakugyan elég tágas volt arra, hogy téglaégetésre alkalmas legyen. Akadt is még több olyan, természetesen darabokra tört vályogtégla, melyek sorban egymás mellett feküdtek, de nem bizonyos, hogy az égetésre voltak berakva, vagy inkább a kemence oldalfalaiból hullottak le.

A padozata, sajnos, már egészen elpusztult, de a nyugati oldalfala, amerre a domb erősebben lejtett lefelé, 85 cm magasan állott, a túlsó Dunafelőli oldalon pedig még sokkal magasabb (1·35 m) volt a fal, és hogy milyen mélyen feküdt a padozat, legjobban mutatta a 88 cm széles ajtónyílás, mely éppen ezen keleti fal közepe táján annyira jó állapotban maradt meg, hogy a vakolat is megvolt, mellyel a három lépcsőfoka be volt fedve. Az oldalfalakról több helyen lehullott a tapasz, mely vörösre átégett dupla rétegben takarta és a csupasz falfelület tisztán mutatta, miként voltak a vályogtéglák egymásra rakva. Az ajtónyílásból, amelyen át a kamrából a kiégetett téglákat kihordták, azt is látni lehetett, hogy milyen magasan kezdődött a kamra azon része, mely a föld felett szabadon kiemelkedett.

6. ábra.

Mindenesetre szabadon állott onnantól kezdve, hol az ajtónyílás aljától számítva, mely a padozatnak felelt meg, 55 cm magasságban azok a négyszögű nyílások voltak, melyek a kamra oldalfalain keresztül a szabadba vezettek. Az ajtó oldalán, közel a sarkokhoz, egy-egy, a szemközti oldalon pedig négy ilyen lyuk volt látható. Magasságuk 25 cm, szélességük 15 cm volt. (5. ábra.) Megjegyzem, hogy ilyen lyukak így sorjában elhelyezve másutt ismeretlenek, de bizonyára csak azért, mert magasabban lehettek, mint a hogy a kemencék falai megmaradtak. Ezekre a szelelőlyukakra pedig azért volt szükség, hogy a padozaton át jövő lángnyelveknek meg legyen a huzatja.

A padozatból már csak a vályogból vetett téglák, azok is legnagyobbrészt összetörve maradtak, de felismerhetővé teszik az oldalak félkörű kivágásai, melyek kettesével szembeállítva a padozatban azokat a kerek lyukakat képezték, melyeken át a lángok fölcsaptak (6. ábra). Mindegyik tégla hossza 42, szélessége 30 és vastagsága 11 cm volt, melyhez még a tapasz járult, mely a padozat felületét borította.

5. ábra.

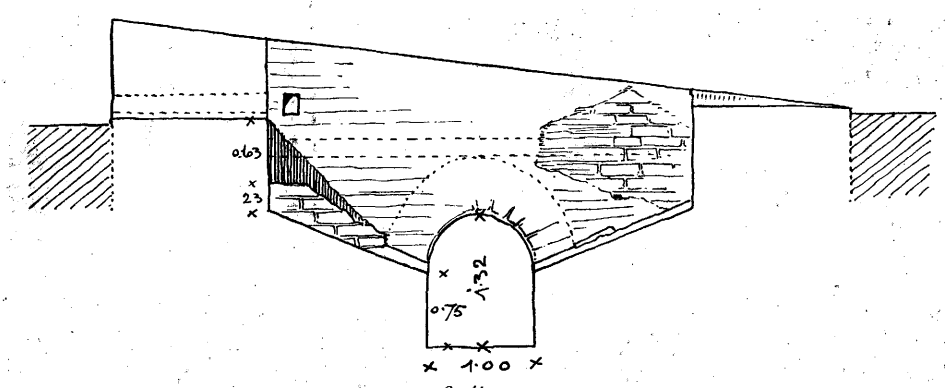
Annál többet mutat a kemencének az a része, mely a padozat alatt feküdt és ahonnan a fűtés történt: a tüzelőhelyiség (Heizraum). Ez tehát a földalatti fekvésének köszönheti, hogy oly jó karban maradt, éppúgy, mint a fürdők és házak hypocaustuma, melynek ugyanaz volt a rendeltetése. Itt a *hypocaustum* pillérei hiányzanak ugyan, melyeken a padozat nyugodott, de hasonló beosztást mutathatnak a hypocaustumok is ott, hol a padozat alatt csak egy széles csatorna ment és ebből ágaztak kétoldalt egyes közök, me-

7. ábra.

lyekben a hőség tovább terjedhetett, amint ezt legjobban az aquincumi palaestra hypocaustumában látjuk. A kemencében azonban nagyobb hőségre lévén szükség, és hogy ezek a közök sűrűbben legyenek, köztük legfeljebb a keskenyebb válaszfalak állhattak. Ez a berendezés annyira tipikus volt, hogy nemcsak nálunk, hanem mindenütt előfordul, hol nagyobb négyszögű kemencék kerültek napfényre. A téglaégető kemencéknek azért is megfelelt, mert egyedül tette lehetővé a téglák kiégetéséhez szükséges térbeli tágasságot. V. ö. Drexel, Germania Romana II S. 28.

A tüzelés a kemence déli oldalán, kívülről történt, egy 100 cm széles nyíláson át, mely a falat a közepén áttörte (7. ábra. Délről nézve). Felül egy boltívvel volt átfedve, mely 1·32 m magasságig ért és nem egészen szabályos félkörívben élükre állított, lapos téglákból volt összeállítva, melyek 45 cm magasak, 30 cm szélesek és 6 cm vastagok voltak. Csak a tetején álló néhány tégla vékonyodott ékalakban lefelé. A belső oldalán azonban vályogból vetett téglák alkották a boltívet, melyet a vályogtapasz eltakart. Kifelé a tüzelés ezen nyílását (Schürloch) kétoldalt kiálló kövekkel hosszabbították meg, amint ez másutt is történt; magában a kemencében pedig egy ugyanilyen széles csatorna (Heizgang) képezte a folytatását, mely a végén 10 cm-rel megkeskenyedve egészen a kemence túlsó faláig terjedt és a tüzelőhelyiséget két egyenlő részre osztotta. A feneke hátrafelé kissé emelkedett és ki volt

8. ábra.

tapasztva éppúgy, mint az oldalai, melyeken a vályog a tűztől, mely végigjárta a csatornát, salakká égett. Két oldalán csak 75 cm magasságban kezdődtek azok a közök (Feuerzüge), melyeknek feneke rézsútosan fölfelé menve 130 cm magasságban végződött (8. ábra). Mindegyik oldalon tizenegy ilyen köz volt és a két szélső a kemence két végén mindjárt a fal oldalához csatlakozott. A szélességük 16 cm volt, míg a vályogfalak, melyek elválasztották, 32 cm vastagok voltak. Ezek a válaszfalak, mindegyik oldalon tíz-tíz, tartották tulajdonképpen a padozatot, mely a közök külső végén 40 cm-rel magasabban feküdt, mint a fenekük, úgy, hogy a tüzelőhelyiség egész magassága, a középső csatorna fenekétől a padozatig mérve, 170 cm-t tett ki. A középső csatorna fölött azonban a padozatot, ha nem akarták oszlopokra helyezni, mint a hypocaustumokban, boltívekre kellett fektetni, melyek a válaszfalakat összekötötték. A padozattal együtt ezek is tönkrementek ugyan, de a csatorna két oldalán a legalsó, már kissé ferdén fek-

tetett vályogtéglák (a vállkövek), melyekből a boltívek a közök fenekénél 15 cm-rel magasabban kiindultak, tisztán láthatók voltak (9. ábra) és csak maguk a válaszfalak mállottak szét jobban.

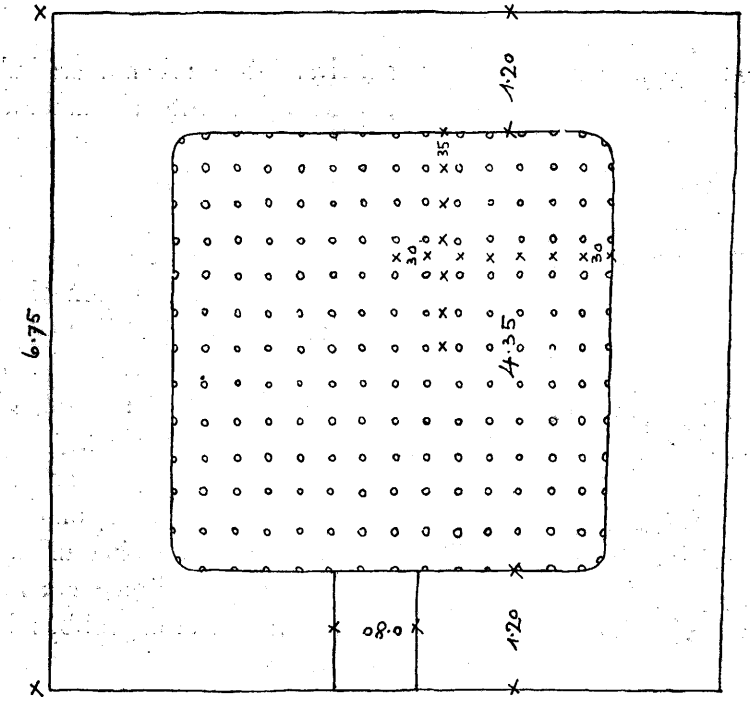
Ilyenformán a lángok a tüzelőtorokból először a középső csatornába jutottak, onnan azonban már csak a közökön át, melyek a boltívek és a válaszfalak között húzódtak, érhették a padozatot. Erre a berendezésre azért volt szükség, hogy a padozat tégláit a lyukakkal elhelyezzék, amelyeken át

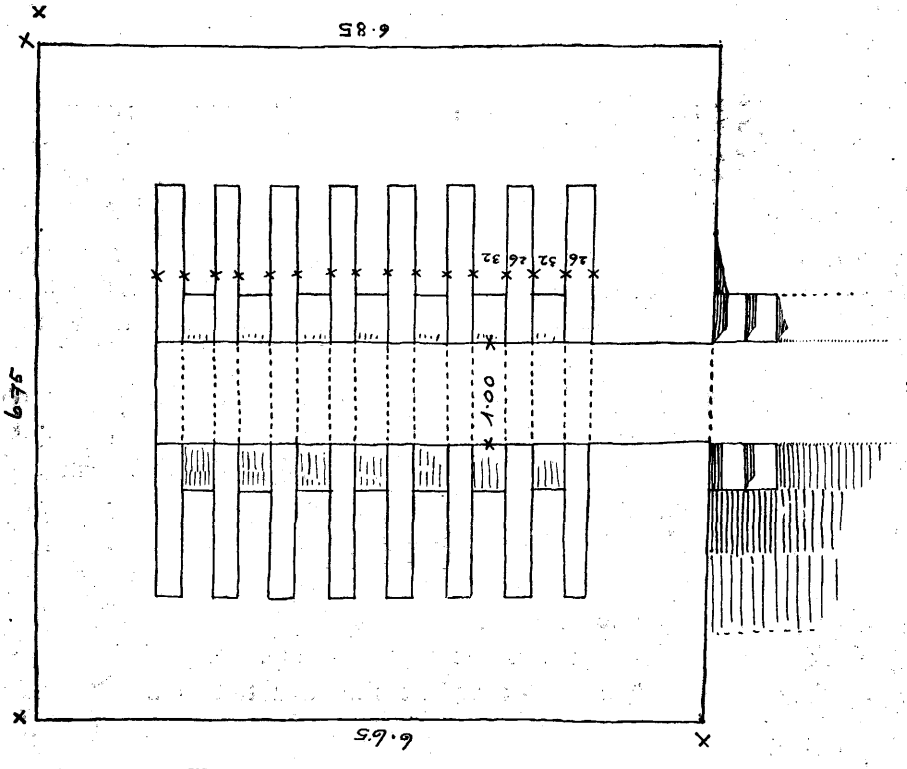
9. ábra.

a lángok továbbterjedhettek az égető kamrába (V. ö. 6. ábra). Az egyes vályogtéglákat ugyanis sorjában fektették a közök fölé és a válaszfalakon nyugvó széleik között a hézagot vályoggal töltötték ki. A lyukak éppen a közök közepére estek és annyi sort alkottak, ahány köz volt, vagyis elég sűrűn voltak, hogy a padozat minden részén át egyenletesen eloszolhatott a hőség, és legfeljebb a kemence végén nem volt oly intenzív, mint elején, hol a tüzelés történt.

Kár, hogy ez a kemence, melynek fűtési szerkezete oly tanulságos, egészen eltünt, mikor később a gázgyár területét nivellálták. Sikerült azonban

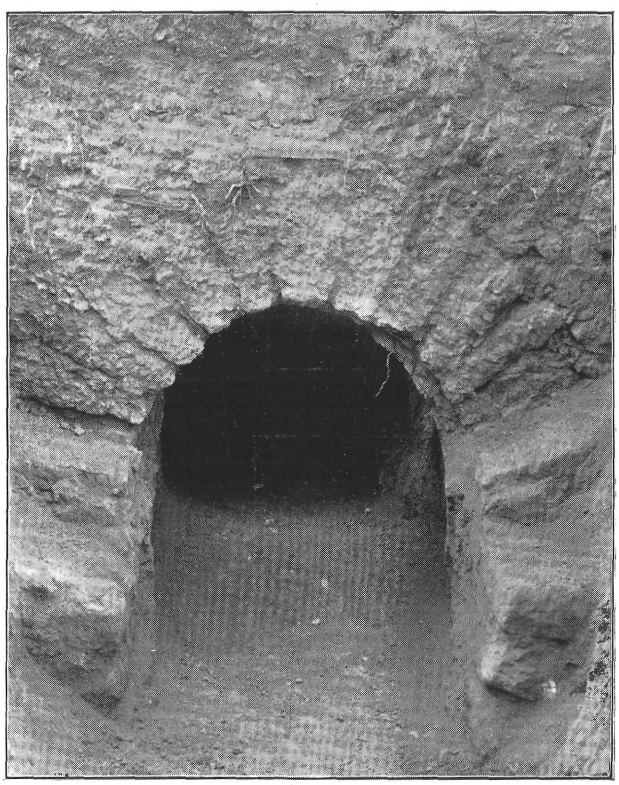

13. ábra.

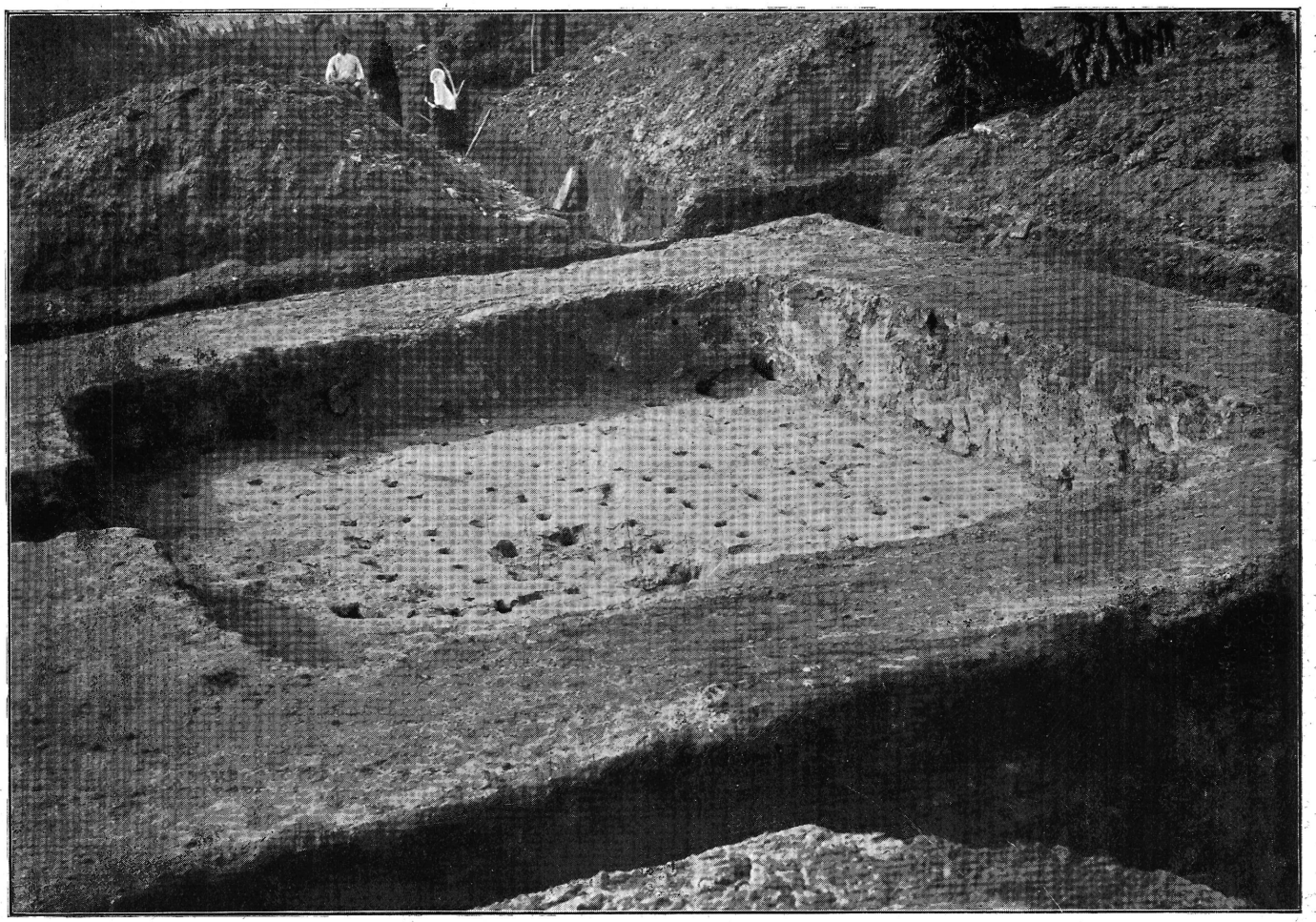
10. ábra.

két másik kemencét megmenteni, amelyek annyival jobb karban maradtak fenn, hogy felső padozataik a lyukakkal egészen épek voltak. Amikor a dombot, melynek tetején állottak, lehordták, a két kemencét körülásták és azokat ma már csak az a föld takarja, melyet köréjük és föléjük hánytak, hogy továbbra biztosítsuk fennmaradásukat. A padozat alatti részük tehát csak nehezen volt hozzáférhető, ha nem akartuk a padozatot áttörni. De mind a kettő éppen olyan nagy téglaégető kemence, melyeknek szerkezete nem mutathatott lényeges eltérést.

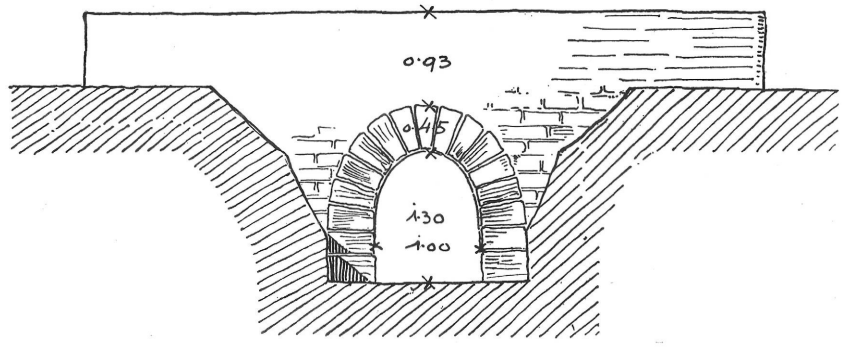
11. ábra.

Az egyik kemence (3. ábra és a térrajzon *II*), melyre előbb akadtunk rá, a domb keleti oldalán állott és valamivel nagyobb, mint a másik, mely tőle nyugatra található, ott, hol a domb legmagasabb volt. Még mindig kisebb azonban, mint volt az a kemence *(I)*, melyet tőle körülbelül 40 m távolságban a domb déli oldalán láttunk. Alaprajza (10. ábra) csak azért nem mondható négyzetnek, mert a külső méretei kissé eltérnek egymástól. Míg az egyik külső oldala 6·65, a másik szemközt 6·85, a négyszög harmadik oldala pedig 6·75 m hosszú. A legferdébben megy az északi oldala, melynek közepén a nyílás van, mely az 1·20 m vastag falon át a padozat alatti lángvezető csatornába vezet. Szélessége 100, magassága 130 cm, vagyis olyan nagy, mint az előbbi kemencénél. Előtte két oldalt itt is kőhasábok ugranak elő, melyek trachitból vannak faragva. A nyílás, melyben a tüzelés történt, be van boltozva, de kívül a téglák helyett szintén a tűzálló trachitot látjuk, amelyből az egész boltozat épült (11. ábra). Nemcsak a félköríves boltív áll

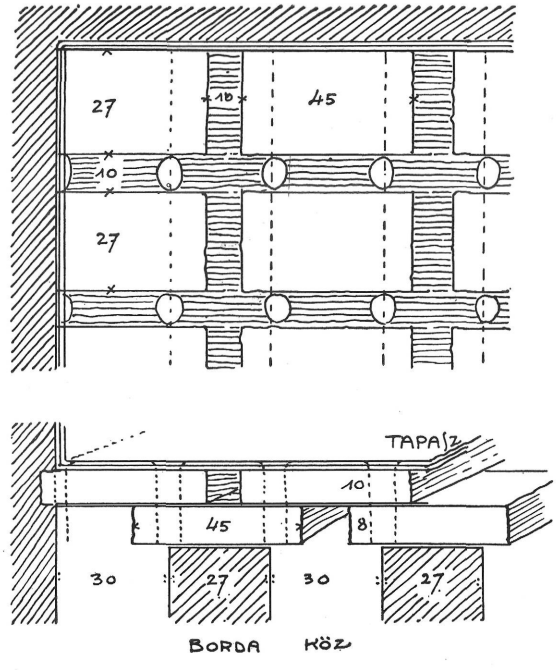
14. ábra.

tehát ékalakú trachitkövekből, melyek 45 cm magasak, hanem az oldalai is, melyek minden átmenet nélkül tartják (12. ábra). Az egyes kövek gondosan vannak megfaragva és mindegyik a maga helyén áll; a boltív tetején

12. ábra.

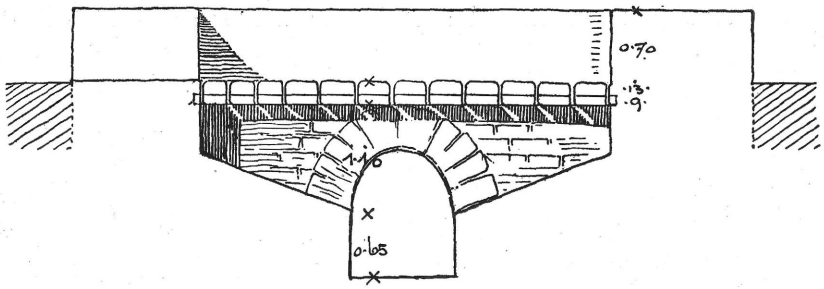
foglal helyet a zárókő, melynek alakja pontosan megfelel a rendeltetésének. A boltozat ezen szabályossága annál szembetűnőbb, mert maga a fal, mely körülveszi, vízszintesen rakott vályogtéglákból áll.

15. ábra.

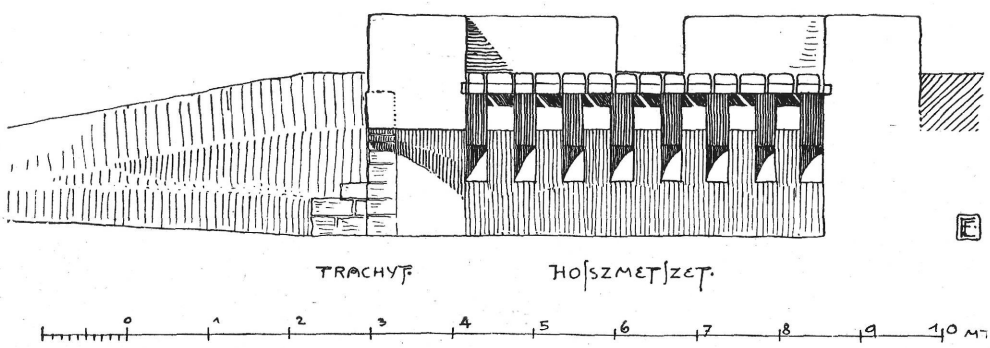
A tüzelőhelyiség belsejében (10. ábra. A *II.* kemence alsó alaprajza) a középső csatorna végig egyforma szélességben megy, mindegyik oldalán nyolc-nyolc köze van, melyek 65 cm magasságban kezdődnek és 26 cm szélesek. A 32 cm vastag válaszfalaik, a bordák, melyeket a csatorna fölött ugyanilyen széles boltívek kötnek össze, körülbelül 45 cm-rel magasabbak, mint a közök fenekének külső végei és egészen 175 cm-ig felnyúlnak, addig a magasságig, ameddig a csatornanyílás boltíve ér. Rajtuk nyugszik a padozat (13. ábra. A *II.* kemence felső alaprajza), mely apró lyukaival (14. ábra) úgy néz ki, mint a rostély (Brennrost). Maga a padozat (15. ábra. A *II.* kemence padozatszer-

kezete felső alaprajzban és metszetben) azonban nem egy, hanem dupla téglasorból áll, melyek a bordák fölött keresztben futnak (16. ábra) és a 45 cm hosszú vályogtéglák olyformán vannak egymásra fektetve, hogy az alsó sorban a közök fölött vannak a 10 cm széles hézagok, míg a vastagabb

16. ábra.

felső téglák hézagai, melyek vályoggal vannak kitöltve, a bordák közepére esnek. Mindegyik téglasor 27 cm széles és ezek között is 10 cm széles hézagok maradtak szabadon, melyek szintén be voltak tapasztva ugyan, de ott, ahol a válaszfalak széléig érnek, tehát a közök két oldalán, át vannak

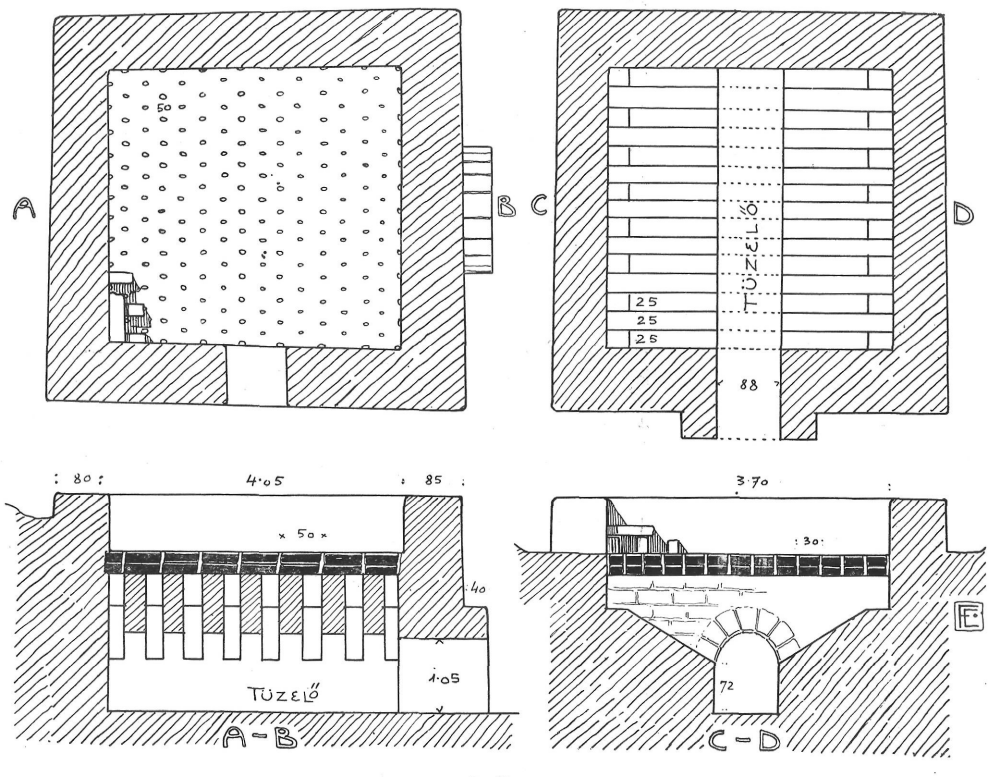

17. ábra.

lyukasztva, úgyhogy mindegyik közből rézsútosan fölfelé két sor lyukon át hatolhatott a láng az égetőhelyiségbe (17. ábra). Összesen 13×11 egész lyuk van és még a padozat szélein is féllyukak nyiltak.

A padozat a lyukak között kétszeres vályogréteggel van letapasztva, hasonlóképpen voltak elfödve a felépítmény oldalfalai, sőt még vastagabb a faltapasz a sarkokban, melyek le vannak kerekítve. Ott, hol a faltapasz lehullott, látni, hogy az oldalfalak ugyancsak 45 cm hosszú, 27 cm széles és

10 cm vastag vályogtéglákból állanak, mint a padozat. A vastagságuk átlag 1·20 m és a padozat fölött 70 cm a legnagyobb magasság, ameddig emelkednek. A 80 cm széles ajtónyílás, mely a 4·35 m hosszú és ugyanolyan széles égetőkamrába vezetett, itt is, mint az előbbi kemencénél, azért állhatott a keleti oldalán, mert errefelé, ahonnan legközelebb kaphatták a Duna vizét, kellett lenni a helynek, hol a téglákat a kemencék részére készítették.

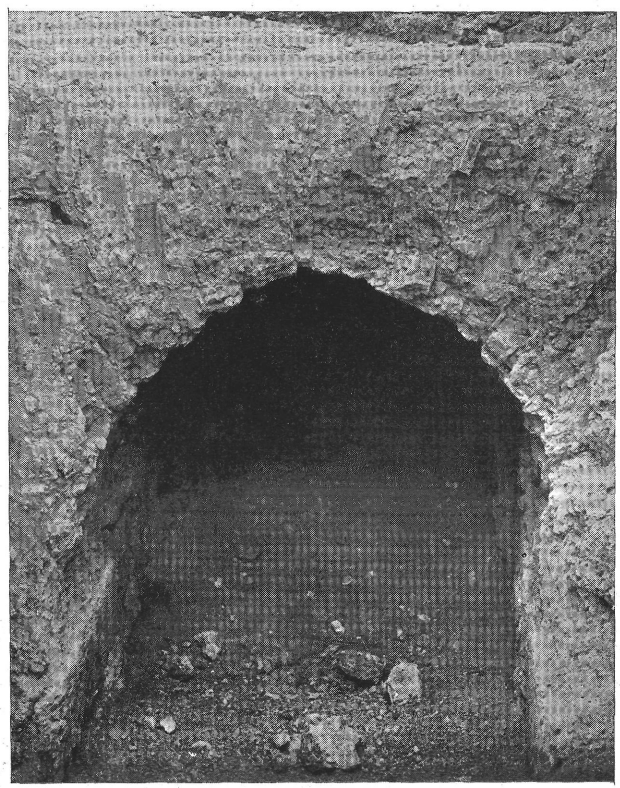

18. ábra.

A harmadik négyszögű kemence (18. ábra. A térrajzon *III*) legfeljebb méreteiben mutat némi eltéréseket. Hosszoldala 4·05 m, melyhez hozzájárul a tüzelőnyílás 40 cm kiugrása. Szélessége 3·70 m. Az oldalfalai 80—85 cm vastagok. A fekvése azonban egészen olyan, mint az előbbi két kemencéé, és az előbbivel abban is megegyezik, hogy a tüzelés az északi oldalán történt.

Nincs sok különbség a kemence szerkezetében sem, mely, mint mondtuk, a nagy négyszögű téglaégető kemencéknél mindenütt ugyanazt a típust mutatja. A 105 cm magas tüzelőnyílást, melynek külső oldalán 80 cm hosszú-

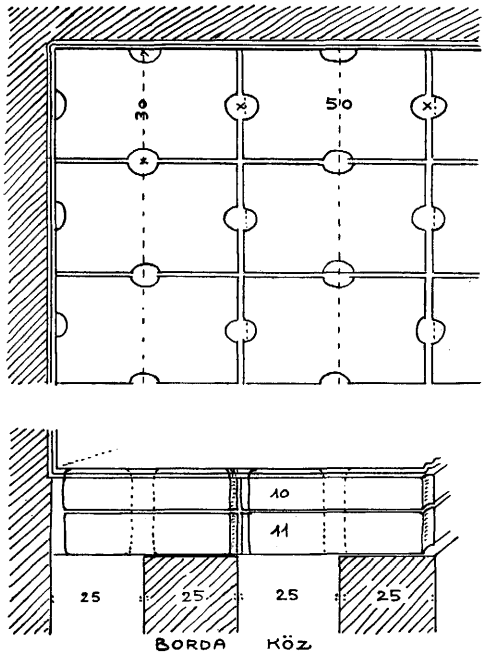
ságban itt is kétfelől 36 cm magas trachitkockák állanak, rendes bolthajtás képezi, és még elég világosan látni a vályogtéglákat, melyekből a félköríves boltív szabályosan össze van rakva (19. ábra). Ugyanilyen boltívek hidalhatják át középen a széles csatornát (18. ábra A *III.* kemence alsó alaprajza), melynek két oldalán az ú. n. bordákat összekötik. A közök, melyekben a lángok kétoldalt tovább terjedtek, itt alacsonyabban, 72 cm-nyire a csatorna szintje fölött ugyanabban a magasságban kezdődnek, mint a boltívek és ezért fenekök sem emelkedik oly magasra, hanem 70 cm-nyire végződik a padozat alatt. Ilyen köz az egyik és másik oldalon nyolc van és mindegyik 25 cm széles, amilyen vastagok a bordák is, melyek a padozatot tartották. Ez (20. ábra. A *III.* kemence padozatszerkezete felső alaprajzban és metszetben) itt is oly vastagnak látszik, mintha két sor vályogtéglából állana, de az összeállításuk máskép történt, mint az előbbi kemencénél. Mindegyik tégla 50 cm hosszú és csak félig fekszik a bordán, a másik fele a közt fedte. Szélességük 30 cm és úgy vannak egymás mellé rakva, hogy köztük az egyik oldalon sincsenek hézagok, hanem a padozat nagyobb kerek nyílásai a közök szélén úgy állottak elő, hogy a téglák mind a négy oldalán vannak félkörű kivágások, melyek egymást kiegészítették. De ezek, ha a padozatot hosszában nézzük, nem kerülhettek egymással szembe, mert a közök egyik szélén a téglák hosszabbik oldalának közepére estek, a másik szélén meg a keskenyebb oldal közepére (l. a lyukak beosztását a kemence felső alaprajzán 18. ábra).

19. ábra.

A padozatra, melynek felső nézetét a 21. kép ábrázolja, még két-három

rétegben agyagtapasz került, hasonlóképpen az égetőhelyiség oldalfalaira, amelyekről azonban könnyebben leválhatott és az északi oldalon látni lehetett a 45 cm hosszú, 28 cm széles és 10 cm vastag vályogtéglákat, melyekből elég szabályos kötéssel a falak épültek. A keleti falban van az ajtónyílás, amely tehát itt is azon az oldalon állott, mely a Dunára nézett. Közelében került elő az a vályogtéglákból álló padka, melynek rendeltetése az égetőhelyiség délkeleti sarkában mindaddig bizonytalan, míg másutt hasonló berendezést nem ismerünk (22. ábra).

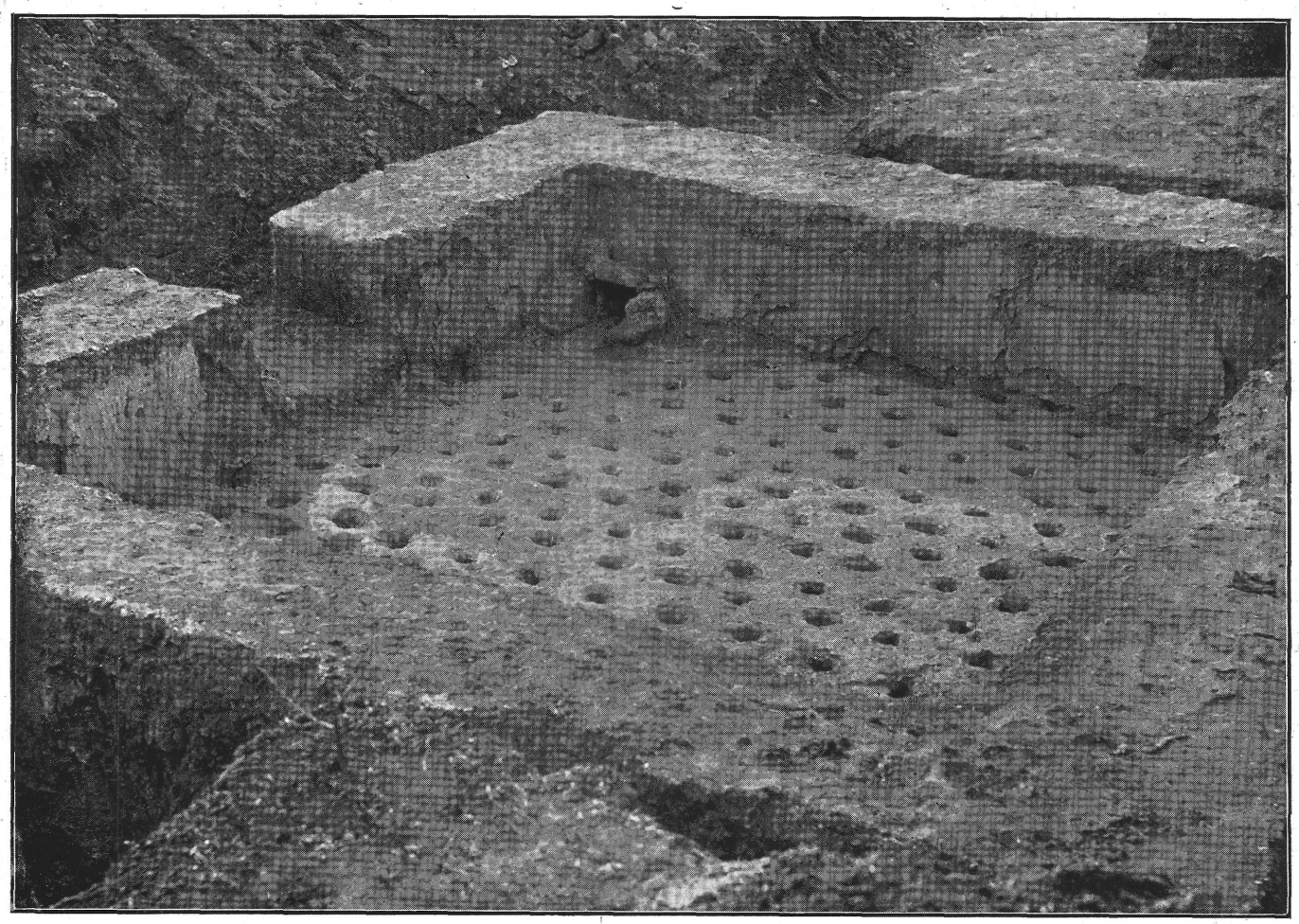

20. ábra.

*

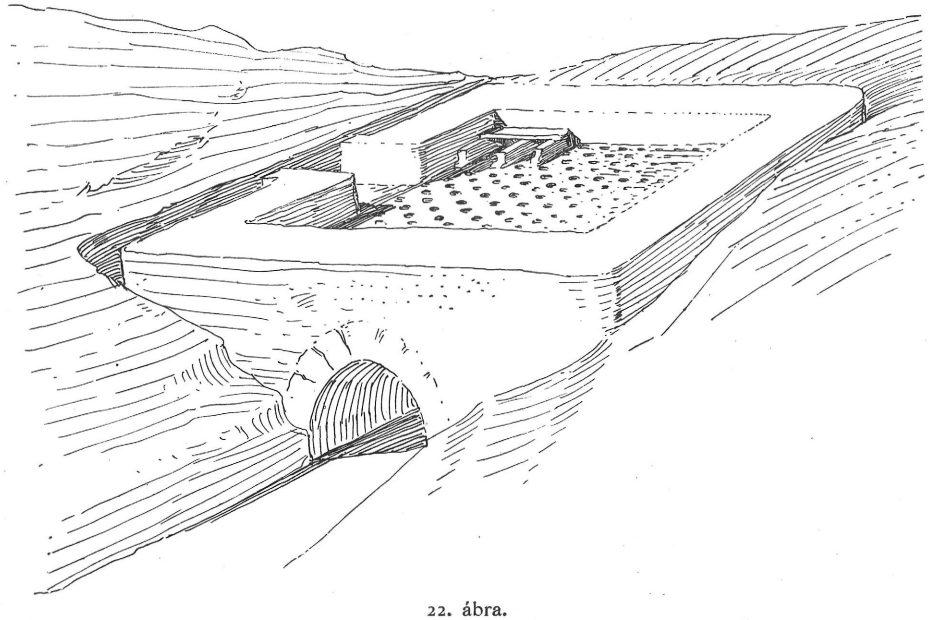
Mindjárt ezen nagy kemence mellett állott egy másik (a térrajzon *IV*), mely hasonlított hozzá. Azonban négyszögű alakja kisebb volt és talán ezért nem lehetett alkalmas téglaégetésre, hanem valószínűbb, hogy nagyobb edényeket égettek ki benne. Ahol ilyen kemencék előfordultak, például Niedben, Heiligenbergben, mint «Geschirröfen» ismeretesek, és Drexel is (Germania Romana II S. 28) az edényégető kemencék (Töpferofen) egyik típusát látta bennök. De hogy a téglaégető kemencékkel összetartoztak, a mellett szól, hogy a mi kemencénk sem állott külön, hanem a téglaégető kemence szomszédságában, annak déli oldalán került napfényre, és hogy a fekvése is megegyezett vele. Csak a tüzelőnyílást találtuk a keleti oldalán és ezért hossznégyszögű alakja a keletnyugati iránynak felelt meg és nem az északdélinek, mint a téglaégető kemencéké, melyeket idáig láttunk. Hossza 4·15, szélessége 3·30—3·40 m volt (23. ábra).

Máskülönben sem az építése, sem a berendezése nem mutathatott semmi különös eltérést. Szintén vályogtéglákból építették, melyek között még tisztán látni lehetett a világossárga vagy sötétszürke csíkokat, amint a sár, melyet kötőanyagnak használtak, átégett. Az oldalfalak vastagsága csak annyiban különbözött, hogy az északi hosszfal 36 cm vastag volt, míg a többieké nem volt több mint 30 cm. Ilyen vastag volt a keleti fal is, melynek közepe

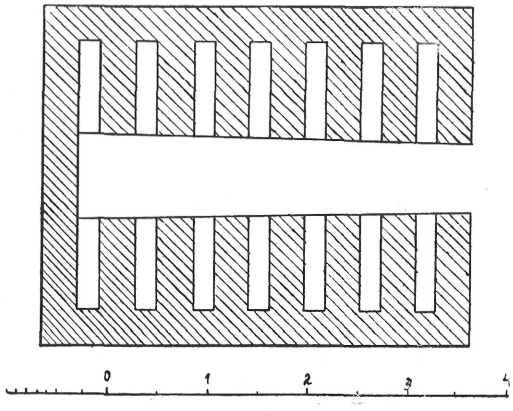
21. ábra.

ott, hol a tüzelőnyílásnak kellett lenni, ki volt törve (24. ábra. A *IV.* kemence délnyugatról nézve). Maga a csatorna azonban, mely a tüzelőnyílásból befelé tovább vezetett, végig tisztán állott előttünk: a kezdetén 70, a hátsó

22. ábra.

végénél 93 cm széles volt. Még mind a két oldalán fennmaradtak ugyanis az oldalai, melyekből a 36 cm vastag bordák kétfelé ágaztak. Látni lehetett a boltívek kezdeteit is, amint 80 cm magasságban kiindulva a bordákat a csatorna fölött áthidalták. Sőt az egyik boltív, mely a két utolsóelőtti bordát összekötötte, épségben maradt (25. ábra. A *IV.* kemence keletről nézve). Vastagsága 40 cm, amennyi azoknak a vályogtégláknak magassága, melyek egymás mellé élükre állítva alkották a boltívet. Szélességük 30 cm volt, melyhez hozzájárult a tapasztás és így kikerült a bordáknak megfelelő vastagsága. Az egyes téglák, amint a boltív szerkezete megkívánta, ékalakúak voltak, felül 11, alul 7 cm vastagok Összesen hat ilyen

23. ábra.

boltív volt a csatorna fölött, ahány borda a csatorna mindkét oldalán állott. Egy-egy lángvezető köz ment azonban a bordák és a fal között is és így mindkét oldalon eggyel több volt, mint a bordák. A csatornából mélyebben, ugyanabban a magasságban indultak ki, mint a boltívek, de míg a nagy kemencéknél ezeknek a fölfelé rézsút emelkedő közöknek feneke jóval a padozat alatt végződött, itt egészen a padozat magasságáig ért, vagyis me-

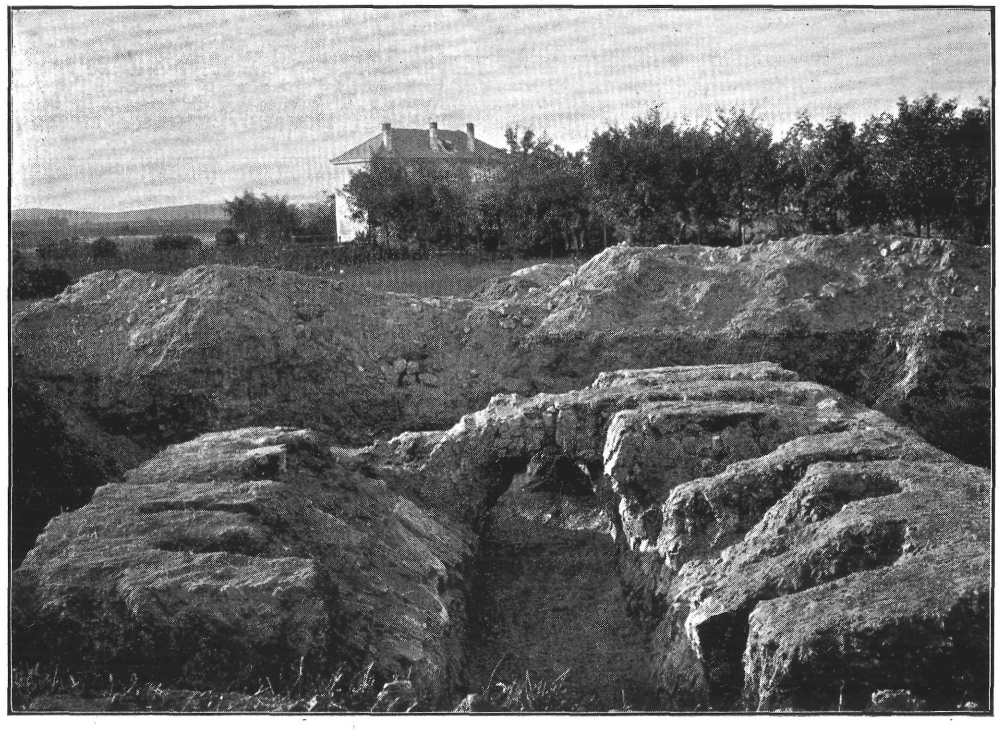

24. ábra.

redekebb volt. A padozat magasságára legfeljebb abból következtethetünk, hogy a bordák végig 1·35 m magasan maradtak meg. Nem voltak magasabbak az oldalfalak sem, úgy hogy ami azonfölül állott, az égető kamrát egészen addig, amennyire a kemence tüzelőhelyisége a földbe beépítve volt, már lehordva találtuk. A padozat persze itt is át volt lyukasztva, de annyira eltűnt, hogy nem akadt olyan lyukas vályogtégla, mely hozzátartozott volna.

Ezen kemence déli oldalán nem egészen egy méter választotta el az *V* négyszögű kemenceféle építményt, mely vele párhuzamosan valamivel hát-

rább nyugatra feküdt. A hosszoldala 5 m, szélessége 4·3 m volt és ezek fekvése is megfelelt az előbbi *IV* kemencének. Bizonyára nem véletlen az sem, hogy ugyancsak a keleti oldalon volt a 90 cm széles tüzelőnyílása, ahonnan a 70 cm mély csatorna kissé észak felé hajolva befelé húzódott. Hossza 4·5 m volt, de amiben az égető kemencék (Brennöfen) hasonló csatornájától különbözött, lekerekített vége felé egészen 68 cm-re szűkült össze és ami még különösebb, két oldala végig egész magasságában zárt

25. ábra.

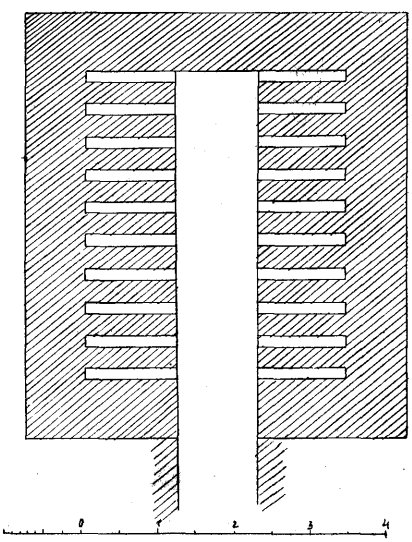
falat képezett. Az oldalközök (Feuerzüge) tehát hiányoztak, melyek éppen az égető kemencékre a legjellemzőbbek. Így a hőség csak a padozat azon részét érintette közvetlenül, mely a csatorna fölé esett, a többi része azonban feltöltött talajon pihent. A csatorna oldalfalain a tapasz ugyan oly erősen égett át, hogy a tűztől salakká változott, ez a hőség mégsem lehetett elég arra, hogy az egész padozat oly tüzes legyen, melyen az edények kiégethetők voltak. Legfeljebb arra lehetett elég meleg, hogy az edények, melyeket reá raktak, kiszáradjanak, mielőtt a kemencébe kerültek. Ez a szárítóhe-

lyiség minden valószínűség szerint ezért is állott mindjárt a kemence mellett, és mint fekvése mutatja, minden bizonnyal vele egyidőben épült. Különben falai éppúgy vályogtéglákból állottak, aminők a kemencéké voltak.

Azok a vályogfalak, melyek távolabb, délkeletre kerültek elő (a térrajzon *VI*), szintén valamely építményhez tartozhattak, mely az edényégetéssel kapcsolatban állott, de az egész oly érthetetlen volt, hogy rendeltetését megfejteni nem sikerült.

*

Még egy negyedik nagy kemence került elő és tűnt el odább északra (a nagyobbik térrajzon *VIII*), midőn a Finály-féle jégverem déli oldalának töltését lehordták. Négyszögű alakja kisssé eltért a kelet-nyugati iránytól, amelyben a többiek feküdtek, de feltűnőbb volt, hogy a hosszoldalai is ennek az iránynak feleltek meg és a tüzelőnyílás a keleti oldalán, a Duna felé nézett. Hosszúsága 5·60, szélessége 5 m volt (26. ábra.) Az oldalfalai, ha a tapaszt nem számítjuk, mely a tüzelőhelyiség belsejét borította, 80 cm vastagok voltak.

26. ábra.

A csatorna, mely hosszában végigfutott és a tüzelőkamrát két részre osztotta, valamivel keskenyebb volt, mint a 105 cm széles tüzelőnyílás, amelyből kiindult. Ennek két oldalát egy-egy kőhasáb alkotta, melyek azonban nem voltak oly szélesek, mint a boltív, mely fölöttük 72 cm magasságban kezdődött és szintén homokkőlapokból volt összeállítva. A bolthajtás alul 110 cm magasságban záródott, fölül pedig 157 cm magasságig ért. Az egyes kőlapjai ugyanis 47 cm magasak voltak, vastagságuk pedig fölül 10, alul 7 cm volt. Ellenben a vályogtéglák, melyekből a falak épültek, csak 41 cm magasak voltak, szélességük 27, vastagságuk 10 cm.

Hasonló kőlapokból álló bolthajtása van, mint láttuk, a két előbbi *(II* és *III)* kemencének, csakhogy itt nemcsak a bordákat összekötő boltívek állottak ugyanolyan kőlapokból, mint a tüzelőnyílás külső boltíve, hanem szintén kőhasábok tartották, melyek azonban, mert a csatorna csak 90 cm széles volt, körülbelül 10 cm-rel beljebb voltak egyes négyszögű téglalapokra állítva. A csatorna fölött kilenc ilyen boltív húzódott, melyeknek csak a

kezdetei látszottak a 46 cm vastag bordák végén. Annál keskenyebbek, csak 14 cm szélesek voltak a lángvezető közök, amilyen mindegyik oldalon 10—10 volt. Ezek már 63 cm magasságban, valamivel mélyebben, mint a boltívek kezdődtek, indultak ki a csatornából, de fenekük is csak 1·42 m magasságig emelkedett és még valamivel a padozat alatt végződött. A padozat teteje ugyanis körülbelül 38 cm-rel magasabban feküdhetett, amilyen vastag nem lehetett maga a padozat. Belőle származtak azok a 48 cm hosszú, 30 cm széles és 12 cm vastag vályogtéglák, melyek az egyes bordákra keresztben fektetve, egymás között a közök fölött 10 cm hézagot hagytak, hogy helye legyen a kerek lyukaknak, melyek a hézagokat kitöltő vályogon át a tüzelőhelyiségből az égetőkamrába vezették a lángokat.

27. ábra.

*

Ezekkel a téglaégetőkemencékkel kell kapcsolatba hoznunk egy *bélyegzőt*, melyet nem az ásatások alkalmával találtak, hanem az 1931. év folyamán szereztünk meg. A világháború első éveiben egy szavahihető rendőrőrmester találta, aki a gázgyár területén teljesített szolgálatot, s egy építkezés alkalmával alapásáskor került elő.

Annál is inkább értékesebb ez a darab, mert mint bélyegzőt csak téglák jelzésénél használták s lelhelyénél fogva is a gázgyár területén működő téglaégetők működésével függ össze. A bélyegző (27. ábra) emberi lábformát mutat, hossza 15·3, legnagyobb szélessége 6·2, s csonka magassága 6·9 cm. Mai állapotában hiányzik a fogója, mely a nyomok után követte az emberi láb formáját s a bokában végződött. Anyaga keményre égetett rózsaszínbe játszó sárga agyag. Bélyege két sorban retrográd.

D O E · V I N D O
N I S · A K

A bélyeg baloldalán az üres sarkot egy durva koszorú tölti ki, melyből alul két oldalt szalagok ágaznak el. Jobb oldalon a második sor betűi előtt egy fekvő levél látható.

Bélyegünk feloldása *D (quarta) of(ficina) Vindo | nis Ak(incensis v. Ak(inci).*

A bélyegzőnk formája, az emberi lábalak, a korai bélyegek kereteként szokott előfordulni a félholdforma mellett. Az aquincumi állandó csapattest-

nek, a legio II. adiutrixnak is csak a II. századból való tégláin találjuk meg, éppúgy, amint ez más pannoniai csapattestekre is áll. Bélyegünk azonban, mint azt a felirata is mutatja, nem katonai bélyeg. A gyáros neve, *Vindo* szerepel rajta, s előtte a *D* nyilván azt jelenti, hogy e bélyegét a negyedik műhelye *(officina)* használta. S hogy valóban aquincumi is volt ez a gyár, a gyáros neve után ott az *Ak(incensis)* jelző. A *Vindo* név bennszülött, kelta eredetű, a *Vindio* (CIL III 5505), *Vindu* (11705), *Vindo* (5076, 5105, 5469, 10362) alakokat ilyennek veszi Holder (v. ö. Alt-celtischer Sprachschatz), s rendesen más kelta nevekkel közösen fordulnak elő. A Vindo név nagyon gyakori Noricumban, Pannoniában csak egy törökbálinti sírkövön olvassuk egy másik kelta névvel *(Atressa Vindonis filia)* kapcsolatban (CIL III 10362). A magánszemélyek téglagyárainál a név mellett a figulina, f(iglina) gyakoribb alkalmazásán kívül előfordul az of és officina (pl. CIL III 11421, 11426), mint azt a mi darabunknál is olvashatjuk. Bélyegünk idevaló téglán még nem fordult elő; a VIND ugyan előjön más betűkkel kapcsolatban egy carnuntumi téglán, de ennek a mi példányunkhoz nincs köze (CIL III 11429), hanem helynévnek veendő. Ugyanis a magángyárak bélyegeinél a gyáros neve mellett igen gyakran előfordul a hely megjelölése jelzőként, vagy csak locativusban, pl. SAVARENSIS (CIL III 4692, 4693), KAR (4698), VINDOB(ONAE) (4710). Téglabélyegzőnkön szokatlan alakban szerepel a hely megjelölése. AK. Aquincum nevének *Acuincum (Ἀκούϊγκον* Ptol. 2, 15, 4 és Renier nr. 411), *Acincum* (Not. Dign. p. 43 etc, Ammianus 30, 5, 13 és Idatius ad. a. 375) és *Acincus* (Itin. Ant. p. 263, 264 és Sid. Apoll. 51107) változataiból kell valamelyikre gondolnunk fonetikusan kiírva.

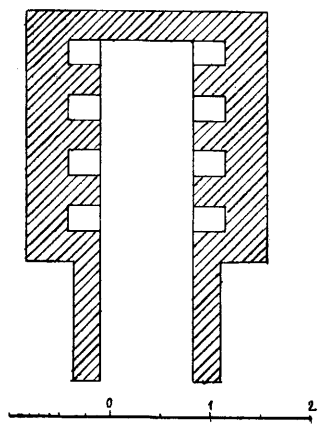
Téglabélyegzőnk mint tárgyi lelet is ritkaságszámba megy. Pannoniából még nem ismeretes, de más európai tartományból sem ismerek ilyen bélyegzőt. Azokat a téglabélyegismertetéseket, melyek az ilyen bélyegzők anyagának megállapításánál idáig csak a bronzot és fát vették tekintetbe, most egy agyagból készült és ránk is maradt bélyegzővel egészíthetjük ki.

*

A kisebbfajta négyszögű kemencetípus *(IV)*, minőt a téglaégető kemencék szomszédságában láttunk, még több helyen magában állva fordul elő és ezek a szerteszórt kemencék bizonyára különálló fazekasműhelyekhez tartoztak. Még legközelebb feküdt egy ilyen kemence (a nagyobbik térrajzon *IX*) a lebontott sárga háztól keletre, amelynek az északdéli iránytól kissé nyugatra eltérő fekvése volt és tüzelőnyílása délfelé nézett. A hossza azonban csak 10 cm-rel volt nagyobb (2·50 m), mint a szélessége, és ezért a tüzelő-

helyiség két oldalán 3—3 borda mellett csak 4—4 lángvezető köze lehetett (28. ábra).

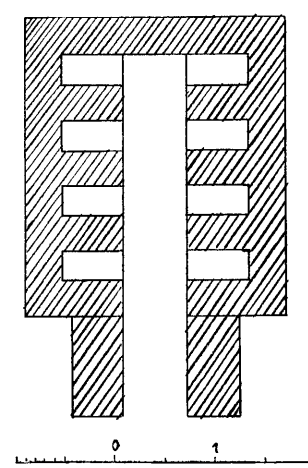
Még jobban feltűnhetett a széles csatornája, úgyhogy mellette a lángvezető közök annyival rövidebbek voltak; a bordák hossza nem volt több mint 30 cm, míg a csatorna szélessége 90 cm volt. Ugyanilyen széles volt a tüzelőnyílás torka, mely 25 cm vastag oldalfalaival 1·2 m-rel ugrott előre. Innentől kezdve a csatornának feneke hátrafelé kissé lejtősen ment, két oldalán a lángvezető közök már 25 cm magasságban kezdődtek és 50 cm magasságig emelkedtek, ahonnan még 65 cm-t lehetett a padozatig számítani. A boltívek azonban jóval magasabban, 60 cm-nyi magasságban kezdődtek és természetesen oly szélesek voltak, mint a bordák, melyeknek vastagsága 30 cm volt. Valamivel keskenyebbek (25 cm) voltak a lángvezető közök. Mindegyik mérethez hozzá van adva a vakolat, mely az oldalakhoz tapadt és annyira átégett, hogy legtöbb helyen a külseje úgy nézett ki, mint az üveg.

28. ábra.

Az oldalfalai, melyek ott, hol a bordák kiindultak, 44 cm, elől és hátul a csatorna végén pedig 30 cm vastagok voltak, nem maradtak magasabban meg, mint a kemence alsó része, a tüzelőhelyiség; még a padozat is elpusztult, úgy hogy sem vastagságát nem tudjuk, sem azt, hogyan voltak a lángvezető lyukai a közök fölött elosztva.

Már a Finály-féle jégverem és a vele egysorban állott sárga házon túl, a kettő között északra került elő a harmadik négyszögű kemence (a nagyobbik térrajzon *X*), melynek kisebb méretei arra engednek következtetni, hogy szintén edényégető kemencével van dolgunk (29. ábra). 3 m hossza és 2·6 m szélessége körülbelül annyi volt, mint az előbbi kemencénél, melyhez abban is hasonlított, hogy a tüzelőnyíláshoz 1 m hosszú torok vezetett. Fekvése azonban eltért és a tüzelőnyílása a délkeleti keskeny oldalán állott. Külső falainak vastagsága 40 cm volt, a két rövid fal ellenben, melyek a tüzelőnyílás két oldalán előugrottak, 50 cm vastagok voltak. A falak téglái egyenként 50 cm hosszúak, 40 cm

29. ábra.

szélesek és 14 cm vastagok voltak és vályogból készültek, amint azok a téglák is, melyeket a boltozáshoz használtak.

A tüzelőnyílás a boltozattal már elpusztult, de a tüzelőkamrán belül (30. ábra. A *X* kemence felső nézetben), melyet a 60 cm széles csatorna két félre osztott, a közepe táján megmaradt az egyik boltív, mely a bordákat összekötötte és amilyen a tüzelőnyílást is fedte. Itt is mindegyik

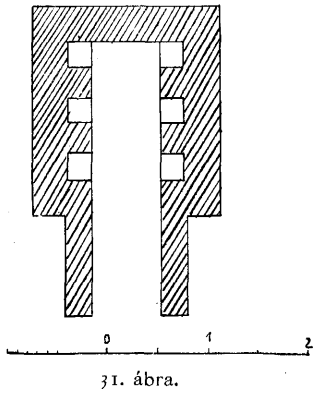

30. ábra.

oldalon 3—3 borda volt, melyek 60 cm hosszúak és 32 cm vastagok voltak. A boltívek 56 cm magasságban kezdődtek és ékalakú vályogtéglákból voltak összeállítva, melyek magassága 20, szélessége 28, vastagsága fölül 7, alul 5 cm volt. A padozat tehát, melyet tartottak, a csatorna feneke fölött 75 cm magasan feküdt.

A lángvezető közök 30 cm szélesek voltak, és mint az előbbi kemencénél, a boltíveknél alacsonyabban, 35 cm magasságban indultak ki a csatorna két oldalán. Egészen másképen történt azonban a befedésük, és ezért a fenekük

sem ment rézsútosan fölfelé, hanem a falig ugyanabban a nívóban maradt. A közöket, melyek arra valók voltak, hogy a csatornából a lángokat a padozat nyílásain át az égetőkamrába vezessék, mint idáig láttuk, téglák fedték, melyek a bordákon vízszintesen feküdtek: itt azonban ezen kemence közei is át voltak boltozva és a boltozatok, hogy ugyanabban a magasságban legyenek, mint a bordákat összekötő boltívek, lenyúltak az egyes közökbe. Mindegyiket ugyanis keresztben egymás mellé állított 3—3 ékalakú téglából alkották, melyek 22 cm szélesek voltak. Az egyik köz boltozata még megvolt, és amint látni lehetett, a boltívek között egy rést hagytak, és mindegyik résben volt egy-egy lyuk, melyek itt nem kerekek, hanem négyszögűek és 12 cm hosszúak, 5 cm szélesek voltak, amilyen széles volt a rés két boltív között. Négy köz lévén, ezek a lyukak a kamra hosszában négy sorban állottak, keresztben pedig mindegyik köz fölött 7—7 nyílott olyformán, hogy a két szélső a fal tövébe esett. A lyukak, összesen tehát 4×7, ki voltak tapasztva, és mire a 15 cm vastag padozat felszínéig értek, a távolság köztük 22 cm-nél nagyobb lett, mint amekkora a boltívek tégláinak szélessége volt.

31. ábra.

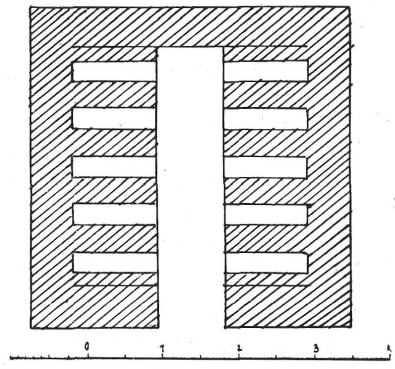
Még távolabb nyugatra akadt két négyszögű kemence, melyek a föld lehordásánál kerültek napfényre.

A kisebbik (*XI* a nagyobbik térrajzon) edényégető kemence volt, amint ezt azonban nemcsak kis méreteiből következtethetjük, hanem, amint az a négy darab, kelleténél jobban kiégetett fazék és az egyiknek cserépfedője is mutatta, melyek a tüzelőnyílásban fordultak elő, ahová bizonyára a padozattal együtt kerültek a törmelék közé. Négyszögű alaprajzának (31. ábra) 2·10 m hosszúsága és 1·85 m szélessége körülbelül megegyezett az előbbeni *IX* kemence méreteivel. A vályogból épült oldalfalai 35 cm vastagok voltak. A tüzelőnyílás a torokkal, melynek oldalfalai 1 m-nyire előreugrottak, a déli keskeny oldalán feküdt. Szélessége 70 cm volt, amennyi a középső csatornáé is, ellenben két oldalán a bordák csak 25 cm hosszúak voltak és 5 cm-rel rövidebbek, mint vastagok. Ilyen borda is azonban csak 2—2 állott a csatorna két oldalán és a 3—3 lángvezető köz sem volt egyenként 25 cmnél szélesebb. Az előbbeni *(IX)* kemencéhez, amint látjuk, a tüzelőhelyiség széles csatornája mellett a rövid bordák is hasonlóvá tették.

A padozat legnagyobb részét így a csatorna fölött a boltívek tartották, melyek a bordákból 45 cm magasságban indultak ki. A boltívek a pado-

zattal együtt elpusztultak és még leginkább a bordák maradtak meg 60 cm-nyire.

Ettől a kemencétől keletre, 6½ m távolságban volt az a hely, ahol egy egész rakás *dörzstálra* (341. ábra) akadtunk. Egy 1·20 m nagy és 80 cm mély agyaggödörben feküdt a 14 ép darab, mégpedig egymásba rakva, amint azt csak szándékosan tehették. Annyira egyformák, hogy ugyanabból a műhelyből kellett származniok és nyilván azért voltak külön eltéve, hogy egyszerre elszállítsák. A törmelékben, mely tetejükön 1 m mélyen kezdődött a földszint alatt, sokféle edénycserép között volt két ép korsó is, melyeknek keskeny tojásalakú testük és hosszú nyakuk van (347. ábra).

32. ábra.

A másik kemence, mely az előbbitől délre feküdt (*XII* a nagyobbik térrajzon), nagyobb és csaknem négyzetalakú (32. ábra) volt, mert 4·25 m hosszúsága mellett csak 5 cm rel volt rövidebb a szélessége. Már ez a nagysága valószínűvé teszi, hogy nem annyira edények, mint téglák égetésére szolgált. A belsejében a padozat magasságában csakugyan imbrexdarabok és összetapadt tegulák (33. ábra) fordultak elő.

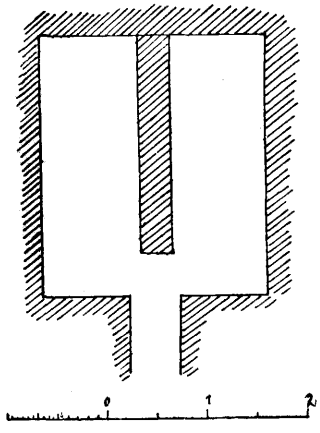
33. ábra.

Oldalfalai, melyek 55 cm vastagok voltak, nem vályogtéglából, hanem görgeteg homokkövekből épültek. A tüzelőnyílása a keskenyebb nyugati oldalán állott és 90 cm széles lehetett, mint maga a csatorna, mely a tüzelőhelyiség közepén végighúzódott. Két oldalán 5—5 lángvezető közt láttunk, melyek 35 cm magasságban kezdődtek és 27 cm szélesek voltak. Itt azonban a szabadon álló 4—4 bordán kívül, melyek 36 cm vastagok voltak, az oldalfalakhoz is egy-egy félvastagságú borda volt hozzáépítve, hogy a szélső közöket befedő téglákat tartsák.

A tüzelőnyílás természetesen át volt boltozva, és amint a fűtőcsatorna boltívein látni lehetett, ezek 70 cm magasságban, vagyis a közök fenekénél

sokkal magasabban kezdődtek és 90 cm magas félkörívben zárultak. Maguk a boltívek 50 cm magasak voltak és egészen a padozatig értek, mely így 1·4 m magasságban feküdt a középső csatorna feneke fölött. A lángvezető közök az oldalfal mellett 12 cm-nél mélyebben végződtek.

A padozat egyenként 45 cm hosszú és 30 cm széles vályogtéglákból állott, melyek két sorban akkép voltak egymásra fektetve, hogy az alsó sorban a bordákon nyugodtak és a hézagok köztük a közök közepére estek, a felső sorban ellenben a téglák a közök fölött úgy voltak elhelyezve, hogy a hézagok a bordák fölé kerültek. Ezen hézagok mellett, melyek a téglasorokat keresztben megszakították és egészen be voltak tömve tapasszal, a téglasorokat hosszában is végig ugyanilyen rések választották el egymástól, melyek szintén be voltak ugyan tapasztva, de csak annyiban, hogy mindegyik köz mindkét oldalán egy-egy kerek lyuk szabadon maradt. Hogy hány ilyen lyuka lehetett a padozatnak, attól függött, hogy hány sorban feküdtek egymás mellett hosszában a padozat téglasorai. Számításom szerint legalább nyolc sort tételezhettünk fel. Könnyebb volt megállapítani a padozat 28 cm-nyi vastagságát, mely úgy került ki, hogy a téglasorok egyenként 10 cm vastagságához hozzájárult két réteg tapasz 5 és 3 cm vastagságban.

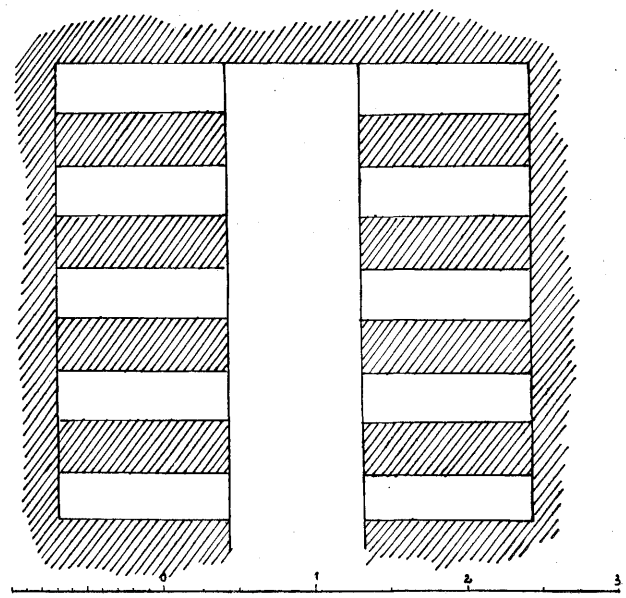
34. ábra.

Nyugat felé legmesszebben feküdt még egy négyszögű kemence (*XIII* a nagyobbik térrajzon), melyet azért hagytunk utoljára, mert a tüzelőhelyiségének más berendezése volt (34. ábra). A nagysága 2·58 m hosszú és 2·23 m széles belvilágával akkora volt, mint a nagyobb edényégető kemencéké, a délnyugati keskeny oldalán a tüzelőnyílás 50 cm széles torka 80 cm-nyire előre kiállott, de befelé a középső csatorna hiányzott, melynek oldalai a bordákkal arra szolgáltak, hogy a padozatot alátámasszák. Helyette a padozatot 30 cm vastag fal tartotta, mely a tüzelőhelyiséget hosszában éppúgy két félre osztotta, mint a csatorna, de nem ért a tüzelőnyílásig, hanem előtte 40 cm-nyire végződött, és így az onnan jövő lángok a két oldalán szabadon továbbterjedhettek. Ezek a közök a falnyelv és az oldalfalak között 97 cm szélesek voltak és a padozat fölöttük csak úgy tarthatta magát, ha boltozaton nyugodott. Minden bizonnyal abból származott az a kis ékalakú vályogtégla, mely még a törmelékben felismerhető volt. A többi téglák, melyek mind vályogból készültek és keményre voltak égetve, apró darabokra törtek. Köztük hevert az a nyers agyagköcsög is, mely a reá-

égett salakkal azt bizonyítja, hogy kemencénk a nagyobbfajta agyagedények égetésére szolgált.

Ugyanezt a beosztást a padozat alatt megtaláljuk egyes külföldi kemencéknél is, melyek edényégetésre voltak berendezve (v. ö. Drexel, Germania Romana II S. 28). Olyan könnyen azonban semmiesetre sem volt alkalmazható a négyszögű kemencéknél, mint a bordás szerkezet. Viszont az is bizonyos, hogy a lángok szabadabban járhatták át a tüzelőhelyiséget, mint hogyha a csatornából csak a keskeny oldalközök vezették volna tovább.

A legtávolabb fekvő négyszögű kemencére *(XIV)* már a gázgyár területén kívül, a vasúti töltéstől északra, az alatta keresztülvezető átjárótól 16 m távolságban akadtunk. Térrajzunk a kemencékkel nem terjed annyira, de körülbelül láthatjuk, hogy mekkora területet foglalt el a fazekastelep.

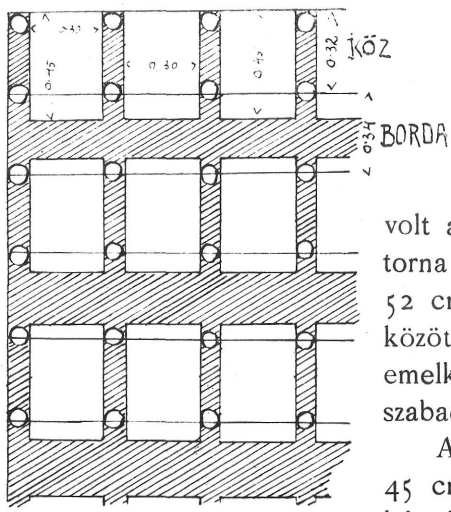
35. ábra.

Itt nem a föld lehordása vezetett rá a kemencére, hanem amikor fölötte véletlenül beszakadt a föld, kezdtük meg a kutatást, és főképpen a belső berendezését akartuk megismerni. Nem is áshattuk ki egészen körül és csak éppen azt állapíthattuk meg, hogy oldalfalai nem voltak 40 cm-nél vastagabbak. Ehhez képest a kemence belvilága is csak akkora lehetett, mely a nagyobbfajta edényégető kemencéknek megfelelt. Legfeljebb annyiban különbözött, hogy alakja jobban megközelítette a négyzetet és hogy az az oldala, amelynek hosszában a középső tüzelőcsatorna ment, 3 m hosszú volt, míg keresztben a szélessége 3·20 métert tett ki.

A felső részéből, mely az égetőhelyiséget képezte, itt sem maradt fenn semmi, de annál jobb állapotban volt az alsó része, hol a lángok mentek keresztül és amely eredetileg is a föld alá lett építve. Ha a padozat, mely a kettőt egymástól elválasztotta, nagyrészt be is omlott, tisztán megkülönböztethetők voltak a rétegek, melyek együttvéve kitették 34 cm-nyi vastagságát. Tetején egymáson egy 2 cm és egy 4 cm vastag tapasz feküdt, len-

tebb még három keményre égett agyagréteg következett, melyek fölülről mérve 6, 4 és 8 cm vastagok voltak. A legalsó réteg egy sor 10 cm vastag vályogtéglákból állott, melyek között indultak ki a kerek lyukak és a padozaton át vezették fel a lángokat az égető helyiségbe.

A tűzvezető csatornát (35. ábra), mely a kemence egyik hosszabb, déli oldalán 90 cm szélességben kezdődött, azok a félköríves boltívek hidalták át, melyek 42 cm magas, 27 cm széles és 10 cm vastag téglákból állottak és 72 cm magasságban indultak ki a falbordákból. A csatorna mindkét oldalán négy ilyen borda volt, mindegyik 34 cm széles. Mindegyik oldalon eggyel több volt a lángvezető köz, melyek a középső csatorna oldalfalaiból, annak padozata fölött már 52 cm magasságban ágaztak kétfelé a bordák között, de fenekük csak 112 cm magasságig emelkedett, úgy hogy a padozatig még 26 cm szabad tér maradt.

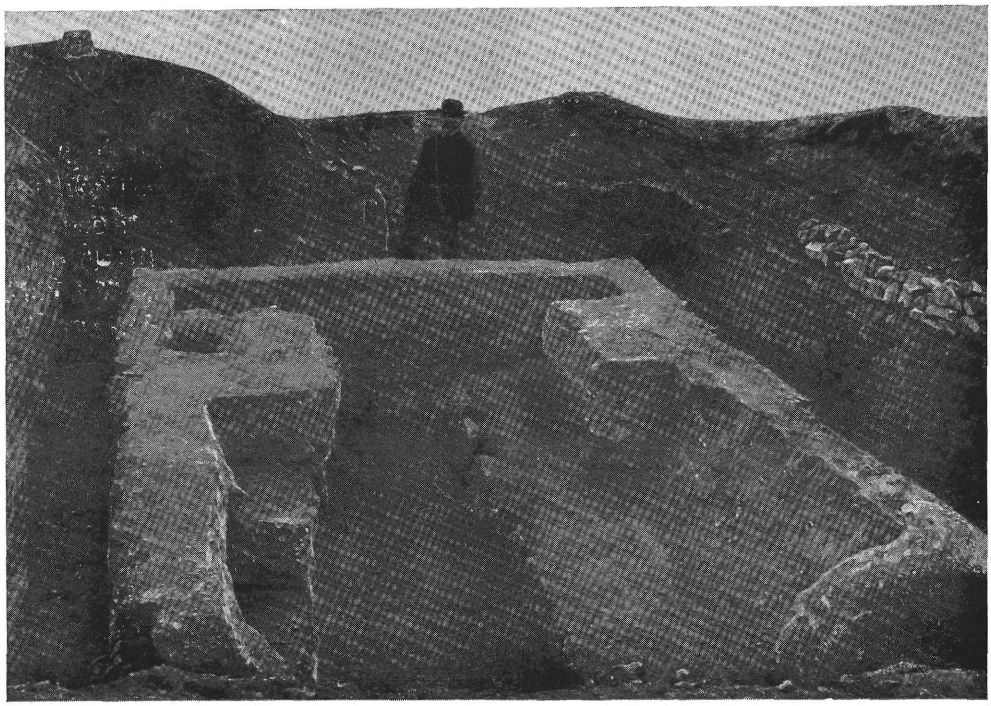
36. ábra.

A téglák, melyekkel ezen közöket lefedték, 45 cm hosszúak voltak, és így a bordák fölött két tégla között hézagok maradtak, melyek végig vályoggal voltak kitöltve (36. ábra. A padozat rácsa). Keskenyebbek voltak azok a hézagok, melyek a 30 cm széles téglasorokat hosszában egymástól elválasztották és szintén be voltak ugyan tömve, de mindegyik köz két oldalán, a bordák mellett egy-egy lyukat hagytak nyitva. Ilyen hézagok húzódtak végig az oldalfalak mellett is és a lyukak a padozat széléig terjedhettek. A távolság köztük egyrészt a közök szélességének felelt meg, vagyis 30 cm volt, másrészt valamivel nagyobb volt, mint a téglák szélessége, azaz 36 cm. Ha az egész padlórácsot rekonstruáljuk, tíz lyuk képezett egy-egy sort, melyek a közökre derékszögben futottak és kilenc lyuk állott sorjában úgy, amint a közök mentek.

B) Körkemencék.

Minden bizonnyal a kisebb edények és azonkívül a mécsek és terrakották égetésére szolgáltak a kerek kemencék, melyeknek a kis méretei is már nyilvánvalóvá teszik ezen rendeltetésüket. Ezek is, mint a többi kemencék, rendesen kiürítve és legtöbbször annyira feldúlva kerültek napfényre, hogy a padozatnak legfeljebb egy kis része maradt meg.

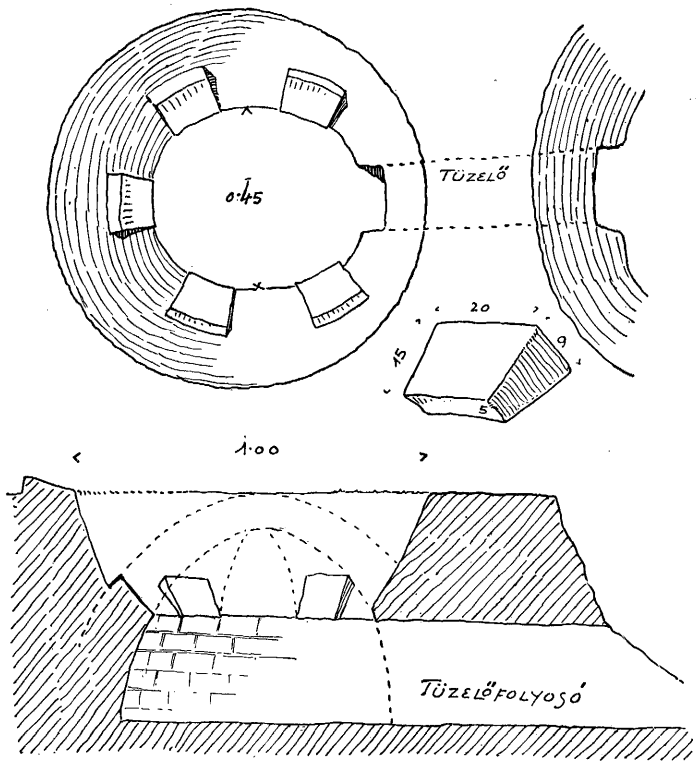
A legtöbb ilyen kemence egy csoportban feküdt és még legközelebb állott ahhoz a helyhez, ahol a nagy kemencék előfordultak. Köztük egy rakásban került elő a legtöbb minta, melyek a legkülönbözőbb agyagáru, nemcsak a tálak, hanem mécsek, terrakották, lepényminták előállításához szükségesek voltak. Semmi kétség, hogy a műhelynek is ott kellett lenni, ahol annak az agyagárunak készítése történt, melyet a közeli kemencékben mindjárt kiégethettek.

37. ábra.

Ez a hely a hat kis kemencével (*1—6* a térrajzokon) nyugatra található a dombon állott kisebb négyszögű kemencétől *(IV)*, mely maga is, mint láttuk, nagyobb edények égetésére szolgálhatott. És amint ott, a kemence mellett foglalt helyet egy szárítóhelyiség *(V)*, ugyanolyan fordult elő ezen körkemencék szomszédságában is (*VII* a Foerk-féle és a másik, nagyobbik térrajzon). Alakja hasonlóképpen négyszögű volt és méretei sem igen tértek el. Hossza 5·10 m volt, szélessége 3·90 m. Közepén az 1·15 m széles és 60 cm mély csatorna, mely az északi oldalán kezdődött, hosszában két részre osztotta a padozatot, itt azonban a tüzelőnyílással szemközti oldalon kétfelé

ágazott és a hőség éppúgy tovább terjedhetett, mint azokban a lakóhelyiségekben, melyeknek hypocaustuma csupán ⊤ alakban húzódott a padozat alatt. Még látni lehetett a középső csatorna két szélén kiálló téglákat, melyekből a boltozat kiindult és a padozat alátámasztásában helyettesítette a közönséges hypocaustum trachit- vagy téglapilléreit. A padozat különben itt is a csatorna két oldalán tömör alapon feküdt és több vályogrétegből

38. ábra.

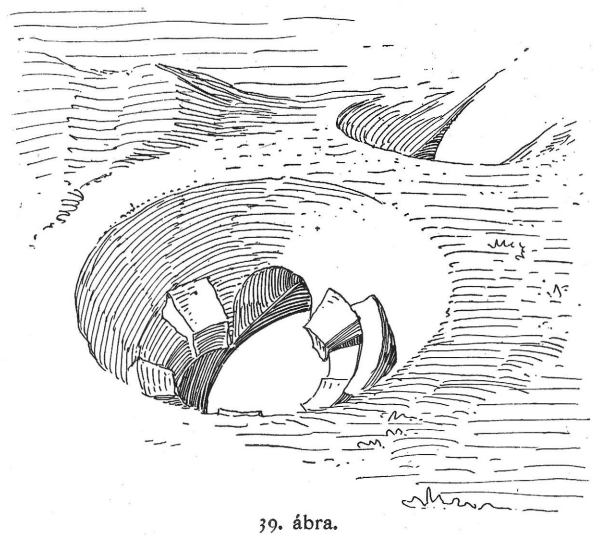
állott, melyek át voltak égve. Ugyanígy átégtek az oldalfalak is, melyek vályogtéglából épültek (37. ábra).

Itt egészen nyilvánvaló, hogy ezen szárítóhely arra szolgált, hogy a nyers árut, melyet a közelében készítettek, mindjárt belérakhassák és félig megkeményedni hagyják, mielőtt a kemencékben kiégették volna.

Maguk a körkemencék ebben a csoportban azonban aligha épültek egyszerre. Három *(1—3)* egy sorban állott ugyan a szárítóhelyiségtől északra, de a fekvésük különbözött és még jobban össze-vissza volt a másik három *(4—6)*, melyeket nyugati oldalán találtunk.

Az is feltűnhetett, hogy az előbbiek *(1—3)* úgy néztek ki, mintha dupla kemencék volnának, melyek egymással összeköttetésben állottak. Pedig az egyik kerek lyuk csak az a hely lehetett, honnan a tulajdonképpeni kerek kemence tüzelése történt (Bedienungsraum). Amint az egyik *(3)* körkemencénél látjuk, ennek a kerek lyuka mindjárt a szárítókamra előtt feküdt és onnan fűthették ennek a csatornáját is. Másfelől ugyanonnan indult ki a kerek kemence torka, melyen át a lángok a padozata alá jutottak.

Belsejében ugyancsak vályogtéglából építve és körülbelül ugyanazon magasságig, mint a torok oldalfalai, még megvolt az öt borda, melyek a kemence kerek oldalfalából sugárszerűen ágaztak ki és a már elpusztult padozatot tartották (38. ábra). Fölötte a kemence oldalfalai azonban egészen a földszínéig még 60 cm magasságban azért maradhattak meg, mert az égetőkamra is, melyet körülzártak, a földbe volt beásva (39. ábra). Csak így értjük, hogy a padozattól kezdve, hol 1·15 m volt az átmérője, fölfelé szélesedett és hogy körös-körül az egy sor vályogtégladarabokból rakott fala oly vékony volt, hogy jóformán csak az idővel hozzáégetett vályogtapasz tartotta össze, melynek belső felületén még az ujjak nyomait mutató simítások látszottak.

39. ábra.

Ezen kemencének kelet-nyugati fekvése volt, a másik kemence *(2)* tőle északra már északdéli irányban feküdt és a kerek tüzelőhelye észak felé volt fordítva. Mindjárt vele szemben, 30 cm-nyire közel találtuk a harmadik kerek tüzelőhelyet is, melynek kemencéje azonban tőle nyugatra állott *(1)*.

Az előbbi kemencénél *(2)* a tüzelőhely tele volt korommal, mely még a tüzeléstől visszamaradt. A kemence nyaka, mely vele összekötötte, 50 cm széles volt és két oldalát a nyílásnál 50 cm magasságig 17 cm vastagságban egymásra rakott vályogtéglák képezték. A padozatát itt is öt borda tartotta, melyek befelé ékalakban mentek a nélkül, hogy végeik a középen összeértek volna. A középső borda éppen a tüzelőnyílás átellenében állott. Ugyanolyan

tölcséralakú volt a padozaton fölül az égetőhelyiség. Alul 105, ellenben 70 cm magasságban 130 cm volt az átmérője és hasonlóképpen a földbe beépített falai kisebb vályogtégladarabokból állottak, a belső felületét pedig sártapasz fedte. Ezen kemence mind a két része együttvéve 3·10 m hosszú volt.

A harmadik körkemencénél *(1)*, mely ezen északi oldalon legtávolabb feküdt, a két rész hosszúsága együtt még több, 3·60 m volt és ebből magának a tüzelőhelynek az átmérőjére 2·00 m esett. Annál kisebb lehetett a tulajdonképpeni kemence: az alsó részének az átmérője mindössze 60 cm volt, és talán ezért a padozat alátámasztására elegendő volt négy borda, melyek kerületének két oldalán állottak, úgy hogy a tüzelőnyílással szemben a borda hiányzott.

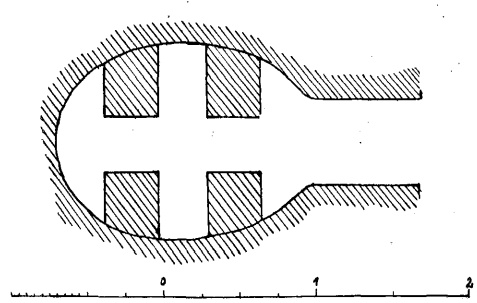
A három kis kemence a szárítóhelyiség nyugati oldalán *(4—6)* külön csoportot képezett és egyiknek sem volt olyan tüzelőhelye, mely a kemencével összefüggött.

Annál hosszabb, 1 m hosszú volt a *4* számú kemence fűtőcsatornája, melyet a déli oldalán találtunk. Ezen kemence átmérője 90 cm lehetett. A nyugati felében, mely még legjobban maradt meg, két borda állott egymás mellett, melyek hossza 22 cm volt; befelé ékalakban mentek és mindegyik vége 18 cm vastag volt. Köztük 15 cm széles köz maradt szabadon. Ugyanígy körben velük szemben kellett másik két hasonló bordának állani és ez a négy borda tartotta a padozatot, de csak az a része maradhatott meg, mely a meglevő két bordán feküdt. És itt még megvolt három kerek lyuka is, kettő szemben egymással a bordák között, hol a lángok továbbterjedhettek és a padozat lyukain át az égetőhelyiségbe juthattak.

A másik két kemence északra oly közel állott egymáshoz, hogy már ezért sem lehetett külön tüzelőhelyük, hanem csak egy fűtőcsatornájuk volt és ez is mindkettőnél keletre nyúlt, amerre kevés szabad hely maradt. A kisebbik kemencének *(5)* az átmérője 55 cm volt és itt is csak két rövid borda állott az egyik oldalán, mely jobb állapotban maradt meg. A nagyobbik kemencében *(6)*, melynek átmérője 104 cm volt és a 30 cm széles külső fűtőcsatornája is messzebbre, 50 cm-nyire kiállott, körben megmaradt mind az öt, 15 cm vastag borda, sőt rajtuk a padozat egy része is három apró lyukkal. Feneke 43 cm-rel mélyebben feküdt.

Ugyanilyen körkemencék fordultak elő az egész területen, melyen a négyszögű kemencéket láttuk. Hasonlóképpen egymás mellett állott négy körkemence a *X.* számú kisebbfajta négyszögű kemence körül. A legtöbb szétszórva vagy egyedül, vagy úgy, hogy csak kisebb távolság volt köztük, került napfényre.

Így egészen magában állott az a kis kemence *(7)*, melyet már távolabbra, északi irányban a *IX.* számú négyszögű kemence délnyugati szomszédságában találtunk. Az alakja (40. ábra) azonban nem volt kerek, mint az eddigieké, hanem ovális, 170 cm hossztengellyel, mely északdéli irányban feküdt. Ezért a bordái sem állhattak körben, hanem mint a négyszögű kemencéknél, a hossztengely két oldalán volt kettő-kettő egymással szembeállítva és a boltívek alatt, melyek összekötötték, a hőség, mely az északi végén állott és 70 cm hosszú fűtőcsatornából jött, a középen végigterjedhetett, a bordák között meg, hol a közök 33 cm szélesek voltak, kétfelé oszolhatott. A boltívek 35 cm vastagok voltak, a bordákból 42 cm magasságban indultak ki és belső hajlásuk 90 cm magasságig ért. A padozatból csak egyes vályogtéglák maradtak, melyek 12 cm vastagok voltak és 45 cm hosszúak, 30 cm szélesek lehettek. Már nem voltak a helyükön, csak annyi bizonyos, hogy szorosan egymás mellett feküdtek, mert szélükön, még pedig mindegyik oldal közepén voltak a félkörű kivágások, melyek köztük a padozat kerek lyukait képezték. Dacára annak, hogy a padozat összeomlott és kerek lyukainak elosztását a bordák között legfeljebb rekonstruálni kellene, fölötte a kemence oldalai, melyek itt is sárral betapasztva voltak, még 50 cm magasságban a földszínéig állottak.

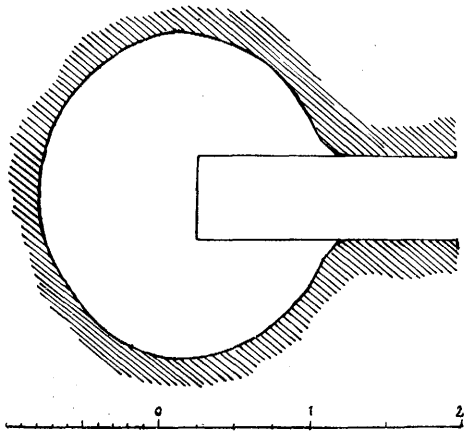
40. ábra.

Odább nyugat felé a Finály-jégveremhez tartozó telken még két kerek kemence fordult elő. Közelebb feküdt a *8*-as számú, keletre néző 60 cm hosszú és 45 cm széles fűtőnyakával. Átmérője 90 cm volt és padozatát körben öt befelényúló borda tartotta. Vastagságuk 15 cm volt és egymás között 18 cm-nyire, de a tüzelőnyílás két oldalán egymástól távolabb állottak. A padozat 70 cm magasan feküdt a feneke fölött és fölülről nézve az átmérője 1·10 m lehetett, a kemence oldalai azonban azonfölül is, az aljától számítva 1·65 m magasságig megvoltak. A padozaton, melynek már csak kis része maradt meg, még ott feküdt a két korsó, melyek az égetésnél összeforrtak, továbbá három ép persely és egy fazékfedő.

A Finály-féle telek nyugati végénél került elő a harmadik kemence *(9)*, melynek rövid nyaka kelet felé egy kerek tüzelőhellyel állhatott összekötve, úgy amint azt az *1—3* kemencéknél láttuk. Ez a kemence (41. ábra) azonban a többieknél sokkal nagyobb volt, körülbelül kétszer akkora; a formája sem volt egészen kerek, de nem a hosszában nyúlt meg, hanem ellenkező-

leg, a tüzelőtorok hosszában volt rövidebb, mint keresztben. A külső falak 25—30 cm vastagságával együtt ugyanis a szélessége 2·15 métert, míg a hosszúsága csak 1·95 métert tett ki.

Ez a nagysága és formája okozta, hogy a felső égetőhelyiség padozata nem feküdhetett körben befelé álló bordákon, hanem, mint a négyszögű kemencéknél, hosszában egy 60 cm széles folyosója volt, mely a keleten fekvő tüzelőnyílásból 90 cm hosszúságban húzódott a padozat alatt és derékszögben elvágva végződött. Feneke 1·85 m mélyen volt a föld szintje alatt. De a bordák hiányoztak két oldalán a lángvezető közökkel, és a padozat a feltöltött alapon feküdt. Így a folyosó is végig egészen átboltozva lehetett és csak fölötte, a boltozaton keresztül vezették a lyukak a lángokat. Az északi oldalán még megvoltak a boltozat egyes téglái, melyek 38 cm magasságban kezdődtek. A padozat 70 cm magasan volt és a lyukak rajta rézsútosan felfelé mentek, amint hátul mindkét sarokban láthatók voltak.

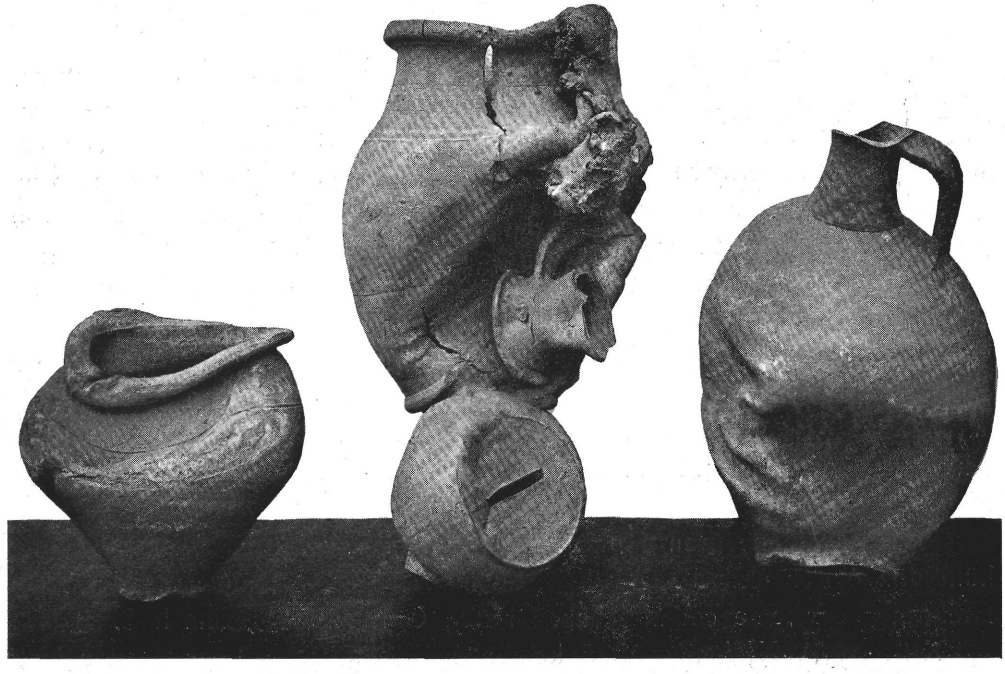

41. ábra.

A szomszédságában, tőle északra talált kis kerek kemence *(10)* keletre néző nyakával annyira elpusztult, hogy már csak a fenekének 1·05 m átmérőjét lehetett megállapítani.

Jóval odább északkeletre a *X* négyszögű kemence közelében ismét négy körkemence állott; három a nyugati oldalán egymás mellett, és mind a háromnak nyaka kelet felé volt fordítva. Még elég ép állapotban maradt a *11*-es számú. Sárból rakott oldalfalai 1·3 m magasságig voltak meg; a feneke fölött 50 cm magasságban feküdt a padozata, amelynek átmérője 1·10 m volt. A legépebbnek találtuk a boltozatát a 40 cm széles tüzelőnyílásnál, hol vályogtégláit a tűz egészen átégette. Belsejében már csak a kerületéből kiálló bordák maradványai látszottak. Nem sokkal kisebb (1·05 m) volt annak a padozatnak átmérője, mely a szomszédos kerek kemencében *(12)* 65 cm magasságban feküdt a feneke fölött. Körfala azonban a padozaton fölül még körülbelül 1 méternyire emelkedett és átmérője legfölül 1·2 m volt. A harmadik kis kerek kemencéből *(13)*, mely az előbbiekkel egy sorban feküdt, alig maradt több, mint a padozat alatti része sárral kitapasztott oldalával.

Kissé távolabb és magában állva került elő a negyedik kerek kemence *(14)* az 50 cm hosszú és 40 cm széles folyosóval, mely keleti oldalán a tüzelőnyílásához vezetett. Padozata, melynek átmérője 83 cm lehetett, beszakadt és már a törmelék között feküdt néhány edény, melyek hibásak voltak; egy szűknyakú füles korsó, melynek féloldala a túlhevítéstől eltorzult; egy másik, bőszájú köcsög, melynek fenekéhez egy kis persely odaforrott (42. ábra) és egy nagyobb fedő egy másik edénynek odatapadt töredékével. Innen került volna elő még három teljesen ép persely is.

42. ábra.

Nyugat felé a mezei út alatt 25 cm humuszréteg takarta a kis körkemencét *(15)*, melynek feneke 75 centiméterrel mélyebben feküdt. A tüzelőnyílás 56 cm hosszú és 40 cm széles nyaka, melyben sok edénytörmelék maradt, kissé eltért az északi iránytól. A padozata elpusztult, sőt alsó része is oly rossz állapotban volt, hogy átmérőjét sem lehetett pontosan lemérni.

Tőle nem messze nyugatra két körkemence volt egymás mellett, mindegyik észak felé kiálló tüzelőfolyosóval. Felső részök a padozattal együtt tönkrement. Az egyik 1 m átmérőjű kemencében azonban, mely délebbre állott

(16), a fenéktől 44 cm magasságig még megmaradt a betapasztott fal, mely a padozatot tartotta. A torka is 40 cm hosszúságban látható volt. A másik kemencének *(17)* csak 80 cm átmérője volt és agyaggal kitapasztott körfala 50 cm magasan állott. Fenekén több apró cseréptöredéket találtunk. A tüzelőfolyosója 50 cm hosszú volt.

Északra a legmesszibb körkemence *(18)* oly nagy volt, hogy átmérője megközelítette a 2 métert. Tüzelőtorka északra nézett és 65 cm hosszú volt. Oldalfalai 40 cm magasságban állottak, de még magasabbra feküdt a kemence padozata, mely a feneke fölött 58 cm magasságban került elő és egy lapos boltozaton pihent. Vastagsága 16 cm volt és nagy részben megmaradt a lyukakkal együtt, melyek rajta keresztülvezettek. Ezek közül a külső körben kilenc, a belsőben hat lyuk látszott, egymástól 20 cm távolságban. Mindegyiknek 4 cm volt az átmérője. A padozaton felül az égetőhelyiség oldala is még 38 centiméternyire emelkedett. Ezt a fönntartását a kemence annak köszönhette, hogy a feneke a földszínétől 1·32 m mélyen volt és tetején még 20 cm humusz takarta.

Nyugati irányban, szintén távolabb feküdt egy körkemence *(19)*, melynek átmérője a rendesnél nagyobb, 1·44 m hosszú volt. Padozatát a körben álló bordák helyett csak egy 60 cm hosszú fal támasztotta alá ugyan, de ez a 45 cm magas falnyelv a kemence belsejét két részre választotta és a hőség a boltozatok alá, melyek kétoldalt a körfallal kötötték össze, a szemközt fekvő tüzelőnyílásból jött, melynek 60 cm hosszú és 40 cm széles torka dél felé ágazott ki.

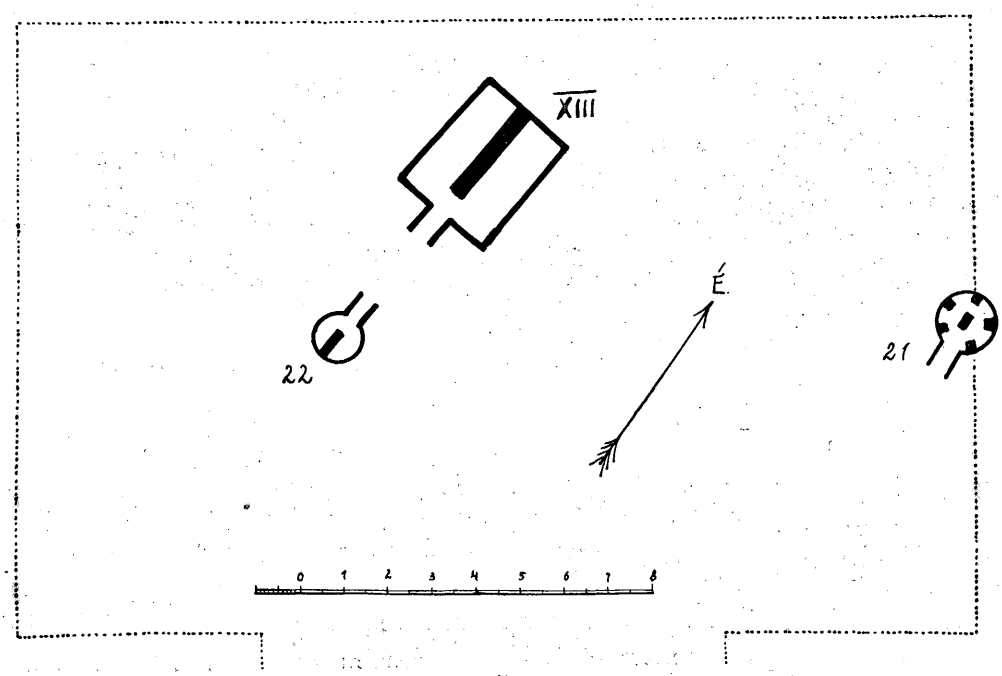
A körkemence ezen típusát a középső falnyelvvel itt látjuk először, pedig külföldön éppen ez a típus volt az általános, amint például a heddernheimi fazekasnegyed kemencéi mutatják. Drexel, Germania Romana II S. 28 Taf. XXXIII, 3. A *XIII* négyszögű kemencén kívül ezzel a beosztással nálunk, mint mindjárt látni fogjuk, még csak a *22*-es körkemencében találkozunk.

A *20*-as körkemence odább nyugatra ismét a nálunk közönséges formát mutatja, melynél a padozatot a körben sugárszerűleg befelé álló bordák tartották. A tüzelés a keleti oldalán történt egy rövid csatornán át.

Nyugaton legmesszebbre, hol a gázgyár Távnyomó épülete helyén a *XIII* négyszögű kemencét láttuk, 1912-ben az alapozásnál két körkemence is került napfényre (43. ábra). Tőle keletre félig a föld oldalába benyúlva állott az egyik *(21)*, 70 cm hosszú és 55 cm széles torkával, mely délnyugati irányban ágazott ki belőle. A padozata fölött oldalfala, 2 cm vastag tapasszal bekenve, még 65 centiméterig ment fölfelé, lefelé pedig 70 centiméterre feküdt az égetett agyagból álló feneke. Átmérője a padozat magasságában

1·21 m volt. A kerületéből legalább is öt borda állott befelé, melyek csonkán maradtak ugyan, de nem végződhettek szabadon, hanem bele voltak kötve egy rövid vályogfalba, mely a fenék közepén, a tüzelőnyílás vonalában emelkedett.

Amint látjuk, a másik körkemence *(22)* mindjárt a *XIII* négyszögű kemence tüzelőfolyosójának átellenében, vele egyvonalban került elő. A tüzelő torka, melynek hossza 55, szélessége 40 cm volt, éppen szemben állott, úgy hogy a köztük fekvő helyről mind a két kemencét fűthették. Mint a négy-

43. ábra.

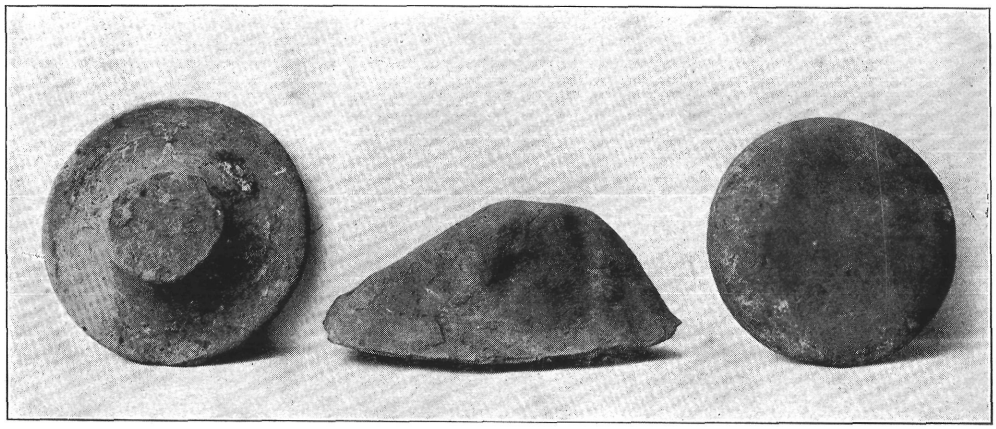
szögű kemencében és amint a *19* körkemencében is láttuk, úgy itt is a padozatot a középen egy 53 cm magas, 23 cm vastag és 80 cm hosszú falazat tartotta, mely hátul a körfalból indult ki és a tüzelőnyílás előtt végződött, hogy az onnan jövő hőségnek kétfelé legyen járása. Ezen falnyelvet a kemence két oldalával boltozat kötötte össze, mely a padozatot tartotta, de a boltozattal együtt a padozat is tönkrement. A kemence kerületének 1·15 m átmérője volt. Oldala vályogdarabokból állott és éppúgy át volt égve, mint a síma tapasztása.

*

A műhelyberendezéshez tartoztak a *simítók*, melyeket az edények felületének lesimításához használhattak (44. ábra).

Kétféle formában kerültek elő. Az egyik egészen durva kivitelű hosszúkás formát *(1)* mutat, hossza 9·5 cm. Simító része így keskeny, szélessége 3·5 cm. A kézben való tartásra durván meghagytak rajta egy részt. *X. 2.*

A másik forma kerekalakú, gyengén domborodó alappal *(3)*. Alacsony fogója van, mint a lábasfedőknek *(2)*. Átmérőjük 6·5—7·5 cm közt mozog, magasságuk 2·8—3·5 cm. *X. 3—4.*

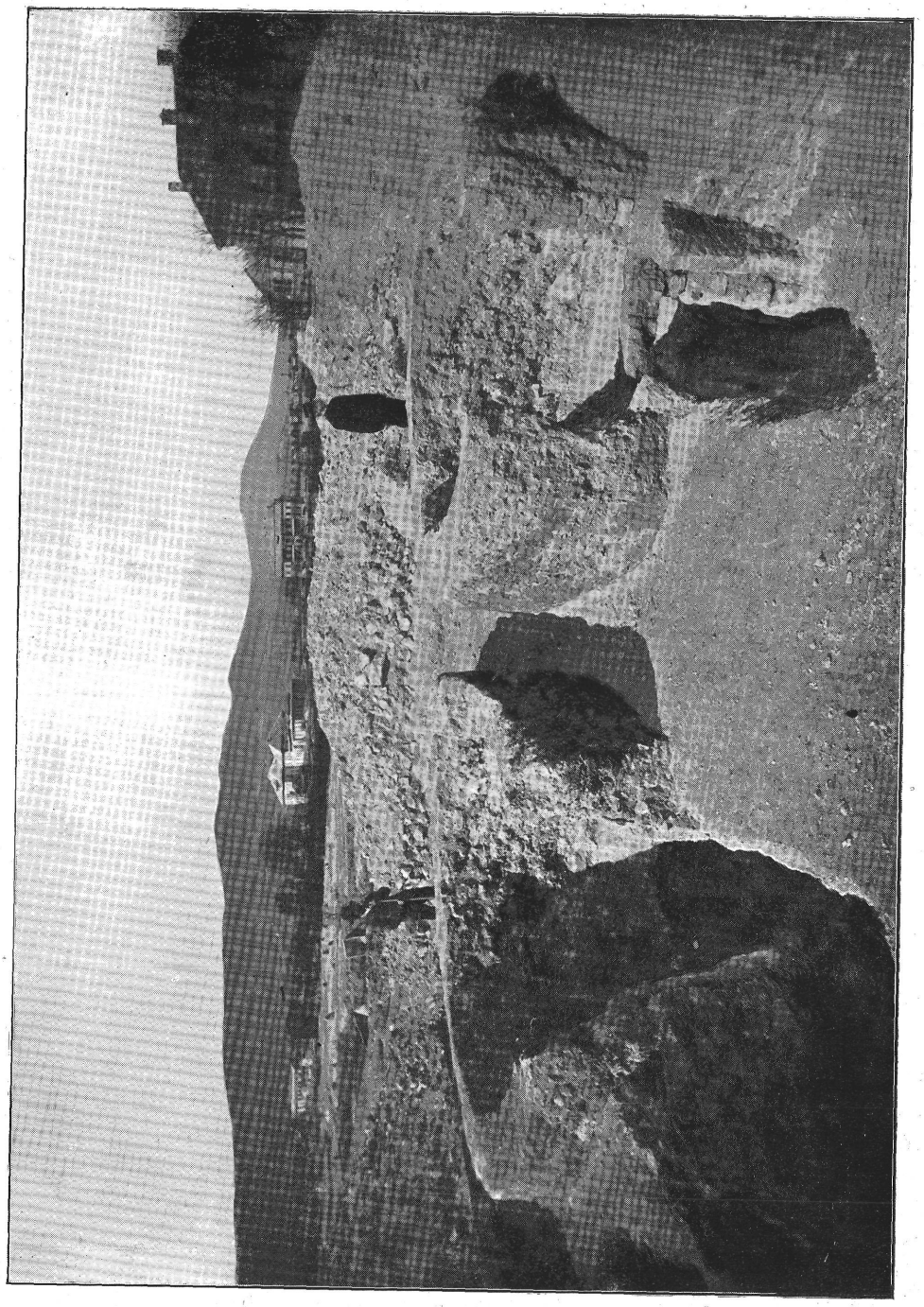
2 1 3

44. ábra.

II. MÉSZÉGETŐ KEMENCÉK.

Ilyeneket Németországban már több helyen találtak ugyan, de leginkább a római táborhelyek mellett, mint Wiesbadenben (Obergerm.-Raet. Limes 31 S. 20), Hofheimban (U. o. 29 S. 15 Taf. V Fig. 9—11), hol kettő került elő, és Gross-Krotzenburgban (u. o. 23 S. 15 Taf. III Fig. 5), továbbá Vindonissában Brugg mellett (Anzeiger f. Schweizerische Altertumskunde 1907 S. 313). Bajorországban Ober-Grombachról ismeretes (Röm.-Germ. Korrespondenzbatt V S. 40). Ausztriában is a lauriacumi (Enns) tábor közelében fordultak elő (Der röm. Limes in Österreich IX S. 114. V. ö. VI. Bericht S. 85).

Mészre természetesen mindenütt, hol a rómaiak építkeztek, szükség volt, sokkal inkább, mint téglára; viszont olyan helyeken, hol nagyban történt a téglaégetés, mint például Xantenben, Rheinzabernben vagy Nied mellett (V. ö. Schumacher, Materialien S. 213), mészégető kemencék nem igen

45. ábra.

akadtak. Hofheimban látjuk egyszer, hogy egy már meglevő mészégető kemencébe utólag beépítették a 4. cohors Vindelicorum téglakemencéjét (az imént idézett helyen, Obergerm.-Raet. Limes 29 S. 15 van említve).

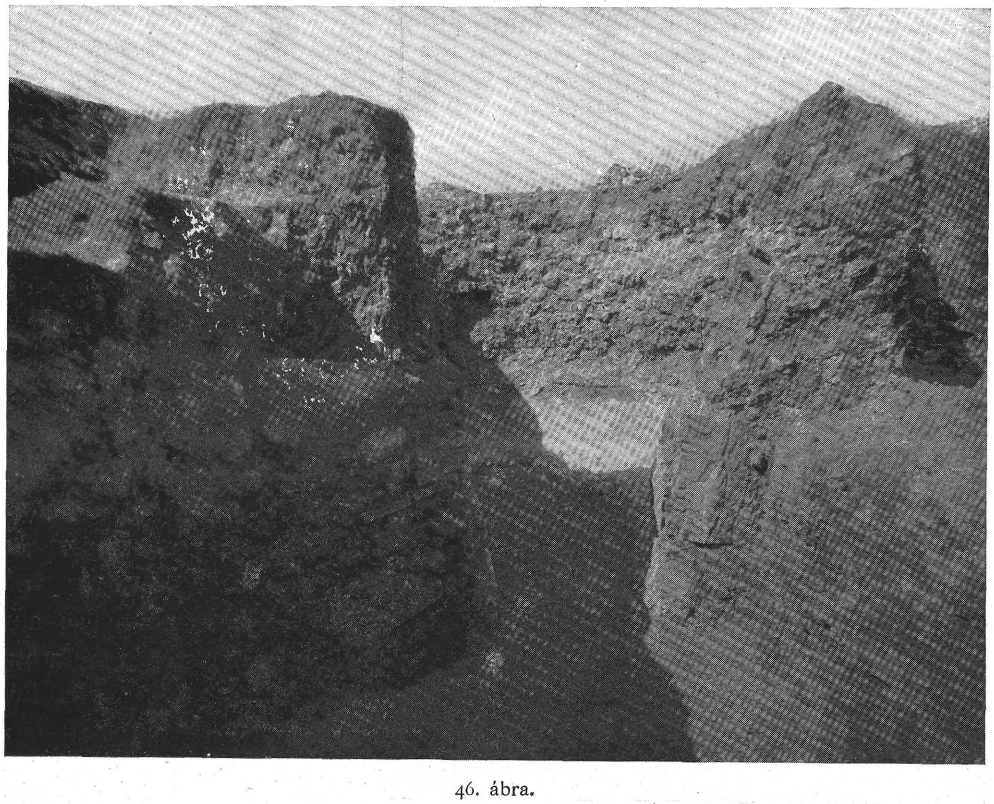
Nálunk a mészégető kemencék ugyanahhoz a telephez tartoztak, hol a többi kemencék állottak, melyek tégla- és edényégetésre szolgáltak, és ezek között annyira szétszórva feküdtek, hogy minden valószínűség szerint a többiekkel egy időben keletkeztek. Legalább nem mutatkozott adat arra nézve, hogy előbb vagy utóbb épültek volna, mint a többiek. Trierben is így találtak egy tégla- és hét edényégető kemence mellett egy mészkemencét (IV. Bericht 1908 S. 20).

Ezen mészégető kemencéinknek kerek, illetve ovális formájuk volt, mely éppúgy, mint sajátságos berendezésök, egészben véve megegyezett. Különbség azért sem lehetett köztük, mert ugyanilyenek másutt is a mészégető kemencék, melyek a rómaiaktól származnak. Éppen olyan tipikusok, mint a tégla- vagy edényégető római kemencék egymás között.

A hat mészégető kemence közül, melyek településünkön előfordultak, még a legtekintélyesebbek azok voltak, melyek ott kerültek napfényre, hol a közelben egy csoportban a legtöbb kerek kemence *1—6* és a legnagyobb téglaégető kemencék *(II* és *III)* előtűntek.

Az *A* és *B* kemencék, mint a térrajzokon (3. ábra) látni, egészen egymás mellett, úgyszólván egy sorban állottak. tüzelőnyílásukkal párhuzamosan kelet felé fordulva (45. ábra). Körfalaik még annyira magasan maradtak meg, hogy a fal felső színétől a fenékig az *A* kemencénél 2·86, a *B* kemencénél 3·11 m-t lehetett lemérni. Az átmérőjük alig különbözött egymástól. Ha levonjuk az *A* kemence körfalának 60 cm vastagságát, a belvilága a tüzelőnyílás vonalában 3·10, keresztben 2·92 m volt, a *B* kemencénél az 50 cm vastagság mellett pedig hosszában 3·05, és szélességben 2·80 m belvilágot találunk. Az anyag, melyből ezek a külső falak épültek, éppen olyan vályogtéglából állott, mint a többi kemencénél. A *B* kemence belső oldalán még látni lehetett, hogy 11 cm vastagok voltak, a szélességük 26 és az egyiknek hosszúsága 44 cm volt. De a hőség itt is annyira átégette a falakat, hogy a sártapasz, mely felületüket borította, helyenként kékeszöld salakká változott át. Feljebb, hol a téglafal egészen kiégett, a kemence bővebbnek látszott, mint volt eredetileg. Ellenben lejjebb feltűnt a mészlerakódás, mely a fal oldalához tapadt és csak a kemencében kiégetett mészkövekből maradhatott vissza. Ezenkívül még egész rakásban feküdt az összeragadt mészpor vagy a mésszé át nem égett mészkő ezen kemence mellett, ahonnan kihányták. Hogy kemencéink már ki voltak ürítve, mutatta különben az a sok faltörmelék is, mely a felső részük összeomlása után a belsejöket kitöltötte.

Ami azonban a legjellemzőbb ezen kemencék belső berendezésére, az a fal tövében körben futó padka (Bank) volt, mely éppen a mészégető kemencékben sehol sem hiányozhatott. Erre a padkára rakták rá ugyanis a kiégetésre szánt mészköveket, melyek fölfelé durva boltozat módjára zárultak. Így történt a mészkövek berakása a hofheimi egyik kemencében (Obergerm.-Raet. Limes 29 S. 15) és így jártak el bizonyára másutt is. Ezek a padkák mind a két kemencénkben 86—87 cm szélesek és 38 cm magasak voltak.

46. ábra.

Annyival mélyebben feküdt tehát a kemence ovális feneke, mellyel egy nívóban volt a tüzelőhely, honnan a kemence falán át és a padka két vége között a lángok a kemence belsejébe tódultak.

A *B* kemencénél a tüzelőnyílás 85 cm széles volt és oldalait trachitkövek képezték. Ugyancsak trachitból való volt a 25 cm vastag és 34 cm széles kőlap, mely tetejét alkotta. A körfal azonban azon fölül is át volt törve, legfölül 1·50 m szélességben, és ez a nyílás szolgálhatott ajtónak (Einsatztür), melyen át a kemence felső részébe, az égetőhelyiségbe (Brenn-

raum) férhettek, mikor megtöltötték vagy kiüríteni akarták. Másutt jobb helye lehetett ugyan, de a körfal többi része zárt volt. Így a tüzelőnyílás fedőlapja egyszersmind ezen ajtó küszöbkövét képezhette és mutatta a régi talajszintet, mely alá a tüzelőnyílás esett. Elébe félig a falba beépítve állott jobbra egy kőhasáb, melynek 40 cm vastagsága és 50 cm szélessége volt, a másiknak meg balfelől 32 cm volt a vastagsága és 24 cm a szélessége. Hozzájuk csatlakozott mind a két oldalon még egy-egy kőfal, melyek a lejáratot a tüzelőnyíláshoz szegélyezték. A baloldalán a fal, mely 1·25 m hosszú volt, támaszthatta a kőhasábot, a jobboldalon hosszabb volt és kijjebb, 40 centiméternyire a másik kőhasáb előtt kezdődött.

47. ábra.

Az *A* kemence tüzelőnyílása fölött a fedőkő már nem volt a helyén (darabokra tört), de a fal itt is fölfelé egészen ki volt törve és az ajtónyílás alul 82 cm szélességet mutatott. Alatta a tüzelőnyílás két oldalát falazás helyett maguk a kőhasábok képezték, melyeknek itten 54 cm vastagságuk volt és 1·14 m magasan fölnyúltak, amilyen magas a tüzelőnyílás lehetett. A bejáratot hozzá csak a baloldalán védte a homok- és mészkőből épült falazat, amely azonban 11 m hosszú volt és a tüzelőnyílás baloldalához ferdén csatlakozó, 1·30 m hosszú falból lapos szögben ágazott ki.

A harmadik mészégető kemence *(C)* közelebb állott a nagy téglaégető kemencéhez és valamivel nagyobb volt (46. ábra). Hatalmas körfala, mely

szabályos köralakban vette körül, nem vályogból, hanem, mint Gross-Krotzenburgban (Obergerm.-Raet. Limes 23 S. 15), kisebb-nagyobb görgeteg bazaltkövekből épült, melyeket vályog tartott össze. A tüzelőnyílása a 108 cm vastag falban a keleti oldalán feküdt, két négyszögű, egyenként 64 cm széles kő között. A szélessége 44 cm volt. A fedőköve azonban hiányzott, mely a magasságát meghatározta volna. Azon belül a két oldalán kezdődött a padka, mely 90 cm széles és 60 cm magas volt és a kerek vályut fogta körül, melyhez a tüzelőcsatorna vezetett. A kemence oldalfalai a padka magasságában voltak a legvastagabbak és a belvilága a legszűkebb (átmérője 3·70 m); de a padkán fölül annyira bővült, hogy 1 m magasságban az átmérő legnagyobb hossza 4·50 m volt. Csak azután hajoltak ismét össze és zárultak kúpalakban a falak. Egészen beboltozva mégsem lehetett a kemence, azért nem, hogy huzatja legyen a tűznek, mely a mészköveket átjárta. Azt azonban megtehették, hogy azok tetejét gallyakkal és levelekkel letakarták és sárral betapasztották. Egy ilyen átégett vályogtapasz ebből a kemencéből az egyik befelé fordított oldalán azoknak a leveleknek lenyomatait mutatja (47. ábra).

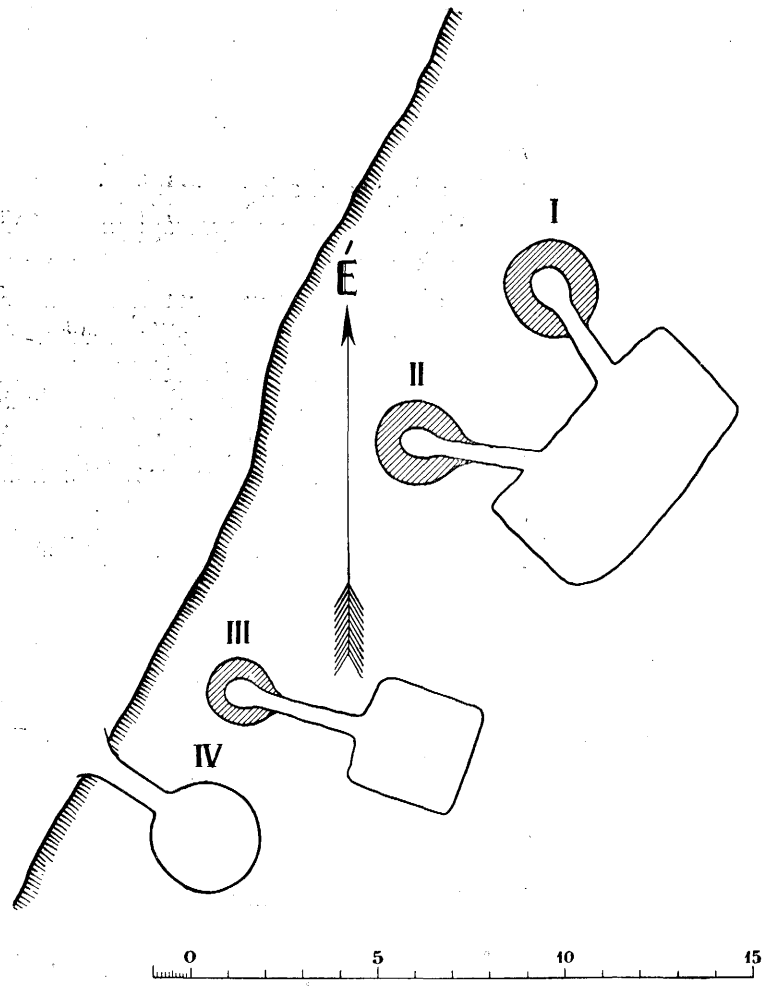
A többi mészégető kemence, melyek a fazekastelep távolabb eső helyein kerültek napfényre, sokkal rosszabb állapotban maradt meg.

Kettő a *19* számú kerek edényégető kemence szomszédságában állott, az egyik *(D)* déli irányban, néhány lépésnyire tőle. Pontosan csak belső kerületének 3·10 m átmérője volt megmérhető. A fal vastagsága 45 cm lehetett. A tüzelő nyílása délkeletre nézett és előtte a két kiálló fal, melyek egyenként 40 cm vastagok voltak, képezte a kemence torkát, melynek szélessége 30 cm volt.

A másik mészégető kemence *(E)* távolabb, nyugatra feküdt. A kör fala, melynek vastagsága 45 cm volt, külső és belső oldalán görgeteg homokkövekből állott, melyek elég gondosan voltak összeállítva, ellenben belsejét mindenféle törmelékkel töltötték ki, melyet keményre égetett sár tartott össze. A kemence belsejében, melynek átmérője 2·30 m volt, a fal körül az 50 cm széles padka kissé lefelé lejtett és 35 cm-rel magasabb volt, mint a közepe, mellyel egy magasságban feküdt északi oldalán a tüzelőnyílás a két elébe állított ajtófélkővel.

A sárga háztól északra körülbelül 100 m-re, a *18* számú kerek edényégető kemencénél is odább északkeleti irányban volt az *F* mészégető kemence, melynek tüzelőnyílása dél felé fordult. A 80 cm széles ajtó két oldalán ajtófélkövek állottak, melyek 1·4 m magasak és 60 cm szélesek voltak. A kemence belső átmérője keresztben 3·35 m-t tett ki, és a padka, mely kerü-

letét elfoglalta, feltűnően magas (90 cm) volt, szélessége pedig változott. Míg elől jobbra 60 cm, balra 1·3 m szélességben kezdődött, hátul egészen 1·3 m-ig kiszélesedett. A körfal, mely hozzá volt építve, már jóformán eltűnt.

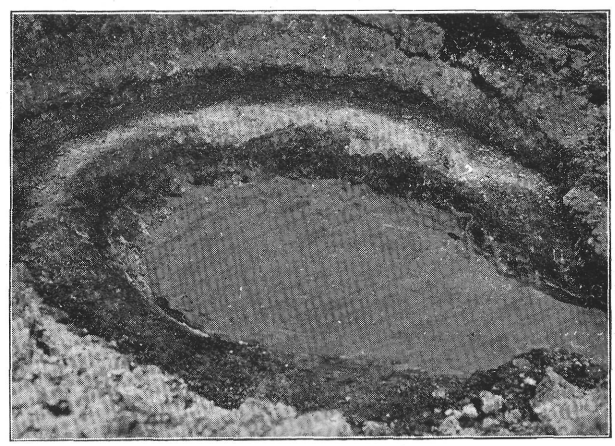

48. ábra.

Talán már nem tartoztak a fazekasnegyedhez, de hogy milyen messzire terjedtek a mészégető kemencék, érdemes megemlíteni, hogy északra az esztergomi vasúti töltésen túl, már a krempelmalmi patak torkolatánál, annak baloldalán, még négy hasonló kemence tűnt elő a Duna szélén, melyet a magas partig a víz rendesen elönteni szokott. Majdnem egy sorban, kissé eltérve az észak-déli iránytól állottak (48. ábra). Sokkal kisebbek ugyan, de épp-

oly köralakúak és a belső kőpadkával ugyanazt a berendezést mutatják, mely a nagy mészégetőkemencéket oly tipikussá teszi. A fenntartásuk rosszabb, mert a padkán fölül az oldalakból csak kevés maradt, amit a víz el nem mosott.

Itt azonban mindegyik kemencét kiegészítette a négyszögű vagy kerek tüzelőhely, mely mindig a hosszú folyosó keleti végén feküdt, és ott, ahol alacsonyabb volt a part, úgy hogy a tűz fölfelé húzódhatott a kemencéig. A felső két kemencének közös tüzelőhelye volt, melynek nyugati oldalán indultak ki a csatornák és az *I* kemencéé 2·90, a *II* kemencéé 3·20 m hosszú volt. Ezen kemencék méretei a következők voltak: az *I* kemencénél a padka magassága 35, az átmérő legalul 1·10, a padkánál 1·60, a padkával együtt 2·20 és legfölül 2·50 m. A *II* kemencénél a padka magassága 75, de fölül csak 30 cm széles és a padkával együtt a kemence átmérője 1·95, míg a fenéken 60, a padkán fölül pedig 2·30 m volt a legnagyobb szélesség. A *III* kemencének külön négyszögű tüzelőhelye volt és a kettőt 3·30 m hosszú folyosó kötötte össze. A kemence a padka felső szélétől lefelé mérve 60 cm mély fenekén 70 cm az átmérője, a padkán felül 1·50 m. A padkák mindenütt kőből vannak falazva és úgy elfödte a tapasztás és mész, hogy csak azért nem látszik a vályuszerű mélyedés, mert vízzel volt tele (49. ábra). A legalsó *IV* kemence a magas part alá esett és onnan kezdődött a 2·40 m hosszú tüzelő folyosó, melynek szélessége 60, magassága 45 cm volt. A tüzelőhelynek, melybe torkollott, kerek alakja és 2·40 átmérője volt.

49. ábra.

III. A KÚTAK.

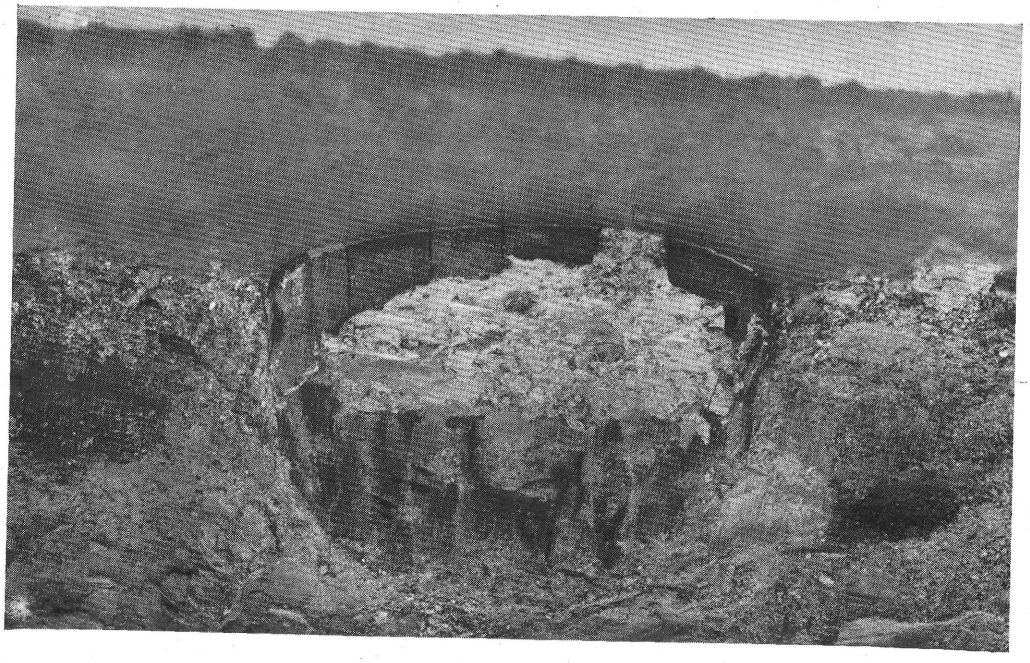
A fazekas-negyedhez tartoztak nyilvánvalóan a kútak, melyek a telep északnyugati szélén a két gazométer helyén kerültek elő. A kútak másutt sem hiányozhattak, ahol fazekastelepek voltak, mert az agyag feldolgozásához sok vízre volt szükség, és hogy kéznél legyen, leghamarább a közelben ásott kútakból (Ziehbrunnen) kaphatták. V. ö. Fremersdorf, Römische Bildlampen

S. 77. Így Behrens (Römische Töpferöfen. Mainzer Zeitschrift XVII—XIX S. 68) éppenséggel nem csodálkozik, hogy Mainzban a mécsgyár égetőkemencéi szomszédságában kútak voltak, melyeknek feneke a talajvíz szintje alá ért le. Éppígy fordulhattak elő kútak Rheinzabernben, hol az eddig ismert legnagyobb fazekastelep volt, de Ludowici a publikációjában mindössze egyhelyütt (I S. 140) említ kettőt és egy másik helyen pedig (II S. 162 Fig. 44) háromnak helyszínrajzát közli. Aquincumban a macellumtól délre kiásott kút is talán azért épült, mert mindjárt mellette kerültek elő félig kész mécsek és más cserepek, melyek azt mutatták, hogy a romok helyén régebben kisebb fazekastelep lehetett.

Sokkal nagyobb számmal ismeretesek a kútak a római táborokból és azok környékéről. Csak Saalburgban körülbelül kilencven kútra akadtak, tizenkettőre a táborban, hetvennyolcra a táboron kívül. Jacobi, Das Römerkastell Saalburg 1897 S. 144—175. Drexel (Germania Romana II S. 25) szerint számuk az idő folyamán körülbelül százra emelkedett, és úgy látszik, hogy minden lakóháznak volt kútja. A mainzi táborban egyedül az 1910. évi ásatások alatt két kutat találtak, melyek egészen közel egymáshoz, egymás mellett állottak. Behrens, Mainzer Zeitschrift VI (1911) S. 60 Abb. 7.

Mint Saalburgban, úgy Mainzban is kétfélék voltak a kútak. Saalburgban a legtöbb kútnak kerek formája volt és kerületét kőből kifalazták. Ha a kősorok magasan fennmaradtak, — és a legtöbbször ez az eset a falazott kutaknál — nem volt nehéz rájuk akadni. Ezért is ismeretesek ezek a legnagyobb számmal. De előfordult Saalburgban olyan kút is (Saalburg-Jahrbuch II S. 55), mely négyszögű fadeszkákkal volt kibélelve (verschalt), vagy amelyiknek kerületét fahordó képezte. Westdeutsche Zeitschrift XXIII S. 344 Taf. 1. Viszont Mainzban csak az egyik, a legkésőbbi volt falazott kút, másik kettő belülről volt kideszkázva, a negyedik pedig, mint Behrens (id. h. I S. 59—60) mondja, nem volt más, mint beásott hordó.

Annyi bizonyos, hogy a kútak faburkolata nem maradhatott egészen épen, mert a fa a homokos földben természetesen elkorhadt és csak mélyen található, ahol a talajvíz konzerválta. Még leginkább megtörténhetett tehát, hogy az ilyen kútak a legritkább esetben kerültek napfényre. A farészek rendesen oly mélyen feküdtek, amilyen mélyre az ásatások nem mennek le, hogy azokat megtalálják, és így azok örökre eltemetve maradnak. Már pedig a gázgyári fazekastelep kútjai sem épültek mind kőből, úgy hogy magasan felnyúltak volna, hanem a legtöbb kút fával volt burkolva és faalkatrészeik csak 5—6 m mélységben, ahol már víz volt, kerültek elő. Hogy ilyen mélyen lemehettünk, a gázgyári munkálatoknak volt köszönhető.

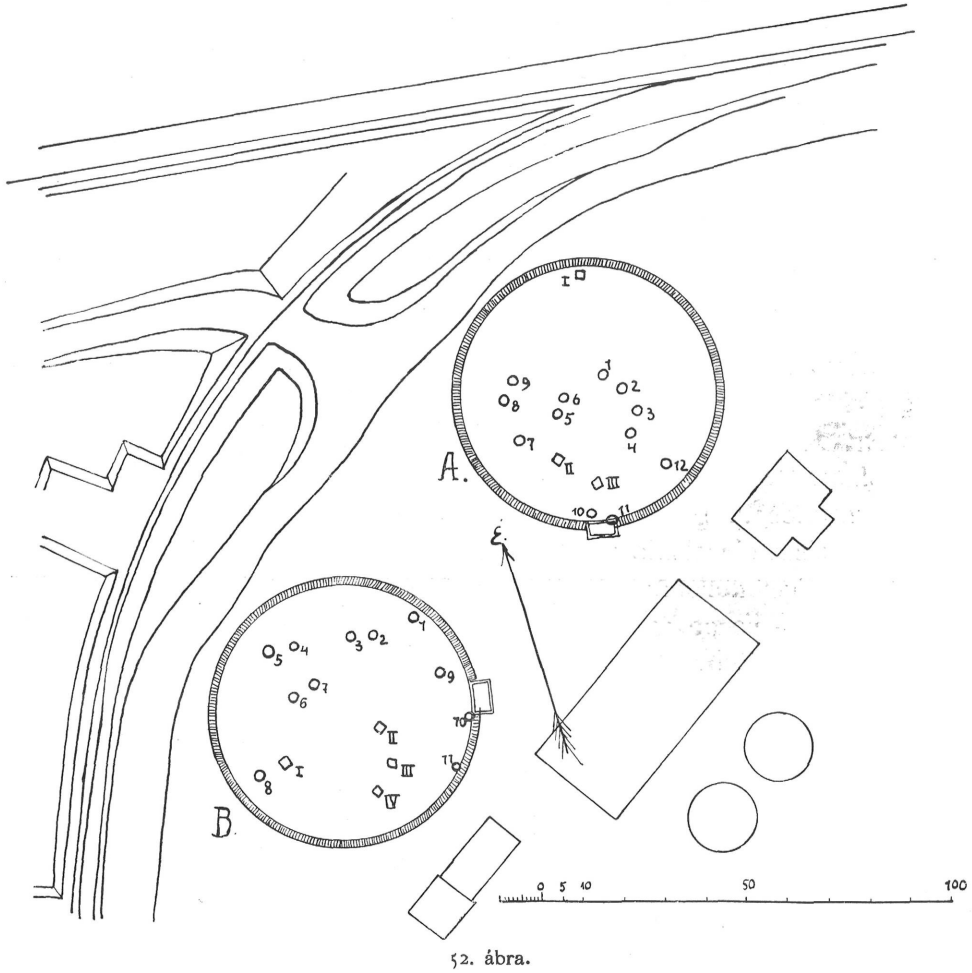

50. ábra.

51. ábra.

Midőn a gázgyár 1911-ben a két gáztartályt építette, alapjait legalább 5 m mélyen kellett kiásni, és ezt a nagy földmunkát kotrógéppel végeztette, amely bizony sokkal több kárt okozott, mintha a földet emberi erővel ásták volna ki. Eleinte a földben nem mutatkozott semmi, arra pedig nem

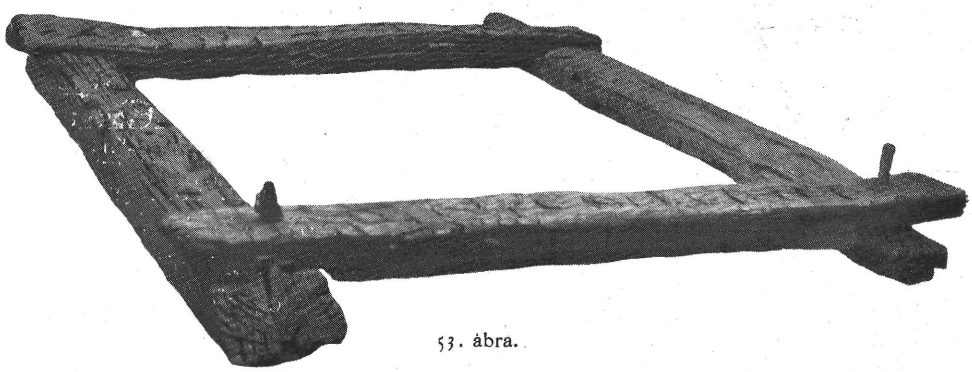
52. ábra.

voltunk elkészülve és nem is gondoltuk, hogy mélyebben akadjon valami, ami minket érdekel. Mégis feltűnt, hogy a kotrógép egyes elkorhadt fadarabokat szakít ki a mélyebb rétegekből, de csak akkor kezdtünk jobban figyelni, mikor az iszapos földből a deszkalapok szabályos kerek vagy négyszögű alakban előtűntek. Amint pedig a kotrógép még lejjebb, egészen a kavicsos rétegbe hatolt és a talajból bőven fakadt a forrásvíz, nyilvánvaló

lett, hogy itt is, mint másutt, hordókat, (50. ábra) illetve olyan fakereteket (51. ábra) süllyesztettek le, melyek a római kútak alkatrészeit képezték.

Mindegyik gáztartálynak (52. ábra) 60 m átmérője van és az egyiknek *(A)* fenekén még 15, a másikban *(B)* szintén 15 kútnak a nyomait lehetett megállapítani. De a tartályokon kívül is, a föld alatt bizonyára vannak kútak. Valószínű, hogy ez a sok és még hozzá oly sűrűn előforduló kút nem egyszerre épült, de akkor is csak úgy érthető, ha nem lakóházakat, melyek különben is azon a tájon hiányoztak, hanem egy nagyobb fazekastelepet láttak el vízzel. Nem is állhattak ezek a kútak messze azoktól a helyektől, ahol az agyagot feldolgozták. A Dunához közelebb fekvő műhelyek a vizet nyilván már a Dunából vehették.

A legtöbb kút kerek volt: az *A* tartály helyén 12, melyek közül csak egynek a falai voltak kőből kirakva, a többieket nyilvánvalóan fahordók

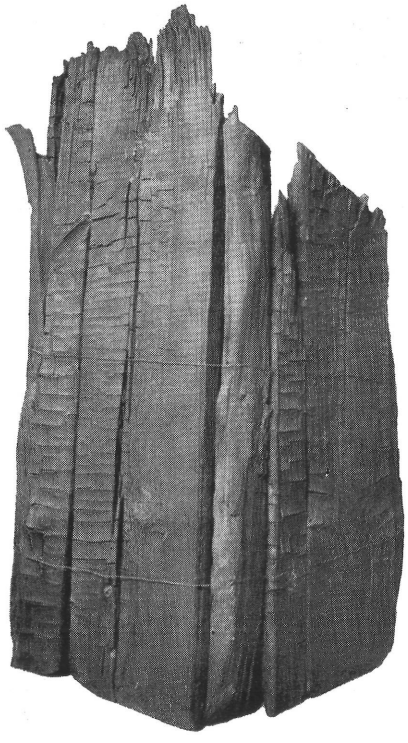

53. ábra.

képezték. A kerületük átlag 80 cm volt. Azonkívül három négyszögű kút került felszínre, melyek közül az egyiknek *(I)* mindegyik oldala 1 m volt, a másik kettőé *(II* és *III)* pedig nem egészen 80 cm. Mind a háromhoz tölgyfát használtak fel.

A *B* tartályban 11 kerek kútat számláltunk össze és 3 kútnak a hordóit szerencsésen még megmentettük. Innen valók azok a négyszögű faburkolatok is, melyeket a négyszögű kútakból kiemeltünk. Kettő azonban *(I* és *II)* kőből volt felépítve és legalább az egyiknek *(I)* fenekén csupán a faráma volt négyszögű, melynek sarkaira rézsutosan fektették a köveket, azért, hogy az átmenetet közvetítsék a kút körfalához. Ennek a farámának (53. ábra) belvilága 108×113 cm és négy cserfagerendából állott, melyek 10 cm vastagok és 13—20 cm szélesek. A végeiken, melyek szabadon végződnek, négyszögűen ki vannak mélyítve, hogy egymásba illeszthetők legyenek. Azonkívül a csapolások át vannak lyukasztva és a lyukakon keresztül faszegek tartották össze.

A kútbetétek fáját megvizsgálta Hollendonner F. (Az aquincumi római hordók és kútrészek fája. Botanikai Közlemények 1916) és úgy találta (93. l.), hogy négyféle van, mégpedig két fenyőfa: *Abies* és *Pinus*, és két lombos fa: *Ulmus* és *Quercus* (94. l.). A kútrámák, eltérőleg a saalburgi lelettől, cserfából, illetőleg egyiknek a kerete szilfából, oldalai pedig erdei vagy feketefenyő fájából, a három kerek hordó, megegyezőleg az oberadeni lelettel, jegenyefából készült.

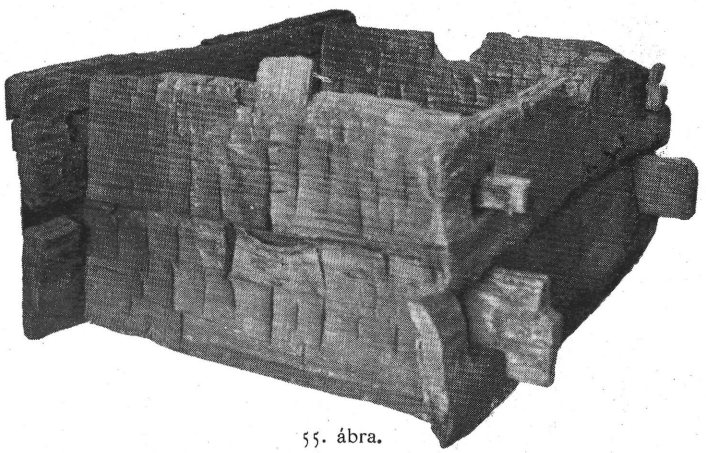

54. ábra.

Az olyan kútak, melyeknek falazata egy fakereten pihent, a későbbi időkben elég gyakoriak lehettek. V. ö. Blümlein, Bilder aus dem römisch-germanischen Kulturleben S. 38. Többnyire azonban úgy építették a kútakat, hogy a faburkolat a kút aljától a tetejéig ért, de természetesen csak az alsó része maradhatott meg. Egészen kivételes lehetett az a burkolat, melyet ezen tartály egyik kútja mutatott. Hozzá hasonlót legalább nem ismerek. Itt (54. ábra) az történt, hogy a kút négy oldalát deszkalapok képezték, melyek egymás mellé függélyesen voltak felállítva. A négy sarkon egy-egy négyszögű oszlop állott és ezek a középen és alul lécekkel vannak összekötve, melyeknek négyszögű végei az oszlopok lyukain mennek keresztül. A felső részen azért hiányzanak, mert a deszkákat, melyek kívül a lécekhez tapadnak, a kotrógép kitöredezte. A legmagasabb deszka 180 cm. Szélességük különböző, 13—47 cm között váltakozik és ezért az egyik oldalon 3, a többi három oldalon 2—2 deszkát látunk. Vastagságuk 4 cm. Az oszlopokat is beleszámítva, mindegyik oldalnak 80 cm a szélessége, mely megfelelt a kút bőségének. Érdekes, hogy a faváz szilfából, a deszkák erdei feketefenyőből készültek.

A negyedik négyszögű kútnak faburkolata (Verschalung) úgy van összeácsolva, hogy a gerendadeszkák (Bohle) vízszintesen vannak egymásra állítva (55. ábra), amint azt másutt is látni. Saalburgban a 91. kútnál még egészen magasan maradt meg a létrafokokkal, melyek egyik sarkában rézsutosan az oldalait összekötötték. Saalburg-Jahrbuch III (1912) S. 9 Abb. 6. Egy más képe

(S. 26 Abb. 13 és Blümlein, S. 38 Abb. 104) a kiemelt részét mutatja, mindegyik oldalán az 5—5 deszkalappal, amint végeik egymáshoz kapcsolva vannak. A 94. kút is ilyen volt négy más hasonló kúttal együtt, melyek egészen kis területen kerültek napfényre. Saalburg-Jahrbuch VI (1927) S. 25. Itt a 9. ábra közli szabadon összeállítva a deszkalapokat; két oldalán 2—2, a másik két oldalon 5—5 maradt a létrafokokkal, melyek a sarkokban tartották össze. A csapolást a 8. ábra rekonstrukciójából látjuk. Egy másik helyen, a zugmanteli tábor körül talált kútak közül kettő volt ilyen faburkolattal ellátva, melyeknek képeit ugyancsak a Saalburg-Jahrbuch közli: II S. 55 Abb. 14 (Drexel, Germania Romana II Taf. XXX, 2 képe alatt tévesen Saalburg áll) négy, VII S. 37 Abb. 21 öt sor deszkából vannak a még fennmaradt oldalfalak összeácsolva. Legújabban Stuttgartban is a múzeumban láttam egy hasonló kútfaburkolatot Cannstattból. Paret, Die Römer in Württemberg III S. 100.

55. ábra.

A mi kútunknál az oldalakat már csak 2—2 deszka alkotja, de szélesebbek: 27, illetve 25 cm a szélességük, a vastagságuk azonban csak 4 cm, míg a fenti analógiáknál sokkal több. A hosszúságuk 108 cm, ebből 14 cm esik a csapolásra, úgy hogy a burkolat belvilága egy elég szabályos négyszöget képez, melynek oldalai 80×75 cm hosszúak. A sarkok összeállítása annyiban más, hogy a felső sorban a deszkalapok közepén áll ki a csap és egy lyukba illik, az alsó sorban horogalakban megfaragott végei egymásba vannak akasztva. Itt is a keményebb fát használták.

A kerek kútakban talált fahordókból három olyan darabot mentettünk meg, melyek a formájukat megtartották, a többiekből azonban csak néhány donga maradt meg. Ilyen fahordót eddig főleg a középső Rajna vidékén találtak. Saalburgban egy régebben említett (Westdeutsche Zeitschrift XXIII 1904 S. 344 Taf. I, 1) hordó, mely be volt építve, 2·16 cm magas és 21 dongából állott. 1913-ban az ottani múzeumban három hordót láttam, Mainzban pedig egyet találtam, mely tölgyfából készült volna. Sprater, Der deutsche

Weinbau. Festschrift 1927 S. 435. Forrer az 1907-ben megjelent Reallexikonban (S. 215 Fässer) egy kisebb és egy nagyobb hordóra hivatkozik, amint azonban legújabb nagy munkájában (Strasbourg-Argentorate 1927 II S. 410—419) látjuk, Strassburgban hat olyan kútra akadtak, melyeket Forrer «Fassbrunnen»-nek nevez. Speyerben a pfalzi Bormúzeumnak négy ilyen hordója van, melyeket Rheingönheimban a korai római tábor felkutatásánál a kotrógép hozott felszínre és az egyiket majdnem szétroncsolta. A kotrási munka itt is éppoly gyors tempóban történt, mint nálunk és rendszeres kutatásról nem lehetett szó. V. ö. VII. Bericht 1912 S. 184. Kastell Rheingönheim (Barthel). Két hordónál a fadugók még a lyukakban megmaradtak és az egyik hordó faabroncsait lehetett összeszedni. A dongákon pedig 13 bélyeg fordul elő beégetve, hétszer *Perpetuus*, kétszer *Pigillus*, kétszer *Cobnertus* és egyszer *Venussus*, nyilvánvalóan azoknak nevei, kik a hordókat készítették. Röm.-Germ. Korrespondenzblatt 1914 S. 30. Azonkívül Sprater (Der deutsche Weinbau S. 43) közöl egyes neveket, melyek rövidítve vannak. Ezek a hordók nincsenek tölgyfából, mint a maiak, hanem puhafából, mégpedig fehérfenyőből készültek.

56. ábra.

Szintén még Németország nyugati részéből, csakhogy már arról a területről (Westfalen), melyet a rómaiak alig három évtizedig tartottak megszállva, származnak azok a hordók, melyeket Oberadenben (v. ö. Schumacher, Siedelungs- u. Kulturgeschichte des Reinlandes II S. 31) az Augustus korabeli táboron belül találtak, ahol még megállapítani lehetett, hogy a kútakat egymás tetejébe állított hordókkal burkolták körül. Ezek is a nemes fenyőfából (Edeltanne) készültek, mely nem fordult elő délen, és érthetővé teszi, hogy a hordókat is miért találjuk az Alpesektől északra, a gall-germán területen. V. Bericht (Dragendorff) 1909 S. 80. V. ö. Kropatschek, Das Römerlager von Oberaden, Praehistorische Zeitschrift II (1910) S. 95 ff. De köztük, mint Dortmundban láttam, a legépebb sem egész. Magassága 2 m lehetett. Egy hordófenék közepe körben

ki van vágva és a szélén horzsolások látszanak, melyek a vödör kötelétől származnak. Egy másik hordó fenekén beégetve L · E P I D olvasható, vagyis *Lepidus,* aki a hordót készítette.

Már a Rajna vidékétől kelet felé egészen mihozzánk nem tudnék olyan helyet, hol hordók akadtak volna. Mindenesetre váratlanul történt, hogy Aquincumban ismét feltűntek egészen olyan hordók, minők a rajnavidékiek. Alakjuk, nagyságuk ugyanaz, még a fájuk is. Az összefüggés a mieink és a nyugatiak között tehát nyilvánvaló.

A három hordó közül a legrosszabb állapotban van az, amelynek dongáiból a kotrógép rézsútosan legtöbbet szakított le, úgy hogy egy-

57. ábra.

harmad részük hiányozhatik (56. ábra). Az alsó végük természetesen épebb. A leghosszabb donga magassága 145 cm. A faabroncsokat, melyek a dongákat összetartották, újakkal kellett pótolni. Körülbelül a közepén, hol a dongák legjobban kifelé görbülnek, a hordó belső átmérője 76 cm. Itt a dongák a legszélesebbek, de szélességük nem egyforma, 9 és 14 cm között változik. Végeik valamivel keskenyebbek voltak. Vastagságuk átlag 3 cm. Fájuk puha fenyő, mely azonban a konzerválástól sötétbarna színt kapott. Összesen 21 dongából állott a hordó és az egyik dongán kívül van egy felirat, melynek egyes betűi duplán látszanak, mert a vasbélyegzővel kétszer vannak beégetve. Azért még elég jól kivehetők, úgy hogy a következő felirat olvasható:

IMMNE INR \A. LEG ΠÆD

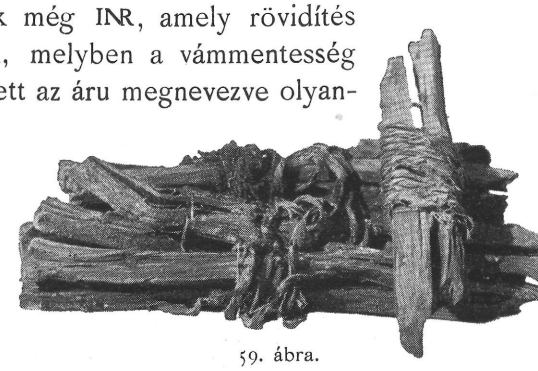
Ugyanez a bélyeg előfordul még egyszer (57. ábra) egy magában álló dongán, mely egy másik hordóhoz tartozott. A donga egyik vége letörött és így most csak 1·46 m hosszú. Közepén a szélessége 9, az ép vége 7 cm széles. A vastagsága 15 mm.

58. ábra.

Amint látjuk, itt nem egyszerű névről van szó, mint azokban a feliratokban, melyek nyilván a hordó készítőjét nevezték meg. Annál világosabb, hogy a hordó nem azért készült, hogy a kútban felhasználják, amint minden bizonnyal eredetileg másutt sem szolgáltak arra a hordók.

Mindjárt a felirat elején álló *immune* azt jelenti, hogy *mentes*, t. i. valami teher, tehát az adó vagy más szolgáltatások alól, amint voltak *civitates immunes* vagy egyesek, kik az immunitást élvezték. Ha több nem állana, akkor is nyilvánvaló volna, hogy a hordóra azért verték rá, mert jelezni akarták, hogy — persze nem a hordó, hanem az áru, melyet a hordóban szállítottak — a vám alól mentes. Ilyen értelemben az immune ugyan még ritkán fordulhat elő (v. ö. Dizionario epigrafico IV p. 39, hol a Portorium cikkre történik utalás, mely a vámmentességet fogja tárgyalni), de a felirat többi része egészen bizonyossá teszi, hogy csak róla lehet szó. A végén ugyanis *leg. II ad.* olvasható, előtte pedig *val* annyi mint *valetudinarium* rövidítése, vagyis említve van a legio II. adiutrix kórháza, mely már más aquincumi feliratokból is ismeretes (CIL III 10403 és két kőemléken a Miklós-utcából, hol a kórház állhatott). Az összefüggéshez tartozik még INR, amely rövidítés nyilván arra a viszonyra vonatkozik, melyben a vámmentesség és a legio egymáshoz állottak. Lehetett az áru megnevezve olyanformán, hogy genitivusban állott (pl. *portorium vini*. Georges, s. v. Portorium). Ezen szokatlan rövidítés feloldását mindenesetre nehéz volt kitalálni. Segítségül szolgált, hogy volt egy *ratio metallorum* vagy *ratio bibliothecarum* (Pauly-Wissowa, s. v. Ratio)

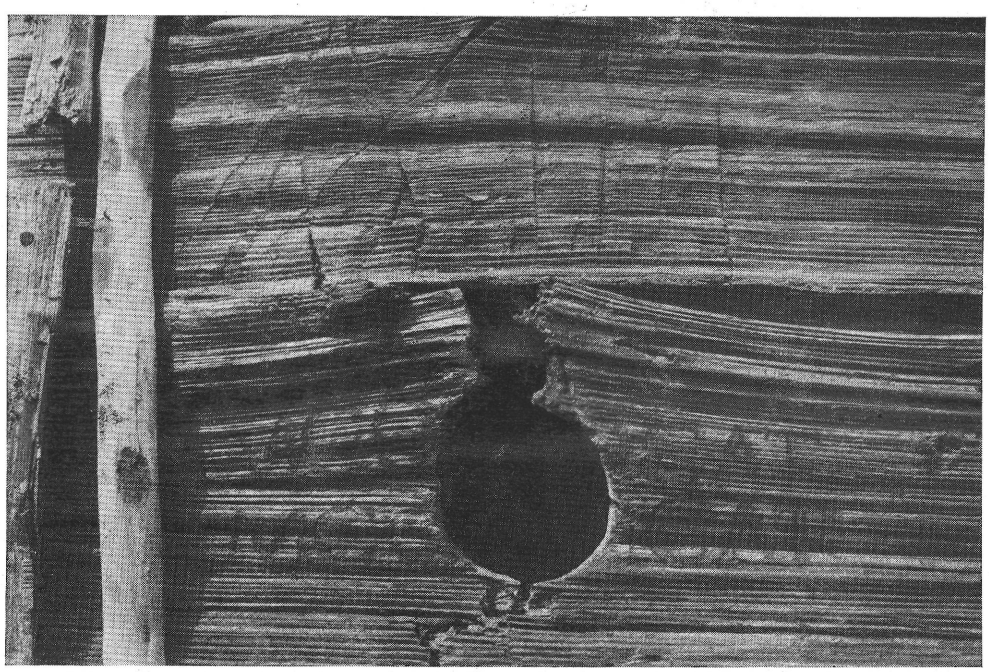

59. ábra.

és ezek analógiájára lehetett egy *ratio valetudinarii*, azaz a kórháznak olyan hivatala (számvevőség), mely a gazdasági ügyeket intézte. *In rationem inducere* (Georgesnél s. v. Ratio) pedig azt jelenti, hogy valaminek számlájára írni, elszámolni. Így aztán a feliratnak teljes olvasása sem lehetett más, mint

Immune in r(ationem) val(etudinarii) leg(ionis) II ad(iutricis)

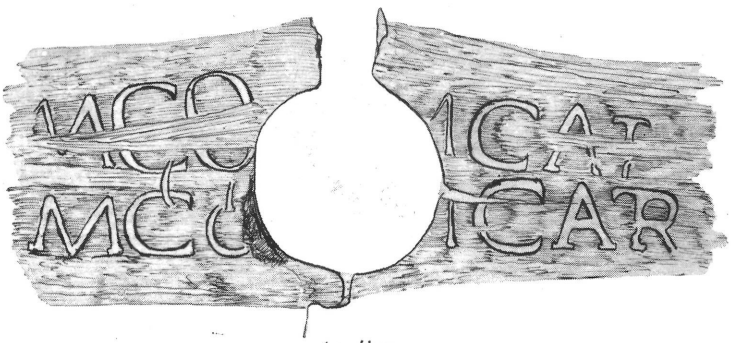
és az az értelme, hogy az áru vámmentes, mert a II. segédlegio kórháza részére, annak számlájára szállították. Nálunk egészen érthető, hogy a katonai kórház részére érkezett áru vámmentes volt.

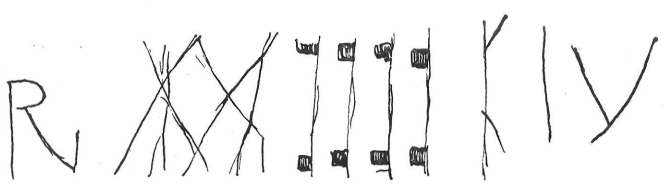
60. ábra.

A második hordó annyiban épebb, hogy a kútban felfelé álló vége csak kevésbbé van megrongálva és így egész alakját megtartotta (58. ábra). Ellenben a jegenyefenyőfából készült dongái közül egyesek meggörbültek és különösen a közepük táján el vannak törve. Számuk 22. A legnagyobbnak magassága 1·54 cm. A szélességük itt is változik, a legszélesebb dongáé, melyben a dugó kerekded lyuka van, 10 cm. Az új abroncsok mellett, melyek körülveszik, megmaradtak a régieknek egyes darabjai, de cser- vagy tölgyfából valók. Más abroncsdarabokat külön szedtünk össze, és ezek között látni, hogyan voltak a végeik hánccsal egymáshoz kötözve (59. ábra).

Ezen a hordón a bélyeg azon a helyen látható, hol a dugónak lyuka van és keresztülment rajta. Ha a dugón, mely most a lyukban van (a 60. ábrán hiányzik), a bélyegnek éppen a középső része, melynek rajta kellett lenni, hiányzik, az csak úgy magyarázható, hogy eredetileg más dugó volt a dongában. A bélyeg (61. ábra) itt más és nem is egyszer, hanem kétszer van beégetve, még pedig egymás fölé és egymással párhuzamosan. Legfeljebb az az eltérés, hogy az alsó sor végén a T betűhöz egy R van odakapcsolva, mely a felső sorban hiányzik. Azért csak ugyanaz állhatott mind a két sorban, t. i. két személynév, melyek egymás után következtek. Mindegyik elején ugyanis M áll, és ez csak *M(arcus)* lehetett. Utána pedig következett a nomen, az első M után CO és ami a dugón állott, talán *Corn(elius)*. A másik *M(arcus)* pedig *Catr(anius)* lehetett. Így, amint láttuk, más hordókon is előfordultak nevek, melyek a hordók készítőit jelenthették, de itt a dugó helyén, hol a bélyeg úgy szerepel, mintha vele a hordót lepecsételni akarták volna, inkább a vámtisztekre gondolhatunk. A karcolatok (62. ábra), melyek a hordón látszanak, hamarább vonatkoznak a készítésre, de megfejtésük nehezebb. Ilyen az R és V betűkből összevont jegy az alsó bélyeg jobboldalán. Még talányszerűbbek a számok, melyek a bélyegek fölött vannak bevésve. A két X után határozottabb a négy álló vonal, a két végén kiálló négyszögű pontokkal. Ha ezek is számok voltak, a XXIIII a darabszámot jelenthette, mellyel a bognár a hordót megjelölte.

61. ábra.

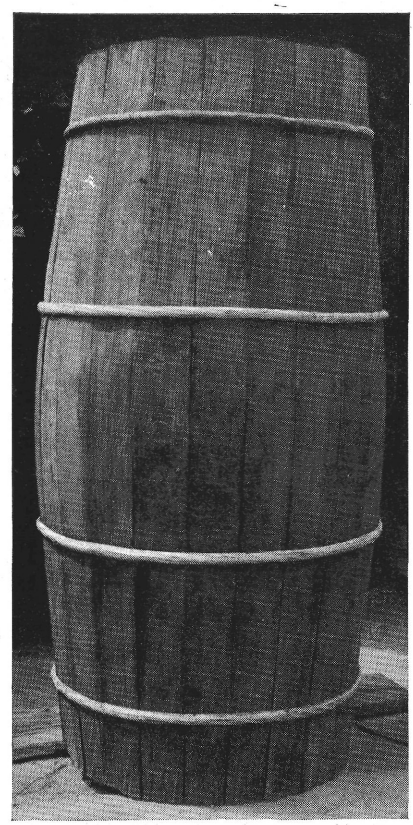

62. ábra.

A legépebb a harmadik hordó (63. ábra), melynek az alakja is legjobban mutatja, hogyan néztek ki hordóink. Magassága 158 cm, ellenben az átmérője középen csak 85 cm, fölül és alul pedig 63 cm. Az abroncsok ugyan újak, de a dongák, melyeknek száma 22, most is oly szorosan állanak egymás mellé illesztve, mint eredetileg voltak. A szélességük külön-

böző: vannak 9, 11 és 13½ cm szélesek. Vastagságuk nem egész 2 cm. A szélüktől 10 cm-nyire a hordó mindkét végén belül egyenes vonalban köröskörül egy-egy bevágás fut, amelybe a fenék volt beleeresztve. Így volt ez a többi hordónál is. Hogy a kutakban felhasználhassák, a feneküket természetesen ki kellett venni.

Az egyik dongában nemcsak a kerek lyuk van meg, hanem a fadugója is szorosan benne ül, de a bélyeg, melynek keresztülmenni kellett rajta, itt is csak két oldalon, a dongán látszik, magán a dugón nincsen nyoma (64. ábra). Még legvalószínűbb, hogy ez a dugó is a lebélyegzésnél későbbi időből való és akkor dugták be, mikor a hordót a kútba eresztették le, hogy a víz a lyukon át ki ne folyhasson. A bélyeg azonban nem az, mint az előbbi hordón. Csak annyiban hasonlít ahhoz, hogy szintén két sorból áll. A felső sor végén a betűk duplán látszanak, mert a bélyegzőt kétszer nyomták be. Azért még tisztán kivehető MINI, talán egy személynév genitivusa. A többi betűk annál világosabbak. Mégis fejtörést okoz, hogy mi lehetett a felirat értelme. A második sor végén álló IGNI a tüzesített vasbélyegzőre vonatkozhatik, mellyel a bélyeget beégették. Egyelőre be kell érni azzal, hogy a bélyeg pontos facsimiléjét (65. ábra) közöljük. Talán akad másutt olyan bélyeg, mely a megfejtést megkönnyíti. Még érthetetlenebb az a másik kisebb bélyeg (66. ábra), melyet a szomszédos dongára szintén beégettek. Vele együtt látjuk azokat a jeleket (67. ábra), melyeket ezen dongára bekarcoltak és éppoly érthetetleneknek találok. Még egy-egy jelt (68. ábra) találunk a nagy bélyeg fölött bekarcolva, melyeknek alig lehetett valami jelentősége. Annál figyelemre méltóbb az a karcolat (69. ábra), mely a nagy bélyeg alatt látszik. Itt egészen bizonyos KAR, és mert Carnuntum nevét K betűvel is írták (CIL III 4170, 4236, 4539 és még sokszor), még leghamarább erre gondolhatunk. E szerint Carnuntum, ez a nevezetes római

63. ábra.

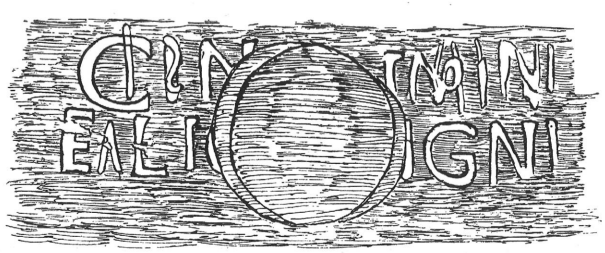
város Deutsch-Altenburgnál Bécs mellett volna az a hely, ahol a hordót készítették.

A harmadik beégetett bélyeg, mely a dugólyuk körül látható (70. ábra), egy magányos dongán áll, mely 105 cm hosszú, 10½ cm széles és 2 cm

64. ábra.

vastag. Itt a bevágás a fenék számára 7½ cm-nyire van az ép végeinek szélétől. A bélyeg kétsoros és a sorok párhuzamosan mennek, de nem egyszer, mint a hozzá hasonló bélyegek, melyeket előbb láttunk, hanem ugyanazt

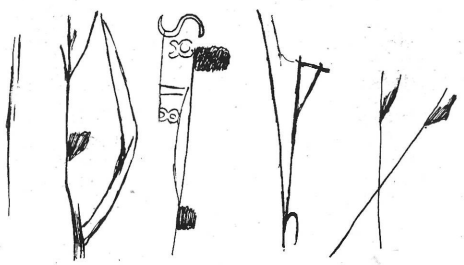
65. ábra.

66. ábra.

a bélyeget másodszor is keresztben beverték. Némi különbség azért mégis van a két bélyeg között, úgy hogy mindegyikhez más bélyegzőt kellett használni. Az eltérés a sorok elején és végén látszik, a közepük, mely a dugólyuk helyére esett, természetesen hiányzik.

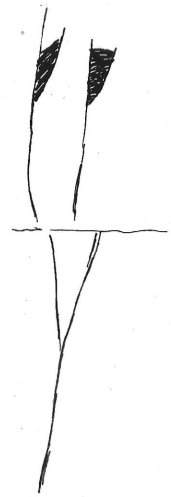
Ha úgy nézzük (71. ábra) a bélyegeket, amint a hordó állott, a vízszintes sorok közül a felső egy M betűvel kezdődik, mely nyilvánvalóan *M(arcus)* szokásos rövidítése. A végén ILI áll és még leghamarább *[v]ili[ci]* jut eszünkbe, ahogyan azt a vámtisztet hívták, akit más felíratok is a legtöbbször említenek. Az alsó sorban elől némi

67. ábra.

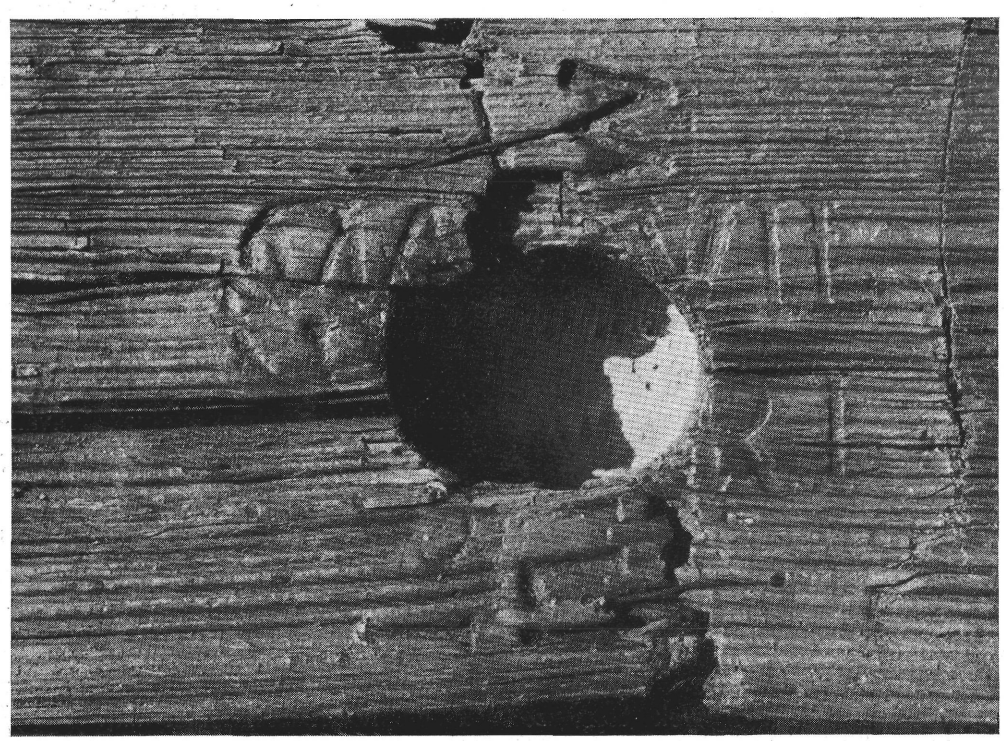

69. ábra.

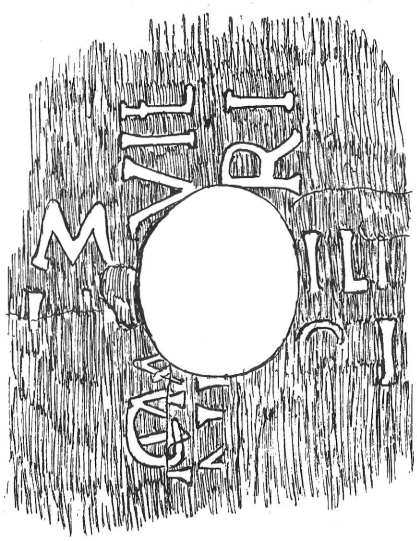
68. ábra.

betűnyomok tűnnek fel, egészen tiszta csak az utolsó I betű. Nem egészen biztos ugyan a másik függélyesen álló bélyeg olvasása, de az eltérés az első sor végén VIL = *vili* oly világos, hogy nem lehet kétséges a másik bélyeg-

70. ábra.

ben sem a *vilicus*. Épp oly kétségtelen a második sor végén RI és ezért a vízszintes bélyeg alsó sorának végén is az I előtt R állott. Már pedig a *vilicus* mellett ez a RI még leginkább így volna kiegészíthető: *[Illy]ri[ci]*, mely elé *portorii* jön és jelenti az illyricumi vámot, melynek szolgálatában állott a *vilicus*. Így aztán az első sor elején elcsúszott C is megfejthető volna és a *c(onductor)* rövidítése lehetne, vagyis a vámbérlőt jelentené, aki ezen bélyegen már azért is szerepelhet, mert amikor a hordókat használták, a vámszedés bérlők kezében volt és csak Commodus óta (Hirschfeld, Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten. Die Vectigalia S. 87) állott közvetlenül császári igazgatás alatt. Annyi azonban ebből a két bélyegből még jobban kitűnik, hogy bélyegeink általában az elvámolásra vonatkoztak. A vámot, mint láttuk, elengedhették, de a hordókat külön is lebélyegezni kellett. Ha a vám a portorium Illyrici területére esett, ahová Pannonia is tartozott, a bélyegzés minden bizonnyal, úgy mint ma, a határon történt, ahol vámállomások voltak. Ilyen statio volt Aquincum is ugyan (CIL III 13396), de a hordó ide már csak az áruval együtt érkezhetett, a bélyegek azonban onnan származnak, ahonnan az árút küldték. Az eredetüket persze csak akkor határozhatjuk meg, ha látjuk, hogy hol fordulnak elő hasonló bélyegek.

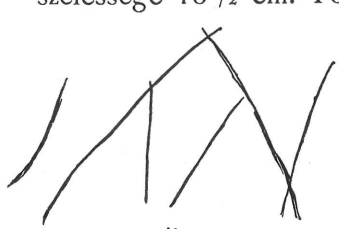

71. ábra.

72. ábra.

Csonka, 67·5 cm hosszú donga, egyik végén a dugónyílással, melynek szélessége 10½ cm. Tőle balra a beégetett betűk (72. ábra), melyek nyilvánvalóan két bélyegtől származnak. Mindegyik bélyeg itt is kétsoros volt. A teljesebb bélyeg első sorának elején áll LI, a második sorban pedig CO és kiegészítve talán ismét *co(nductoris)* lehet. A második bélyegből, melynek betűi valamivel feljebb kerültek, a függélyes száraknál több nem látszik. Ezen bélyegtől balra a bekarcolt jelek (73. ábra) betűkhöz hasonlítanak, melyek természetesen cursiv írásban talán *im(m)u[ne]* rövidítését képezik.

73. ábra.

Hordóink nemcsak azokhoz hasonlítanak, melyeket nyugatról ismerünk, hanem azokhoz is, melyek egyes kődombormüveken ábrázolva vannak és szintén többnyire nyugaton találhatók. Így pld. Langresben (Espérandieu, Recueil gen. des bas-reliefs IV p. 275) és Augsburgban (Wagner, Die Römer in Bayern Taf. XV) a hordók olyan hosszúak, mint a négykerekű kocsik, melyeken hosszában elhelyezve vannak. Egy kőtáblán, mely Neumagenből való (Espérandieu VI p. 340), egy hosszú fapadra van rátéve a hordó. Az abroncsok a két végén vannak sűrűn egymás mellett, ahogyan talán hordóinkon is voltak. Ugyanonnan ismeretesek még ábrázolások hordókkal, melyeket hajókon szállítanak (Espérandieu, p. 384, 387), és mutatják azt az élénk forgalmat, mely a Mosel-folyón uralkodott. Az áru, mely a hordókban lehetett, bizonyára bor volt, melyet a Mosel vidékéről egészen távoli helyekre szállíthattak. Ezért érthető, hogy azokról a fahordókról, melyeket Rheingönheimban találtak, azt tartják, hogy a bor szállítására szolgáltak. Sprater, Der deutsche Weinbau. Festschrift 1927 S. 428. A mi hordóink azonban alig kerülhettek oly messziről hozzánk. Víziúton nem jöhettek onnan, legfeljebb a Dunán, és ez annál valószínűbb, mert kétségkívül nyugatról származtak. Az egyik hordón, mint láttuk, Carnuntum van bekarcolva, és ha a hordót ott készítették, onnan kellett az árúnak is jönni. Carnuntum nem feküdt ugyan a határon, de az illyricumi vámterületen belül is voltak vámállomások, mint pld. Szombathelyen (CIL III 4161), és csak véletlen lehet. hogy ugyanezt eddig Carnuntumról nem állíthatjuk.

Kútleletek.

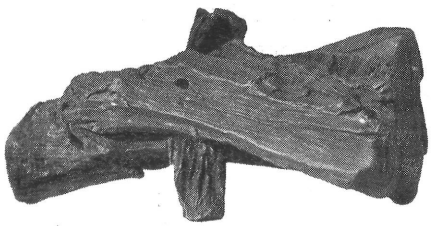
A kútakba sok mindenféle dolog beleeshetett, ami a kút fenekén épebben maradt meg, mint a földben. Saalburgban így kerültek napfényre nagyszámmal a bőrsarúk, cipőtalpak, melyek a földben elpusztultak volna. H. Jacobi, Führer durch das Römerkastell Saalburg 1913 S. 51. Hasonlóképpen csak a kút vize konzerválta a fadolgokat, melyek közé tartozott nálunk a *csiga* (74. ábra), melyen át a kötelet a vederrel bocsátották le (Saalburgban Westd. Zeitschr. X 1891 S. 392), és egy *fakalapács* (v. ö. Rostovtzeff, Gesellschaft u. Wirtschaft Taf. 44, 7 Karanisból), melynek nyeléből egy darab a kalapács lyukába bedugva látható (75. ábra).

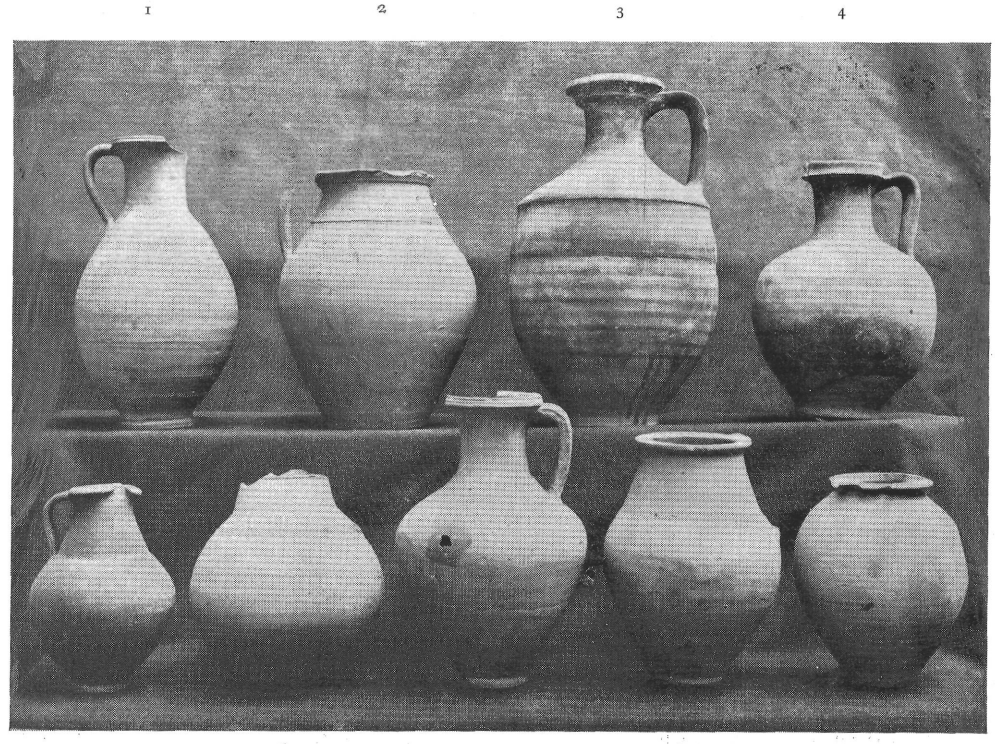
74. ábra.

A többi tárgyak különféle agyagedények voltak, melyek a vízbe estek és ezért nem törtek el.

A közönséges háziedények sorában (76. ábra) egyfülű korsók fordultak elő nagyobb számmal. Két darabot az edény külső testén több sorban végigmenő bekarcolt apró vonalak díszítenek. Az egyik teste hosszúkás s kiszélesedő szájpereme van (1. szám), mely csorba; magassága 32 cm. A másiknak teste körtealakú, szájkiképzése azonos, szája hiányos és kis lyuk van az oldalán; magassága 28 cm (7. szám). Mindkettő festésnélküli. A bekarcolt vonalas díszítést körkörös vagy sarkantyú bélyegzővel állították elő, mely hasonló apró vonalakkal volt ellátva. A vonalak nem párhuzamosan futnak, hanem alig észrevehető csigavonalban. A fazekas ölébe fogta a kissé megszikkadt nyers korsót és a nyaknál kezdte el a bélyegzővel való díszítést, s az edényt addig forgatta, míg a bélyegzővel le nem ért az edény aljáig. Ez a díszítő eljárás — t. i. az ilyen egyszerűbb korsóknál — a II. század közepe felé jelentkezik. Fellépésüket a

75. ábra.

1 2 3 4 5 6 7 8 9

76. ábra.

datált sírleletekkel is ellenőrizhetjük (pl. Aquincumban az Aranyhegyi-árokmenti temetőnél), s közkedveltek a III. században is. Erre a díszítésre v. ö. Oelmann, Die Keramik des Kastells Niederbieber S. 8.

Ritkább formát mutat egy 39 cm magas egyfülű korsó (3. szám), melynek a felső, a fül aljáig érő része kihajló szegéllyel bír, s ezután a függőleges irányban lefelé haladó testének még egy törése van. Az ilyen megtört vagy helyesebben több részre osztott testű korsók előfordulnak Wiesbadenben (V. ö. Holder, Die Formen der römischen Thongefässe Taf. XIII, 6). Behn is hoz egy egyszerűbb formát, melynél csak a mi edényünknek a felső kiképzése van meg (Römische Keramik S. 64 No. 649 F. 23), s megjegyzi hozzá, hogy bár ez a forma elég korán fellép, de mégis leggyakoribb a III. században s gyakori a Duna vidékén. A mi példányunk szája kívül tagozottan kifelé hajló, de a belső vonala síma. Sárgás anyaga van, halvány vörös festését az edény alsó részén nem folytatták, s itt csak a lecsurgó festéksávok vannak meg.

Közönséges formájú egy 29 cm magas korsó (4. szám), melynek barnásveres festése van. Egy másik csonka példány viszont feltűnik esetlen, zömök testével és alacsony, széles nyakával (6. szám).

Egy barnavörösre festett, 19 cm magas egyfülű kancsónknak a szája a kiöntőrészén össze van nyomva (5. szám). A nyaka és a teste közt egy bemélyedő vonal fut körbe, a nyaka felfelé keskenyedik, a teste gömbölyű. Ez a forma is ismeretes. Előfordul a niederbieberi táborban (V. ö. Oelmann, id. m. S. 75, Typus 97), s megtaláljuk Rheinzabernben is (Ludowici, IV S. 244, K. 22). Feltűnési ideje a II. század eleje, s a III. században is előfordul. A mi példányunk a 3. számú kútból került elő.

Az egyfülű kannák két példánnyal vannak képviselve (2. és 8. szám). Ezeknek anyaga sárgás és halványrózsaszínű. Mindkettőnek a füle hiányzik. Magasságuk 28·5 és 23·5 cm közt váltakozik. A kisebbik (8. számú) formára nézve megegyezik az egyfülű kancsókkal, csak a szájkiképzés eltérő. Ez a forma előjön a niederbieberi táborban (Oelmann, id. m. S. 74-75, Typus 96), s itt a gázgyári fazekastelepen is szerepel. A kisebbik példány az 5. számú kútban volt.

A 6. számú kútból egy szürkésfekete színű, szemcsés anyagú bögre került elő, magassága 19·5 cm (9. szám). A visszahajló szájpereme alatt 2 cm szélességben sok vékony bekarcolt vonal fut körbe. Egyik oldala erősen hiányos. Ilyen anyagú és formájú bögre több került elő a gázgyár területén.

Reliefes díszítésű terra sigillata-tál. Több darabból összeragasztott, egyik

oldalán hiányos példány (77. ábra). Magassága 8·3, szájának átmérője 16·5 cm. A közönséges Drag. 37 formát mutatja. Díszítése az edény testén tojásfüzér alatt több mezőre oszlik, melyeket végükön rozettával díszített gyöngysor választ el. Ezekben az ülő és lantot pengető Apolló kétszer fordul elő (Déchelette 52 típus), úgyszintén a kígyókat fojtogató gyermek Hercules (Déch. 464 típus). Négy mezőben állatalakokat kapunk, mégpedig fent visszanéző madarat (Déch. 1019 típus) félkörű levélfüzérben, s alatta kis nyulat (Déch. 950 típus). Az állatok közül 2-2 mindig szembefordul. Ezek között ismét nyolcszor fordul elő egy női fejre helyezett levéltörzsből kinövő caryatida (Déch. 656 típus). Minden második caryatida mellett jobbról egy keskeny mezőben hat kör sorakozik egymás fölé. Ezek a díszítő típusok a lezoux-i gyárra jellemzők. Déchelette kimutatása szerint több mester használta ezeket felváltva, de minden itt szereplő típus csak Cinnamus mesternél mutatható ki. Ez a mester a gyár III. korszakában dolgozott, mely kb. Kr. u. 110-től kezdődik.

77. ábra.

Az edény alsó síma részén a talp mellett egy pár torzított cursiv betűnek a maradványa (78. ábra) látható, a többi a talp felillesztésénél tűnt el. Kivehető a *CER* kezdet. De megjegyezzük, hogy a cursiv *E*-nek itt csak egy szára van. Ezeket a cursiv betűket a formatálba véste be a gyáros egyik alkalmazottja, aki csak a síma formatál elkészítésével volt megbízva, míg a díszítéseket maga a mester nyomta be s látta el a névbélyegzőjével. Aquincumban előkerült már egy fordított névjelzésű CINNAMI-tál, melynél alul cursiv betűkkel, természetesen szintén fordítva a *CERIALIS* jelzés fordult elő, az utolsó betű hiányával (v. ö. Finály, Bud. Rég. IX 1906, 102. l. 211. szám; Knorr, Terra sigillata von Geislingen, Rottweil und Heidenheim. Fund-Berichte

78. ábra.

aus Schwaben XVIII 1910 S. 39, Taf. VI, 10. F. Walters, Cursive writing of Gaulish potters. Journ. of. Rom. Stud. XVIII 1927 pl. VII, 23). Egy ilyen jelzés előfordul egy londoni tálon is (Walters, Catalogue of the Roman Pottery M. 1563).

A mi hiányos töredékünket is *Cerialis*-ra kell kiegészíteni. Knorr szerint ez azonos volna a heiligenbergi és rheinzaberni mesterrel, aki inaskorában Lezoux-ban Cinnamusnál tanult. *Mb. 556.*

79. ábra.

Barbotin díszítésű terra sigillata-serleg. A sok darabból összeragasztott teljes példány (79. ábra), formája a Drag. 54 típussal egyező. Magassága 15·8 cm. Díszítése az edény testén borostyánleveles indák és virágok közt egy fejét visszafordító vágtató ló, melyet egy nőstény párduc üldöz. Az állatalakok képei sem Déchelette, sem Ludowici műveiben nem fordulnak elő. Ez azonban könnyen érthető, mert ezek szabadon mintázott alakok (Tonmalerei), s azonos darabok nehezebben is fordulhatnak elő. Kora az Antoninusok ideje s rheinzaberni készítmény. *Mc. 49.*

IV. TERRA SIGILLATA-EDÉNYEK.

Az agyagedények között, melyek a legnagyobb számmal előfordultak, az ú. n. *terrasigillaták* azok, melyek készítése elsősorban foglalkoztatta fazekasainkat. Ezek azok az edények, melyeknek többé-kevésbbé fénylő piros mázuk volt, mely első tekintetre felismerhetővé teszi római származásukat.

Köztük legfeljebb egy darabot találunk, mely egészen más, mint a többiek, melyeket idehaza készítettek. Így volt például Eschweilerhofban szintén egyetlen idegen darab, mely valahogy az ott készült edények közé keveredett (Knorr-Sprater, Die westpfälzischen Sigillatatöpfereien von Blickweiler u. Eschweilerhof S. 78 Taf. 84, 1).

80. ábra. Ez a tál, melynek csak egy nagyobb, kettétört töredéke maradt meg, még teljes épségben megőrizte a sötétpiros mázt, mely kívül és belül fedte a feltűnően vastag és keményre égetett falát. A lábát egy erős gyűrű (Standring) alkotta, melyet utólag illesztettek az edény aljához. Azon fölül a külső felületéből köröskörül bordák állottak ki, melyek mint fölfelé vastagodó pálcikák sorakoznak egymás mellé. A széle letört. *T. 64.*

Ilyen bordás csészék üvegből elég gyakoriak s többnyire még első századi sírokból származnak. Ellenben szintén agyagból készült egy ugyanolyan kölni edény, mely ép és mutatja, hogy a mienknek is síma széle volt (Fremersdorf, Die Denkmäler des römischen Köln I Tafel 66). Nyilvánvaló tehát, hogy a mi táltöredékünk sem lehet idevaló és éppúgy a Kr. u. I. század végén készíthették, mint a kölni csészét.

80. ábra.

*

A terrasigillata-edényeket, melyeket itt készítettek, általában az jellemzi nálunk is, hogy külső felületüket domború díszítés borítja, mely különböző képtípusokból volt összeállítva (Bilderschüssel). Anyaguk és kiégetésük azonban sokkal gyatrább, a díszítés stílusa meg éppen későbbi időre vall és rendesen oly sajátságos, amilyen csak helyben készült edényeken fordulhat elő. Csak egy darab van, melynek alakja más volt, mint a többieké, a díszítése is elüt, de azért szintén az idevaló készítmények közé számíthatjuk. Megvan ugyanis a teljes mintája (*Tm. 58* = 115. ábra), amelyből kiformálták.

81. ábra. Maga az edény csonka és több darabra tört, melyeket nagyobbrészt sikerült összeragasztani. Ép még a felső síma szélének egy része az oldalt kiálló gömbölyű peremmel. A feneke lapos volt, de csak a széléből

maradt valami. Oldalfalai feltűnően vékonyak és belül a korong forgásától, midőn a felső síma szélét hozzáillesztették, keletkeztek a körben futó lapos élek. Kívül halványpiros máz fedte és nem vörös, mint a jobbfajta terrasigillatákat.

Az edény csészealakja, amennyire külső profilja mutatja, a Dragendorff által (Terra Sigillata. Bonner Jahrbücher 1895 S. 130) 30-as számmal jelölt edényformának felelt meg, mely különben is ritka azon terrasigillaták között, melyek nálunk előfordulnak. Talán ezen régibb típusnak köszönheti a mi edényünk, hogy díszítése nem olyan, mint az itt készült legtöbb edényé, hanem inkább az idegen befolyást árulja el. A képmezőt fölül egy lapos tojásfüzér szegélyezi, melynek egyes tagjait pálcikák választják el, ahogyan az importált terrasigillatákon szokott előfordulni. Alatta egy gyöngysor fut körben. Lejjebb az edény képmezejében egy vastag indát látunk, mely nagy hullámos hajlásaival vette körül az edény falát. Az egyikben, mely fölfelé áll, egy gyermekalak szalad jobbra, kezét fölfelé emelve, mögötte egy kutya fut, mintha a hátáról lelógó ruháját akarná megfogni, előtte pedig egy nyúl lapul jobbra. A máz nagyobbrészt lekopott róluk és ezért az egyik karika is a gyermek kezénél egészen eltűnt. A másik karika mögötte azonban látszik. Az inda két szomszédos hajlását, melyek lefelé mennek, egy-egy széles levél tölti be. Az egyik jobbra a szárával együtt, mely az inda oldalából indul lefelé, majdnem egész és páfrányalakú, nem pedig szőlőlevél. Két oldalán itt is megvannak a karikák, melyek még leginkább a külföldi, nevezetesen a franciaországi Lezouxból származó és nálunk is gyakori terrasigillatákra emlékeztetnek. Az edény többi része hiányzik, de a díszítés folytatása a kecskelábú Pánnal kitűnik a mintából, amelyből készült. És éppen ez az edényminta *(Tm. 58)*, mely a hozzátartozó

81. ábra.

két bélyegzővel (*B. 12* = 158. ábra és *B. 14* = 157. ábra) megvan, bizonyítja, hogy az edénynek helyben kellett készülni, mégpedig ugyanakkor, amikor a többi edényeket is hasonló mintákból előállították. Magassága 9 cm. *T. 53.*

*

Ezek az edények szintén többnyire csonkán vagy töredékekben maradtak meg. Az alakjuk azonban még felismerhető: az az egyszerű félgömbalakú, öblös tálforma, melyet Dragendorff a 37-es számmal jelölt meg. A legtöbb cserép ezt az edényformát mutatta, lévén ez a legáltalánosabb abban az időben, amelyben fazekasműhelyeink dolgoztak.

82. ábra.

82. ábra. Még egy középnagyságú tál kisebbik felerésze a legépebb, mely mutatja, hogy milyenek lehettek ezek a terrasigillata-tálaink. Most is kívül és belül egyenletesen be van vonva a mázzal, mely azonban nem vörös, hanem sokkal világosabb színű. Mint általában a domborképes terrasigillata-edényeknél, szájszéle körül kerek pálcatag fut, alatta széle síma, a tál többi részét meg köröskörül reliefben kiemelkedő díszítés borítja. Fölül egy laposan kiemelkedő tojásfüzér határolja, de a pálcikák nélkül, melyek az egyes tojásidomokat egymástól elválasztani szokták; alul a képmezőt egy síma vonal zárja le és ebből indulnak ki közönként a növényindák, úgyhogy mindegyik kétfelé ágazik és kis szőlőlevelekben végződik, míg egy lefelé hajló harmadik szár végén egy szőlőfürt csüng.

A szőlőszárak közé aztán különböző figurális alakok kerültek, hogy egészen rendetlenül kitöltsék a közöket; ilyenek legalul egy-egy komikus maszk, feljebb felfelé repülő kis madarak, a középen pedig, hol több szabad tér maradt, egyes nagyobb alakok, mint balról jobbra egy női mellkép magasan fölálló fejdísszel, egy szaladó nyúl, egy nagyfülű állat (szamár) mell-

képe (mind a három jobbra fordulva), a negyedik alak, mely még teljesen látszik, egy Pán hátrakötött kezekkel, amint balra egy sziklán ül. De amint tovább ugyanazon női mellkép, melyet a sorozat elején láttunk, ismét feltűnik, a többi alakok is mégegyszer ismétlődtek. Az edény lába attól az idegenből importált edénytől (*T. 64* = 80. ábra) nemcsak abban külön-

83. ábra.

bözik, hogy a gyűrűje sokkal laposabb, hanem hogy az edénnyel együtt egyszerre készült. A tál átmérője 18 cm lehetett. *T. 15.*

83. ábra. Egy több darabból összeragasztott, csonka tál. Valamivel többet mutat ugyan formájából, de annál rosszabb a fenntartása. Úgy látszik, hogy már eredetileg oly gyatrán és annyira puhára kiégetve került ki a kemencéből, hogy felülete lepattogzott, a piros máza pedig majdnem teljesen levált róla, úgyhogy már csak a síma szélén látszik valami belőle. Ezért

bizonyára már akkor mindjárt kiselejtezték (Ausschussware) és darabokra törve eldobták.

A mázzal együtt természetesen a díszítése is erősen megrongálódott. Még tisztán látszik azonban, hogy ha nem is ugyanaz, feltűnően hasonlít ahhoz, amelyet az előbbi tálon láttunk. Itt is az alsó síma vonalkeretből nő ki a szőlőinda, amelynek két szára összefüggő hullámvonalban körülfutja az edény falát. A díszítés beosztása tehát annyiban különbözik, hogy a képes mező vízszintesen van tagolva és egyetlen szőlővenyigéből ágaznak ki a szárak, melyek levelekben és szőlőfürtökben végződnek. A kis szőlőlevelek mellett egy-egy nagy levél tölti ki a hajlásokat, s ahol még hely van, oda egyes figurális alakok kerültek; az egyik hajlás közepén egy balra álló férfialak, amint egy üllő fölé hajolva kalapál, lejjebb pedig a kereten balra állva egy hosszúlábú vízimadár. Már az előbbi tálról ismeretesek a kis repülő madarak és ott, hol a szőlőtő kétfelé ágazik, az ülő Pán hátrakötött kezekkel. A tojásfüzér, mely a képes mezőt fölül szegélyezni szokta, hiányzik, ellenben a tál lába szintén lapos gyűrűből áll. Magassága 9, átmérője 19 cm. *T. 54.*

Más edények azért váltak hasznavehetetlenné, mert a kemencében a túlságos erős tüzelés következtében a mázuk elvesztette vörös színét.

84. ábra. Ilyen egy másik, több darabra tört, csonka tál. Csak a síma szélén látszik némi sárgás nyoma a máznak, egyébként felülete egészen sötét-szürkére égett, a legerősebben a fenekén, mely az alacsony lábgyűrűvel van ellátva. Sokat ártott a tűz a díszítésnek is. Amennyire még kivehető, a szőlőinda itt is hullámos vonalban megy körben és belőle többnyire kisebb szőlőlevelek és szölőfürtök ágaznak ki, amelyeknek elrendezésében éppoly kevés szabályosság van, mint abban, ahogyan a tipikus vízimadarak részint az inda szárain, részint a képesmező alsó keretén állva ismétlődnek. Ezek is mindig balra fordulnak, de kisebbek. Magassága 9, átmérője 17·5 cm. *T. 55.*

Hasonlóképpen még a túlságos tüzelés nyomát mutatja néhány kisebb-nagyobb cserép.

Egy nagyobb síma szélű darabon a máz sötétvörös színe mellett a felület nagyobb része kívül és belül sötétszürkére van befuttatva. Pereme körül a kidomborodó pálcatag belül profilírozva van, holott rendesen síma. A széle alatt is élesebben válik el az edény külső fala, melynek domborműves díszítése van. Magából a képes mezőből megmaradt a tojásfüzér, mely fölül szegélyezte; a pálcikák azonban itt is hiányzanak. Lejjebb már csak egyes kisebb szőlőlevelek és köztük a nagyfülű szamárfej látszanak a törésen fölül. Mindenesetre egy nagyobb és jobbfajta tál töredékével van dolgunk,

amint ezt vékony fala is mutatja, melyen belül szembetűnők a korongon való készítés nyomai. *T. 61.*

Egy sokkal kisebb tál oldalfalának darabja a gyűrűs láb egy részével. Belül a szürke iszapréteg alatt még látszik a piros máz, mely kívül csak az egyik nagyobbik felén van meg tisztán, míg a másik fele az erős tüzelés

84. ábra.

nyomát mutatja, mely fekete foltot hagyott. A két venyige között, melyeknek szétágazó szárai szőlőlevelekben végződnek, a mezőt egy balra futó ló tölti ki, alatta pedig a vízimadár balra fordulva áll az alsó vonalas kereten, amelyből a venyigék is kiindulnak és az edény falát szakaszokra osztották. *T. 104.*

Két kisebb töredék, melyek ugyan nem illeszthetők össze, de körül-

belül egyformán feltűnő vastagságuk és sötétszürkés kormos külszínük van. Maga az agyag is, mint a törés mutatja, egyformán sárgásszínűre van kiégetve, úgy hogy a két töredék valószínűleg ugyanazon edényhez tartozott. A kisebbik darabon *(T. 100)* a szőlőleveles inda alatt a jobbra szaladó nyulat látjuk, alatta pedig egy kis nyuszit balfelé guggolva, melyek époly gyakori motívumok, mint a maszk, mely a másik nagyobb, a gyűrűs lábbal ellátott töredéken maradt meg. *T. 60.*

Egy kisebb cserépdarab a síma széllel, melynek kifelé domborodó pereme van. A képmezőtől, melyen csak egy nagyobb szőlőlevél az indával látszik, egy bemélyített vonal választotta el. Felülete kívül-belül egyaránt piszkos a koromtól.

*

Más edénydarabokon nincsen ugyan semmi feketeség, de ezek szintén olyan edényektől származhatnak, melyeket azért törtek össze, mert nem sikerültek; mások azonban a használatban is darabokra törhettek.

Egy nagyobbfajta vékonyfalú tál felső része, melynek élénkpiros máza nagyrészt le van horzsolva. Síma széle fölül egy kiálló pálcataggal van ellátva, alján a tojásfüzér húzódik, de itt is, mint általában edényeinken, a pálcikák hiányzanak, melyek az egyes tagjait elválasztani szokták. A többi díszítésből két kisebb szőlőlevél mellett egy szőlőfürt és köztük egy balra guggoló nyulacska tűnik szembe, ezek azonban semmiben sem különböznek azoktól, melyek a többi cserepeken előfordulnak. *T. 56.*

Egy másik, körülbelül ugyanakkora tál felső része; külső mázát eltakarja egy vékony iszapréteg, mely azonban belül hiányzik. A kiálló kerek pálcatag helyett a szája körül rézsutosan felhajló pereme van, mely belül úgy, mint a *T. 61* jelzésű tálnál, kifelé lépcsőzetesen menő profilt mutat. Síma széle keskeny s alatta bemélyítve kezdődik a képmező, melyet fölül ugyanaz a tojásfüzér, pálcikák nélkül, szegélyez, mint az előbbi cserépdarabon, az edény falának díszítése pedig szintén szőlőlevelekből áll, melyek egy vízszintesen balra hajló szár két oldalán ágaznak ki, míg a szár végét egy sokkal nagyobb szőlőlevél képezi. Vele szemben ismét egy kis szőlőlevél látszik, mely a túlsó oldalról előrenyúló venyigéhez tartozhatott. *T. 101.*

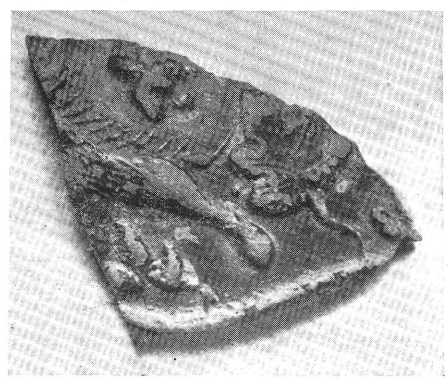
Egy kis, de annál vastagabb töredéken, melyen kívül és belül a vörös máznak már csak kevés nyoma látszik, az alsó vonalkeretből kinövő szár mellett félig egy balra futó négylábú állat és alatta egy egészen kis guggoló nyúl tűnik fel. *T. 103.*

Valamivel nagyobb töredék, mely belül ugyan csak a nyomát mutatja

az élénk pirosszínű máznak, de kívül annál több maradt belőle. Alján a vonalkeretből, mely a képmezőhöz tartozott, két venyigeszár indul ki, az egyiknek baloldalán egy nagy szőlőlevél ágazik ki, míg a másik mellett, melynek két ága kis szőlőlevelekben végződik, még egy négylábú állat mellső fele látszik. Fölül a képmezőt tojásfüzér szegélyezte. *T. 73.*

85. ábra. Kis cserépdarab a tál oldalából. Máza nem oly élénkszínű, kívül, ahol még nem kopott le, inkább sárga, mint vörös és körülbelül olyan belül is. A díszítése még egy indaszárat mutat, belőle kiágazó szőlőlevéllel és szőlőfürttel, a szabadon maradt mezőben pedig egy balra futó négylábú állatot (oroszlánt ?), melynek félig szőrös teste van és a hátából a szőrei felállanak. Fölötte egy kis madár balfelé röpül. *T. 59.*

A cserép két kis darabból van összeragasztva, belül szintén halványpiros mázzal volt bevonva, kívül azonban okkersárga a színe, mely helyenként lekopott. Alján a körben menő vonalkereten egy vízimadár áll, fölötte egy ló fut balfelé, kétoldalt fölfelé futó venyigéken szőlőlevelek. *T. 107.*

85. ábra.

Táltöredék, mely két darabra tört és az edény oldalából való, de csak a hullámos indát mutatja, mely hosszában húzódik, alatta egy hátranéző kutyával, amint balra fut és közel az alsó vonalszegélyhez egy guggoló nyulacskával. Belül vörösszínű mázzal volt bevonva, melynek nyomai még látszanak, kívül ellenben a mélyebben fekvő alap a világos okkersárga színt mutatja. *T. 58.*

Ugyanez a kétféle máz fedte az egyik edényt, melynek töredéke kívül különösen jól megőrizte az okkersárga színt. A gyűrűs talp fölött a képmező vonalas kerete látszik, melyen a vízimadár áll. *T. 108.*

A vörös máz helyett, melyet eddig legalább belül láttunk, mindkét oldalán egyformán a sötétsárga okker színt mutatja egy nagyobb töredék, mely egy kisebb tál oldalából való. Síma széle alatt, hol a tojásfüzér hiányzik, a képmezőt hosszában egy hullámos inda szőlőlevelei borítják, közbül egy felfelé röpülő madárral. Alsó részén, a vastag vonalkeret fölött, két négylábú állat kergeti egymást jobbra, az egyiknek hátán felálló szőre és macskaforma feje van (tigris), a másiknak teste pettyes és hosszú fejű (hiéna). *T. 72.*

Eddig olyan darabokat láttunk, melyeken a gyűrűs láb fölött síma vonalkeret fut körben. De hozzájárulhat egy levélkoszorú, mely ha nem is oly gyakori, éppen edényeinknek egyik tipikus sajátossága volt.

Amint egy töredék a legteljesebben mutatja, háromszögű és nyílhegyalakú levelekből áll, melyek mindig hegyükkel balra hármasával csoportosítva vannak. Fölötte a képmező egy hosszában hullámos vonalú venyigeszárat mutat két szőlőlevéllel és egy szőlőfürttel, szemben pedig egy oroszlán jobbfelé támadó alakja látszik. Kívül a piros máz kopottabb, mint belül az okkerszínű. *T. 105.*

86. ábra. Egy másik töredéken, melyen a díszítést alul ugyanolyan levélkoszorú zárta le, az egyik levél hegyén áll a gémhez hasonló vízimadár, mellette pedig a mezőben egy komikus maszk foglal helyet. Azonkívül még egy szőlőlevél van, mely a lapos ívben hajló szőlőindához tartozik. Más, nagyobb szőlőlevelek a venyige alsó hajlásából ágaztak ki és majdnem a felső síma szélig érnek, mert a tojásfüzér hiányzik. A máza kívül és belül egyformán élénk pirosszínű volt. *T. 57.*

86. ábra.

A cserép alján a levélkoszorú látszik és ebből indul ki egyik felén a szőlőinda, melynek baloldalán egy négylábú állat, a kutya hátrafelé fordított fejjel, fordul elő; egy másik a jobboldalán egy soványtestű ló lehet, mely szintén balfelé fut; alatta egy guggoló nyulacska. A cserép jobbfelén alul még egy másik ugyanilyen nyulacska látható, feljebb szőlőlevél venyigeszáron. Míg a külső felülete kissé sötétvörösszínű, belül a máza inkább okkersárga színűnek mondható. *T. 74.*

Csak éppen a cserépdarab gyűrűbe foglalt fenekén vehető észre némileg a sárga máz, különben külső felületéről egészen eltűnt. Abból is, hogy belül pirosszínűre volt bevonva, alig látszik valami. Ezért külső falán a domború díszítés sem maradhatott meg élesen. A szőlőinda, úgy látszik, nem az alsó keretvonalból indult ki, melyen két vízimadár áll, hanem hullámos vonalban futott köröskörül és két oldalán fölfelé és lefelé ágaznak ki belőle a szőlőlevelek. Egy helyütt az indán állva látjuk egy harmadik vízimadár lábait. *T. 111.*

Egy töredéken, mely talán a legkisebb edény alsó részét mutatja, szintén csupán belül maradtak meg a barna máz némi nyomai, ellenben kívül a fenekén a vörös máznak egy pici maradványa látszik. A díszítésből is alig vehetők ki az alsó vonalas kereten sorjában álló vízimadarak, melyek fölött egyes szőlőlevelek mellett még egy négylábú állat otromba alakja tűnik fel. *T. 112.*

Az edény falának felső része a síma széllel, melynek kifelé domborodó pereme van. Belül okkersárgaszínű máza volt, de helyenként lekopott, annál vastagabban volt bevonva a külső felülete, mégpedig vörös mázzal, úgy hogy a képmező díszítése, a szőlőinda a szőlőfürttel már csak tompán látszik. *T. 102.*

Egy másik síma szélű cserépdarab, minő az előbbi, kívül-belül élénkvörösszínű a máztól, mely kívül helyenként lekopott. A képmezőből itt sem maradt több, mint egy jobbra néző állatfej és mellette egy fél szőlőlevél. *T. 110.*

A következő cserépdarabokon, amelyek szintén az edény síma szélét a kidudorodó peremmel mutatják, a képmezőt felül tojásfüzér határolta, amelynek néhány szeme maradt meg két töredéken. Mázuk inkább okkersárga volt, mint vörös, és az egyiken *(T. 62)*, mely több apró darabból áll, jobban kopott le, mint a másikon. *T. 63.*

Hasonló töredék, de a máza, mely belül és kívül egyaránt okkersárga, alig láthatóvá teszi a tojásfüzért, amely alatt annál jobban kiemelkedik a két felfelé álló szőlőlevél, ezek között pedig egy női fej a magas fejdísszel, mint azt egyszer *(T. 15)* már láttuk, és tőle jobbra egy felfelé repülő madár. *T. 109.*

Még egy ilyen cserépdarab van, mely úgy néz ki, mintha a mázt róla a tisztogatásnál egészen lesúrolták volna. Pereme belül lépcsőzetes. A tojásfüzér alatt, mely különben egyik darabon sem mutatja az elválasztó pálcikákat, csak egy szőlőlevél ismerhető fel tisztán, de az is elég arra, hogy lássuk, hogy a díszítés nem különbözött attól, mely valamennyi edényen ugyanazt a stílust mutatja. *T. 80.*

A máz kívül és belül egészen hiányzik és nem is bizonyos, hogy volt-e, mert a cserép halványrózsaszíne magától az égetéstől származhatott. Mint azonban a lekopott díszítése mutatja, ez a cserép is olyan edényből való, mely használatban volt. Ludowici, Katalog V S. 294 említ olyan durva, máztalan terrasigillata-tálakat, melyeket valószínűleg a fazekasműhelyekben használtak. Az alsó vonalas keretből két szőlőtő indul ki fölfelé, melyek kisebb-nagyobb szőlőleveleikkel és a szőlőfürttel még láthatók; az egyik nagy levél alatt a tipikus vízimadár áll, míg a szőlőtő másik oldalán a Pán ül, hátrakötött

kezekkel. Valamivel élesebben látszanak az odaragasztott felső bal részén a kisebb szőlőlevelek és azoktól balra a cserép szélén a kis férfialak, amint az előtte álló üllőn kalapál. Síma széle alatt nincsen tojásfüzér. *T. 78.*

A máznak semmi nyomát nem mutatja egy másik töredék sem, mely az edény alsó részéből való. A gyűrűs láb fölött látszik a képmező alsó vonalas kerete, melyből a vékony venyigék kinőnek, melyekhez egy szőlőfürt tartozott. Ezenkívül megmaradtak még egy jobbra szaladó kutya vagy hiéna és egy komikus maszk szintén erősen lekopott alakjai. *T. 85.*

A tál felső részének töredéke, melyen nem látszik a máz. Szája körül laposan kidomborodó pereme volt, síma széle alatt a hullámos indából egy szőlőlevél és két szőlőfürt ágazik ki. *T. 84.*

*

Egészen kétségtelen, hogy voltak edények, melyekre sohasem került máz, és legfeljebb azt a rózsaszínt mutatják, melyet az égetéstől kaptak. Ezek azok az edények, melyek darabokra törhettek, mielőtt teljesen elkészültek. Semmiesetre sem lehettek használatban, mert a díszítésük még oly éles, amint csak azokon az edényeken lehet, melyek az első égetésen mentek keresztül, miután a mintából újonnan kikerültek. Nem emlékszem, láttam-e valahol olyan egész edényt, mely a mellett, hogy máztalan volna, a díszítésnek ezt a frisseségét annyira megőrizte volna, mint ezek a cserepek. Ha akadna, az is különben a mellett szólna, hogy olyan helyről való, ahol készült és ahonnan még nem került forgalomba. Annál inkább ez az eset nálunk, mikor nem egy, hanem több ilyen edény töredékeivel van dolgunk.

87. ábra. Egy kisebb tál két darabból összeragasztott oldalrésze, de alul csak a képmező vonalas keretéig terjed. A felső síma széle, melynek felülete egy darabon már régen lepattogzott, domború pálcataggal záródik; a képmezőt egy vékony bemélyített vonal választja el tőle s mindjárt alatta, a nélkül, hogy egy tojásfüzér szerepelne, fut körben a hullámos indaszár a belőle kiágazó szőlőlevelekkel, melyeknek csipkés szélei vannak, sőt az erezetök is világos. Rajta egy helyütt, hol lefelé hajlik, a jól ismert vízimadár áll, ellenben alatta az állatok sora díszítette a szabadon maradt mezőt, és középen még egy foltos testű négylábú állat (hiéna) fut jobbra, alatta pedig ellenkező irányban egy nyulacska guggol; jobbra egy nem egész nyulat látunk, amint szintén jobbra szalad, míg a baloldalon egy balra futó kutya van, mely fejét hátrafelé fordítja. Az az iszapréteg, mely az edény belső felületét fedte, nyilvánvalóan a földben tapadt rá, melyben évszázadokig feküdt. *T. 96.*

88. ábra. Egy másik kisebbfajta edény oldalfalán tán még erőteljeseb-

87. ábra.

88. ábra.

ben érvényesül a hullámvonalas inda, mely kétfelé ágazik és kétfelé fordítva mutatja azt a sok vékony szárat, melyek egy-egy szőlőlevélben vagy szőlőfürtben végződnek és majdnem az egész képmezőt behálózzák, úgy hogy csak egy nagyobb vízimadárnak jutott hely, mely az indaszáron áll. Az alján, mely különben már régen kicsorbult, vonalkeret volt. *T. 94.*

89. ábra. Még halványabb annak a cserépnek színe, mely az edény aljáról való és a gyűrűs lábon felül a síma vonalas szegéllyel van ellátva,

89. ábra.

mely alul a képmezőt határolta. A felső síma széle egészen letört, még látni azonban, hogy tojásfüzér itt sem volt. A venyigén, mely hullámos vonalban az edény falát körülfutotta és egy szőlőfürt mellett gazdag szőlőlevéldíszt mutat, egy vízimadár áll, azonkívül egy jobbra futó oroszlán és alatta egy balra guggoló nyulacska töltik be a mezőt, mely az indaszár alatt szabadon maradt. Belül a felülete piszkos a rátapadt iszaprétegtől, amint az előbbi darabon is látjuk. *T. 97.*

Egy kis töredéken az alsó vonalas kereten, melyből egy szőlőtő nő ki, egy vízimadár áll, mint mindig, itt is balfelé fordulva, fölötte egy négylábú állat fut, ugyancsak balra. *T. 99.*

Egy másik töredék az alsó vonalas kerettel, e fölött és egy szőlőlevél alatt egy jobbra szaladó nyulat mutat, melynek feltűnően nagy fülei vannak. *T. 93.*

Kisebb-nagyobb cserépdarabok a felső síma széllel, melynek laposan kidudorodó pereme van. A képes mezőt egyiken sem szegélyezte tojásfüzér. A díszítés csak az egyik darabon *(T. 91)* mutatja a szőlőleveleken kívül egy jobbra rohanó nősténynyoroszlán alakját, a többieken mindössze egyes szőlőleveleket vagy szőlőfürtöket látunk, a hozzájuk tartozó venyigeszárakkal *(T. 88, 81)* vagy azok nélkül. *T. 82, 87.*

90. ábra. Az edény oldalából való egy kisebb cserép, melynek felületét fölfelé futó szőlővenyigék díszítik, a szőlőlevelek és szőlőfürt mellett egy vízimadár és fölötte egy jobbra álló, üllőn kalapáló férfialak látható. *T. 92.*

Egy ugyanilyen apró cserépen csak éppen egy jobbra futó négylábú állat maradt, annak is hátsó lábai hiányzanak. Testén a foltok be vannak szurkálva, mint azt sokszor láttuk. *T. 86.*

90. ábra.

Más apró cserepeken legfeljebb némi szőlőlombozat látszik, mely az edény falát díszítette. *T. 90, 88, 89, 83.*

91. ábra. Egy cserépdarab az edény lapos aljából, melyet a gyűrűs láb fölött a képmező záróvonalán kívül egy levélkoszorú díszített és körben azokat a hármas leveleket mutatja, melyek háromszögű alakja már néhány mázas edényen feltűnt. A képmezőben már csak egy szőlőfürt látszik és tőle balra egy balra futó négylábú állat, melynek feje letört. *T. 98.*

A két darabból összeragasztott töredék, mely egy kisebb tál egész profilját mutatja, szájszéle körül laposan kidomborodó pálcataggal, a gyűrűs lába fölött vastag vonalas kerettel van ellátva. A képmezőnek nincs tojásfüzére. A díszítése annyiban érdekes, hogy a vízszintes indán, melyhez két, fölfelé ágazó szőlőlevél tartozott, ezektől balra két lábon egy kandeláber-féle talapzat áll, melynek tetején egy pici nyulacska guggol. Odább, balra, homályosan még egy kalapáló férfi alakja látszik, az inda alatt pedig jobbfelől egy szőlőfürt és egészen balra egy balra futó kutya hátrafelé fordított fejjel. *T. 79.*

92. ábra. Egészen más beosztása van a képmezőnek egy kettétört cserépdarabon, mely az edény alsó részét a gyűrűs lábbal mutatja. Először látjuk

91. ábra.

92. ábra.

ugyanis, hogy ez a kandeláber-féle oszlop, mely az előbbi töredéken szerepel, négyszer fordult elő és mindegyik az alsó vonalas keretre állítva arra szolgált, hogy a képmezőt függőlegesen négy egyenlő részre ossza. Az egyik oszlop itt is a tetején egy nyulacskát tarthatott, ennél világosabb, hogy a törzsük fölfelé álló levelekkel van borítva s mintha szőlőtő akarna lenni, az oldalából szőlőlevelek nőnek ki. Egy-egy szőlőinda nőtt ki a vonalas keretből is és azok szétágazó szőlőleveleikkel és szőlőfürtjeikkel az egyes mezőket annyira ellepték, hogy a balsarokba már csak egy-egy vízimadár kerülhetett, mely szintén a vonalas kereten áll. *T. 95.*

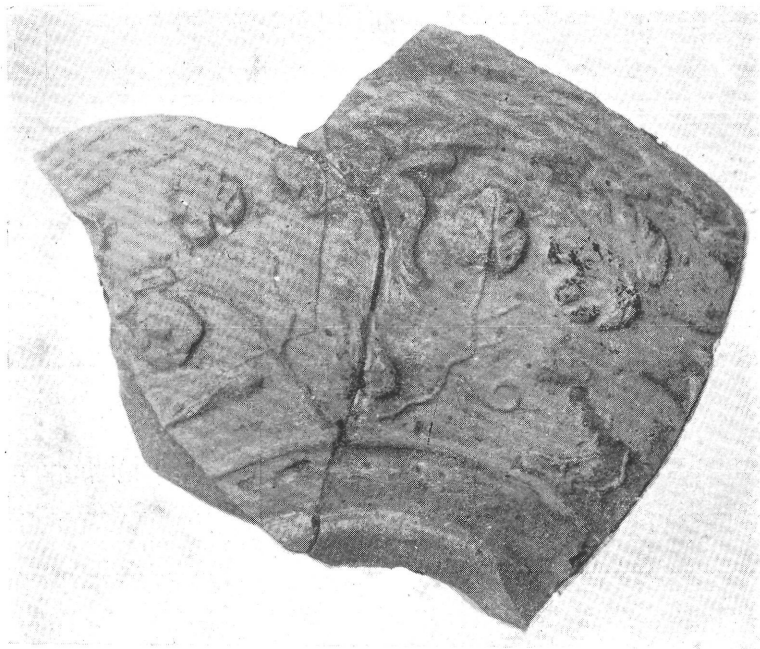
*

Nincsen vörösre égetve, hanem az égetés után is szürke maradt két edénytöredék, mert maga az agyag, melyből készültek, szürke volt. Különben ugyanazt a díszítést mutatják, mint azok, melyek vörösre voltak égetve és amelyek felülete vörös mázzal volt bevonva. Esetleg arra gondolhatunk, hogy csak azért hiányzik róluk a vörös máz, mivel szintén olyan edények darabjai, melyek még félig kész állapotban maradtak. De erről a két cserépről ezt, azt hiszem, csak akkor tehetnők fel, ha előfordulnának olyan vörös mázú edények cserepei, melyek anyaga szürke agyag volt, de ilyenek hiányzanak.

Egy nagyobbfajta tál aljából való töredék, melyen jól látni még, hogy a kiálló gyűrűt, mely a lábat alkotta, utólag formálták hozzá. Felületét különösen kívül az iszapréteg annyira fedi, hogy a díszítése már csak tompán látszik. A képmezőt alul a közönséges síma vonalkeret zárta le és abból indulhatott ki a szőlőinda, mely kétfelé ágazva hullámos vonalban körülfutotta. Az alsó oldalán egyes szőlőfürtök és kisebb szőlőlevelek mellett nagy szőlőlevelek fordulnak elő és annyira ellepik a mezőt, hogy a figurális díszítésnek nem jutott hely. Csak a felső oldalán, mely azonban legnagyobbrészt csonka, maradt meg a kalapáló férfialak alsó fele. *T. 77.*

93. ábra. A másik edénytöredék két összetartozó darabból van összeragasztva, melyek kívül ugyanazt a világosszürke színt mutatják és minden rárakódástól tiszták, ellenben belül csak az egyik darab ilyen világosszürke és tiszta, míg a másik, mely más helyen feküdt, sötétebb és piszkos. A világosszürke szín nyilván onnan van, hogy a legfinomabban iszapolt agyagot használták. Maga a tál, melynek oldalából való a töredék, talán a legkisebbek egyike volt, melyet fazekasaink készítettek. Alján lábgyűrű volt, fölötte vonalas keret, melyen vízimadarak állottak. Az egyik még majdnem egészen van meg és fölötte egy nagyobb szőlőlevél látszik. A két szőlőtő között, melyek fölfelé

ágaznak, végükön egy-egy felálló kis szőlőlevéllel, egy balra álló Victoria tölti ki a tért, koszorúval és pálmával, amint más edényeken is előfordul. A vízimadár fölött, melynek farkát a bal szélen látjuk, egy kis nyulacska guggol. A képmező felső szélén, hol a tojásfüzér vagy még többször semmi sem szokott lenni, ugyanaz a levélkoszorú foglal helyet, mely három sorban balra néző hegyes leveleivel máskülönben csak a képmező alsó szélét zárta le. *T. 76.*

93. ábra.

Ezen edénytöredékek mellett egyetlen egész edény sem került elő, holott például Rheinzabernben az ép edények nagy számmal fordultak elő. Ami érthető azonban, ha a kész és kifogástalan darabokat azonnal elszállították és csak a selejtes vagy már elhasznált edények töredékei maradtak helyben. Annál feltűnőbb, hogy a rengeteg sok terrasigillata-töredék között, melyeket Aquincumban a fazekastelepen kívül összegyüjtöttünk, idáig még csak egyetlen kis töredék került legújabban a papföldi ásatások területén elő, olyan, mely megegyezik azokkal, melyek a fazekastelepen készültek. Mintha azok az edények, melyeket helyben készítettek, éppen Aquincumban nem kellettek volna. Így nem maradt más hátra, mint hogy fazekas

telepünk exportra dolgozzék, vagyis ugyanaz történt, amit Drexel (Germania Romana II S. 28) a Rajna balparti nagy sigillatagyárakról (Heiligenberg, Blickweiler, Rheinzabern) mond. Hogy Nyugat felé szállított volna, nincs rá adat és nem is valószínű. Arra felé már azért sem találhatott piacot, mert onnan kapta Aquincum is a jobb árut.

94. ábra.

Már Aquincumtól lefelé a Dunán könnyebb volt a szállítás és éppen nem meglepő, ha Dunaszekcsőn került elő egy olyan edény töredéke, melynek az aquincumi fazekastelepről kellett származni. Dr. Nagy Lajos a pécsi múzeumban látta (189 Rk.): a tojásfüzér alatt a guggoló nyulacska és a szőlőfürt, alul a vízimadár, vagyis ugyanazok az ábrázolások díszítik, melyek az aquincumi fazekastelep darabjain annyiszor ismétlődnek. Új rajta csupán a PACATI-bélyeg, mely genetivusban a fazekas nevét mutatja, de nyilván-

való, hogy ez sem lehet más fazekasé, mint éppen azé, aki az aquincumi fazekastelepen dolgozott. Eddig csak azért nem ismerhettük meg, mert vagy nem állott mindegyik edényen, vagy Aquincumban véletlenül csupa olyan töredékek akadtak, melyeken a bélyeg hiányzik.

A Nemzeti Múzeumba is került már régebben két terrasigillata-darab, amelyek Eszékről valók (Torma, Római cserépedény-bélyegek és karcolatok. Arch. Értesítő III [1884] 14. l.) ahová szintén víziúton juthattak. A jobbik darabon (33/1879, 9) mindjárt feltűnik a sötétvörös máz, mely olyan meglepő épségben tartotta fenn magát, amint Aquincumban egyetlen darabon sem láthattuk, de jobbnak is kellett annak az árunak lenni, mely exportra került.

94. ábra. Ez az edény nem ép ugyan, de annyi maradt belőle, hogy díszítésének stílusa sokkal jobban bontakozik ki, mint azokon a darabokon, melyeket Aquincumban találtunk. Fenekén a lábgyűrűn belül a kiálló kúp még a korongon való készítéstől származik. A képmezőt a felső síma széltől nem választja el a tojásfüzér, alul is csak egy síma vonalkeret zárja le és abból indulnak ki a szőlőtők, melyek szakaszokra osztották. A fölfelé ágazó száraik azonban a szőlőlevelekkel és szőlőfürtökkel annyira összeborulnak, hogy minden egyes szakaszban csak alul nyert egy-egy figurális alak helyet és pedig akkép elosztva, hogy két vízimadár közé felváltva egy-egy kalapáló férfi és egy-egy kecske került. Az egész szőlőlevéldísz elrendezése, sőt a típusok sem mások tehát, mint aquincumi cserepeinken és ezért csak természetes, ha rajta is *Pacatus* bélyege előfordul, melyet a dunaszekcsői darabon láttunk. A helye persze itt is a képmező díszítései között van, a jobb oldalon az egyik vízimadár feje fölött és egészen ugyanazon kurzív betűket kidomborodva mutatja.

Már pedig ezt az egész díszítést a Pacatus-bélyeggel együtt még teljesebben viszontlátjuk az egyik tálmintán, amely nálunk van (*Tm. 13* = 151. ábra) és kétségtelenné teszi, hogy az eszéki cserepet ebből a tálmintából a gázgyári telepen kellett előállítani.

Hogy ezen két terrasigillata-darab a Nemzeti Múzeumban valóban Eszékről való, ahonnan különben a zágrábi múzeum is kapott ilyen cserepet, meggyőződhetett dr. Nagy Lajos, midőn nemrég az eszéki múzeumban még 6 db. olyan cserepet (Lelt. számuk 2933, 2923, 2776, 2799, 2934 és 2700) látott, melyeknek díszítése ha nem is egészen az, mint a Nemzeti Múzeum két darabján, de a díszítés kompozíciója és elemei ugyanazok, sőt három darabon (L. sz. 2933 és 2934, 2, 2700) ugyanaz a Pacati-bélyeg fordul elő. Csak egy töredék (lelt. sz. 2743) van, melyen nem látszik a szőlődísz,

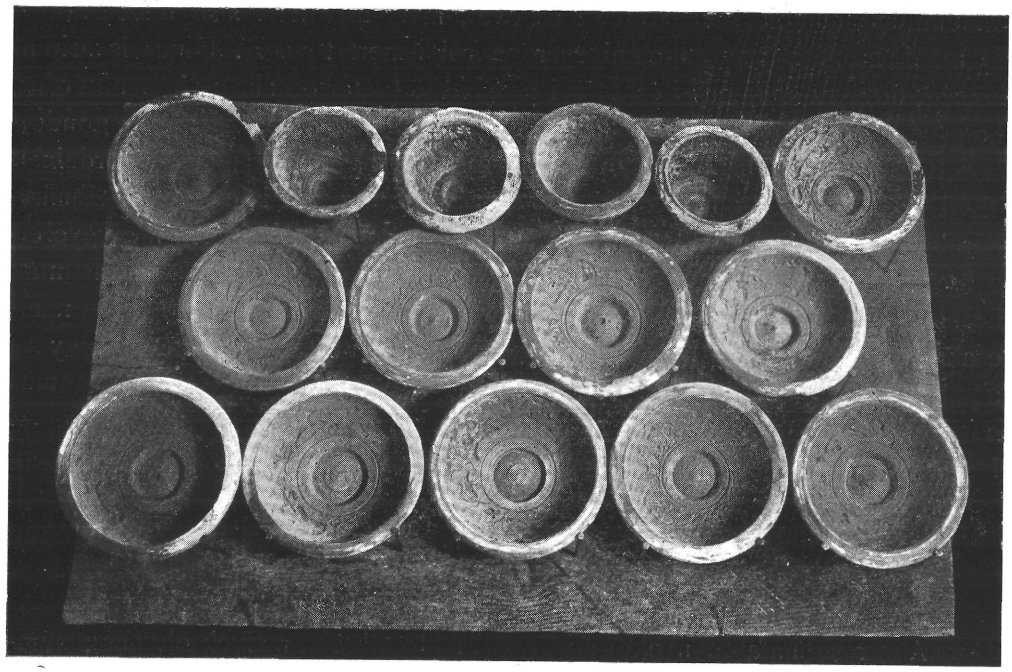
hanem futó állatok sora tölti ki az övet, mely az edény alsó részét körülfogta, de azok is az aquincumi cserepekről ismert típusok. Nincs is aziránt kétség, hogy az aquincumi és eszéki darabok összetartoznak, csak az a kérdés, hogy az eszékiek nem készülhettek magában Eszéken is? Már az is gondolkozóba ejtett ugyanis, hogy ezek a cserepek oly nagy számmal fordulnak elő Eszéken, de a mi még meglepőbb, az, hogy Eszéken is egy olyan tálminta darabja (Lelt. sz. 1169) található, amelynek negatív díszítése megegyezett a kész tálakéval. Aquincumban, mint látni fogjuk, épp ezek a tálminták kerültek elő a legnagyobb számmal és így könnyen lehetséges, hogy nemcsak kész edényeket, hanem tálmintákat is szállítottak Eszékre és hogy az aquincumi fazekastelepnek Eszéken fiókgyára volt, mely ott is, mint Aquincumban, Pacatus neve alatt dolgozott. Azt nem tudom, hogy az eszéki cserepek lelőhelyén voltak-e kemencék is, de bizonyára kellett lenni.

V. EDÉNYMINTÁK.

A terrasigillata-edényeket mintákból állították elő, melyek oly nagy számmal kerültek elő, hogy a legjobban bizonyítják, mekkora lehetett nálunk a terrasigillaták gyártása. Körülbelül 70 darabunk van, köztük épek is (95. ábra), a legtöbben darabokra törtek ugyan, de összeállíthatók voltak. Ennyi edénymintát még Magyarországon kívül sem igen találtak. A legtöbb Rheinzabernből ismeretes, másutt, mint Heiligenbergben, ahol szintén virágzó fazekastelepek voltak, leginkább töredékek maradtak. Hogy mily ritkák, azt Bécsben és Budapesten látjuk, hol a nagy múzeumokban egyet sem találunk kiállítva.

A terrasigillata-edények domborképeit azonban nem ragasztották rá, amint pl. Holder (V. ö. Sprater S. 38) legalább a díszítmények egy részére nézve feltételezte és amire nálunk is volt példa (Budapest Régiségei IX 92. l. 33. ábra). Sokkal egyszerűbb volt a tálak vagy csészék negatív formáit, a mintákat elkészíteni, úgy hogy aztán egy mintából tetszésszerinti számú terrasigillata-tálat préselhettek ki (Formschüssel). Az eljárás különben mindenütt ugyanaz volt.

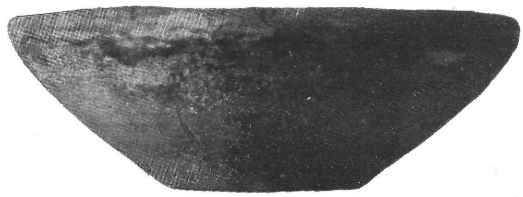
A minták alakja tehát kívülről nézve nagyjában megfelelt a kész edényeknek, amelyek belőlük kikerültek. És amint ezek többnyire a Drag. 37-es formát mutatták, annak felelt meg a legtöbb tálminta is: körülbelül 50 db. Külső felületük síma, szájszélük vagy befelé hajlik (96. ábra), vagy kiálló peremmel van ellátva, hogy vastagabb és erősebb legyen, mint a minta

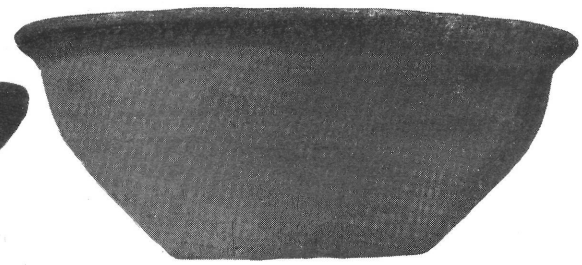
95. ábra

fala (97. ábra). Az aljuk, hogy felállíthatók legyenek, rendszerint lapos. Míg azonban a külföldi tálminták belső feneke síma és a gyűrűs lábat utólag kellett a kész edény aljához odailleszteni, nálunk az edényeket a lábbal együtt formálták ki. Ezért találjuk a kerek bemélyedést minden minta fenekén, sőt ezért van egyes mintáknak is külön-külön lába, hogy abba az edény lábának megfelelő bemélyedést lesüllyeszthessék (98. ábra).

Ellenben a tálminták egészben véve sehol sem oly magasak, mint a kész tálak voltak. A síma szélüket ugyanis a kidudorodó pálcataggal együtt külön készítették el korongon és csak azután, miután a mintából kivették a nedves tálat, ragasztották reá.

96. ábra.

97. ábra.

Magukon a tálmintákon tehát mindjárt a szélük alatt kezdődött a képmező, mely belső felületükre terjedt. A díszítményei természetesen homorúak, mert csak így jöhettek ki a kész edényen domborúan. Hogy az edény falába benyomhassák, annak feltűnő vastagsága körülbelül 10 mm volt; még így is megtörténhetett, hogy a minta külső felületén meglátszanak az egyes domborulatok, melyek a nyomás következtében keletkeztek, mint azt a *Tm. 34* tálminta külső felületén látjuk. A vastag fal tette lehetővé természetesen azt is, hogy szét ne repedjen, ha a készítendő tál agyagját benyomták. Hogy a tálat könnyebben kivehessék, a minta belső felületét valószínűleg olajjal kikenték, amely, ha a bepréselt agyag kiszorította, a fenék átfúrt lyukán kifolyhatott. Kérdés, hogy az olajtól származott-e a fehéres réteg, mely néhány minta (V. ö. *Tm. 2, 3, 6, 21*) belső felületén látszik, vagy más valamivel vonták be?

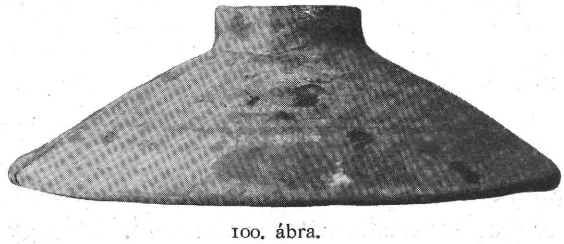

98. ábra.

99. ábra.

A többi terra sigillata-formából, mint láttuk, még csak a Drag. 30-as típus fordult elő egyszer, de a minták száma oly sok és ezért ebből a formából is tizenegy példány van, melyek a mai virágcserepeinkhez hasonlítanak (99. ábra). Sőt akad egy egészen új forma, melynek fedőalakja (100. ábra) a terrasigillaták között eddig ismeretlen volt. A minták alakja annyiban jő tekintetbe, hogy alapul szolgál a csoportosításhoz, mely szerint a mintákat éppúgy, mint a kész edényeket, legkönnyebben osztályozni szokás.

100. ábra.

Mindenesetre tanulságosabb az edényminták díszítése. Ezeken ugyanis ugyanazt a díszítést találjuk negatív formában, melyet kidomborodva a kész edényeken viszontláthatunk. Nem is egy olyan mintánk van, melybe ponto-

san beleillik valamelyik tál töredéke; másszóval nemcsak a minta van meg, hanem a belőle készített tálnak kisebb-nagyobb darabja. Ilyenkor a mintához odajegyeztük, hogy melyik cserép származott belőle.

Mint látni fogjuk, hasonló díszítés egyformán előfordulhat minden mintán, akármilyen az alakja. Egyes elemeit elsősorban a különböző képtípusok alkotják, melyek a kész tálakon is előfordulnak ugyan, de a minták teljesebb sorozatot nyujtanak. Ezért is itt közöljük az egyes típusokat, amint azok képeit a minták lenyomataiból kaptuk, de már pozitív formában látjuk, ahogyan a domborképes edényeken előfordultak. A 101—108. ábrákon ezek a képtípusok meg vannak számozva, hogy hivatkozni lehessen rájuk.

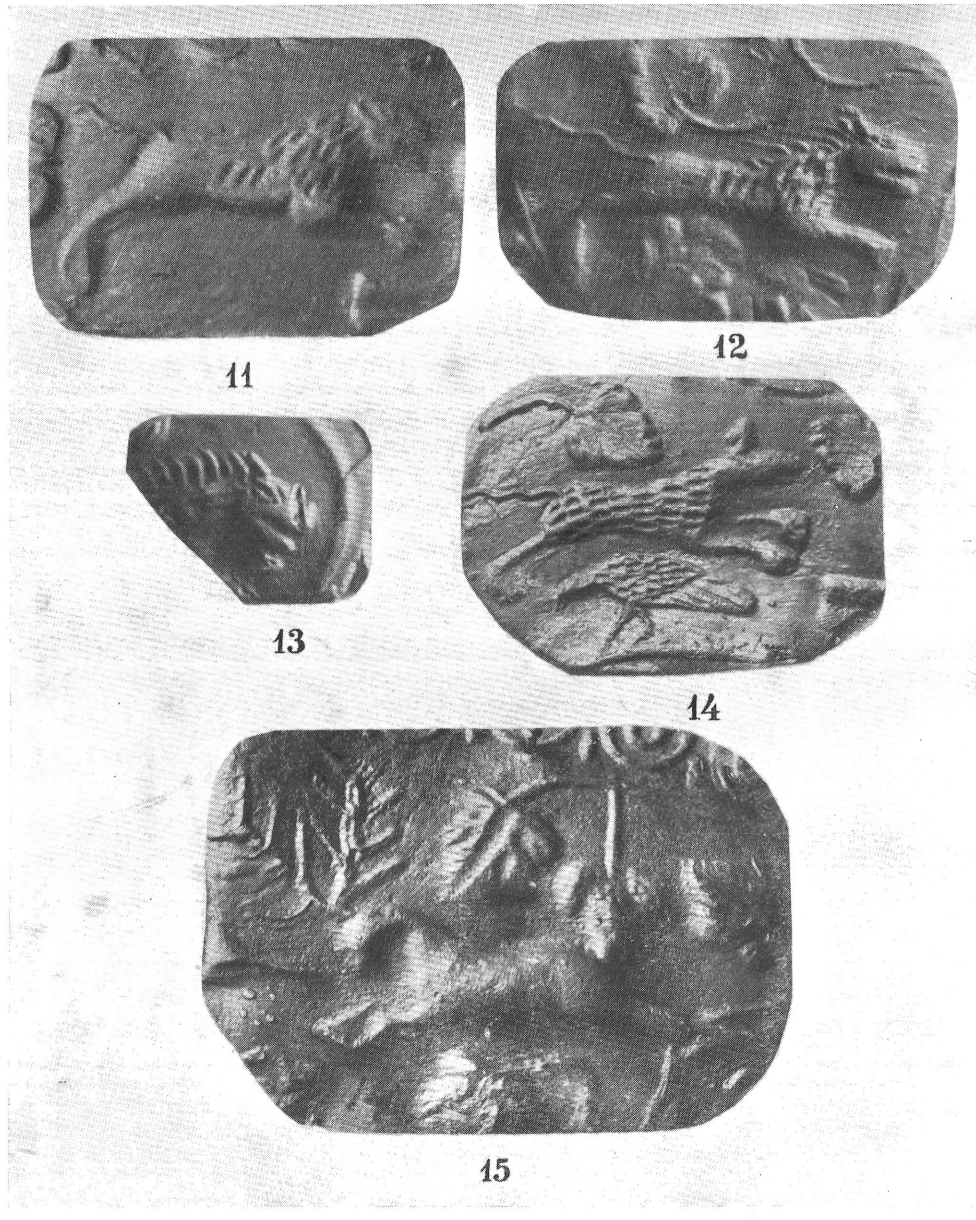
A csoportosításuk nagyjában a szerint történt, hogy mit ábrázolnak, úgy amint Déchelette vagy Ludowici munkáiban találjuk. Újabban (v. ö. Knorr vagy Reubel dolgozatait) a fazekasok szerint állítják össze a képtípusokat, ami mindenesetre tanulságosabb, de nálunk az ilyen beosztás azért is ki van zárva, mert mintáinkon csak egy fazekas neve szerepel és ez ugyanaz a *Pacatus,* akivel természetesen azokon a terrasigillata-cserepeken is találkozni kellett, melyek mintáinkból készültek. De a képtípusok között sem találunk olyan különbségeket, melyek több mesterre engednek következtetni. Legfeljebb arról lehet szó, hogy összes mintáink nem egy kéztől valók, hanem voltak Pacatusnak segédjei, kik típuskészletét használták ugyan, de kisebb-nagyobb eltéréseket megengedtek maguknak. Előfordulhat azonban ugyanaz a típus, mint a kovács (6) vagy kecske (21), kisebb és nagyobb alakban, mert vagy kétféle bélyegzője volt vagy az egyik mintán jobban összezsugorodott, mint a másikon.

Ha már most képtípusainkat összehasonlítjuk azokkal, melyeket más, nevezetesen a külföldi terrasigillatákról ismerünk, azt látjuk, hogy a mieink, ha nem is mind eredetiek, másutt nem igen fordulnak elő és így már ezek egészen sajátos, idevaló jelleget kölcsönöznek edénymintáink díszítésének.

Még leginkább emlékeztetnek idegen példákra (pld. Ludowicinál V S. 28, 39 és V 85, 68) a figurális alakok között Victoria (1) és Mars (3), de ezek sem mondhatók másolatoknak. Kevésbbé ismeretesek másutt Pán ülő alakja (7) (V. ö. Knorr—Sprater, Blickweiler Taf. 96, 7. Westerndorfi darabon) és a leggyakrabban előforduló férfi üllőn kalapálva (6), pedig ezeket sem találhatták nálunk ki. Éppúgy kétséges a női mellkép a magas fejdísszel (2). Ellenben nem kell analógiákra hivatkoznunk, oly szembeszökő a komikus maszk (9) idegen eredete. Jól ismerjük a görög-római művészetből az ökörfejet (10) is, amely azonban csak egyszer fordul elő, míg a maszk a leghasználtabb típusok közé tartozik.

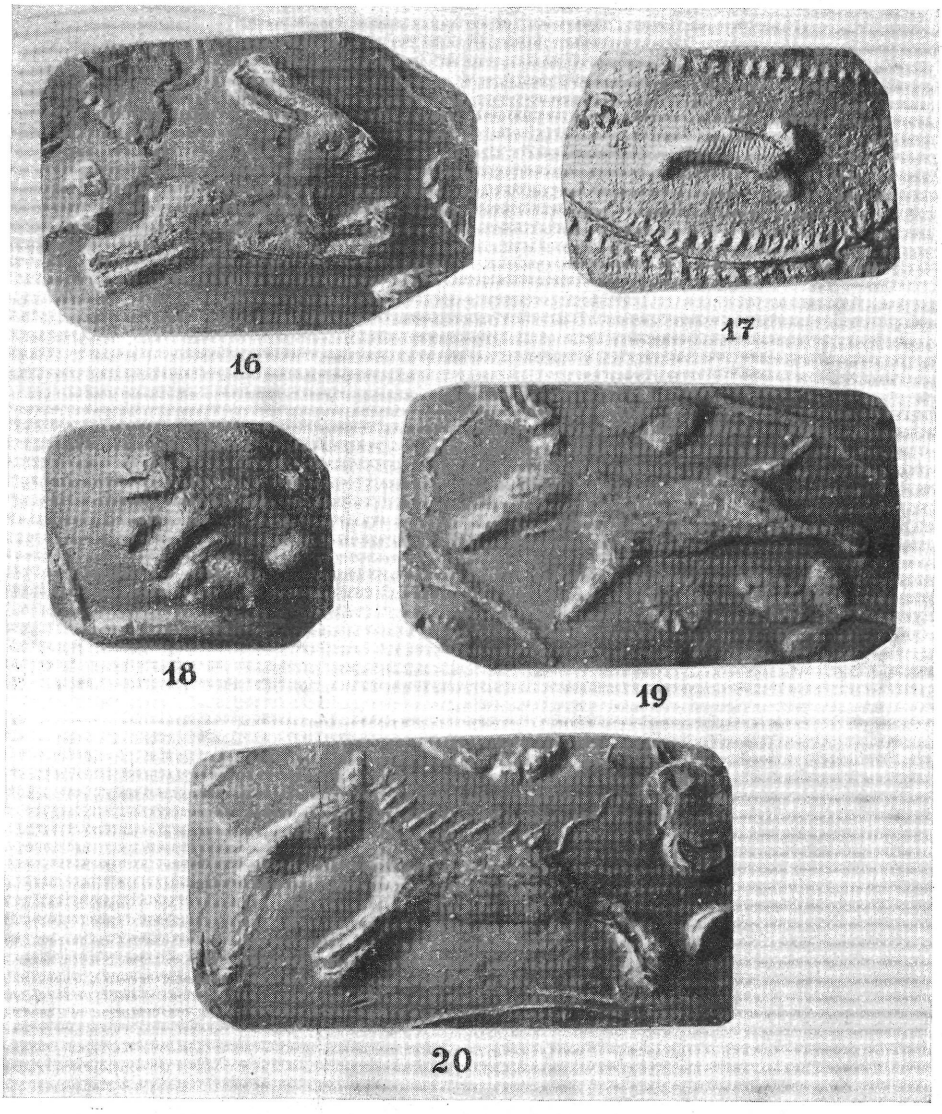

101. ábra.

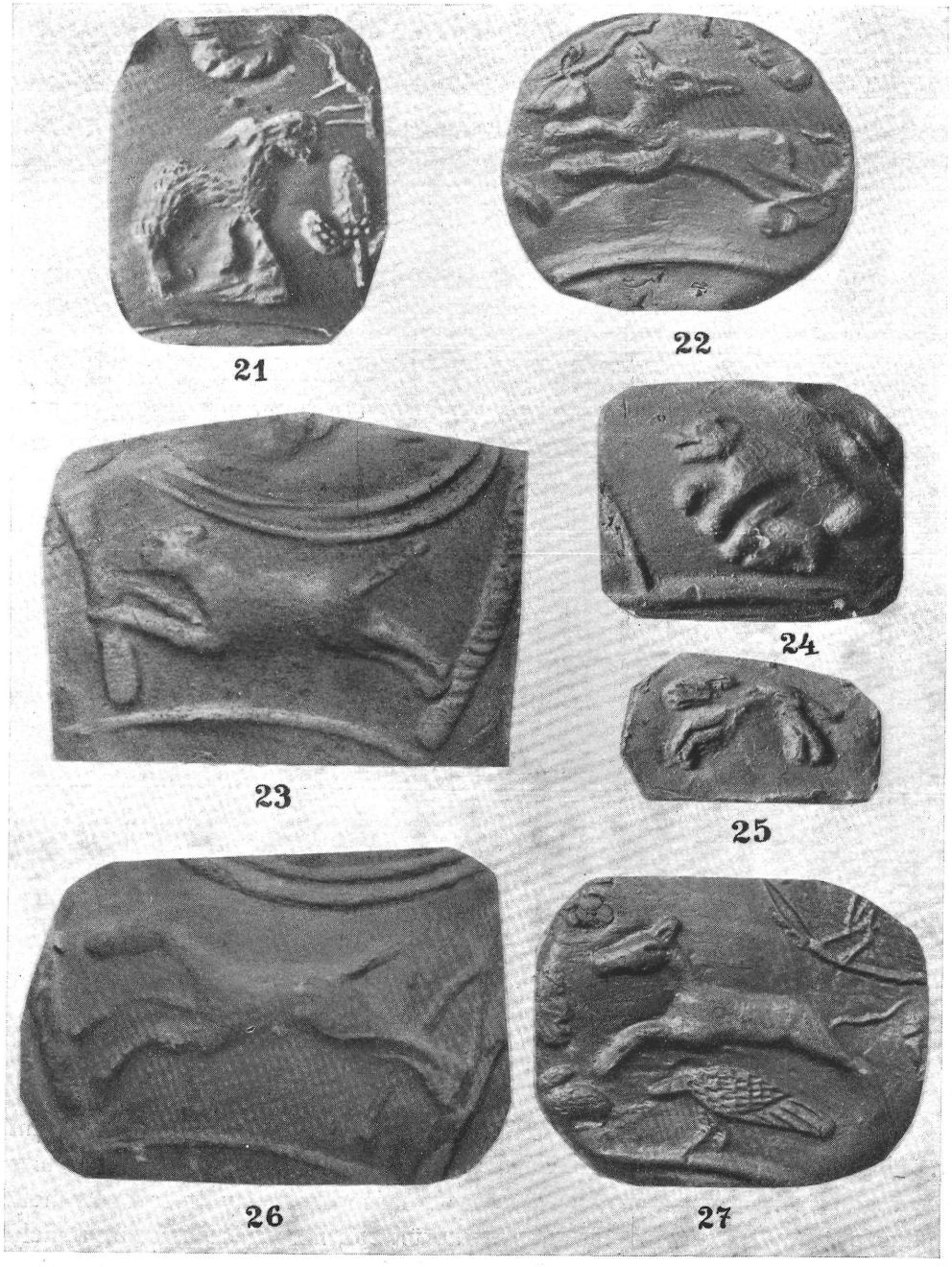
102. ábra.

A madárvilágot legtöbbször képviseli a gémféle vízimadár (28 és 29) és sűrű előfordulása annyival inkább jellemző edényeink díszítésére, mert másutt sehol sem találjuk. Hiába keressük idegen tálakon a repülő kis madár-

103. ábra.

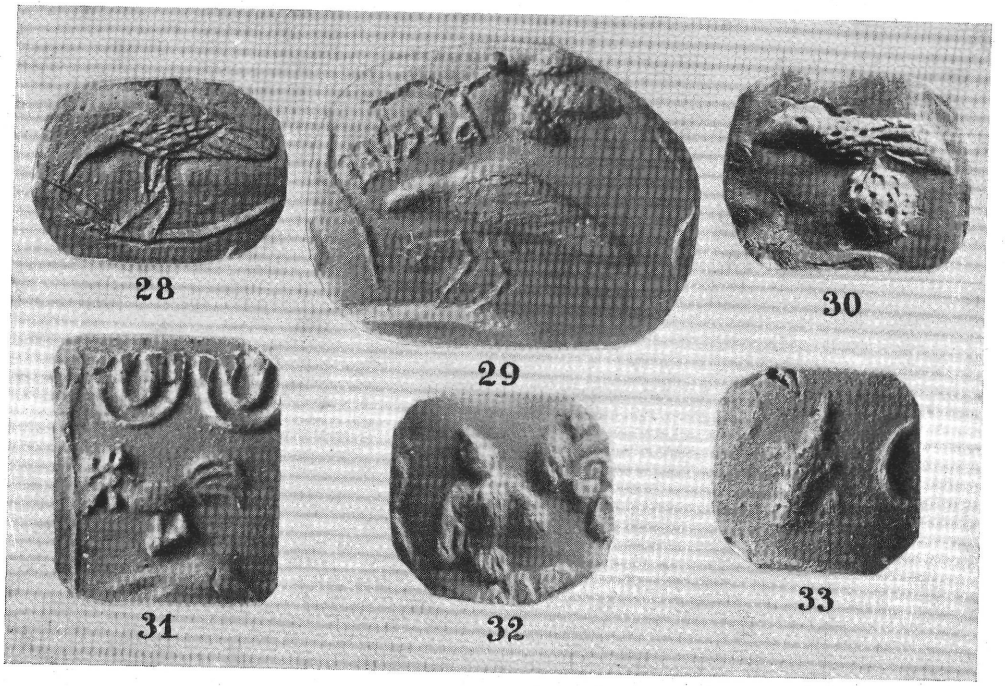
nak azt a típusát is (32), mely szintén oly közönséges mintáinkon és, mint dr. Nagy Lajostól hallottam, Kállay ószőnyi jegyző gyüjteményében már egy régibb tálon benyomva látható, sőt másodszor egy cserépen, mely Aquincumban az Óbudai állomás mellett került elő, hol szintén fazekasműhely állott. Hasonlóképpen a bogyón ülő seregély is (30) csak éppen nálunk fordul elő egypár mintán. Nem sokszor ismétlődik a kis kakas (31) sem,

104. ábra.

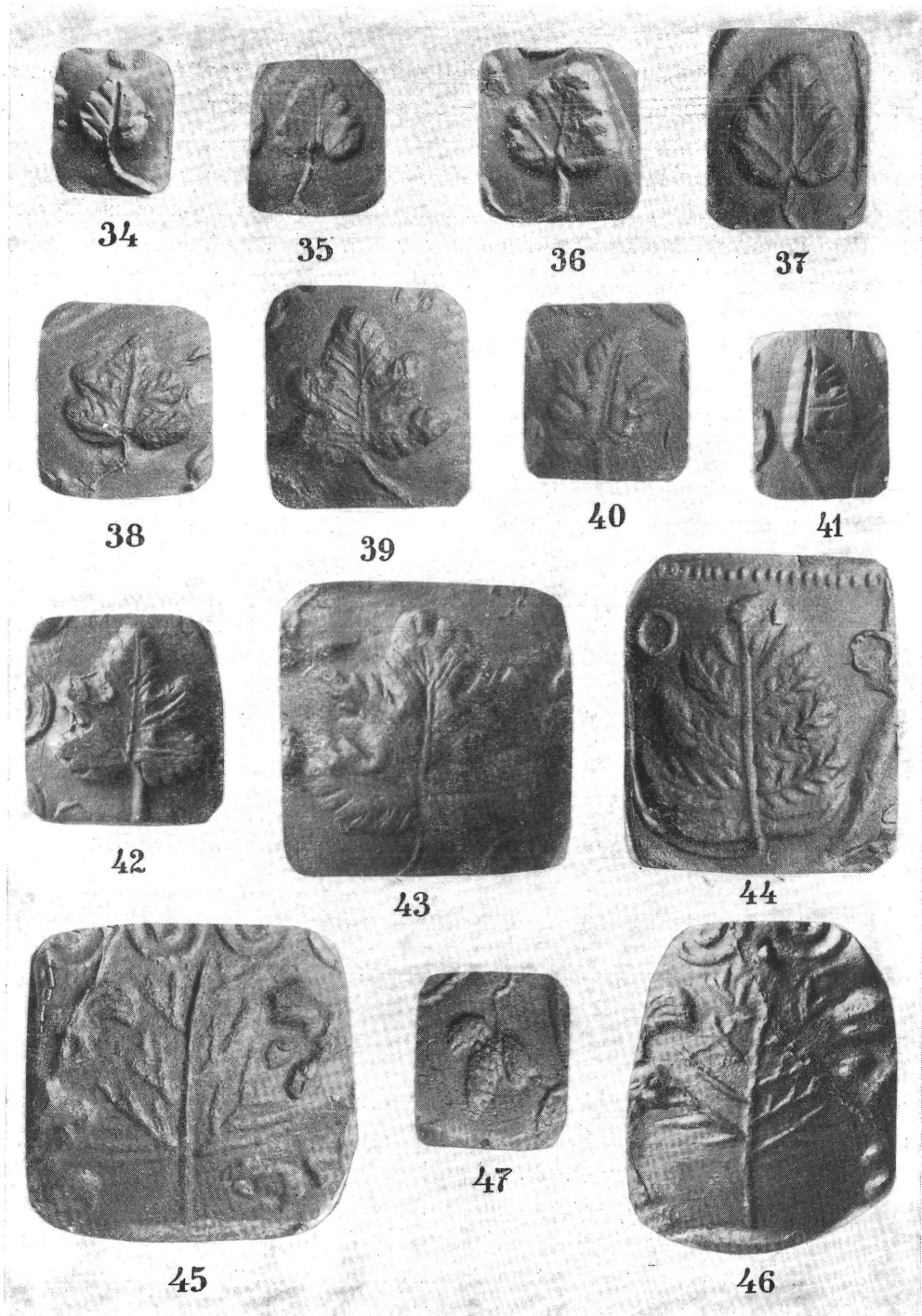
melyhez hasonlót találunk rheinzaberni (Ludowici V 81, 329) és trieri (Fölzer, T. XVIII, 4) edényeken. V. ö. Knorr—Sprater, Blickweiler Taf. 96, 2. 64, 8.

Amily gyakoriak a nagy futó vagy száguldó négylábú állatok nálunk, éppoly sűrűn fordulnak elő az idegen tálakon, különösen azokon, melyek Rheinzabernből valók. Ezeknek ugyan más a stílusuk és nem is egészen azok, de az idevaló fazekasoknak aligha jutottak volna eszökbe, ha hozzájuk hasonlókat nem látnak más tálakon. Ilyenek az oroszlán (11), hiéna (14),

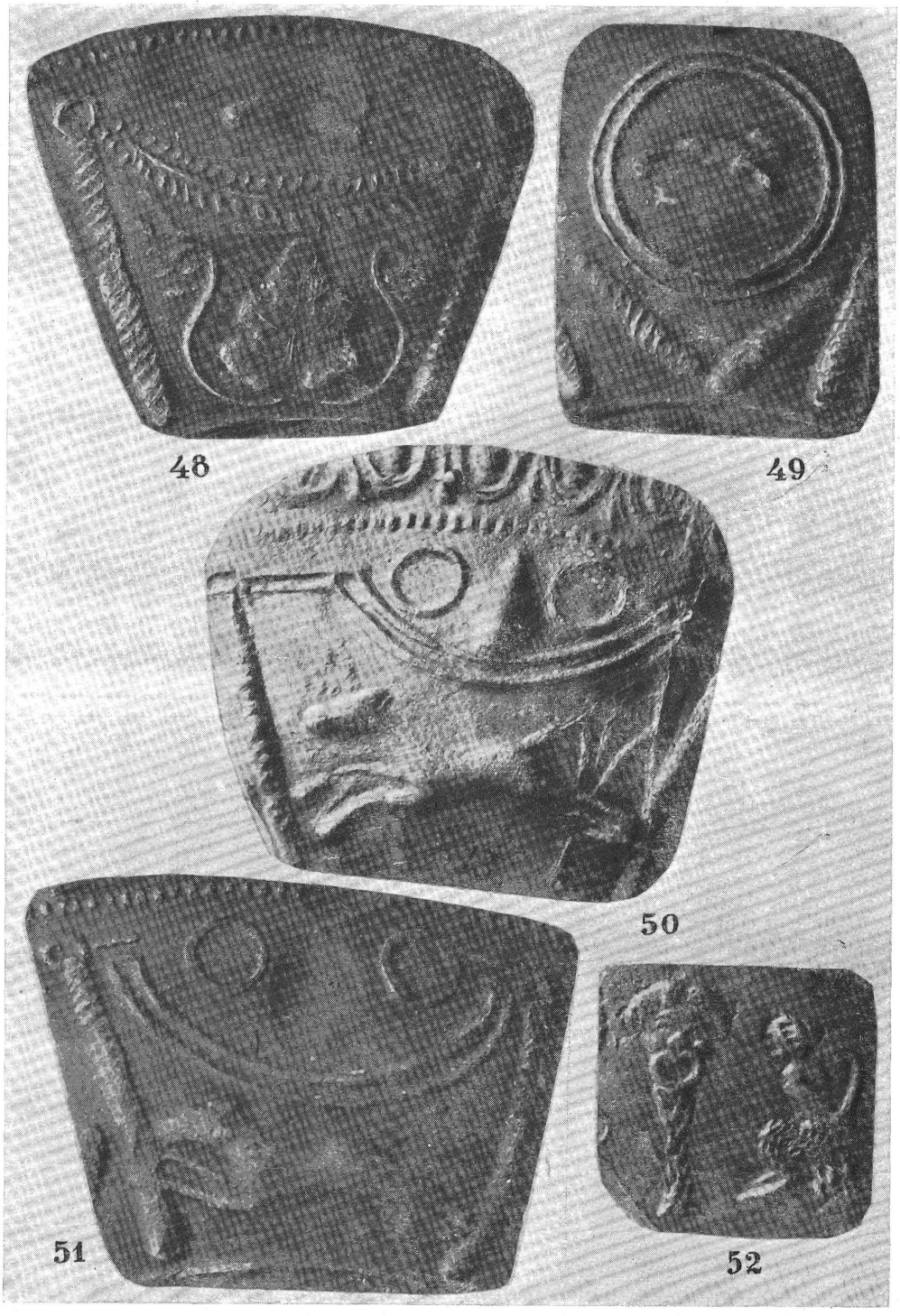

105. ábra.

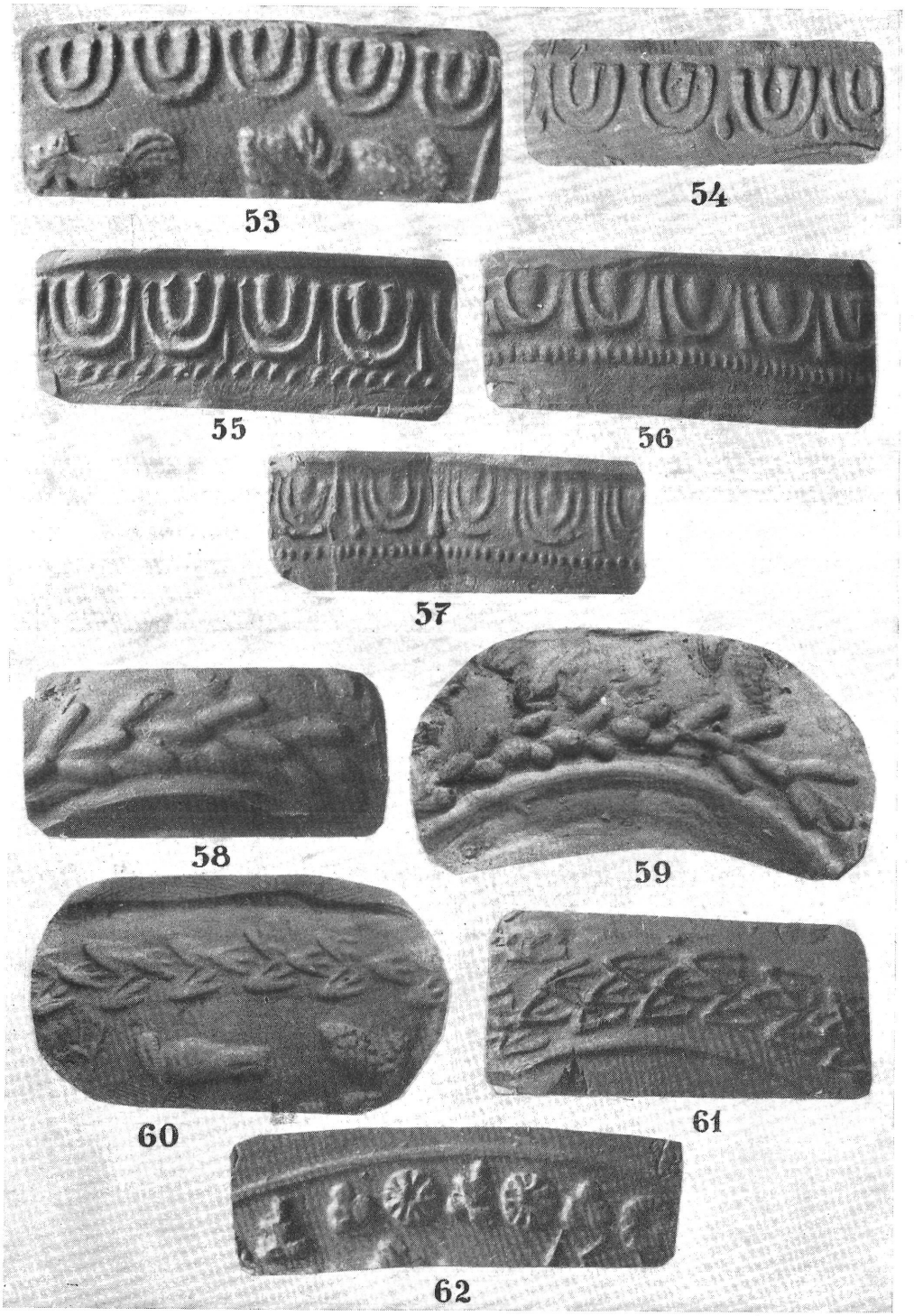
melyek nálunk nem is éltek, vagy a vadkan (20), melynek képét szintén valahonnan át kellett venni. De még a közönséges nyúl nagy füleivel (16) sem lehet nálunk egészen eredeti, mert ugyanilyen nyúl előfordul Heiligenbergben (Forrer, S. 149 Fig. 80.), Trierben (Fölzer, Taf. VII, 30.) és Rheinzabernben (Ludowici V 78, 250, 140, 34.). Még tipikusabb a hátranéző kutya (22) nálunk és ha ugyanígy hátrafelé fordítja fejét a szarvastehén a westerndorfi edényeken (Knorr—Sprater, Blickweiler u. Eschweiler-Hof Taf. 79, 8. 30, 1), az összefüggésüket nem lehet tagadni. Éppoly tipikus a kis guggoló nyúl, mely nálunk annyiszor ismétlődik, de a külföldön is el volt terjedve, így

106. ábra.

107. ábra.

108. ábra.

Rheinzabernben (Ludowici V 76, 252), Heiligenbergben (S. 200 Fig. 119) és Blickweilerben (Knorr—Sprater S. 66 zu Taf. 80 és Taf. 80, 2). Ellenben teljesen ismeretlen idegen edényeken a szamárfejű mellkép (8), és a kecske (21) is egészen más nálunk, mint Rheinzabernben (V. ö. Ludowici V 73, 182.).

Az egyes képtípusok hasonlósága onnan magyarázható, hogy vagy idegenből jött sigillata-edényeken látták, vagy a fazekasok magukkal hozhatták azokról a helyekről, ahol előbb dolgoztak, ami azonban kevésbbé valószínű, mert akkor egészen ugyanazt a típust másutt is meg kellene találni. Különben sem oly sokfélék a képtípusok, mint az idegen terrasigillatákon, melyek leginkább olyan műhelyekből valók, honnan névszerint is több mestert ismerünk. A figurális képtípusok között mindössze 7 emberi és 20 állati alak fordul elő.

Ezen képtípusok elhelyezésében annyiban van rend, hogy a nagy típusokat sorjában szerették rakni és arra is néztek, hogy két egyforma típus ne kerüljön egymás mellé, hanem a minta két ellenkező oldalán, egymással szemben álljanak. A kisebb típusok találomra, legtöbbször össze-vissza vannak elosztva és úgy tűnnek fel, mintha arra szolgáltak volna, hogy minden üres helyet kitöltsenek.

Az egyes típusoknál fontosabb a díszítés stílusa. Általában a szőlőlevéldísz jellemzi, amint ezt külföldi edényeken is látjuk ugyan, de már maguk a szőlőlevelek között legfeljebb a nagy levelek (43), melyek a legtöbb természethűséggel vannak visszaadva, hasonlítanak azokhoz, melyeket egyes külföldi műhelyek tálain is látunk; a kisebbeknek, melyek a leggyakrabban előfordulnak, oly sajátságos formájuk van, hogy elég egyet látni és tisztában vagyunk, hogy az edényt az aquincumi fazekastelepen készítették. Ezek a kisebb szőlőlevelek kétfélék: az egyik típust képviselik a szívalakúak, melyeknek széle nincs annyira csipkézve (34—37), mint a másik típushoz tartozóké, melyek valamivel nagyobbak és jobban hasonlítanak a természetes szőlőlevélhez (38—42). Egészen különösek a szőlőfürtök is (47), minőket a külföldi eredetű edényeken nem látunk.

A legsajátságosabbak és ami a díszítésünknek a tulajdonképpeni jellegzetességet megadja, a szőlőindák, amelyek végén a minták oldalába előre benyomott levelek állanak. Külföldön még ezeket az indákat is benyomták, ellenben az idevaló mintákba rendesen tört és helyenként görcsös vonalakban, de mindig szabad kézzel, minden előre készített terv nélkül, bekarcolták. Az már nem változtat a stílus lényegén, hogy vagy fölfelé mennek és elágazó száraikkal a képmezőt függőlegesen tagolják, vagy az idegen példák szerint hullámos vonalban futnak köröskörül és száraik fölfelé és lefelé ágaz-

nak ki. A Drag. 30-as csészemintákon a szőlőindák csak fölfelé mennek, de hogy a Drag. 37-es öblös tálakat, melyeken ezen kétféle beosztást találjuk, jobban áttekintsük, két külön csoportba foglaljuk:

a) tálmintákra fölfelé futó szőlőindákkal és

b) olyanokra, melyeken hullámvonalas inda van.

Külön ismertetjük azokat is, melyeken a képmezőhöz tojásfüzér és levélkoszorú járul. A tojásfüzér majdnem sohasem szokott a külföldi terrasigillatatálakon hiányozni és érthető, ha fazekasaink is használták. Legkevésbbé hiányozhatott természetesen akkor, ha a képmező díszítése a külföldi stílust utánozza. Két ilyen mintánk van, amelyek megérdemelnék, hogy külön csoportba foglaljuk, mert a díszítésben nagyobb különbség nem képzelhető, mint az, hogy mintáink az idevaló ízlés szerint, vagy idegen mintakép után vannak díszítve. Gondolkodtam is, nem kellene-e ezeket külön ismertetni, de mert vannak más minták, melyek az átmenetet képviselik, az egyiket (*Tm.* $58 = 115$. ábra) és a hozzá hasonló töredéket (*Tm.* $40,_1 = 116$. ábra) alakjuk miatt a Drag. 30-as-féle minták végére, a másikat (*Tm.* $24 = 144$. ábra), melynek Drag. 37-es formája van, a tojásfüzéres minták közé tettem, szintén azok végére. Különben azok a minták is, melyek a helybeli stílust a tojásfüzérrel párosítják, anyag és technika tekintetében nem oly egységesek, mint azok, melyeken nincs tojásfüzér. Annyi bizonyos, hogy tojásfüzéres minta *Pacatus*-bélyeggel még nem akadt.

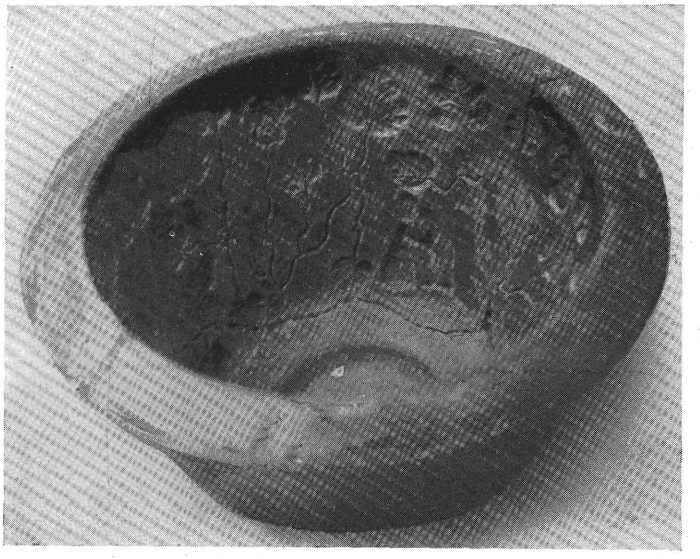

109. ábra.

Mivel a Pacatus jelzésű minták mégis elsősorban azok, melyek Pacatus művei voltak, hogy lássuk, milyen is volt az ő stílusa, azokat szintén külön csoportba foglaltam össze. Így aztán annál világosabb lesz, hogy azok, melyeken hiányzik Pacatus, mennyiben tulajdoníthatók neki.

A) Csészemináták (Drag. 30).

109. ábra. A minta egészen ép, külső szájszéle lefelé hajlik és kijjebb áll, mint oldalfala. Belül a feneke körben ki van mélyítve és közepén átfúrva, hogy a lyukon át az olaj, mellyel a minta belsejét kikenték, kifolyhasson, mikor a kiformálandó agyagot bepréselték. A képmező két szemközti oldalán egy-egy szőlőtőből felfelé futó indák nőnek ki, melyek kisebb (34) és kétféle (37, 38) nagyobb leveleikkel oly gazdagon ágaznak kétfelé, hogy a képmezőt egészen behálózzák. Ahol összeérnek, a két oldalon legalul egy-egy Victoria (1) áll, hasonlóképpen foglal helyet egy-egy komikus álarc (9) a legfelső szőlőlevelek között. Magassága 9·0 cm, szájbősége 12·3 cm. *Tm. 53.*

110. ábra.

A minta több darabból van összeragasztva, feneke kitört, de még látni, hogy kerek bemélyedésének közepe átfúrva van. Alulról három szőlőinda fut fölfelé és a szerteszét ágazó száraikon a levelek majdnem a szájszélig érnek. Lejjebb oldalt vagy lefelé fordítva vannak. A típusuk egyforma, csak kisebbek (34) vagy nagyobbak (36), de inkább a kisebb fajtából valók. Így nem hiányzanak azok sem, melyeknél kisebbek nincsenek. Ez a levéldísz oly sűrűn lepi be a képmezőt, hogy alig maradt szabad hely a figurális képek számára. Mindössze egyszer látjuk Victoriát (1) és négyszer az álarcot (9) egészen rendetlenül benyomva, ott ahol éppen elfértek. Magassága 9·5 cm, szájbősége 12·5 cm. *Tm. 52.*

110. ábra. A minta több darabból úgy van összeragasztva, hogy a törések a legpontosabban összeillenek. A fenék kerek bemélyedésében a központ nincs egészen átfúrva. Belül a szőlőlevéldísz elosztásában az a változás, hogy az aljából négy szőlőtő nő ki, mégpedig kettő-kettő a két szemközti oldalon.

Köztük mindjárt a fenék fölött felváltva két Victoria (1) és két kalapáló férfi (6) áll, kik balfelé fordulnak, míg a Victoriák jobbra néznek. A négy szőlőtőből kiinduló indák mindegyike egy-egy, kisebb vagy nagyobb szőlőlevélben (34 és 38) végződik és azok közt, melyek a száj széle alá érnek, négy álarcot (9) találunk olyformán elosztva, hogy kettő-kettő szembekerült. Amint látjuk, ezen díszítésben már úgy a szőlőtők, mint a figurális képtípusok elrendezése megfelel a szimmetriának. A minta magassága 9·0 cm. Szájbősége 11·6 cm. *Tm. 56.*

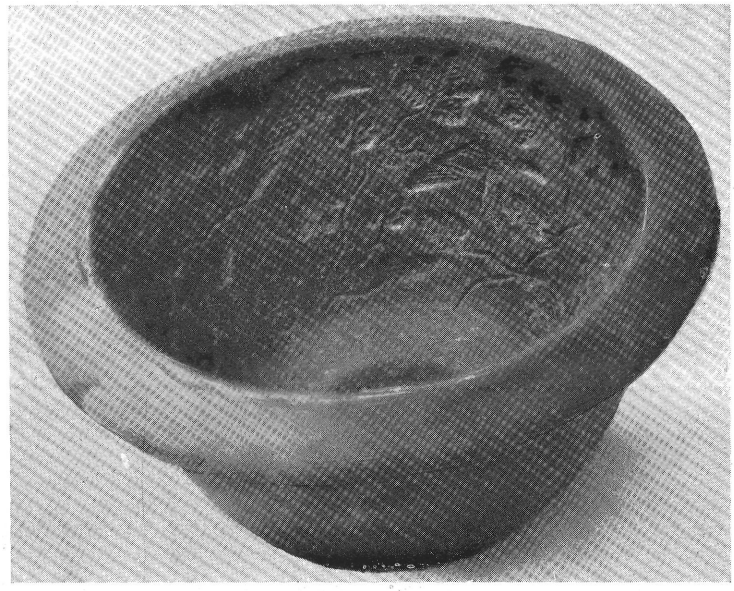
111. ábra. A mintának nincs más hibája, mint az, hogy oldalfalán repedés látszik. Külső szájszéle még jobban kiáll. Fenekén a tányéralakú bemélyedés közepe át van fúrva. A szőlőindák, mivel csak két szemközt álló tőből nőnek ki, messze szétterjednek, hogy leveleikkel és kocsányaikkal az egész képmezőt ellepjék. Vonalvezetésük sem az, mint az előbbi mintákon. A kétféle szőlőlevelet (34 és 38) nyilvánvalóan előbb találomra nyomkodták be és azután karcolták bele a száraikat. Így történhetett, hogy az egyik kisebb szőlőlevélnek szárát elfelejtették behúzni. A szőlőindák között ismét felváltva egymásután következik kétszer Victoria (1) és kétszer a kalapáló férfialak (6). A négy álarcot (9) azonban egy sorban a képmező alján helyezték el. Ugyanott találjuk a felfelé repülő kis madarat (32). Négyszer fordul elő, de aztán a felnyúló szőlőlevelek között is még kétszer látjuk röpködni. A minta magassága 9·3 cm. Szájbősége 12·3 cm. *Tm. 50.*

111. ábra.

112. ábra. Ép minta, melynek ugyanolyan kihajló szájszéle van. Feneke át van fúrva a kerek bemélyedés közepén. A képmező, mint a többieknél, mindjárt a fenéknél kezdődik és onnan indulnak ki — elég rendetlenül — a szőlőindák. Két helyen egymás mellett csak egyes indák futnak fel-

felé, melyekből aztán feljebb ágaznak szét a szárak a szőlőlevelekkel. Ezek itt is ahhoz a két típushoz (34 és 38) tartoznak, melyekre e fajta mintáink leginkább szorítkoztak. A többi indák egy-egy szőlőtőből nőnek ki, úgy amint az előbbi mintákon láttuk; azonkívül alul olyan rövid száraik is vannak, melyeken szőlőfürtök (47) lógnak. Hasonlóképpen rendetlenül, mindenütt ott, ahol éppen egy kis üres tér kínálkozott, látjuk, mégpedig elég sűrűn benyomkodva a figurális képtípusokat. Az emberi alakok ismét azok, melyeket máris jól ismerünk. Legfeljebb arra néztek, hogy a két Victoria (1) és a két kalapáló ember (6) a képmező alján egymást felváltva álljanak. Már a köztük előforduló álarcok (9) páratlan számmal vannak, és a negyedik azért hiányzik, mert egy helyen a Victoria és kalapáló alak annyira közel kerültek egymáshoz, hogy csak a felfutó szár választja el egymástól. Más helyen meg köztük az álarc helyett a repülő kis madarat (32) találjuk. Ugyanez fordul elő még egyszer két ág között és háromszor a képmező felső részén, hol a levelek között látjuk fölfelé repülni. Ezen négyféle képtípus mellett még egy van, mely a gémféle vízimadarat (29) ábrázolja, de három olyan helyre került, hol a szőlőlevelek között szabadon állva nincs értelme. A minta magassága 9·0 cm. Szájbősége 11·5 cm. *Tm. 57.*

112. ábra.

A minta nagyobbnak és kissé öblösebbnek is látszik, mert a kiálló szájszéle alatt a külső fala valamivel kidomborodik. Fenekén megvan a tányérszerű bemélyedés, de közepén nincs átfúrva. Belső oldalfalán megint a négy szőlőtőt látjuk, amint a belőlük felfutó indák a kétféle szőlőlevelekkel (34 és 37) végződnek, míg az alsó lefelé hajló szárakról szőlőfürtök (47)

lógnak. Minden két szőlőtő között, mégpedig a képmező alján áll egy-egy üllőn kalapáló férfi (6); más egész emberi alak nincs is. Annál több a kis kép: a négy álarc (9) ezúttal a középmagasságban az ágak között elosztva foglal helyet. Közben három helyen a repülő madarat (32) látjuk. Ezeken kívül szerepel a guggoló nyulacska (18) a kalapáló férfi oldalán. Ahogyan egyszer a hátára fordítva, ötször fejével fölfelé állítva van benyomva, mutatja legjobban, mennyire minden figyelem és értelem nélkül történt ezen és más díszítőelemek alkalmazása. A minta, mely a fenekén keresztül kettétört és azonkívül egyik oldalán még két törést mutat, 9·6 cm magas, szájbősége 13·5 cm. *Tm. 54.*

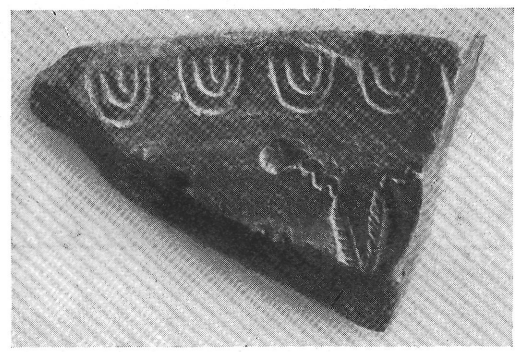

113. ábra.

113. ábra. A mintának egy helyen kicsorbított szájszéle annyiban más, mint a többieké, hogy kiálló gyűrűtaggal van ellátva. A megrepedt feneke nincs átfúrva. A három felfutó szőlőindának, melyek a belső falának aljából, egymástól körülbelül egyforma távolságban kinőnek, csak két nagy szétágazó szára van, melyeken a szőlőlevelek mind egyformák (35). A rövid szárakon, melyek lefelé ágaznak, szőlőfürtök (47) lógnak. Így elég szabad tér maradt, hogy minél gazdagabban díszítsék az önálló képtípusokkal, ami annál könnyebben ment, mert csak a kisebb díszítőelemeket használták fel. Az emberi ábrázolások tehát, mint a Victoria és a kalapáló ember, hiányzanak, ellenben az álarcot (9) kilencszer, a repülő madarat (32) négyszer és a guggoló nyulacskát (18) nem kevesebbszer, mint tizennégyszer látjuk, az egész képmezőn összevissza szétszórva. Előfordul aztán a gémféle vízimadár (28) is háromszor és mind a három a képmező alsó szélén áll, de lábaik oly hosszúak és esetlenek, hogy innen is látni, hogy a többi képtípussal együtt előbb a madár testét kellett a bélyegzővel benyomni és csak azután, amikor a

szőlőszárakat, karcolták hozzá a lábakat. A minta magassága 9·0 cm. Szájbősége 12·0 cm. *Tm. 55.*

A minta össze van ragasztva, de nem teljes, mert a darabokból, melyekre összetört, hiányzanak azok, melyek egyik oldalának felső részéből valók. A feneke is, mely nincs átfúrva, lyukas. A szájszéle a kiugró gyűrűtaggal egészen az, mint az előbbi mintáé, mellyel abban is megegyezik, hogy ugyanazokat a díszítő elemeket mutatja. A három szőlőtő elágazása azonban gazdagabb, mindegyiknek legalább öt felfutó szára van, úgy hogy egyforma szőlőleveleik (35) a száj széle alatt sűrűn állanak egymás mellett. Más szárakról szőlőfürtök (47) lógnak. A szőlőtők között, hol alul a legtöbb szabad tér maradt, itt is egy-egy vízimadár (28) áll, fölötte pedig az álarc (9). Két másik álarc a szárak közé került. Mint az előbbi mintán, ezen sincsenek tehát emberi alakok, hanem az öt álarcon kívül még ugyanaz a kis madár (32) hatszor és ugyanaz a kis nyúl (18) tizenkétszer szerepel. Nincs nagy különbség a két minta nagysága között sem. A magassága ugyanaz, 9·0 cm, csak a szájbősége lehetett valamivel nagyobb, 12·5 cm. *Tm. 51.*

114. ábra.

Egy kis mintatöredék, melynek kiálló szájszéle van. Oldalfala meredek, mint a Drag. 30-as mintáké. A tojásfüzér is a gyöngysorral ugyanaz, melyet a következő *Tm. 58* mintán látunk. A képmező díszítéséből ezenkívül már csak a guggoló nyulacska (18) elmosódott alakja látszik a puhára égetett agyagban. *Tm. 40, 2.*

114. ábra (természetes nagyságban). Egy egészen különös minta kis töredéke, melynek meredek fala a kiálló szájszéllel egy Drag. 30-as csészének felel meg. A fala azonban vékonyabb, mint az idevaló hasonló mintáké, belső felülete pedig be van vonva egy finom mázzal, mely narancspiros színű és fényesre van lesimítva. Hogy egészen másfajta mintához tartozott, mutatja szélének kisebb tojásfüzére is és talán még inkább a két keskeny levél a virággal, melyek finomságukkal különösen feltűnnek. *Tm. 40, 3.*

★

Idáig a minták alakja és díszítése nagyjában megegyezett. Van azonban még egy minta és egy másiknak töredéke, melynek edényei alakra csak annyi-

ban különböztek, hogy oldalfalaik nem állottak szét, hanem inkább függőlegesek voltak, úgy mint a Drag. 30-as számmal jelzett edényekéi. Ezeknek a típusa a régibb és a II. században már csak elvétve fordulhatott elő. Hogy pedig a mi mintáink edényei is erre a régibb típusra mentek vissza, a formánál még jobban mutatja a díszítésük, mely egészen más, mint az, melyet eddig láttunk és a következő mintákon látni fogunk. Egészen ugyanaz természetesen nem lehet, mint a Drag. 30. számú edényeken, mert akkor mintáink nem készülhettek volna idehaza, annyi azonban kétségtelen, hogy rajtuk a dekoráció idegen terrasigillaták hatása alatt jött létre. Ezt bizonyítja nemcsak a stílusnak egész más jellege, hanem az egyes díszítő elemek is, amelyeknek bélyegzői ha itthon is készültek, annyira eltérő jelleget mutatnak a többiektől, hogy itthon nem találhatták ki.

115. ábra.

115. ábra. Kívülről nézve a minta alakja egy fazékhoz hasonlít, melynek szájszéle körül kiálló lapos pereme van. Oldalfala összetört és több darabja hiányzik. A belseje így is híven visszaadja a Drag. 30-as típusú edények formáját. Alja széles és lapos. Fenekén, melynek közepe át van fúrva, a kerek bemélyedés nagy kerek lábnak felel meg. Oldalának díszítését már az teszi mindjárt feltűnővé, hogy felső szélét a *tojásfüzér* (57) szegélyezi, melynek pálcikái végükön bunkóalakúak, alatta pedig pontsor van. Magát a képmezőt az egyszerű inda, mely nagy hullámvonalban fut körösköröl, akként tagozza, hogy félköríves hajlásai az egyes díszítmények befogadására szolgálnak. Amint látjuk, a dekoráció ezen szabályos elrendezéséhez képest a többi edények szőlőleveles díszítése egészen primitívnek mondható. Még jobban jut kifejezésre a kompozíció abban, hogy míg az inda négy lefelé néző hajlását ugyanaz a páfrányalakú széles levél (44) külön száron és csúcsával felfelé állva tölti be, a fölfelé néző négy hajlásban egy-

egy figurális alak váltakozik, úgy hogy kettő mást ábrázol, mint a másik kettő. Az egyik egy balra futó gyermek (4), amint egyik kezét fölfelé tartva valami után nyúl (mint a következő *Tm. 40, 1* mintán látni, koszorú lehetett) és hátáról a köpenye szabadon lelóg, melynek végét egy kis kutya elkapja. Előtte egy kis nyúl guggol. A másik alak a kecskelábú Pán (5), szakállas fején a kecskeszarvakkal. Jobbkezében maga előtt egy maszkot tart, leeresztett baljában pedig a pedumot. Baloldalán, amerre néz, feléje is a fűből egy kutya ugrik, melyet persze, úgy mint a gyermek társaságában levő nyulat, külön bélyegzővel kellett benyomni. Nemcsak ezen alakok mellett, hanem a páfrány két oldalán is karikák vannak, melyek talán a legjobban mutatják azoknak a nyugati edényeknek az utánzását, melyek egyik legjellemzőbb sajátságát éppen ezek a karikák képezik. A minta nagysága 9·5 cm, szájbősége 11·0 cm. *Tm. 58.* A belőle készült edény *T. 53* = 81. ábra.

116. ábra.

116. ábra. Hasonló edényhez tartozott a másik minta, melynek egy töredéke van meg, az oldalfalának egy része a fenék minden nyoma nélkül. A szájszéle kívül ugyanolyan lapos peremmel van ellátva, belső szélét pedig itt is a pontsor fölött a tojásfüzér díszíti, amely azonban abban eltér, hogy az egyes tojásokat csak egyszerű keret zárja körül és hogy a szétválasztó pálcáknak vége sem egészen az (56), mint az előbbi mintán. Oldalán a díszítés is annyiban egyezik, hogy ugyanaz a hullámos inda futja körül, sőt az egyik fölfelé néző hajlásban ugyanazt a balfelé táncoló gyermeket látjuk felfelé emelt kezével és hátáról szabadon lelógó köpenyegével (4). Még a kis nyúl sem hiányzik az alsó jobb sarokban. Felül azonban eltűntek a karikák és azok helyét balra egy szőlőlevél (40), jobbra egy nagy szőlőfürt (47) foglalja el. Nagyobb változást látunk a másik lefelé menő hajlásban, ahol ismét szóhoz jut a szőlőleveles díszítés. *Tm. 40, 1.*

Egyik mintán sincs bélyeg, mely mutatná, hogy a két utóbbi azért különbözik a többiektől, mert más készítette. De a díszítésök egész stílusa legalább is arra mutat, hogy külföldi edényekről vették át. Ezt a hullámos

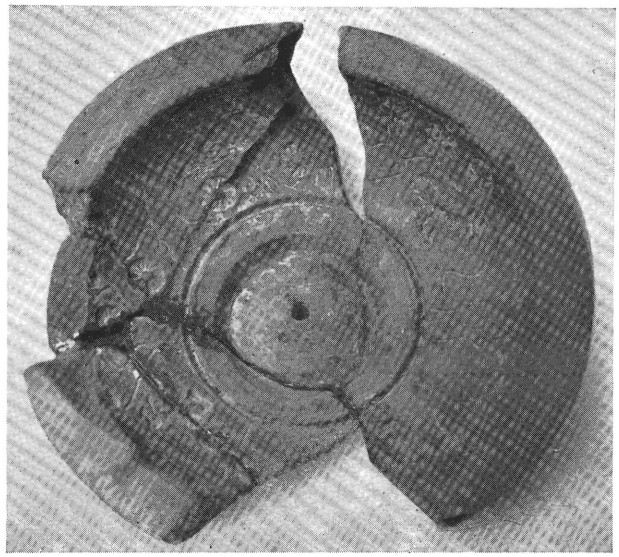
indát láthatjuk pl. egy rottweili (Knorr, Südgallische Terrasigillata Taf. XXIX, 2) és egy másik tálon (Taf. XXX, 8), melyen Cinnamus neve áll, hasonlóképpen Déchelette-nél (I Pl. XI, 3) egy Drag. 37-es tálon és Knorrnál (Rottenburg S. 12 Fig. 3 Rheinzabernből). Ezeken is rendesen minden kanyarulatban egy-egy képtípus foglal helyet. A szőlőlevélre és Pánra a *Tm. 58* mintán nincsen ugyan analogia, de egyiket sem találhatták ki nálunk. A szaladó fiú, mely kezét fölfelé emeli és mind a két mintán előfordul, még határozottabban klasszikus motívum, és ha nem is ugyanezt, de hasonlót látunk pl. Forrer, Heiligenberg S. 179 Taf. XX, 5 és Ludowici V S. 52, 267 és S. 231 (szárnyakkal). Végre ott vannak a kis karikák, melyek egyáltalában nem tartoztak az itteni dekorációnak típuskészletéhez, de annál jellemzőbbek Cinnamus galliai edényeire. Maguk a minták mégsem jöhettek idegenből, mert Pán és a szaladó fiú bélyegzői, melyeket a mintákba benyomkodtak, mint látni fogjuk, megvannak. Még jobban látni a másik csonka mintán, hogy idehaza készült. Hasonló szőlőtő, minőt az egyik hajlásban látunk, előfordul ugyan külföldön, de két aquincumi kiadatlan sírkövön (342, 405) is a koszorún belül látható, a szőlőfürtök és szőlőlevelek meg éppen ugyanazok, mint azokon a mintákon, melyek az idevaló stílust mutatják (140. l.). Szóval ez a minta már közeledik azokhoz, melyeknek idevaló eredetét a dekoráció minden kétségen felül igazolja.

Hogy pedig ez milyen volt, látjuk a többi mintán, melyek valamennyien külön csoportot képeznek. Alakjuk többé nem egészen az a Drag. 30-as típus, mely a külföldieknek sajátossága. A tojásfüzér hiányzik. A díszítésökben a felfutó szőlőindák játszák a főszerepet, melyek szerteszétágazó száraikkal az alakjuknak legjobban megfelelnek és egymással szemben, a minta két ellentétes oldalán állíthatók voltak. A szívalakú szőlőlevelek minden mintán előfordulnak, a *Tm. 52* és *54* számúakon másokat nem is látunk, mint a kisebb és nagyobb szívalakúakat (35 és 37), míg a *Tm. 55* és *51* minták csak a kis leveleket (34) mutatják. A *Tm. 53*, *56*, *50* és *57* mintákon még hozzájárulnak a csipkés szélű szőlőlevelek (39). A képtípusok közül, melyek a szőlőtők között állanak, Victoria vagy az álarccal *(Tm. 53, 52)* vagy a kalapáló emberrel *(Tm. 56)* és az álarccal *(Tm. 50, 57)*, illetve a kalapáló ember az álarccal *(Tm. 54)* váltakozik. Azonkívül szerepel a vízimadár *(Tm. 57, 55, 51)*. Aztán ha nem is minden mintán, ott találjuk a kis repülő madarat *(Tm. 50, 57)* és a guggoló nyuszit *(Tm. 54)*. A *Tm. 55* és *51* mintákon nincsenek nagyobb képtípusok, mint az álarc és vízimadár, úgyhogy ezt a két mintát annyival inkább ugyanaz a kéz készíthette, mert mindkettőnek a szájszéle körül vastag karimája van. Éppúgy egy kéztől származhatnak

különösen a *Tm. 56*, *50* és *57* minták, melyeknek nemcsak a nagyságuk, hanem az anyaguk is megegyezik.

B) Tálminták (Drag. 37).

Terrasigillata-tálainkon, mint a kész edények töredékei is mutatják, a tojásfüzér hiányozhatott. Még jobban látni a tálmintákon, hogy a legtöbb edényen nem volt és hogy éppen ezek voltak legtöbbnyire azok, melyeken a dekoráció egészen az idevaló fazekasoktól származott. Ezeket a nagyobb tálmintákat két csoportba oszthatjuk, a szerint, hogy a dekoráció alapját képező szőlőindadíszítmény milyen beosztást mutat.

117. ábra.

Az első csoportba sorolhatók azok, melyeken a szőlőindák a képmező alapvonalából fölfelé futva, és azt merőlegesen egymás mellé sorakozó szakaszokra tagolják. Köztük van egy tálminta, mely oly kicsi, hogy már ezért is a belseje a legegyszerűbb díszítést mutatta, mely legkönnyebben az idevaló stílusban készülhetett.

117. ábra. Ez a minta valamivel alacsonyabb és oldalfala laposabb, mint a többieké. Belső szájszéle alatt körben a kis szőlőlevelek (35) egész sorát nyomkodták be, melyeknek szétágazó szárai alulról fölfelé futnak és csak az egyik levélnek nincs szára, melyet elfelejtettek bekarcolni. A hiányok dacára, melyeket a darabokból összeállított minta mutat, látni lehet, hogy a két vízimadár (29) mellett, melyek az alsó gyűrűvonalon állanak, a szárak között két kakas (31) fordul elő, amelyek most először jelentkeznek, szintén új motívumok azok a kerek rózsák (62), melyekből még hetet látunk szétszórva. A minta formája különben semmi újat nem mutat, legfeljebb azt, hogy szájszéle kívül kevésbbé ugrik ki, lapos feneke pedig nagyobb, mint más tálmintáknál. Magassága 4·2, szájbősége 13·5 cm. *Tm. 45.*

Az egyetlen minta, melynek belseje tisztán téglaszínű, a következők azonban mind fehér réteggel voltak bevonva. A nagyobb fajtából való minták a közönséges nagyságot mutatják.

118. ábra. A tálminta három összeragasztott darabból áll és csak a szájszélén van kissé kicsorbítva. Alja lapos, fenekén a kerek bemélyedés közepe

118. ábra.

nincs átfúrva. A képmező alsó körvonalából négy inda indul, melyek jobbfelé hajlítva futnak felfelé. A belőlük mindenfelé kiágazó szárakon kisebb (34) és nagyobb (37) szőlőlevelek vannak. Egyik mellékszáruk egy-egy szőlőfürtben (47) vagy kis levélben (34) és egy-egy nagy szőlőlevélben (43) végződik, melyek a képmező mind a négy oldalán az indák között díszlenek. Száruk alatt még egy-egy nagy vízimadár (29) áll és kettő mellett, melyek szemközt

vannak, egy-egy nyúlacska (18) guggol. A tálminta magassága 6·5, szájbősége 16·5 cm. *Tm. 1.*

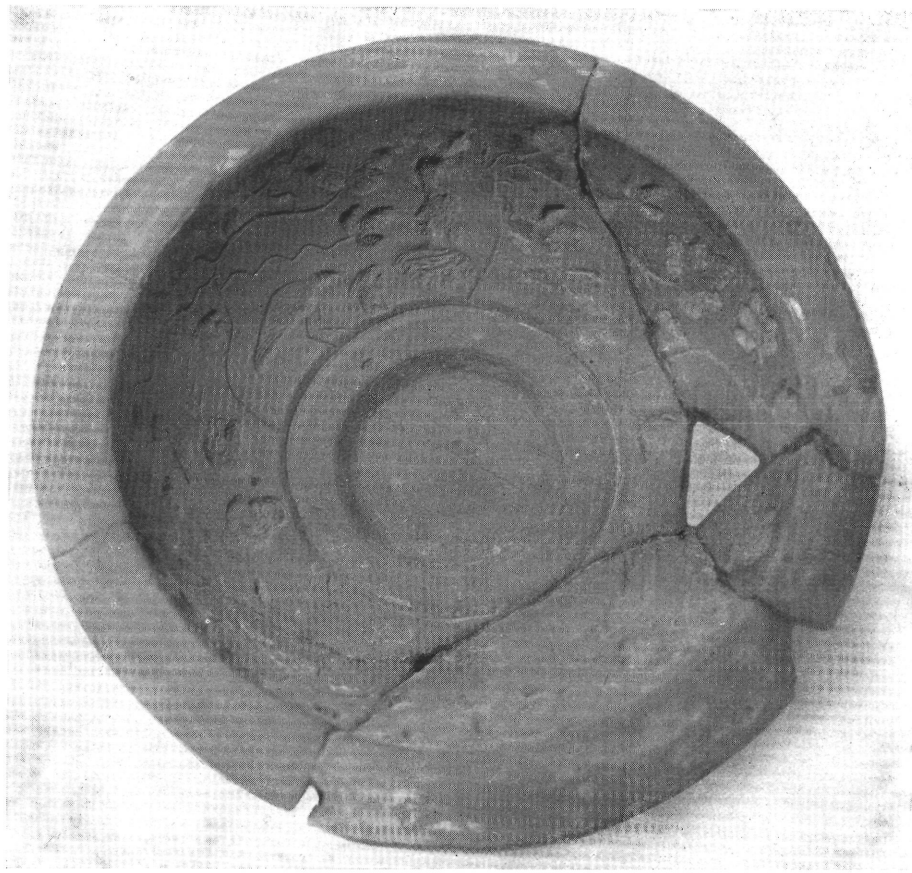
119. ábra. A tálminta egészen ép, még repedés sincs rajta. Lapos alján körben futó finom vonalak nyoma látszik, amelyek a korong forgásától származnak. A feneke nincs átfúrva, hanem a közepe belül púpos. A díszítést

119. ábra.

jellemzi a négy nagy szőlőlevél (43), mellettük a négy felfutó inda szárain még kétféle kisebb szőlőlevelek (36 és 37) és szőlőfürtök (47) vannak. Az indaszárak hajlásai között fönn ott találjuk aztán kétszer az üllőn kalapáló férfit (6), kik a képmező két ellenkező oldalán foglalnak helyet, ellenben köztük a kecskelábú Pán ülő alakja hátrakötött kezeivel (7) csak egyszer látható, mert a túlsó oldalon helyette a kétfelé ágazó inda szőlőlevelei (37)

töltik be a teret. Az indaszárak hajlásai alatt mind a négy oldalon egy-egy gémféle vízimadár (28) áll a képmező alsó körvonalán. Más figurális képtípus, mint a repülő galamb vagy kis guggoló nyúl, hiányzik. A tálminta magassága 6·5, szájbősége 15·0 cm. *Tm. 9.*

120. ábra.

120. ábra. A tálminta nagyobb fele több darabra tört, melyek össze vannak ragasztva, úgyhogy csak egy kis lyuk maradt az oldalán. A feneke azonban a belső kerek bemélyedéssel, melynek közepe nincs átfúrva, ép. Alja lapos. A képmező alsó körvonalából öt venyige fut fölfelé, de oly rendetlenül vannak elosztva, és annyira össze-vissza ágaznak szét, hogy valami rendszerről szó sem lehet. A szájszéle alatt is háromféle szőlőlevelet (34, 38 és 39) és közbül egy-egy szőlőfürtöt (47) látunk, melyek szárait utólag kar-

colták be. A szárak között aztán, melyek helyenként oldalt ágaznak ki és kis szőlőlevelekben (35) meg szőlőfürtökben (47) végződnek, mindig párosával, de a képmező két ellentétes oldalán elosztva találjuk a balra néző női mellképet magas fejdíszével (2) és egy másik, idáig nem látott mellképet (?), mely egy jobbra néző hosszúfülű szamárfejjel van ellátva és a

121. ábra.

válla fölé kiálló gallyat tart (8). Ha kutyafejnek nézzük, a pálmával, amint egy Isis-oltáron látjuk, Anubisnak felelne meg. Gressmann, Die orientalischen Religionen 1930 S. 39 Abb. 14. Ezek között egyenként áll három gémféle vízimadár (29). A kisebb közöket egy maszk (9) és négy apró guggoló nyúl (18) tölti ki. A tálminta magassága 6·5, szájbősége 17·7 cm. *Tm. 22.*

121. ábra. A tálminta nagyobb fele darabokból van összeragasztva, azonkívül csonka, mert egy része hiányzik. A lapos feneke is lyukas, de a belső

kerek bemélyedése nincs átfúrva. A felfelé futó szőlőindák, melyek a képmezőt keskenyebb és szélesebb szakaszokra osztják, csak kétfelé ágaznak és mindegyik száruk egy-egy szőlőlevélben végződik, melyek mind egyformák (35). A négy keskenyebb szakaszban csak egy-egy figurális alak áll, melyek váltakoznak: kétszer a kalapáló férfi (6) és kétszer a balra néző női mellkép, magas fejdísszel (2). A szélesebb szakaszok azért vannak, hogy ezek-

122. ábra.

ben meg szintén felváltva egy-egy futó állat férjen el: kétszer egy jobbra futó ló (27), és kétszer balra egy foltos testű sakál vagy hiéna (14), mindegyik alatt még egy-egy vízimadár áll jobbfelé fordulva (28). Látunk továbbá a szőlőszárak fölött két felfelé repülő madarat (32). A tálminta magassága 6, szájbősége 16 cm. *Tm. 41.*

122. ábra. A tálminta egészen ép, a repedés a fenekén is csak belül látszik. Égetése kifogástalan. Alja lapos, feneke a kerek bemélyedés közepén

nincs átfúrva, hanem púpos. Belső oldalfalán a felfelé futó indák szétágazó szárain rendetlenül kisebb (35) és nagyobb (38) szőlőlevelek, azonkívül egyes szőlőfürtök (47) vannak; az elrendezésük azonban olyan, hogy köztük négy nagyobb és négy kisebb mező keletkezik, melyek egymással váltakoznak. A figurális képtípusok is kétféleképpen vannak elosztva. Mindegyik keskeny mezőben egy-egy emberi alak fordul elő: a képmező két ellenkező oldalán kétszer a kalapáló férfi (6) és kétszer ülő Pán hátrakötött kezeivel (7). Hasonlóképpen vannak elhelyezve a futó állatok a szélesebb mezőkben: kétszer a ló jobbra (28) és kétszer a hiéna balra (14). A lovak alatt még egy-egy gémféle vízimadár (28) áll, míg a hiénák alá mind a kétszer egy szőlőfürtös ág nyúlik, melyhez egy guggoló nyulacska (18) járul. Ezt a kis nyulat az egyik Pán alak alatt is látjuk. A tálminta magassága 6·5, szájbősége 16 cm. *Tm. 18.*

A tálminta repedései alig látszanak, a feneke azonban ki van törve, és nem tudni, hogy a kerek bemélyedése át volt-e fúrva. Azonkívül a szájszéle kicsorbult. A belső oldalfalának díszítése ugyanazt a beosztást mutatja, mint *Tm. 41;* csak a szőlőlevelek kétfélék (36 és 37), melyek a kétfelé ágazó indák végén fölfelé néznek. Egyetlenegy kis oldalágon fordul elő a szőlőfürt (47). Nem egészen azok a képtípusok sem, melyek szakaszonként váltakoznak. A két üllőn kalapáló férfi (6) mellett, akik alatt egy-egy guggoló nyulacska (18) van, a harmadik keskeny szakaszban jobbfelé Pán ül hátrakötött kezekkel (7), míg a többi négy szélesebb mezőt a jól ismert futó állatok töltik be, kétszer, a tál két ellentétes oldalán, egy-egy jobbra száguldó ló (27), és közbül a foltos hiéna (14), mindegyik egy-egy gémféle vízimadár fölött (28), ellenben a nagyfülű nyúl (16) alatt egy kis nyulacska guggol (18). A tálminta magassága 5·8, szájbősége 16·5 cm. *Tm. 36.*

Még megvan annak a tálnak egy töredéke *(T. 104)*, mely ebből a mintából készült.

Kis tálminta, egyik felét, mely darabokra tört, csak hiányosan sikerült összeállítani. Alja lapos, belül a feneke a kerek bemélyedés közepén kissé púpos és nincs átfúrva. A körvonalból, mely a képmezőt alul szegélyzi, négy inda fut felfelé, és a főszáruk, melyből a mellékszárak ágaznak ki, jobbfelé hajlik. Szőlőleveleik kisebbek (35) és nagyobbak (37). Mellettük egyes szőlőfürtök (47) vannak. Az indák között a minta négy ellenkező oldalán egyfelől mindig baira egy vízimadár (28) áll, másfelől egy-egy négylábú állat fut: kétszer szemközt egymással a hátrafelé néző kutya (22) és kétszer a hiéna (14). Fölöttük egy-egy kis madár (32) repül. A szájszéle alatt és a szőlőlevelek között ugyanaz a madárka fordul elő, még pedig kétszer, a

minta két ellentétes oldalán, és ugyanígy látjuk alul kétszer a guggoló nyulat (18) a minta másik két ellenkező oldalán. Az egyik hiéna alatt ott van az álarca is (9), különben, mint látjuk, csak állatalakok fordulnak elő. A minta magassága 6·2, szájbősége 15·5 cm. *Tm. 31.*

123. ábra.

123. ábra. A tálminta teljesen ép, és annyira keményre van kiégetve, hogy attól keletkezhetett a repedés a belső fenekén. Alja lapos és egy vonalkörrel van megjelölve, melyen át három egymást metsző vonalat karcoltak be. Szájszéle alatt kívül egy laposan bemélyített szalag fut körben, mely más tálmintákon hiányozni szokott. A feneke a kerek bemélyedés közepén át van fúrva. A felfutó indák ritkák, de a száj széle alatt messze két-

felé ágaznak és száraik majdnem összeérnek, mintha szőlőleveleik (34 és 37) és a szőlőfürtök koszorúba volnának kötve. A képmező alsó nagyobb részébe nem nyúlnak le, ezért ide annyi figurális képtípus került, hogy köröskörül *két sorban* állanak, és legfeljebb a felfelé menő vékony indák által vannak elválasztva. A felső sorban vannak a futó állatok, jobbra a ló (27),

124. ábra.

balra a hosszúfülű nyúl (16), a hiéna (14) és oroszlán (12), mindegyik kétszer, mert a képmező mindkét oldalán ugyanabban a sorrendben fordulnak elő. Alattuk az alsó sorban felváltva vagy a gémféle vízimadár áll (28), vagy egy maszk (9), közbül pedig egyes kis guggoló nyulak (18) vannak elég rendetlenül benyomva. Itt is a maszkon kívül csak állatalakok szerepelnek. A minta magassága 7, szájbősége 17·2 cm. *Tm. 19.*

124. ábra. Tálminta, mely hibátlan fenntartását jórészt a kitűnő égetés-

nek köszönheti, amint ezt a tiszta pengése is elárulja. Talán ezért a színe sem oly élénk téglavörös, hanem inkább világossárgának látszik. Szájszéle körül kiálló karimája van. Nagy kerek alja lapos és feneke a kerek bemélyedés közepén nincs átfúrva. A díszítést a tál belső oldalán felfutó indák egy keskenyebb és öt szélesebb mezőre osztják. A szétágazó szárakon kétféle, kisebbfajta szőlőlevelek (35 és 36) vannak, melyek a száj széle alatt sorban egymás mellé vannak benyomva. Lejjebb egyes szőlőfürtök (47) ágaznak ki. Az egyik szélesebb mezőben egy gémféle vízimadár (28) áll a képmező alsó kettős vonalán, a többiben már csak négylábú állatok futnak, úgymint a ló (27) jobbra, balra a hosszúfülű nyúl (16) és a képmező két ellenkező oldalán egy-egy hiéna (14); az egyik alatt másodszor is ott áll a vízimadár. A hatodik keskeny mezőt az inda szőlőfürtje (47) tölti be. A tálminta magassága 6·5, szájbősége 17·5 cm. *Tm. 12.*

A mintatál darabokra tört, amelyek közt az összeragasztás után is kisebb-nagyobb hézagok maradtak. Fenekén a kerek bemélyedés közepe át van fúrva. Az indák, melyeknek fölfelé szétágazó szárai kisebb szőlőlevelekben (35) végződnek, elég rendetlenül vannak elosztva, és tulajdonképpen a négy nagy szőlőlevelük (43) osztja a képmezőt négy részre, melyekben legalul egy-egy gémféle vízimadár (28) áll jobbra, és mindegyik fölött másmás futó állat van, úgymint a hátra néző kutya jobbra (22), a foltos hiéna balra (14), a sörényes oroszlán szintén balra (12) és a jobbra futó ló (27). Legalul a nagy levelek alatt még egy-egy kis guggoló nyúlacska (18) szerepelt. A tálminta magassága 7, szájbősége majdnem 17 cm. *Tm. 39.*

125. ábra. A tálminta ép, csak éppen a fenék kerek bemélyedésében, melynek közepe nincs átfúrva, látszik egy repedés. Alja lapos. Belső oldalán a képmező alsó körvonalából fölfelé induló indák szétágazó száraikkal, melyek végein az előre benyomott egyforma kisebb szőlőlevelek (35) és a szőlőfürtök (47) vannak, annyira találomra vannak bekarcolva, hogy köztük a közök, melyekben egyenként kellene a futó állatoknak lenni, különbözők, és van oly széles köz, melyben a ló (27) mellett vele szemben a kecske (21) is elfért, más helyen meg az inda a nagyfülű nyúl (16) testén megy keresztül. A többi futó állat, ú. m. a hátrafelé tekintő kutya (22) jobbra és a hiéna balra (14), kétszer fordul elő, mert a képmező két ellentétes oldalán egymással szemben ismétlődnek. A minta szájszéle alatt öt, és nem hat repülő madarat (32) látunk, amint az egyforma elosztás megkívánta volna. Egy ilyen madár azonban a képmező alján, a ló alá is került és egy sorban van a három guggoló kis nyúllal (18), melyek szintén rendetlenül vannak elosztva. A tálminta magassága 7, szájbősége 16·5 cm. *Tm. 15.*

126. ábra. A mintatál felerészben épnek mondható, a másik fele darabokból van összeragasztva, amelyekből azonban néhány hiányzik. Feneke kívül lapos, belül a kerek bemélyedés közepe kúpalakú és át van fúrva. A felfutó és szétágazó szőlőindák mellett, melyek szárai egyforma nagyságú szőlőlevelekben (35) végződnek, még négy, egymással szemben álló fatörzsféle oszlop, mindegyiknek tetején egy-egy külön benyomott maszkkal (52), szolgál

125. ábra.

a képmező tagozására, amint ezt itt először látjuk. Az így keletkezett négy szakaszban az oldalágak egyes szőlőlevelein (35) és szőlőfürtjein (47) kívül mindig egy gémféle vízimadár (28) áll a képmező alsó vonalán és felváltva vagy az üllőn kalapáló férfi (6) balra, vagy a hátrakötött kezekkel ülő Pán (7) jobbra fordulva szerepel. Azonkívül egyenként szétszórva a kis guggoló nyúl (18) és a felfelé repülő madár (32) alakjait látjuk. A minta magassága 6 cm, szájbősége 16·5 cm. *m. 35.*

A tálminta csonka; össze van ragasztva, de az oldalából három darab hiányzik. Alja és belül a kerek bemélyedés feneke, mely nincsen átfúrva, lapos. Szájának külső széle alatt lapos hornyolat fut köröskörül. A belső felületét finom iszapréteg fedi, mely fehéres színt ad neki. A felfelé futó indák szétágazó szárai kisebb (35) és nagyobb leveleket (37) tartanak, egyik-

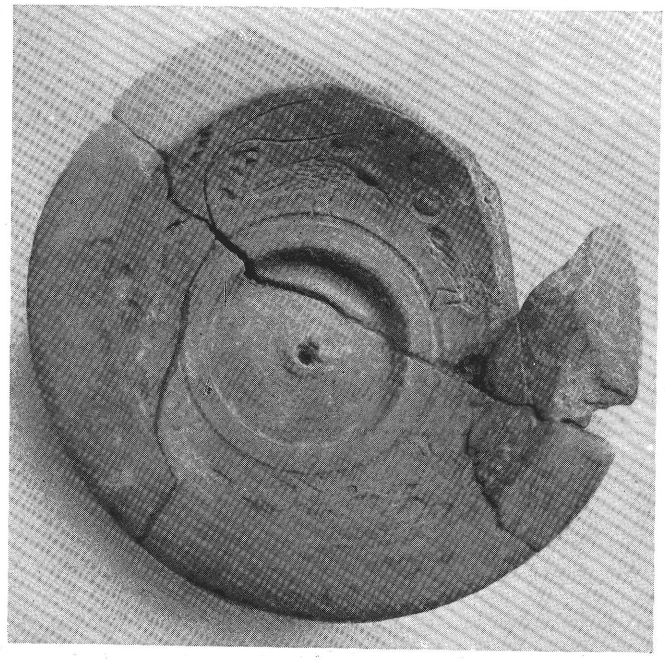

126. ábra.

másikról szőlőfürtök (47) lógnak lefelé. Közöttük a képmező négy ellenkező oldalán egy-egy maszk (9) van, rajta áll a leveles oszlop, melynek tetején a nyulacska (18) guggol. Ugyanígy vannak az egymástól távolabb álló indák között elosztva a balra futó hiéna (14), jobbra a ló (27) és a két szemközti oldalon kétszer a kutya (22), amint fejét visszafelé fordítja. A tálminta magassága 6·5, szájbősége 17 cm. *Tm. 5.*

Ezen minták nagyságában nincs nagy különbség. Egyiknek sincs lába.

Dekorációjuk is elég egységes, és ez az egyformaság könnyen érthető, ha ezek a minták egy műhelyből valók. E mellett szól, hogy valamennyien vörössznűek és közepesen vannak kiégetve. Ez a műhely azonban alig lehetett az, amelyből az előbbi csoport Drag. 30-as csészéi származnak. A felfutó indák szárai ugyanis nem oly sűrűek, és inkább hullámosan hajlanak szét, az élesen bekarcolt vonalaik szélei pedig fogasak. Másrészt azonban a szőlőleveleik ugyanolyan szívalakúak (35 és 37), vagy csipkézett szélűek (38). Három mintán *(Tm. 1, 9, 39)* nagy szőlőlevelek (43) fordulnak elő, melyek egyedül külföldi példákra emlékeztetnek. A beosztásban némi változatosságot jelentenek a kandeláberalakú fatörzsek, melyek tetején *(Tm. 35)* vagy alján *(Tm. 5)* maszkok állanak. Azok a képtípusok, melyeket a helybeli ízlés szerint díszített Drag. 30-as mintákon láttunk, természetesen itt is szerepelnek. De ami azokon nem férhetett el, ezeken a Drag. 37-es mintákon bőven talált helyet: a nagy futó állatok különböző típusai és most már azok uralkodnak. Az is jellemző lehet, hogy alájuk odatették a vízimadarat *(Tm. 36, 41, 18, 19)*. A kis repülő madár és a guggoló nyuszika természetesen nem hiányozhatnak itt sem.

127. ábra.

Egészen külön áll a kis csésze *(Tm. 45)* a rozettákkal, aminők azonban később a *Tm. 25 és 37* mintákon, sőt az egyik fedőmintán (155. ábra) is előfordulnak. Figyelemre méltók a *Tm. 41* képmező alján látható fűszálak is.

Ezen minták között csak egy *(Tm. 36)* akadt, melynek díszítése megfelel a *T. 104* táltöredéknek.

*

A Drag. 37-es edények *második csoportjába* tartozók annyiban különböztek, hogy a külső díszítés tagozását egyetlen szőlőinda határozta meg, mely az edény falát hullámos vonalban futotta körül. Olyan tálmináták, melyekből ezek az edények készültek, majdnem éppoly gyakoriak, mint azok, melyeken az indák sorjában egymás mellett fölfelé futnak.

Itt is előrebocsátjuk azt a két tálmintát, melyek sokkal kisebbek a többieknél, diszítésük pedig egyszerűbb.

127. ábra. A tálkának kerek talpa a mintában be van mélyítve, melynek feneke közepütt át van lyukasztva, kívül pedig mint nagy lapos korong jelentkezik. A minta oldalán a gyűrűvonalból, mely alján körbenfut, egy venyigeszár nő ki, mely jobbfelé hullámvonalban húzódik és visszatérve egy kisebbfajta szőlőlevélben (35) végződik. Ugyanezen szőlőlevelek szárai ágaznak ki a venyigéből fölfelé és lefelé, szintén jobbra hajolva. A szőlőleveles inda alatt maradt annyi szabad tér, hogy sorjában hat vízimadár (28) állhat, szintén jobbfelé lépkedve. Szintén még a venyigeszár alatt talált három álarc (9) helyet. Csak úgy találomra van két guggoló nyúlacska (18) benyomva, az egyik a minta széle alatt, a másik ferdén az egyik vízimadár farkánál. A minta, melynek külső szájszéle kiáll, nem teljes és több darabból van összeragasztva. Magassága 5, szájbősége 13·5 cm. *Tm. 44.*

128. ábra.

128. ábra. Ugyanilyen kis minta töredéke az oldalából. Még látni azonban, hogy a keskeny képmezőt csak egy hullámos szőlőinda kiágazó, kacskaringós száraival hálózta be, melyek az egyik behajlásban három fölfelé néző szőlőlevélben (34) végződnek, a másik két hajlásban pedig egy-egy szőlőfürtöt (47), és az egyik mellett még egy ugyanilyen kis szőlőlevelet (34) tartanak. Figurális dísze nem igen lehetett: csak egy helyütt látjuk a fölfelé repülő madarat (32). *Tm. 46.*

129. ábra. A tálminta több darabból van ugyan összeragasztva, de teljesnek mondható. Fenekén a kerek bemélyedés közepe púpos és nincs átfúrva. Alja lapos. Belső díszítése úgyszólván egészen abból a körben futó hullámos indából áll, melynek szárai a szőlőlevelekkel és szőlőfürtökkel a képmezőt ellepik. Úgy a lefelé, mint a felfelé menő hajlásokat egy-egy nagy szőlőlevél (43) tölti ki, csak kétszer hiányzik ott, hol a hajlások keskenyek és helyette kis szőlőlevelek (34) mellett egy szőlőfürt (47) vagy egy nagyobb

szőlőlevél áll (42). Ilyen szőlőlevelek és szőlőfürtök azok is, melyek az inda többi szárain vannak. Máskülönben szinte eltűnik az a pár kis guggoló nyúlacska (13), melyek hol fölül, hol alul, egészen rendetlenül a szőlőlomb között meghúzódnak. A mintatál, mely egyébként nincs a legjobban kiégetve, és kissé ferdén áll, körülbelül 7·5 cm magas. Szájbősége 17·3 cm. *Tm. 26.*

129. ábra.

Kisebb tálminta, melynek nincs más hibája, mint hogy három darabból van összeragasztva. Alja lapos, fenekén a kerek bemélyedés közepe nincs átfúrva. Az inda a képmező alsó körvonalából indul fölfelé és jobbra kanyarodva hullámvonalban megy körül, a végén egy nagyobb szőlőlevéllel (39), aminőket az inda felső oldalán minden hajlásban is látunk. Mellette kis szőlőlevelek (34) vannak a jobbra és balra ágazó szárakon. Lefelé már csak ugyanezek a kis szőlőlevelek és szőlőfürtök (47) töltik ki a haj-

lásokat. Közöttük húzódik meg egy helyen a kalapáló férfi (6). A szemközti oldalon azonban hiányzik párja. Helyét elfoglalja az egyik futó állat: az oroszlán balra (12). Vele egy sorban vannak a többiek; az egyik oldalon balra a hiéna (14) és a hosszúfülű nyúl (16), a másikon a vadkan (20) és ló (27), mindkettő jobbra. A tálminta magassága 5·5, szájbősége 14·8 cm. *Tm. 4.*

Kisebb tálminta nagyobbik fele három darabból összeragasztva. Alja lapos, ellenben a feneke a kerek bemélyedés közepén púpos volt. A képmező alatt mély hornyolat futott köröskörül. Fölötte sorban futó állatok voltak: még kétszer látható a hiéna (14) balra, szemközt egymással, a képmező két ellenkező oldalán; köztük van a ló (27) jobbra és a nagyfülű nyúl (16) balra, melyeknek párjai a hiányzó túlsó oldalon lehettek. Közben egyes szőlőlevelek (34), köztük egy nagyobb (39), és szőlőfürtök (47) vannak a szárak végén, melyek a képmező felső részén hullámvonalban körülfutó indából lefelé ágaznak; a felső hajlásokban a kis szőlőlevelek (34) és szőlőfürtök (47) mellett egy kis madár (32) repül, amely különben egyszer az indaszár alatt is előfordul. A tálminta magassága 5·5, szájbősége 14·8 cm. *Tm. 7.*

Kis tálminta, melynek több darabja össze van ragasztva, nagyobb része azonban hiányzik. Fenekén, melynek alja lapos volt, a kerek bemélyedés közepe, ahol átfúrva lehetett, ki van törve. A képmező közepén hullámos inda fut köröskörül, melynek fölfelé és lefelé kiágazó szárain kisebb (35) és nagyobb (37) szőlőlevelek vagy szőlőfürtök (47) vannak. Ezek között az inda felső oldalán az egyik hajlásban egy kis vízimadár (28) áll, amint azt egy hozzátartozó, de nem összeilleszthető töredéken is látni. Ellenben az alsó hajlásokban futó állatok voltak: a hiéna (14) és a hosszúfülű nyúl (16), melyek csak egyszer láthatók ugyan, de mindegyik kétszer, a képmező két ellenkező oldalán fordult elő. A tálminta magassága 6, szájbősége 16 cm. *Tm. 62.*

130. ábra. Tálminta, egészen ép, mert a kis repedés, mely csak külsején látszik, nem számít. Feneke, melynek alja lapos, belül a kerek bemélyedésével nincsen a közepén átfúrva. A hullámvonalas inda mindjárt a szájaszéle alatt húzódik körben, és hajlásai oly laposak, hogy mindkét oldalán csak egyes szárak ágaznak ki, melyeken kisebbfajta szőlőlevelek (35) vannak. A felső oldalán a szőlőleveles szárak helyett három hajlásban egy-egy vízimadár (28) áll az indán. Így a képmező nagyobb alsó részét a futóállatok sora foglalja el, sőt alattuk háromszor a vízimadarat (28) látjuk az alsó körvonalon állva, egészen úgy, mint az első csoporthoz tartozó *Tm. 39* mintán, négyszer meg a kis guggoló nyúl (18) van elég rendetlenül benyomva.

A futóállatok: a hosszúfülű nyúl (16), a hiéna (14), a hátrafelé néző kutya (22) és a ló (27) szintén ugyanazok, elrendezésük is olyan, mint a legtöbb mintán, mindegyikből kettő van, és az egyik a képmező egyik felén, a másik a másik felén, egymással szemközt fordul elő. Azok a tálminták tehát, melyeknek díszítése hasonló kompozíciót és azonos képtípusokat mutat,

130. ábra.

annyira összetartoznak, hogy csak ugyanaz a fazekas készíthette. A tálminta magassága 6·5, szájbősége körülbelül 17·5 cm. *Tm. 16.*

Megvan ezen mintából készült tál egy jókora töredéke *(T. 96)*, melynek síma széle alatt a vízimadár nincs egészen kiformálva.

131. ábra. A tálminta annyira ép, hogy valószínűleg csak az égetés közben a fenekén félig átfúrt kerek bemélyedés körül repedt meg. A hullámos indaszár, mely a képmezőt köröskörül két zónára osztja, nem nő ki

az alsó körvonalból, amint azt másutt láthatjuk, egyik vége azonban be van görbülve és két gyökérszállal van ellátva. Ilyen vége van különben egyes kacsoknak is, melyek az indaszár két oldalán kiágaznak. A nagyobb szárak, melyek kétfelé ágazva többnyire egyik végükön egy-egy nagyobb szőlőlevelet (36), a másikon szőlőfürtöt (47) mutatnak, a felső zónában annyi helyet hagynak, hogy az inda alsó hajlásaiba három fatörzset (52) állíthattak, melyek tetején egy-egy nyulacska (18) guggol, ezek között pedig

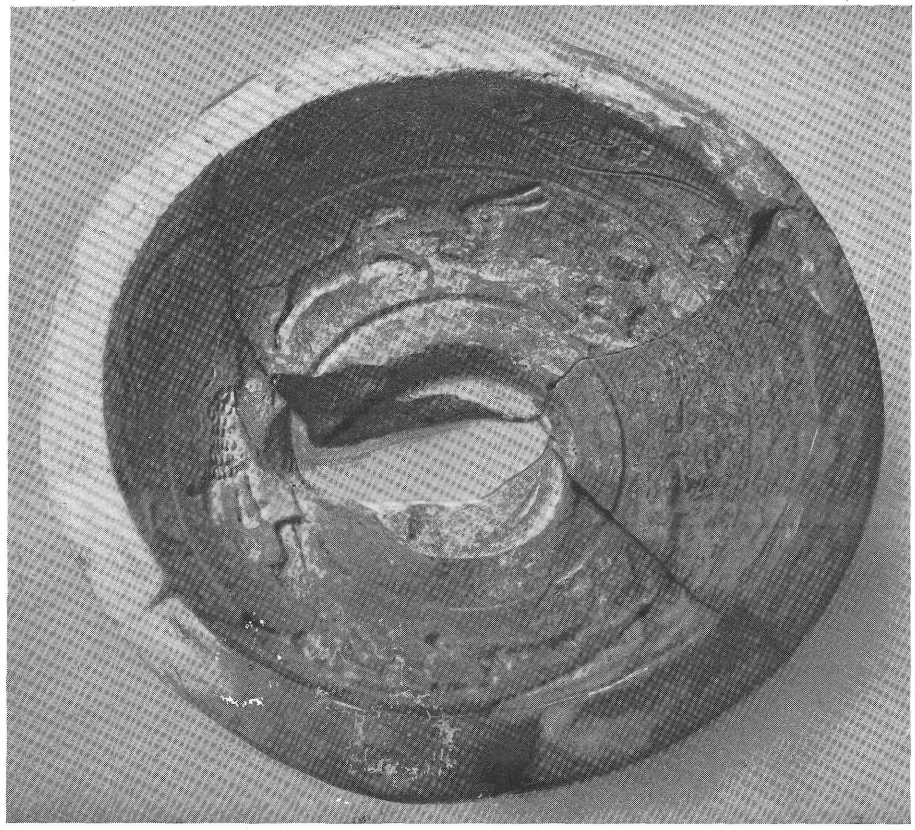

131. ábra.

az inda felső hajlására egy-egy kalapáló férfi (6) került. Ellenben az alsó zónában, ahová csak egy szőlőleveles (36) és három szőlőfürtös (47) ág (az egyik ág nincsen bekarcolva) jutott, a három hajlást egy-egy nagyobb futó állat tölti ki: a ló (27) és a foltos hiéna (14) mellett egy jobbra futó kutya, mely fejét visszafelé fordítja (22). A minta magassága 5·5, szájbősége 16 cm. *Tm. 20.*

Az egyik táltöredéken *(T. 79)* az alakok, melyek ezen mintából kerültek ki, csak azért látszanak kisebbeknek, mert a kiégetés következtében összezsugorodtak.

132. ábra. Ezen tálminta éppúgy darabokra tört, mint a többi, és össze van ragasztva, csak a fenekén maradt nagyobb lyuk. Belső falának a díszítése annyiban érdekes, hogy a motívumai ismeretesek ugyan, de az összeállításuk elütő, amennyiben egy egyenes bevésett vonal (Rille) osztja a képmezőt két zónára. A felsőben aztán egy hullámvonalas inda minden meg-

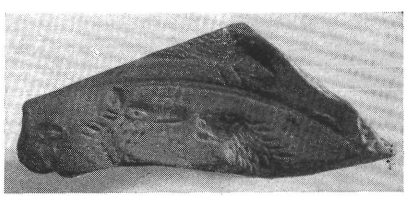
132. ábra.

szakítás nélkül fut körben és ebből ágaznak ki fölfelé azok a szárak, melyeknek kétfelé hajló ágai a kétféle szőlőlevelekkel (34 és 35) kitöltik az inda lefelé néző hajlásait. Az inda alsó oldalán a fölfelé görbülő hajlások alatt ellenben csak kétszer fordulnak elő külön szárakon ezek a levelek (34). Négyszer a gémféle vízimadarakat (29) látjuk, amint a felső zóna alapvonalán jobbra fordulva egymásután állanak. Az alsó zóna valamivel szélesebb, de még egyszerűbb a díszítése; nem képezi más, mint a futó állatok

(felületességből eggyel több, mint ahány a felső zóna tagozásának megfelel) sora: balra a tarka hiéna (14) kétszer egymás után és egyszer szemben a túlsó oldalon, közbül mind a két oldalon pedig a ló (27) és a nyúl két nagy fülével (16). A minta magassága 6·5, szájbősége 17 cm. *Tm. 38.*

133. ábra. Tálminta kis töredéke; a horony, mely hosszában végig fut, a hullámos inda része a szőlőlevél nyomával; rajta a vízimadár (29) áll, alatta a lapos hajlásban egymással szembe nézett az oroszlán (12) és a hiéna (14). Csak fejeik vannak meg, de ezek sokkal jellegzetesebbek, különösen a hiéna kutyafeje, mint azok a közönséges típusok, melyeket a többi mintákon látunk. *Tm. 40, 5.*

A hullámos indák hajlásai természetesen változhatnak, de egyébként ezen mintákon is a díszítés stílusa egészben véve egységes, és amennyiben ugyanazok a szívalakú és a széles, csipkézett szőlőlevelek előfordulnak, melyek a felfelé futó indaszárakon vannak, nyilvánvaló, hogy ugyanabból a műhelyből származnak. Éppígy ismétlődnek a *Tm. 26* mintán a nagy szőlőlevelek (43), sőt a *Tm. 20* mintán ott találjuk a kandelábert, bár ennek nincs sok értelme. A képtípusok között főleg a négylábú állatokat látjuk, melyeknek hosszúkás, futó alakja leginkább beleillett az inda lapos hajlásaiba. Csak a kis tálakon *(Tm. 44* és *46)*, hol bele sem voltak nyomhatók, hiányzanak. A négylábú állatokon kívül, melyek legtöbbször úgy vannak összeválogatva, hogy együtt legyenek a ló, hiéna, oroszlán és a hátranéző kutya, a kalapáló ember, a kis repülő madarak és guggoló nyuszik mellett a vízimadár fordul elő, és az is a *Tm. 16* mintán a futó állatok alatt áll, amint a felfutó indák mintáit is bizonyára ugyanabban a műhelyben díszíteni szokták.

133. ábra.

Még leginkább elüt a *Tm. 38* minta díszítése kettős zónabeosztásával, de a felső zóna szívalakú levelei, alul az ismert állatok nem teszik valószínűvé, hogy ezt a mintát más fazekas csinálta volna, mint a többieket. E mellett szól belső felületének fehéres színe is, mely éppen olyan, mint a *Tm. 4 és 7* mintákon, és aminő a *Tm. 5* mintáé, melynek felfelé menő indái vannak; úgy hogyha ez a külső ismertető jel elég, ebből is látni, hogy akár hullámos, akár felfutó indák díszítették a mintákat, azok ugyanabból a műhelyből kerülhettek ki. Ha az indák alakjára mégis adunk valamit, külön karaktere csak a *Tm. 46* mintán van és ezért más lehetett a

készítője, mint a többieké. Szintén csak egy bizonyos fazekas kedvelhette a kocsányokat, melyeket egyes minták szőlőindáin látunk.

Feltűnhetik még, hogy csak a *Tm. 16* mutatja a tiszta téglaszínt, míg a többiek kivétel nélkül fehér réteggel voltak bevonva, melynek nyomai megmaradtak.

Tálmintáink közül, mint láttuk, a *Tm. 16*-os számúval a *T. 96* és *Tm. 20*-szal a *T. 79* táltöredékek egyeznek meg.

*

A következő csoportban vannak azok a Drag. 37-es tálminták, melyeknek képmezejét fölül a *tojásfüzér* szegélyezi.

A terrasigillata-edények tojásfüzére annyira jellemző lehet és részleteiben oly apró eltérések mutatkozhatnak, hogy külföldön külön figyelembe veszik, mikor a terrasigillatákat a mesterek szerint meghatározni akarják. V. ö. Knorr, Töpfer und Fabriken verzierter Terra-sigillata des ersten Jahrhunderts 1919 S. 12. Nálunk is többféle, és nincs kizárva, hogy a fazekasok, kik nem egy műhelyben dolgoztak, más-más tojásfüzért használtak. A legközönségesebb az, melynek tojástagjait nem választják el pálcikák (53), melyek a külföldön rendesen előfordulnak, és azokon a mintákon nálunk is láthatók, melyek az idegen edények mintájára készültek. Egészen helyi változatok lehetnek azok a tojásfüzérek, melyek a pálcikák helyett vesszőt (55) vagy pontot (54) mutatnak.

A legtöbb mintát itt is a szőlőindák díszítik, melyek vagy felfelé futnak, vagy hullámvonalban veszik körül az edény falát, úgy mint az előbbi mintákon, melyeken a tojásfüzér hiányzik. Nagyobb eltérést mutatnak azok, melyeken a figurális alakok lépnek előtérbe, vagy amelyeknek oly különleges sajátosságai vannak, melyek csak a tojásfüzéres képmezőkön fordulnak elő.

134. ábra. A tálminta, melynek lapos, kerek lába van, több darabból van összeragasztva, de nem teljes, mert egyik oldalának egy része hiányzik. A tojásfüzér egyes tagjai úgy sorakoznak egymás mellé, hogy köztük az elválasztó pálcika hiányzik (53); az egyik azonban valamivel távolabb áll, úgy hogy ebből is látni, hogy mindegyiket külön kellett a bélyegzővel benyomni. A képmező dekorációja ugyan szintén a helybeli stílust mutatja, de jóformán csak a szőlőleveles indákra szorítkozik és ezért egyszerűbbnek látszik. Persze a fölfutó szárak azért itt is rendetlenül ágaznak szét, és végükön a szőlőlevelek (40 és 34) mellett egyes szőlőfürtök (47) vannak. Egyet-

len egyszer látjuk csak a kis guggoló nyúlat (18). A minta fenekén a kerek bemélyedés a közepén át van fúrva és különösen a mélységével tűnik fel. A minta magassága 8, szájbősége 16·5 cm. *Tm. 29.*

Kisebb tálminta, több darabból össze van ragasztva, fenekén és oldalán csonka. Felületén egy fehér, olajos réteggel volt bevonva, melynek némi

134. ábra.

nyomai még látszanak. Alja lapos volt. Belül a feneke a kerek bemélyedés közepén púpos és nincs átfúrva. A képmező felső szegélyét a tojásfüzér (53) alkotja, melyből a pálcikák hiányzanak. Alatta a felfutó indák szárai a kisebb (34) és nagyobb (37) szőlőlevelekkel, melyek közé egy-egy szőlőfürt (47) vegyül, a képmezőt négy részre osztják és mindegyikben egyfelől egy-egy vízimadár (29) áll az alsó körvonalon, másfelől egy-egy álarc (9) foglal helyet.

Feljebb egy-egy guggoló nyulacska (18) húzódik meg a lombozat között. A minta magassága 5·2, szájbősége 14·8 cm. *Tm. 6.*

135. ábra. Tálminta, mely több darabból van ugyan összeragasztva, de csak egy kis csorba látszik a szájszélén. Belül némi nyomai ugyanannak a rétegnek látszanak, mellyel az előbbi minta fedve volt. A tojásfüzér, mely

135. ábra.

belső falát fölül szegélyezi, nélkülözi a pálcikákat, melyek az egyes tojásokat egymástól elválasztani szokták (53). A fölfutó szőlőindák kisebbfajta levelekben (35) végződnek, egy-egy oldalszárukon azonban három oly nagy szőlőlevél van (43), melyek egymagukban kitöltik a közöket, melyekre a szőlőindák a képmezőt tagolják. A többi közökben felváltva egy jobbra futó sovány ló (27), egy oroszlán balra (12) és egy szintén balra futó hiéna

(14) látszik. Alattuk két helyen egy-egy kis kutya (25), szétszórva három nyúlacska (18), az egyik szőrös állat fölött pedig egy fölfelé repülő madár (32) egészíti ki a figurális képsort. A minta magassága 6, szájbősége 16 cm. *Tm. 30.*

A tálminta darabjaiból, melyekből össze van ragasztva, csak a száj szélének egy kis töredéke hiányzik. Oldalán a vörös máz nyomai látszanak, mellyel belül be volt vonva. Alja lapos, fenekén a kerek bemélyedésnek rézsutos oldala van és közepén nincs átfúrva. A tojásfüzér alatt, amely csak a tojástagokból áll (53), a fölfelé futó indák szétágazó szárain kisebb (34) és nagyobb (36) levelek vannak és azok között három madár (32) röpköd. Lejjebb négy gémféle vízimadár (29) áll jobbra nézve és ezek között meg futni látjuk jobbra a lovat (27), balra a foltos hiénát (14), utána pedig a nagysörényű állatot, melynek macskafeje van (12). Mindegyik alatt egy kis nyúlacska (18) ül, mely csak a balra futó, hosszúfülű nyúl (16) alatt maradt el. A tálminta magassága 7·5, szájbősége 18·5 cm. *Tm. 23.*

Tálminta, mely egyes darabokból hiányosan van összeállítva. Egy töredékét hozzá sem lehetett illeszteni. Egyik oldalán hiányzik falának nagy része, a második oldalon ki van törve. Még legjobban maradt meg feneke, melynek alján kerek láb van. Kerek bemélyedése közepén púpos és nincs átfúrva. Külső szájszélén karima van és alatta egy lapos hornyolat fut körben. Belső felülete síma és helyenként tükörfényes a vörös máztól, mellyel be volt vonva. Képmeződíszítése is oly frissnek látszik, mintha a mintát még nem használták volna. Felső szélét a tojásfűzér alkotja, melynek nincsenek pálcikái (53). A figurális alakokat felfutó indák választják el egymástól, melyek jobbra hajolva egy-egy nagyobb szőlőlevélben (42) végződnek. Hasonló nagy levél van azon az erős száron is, mely az egyik indától balfelé ágazik ki. A többi vékonyabb száron az inda mindkét oldalán kis szőlőlevelek (34) vannak. Egyes szárak szőlőfürtökkel (47), éppúgy mint a szőlőindák, magából a hornyolatból nőnek ki, mely körben a képmezőt alul lezárja. Rajta állanak a gémféle vízimadarak (29) is, melyek fölött egy-egy futó állatot látunk. Még felismerhető a hiéna (14) és egy tüskéshátú, szőrös állat, melynek kétszer vadkanfeje (20), egyszer sörényes oroszlánfeje (13) van. A tojásfűzér alatt, sőt a képmező alján is a repülő madarak (32) fordulnak elő. A tálminta magassága 8·2, szájbősége 19·5 cm. *Tm. 65.*

A tálminta több darabból áll, de csak oldalán lyukas, belül pedig egy helyen a széle a tojásfűzérrel lemállott, amely különben sem oly éles, mint az előbbi *Tm 30* mintán. A fehér olajos réteg némi nyomai azonban itt is megvannak. A képmező bekarcolt növényszárai, melyek hat felfutó venyigéből ágaznak szét, körülbelül egyforma kis szőlőlevelekben (34) végződ-

nek. Ami üres hely maradt a szárak között, azt a képmező két szembenéző oldalán egy-egy kalapáló férfi (6) foglalja el. Köztük meg mind a két oldalon és ugyanabban a sorrendben egymásután jobbra a ló (27), balra egy nagy nyúl (16) és a foltos szőrű hiéna (14) futnak. Más kisebb képtípus, minők az előbbi mintákon vannak, egyáltalában nem fordulnak elő. A minta magassága 6·5, szájbősége 17·3 cm. *Tm. 32.*

Nagy tálminta, mely téglavörös külsejével elüt azoktól, melyek jobban voltak kiégetve. Ezért a régi törések sem oly élesek, melyeket összeillesztett darabjai mutatnak. Alja lapos volt, de a feneke a kerek bemélyítéssel csonka. Hasonlóképpen ki van törve az oldal falának egy hosszú része. A külső szájszélének kiálló karimája van. A képmező felső szélén tojásfűzér fut körös-körül, melynek tagjai annyira távol állanak egymástól, hogy köztük a pálcikák elfértek volna (53). A felfelé futó indák egyik szárán másféle szőlőlevél (37) van, mint a másikon (39); közben vannak szárak, melyeken egyes szőlőfürtök (47) lógnak. Minden két-két szőlőinda között egy-egy nagyobb figurális alak van elhelyezve, összesen nyolc, de csak négyféle típus fordul elő, mert a női mellkép a magas fejdísszel (2), az ülő Pán hátrakötött kezekkel (7), a szamárfej, melynek pálmája elmosódhatott (8) és a nagyfülű nyúl (16) kétszer, vagyis mindig a két szemközti oldalon ugyanaz a típus szerepel. A legtöbbször az álarcot (9) tették alájuk, egyszer pedig az egyik női mellkép elé és egyszer két szőlőlevél közé a repülő madarat (32). A tálminta magassága 6·8, szájbősége 19·8 cm. *Tm. 60.*

A kész edények között az egyik nagyobb töredék *(T. 15),* mint a 82. ábra is mutatja, pontosan beleillik a fenekével együtt a mintába. A díszítés minden egyes eleme, természetesen ugyanabban a sorrendben, a mintán is következik: a női mellkép a magas fejdísszel, a nyúl, a szamárfejű mellkép és az ülő Pán, köztük pedig a felfutó indák kettős száraikkal és szőlőleveleikkel. Szóval semmi kétség, hogy ezen *Tm. 60* mintából készült.

136. ábra. A tálminta, melynek összeragasztott darabjaiból, mint a *Tm. 23*-nál, szintén csak szájszélének egy töredéke hiányzik, alacsony kerek lábon áll. Feneke, melynek belül kerek bemélyedése van, a közepén át van fúrva. Szájszéle laposra le van simítva. A képmezőt a tojásfűzér alatt, mely különben itt is pálcikák nélkül (53) van, tulajdonképpen a négy álló alak osztja be, melyek közül kettő Victoriát (1) ábrázolja, a másik kettő pedig egy-egy balra néző sisakos katona vagy Mars, amint egyik kezével maga előtt a földre állított kerek paizsot tartja, a másik keze meg a lándzsa felső végét foghatta (3). Ők választják el a négy mezőt egymástól, melyeknek közepét egy-egy futó állat foglalja el: a hátranéző kutya (22), a sörényes oroszlán (12),

melyek balra fordulnak, jobbra a ló (27) és a tüskés hátú vadkan (20), melyet most először látunk. Fölöttük borulnak össze a szőlőleveles szárak, melyek kétfelől a felfelé futó indákból szétágaznak. A szőlőlevelek (40) mellett egyes ágak szőlőfürtökben (47) végződnek. Az is megtörtént, hogy egy kisebb szőlőlevélhez a szárat elfelejtették bekarcolni. Az állatok alatt csak elvétve

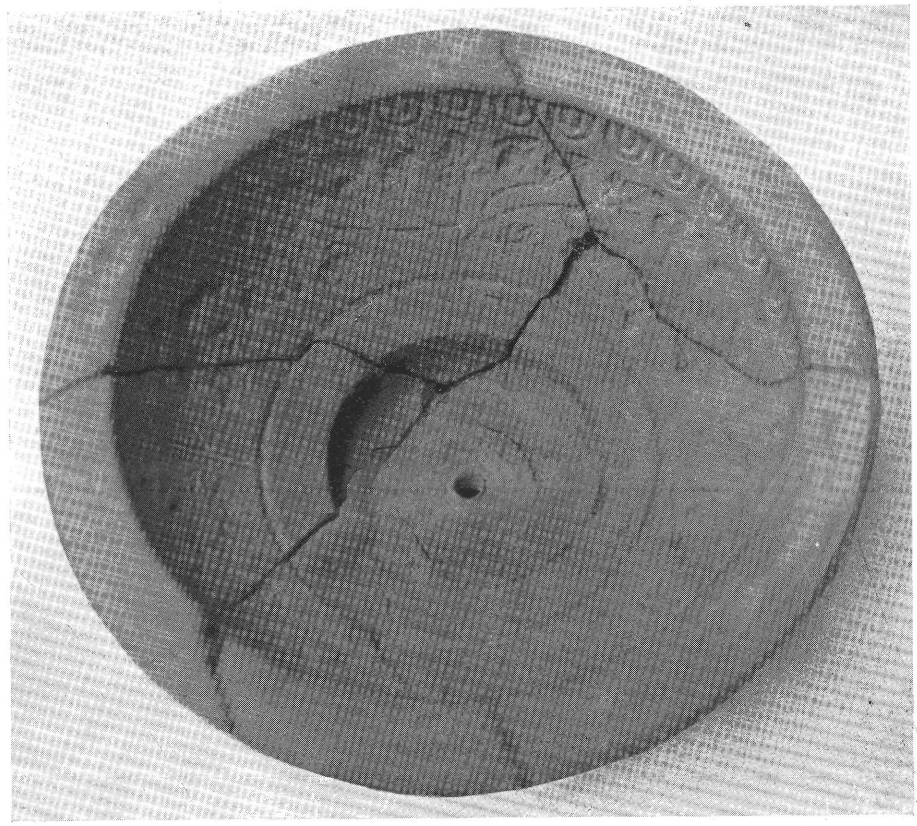

136. ábra.

látunk egyes mellékágakat vagy egészen kis szőlőlevéllel (34) vagy szőlőfürttel (47), azonkívül apró kerek rózsák (62) fordulnak elő: az egyik szakasz alján kettő is, másutt egy-egy és csak a nyúl alatt nincs semmi. Az edénymintа magassága 7, szájbősége 17 cm. *Tm. 25.*

Nagyobb tálminta, mely több darabból hiányosan van összeállítva. Lapos szájszéle, mely ki van csorbítva, kissé kiáll. Alján alacsony, kerek lába van. Feneke, melynek közepe át volt fúrva, kitört. Kerek bemélyedése

magas láb kiformálására szolgált. A képmező felső szélét tojásfűzér zárja le, melynek nincsenek pálcikái (53). A négy ellentétes oldalán egymással szemközt kétszer Victoria (1) és kétszer a harcos alak, illetve Mars (3) áll, mindegyik két felfutó inda között, melyeknek végén egy-egy nagyobb szőlőlevél (40) van. A száraikkal együtt, melyeken kis szőlőlevelek (34) és szőlőfürtök (47) vannak, kétfelé hajlanak és egy-egy futó állatot fogtak közre.

137. ábra.

Az egyik egészen kitört, a túlsó oldalon is csak a szarvas fején álló két agancs látszik (15); épek a nagyfülű nyúl (16) és a hiéna (14) balra, melyek a két szemközti oldalon maradtak meg. A szőlőlevelek között, sőt alább is egyes kis rózsák (62) vannak elszórva. A tálminta különben oly frissnek látszik, mintha nem is használták volna. Magassága 7·5, szájbősége 17·5 cm. *Tm. 37.*

137. ábra. A mintatál darabokra volt törve, melyekből össze van ragasztva, úgy hogy csak a feneke körül maradt egy csorba. Alján alacsony kerek lába

van, fenekén a kerek bemélyedés közepét átfúrták. Laposra simított szájszéle alatt ismét azt a tojásfűzért látjuk, melynek nincsenek pálcikái (53). A képmező négy részre van osztva, de csak a két oldalán, egymással szemközt fut felfelé az egyenes inda, végén egy szőlőlevéllel (40) és abból ágaztak ki a szárak a mellékágakkal. A végükön hol ugyanolyan szőlőlevelek (40), hol a szőlőfürtök (47) vannak. Egészen szokatlan, hogy a másik két oldalon

138. ábra.

egy-egy terebélyes faág (45) áll, melyek két oldalán és a szőlőleveles indák között sűrűn egymás mellett annyi figurális alak talált helyet, ahány csak elfért. Így összekerültek az egyik helyen a kalapáló férfi (6) és tőle balra a kecske (21), amint itt először fordul elő, fölötte a kakas (31) és a guggoló nyúl (18). A faág másik oldalán Victoria (1) és tőle jobbra egymás fölött két kis kutya vagy medve (24). A szemközti faágtól balra ugancsak Victoria (1), előtte a medve (24), alatta a kakas (31), meg a kis nyúl (18), míg a jobb oldalán szintén a kalapáló ember (6), előtte feljebb a kakas (31) és köztük a kecske (21) a kis nyúllal (18). A tálminta magassága 7·5, szájbősége 16 cm. *Tm. 28.*

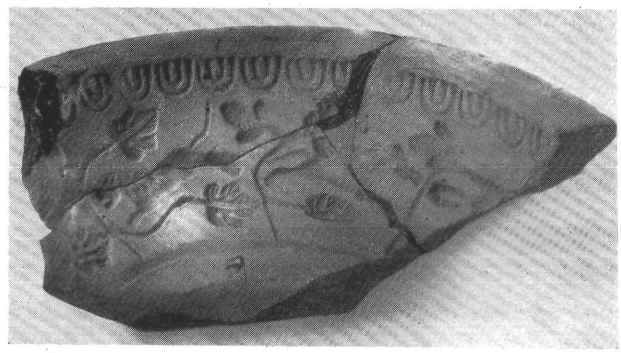
138. ábra. A tálminta szinte épnek mondható, oly pontosan illenek össze a darabjai, melyekre összetört. Kerek talpa, melyen áll, még magasabb, és ezért sokkal magasabb lehetett a kész edény lába is, melynek közepén átfúrt kerek bemélyedését a minta fenekén látjuk. A tojásfűzér a laposra lesimított szájszéle alatt annyiban más, hogy egyes tagjai között csak az elválasztó pálcikák alsó végéhez tartozó bojtok vannak benyomva (54), de helyenként azok is hiányzanak. A képmezőt az alsó vonalából kiinduló indák nyolc szakaszra osztják, de többnyire magasan ágaznak kétfelé, hogy elég hely maradjon, hová a figurális képtípusokat lehessen benyomni. Lejjebb csak egyes rövidebb oldalágak vannak, melyeken ugyanazon szőlőlevelek (40) és szőlőfürtök (47) vannak, mint fönn. Így aztán mindegyik szakaszba egy-egy nagyobb futó állat képe kerülhetett, kétszer jobbra a ló (27) és egyszer ugyanabban a szakaszban utána a szarvas feltűnő nagy agancsaival (15); egy másik szakaszban balra látjuk az oroszlánt (12) futni és mindjárt mögötte Victoria (1) jól ismert alakja áll. Ugyanaz az oroszlán még egyszer fordul elő. Két másik szakaszban egy-egy nagy lófejű, de nem síma, hanem szőrös testű állat (vadkan) látható (19), végül egy-egy szőrös, de kisfejű állat (hiéna) fut balra (14) és mindegyik alatt jobbra még egy-egy kutya (25), alattuk pedig egy-egy guggoló nyúlacska foglalt helyet. Amint látjuk, ezen állatok a szarvas kivételével párosával fordulnak elő és úgy vannak elosztva, hogy azok, melyek egyformák, mindig a tál két szemközt álló szakaszában vannak, úgy hogy a díszítésben mégis bizonyos rendszer mutatkozik. A minta magassága 10·5, szájbősége 19 cm. *Tm. 34.*

139a és b. ábra. Tálminta, amely, mint az éles törései is mutatják, keményre volt kiégetve, és világossárga színével különbözik azoktól, melyek téglavörösök. Két különálló része maradt fenn, melyek egyenként 3—3 darabból vannak összeragasztva. Külső szájszéle alatt az oldala kifelé hajlik. A keskeny képmezőt fölül a tojásfűzér (53) — pálcikák nélkül — szegélyezi, alul egy erős hornyolat választotta el a fenekétől, melynek kerek bemélyedéséből csak a széle látszik. A díszítést egyes felfutó indák tagozzák, melyek, éppúgy mint egészen rendetlenül elágazó száraik, erősen be vannak mélyítve. Hasonlóképpen mélyen vannak benyomva egyforma szőlőleveleik (40) és szőlőfürtjeik (47), amelyek közé egy sorban elhelyezve látjuk a futó állatokat, de úgy, hogy mindig az indák elválasztják. A legtisztábban, mert mélyen vannak benyomva, látszik a balra rohanó oroszlán (11) és szomszédságában jobbra a ló (27). A másik darabon (b) balra a nagyfülű nyúl (16) és tőle balra, vele szemben a szarvas két faágas agancsával (15). Magassága 7·5, szájbősége 22 cm. *Tm. 66.*

Tálminta töredéke, síma szájszéle alatt az élesen benyomott tojásfűzér-

rel, pálcikák nélkül (53). Az oldal falából fennmaradt részén két fél szőlőlevél (41), az egyiknek szárától jobbra egy balra futó oroszlán (11), balra a szarvas feje a kettős aganccsal (15). *Tm. 40,7.*

140. ábra. Tálminta, mely több összeragasztott darabból áll, a feneke azonban félig ki van törve, és nem lehet tudni, hogy átfúrva volt-e. Annyit látni, hogy alján kerek lába volt és hogy a fenék kerek bemélyedésének a kész edényen is egy magas láb felelt meg. Szájszéle alatt egyszerű tojás fűzér — pálcikák nélkül — szegélyezi a képmezőt, melyet alul egy körben futó hornyolat zár le. A díszítés beosztása annyiban más, hogy csak a képmező két ellentétes oldalán nő ki a szőlőtő egyenesen felfutó indája, amelyből, mint a fa ágai, kétfelé indulnak ki az egyenes szárak. Az egyik oldalán legfölül vannak a szőlőfürtök (47), alatta az egész (40) és legalul a fél (41) szőlőlevelek. A másik szemközti oldalon össze-vissza vannak a szőlőlevelek és szőlőfürtök, a fél szőlőlevelek pedig hiányzanak. Így a képmező két részre oszlik, melyeket különböző figurális képtípusok díszítenek. Ezek elrendezése is nagyjában megegyezik mindkét oldalon. Középen ül Pán hátrakötött kezekkel (7), előtte pedig áll és vele szembe néz a kecske (21). Velök egy sorban mindkétfelől egy-egy négylábú állat fut, csakhogy míg az egyik oldalon balra a nagyfülű nyúl (16) és az oroszlán (11), addig a túlsó oldalon a szarvas két nagy agancsával (15) és a hiéna (14) fordulnak elő. Ezeken kívül mindegyik oldalon egyszer az oroszlán fölött, másszor a szarvas

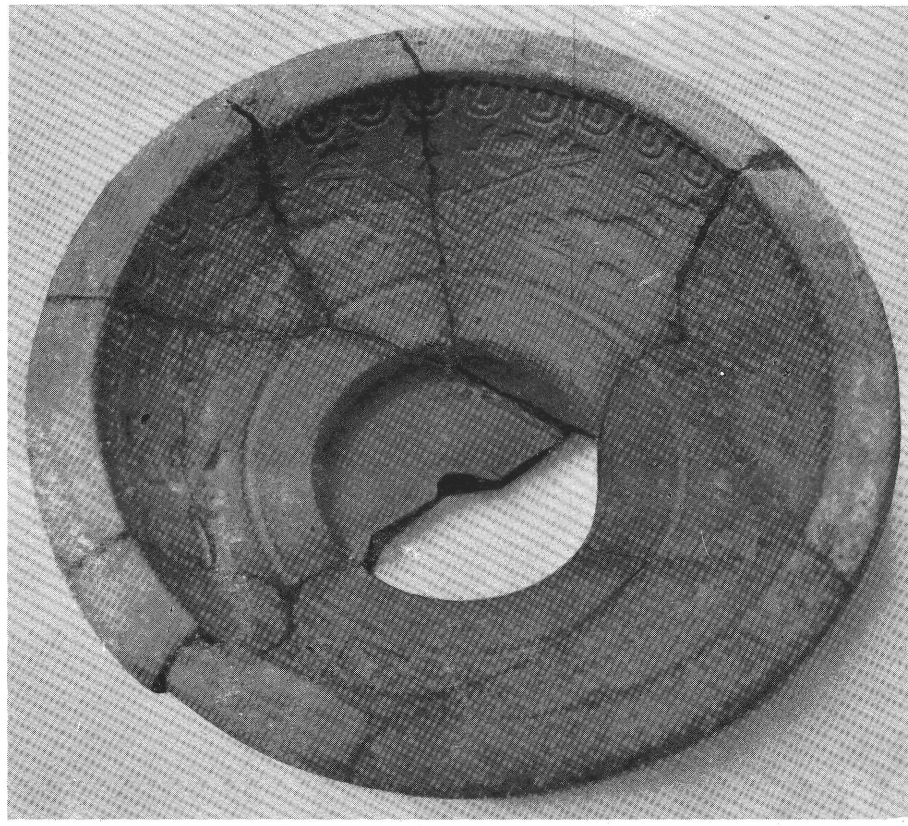
139 a. ábra.

139 b. ábra.

fölött látható egy-egy kakas (31). A kis apró nyulak (18) az egyik oldalon alul a futó állatok alatt, ellenkező oldalon fölöttük guggolnak. A tálminta magassága 7·5, szájbősége 17 cm. *Tm. 33.*

Tálminta fele, mely több darabból van összeragasztva. Külső szájszéle kissé kiáll és lapos hornyolat választja el kidomborodó oldalfalától, melynek

140. ábra.

alsó részén a korongtól származó körvonalak látszanak. Alja lapos volt, míg fenekén a kerek bemélyedés közepe kidúdorodott. A képmező felső szélét a tojásfűzér díszítette, pálcikák nélkül (53). A négy ellenkező oldalán egy-egy leveles kandeláber (52) külön lábakra állítva emelkedett és tetején álarcot (9) tartott. A negyedik kandeláber egy oda nem illeszthető töredéken maradt meg. Köztük egy-egy inda felfelé futó szárain egyforma szőlőlevelek (35) vannak, míg egyik oldalán a szőlőfürt (47) lóg lefelé, a másikon pedig egy kis

vízimadár áll (28). A tálminta, melynek világossárga színe van, 6 cm magas, szájbősége 17 cm. *Tm. 61.*

A kész edény töredéke *(T. 95)*, melynek képét a 92. ábra mutatja, nem nagy ugyan, de elég a kandeláberek lábait látni és kétségtelenné válik, hogy mintánkból készült, amint ezt különben a dekoráció röbbi részlete is bizonyítja.

141. ábra.

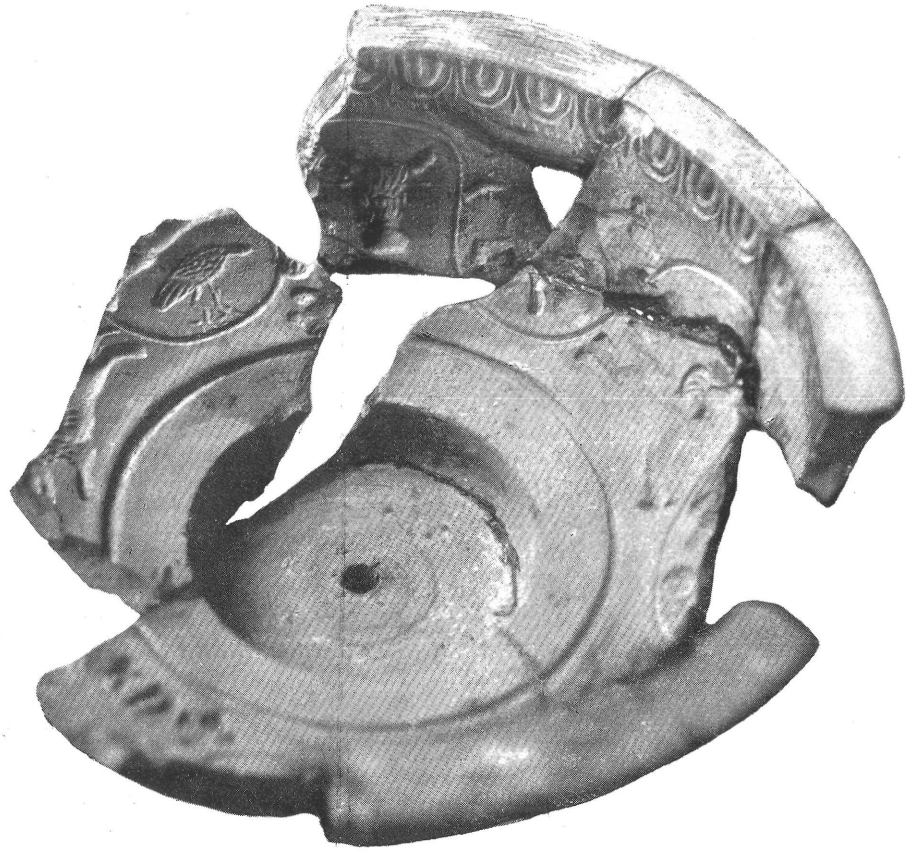
141. ábra. A tálminta a többinél nagyobb és három darabra tört, melyek azonban pontosan összeillenek. A feneke egészen ép, alján lapos, belül a kerek bemélyedésben, melynek közepe nincs átfúrva, még meglátszik, hogy korongon készült. A tojásfűzér egyes tagjai az elválasztó pálcikák nélkül sorakoznak egymás mellé (53). A hullámvonalas indából, mely oldalán körben fut, felfelé csak egyes szárak ágaznak ki, melyeken kis szőlőlevelek (34) vannak. A szőlőfürtön (47) kívül egyetlenegy nagyobb levél (37)

van köztük. Ugyanezek a szőlőlevelek töltik be az inda hajlásait lefelé is, de alattuk még elég szabad hely maradt, melyet a figurális képtípusok sora elfoglalhatott. A két szemközt álló álarc (9) közé mindegyik oldalon négy-négy futó állatalak került. Ezek maguk is akként vannak elosztva, hogy ugyanaz az állat kétszer egymással szemközt helyezkedik el. Így tehát a képmező mindkét felén előfordul ebben a sorrendben: az oroszlán (12), a hosszúfülű nyúl (16) és a hiéna (14) balra, jobbra a vadkan (20). A mintát, úgy látszik, más készítette, mint aki a kis nyulat és repülő madarat szerette, mert, bár ezek számára itt is bőven jutott volna hely, hiányzanak. A tálminta magassága 7·5, szájbősége 19·4 cm. *Tm. 17.*

Nagy tálminta, mely több darabra tört és már hiányosan volt összeállítható. Az oldalfala három helyen is csonka. Feneke, melynek alján alacsony kerek láb van, nincs átfúrva, hanem a kerek bemélyedésének közepe púpos. A képmezőt fölül tojásfűzér szegélyezi, melynek nincsenek pálcikái (53), alul körben futó hornyolat zárja le. A hullámvonalas indából, mely a közepén köröskörül megy, ágaznak ki a szárak, melyeknek egy-egy nagyobb szőlőlevele (39) kétszer a hajlások tetején jobbra hajlik, kisebb levelei (34) vagy szőlőfürtjei pedig balra néznek. Köztük egy-egy szőlőkocsány emelkedik. Egy nagyobb szőlőlevél (39) és kis levelek (34) vagy szőlőfürtök (47) vannak más szárakon is és az inda hajlásaiban ágaznak szét. Ezek mellett mindegyik hajlásban fönn egy-egy futó állat, úgymint kétszer szemközt egymással a hosszúfülű nyúl (16) és még egyszer a hiéna (14) látható; ellenben alul a két szemközti oldalon kétszer a ló (27) van, a másik két oldalon egy-egy vízimadár (29) áll és mindig mellettök balra egy-egy álarc (9) foglal helyet. Nem hiányzanak a kis guggoló nyulacskák (18) sem, melyek négyszer, szimmetrikusan elosztva, legalul találhatók. A tálminta magassága 7·5, szájbősége 20·2 cm. *Tm. 42.*

Egy nagyobbfajta tálminta darabjai, melyek annyira összeállíthatók voltak, hogy oldalfalának nagyobb felét kiteszik. Kívül a szájszéle alatt lapos horony futott köröskörül, belül a tojásfűzér vonul, melynek pálcikái hiányzanak (53). A képmező közepén ment a hullámos inda, melynek fölfelé és lefelé egyformán kiágazó szárain egy-egy nagyobb szőlőlevél (39) mellett kis szőlőlevelek (34) vagy szőlőfürtök (47) vannak. Éppúgy minden hajlásban, az inda mindkét oldalán talált helyet egy-egy futó állat, melyek közül fent felismerhető balra a hiéna (14) és a hosszúfülű nyúl (16), alul jobbra a ló (27). A minta puhára van kiégetve és épp azért a repülő madár (32) és a guggoló nyúlacska (18) is elmosódva látszanak az inda két oldalán elszórva. A feneke ki van törve, de alján a kerek lábának egy része még megvan. A tálminta magassága 8·5, szájbősége 20·5 cm. *Tm. 68.*

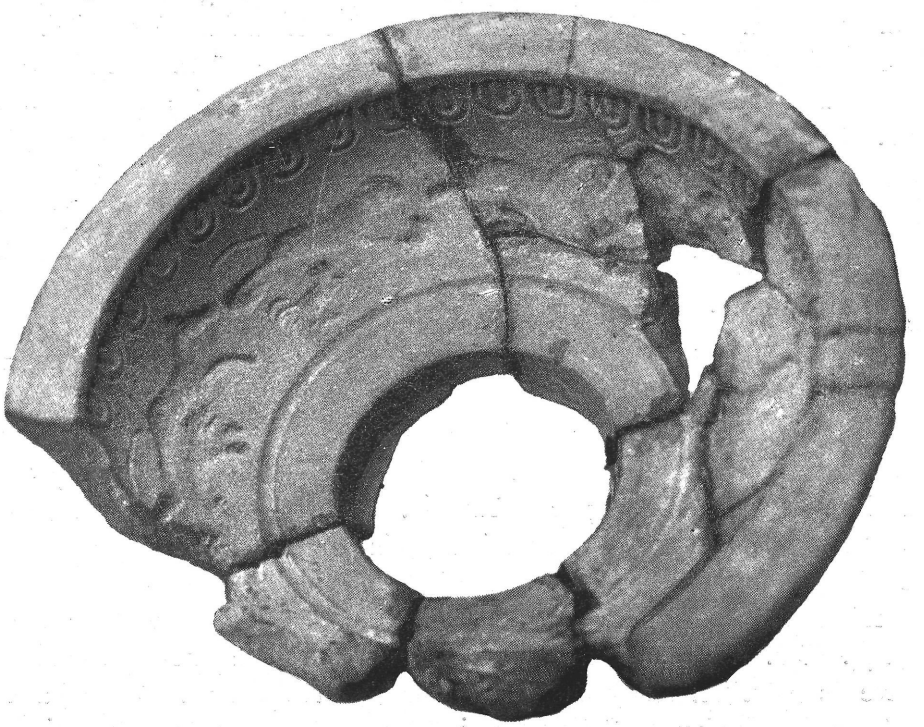
142. ábra. Tálminta, mely magas kerek lábával úgy néz ki, mint egy talpas csésze. Fenekén nagy, kerek bemélyedés van, melynek lapos közepe át van fúrva. Oldalfalának nagyobb fele csonka, a meglevő részei több darabból vannak összeállítva. Külső kidomborodó oldalfala fölött a síma szájszél karimája erősen kiáll. Belül a keményre égetett alapon még elég élesen és

142. ábra.

tisztán érvényesül a díszítés minden részlete. A képmező tojásfűzére (55) annyiban magában áll, hogy a pálcikák csak vékony vesszők, melyek a tojástagok között nem mennek föl egészen a száj széléig; a gyöngysor is alatta rézsutosan egymás mellé rakott pontokból áll. A díszítés annyiban más, hogy a képmezőt egész szélességében egy indaszár magas és körülbelül egyforma széles hullámhajlásai tagozzák ugyan, de amennyire még látni, annak nem lehetett olyan gazdag szőlőlevéllombozata, mint az a többi tálmintákat jellemzi.

Csak legfeljebb egy-egy szárán volt egy szőlőlevél vagy szőlőfürt. Különben majdnem kizárólag figurális alakok fordulnak elő, melyek mindegyik hajlásban változnak és csak az egyikben áll magában az ökörfej (10), melyet sehol másutt nem találtunk, de amelynek, mint látni fogjuk, a bélyegzője megkerült. Egy másikban is az álló harcos alakja (3) mellett csak két felfelé repülő madár (32), egymás fölött látható. A többi hajlásban azonban részben vagy egészben felismerhető a két nagyobb képtípus, melyek egymás mellett fog-

143. ábra.

lalnak helyet. Csak egyszer áll, mint másutt is látni, alul az indán a vízimadár (28) és fölötte volt a futó állat. Rendesen alul helyezték el a futó állatokat. Így egyhelyütt az elmosódott hosszúfülű nyúl (16) van alul és fölötte a kakas (31), amely mégegyszer szintén fönn látható. Egy másik hajlásban a balra rohanó oroszlán (11) fölött a tipikus kecske (21) áll. Hasonlóképpen alul látjuk ugyancsak az oroszlánt másodszor is. Végre az egyik hajlásban annyiban megfordítva van a dolog, hogy fölül fut jobbra a ló (27) és alája tették a kis kutyát (25), de az is jobbra szalad. Amint látjuk, nemcsak a tálminta anyaga jobb, hanem a dekorációnak hullámvonalas indaszára a túlyomó

képtípusokkal legalább is annyira elüt, hogy bajosan készíthette ugyanaz, aki a többi közönséges tálmintákat gyártotta. A tálminta magassága 9·5, szájbősége 18·7 cm. *Tm. 43.*

143. ábra. Tálminta, mely darabokra tört és össze van ragasztva. Oldalfalának egy része azonban hiányzik, hasonlóképpen kitört fenekén a kerek bemélyedés egész közepe, úgy hogy alján csak a kerek láb széle maradt meg. Szájszélének kiálló pereme van, mely az oldalfalából kifelé hajlik. A képmezőt fölül a tojásfűzér (53) — pálcikák nélkül — szegélyezte, alul pedig körben futó hornyolat választja el a síma sávtól, mely a fenekéig terjed. Ami a díszítését különösen érdekessé teszi és leginkább megkülönbözteti, az hogy egyáltalán nincsen szőlőindadísze, hanem csak figurális alakjai vannak. Az egyik oldalán Victoria (1) áll jobbra, és úgy látszik, hogy annak a képsornak a közepét képezte, mely tőle jobbra és balra körben futó állatokból állott. Jobbra már csak a nagyfülű nyúl (16) látszik félig-meddig, fölötte pedig, hogy az üres tér mégis kitöltve legyen, a kis kakas (31). Balra a nagyfejű vadkan (19) lehetett, fölötte meg egymás mellett a kis guggoló nyúl (18) és az álarc (9). Tovább jobbra a szarvas az agancsokkal (15), a nősténynyoroszlán (12) és a ló (27) teljes alakjai következnek, mindegyik jobbfelé futva. Ezek fölött azonban a tér üresen maradt, ellenben alattuk látható a guggoló nyúlacska (18), a kakas (31) és a kis kutya (25), sőt tovább mégegyszer a kakas (31), mely fölött a futó állat elveszett. A tálminta legalább 7·5 cm magas lehetett, szájbősége 17 cm. *Tm. 64.*

Az magábanvéve, hogy ezen mintán minden növényi díszítmény hiányzik, eléggé mutatja, hogy az idevaló képtípusokat a helyi indás stílustól menynyire függetlenül, inkább az idegen mintákat követve, fel lehetett használni.

144. ábra. A mintatál nem maradt épen, de sokkal keményebbre volt kiégetve és ezért belül alig látszik, hogy több darabból van összeragasztva. Mindössze a feneke lyukas. Szájszéle a kiálló peremével gondosan le van simítva, fenekén is a kerek bemélyedés magas lábnak felel meg, pedig alja kívül lapos. Közepén csak félig van átfúrva. A tojásfűzérben, mely az alatta végighúzódó pontsorral a képmező felső szegélyét alkotja, a pálcikák kissé ferdén állanak és lefelé buzogányalakúak (56), amint ezt még csak azon a mintán (*Tm. 40, 1*) látjuk, mely a Drag. 30-as alakot mutatja. Mindenesetre még érdekesebb a képmező díszítése. A szőlőindás beosztás eltűnik és helyét olyan kompozíció foglalja el, minővel a külföldi terrasigillatákon találkozunk. A képmezőt ugyanis felfelé álló csavart oszlopok (48) osztják nyolc szakaszra (Metopenstil), melyek akként váltakoznak, hogy amelyeknek egyforma formájuk van, mindig a fal két ellenkező oldalán egymással szemben ismétlődnek. Az oszlopok között négy

mezőben nagy körök (49) vannak, melyek dupla vonalakból állanak és a közepüket mindig egy-egy balra futó nyulacska (17) tölti ki, míg alattuk két csavart pálcatag (49) kétfelé elhajlik. A többi négy mezőben ellenben az oszlopok gyűrűs tetejéről váltakozva hol egy-egy levélfűzér (48) lóg le és fölöttük ismét az előbbi nyulacskát látjuk, alattuk pedig egy-egy nagyobbfajta szőlőlevelet két alulról szétágazó inda közé foglalva (48), hol meg egy-egy vonalpár indul ki vízszintesen és szintén félkörívet ír le (50), melyben

144. ábra.

két karika között egy merőlegesen fölfelé repülő madárnak látszó alak (33) foglal helyet, míg az egyik félkörív alatt egy jobbra futó ló (26), a másik alatt hasonló jobbra futó állat (kutya, 23) látható. Nem is ezek vagy akár a nyúlacska, melynek a bélyegzője megvan, az idegenből vett motívumok, hanem az egész dekorációnak stílusa az, mely mintánkon utánzásra talált. A minta magassága átlag 8·5, szájbősége 18 cm. *Tm. 24.*

A legtöbb minta, 21 darab, mint látjuk, a képmező felső szélén tojásfűzérrel van díszítve, és ezek között van a legtöbb változatosság úgy a technikai előállításban, mint a díszítésben.

A közönséges téglavörös színűek mellett vannak olyanok, melyeknek agyagja a kiégetés után is szürke maradt; a legvilágosabb a *Tm. 66* minta, a többiek *(Tm. 33, 43, 64, 24)* színe fokozatosan átmegy a vörösbe Formájuk is különbözik, amennyiben köztük találjuk a legmagasabb lábú mintát *(Tm. 34)*, mely kiálló peremével a talpas vázához hasonlít (98. ábra). Ugyanilyen éles profilja van a *Tm. 24* minta szájszélének. Már ezek a különbségek is azt mutatják, hogy a tojásfűzérminták több műhelyből származhatnak és hogy ezért díszítésük sem lehet egyforma.

A tojásfűzér, mely a külföldi edények sajátossága, előfordulhat mintáinkon a nélkül, hogy ezek a képmező díszítését is átvették volna idegenből. Sok mintán a felfelé futó és a hullámos indadíszítés csakugyan egészen olyan, mint azokon a mintákon, melyeknek nincs tojásfűzére. A szőlőlevelek például ugyanazok a szívalakúak, melyek az idevaló stílusra oly jellemzők, sőt a minták vörös színe is annyira azonos, hogy ahol a minták tojásfűzér nélkül készültek, ott készülhettek ezek a tojásfűzéres minták is.

Csakis a tojásfűzéres minták között vannak azonban olyanok is, melyeken a széles, csipkézett szélű levelek kettős középerezetükkel (40 és 41) oly sajátságosak, hogy mintáik *(Tm. 29, 28, 34, 66, 40, 7, 33)* külön csoportba foglalhatók és talán külön műhelyből is valók. Ezek azok a minták, melyeken a felfutó indák sincsenek hullámosan bekarcolva, hanem a szárak egyenesek és mint a *Tm. 29, 28*, sőt a *Tm. 34* mintákon látni, a szőlőtők egyenes középső szárukkal osztják a képmezőt szakaszokra; a *Tm. 28* mintán nem is szőlőtők azok, hanem faágak (46), a *Tm. 33* mintán pedig ugyanilyen faágak végén vannak a szőlőlevelek és szőlőfürtök. Viszont a *Tm. 61* minta, melyen a kandeláberek szolgálnak a képmező tagozására, a helybeli dekorációt mutatja és attól legfeljebb a tojásfűzér különbözteti meg. A *Tm. 25* és *37* mintákon előforduló rozetták is láthatók ugyan más mintákon, melyek dekorációja a helybeli stílust mutatja, de nemcsak a beosztásuk egyforma, hanem ugyanaz a harcos alakja mind a két mintán, mintha csak ugyanattól a kéztől származnának.

Ellenben jellemző az idegen hatásra, hogy éppen a tojásfűzéres minták között van *Tm. 29*, melynek tisztán növényi dekorációja van, másfelől a *Tm. 64* minta, melyet meg csak figurális alakok díszítenek. Mégis a legnagyobb eltérés abban mutatkozik, hogy köztük fordul elő a *Tm. 43* minta, mely éppen olyan talpas, mint a *Tm. 34* minta és a többinél gondosabb munka, de ami a fődolog, az inda szabályos hajlásaiban mindig egy-egy figura fordul elő. Még határozottabban emlékeztet a külföldi példákra (félkörök Ludowici V, KB. 5, 7, 8 és síma körök u. o. K. 92—108) a *Tm. 24*

minta, melyen az egész dekoráció olyannyira idegen, mintha külföldről hozott mintával volna dolgunk. Pedig ennek is itt kellett készülni, amint a szaladó nyulacska mutatja, melynek bélyegzője megvan, továbbá a két futó állat, sőt a szőlőlevelek is, melyek a honi ízlésű mintákon levőkkel egészen megegyeznek.

A tálmintáknak általában nem szokott talpuk lenni, hanem lapos fenekük van, mint a *Tm. 24* mintán, és az legfeljebb vastagabb, hogy a kerek bemélyedés a kész edény lába számára befelé nyomható legyen. Mégis előfordul, hogy a mintának is kiálló kerek talpa lehet, hol magasabb, hol alacsonyabb. De ilyenek *(Tm. 29* és *Tm. 34)* csak a tojásfűzéres minták között vannak.

A kész tálak töredékei között *T. 15* a *Tm. 60*-as és *T. 95* a *Tm. 61*-es mintákból valók.

*

Mint a tojásfűzér, éppoly jellemző motívum lehet a csoportosítás szempontjából a *levélkoszorú,* mely a tojásfűzér mellett *(Tm. 40, 6)* vagy a nélkül legtöbbször a képmező alján *(Tm. 8, 2, 10, 11, 14, 40, 8)* fordul elő, de a tojásfűzért is pótolhatja *(Tm. 67, 40, 4)*.

Tálminta töredéke a képmező egy részével, melynek az az érdekessége, hogy felső szélén a tojásfűzér pálcikák nélkül (53) látszik, alján pedig a levélkoszorú a lekerekített szélű leveleivel fordul elő (58); köztük futott a hullámvonalas inda, melyből fölfelé ágazik egy nagyobb (35) és egy kisebb (34) szőlőlevél, alatta is a hajlásban ugyanaz a nagyobb szőlőlevél van zegzugos száron és mellette állott a vízimadár (29), melynek még a lábai és farkának hegye látszanak. *Tm. 40, 6.*

145. ábra. A tálminta fentartása, eltekintve lapos aljának egy kis repedésétől, hibátlan. A száj külső széle alatt egy keskeny hornyolat fut körös-körül, mely, úgy látszik, azoknak a tálmintáknak sajátossága, melyeknek képes mezejét alul levélkoszorú zárja le. Itt azonban a levelek hosszúkásak és felső szélük le van kerekítve (58). A fenék a kerek bemélyedésen belül körben kiemelkedik és közepe púpos. Átfúrva nincsen. A felfutó indák ez egyszer egészen balra vannak hajlítva, arra mennek száraik is addig, míg beborítják a négy mezőt, melyekre a díszítés osztva van. Kétféle szőlőleveleik vannak, hol kisebbek (34), hol nagyobbak (39). Jobbra legfeljebb rövid szárakon látunk egy-egy kis szőlőlevelet (34) vagy szőlőfürtöt (47). Egyszer fordul elő a bekunkorított végű kacs is. A figurális alakokat az indákon kívül még egy-egy lelógó szőlőfürt választja el egymástól. A képmező négy ellenkező oldalán egy-egy vízimadár (29) áll. A balra néző női mellkép magas fejdíszé-

vel (2) és a szamárfejű mellkép a pálmával (8) párosával fordulnak elő, szintén a képmező két ellenkező oldalán elosztva. A tálminta magassága 6·8, szájbősége 15·3 cm. *Tm. 8.*

146. ábra. A tálminta négy darabból van ugyan összeragasztva, más hibája azonban nincsen. Kerek alja lapos, feneke a kerek bemélyedéssel, melynek

145. ábra.

közepe kissé púpos, nincs átfúrva. A képmező alsó szélén egy levélkoszorú (59) fut köröskörül, mely hasonlít ahhoz, melyet mégegyszer a *Tm. 8* tálmintán láttunk. Csak az egyes levelek kisebbek és mélyebben vannak benyomva. Fölötte a képmező díszítése annyiban egységesebb és egyszerűbb, hogy a hullámvonalas inda szőlőlombozatán kívül legfeljebb egy-egy fölfelé repülő galambot (32) találunk. Minden egyes hajlásban úgy fölfelé, mint lefelé egy-egy nagyobb szőlőlevél (39) ül a szár végén, a többi szárakon szőlőfürtök

(47) vagy kis szőlőlevelek (34) vannak és csak az inda végén levő szőlőlevél (38) nagyobb. A tálminta magassága 5·5, szájbősége 15·0 cm. *Tm.* 2. 147. ábra. Tálminta, oldalán és fenekén alig észrevehető repedéssel, máskülönben épnek mondható. Szája körül belső széle kissé kiáll, kívül egy lapos hornyolat választja el az oldalfalától. Lapos alján a korong körei lát-

146. ábra.

szanak, melyeknek középpontja azonban nincs átfúrva. A fenekén belül a kerek bemélyedés közepén a korong forgásától kis púpocska maradt. A képmező alján, az alsó vonal fölött egy levélkoszorú fut körben, háromszegletes, széles levelei három sorban csatlakoznak egymáshoz (61). Belőle indulnak ki az indák, melyeknek szétágazó szárai a száj széle alatt egyforma kis szőlőlevelekben (35) végződnek. A képmező két ellenkező oldalán egyfelől a kecske (21) áll, másfelől a kecskelábú Pán ül hátrakötött kezeivel (7);

ezek még két indaszár közé vannak foglalva, de a többi indákat úgy karcolták bele utólag, hogy nem voltak sok tekintettel a futó állatokra, úgy hogy a hátranéző kutya (22) lábait elől és hátul átmetszik. Vele egy sorban egyfelől a hiéna, másfelől valamivel feljebb az oroszlán (mindkettő balra), míg a képmező ellenkező oldalán a középen jobbra a ló, (27), kétfelől megint a hiéna (14) és oroszlán (12) balra szaladnak, mindegyik két inda között.

147. ábra.

Még lejjebb, többnyire alattuk előfordul négyszer a kis guggoló nyúl (18) és kétszer a repülő kis galamb (32), amely fönn a levelek között is háromszor feltűnik. A minta magassága 6·2, szájbősége 16·5 cm. *Tm. 10.*

148. ábra. A tálmintának nincs semmi hibája. Külső szájszéle alatt lapos hornyolat látszik, mint a *Tm. 10* mintán. Lapos alján és külső oldalfalán köröskörül futó vonalak a korong használatát mutatják. Belül a fenék kerek bemélyedésében, melynek fölfelé púposodó közepe nincsen átfúrva, szintén

megvannak a korong nyomai. A képmezőt alul a körvonal fölött levélkoszorú (61) zárja le, melynek levelei a háromszögű nyílvégekhez hasonlítanak. A felfutó indák között, melyeknek szétágazó szárai kétféle szőlőlevelekben (35 és 37) végződnek, nyolc futó állatot látunk, melyek párosával fordulnak elő.

148. ábra.

Ezek, úgymint a ló (27), a hátranéző kutya (22), az oroszlán (12) és a hiéna (14), ugyanabban a sorrendben következnek egymásután a képmező két ellenkező oldalán. A két oroszlán alatt szemben egymással egy-egy álarc (9) néz. Az egyik kutya alá egy szőlőlevél került, míg a többiek alatt egy-egy kis nyulacska (18) guggol. A tálminta magassága 6·5, szájbősége 16·5 cm. *Tm. 11.*

A mintából készült tálnak egy kis darabja *(T. 74)* került meg.

149. ábra. A tálminta négy darabból van összeragasztva, de egyik oldalán hézag maradt. Azért törékenyebb és a díszítmények kopottabbak rajta, mert nincs keményre kiégetve. Mint az előbbi tálmintán, ezen is a száj széle alatt kívül lapos hornyolat van. Alja lapos, feneke nincs átfúrva. Körülbelül ugyanaz a levélkoszorú is (61), mely az alsó körvonal fölött, a képmező alján körös-

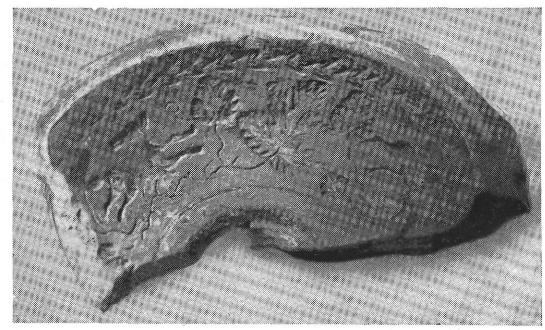
149. ábra.

körül megy. A dekorációja sem különbözik nagyon; még leginkább abban tér el, hogy csak négy felfutó indája van, melyeken alig van szőlőlevél. Ezért száraik messzire szétágaznak, hogy a végükön levő szőlőlevelek (35) összeérjenek. Lefelé ágazó szőlőlevelek egyáltalán nincsenek. Másrészt a futó állatok, melyek kettesével vannak egymás mellett két indaszár között, ismét azok közül valók, melyeket az előbbi mintán láttunk. Hiányzik a kutya, ellenben

a hiéna (14) négyszer fordul elő és úgy vannak elosztva, hogy kettő-kettő egymás mellett van. A ló (27) és oroszlán (12) kétszer kerültek egymás-mellé. Az ürességen, mely ezt a díszítést jellemzi, nem sokat segít, hogy az egyik hiéna és az egyik ló alá a kis guggoló nyúlacskát tették. A tálminta magassága eléri a 7 cm-t; szájbősége 17 cm. *Tm. 14.*

Tálminta oldalfalának darabja, a képmező alján a hegyeslevelű koszorúval (61), közepén a hullámos inda, melynek szárain kisebb (35) és nagyobb (37) szőlőlevelek vagy szőlőfürtök (47) vannak. Alatta a hajlásban a balra futó hiéna (14) és mögötte az álarc (9). *Tm. 40, 8.*

150. ábra. Egy kis tálminta nagyobb darabja, mely az oldalfalából való. Lapos szájszéle körül kiálló karimája volt. A képmezőt fölül koszorú szegélyezi, mely nem látszik oly durvának, mert hegyes levelei egyformán keskenyek (60). A közepén egy nagy szőlőlevél (43) díszlik, melynek szára vízszintesen kúszik és apró kocsányokkal van ellátva. Belőle ágazik fölfelé egy rövidebb szár, melynek végén nagyobb szőlőlevél (37) van. Egy másik felfutó szára szőlőfürtben (47) végződik és köztük jobbra egy kutya szalad hátrafordított fejjel (22). Ugyanígy látjuk jobbra egy másik vékony indaszár fölött, melynek egyik ága egy nagyobb (37), a másik egy kisebb szőlőlevelet (35) tart, a jobbra futó lovat (27). A tálminta 6 cm magas lehetett, szájbősége 14·5 cm. *Tm. 67.*

150. ábra.

Egy másik tálmintatöredéken ugyanezt a levélkoszorút (60) látjuk és alatta egyes csonka szőlőleveleket. Belső felületén még megvannak a fehér átfestés foltjai, melyek az előbbi tálmintán hiányzanak. *Tm. 40, 4.*

A külföldi tálakhoz hasonlóan nálunk is látjuk, hogy a tojásfűzéren kívül a képmező aljára levélkoszorút tettek. A *Tm. 40, 6* mintán a koszorú levelei éppúgy le vannak kerekítve, mint az idegen tálakon, de a szőlőindák levelei szívalakúak, minők már az idevaló ízlésű edényeken láthatók.

A tojásfűzér azonban egészen el is maradhatott *(Tm. 8, és 2)* és csak azokon a mintákon *(Tm. 10, 11 és 14)*, hol hiányzott, látjuk a képmező alján a levélkoszorú egy másik formáját a háromszögű levelekkel, melyek idegen edényeken (pld. Rheinzabernben) ismeretlenek. Hogy mennyire hozzátartoztak

ezek az idevaló stílushoz, mutatják az indák kisalakú szőlőlevelei és a négylábú állatok, amint másutt nem fordulnak elő. Ugyanez a levélkoszorú más változatban látható a *Tm. 67, 40,4* mintákon, de nem alul, hanem a tojásfűzér helyén, és más a díszítés is, vékony szőlőindáival és kocsányaival. A két minta díszítésében mégis annyi különbség van, hogy mindegyik másmás kéztől származhatik.

*

Az eddigi edénymintákon nem láttunk bélyeget, mely azok készítőjét megnevezte volna. Éppúgy hiányozhatott a kész edényeken, de ha előfordult, annak a mintának is meg kellett lenni, amelyből az edényt vele együtt kiformálták. Ugyanakkor nyomták be ugyanis a mintába, mint a képtípusokat, és szintén homorú volt, hogy mint a képtípusok domborúan jelentkezzék a a kész edényen. Nagyon természetes tehát, hogy ugyanaz a *Pacatus*, akivel a dunaszekcsői és eszéki táldarabokon találkoztunk (109. és 110. ll. 94. ábra), a tálmintákon is megvan. Öt ilyen Drag. 37-es tálmintánk van, melyeknek különböző díszítése van ugyan, de éppen azért tanulságosak, mert maga a rajtuk levő bélyeg bizonyítja, milyen volt Pacatus stílusa és milyen képtípusokat használt. Ezek a Pacatus-jelzésű tálminták a következők:

151. ábra. Tálminta, mely egészen hibátlanul maradt meg, amit elsősorban a kifogástalan égetésnek köszönhet. Alja lapos és a közepe körül, melyen át két duplavonal egymást keresztezve van belekarcolva, a korong körei látszanak. Fenekén a kerek bemélyedés közepe púpos és át van fúrva. A felfelé futó indákból szerteszét ágazó szárakon a nagyobb szőlőleveleknek kétféle típusa van (37 és 39), a harmadik a kis szőlőlevelet (34) mutatja. Ahol a felfutó indák között szélesebb hely van, ott a képmező alsó vonalán egy-egy gémféle vízimadár (29) áll, míg köztük a négy keskenyebb mezőben a két ellenkező oldalon egy-egy kalapáló férfi (6) látható, a másik két ellenkező oldalra egy-egy kecske (21) van beállítva, amint balra fölfelé emeli fejét, hogy lerágja az inda kacsait. Feljebb, az ágak között egy-egy kerek bogyón álló madár (seregély) fordul feléje (30). *Pacatus* bélyege ezen a tálmintán genitivusban áll és retrográd írással, az egyik vízimadár fölé fejetetejére állítva van benyomva. A tálminta magassága 7, szájbősége majdnem 17 cm. *Tm. 13.*

Ugyanaz a díszítés, melyet a mintán látunk, előfordul az egyik eszéki kész tál nagyobbik felén, sőt a *Pacatus*-bélyeg is rajta van (94. ábra). Egészen bizonyos tehát, hogy az egyik a másikból készült. A tálnak azért is van jelentősége, mert nem készülhetett Eszéken, ahol találták, hanem Aquincumból

szállították oda. Vagy ha mégis Eszéken készült, az csak úgy történhetett, hogy Aquincumból kapták a mintát, mely ezen *Tm. 13* mintával teljesen megegyezett, de ez alig hihető.

A tálminta több darabból van összeragasztva, csak oldalán maradt egy lyuk. Alja lapos, belül a feneke a kerek bemélyedés közepén félig át van fúrva. Az inda, mely lapos hullámvonalban az oldalán köröskörül fut, a képmező felső részén csak annyi helyet hagy, hogy szárai egy-egy nagyobb (39) és több kisebb szőlőlevéllel (34) kétfelé ágazhassanak. Közönként egyes

151. ábra.

bekarcolt kacsok kiálló szőrszálaikkal nőnek ki belőle, melyek ugyan apróságok, de szőlőindáikra jellemzők lehetnek. A szőlőinda alatt nagyobb tér maradt, úgy hogy befelé nemcsak egyes szárak mennek, melyeknek végein hasonló szőlőleveleket látunk, hanem a képmező egész alsó részét a futó állatok foglalják el, még pedig sorjában szorosan egyik a másik mellett. Így félig-meddig kivehető jobbra a hátratekintő kutya (22), és a feléje, balra néző foltos hiéna (14), utána az oroszlán a nagy sörényével (12), a lyuk helyén egy jobbra futó állat, majd ismét balfelé a szőrös testű hiéna (14), végül a jobbra futó ló (27). Ha az egyes állatok nincsenek is mind párosával, arra, mint látjuk, mégis néztek, hogy a képmező kerületén szimmetrikusan

legyenek elhelyezve. *Pacatus* neve itt is genitivusban és retrográd írással a képmezőben az inda és egyik szára közé fejetetejére állítva van benyomva. A tálminta magassága körülbelül 6, szájbősége 16·7 cm. *Tm. 27.*

152. ábra. Tálminta, mely éppen olyan puhára és vörös téglaszínűre égetett agyagból való, mint Pacatus előbbi mintája; három részre tört,

152. ábra.

melyek azonban jól összeillenek. Szája szélén kicsorbult. Fenekén, melynek alja lapos, a belső kerek bemélyedés nincs átfúrva, hanem púpos. A díszítést egy hullámvonalas inda köröskörül kétfelé osztja olyképpen, hogy a felső mező a szélesebb. Itt az inda három hajlásában mindig jobbra egy-egy nagy (43) és mellette vagy külön száron, vagy kétfelé ágazva egy-egy nálánál kisebb szőlőlevél (39), illetve az egyik helyett szőlőfürt (47)

fordul elő. Köztük egyes kis madarak (32) röpdösnek fölfelé. Az inda alatt csak a két nagyobb hajlásban van egy jobbra és egy balra fordított szőlőlevél külön száron, az egyiknek két oldalán még egy-egy gémféle vízimadár (29) áll, mindegyik mellett egy-egy maszkkal (9) és az egyik fölött szőlőfürttel (47). A másik nagy szőlőlevél mellett csak egyfelől látható a vízimadár, másik oldalán maszk helyettesíti. A harmadik kisebb hajlásban ellenben egyedül áll a vízimadár két szőlőfürt között. Egy harmadik szőlőfürtnek nincsen szára. *Pacatus* bélyege genitivusban a képmező alján, mindjárt a képmező alsó körvonala fölött, két szőlőfürt között van benyomva és visszásan olvasandó. A tálminta magassága 6·5, szájbősége 17·2 cm. *Tm. 21.*

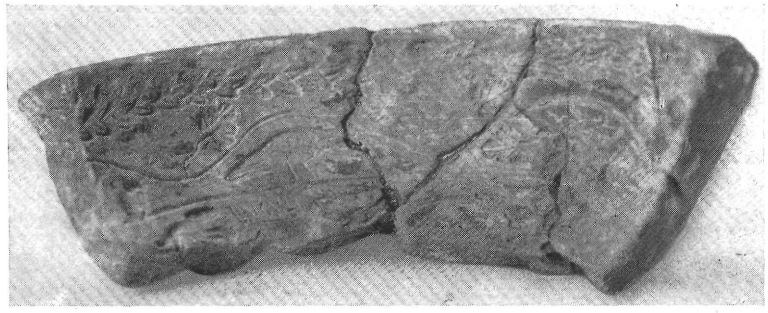
153. ábra.

153. ábra. Kisebb tálminta, mely oldalán ugyan meg van repedve, de különben ép. Alján alacsony, kerek lába van, fenekén a kerek bemélyedés lapos és közepe át van fúrva. Szájszéle kifelé karimás. Az a szokatlan, hogy a levélkoszorú a háromszögű levelekkel (61), melynek a képmező alján volna a helye, annak felső szélén, a tojásfűzér helyett fordul elő. Az indák, melyek az alsó körvonalból indulnak ki és jobbfelé kanyarodnak, egy-egy nagyobb szőlőlevélben (37) végződnek. Hajlásuk alatt egy-egy vízimadár (29) áll és mellettük vagy fölöttük egy-egy nyúlacska (18) guggol. Fölfelé ágazó száraikon kétféle kis szőlőlevelek (34) vannak és ezek között is vagy ugyanolyan nyúlacska (18) guggol, vagy kis madár (32) röpül. Más vékony szárak egy-egy kis szőlőlevéllel (34) a tövük táján nőnek ki és ott, ahol elágaznak, a képmező négy ellenkező oldalán felváltva kétszer Victoriát (1) és kétszer

a kalapáló embert (6) találjuk. Mint látjuk, az indaszárak elrendezése is más, mint a legtöbb mintán megszoktuk, s ha még hozzávesszük, hogy a sajátságos kacsok az indákon és szárakon sehol másutt nem oly gyakoriak, azt hihetnők, hogy ez a minta más műhelyből származott. Pedig ennek a készítője is *Pacatus* volt, amint neve az egyik inda alatt benyomva mutatja. A tálminta magassága 6, szájbősége 14·2 cm. *Tm. 3.*

A *T. 76* jelzésű cserép (93. ábra) szürke és nincs rajta bélyeg, de az egész tálon rajta lehetett, úgy mint ezen a mintán van, amelynek képei legalább részben rajta is előfordulnak.

154. ábra. Kis tálminta, melynek felső része félig, több darabból összeragasztva van meg. Hozzátartozik egy kis töredék, mely szintén a felső széléből való. Kiálló szájszélük le van kerekítve. A képmezőt, melynek felü-

154. ábra.

letén a piros átfestés még élénk nyomokat hagyott, itt is ugyanazon apró hegyes levelekből összeállított koszorú (60) szegélyezi, melyek keskenységükkel különböznek más, hasonló koszorúk széles, háromszögű leveleitől. Amint a nagyobb darabon látni, alatta egy indaszár fut körben, melynek hullámvonala egyforma és nem mutat kisebb-nagyobb hajlásokat, melyek közönségesen előfordulnak. A két kisebb szőlőlevél (34) is szabályosan ismétlődik, melyek kétfelé szétágazó vékony száraikkal a felső hajlásokat kitöltik. Az indaszár alatt már csak minden második hajlásban lehettek ugyanezek a szőlőlevelek és közbül egy-egy guggoló nyúlacska (18), mert ugyanígy szabályosan váltakozni kellett a vízimadaraknak (29), minőt a közbülső hajlásban látunk, azon a körben futó hornyolaton állva, mely a képmezőt két vízszintes zónára választotta. Amennyire még kivehető, az alsó zónát minden megszakítás nélkül egymás után következő állatalakok díszítették. Még tiszta a két kis jobbra szaladó kutya (25), amelyek között egy jobbra

futó ló (27) feje látszik, továbbá egy kis guggoló nyúl (18), amely alatt meg egy oroszlán (12) ismerhető fel.

Ezek a képtípusok más mintákon is előfordulnak, mégis a képmező szabályos beosztása arra mutat, mintha ez a minta más műhelyből származott volna, mint a többi, közönséges tálminta. Annál érdekesebb, hogy ezen a mintán is *Pacatus* bélyege fordul elő, legfeljebb az tűnhetik fel, hogy a név betűi vékonyabbak és szabad kézzel vannak bekarcolva.

A tálminta átmérője 15 cm lehetett. *Tm. 63.*

*

Pacatus nevével még két mintánk van, melyeknek alakja azonban annyira eltér, hogy ezért külön csoportba foglalhatók.

Egészen különleges minta, alakja hasonlít azokhoz az agyagfedőkhöz, melyekkel a fazékurnákat letakarni szokták. Bizonyára ez a minta is arra való volt, hogy fedőt készítsenek belőle, melyekkel a terrasigillatatálakat lefödhették. Ezt a terrasigillata-formát azonban Dragendorff nem ismerte és egyébként sem találtam hozzá hasonlót. A minta is tehát lapos kúpalakú, tetején olyan kerek lába van, mint a tálmintáknak és belül a kerek, közepén átfúrt bemélyedése megfelel a fedő kerek gombjának, mely fogantyú gyanánt szolgált (100. ábra). A legérdekesebb rajta, hogy belső felülete homorú díszítéssel van ellátva, amely a fedő felső lapján domborúan jött ki, egészen úgy, mint a tálmintákból kikerült terrasigillata-tálakon. Itt persze csak úgy volt értelme, ha felülről nézhették és ezért nem lehet egy lapos tányér mintájáról szó.

155. ábra. A minta egészen épnek látszik: darabokra tört ugyan, de összeállítható volt és még a hiányzó részek is kiegészítve vannak. A képmező két koncentrikus körvonal közé foglalt zónát alkot, melynek díszítése a mintán befelé néz, hogy a fedőn fölfelé álljon, vagyis megfordítva van, mint a tálmintákon látjuk és ezért sem felelt meg egy tányérmintának. Külső kerületén széles síma széle van és ezen belül sorjában mindig két kerek rózsa között felváltva vagy egy háromlevelű lóhere, vagy egy kis szőlőlevél áll, melyek a képmező külső koszorúját (62) képezik. Ebből indulnak befelé az indák, melyeknek többnyire balra hajlított szárain nagyobb (37) és kisebb (35) szőlőlevelek vannak. Egy kis szőlőlevél (34) egészen magában áll. Közöttük a képmező négy ellentétes oldalán egymás mellett balra a kalapáló férfi (6) és jobbra a vízimadár (29) állanak. Kétszer találjuk a kis guggoló nyúlat (18) egészen találomra benyomva.

Amint ezek a képtípusok a koszorú apró díszítményeitől eltekintve a tálmintákon is előfordulnak, melyeket Pacatus készített, ezen fedőmintán sem lephet meg *Pacatus* neve, melynek formája (szintén genitivusban) és elhelyezése az egyik vízimadár és levélszár között kétségtelenné teszi, hogy ugyanaz a Pacatus volt az, aki a tálminták mellett ezt a fedőmintát is gyár-

155. ábra.

totta és így egy új formával gazdagította az edényminták eddig ismert formáit. A minta magassága 7·2, átmérője 22·3 cm. *Tm. 47.*

Kisebb fedőminta, melynek több darabja hiányzik. Az előbbivel azonos alakú, legfeljebb valamivel magasabb lett a fedő, mely belőle kikerült. Gombjának kerek bemélyedése a fenék közepén át van fúrva és a minta tetején mint kerek láb áll ki. Belső felületének a díszítése is a széles, síma

szélén belül egyetlen zónát tölt be, amelynek külső kerületén azonban nincs koszorús szegély, hanem mindkét szélén csak egyszerű hornyolatok határolják. Maga a díszítés sem különbözik sokat: az elrendezése, sőt a képtípusok is körülbelül ugyanazok. A mintán befelé néző indák szárai szerteszét ágaznak és szőlőleveleikkel, melyek szintén ugyanazt a háromféle típust (34, 35 és 37) mutatják, a képmezőt négy részre osztják, úgy hogy a négy ellentétes oldalon ugyancsak egy-egy kalapáló férfi (6) és tőle mindig jobbra egy-egy vízimadár (29) áll. Ellenben csak ezen a mintán látjuk, hogy föléjök a középre egy-egy álarc (9) került, az indák tövében pedig egyfelől a repülő madár (32), másfelől a guggoló nyúl (18) fordul elő. Másrészt azonban ezen fedőmintán ugyanaz a bélyeg szerepel, *Pacatus* neve, mely szintén genitivusban az egyik vízimadár és álarc között olvasható. A két fedőminta, mint látjuk, különben is annyira megegyezik, hogy mindkettő nemcsak ugyanabból a műhelyből származik, hanem ugyanaz a kéz készíthette. A fedőminta magasága 6·2, átmérője 22 5 cm. *Tm. 48* és *49*.

A terrasigillaták készítése úgy terjedt tovább, hogy a fazekasok egyik helyről a másikra költöztek. Ezért ugyanazok a nevek feltünnek különböző helyeken és rendesen a képtípusok is ugyanazok, melyeket a fazekasok magukkal hoztak. Ez a vándorlás legerősebb volt a Kr. u. elsőszázad végén és a II. század első felében, midőn nyugaton előbb Lezouxból Rheinzabernbe jöttek és innen tovább keleten Westerndorfban még körülbelül 15 fazekast találunk, akik azelőtt Rheinzabernben dolgoztak. Knorr, Cannstatt zur Römerzeit S. 9. V. ö. Barthel, Kastell Cannstatt S. 46.

Amint nálunk látjuk, itt is vannak sigillata-edények, melyeknek stílusa idegen és föltehető, hogy nyugatról jött fazekasok készítették a mintákat, csakhogy ezek nincsenek névvel ellátva. Az egyetlen név, mely előfordul, *Pacatus*, de ez már csak azokon a mintákon olvasható, melyek az idevaló, helybeli díszítést mutatják. Ha vannak is eltérések, melyek ebben a díszítésben feltünhetnek, azok nem annyira magától Pacatustól származnak, hanem segédeitől, kik a műhelyek szerint a részletekben bizonyos egyéni sajátosságokat mutathattak fel. Ilyen az, hogy Pacatus neve sem mindig egyforma, hanem kétféleképpen, benyomva és bevésve fordul elő.

Egészben véve a díszítés egyformaságát mégis Pacatusnak tulajdoníthatjuk és neki kellett lenni, aki a képtípusokat és dekoráció stílusát kitalálta. Ez pedig csak Aquincumban történhetett, mert másutt sem ezeket a képtípusokat, sem a díszítésnek azt a stílusát nem találjuk, melyet a Pacatus jelzésű minták mutatnak.

Az nem jelent sokat, hogy Pacatus Rheinzabernben (Ludowici V S. 225.

Oswald, Index of potters'stamps p. 226) és Westerndorfban (Hefner, Die römische Töpferei in Westerndorf S. 45) is szerepel és az idő megfelelne, amikor végül Aquincumba jöhetett volna. Ezeken a helyeken ugyanis bélyegeit csak síma terrasigillata-csészék fenekén látjuk, ellenben hiányzanak a domborképes terrasigillatákon, minők a mieink és nem valószínű, hogy Pacatus ezek gyártására csak nálunk tért volna át.

A *Pacatus* név különben sem oly ritka, többször találjuk feliratokban mifelénk, így Carnuntumban (CIL III 4417, 11215), Aquincumban pedig két felirat is említi. Az egyik Pacatus a II. segédlegió katonája (CIL III 3558), másodszor *C. Julius Pacatus* egy táblán mint az építés vezetője áll első helyen (Budapest Régiségei VIII 166. l.). Más kapcsolat ezek és a mi Pacatusunk között persze alig lehet, mint az, hogy a Pacatus név kelta eredetű (bár Holder, Alt-celtischer Sprachschatz nem ismeri) és lehetett ilyen nevű család, mely régtől fogva fazekassággal foglalkozott.

Annál bizonyosabb, hogy az eszéki tálminták Pacatusa (v. ö. 110 l.) ugyanaz, mint az aquincumiaké. A minták mind a két helyen egészen azonosak. Legfeljebb tehát Eszékről (Mursa) jöhetett hozzánk, de az egész terrasigillata gyártás inkább keleti irányban terjedt és amint a kész árúk is Aquincumból kerültek Eszékre, valószínűbb, sőt bizonyos, hogy Pacatus Aquincumból ment Eszékre és ott alapított fiókgyárat.

VI. BÉLYEGZŐK ÉS BÉLYEGZŐMINTÁK.

A tálminták előállításánál a legfontosabb szerepet a bélyegzők (Handstempel) játszották, melyek pozitív, vagyis domború formában mutatták azt a képet, mely a nedves agyagmintába benyomva negatív, illetve homorú formában jött ki. Szabadkézzel tálmintáinkon csak azok a szárak vannak bekarcolva, melyek a szőlőleveleket és szőlőfürtöket a venyigével összekötötték. V. ö. Ludowici II S. 228 Abb. 8. A tálminta egyes képei azonban csak úgy lehettek tiszták és élesek, ha mindegyikhez külön bélyegző volt, melyeket a tálminta nedves falába egymásután benyomkodtak.

Az egyes bélyegzők persze úgy is készülhettek, hogy a tálminták egyes képtípusait leformálták, illetve nedves agyagban kipréselték. Ezek a bélyegzőmásolatok természetesen annál kisebbek és kopottabbak lettek, minél későbbi volt a tálminta, melyből a bélyegző képe származott. De ott, ahol a tálmintákon előforduló képtípusok, mint azt általában nálunk látjuk, sem más tálmintákon, sem kész tálakon nem találhatók, legalább az első tálmintához

eredeti bélyegzőkre volt szükség, melyeket csak elvétve kaphattak idegenből. Ilyenformán azok a fazekasok, kik ezeket az eredeti bélyegzőket készítették, voltak tulajdonképpen a művészek, kik a képtípusokat kitalálták és plasztikai formában megmintázták. A tálmintákat ezen bélyegzők segítségével aztán mások csinálhatták. V. ö. Knorr-Sprater, Blickweiler S. 49.

Külsőre ezek a bélyegzők hasonlítanak a mi pecsétnyomóinkhoz és két részből állanak. A pálcaalakú fogantyúból és az annak egyik vagy mindkét végén kiszélesedő lapból, melynek olyan formája volt, mint a rajta levő domború ábrázolás. Ha csak a nyél egyik végén volt a képes lap, mint azt a legtöbb bélyegzőnél látjuk, a másik vége tüskealakú szokott lenni.

Ilyen bélyegzőkre okvetlenül szükség volt tehát mindenütt, hol tálminták készültek. Ha hiányzanak, az annak a jele lehet, hogy a mintatálakat már készen kapták máshonnan, amely esetben persze még ki kell mutatni, hogy hol lehetett az a fazekasműhely, mely a mintatálakat szállította. De az is föltehető, különösen akkor, ha olyan terra sigillata-edények, minők a tálmintákból kikerültek, másutt nem készülhettek, hogy a bélyegzők elvesztek, vagy mert oly apróságok, nem tűntek szembe, mikor a földből előkerültek.

Ahányféle képtípus egy tálmintán előfordul, ugyanannyi bélyegzőnek kellett lenni, melyek a különböző képtípusokat mutatták. Egy és ugyanaz a képtípus azonban, amint láttuk, többször ismétlődhetik nemcsak egy tálmintán, hanem sok más tálmintán ugyanazon képtípusokat találhatjuk és ezek mind egyetlenegy bélyegzővel voltak előállíthatók. Ezért nem is kellett olyan sok bélyegző, ami szintén érthetővé teszi, hogy hamarább akadtak mintatálak, mint bélyegzők. V. ö. Harster. Die Terrasigillatagefässe S. 38: Sie gehören in noch höherem Grade als römische Formschüsseln, zu den seltenen Erscheinungen in unseren Museen.

Idáig még tán a legtöbb agyagbélyegző a franciaországi Lezoux-ból ismeretes. Mint Knorr-Sprater, Blickweiler S. 12 említi, Lezoux-ban az ilyen figurális poncok (Punzen) nem jelentéktelen száma került napfényre. Nagyobbrészt onnan származnak azok a bélyegzők, melyeket St. Germainben (pl. a száguldó lovas a dárdával és más figurális, emberi és állati alakok, továbbá a szőlőlevél és a szőlőfürt, melyeknek negatív mintái vannak meg (v. ö. Reinach, Musée de Saint-Germain pl. 92 Fig. 91), Sèvres-ben (a Manufacture Nationale történeti kerámiagyüjteményében ugyanaz a vágtató lovas a dárdával, ülő Apolló a lanttal és a vaddisznó) és a genfi múzeumban láttam, ahová hét pozitív és öt negatív bélyegző jutott Lezoux-ból. Déchelette nagy munkájában (Les vases céramiques ornés de la Gaule Romaine 1904 I p. 212) mindössze 6 db bélyegző van említve. Annál fel-

tűnőbb, amit Dragendorff, Provinziale Keramik II. Bericht RGK S. 93 mondott, hogy Ludowici összes rheinzaberni ásatásaiban egy figurális bélyegzőt sem talált. A régebbi időkből is Harster (Die Terrasigillata-Gefässe des Speyerer Museums S. 39 Taf. IV) csak hat ilyen darabot közöl Rheinzabernből, maga Ludowici (IV S. 198) pedig csak újabban találta az első igazi képes bélyegzőt és hozzá közel egy másodikat. Így Londonban a British Museumban sem lehet egypárnál több ilyen bélyegző (Walters, Catalogue of the Roman Pottery 1908 M. 82, 83 és M. 84—89 töredékek). Már Bécsben, a Műtörténeti Múzeumban, legalább kiállítva, egy sincs. Csak Kenner közöl egyet Bécsből (Römische Funde in Wien 1908—1910. Jahrbuch f. Altertumskunde V S. 144, 6 Fig. 39).

156. ábra.

157. ábra.

158. ábra.

160. ábra.

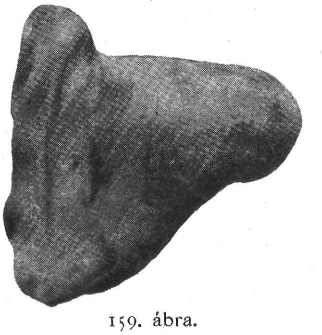
Nálunk, hol azelőtt tálmináták sem kerültek elő, még kevésbbé akadhattak bélyegzők. Az irodalomban a keszthelyi levélmintán kívül (Kuzsinszky, A Balaton környékének archaeologiája 96. l. 136. ábra) bélyegzőkről nem igen van szó. De magában a Nemzeti Múzeumban is hiába keresünk bélyegzőket. Csak most, hogy Óbudán a nagy fazekasnegyed a sok tálmintával ismeretes lett, tűntek elő a bélyegzők, még pedig oly nagy számmal, mint sehol másutt. Ami azonban még tanulságosabbá teszi őket, köztük egész sorát találjuk éppen azoknak a bélyegzőknek, melyeknek lenyomatait az edénymintáinkon is láthattuk. Márpedig ahhoz, hogy a tálminták helyben készültek, elég, ha azok mellett csak néhány bélyegző akadt, melyek az egyik vagy másik tálmintába illenek. A következő leírásban ezeket tettük az elejére.

156. ábra. Victoria álló alakja (a képtípusok között 1), mely körülvágva a bélyegző egyik végét képezi. Balra fordul, úgy hogy jobboldalán kiálló szárnyai látszanak és maga előtt jobbkezében egy koszorút tart. Balkezével ruháját fogja, mely lábig ér, ellenben felsőtestét meztelenül hagyja. Ugyanez

a Victoria előfordul azon az edénytöredéken is (*T. 76* = 93. ábra), mely ugyanolyan szürke agyagból készült, mint maga a bélyegző. Magassága 35 mm, és ha az illető táltöredéken kisebbnek látszik, onnan van, mert a tálminta nedves agyagja, melybe a bélyegzőt benyomták, összeszáradt és az égetésben összehúzódott. Nyele háromszögű alakban van összelapítva és gömböcskében végződik. *B. 13.*

157. ábra. Pán, amint a bélyegző homloklapján kecskelábaival és meztelen felsőtestével majdnem egészen szembefordulva áll és balkezét lebocsátva tartja. Szakállas fejét pisze orrával a felemelt jobbkeze felé fordítja, amely azonban letört és csak egy csészemintán (*Tm. 58* = 115. ábra) látni, hogy a kezében maszkot tartott (a képtípusok között 5). A bélyegző világos téglaszínű és 39 mm magas. Hátsó részén a kiálló nyele letört. *B. 14.*

158. ábra. Meztelen gyermek, jobbra futó lépésben, amint jobbkezét magasra emeli (a képtípusok között 4). Alakja reliefszerűen emelkedik ki az alapból, és ezért körvonalai nem oly tiszták, mintha körülvágva volnának, ahogy a két előbbi bélyegzőn látjuk. Ezért azon a tálmintán sem látszik élesebben, amelyen az előbbi Pán-alakkal együtt találjuk. A bélyegző színe téglavörös, magassága 39 mm. Nyele (159. ábra) nagyjában háromszögűre van mintázva. *B. 12.*

159. ábra.

160. ábra. Az üllőn kalapáló férfi vagy kovács alakja a legismertebb díszítmény, mely egyformán található a kész edénytöredékeken és mintákon (*a* képtipusok között 6). Lábai le vannak törve, úgy hogy csak az *exomis* ráncai látszanak, melyek derekán alul takarják, míg a felsőteste meztelen. A bélyegző lapján az üllő fölé jobbra hajló kovács itt is alap nélkül, szabadon előáll és háromszögű alakjának megfelelőleg a bélyegző nyele három élben fut össze a hegyes csúcsban. Hossza 40 mm. Színe piszkos sárgásbarna. *B. 10.*

Az állatvilághoz tartoznak a következő bélyegzők képei, melyek kész edénytöredékeinken és tálmintáinkon egyaránt előfordulnak.

161. ábra. A balra guggoló nyúlacska (a képtipusok között 18), melynek domború alakja egy hosszúnyelű bélyegző (162. ábra) egyik végén foglal helyet. Hossza 42 mm. *B. 19.*

163. ábra. A madarak közül a legközönségesebb és legjellegzetesebb típust mutatja az a bélyegző, melynek lapját egy vízimadár hosszúkás teste pettyes szárnyával és hosszútollú farkával foglalja el (a képtipusok között 28).

A rövid fejjel együtt 27 mm széles. A hosszú lábai hiányzanak, mert utólag karcolták bele a nedves tálmintába. A bélyegző nyele lapos és csak az az oldala domború, mely a madár kiemelkedő hátának felel meg. Hogy milyen sűrűn használták, mutatja a színe is, mely a sok fogdosástól sötétbarna lett. Hossza 33 mm. *B. 20.*

164. ábra. Egy másik bélyegző a fölfelé röpülő galambot (a képtipusok között 32) mutatja, amint egyik-másik tálmintán tisztábban láttuk. Nyele 33 mm hosszú és körül van faragva, hogy hegyes vége legyen. *B. 21.*

További bélyegzők, melyeknek képeit szintén edényeink díszítésére felhasználták, csakhogy a domborképű bélyegző mellett, melyet a nedves tálmintába belenyomkodtak, megvan ugyanennek a domborképnek negatív lenyomata. Ilyen negatív minták nem ismeretlenek, és úgy látszik, mintha olyan domborművek előállítására szolgáltak volna, melyeket az edények külső falára erősítettek. De ha volt is erre eset, bélyegzőink domború képei annyira pontosan belemennek

162. ábra.

161. ábra.

163. ábra.

164. ábra.

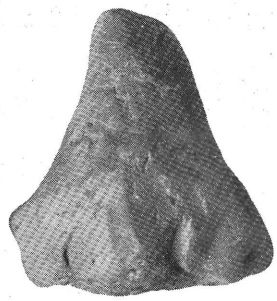
a mintáikba, hogy az utóbbiak nem szolgálhattak másra, mint hogy a bélyegzők domború képeit belőlük kiformálják. V. ö. Hefner, Die römische Töpferei in Westerndorf S. 24. Ilyen mintája bizonyára mindegyik bélyegzőnek volt, melyeknek kéznél kellett lenni, hogy ha valamelyik bélyegző eltörik és használhatatlanná lett, a lenyomata segítségével hamar egy ujjal tudják pótolni. Megtehették ugyan azt, hogy a kiégetett tálmintákból formálták ki az egyes bélyegzők képeit, de, úgy látszik, kényelmesebb volt, hogy külön negatív mintákat tartottak raktáron. Másrészt az is természetes, hogy ezeket a mintákat úgy állították elő, hogy a domború képeket egyszerűen lenyomták, éppúgy, ahogy a bélyegzőket a nedves tálmintába nyomkodták be.

165. ábra. Az egyik bélyegző a kész edénytöredékekről és tálmintákról jól ismert kecskét jobbra fordulva mutatja, fölfelé tartott fejével és lefelé hajtott fülével (a képtipusok között 21). Teste tele van foltokkal, melyek betüzdelve a kecske gyapjas külsejét jelzik. Maga a bélyegző (166. ábra) zömök testű, mert a képes lapja széles, a nyele meg rövid. Egész hossza 4 cm. *B. 32.*

167. ábra. A hozzávaló minta egy négyszögű terrakottalap, melynek egyik oldalán látható ugyanezen kecske negatív képe, természetesen fordítva, de már nem oly élesen, mert körvonalai és a többi részletek rajta a sok használattól lekophattak. Méretei 46 × 36 mm. *Bm. 10.*

165. ábra.

166. ábra.

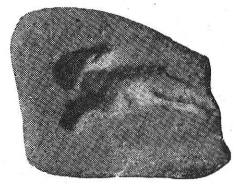
167. ábra.

168. ábra. Egy jobbra futó nyúlacska (a képtipusok között 17) domborképével van ellátva egy kis bélyegző, melynek rövid, de ép nyele van. Hossza mindössze 24 mm. *B. 31.*

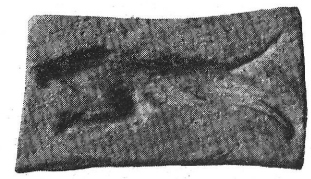
169. ábra. Ennek a bélyegzőnek is megvan a negatív mintája, amelybe pontosan beleillik. Kis négyszögű lapja csonka ugyan, de rajta a negatív kép, mely a nyúlacskát természetesen balfelé futva ábrázolja, majdnem teljes. Hossza 30 mm lehetett, magassága 24 mm. *Bm. 8.*

168. ábra.

169. ábra.

170. ábra.

170. ábra. Amint vannak magában álló bélyegzők, úgy előfordulhat, hogy csak a negatív minta van meg, amelyből a bélyegző készült. Ilyen egy lapos négyszögű minta, mely egy balra futó kutya negatív képét mutatja. Hossza 38 mm, magassága 21 mm. *Bm. 9.*

171. ábra. Hasonlóképpen csak a negatív mintát látjuk egy kerek lap közepén, amelyből a pozitív képnek kellett készülni, mely a bélyegző végén egy bikafejet szembenézve (a képtípusok között 10) ábrázolt. Meg is találjuk

az egyik edényünkön (*Tm. 43* = 142. ábra), legfeljebb nem oly nagy és nem oly élesen láthatók a részletek, mint a negatív mintalapon, melynek átmérője 50 mm, vastagsága 10 mm. *Bm. 25.*

171. ábra.

A növényi motívumokhoz tartozik a szőlőfürt, mellyel elég gyakran találkozunk úgy a kész edénydarabokon, mint a tálmintákon. Olyan bélyegző kettő is akadt, melyek a tipikus háromtagú szőlőfürt képét plasztikus formában mutatják (172. és 173. ábrák). A nagyobbiknak *(B. 31)* vége felé kissé vékonyodó nyele 29 mm hosszú, a másiké *(B. 32)* inkább gömbölyű és 25 mm hosszú.

174. ábra. Ugyanez a szőlőfürt megvan aztán negatív lenyomatban is egy négyszögű mintán és egyik síma lapjának éppen a közepén foglal helyet. A minta egyik oldala 40, a másik 42 mm hosszú, vastagsága 11 mm. *B. 11.*

Nem érdektelen, hogy egy nagy szőlőfürt negatív képét (l. a szőlőlevelek között 175. ábra 11 alatt) egy bélyegzőn is találjuk, ott, ahol a pozitív

172. ábra.

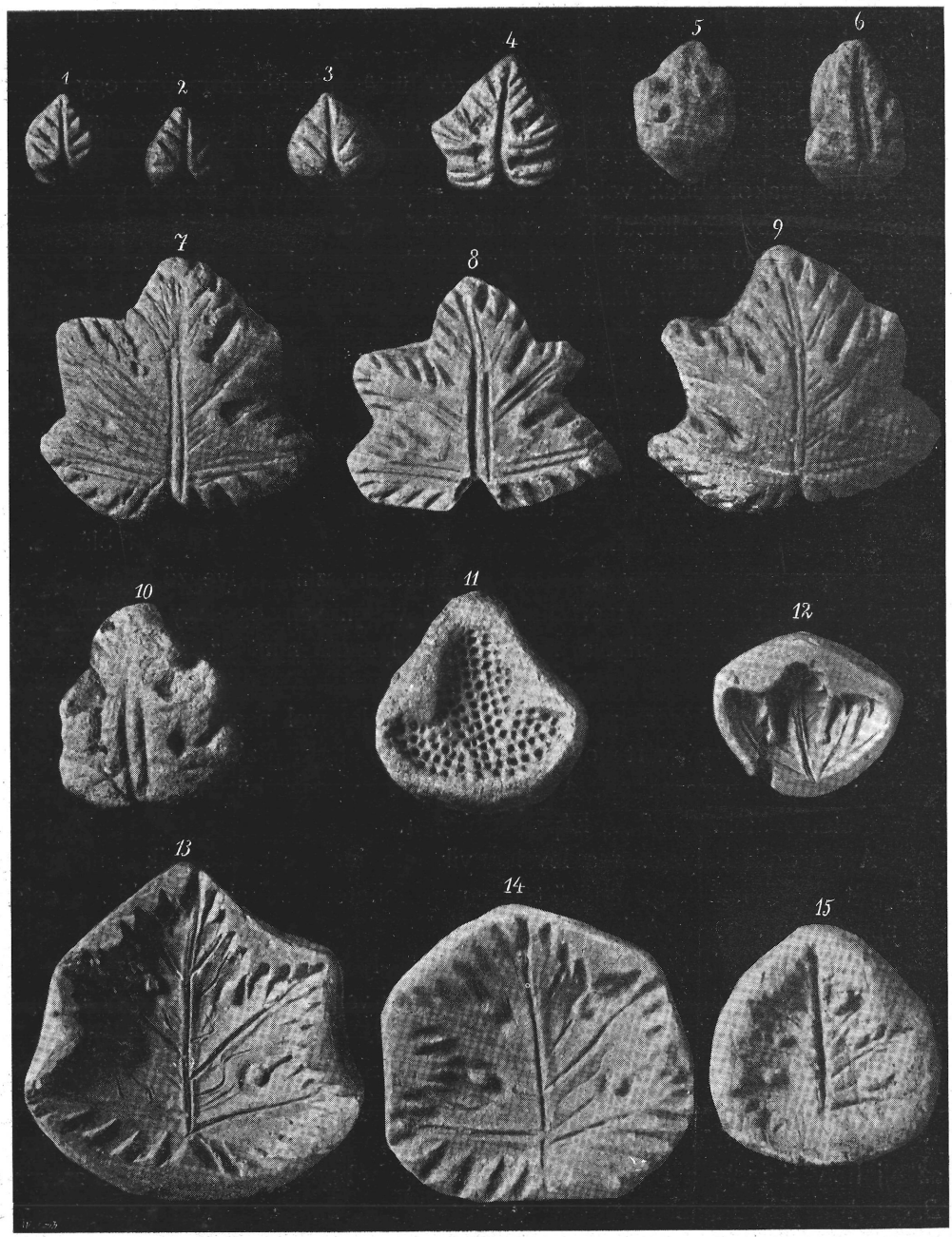
174. ábra.

173. ábra.

képének kellene lenni. Csak a hosszú nyél helyett van a hátán egy formátlan bütyök, amely fogantyúnak szolgált. *Bm. 1.*

Nincs kizárva, hogy a belőle kiformált pozitív képet nem is mint bélyegzőt használták, hanem egy edény külsejére applikálták. Azt azonban látjuk, hogy ez a szőlőfürt, ha nagyobb is, alakra és sűrű szemeivel egészen meg-

175. ábra.

egyezik azokkal, melyek az előbbi két bélyegzővel a tálmintákon benyomva előfordulnak.

Még egyszer látjuk ugyanezt a szőlőfürtöt kisebb formában egy olyan bélyegző *(Bm. 6)* egyik végén, amelynek másik végét egy nagy szőlőlevél foglalja el.

A leggyakoriabbak voltak a kész edényeken és természetesen a tálmintákon is legtöbbször láthatók a szőlőlevelek, melyek kisebbek és nagyobbak lehetnek. Érthető tehát, hogy a legnagyobb számmal maradtak fenn az olyan bélyegzők is, melyek ugyanazt a motívumot mutatják, szintén kisebb-nagyobb formában.

A kis levelek bélyegzői vékony kerek pálcikák, egyik végükön legömbölyítve, míg a másik háromszögű végük megfelel a kidomborodó levél alakjának. Két ilyen bélyegzőnk van, melyeken a kis levelek (a képtípusok között 34) majdnem egészen egyformák. Az egyik, mely halvány téglaszínű, 40 mm hosszú. *B. 9.* A képes táblán (175. ábra) 2.

A másik sötétebb színű és 38 mm hosszú. *B. 1.* A képes táblán 3.

Még vékonyabb egy harmadik, sötétbarna színű bélyegző, mely 37 mm hosszú és azért érdekes, mert mind a két végén van egy-egy egészen egyforma kis szőlőlevéllel ellátva, melyek épp olyanok, mint az előbbiek. *Bm. 5.* A képes táblán 1.

A következő három pozitív bélyegzőn valamivel nagyobb szőlőleveleket látunk, melyek épp ezért jobban tagozva lehettek. Színük téglavörös. Az egyiken a levél egészen ép. A nyelét rövid, vastag bütyök pótolja, mely 20 mméterre kiáll. *B. 8.* A képes táblán 4.

A második bélyegzőn a levél egyik fele lemállott, a másik is nagyrészt lekopott. Nyelének vége letörött, de nem lehetett sokkal hosszabb. Mostan 33 mm hosszú. *B. 2.* A képes táblán 5.

A harmadik bélyegző szőlőlevele nem oly széles és egyik szélén még látszik a gazdagabb tagozás, másik oldalán ki van törve, amint hogy a fogójának a fele is végig csonka. Hossza 40 mm. *B. 3.* A képes táblán 6.

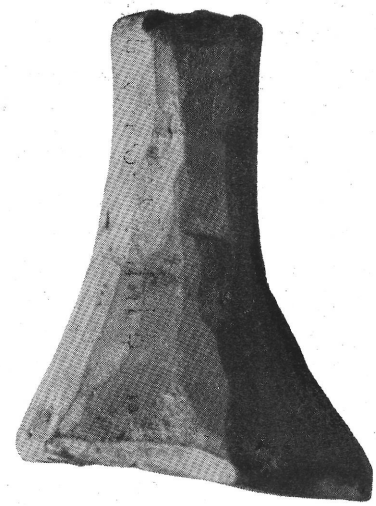
Ugyanebből a fajtából való egy másik, nagyobb szőlőlevél, melynek a középső, széles erezete van különösen hangsúlyozva, a többi részlete azonban elmosódott. A rövid és vastag nyél végén levő lapos bemélyedés mutatja az ujj helyét, mely a bélyegzőt a nedves agyagba benyomta. Hossza 27 mm. *B. 7.* A képes táblán 10.

A legszebbek azok a nagy szőlőlevelek (a képtípusok között 43), melyek a legnagyobb bélyegzőket díszítik. Formájuk széles és öt, szétálló águk szélei csipkézve vannak.

Az egyik bélyegzőn, melynek kerek nyele a végén le van gömbölyítve és 40 mm hosszú, a levél nagyobbik fele letört.

A következő három bélyegző azonban ép.

A bélyegzőn, melynek kerek és végén legömbölyített nyele a tövében ugyanazokat az éles bevágásokat mutatja, mint a levél széle, maga a levél is olyan élesen van kidolgozva, mintha csak ma készült volna. Hossza 50 mm. *B. 5.* A képes táblán 8.

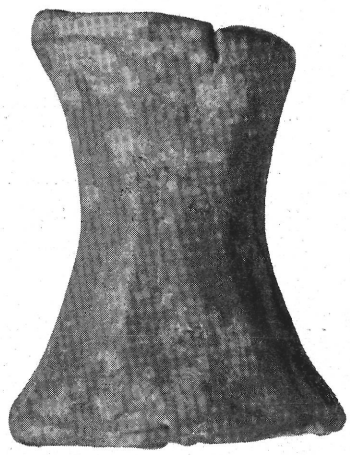
176. ábra.

Bélyegző rövid, kúpalakú nyéllel. Hossza 72 mm. *B. 4.* A képes táblán 7.

Hasonló bélyegző, melynek rövid nyele csúcsban végződik. Hossza 73 mm. *B. 6.* A képes táblán 9.

A két utóbbi bélyegzőn ugyanolyan szőlőlevél van, amelyek közepe azonban jobban kidomborodik, hogy a tálminta öblös oldalához illeszkedjék. Hogy mennyire megegyeznek egymással, azt nemcsak első tekintetre látjuk, hanem még meggyőzőbben bizonyítja, hogy megvan a minta, amelybe mind a két levél pontosan beleillik, úgyhogy mind a kettőt ugyanabból a mintából kellett kiformálni.

176. ábra. Ez a minta pedig annál érdekesebb, mert szintén bélyegzőalakja van, sőt a nyelének kisebb, lapos végén egy másik negatív mintát mutat, mely ugyanolyan szőlőfürt pozitív képének előállítására szolgált, mint a *Bm. 1* jelzésű bélyegző. Hossza 13 mm. Lapja a szőlőlevéllel 47 mm széles, a nyelének vége 19 mm. *Bm. 6.* A képes táblán 13 mutatja a negatív szőlőlevelet, míg a beleillő pozitívek 7 és 9 alatt láthatók.

177. ábra.

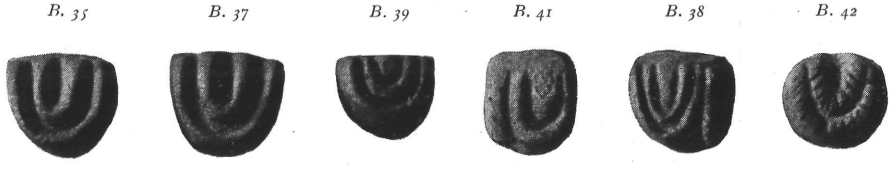
Amint látjuk, a pozitív bélyegzők mintái a negatív képpel nemcsak négyszögű lapok lehettek, mint a *Bm. 11* jelzésű minta, hanem a közönséges nyeles bélyegzőformát mutathatták, melynek tulajdonképpen csak a pozitív bélyegzőknél volt értelme.

Hogy pedig a mintának ezt a formáját menynyire szerették, mutatja még három minta, me-

lyeknek szintén ugyanolyan bélyegzőalakjuk van. Ezek a minták továbbá abban is hasonlítanak az előbbi *Bm. 6* jelzésű darabhoz, hogy mind a két végükre egy-egy szőlőlevél van benyomva.

177. ábra. Mivel az egyik bélyegzőmintán mind a két levél a nagyobb fajtából való, a kerek fogó mindkét vége tölcséralakú, és az egyik azért szélesebb, mint a másik, mert a nagyobbik szőlőlevél negatív képét mutatja. Különben mind a két szőlőlevél ugyanazon típushoz tartozik és ugyanolyan gondos kivitelű, sőt a nagyobbik (a képes táblán 14) majdnem éppolyan nagy is, mint az előbbi bélyegzőalakú minta szőlőlevele. Hossza 55 mm. *Bm. 3.*

Ugyanilyenek, csak a szőlőlevelek kisebbek, melyeknek negatív képei egy hengeralakú agyagrúd két végén foglalnak helyet. Csak amennyiben az egyik levél valamivel nagyobb (a képes táblán 15), annyival vastagabb az egyik vége, mint a másik, amelybe a levél mellé tévedésből egy szőlőfürt néhány szemét benyomták. Ebből is látni, hogy a negatív mintákat éppúgy a pozitív bélyegzők benyomkodásával készítették, mint a tálminták

178. ábra.

egyes típusait. Sokkal hosszabb, 77 mm lévén a minta nyele, könnyebben kettétörhetett, de a két fele szépen egymáshoz ragasztható volt. *Bm. 4.*

Sokkal rövidebb a nyele annak a mintának, melynek szintén mind a két, tölcséralakban kissé kiszélesedő vége egy-egy mélyen benyomott levelet mutat. Ezek azonban nem közönséges szőlőlevelek, hanem talán inkább akanthuslevelek akarnak lenni (a képes táblán 12). A minta hossza 41 mm. *Bm. 2.*

178. ábra. Végül megkerültek annak a tojásfüzérnek (Eierstab) bélyegzői, mely a terra sigillata-edényeken a képmező felső szegélyét alkothatta. Minden egyes tojásalaknak külön bélyegzője volt, melyeket sorjában egymás mellé kellett a tálmintába benyomkodni.

Az egyik változatból (a képtípusok között 53), mely csak két síma, egymásba rakott féltojásalakú szalagból áll, nem is egy, hanem két, egészen egyforma bélyegző van, mindegyik egy kerekdeden körülfaragott nyél végén. Az egyik, ép darab hosszúsága 4 mm. *B. 35.*

A másik, melynek hegye úgy néz ki, mintha letört volna, csak 28 mm hosszú. *B. 37.*

Egy másik tojástag rövidebb, mert félköralakú; a közepét pedig egy kerek pont tölti ki, mely a tojást jelzi. A nyelének felső oldala nemcsak a tojás fölött, hanem végig van lefaragva, sőt maga a vége is síma lapot képez. Hossza 40 mm. (179. ábra) *B. 39.*

179. ábra.

A bélyegző egyik végén a tojástag a rendes, hosszúkás formát mutatja, és ugyanolyan maga a tojás is, de csak egyszerű szalagkeret zárja körül. Egyik oldalán megvan a pálcika, mely az egyik tojástagot a másiktól elválasztja (a képtípusok között 56). Nyelének másik vége sokkal vastagabb és be van lapítva, mint a *B. 7* jelzésű bélyegzőnél. Hossza 35 mm. *B. 41.*

Az elválasztó pálcikát látjuk egy másik tojástag mellett is, mely az előbbitől csak abban különbözik, hogy a tojást kettős szalag keretezi be. A minta nyele csúcsban végződik, mely éppoly idomtalan, mint a nyél maga. Hossza 30 mm. *B. 38.*

A hatodik bélyegző vékonyabb végén a tojástag csak a dupla, féltojásalakú szalagból áll, ezek azonban recézve vannak. A nyél másik vége nagyobb síma lap, melybe egy faág van bekarcolva és két vonal keresztben metszi, melyek végén két pontocska áll benyomva. Hossza 27 mm. *B. 42.*

180. ábra.

A bélyegző formája, mint láttuk, többé-kevésbbé híven alkalmazkodott a mintához, melybe benyomták.

180. ábra. Ilyen lapos, hosszúkás és hogy a tálminta görbe falába benyomható legyen, kissé ívelt a bélyegző egyik vége a csavart díszítménynyel, melyet kötélmintának nevezhetünk. Hasonló képtípus (49) előfordul a *Tm. 24* (144. ábra) tálmintán. A bélyegző másik vége körded lappá szélesedik, hogy kényelmesebben kezelhető legyen. Hossza 35 mm. *B. 40.*

*

Olyan bélyegző, mely nagysága után ítélve éppúgy alkalmazható volt a terra sigillata-tálak díszítéséhez, mint az előbbiek.

181. ábra.

181. ábra. Egy jobbra lépdelő gladiátort mutat, melynek magassága 33 mm. Fejét ellenzővel ellátott sisak fedi, mely egészen nyakáig ér le, jobbkezében maga előtt egy négyszögű paizsot tart, térden alul a lábvértek látszanak, melyek a ráncos ruhába csavart lábszárakat elől takarják. Ez a felszerelés és a kezében tartott pici tőr is arra mutatnak, hogy a thrax nevezetű gladiátort akarja a bélyegző ábrázolni. A gladiátor éppen nem ritka a külföldi terra sigillata-edényeken, nálunk azonban képe

talán éppen ezért sem a kész edényeken, sem a tálmintákon nem fordul elő. De ha fazekasaink nem használták, valószínűnek látszik, hogy maga a bélyegző sem készült itten, hanem idegenből került hozzánk. Amilyen keskeny a gladiátor alakja, olyan lapos a bélyegző háromszögalakú nyele is. Hossza 30 mm. Színe a közönséges téglavörös. *B. 11.*

182. ábra. Egy kis bélyegző egyik végét egy jobbra néző női fej domború profilképe foglalja el. Haja a homlokán kis csomóba van kötve, és arca körül oldalra fésülve omlik a nyakára, hol kontyban végződik. Ezt a fejet esetleg szintén a terra sigillata-edények díszítésére használták, annyi bizonyos azonban, hogy azokon, melyek helyben készültek, nem fordul elő, és így feltehető, hogy ezen fej bélyegzője sem idevaló. Nyele a fejnél háromszögű, de a másik vége meg van hegyezve. Hossza 37 mm. *B. 15.*

182. ábra.

Azon bélyegzőkhöz, melyeken a tojásfüzér egyes tagjai szerepelnek, sorolható még két kerek pálcaalakú darab, melyeknek mindkét végén egy-egy stilizált díszítmény fordul elő. De legfeljebb föltehető, hogy azokat az edények díszítéséhez használták. A tálmintáinkon legalább egyik sem fordul elő.

183. ábra. A rövidebb bélyegző egyik végére mintázott virág négy szívalakú levélből áll, a másik vége ellenben egy hosszúkás levél pozitív képét mutatja, amelyhez csak távolról hasonlítanak edényeink szőlőlevelei. Hossza 31 mm. *B. 43.*

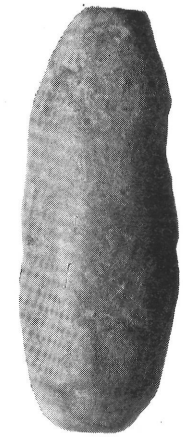

183. ábra.

184. ábra. A hosszabbik bélyegző úgy néz ki, mint egy gömbölyűre sodort vastag tészta, melynek vékonyodó végei vannak és az egyik még külön körül van faragva, úgy hogy mind a kettő két egyforma kis kerek lapban végződik, amelyekbe ugyanaz a rózsa (185. ábra) van belenyomva, aminő ebben az alakban (egy központ köré körben benyomott pontok) a mécseinken elég gyakran látható. De ezekhez is csak úgy használhatták, ha nem a mécsmintába, hanem közvetlenül a kész mécs fedelére nyomták. Hossza 55 mm. *Bm. 13.*

185. ábra.

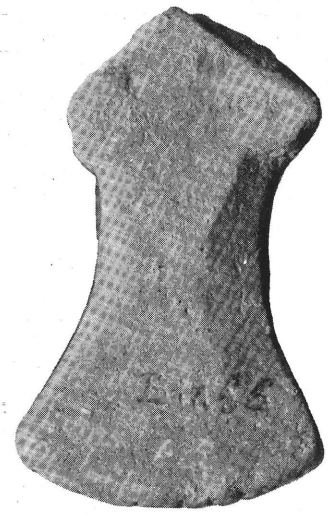
184. ábra.

Ezen képes bélyegzőkön (Bilderstempel) kívül egyetlenegy akadt, mely ugyan szintén az edények készítéséhez kellett, de nem a díszítés előállítására szolgált, hanem felirattal van ellátva. Azt várhatnók, hogy Pacatus áll rajta, amely névvel a helyben gyártott terra sigillata-edények szignálva voltak és amint többször a tál-

mintákon láttuk. A helyett *Petilius* olvasható, aki edényeinken nem szerepel. Minthogy a bélyeg negatív, a tálminták pozitív lenyomata után a kész edényeken is negatív formában kellett lenni. Csak az a bökkenő, hogy az írás visszásan megy, aminek csak akkor volna értelme, ha a bélyegzőn kidomborodnak a betűk. Amint a képén (186. ábra) látni, mely a név végét tisztán mutatja, a két utolsó betű fel van cserélve. A bélyegző formája (187. ábra) körülbelül olyan, amilyent külföldön is az a néhány bélyegző (pl. Ludowici V S. 246 ff. Rheinzabernből) mutat, melyeken a fazekas neve áll (Namenstempel). A feje, melynek görbe fejlapjába a felirat van bevésve, lapos, hasonlóképpen a nyele, és a végén megint levélalakban kiszélesedik. Hossza 65 mm. *Bm. 36.*

186. ábra.

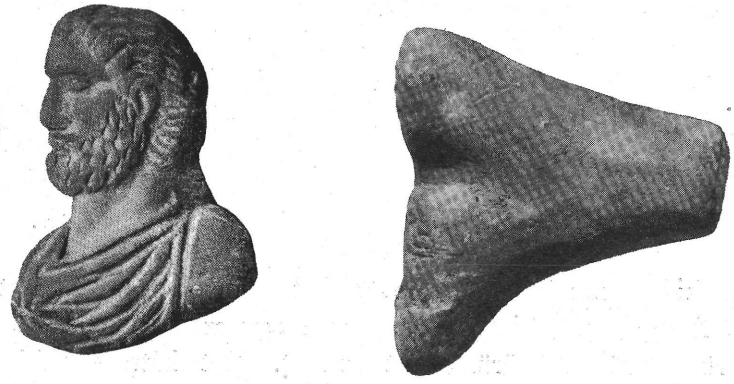

187. ábra.

*

Három olyan bélyegző, melyek figurális ábrázolásaikkal kitűnnek, de egyik sem fordul elő edényeinken és nem is valószínű, hogy a tálminták díszítésére szolgált volna.

188. ábra. A legnagyobb bélyegző egy balra néző mellképet mutat, melynek szakállas feje annyira portraitszerű, hogy talán még leginkább Hadrianusra emlékeztet. A bélyegző keskenyedő nyele laposan végződik. Hossza 45 mm. *B. 16.*

188. ábra.

A másik két bélyegző egy-egy színházi álarc domború képével van ellátva, aminők nemcsak nálunk, de a külföldi edényeken sem fordulnak elő. Annál ismertebbek más, nagy terrakotta- és márványképekből, melyek többnyire klasszikus földön kerülnek elő. V. ö. Messerschmidt, Disiecta membra. Mitteilungen, Röm. Abt. Bd. 46 (1931) S. 44 ff.

189. ábra.

189. ábra. A legtipikusabb a tragikus maszk, fájdalmas arckifejezésével, fején a magas hajfrizurával *(ὄγκος)*. Egy vastag, de rövid nyele van, mely idomtalan púpban végződik. Hossza 45 mm. *B. 17.*

190. ábra.

190. ábra. A komikus maszkot legjobban nagy tátott szája (Schalloch) jellemzi. E mellett ráncos homloka, magasra felhúzott szemöldökei és pisze orra oly sajátosságok, melyek az arcnak különös komikus kinézést adnak, mely az öreg szolgáknak megfelelt. Hogy a fej még plasztikusabban kiemelkedjék, az egyik oldalon egy bevágás választja el a nyéltől, mely vége felé vékonyodik. Hossza 55 mm. *B. 18.*

*

Bélyegzők, melyek nagyobb állatalakok domború képeit mutatják.

191. ábra. A jobbra szaladó nyúl többször előfordul különösen a tálmintákon. (A képtipusok között 16). A bélyegzőn sokkal tisztábban látjuk

191. ábra.

192. ábra.

a durva kidolgozás dacára a pettyeket, melyek a nyúl testét és lábait borítják. A nyaka és feje síma, amelyen egy szabálytalan karika ábrázolja a köröskörül szőrökkel körülszegett szemet. Két hátrafelé felálló nagy füle nem szabad, hanem, mint a lábak is, a bélyegző fejlapjából kiállanak. Ezért

is oly széles a bélyegző, és még zömökebbnek látszik, mert a nyele kurta és nem végződik hegyesen. Hossza 40 mm. *B. 23.*

192. ábra. Ezen bélyegzőnek megvan a lapos mintája is, mely ugyanezt a nyúlat negatív formában bemélyítve mutatja. Alakja lehetőleg a nyúl körvonalaihoz alkalmazkodik, ezért egyik oldalán, hol a nyúl feje a fülekkel kiemelkedik, magasabb. Középen kettéhasadt és a törés kicsorbította szélét. Hossza 66 mm. *Bm. 19.*

Körülbelül ugyanolyan nagyok és a tálmintáinkon látható képtipusokhoz hasonlók azok az előrerohanó ragadozó állatok is, melyek a következő hét bélyegzőn előfordulnak. Ezek a kivitelben sem sokat különböznek egymástól, többnyire oly felületesen vannak megmintázva, hogy kétségkívül helybeli készítmények. Hozzájárul, hogy egyik-másik kopott és csonka.

193. ábra. Még az a legkisebb bélyegző, amelyiken egy nyulánk vadállatot jobbra futva látunk. Macskafejével és nyakán a széles sörénnyel némileg az oroszlánra emlékeztet (a képtipusok között 11). Hátsó lábai hiányzanak. A bélyegzőnek lapos nyele van és mint rendesen, hegyesen végződik. Hossza 43 mm. *B. 30.*

194. ábra. Ezen bélyegzőn ugyanez a vadállat fordul elő. Szintén jobbra fut, teste nyulánk, hasonló feje van és a sörénye is ugyanolyan, csak még jobban vannak feltüntetve a részletei. A bélyegző nyele letört. Hossza 57 mm. *B. 26.*

195. ábra. Körülbelül ugyanezt a macskafejű vadállatot mutatja egy harmadik bélyegző. Sörénye azonban beszurkált foltokból áll és a testén is három ilyen folt látszik. A bélyegző baloldala a hátsó lábbal ép ugyan, de annyira lapos, hogy minden bizonnyal ezért hiányzott az állat farka. A nyele lapos és oldalai háromszögben futnak össze, hegye le van tompítva. Hossza 55 mm. *B. 22.*

196. ábra. Az ellenkező irányban balfelé támadva látjuk az oroszlánt, mely jellegzetes nagy fejével és gazdag sörényével a bélyegzőn könnyen felismerhető. Testén a szőrt csak egyes pontok jelzik. Farka fel volt kunkorítva. Hátsó lábai szabadon állanak ki a bélyegző nyeléből, melynek lapos teste a végén le van törve. Hossza 50 mm. *B. 24.*

197. ábra. Egy másik bélyegző szintén balfelé futó vadállatot mutat, melynek egész teste betűzdelt pettyekkel van borítva. Feje lekopott, de még kivehető, hogy olyan lehetett, mint a macskáé, úgy hogy tigrisre gondolhatunk. A bélyegző jobboldala a hátsó lábakkal le van törve. Nyele szélesebb és vége le van lapítva. Hossza 45 mm. *B. 25.*

198. ábra. Hasonlóképpen macskafeje lehetett egy másik balra futó

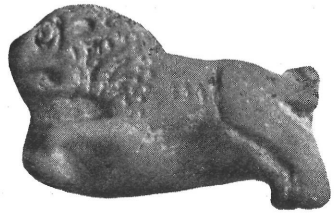
193. ábra.

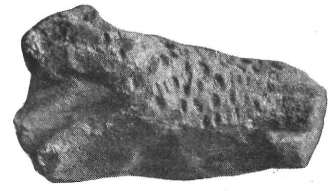
194. ábra.

195. ábra.

196. ábra.

197. ábra.

198. ábra.

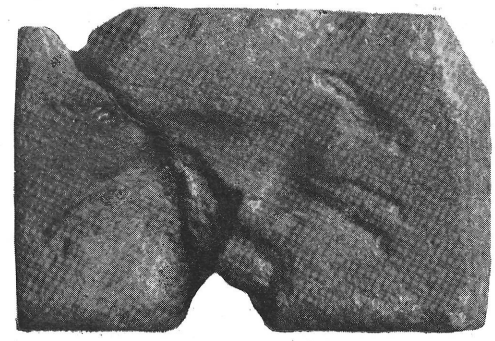
199. ábra.

vadállatnak, melynek bélyegzője még kopottabb és már csak nyomait mutatja a szőrnek, mely a karcsú testén látszott. Lábai elől és hátul csonkák, ellenben még világos, hogy farka volt. A nyélnek bunkós vége van. Hossza 45 mm. *B. 27.*

199. ábra. Végül van egy bélyegző, mely egy jobbfelé futó négylábú állat domború képével van ellátva. Amennyire még kivehető, kutyafeje volt,

200. ábra.

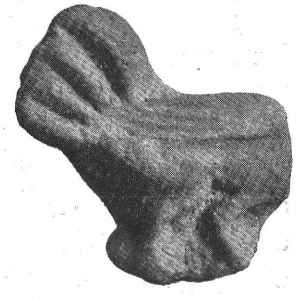
201. ábra.

de farka, úgy látszik, hiányzott. Testén és hátsó lábán a szőre apró bemélyített vonalkákból áll. Mellső lába a bélyegző alsó szélével letöredezett. A nyél vége vastagabb és ferdén le van lapítva. Hossza 50 mm. *B. 28.*

Vannak azután lapos minták, amelyekből ha nem is ezen, de hasonló állatalakok bélyegzői készülhettek, melyek szintén a tálmintáink díszítésére szolgálhattak.

200. ábra. Az egyiken egy szarvas (a képtípusok között talán 15) fordul elő, amint jobbra fut, fején agancsokkal, farka nincsen, rövid szőre a testét hosszában fedi. A minta egyik vége a szarvas hátsó részével keskenyebb, mint a másik. Hátlapja lapos és egészen síma. Hossza 67 mm. *Bm. 17.*

201. ábra. Egy másik mintán a lovat (a képtípusok között legközelebb áll hozzá 27) látni, mely szintén jobbfelé fut. Hosszú füle miatt öszvérnek is nézhetjük. A mintája csorba, mert több darabra tört és azokból van összeállítva. Valahogyan a síma hátlapjára is egy másik, jobbra futó ló gyenge lenyomata került. Hossza 65 mm. *Bm. 22.*

202. ábra.

A nagyobbfajta bélyegzőkhöz tartozik még két

olyan darab, melyeken egy-egy kakas fordul elő. de a képük nem fordul elő tálmintáinkon.

202. ábra. A bélyegző fele van csak meg a kakas hátsó részével. Farkát négy különálló toll képezi, a szárnya vízszintesen simul testéhez és tollai még látszanak. A bélyegző homloklapja, mely nagyjában a kakas körvonalait követte, levált a nyélről, melynek idomtalan teste a végén hegyes. Míg a többi bélyegzők téglapiros színűre vannak égetve, ez a bélyegzőnk szürke agyagból készült. Hossza 37 mm. *B. 29.*

203. ábra. A másik esetben a kakas farka ugyan le volt törve, de hozzá van ragasztva a bélyegzőhöz, amely így majdnem egészen épnek mondható. A két kakas közt nemcsak nagyságra alig volt különbség, hanem alakra is megegyeznek egymással. Az utóbbinak legfeljebb a farka annyiban más, hogy

203. ábra.

204. ábra.

három fölkunkorított tolla van és hogy ezek rovátkolva vannak. A teste is valamivel kövérebb és ami legszembetűnőbb, a szárnytollain kívül sorjában betüzdelt pontokkal van borítva, melyek talán a másik kakason sem hiányoztak, de elmosódtak. Hogy mennyire jókarban maradt meg, mutatja, hogy fején még rajta van a taréj is. Csak a nyél végén látszik némi törés, de annyi bizonyos, hogy rövid és lapos volt. Hossza 30 mm. *B. 46.*

204. ábra. Szerencsére előkerült az a negatív minta is, mely természetesen az ellenkező oldal felé fordítva ugyanazt a kakast mutatja, mint az előbbi bélyegző. A kettő pontosan illik egymásba és úgy látszik, mintha a minta arra való lett volna, hogy belőle préseljék ki a bélyegző pozitív képét. De a minta részletei annyira tompák, hogy ez csak akkor történhetett, ha azokat a bélyegzőn szabadkézzel utána mintázzák. Persze megfordítva, a bélyegzőt is nyomhatták bele a négyszögű agyaglapba, hogy kéznél legyen a minta,

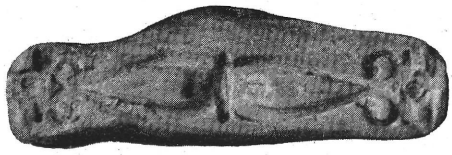
amelyből szükség esetén egy második bélyegzőt készítsenek. Szélessége 53, magassága 45 és vastagsága 13 mm. *Bm. 14.*

205. ábra. Olyan bélyegző, mely pozitív formában díszítményt (Ornament) mutat, aminőt az edényeinken nem találunk, csak egy került elő. Fejlapja félkörívben van kivágva, mivel a díszítménynek is ilyen alakja van: ez ugyanis egy félkoszorúhoz, még inkább levélfüzérhez hasonlít, melynek két vége fel volt függesztve és az alján egy kerek gyöngyszem lóg le. De a szabadkézzel bevésett ferde rovátkasort a két zsinórszalaggal szalagnak is tarthatjuk: a rajza mindenesetre oly sablónos, hogy a barbár sírköveinken előforduló koszorúkra emlékeztet. A bélyegzőt alig használhatták, annyira friss a téglavörös színe és a kopás semmi nyomát sem mutatja. A nyele majdnem végig négyszögű és 66 mm hosszú. *B. 36.*

205. ábra.

206. ábra. Egy másik díszítmény, mely azonban a bélyegző egyenes fejlapján be van mélyítve, hosszúkás, keskeny formát mutat és még kevésbbé használhatták edények díszítésére. A mintát tehát csak sík mezőbe nyomhatták, amelyen a díszítmény aztán domborúan jött ki és jobban volt kivehető, mint magán a bélyegzőn látni, melyen egy másik, pozitív bélyegző lenyomatát képezi. Közepét egy keresztalakú virág foglalja el, ahhoz csatlakozik mindkét felől egy-egy hosszúkás szívalakú ékítmény, melyek éppolyan egyformák, mint végükön a stilizált virágok. A bélyegzőminta hossza 60 mm, lapos nyele, melynek bütykös vége van, 50 mm hosszú. Anyaga annyiban más, hogy kiégetve világossárga színű. *Bm. 12.*

206. ábra.

*

Amint az eddigi bélyegzők egy része nem szolgálhatott az edények díszítésére, még kevésbbé lehettek arravalók azok, melyeknek domború képe nincs körülvágva, hanem egy lapos alapból emelkedik ki. Azért ezek is bélyegzők voltak, mert hátukon megvan a kiálló fogantyú, mellyel egy puha anyagba benyomhatták.

Négy ilyen bélyegzőnk van és mindegyik egy-egy állatalakot ábrázol, amelyek, mint a vadkan, ló és hiéna, az edénymintákon is előfordulnak ugyan, az egyik azonban egy aquincumi stukkópárkányon tűnt fel, és így kétségtelen, hogy, amint erre már Nagy Lajos (Pannoniai stukkópárkányok. Arch. Értesítő XLI 1927, 121. l. és Die römisch-pannonische dekorative

Malerei. Mitteilungen des Deutschen Arch. Institutes, Röm. Abt. XLI 1926. Beilage XV) rámutatott, fazekasaink olyan bélyegzőket is készítettek, melyekkel a stukkokészítő műhelyeket ellátták.

207. ábra. A bélyegző képe, melyet a stukkópárkányon viszontlátunk (208. ábra), de a képtípusok között (20) is előfordul, egy balra rohanó vaddisznót ábrázol, melynek jellegzetes feje az ormánnyal azonnal felismerhető. Éppoly híven van kidolgozva a szőre magas reliefben kidomborodó testén. Az alapot magát szintén plasztikusan kiemelkedő ágak vagy fűszálak és két végén gallyak díszítik. Hasonlóképpen fák emelkednek a vaddisznó háta mögött egy kerek agyagkorongon, melynek képét Der römische Limes in Österreich IX. kötete S. 74 Fig. 34 alatt közli. A bélyegző hossza 80 mm és a fogója 38 mm magasságban fut végig rajta. *B. 48.*

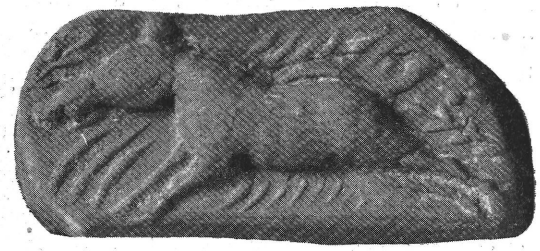

208. ábra.

Tekintve, hogy a stukkón domború a vadkan alakja, ezt a pozitív bélyegzőt mégsem használhatták hozzá, mert akkor a lenyomata fordítva és mélyítve volna. Kellett tehát egy negatív bélyegzőnek is lenni, melyet a stukkóalapba benyomtak és tulajdonképpen annak az előállítására szolgált a bélyegzőnk. Ezért volt lehetséges, hogy a stukkón a háttér nem egészen az, mint a bélyegzőn.

Ugyanazt a stílust mutatja a többi három bélyegző, mintha egy kéztől származtak volna. Még abban is megegyeznek, hogy mindegyiken az állatok olyan környezetbe vannak helyezve, mely a szabad természetre akar emlékeztetni. Csak az állatok mások.

209. ábra. Talán a legsikerültebb a vadmacska vagy tigris balra rohanó alakja, melynek megmintázása nem eredhet közönséges mesterembertől. A teste sima, de formája és mozgása éppoly jellegzetes, mint macskafejének, a lábainak és hosszú farkának természethűsége. Alatta egy sor fűszál nő ki a bélyegző alsó lécszerű vonalából, mely a talajt jelzi, háta fölött pedig két szétálló gally látszik egy ponttal, aminő a két gally mellett is előfordul, melyek a hátsó rész mezejét betöltik. Hogy ezen bélyegzők egyszerre készültek, a mellett szól, hogy egyforma fogantyújok van. Mint az előbbin és a következő két

207. ábra.

209. ábra.

210. ábra.

211. ábra.

példányon, ezen bélyegző fogantyúja is a hátán végig kiemelkedő gerincet alkot. Hossza 82 mm. *B. 47.*

210. ábra. A bélyegzőnek hasonló alakja van, mely abban is megegyezik, hogy két vége szintén le van kerekítve. A fejlapján ugyanolyan fűszálak és gallyak között balra futó lovat látunk, azzal a természethűséggel ábrázolva, mely általában ezen bélyegzőket jellemzi. Még a bordák sem hiányoznak az oldalán. Magát a lovat a képtípusok között 27 szám alatt is láthatjuk. A bélyegző hossza 73 mm. *B. 44.*

211. ábra. Az állat, mely a bélyegzőn a talaj fűszálai fölött jobbra rohan és amelynek nemcsak háta mögött, hanem mind a két végén levélgallyak látszanak, ugyanaz a hiéna, melyet a képtípusok között szintén jobbra 14 szám alatt találunk. Kutyafeje a hegyes orrával mindenesetre nagyon jellegzetes, nemkülönben a hosszú szőrök, melyek testét hosszában fedik. A bélyegző fogantyúja csak annyiban különbözik, hogy éle a középen kiemelkedik. Hossza 72 mm. *B. 45.*

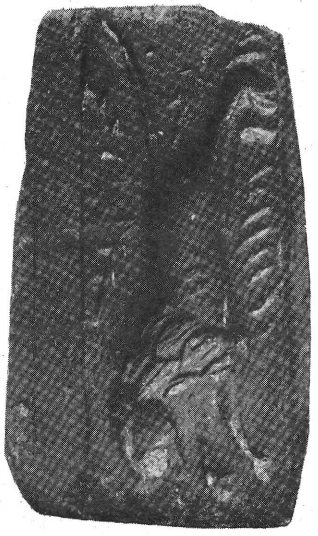
És ha nem is ugyanezen, de hasonló állatok negatív mintái csakugyan akadtak, amelyek segítségével így közvetlenül előállíthatók voltak a stukkófrizek egyes állatábrázolásai. Nevezetesen ilyenek azok a minták, melyeknek síma részén a pozitív mintákon előfordult fűszálak és gallyak láthatók.

212. ábra. A vadmacska kinézésű állat, mely a negatív mintán természetesen jobbfelé rohan, még leginkább abban tér el a pozitív képétől (209. ábra), hogy testének szőrét sorjában húzott vonalak jelzik, de lábai és farka egészen ugyanazok. A háta fölött itt is a kétfelé ágazó levélgallyat kissé elmosódva látjuk, kevésbbé hasa alatt a nehány fűszálat. A minta hátlapja síma. Hossza 73 mm. *Bm. 20.*

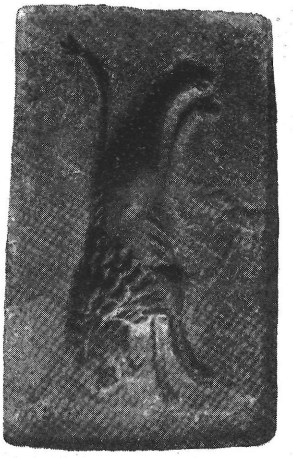
213. ábra. A másik negatív állatalak, melynek kissé ferdén benyomott mintáján sokkal tisztábban vehetők ki a fűszálak, felső részén pedig a kétfelé ágazó levélgallyak, egy balfelé rohanó hímoroszlán, melyet legjobban a gazdag sörényén ismerünk meg. A minta háta domborúan van körülfaragva. Hossza 70 mm. *Bm. 16.*

Más mintákon, melyeken hasonló állatalakok fordulnak elő, hiányzanak a fűszálak és levélgallyak. Valószínű azonban, hogy ezekből is olyan pozitív minták kerültek ki, mint az előbbiek, melyeket a stukkófrizek díszítéséhez használtak. De éppígy lehetett bélyegzőalakjuk és esetleg nagyobb edénymintákba voltak benyomhatók. Két minta még annyiban is hasonlít, hogy az állatalakok megegyeznek azokkal, melyeket az imént leírt két példányon láttunk.

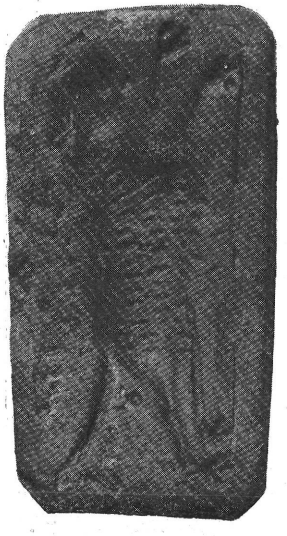
214. ábra. Az egyiken ugyanaz a jobbra rohanó vadmacska-féle állat (nőstény oroszlán?) van, mely legfeljebb abban különbözik, hogy valamivel

213. ábra.

215. ábra.

212. ábra.

214. ábra.

kisebb és hogy finomabb szőre van. Viszont annál jobban látszik pofája és a hasa alatt a szőrök, melyek úgy néznek ki, mintha emlők volnának. A mintának szabályos hossznégyszögű alakja van, háta lapos. Hossza 70 mm. *Bm. 21.*

215. ábra. A másik minta ugyancsak egy balra rohanó hímoroszlánt mutat, csak a sörénye más, kevésbbé csomós és felfelé hajlított farka apró bojtban végződik. A négyszögű, lapos minta, melynek hátlapja egészen síma, 65 mm hosszú. *Bm. 18.*

216 a. ábra.

216 b. ábra.

Ezekhez az állatalakos mintákhoz hasonlót, két szembenálló griffel, közöl Poetovióból Abramič, Führer S. 100 Abb. S. 73.

216 a. ábra. Éppilyen lapos a minta, de nem négyszögű, hanem amilyen a rajta bemélyített madáralak, mely egy jobbra lépdelő galambot ábrázol. A kidolgozása oly gondos, mintha nem is szabadkézből mintázták volna ki. A szárnya és farka a vízszintesen fekvő hosszú tollakat mutatja, míg testének többi részét kis tollak borítják. A minta hátlapján (216 b. ábra) *Fabi* van bevésve, vagyis ugyanaz a név, ugyanazokkal a sajátos betűkkel, mint a mécsmintákon látni fogjuk, úgy hogy ezen minta is ugyanonnan származott, ahonnan az illető mécsminták. Hossza 80 mm. *Bm. 23.*

Ahhoz, hogy ezen mintából olyan bélyegző készüljön, melyet a tálminták díszítéséhez használhattak volna, sokkal nagyobb a madáralak: valószínűbb, hogy pozitív képe vagy szintén a stukkópárkonyokon szerepelt, vagy ami nem lehetetlen, hogy mint külön domborképet egy alapra fölrakták. Olyan edények, melyek ilyen applikált reliefekkel díszítve voltak, nálunk sem egészen ismeretlenek: régóta van a múzeumban egy vörös cserépdarab (Budapest Régiségei IX 1906, 92. l. 33. ábra), melynek nagy domború állatalakjáról megállapítható, hogy az edény falára van illesztve, újabban pedig

Óbudán kerültek elő olyan cserepek, melyek díszítése ugyanezen technikával van előállítva. Pettauból is közöl Skrabar (Römische Funde in Pettau. Jahrbuch der K. K. Zentral-Kommission N. F. II 1904 S. 206 Fig. 160) egy terra sigillata-cserepet, melyen felrakott reliefalakok fordulnak elő. A külföldi, főleg délfranciaországi edényeken ez az applikált díszítés rendesen kerek formát mutat.

217. ábra. Még valószínűbb tehát, hogy az a kerek és lapos minta, mely szintén negatív formában egy balfelé álló, de fejét visszafelé fordító galambot ábrázol, amint csőrében egy nagy szőlőfürtöt tart, csak egy applikált dombormű előállítására szolgálhatott. E mellett szól az a faág is, mely a galamb baloldalán egészen szabadon áll. Átmérője 50 mm. *Bm. 24.*

218. ábra. Hasonló rendeltetése lehetett annak a másik kerek és lapos mintának is, melyen a homorúan be-

217. ábra.

218. ábra.

mélyített kép úgy néz ki, mintha egy polyp volna, de inkább egy kráter, melynek két füle hasonlít a polyp csápjaihoz. Teste mindenesetre különös, de a gerezdek is, melyek hosszában látszanak, a mellett szólanak, hogy egy díszes edényről lehet szó. Csak azt nem értjük, mi lehetett akkor az, ami szájából kiáll. A minta hátlapja kissé fölfelé domborodik, de síma. Legnagyobb átmérője 60 mm. *Bm. 26.*

219. ábra. Sokkal bizonyosabb a virágos váza, mely egy négyszögű lapos mintán bemélyítve látható, és az edényeken szintén csak úgy fordulhatott elő, ha domború képe rá volt illesztve. Alakja szegletes és olyan díszítést mutat, mint azok az edények, melyek trébeléssel készültek. Felső részén vonalak között dúdorok vannak, alsó felén fölfelé menő bordák. Széles szája fölött egy rózsa díszlik, két oldalán szőlőfürtök lógnak le. A minta sarkai

kissé le vannak kerekítve, hátlapja egészen lapos és síma. Hossza 55 mm. *Bm. 27.*

Még három olyan mintánk van, melyeknek homorú lenyomatai figurális domborművek előállítására szolgáltak.

220. ábra. Egy négyszögű mintalap egy balra forduló férfit ábrázol, teljes katonai felszerelésben. Testén még tisztán látható a cingulum (pteryges), mely a páncélszél aljáról lecsüng, fején sisak magas taréjjal, balkezében a földre állított lándzsa felső végét fogja, míg jobbkeze a lábához tett paizs szélét érinti. Éppúgy lehetne Mars, mint egy római harcos vagy hadvezér. V. ö. a

219. ábra.

220. ábra.

képtípusok között 3. A minta magassága 63, szélessége 42, vastagsága 15 mm. *Bm. 28.*

221. ábra. A minta egy szembenéző egész nőalakot ábrázol. Erősen kiálló térdei azt a látszatot keltik, mintha ülne. Fején a kétfelé fésült haját pártaféle dísz koronázza, minőt Juno szokott viselni. Jobbkezét magasra emeli, de nem látni, hogy tartott-e valamit, ellenben karjáról földig lógnak le a köpeny redői. Másik kezében egy csészét tart, mintha egy oltáron áldozni akarna, mely azonban nem bizonyos. A minta hosszúkás, mint a rajta álló alak, és körvonala is ennek megfelelőleg szabálytalan. Hátlapja egyenetlen. Magassága 63 mm. *Bm. 30.*

222. ábra. A minta alakja ugyanolyan szabálytalan, a kidolgozása sem sokkal jobb. A reliefkép azonban, mely a negatív mintából készült, magasabb

volt és, úgy látszik, hogy egy kis meztelen Ámort ábrázolt, aki a mintán szemközt állva aránytalanul nagy fejét a bozontos hajjal balfelé fordítja és egy kis szobrocskára (Venus?) tekint, mely vele szembenézve egy talapzat tetején foglal helyet. A másik oldalán egy tripus állhatott, amelyre jobbkeze valamit helyezhetett. A minta hátlapja kissé domború és élei le vannak tompítva. Magassága 62 mm. *Bm. 29.*

Itt említendő két negatív mintalap, melyeknek bemélyített képei valamivel nagyobbak ugyan, de szintén arra szolgáltak, hogy belőlük a bélyegzőkhöz hasonló relieflenyomatok készüljenek, melyek esetleg edényeken

221. ábra.

222. ábra.

alkalmazhatók voltak. Ha rajtuk a képek tárgya annyira általános is, hogy csak idegenből kerülhettek hozzánk, kezdetleges kivitelök nyilvánvalóvá teszi, hogy ezen minták a többiekkel együtt idevaló készítmények voltak.

223. ábra. Azon a mintán, mely a négyszögű formának csak nagyjában felel meg, egy balra ülő férfialakot látunk, amint egy dupla sípon (két tibián) játszik. A szájába tartott alsó tibia egyenes, a felsőnek vége fölfelé van görbítve (tibia curva) és úgy látszik, hogy mind a kettőt alul az egyik kezével fogja. Így fújják a kettős tibiát sokszor a satyrok, kik Bacchus felvonulásában (a thiasosban) résztvesznek. Mintánkon a fejnek csak torzonborz haja látszik elég világosan, pufók arca a tömpe orrával azonban elmosódott, és a hosszú füleinek sincs nyoma, melyek satyrra vallanának. Ezért még leginkább közönséges zenésznek (tibicen) tarthatjuk, aki

nyugodtan a Bacchusoltáron ülve a színházban vagy más ünnepségen szerepel, körülbelül olyanformán, amint egy pompeji képen látjuk. Rich-Müller, Illustr. Wörterbuch S. 628. Testét hosszú, térdig érő ruha fedi, de ez csak a tunica lehet, mely nincs a dereka körül övvel átkötve. Az oltár oldalának alsó részét rózsa díszíti, ugyanaz a motívum, mely nálunk a mécseken is előfordul. A minta magassága 9, szélessége 7·2 cm. Hátlapja, mely laposra volt lesimítva, az egyik oldalán lepattogzott, szélei egyenetlenül vannak körülvágva és legfeljebb alul hiányzik valami, a nélkül, hogy maga a kép a legkisebb csorbát szenvedte volna. *Sm. 21.*

223. ábra.

224. ábra. A másik mintának hossznégyszögű alakja volt, de a felső jobb sarka letört. Maga az ábrázolás, mely egyik síma lapján foglal helyet, itt is ép és homorú, vagyis negatív kép. Míg a többi kisebb mintán rendesen csak egyes alakokat láttunk, itt kettő van, melyek egy csoportképet alkotnak.

A minta az előtérben Silenust ábrázolja, amint egy szamár vagy öszvér hátán ül, amelynek hátsó lábai között az egyenes phallus (ithyphallus) látszik. Szinte leroskad Silenus terhe alatt, oly lassan cammog balra, leeresztve nagy fejét a hosszú, előreálló fülekkel. Maga Silenus ugyanis annál nagyobb, lábai egészen a földig érnek. Egész testével szembefordul és csak felső része hajlik kissé oldalt, amerre jobbkezét előrenyujtja és a szamár feje fölött a kétfülű serleget, a kantharust tartja. A mellett rajta átvetve van a kantárszár. A másik kezével oldalt, vállhoz támasztva a botot fogja, melynek görbe alakja megfelel a pedumnak. Csakhogy itt nem síma, hanem végig keresztben barázdálva van, mintha csupa csomóból állana. Silenust kerek arcán a kidüllesztett szemek és a tompa orra jellemzik, azonkívül kopasz feje a ritka hajszálakkal és arcának körszakálla. Felső teste a nagy hasával meztelen,

azon alól a lábai azonban el vannak takarva. Egy terrakottán a Sabouroff-gyüjteményben (Furtwängler Taf. 128) a pihenő satyr egy kecskebőrkötényt hord. A mintánkon olyan hosszú bőrt visel, mely bokái körül összekötve látszik, a hosszában lefelé lógó szálak pedig mintha a kecske hosszú szőrei akarnának lenni. A dereka körül látható gyöngysor lehetett az öv, mely a szőrös bőrt tartotta. A minta magassága 8·2, szélessége 9·6 cm. *Sm. 17.*

Silenust a szamárral a sarkophágokon Dionysos társaságában találjuk satyrok és maenádok társaságában. Silenus már oly részeg, hogy alig tudja

224. ábra.

tartani magát és a szamár hátán végignyujtózkodik. Ebben a helyzetben látjuk Silenust külön is reliefeken (v. ö. Reinach, Repertoire II 62), illetve kis kőszobrok (Statuaire p. 147, 3, 4) vagy terrakották (Die Erotik der Antike von Vorberg Taf. 23) alakjában. Talán a legszebb a Nemzeti Múzeumban a szamár hátán fekvő Silenus egy bronzmécs tetején. Hekler, Arch. Értesítő XXXIII (1913), 227. l. De a legközelebbi analógiát egy edénycserép (225. ábra) nyújtja, mely legújabban Óbudán a Vihar-utcában került elő. Rajta Silenust szintén az ithyphallikus szamáron ülve látjuk, csak ferdén balfelé tartja lábait és egészen meztelen, a kantharust pedig

balkezével szorítja magához. Ez a reliefes ábrázolás azért is fontos, mert az edénynek egy része is megvan, melyre ráillesztették, pedig még nagyobb, mint volt a mintánk domborképe, amely tehát annál inkább egy edény falát diszíthette.

Hasonló szőlőlevelek, mint aminőket az edénymintákon láttunk, fordulnak elő még két mintán, de ezek a levelek sokkal nagyobbak és annyira laposak, hogy semmiesetre sem voltak a terra sigillata-tálak bélyegzőinek használhatók, hanem a belőlük kikerült domborképek szintén edényekre applikálva lehettek. Talán ezért nincs fogantyújuk sem, mint a többi leveles mintáknak.

225. ábra.

Egy csonka kerek lapon, melynek egyharmada hiányzik, a szőlőlevél lapos lenyomatát látjuk, a szabad kéz minden nyoma nélkül. A lap kerek széle is csak nagyjában van körülvágva. A háta pedig egyenetlen. Átmérője 65 mm. *Bm. 7.*

226. ábra. Annál élesebb a szőlőlevél negatív mintája zegzugos körvonalával, és maga a kerek lap is, melybe be van nyomva, sokkal gondosabban van körülvágva. A levél finom erezetét szabadkézzel vésték be. A minta lesimított hátlapján még az égetés előtt bekarcolt felirat áll: *Juli Hilari*, vagyis egy személynév: Julius Hilarus, mely nyilván azért van genitivusban, mert a gazdát jelentette, akié a minta volt. A minta átmérője 50 mm. *Bm. 31.*

Végül van még négy mintánk olyan negatív lenyomatokkal, melyeknek domború képei minden bizonnyal kígyókat ábrázolnak.

227. ábra. Amint az ovális mintán, mely kettétört, látjuk, a kígyó vékony teste S alakú és végig apró pikkelyek borítják, melyek csak a fejet hagyják csupaszon. A domború hátú mintalap 9 mm vastag, hossza 50 mm. *Bm. 33.*

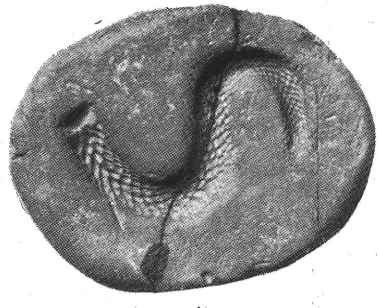
228. ábra. A minta hosszúkás négyszögű lap és rajta a kígyó egyszerű

hullámvonalban csúszik, egyenesen fölfelé (illetve lefelé) tartva fejét. A pikkelyei valamivel nagyobbak. A mintának feltűnően éles szélei vannak. Hossza 72 mm. *Bm. 32.*

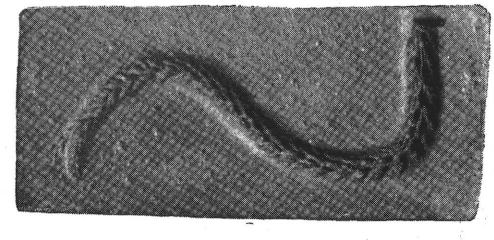

226. ábra.

229. ábra. A kígyó feje a minta egyik sarkával csonka, a farka ép és vége felé vékonyodik. Teste kettős hullámvonalat ír le és végig pikkelyek fedik, melyek több sorban betüzdelt vonalkákból állanak, úgy amint a többi kígyónál láthatók, csak nagyobbak. A mintának hosszú, négyszögű rúdformája van és ezért könnyen kettétörhetett. Hossza 200 mm. *Bm. 34.*

227. ábra.

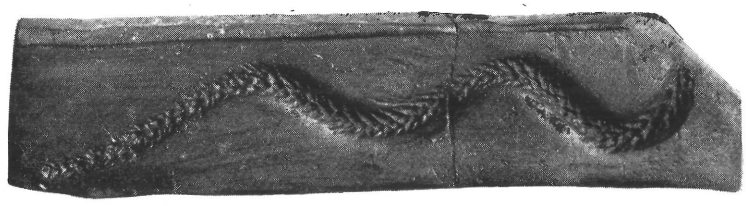

228. ábra.

230. ábra. A kígyó végig ki van egyenesítve, és olyan a minta formája is. Szélesebb vége a kígyó fejével csonka, de a másik vége ép és a kígyó farkához hasonlóan vékonyodik. Élei le vannak kerekítve. Hossza 200 mm. *Bm. 15.*

Ezek a kígyós minták csak azt bizonyítják, hogy fazekasaink ilyeneket

is készítettek, még pedig különböző formában és nagyságban. Ha a belőlük készült kígyókat edényekre akarták felrakni, úgy az természetesen még akkor történt, mikor az agyag nedves és a kígyó teste hajlítható volt. Svájcból

229. ábra.

csakugyan ismeretesek olyan edények és cserepek, melyeket ilyenformán, nyilván sacrális célból (Kultgefässe) díszítettek. Stähelin, Die Schweiz in römischer Zeit. Zweite Aufl. 1931 S. 516 u. 517 Abb. 151, 152.

230. ábra.

VII. AGYAGKORONGOK KEREK KÉPEKKEL. LEPÉNYMINTÁK.

Az előbbi minták között szerepeltek azok a kisebb-nagyobb korongok is, melyeknek egyik oldalán homorú ábrázolások vannak. Tulajdonképpen szintén bélyegzők, de inkább azoknak a negatív mintáknak (Matrizen) felelnek meg, melyeknek pozitív képei (Patrizen) gipszben vagy agyagban kipréselve, mint *appliques* felhasználhatók voltak. Ilyenek még azok a kisebbfajta korongok, melyeknek átmérője csak kivételesen 10—12 cm, többnyire kisebbek és amelyeknek egyik oldalán nem úgy, mint a fenti (*Bm. 31* = 226. ábra) kerek mintalapon, egy szőlőlevél vagy madár, hanem kerek ábrázolások (medaillonok) fordulnak elő.

Ilyen negatív bélyegzőkorongok ismeretesek a kisázsiai Prienéből, ahol még a késő hellenisztikus korból származnak (Wiegand-Schrader, Priene S. 465). Átmérőjük 6—11 cm és a sokféle ábrázolások között az egyik nagyobb darabon (átm. 11 cm) egy négyesfogatot hajtó kocsivezetőt, háta-

mögött a Victoriával látunk (Abb. 375). A hátlapjához azonban egy durva fogantyú van odaragasztva és már ezért sem tehető fel, hogy lepénymintának (Kuchenform) használták, mint a publikációban olvassuk. Sokkal valószínűbb, hogy ezen mintákból is olyan medaillon-képek készültek, melyek edények külső falára ráerősítve voltak. Hasonló medaillonok ugyanis, de már domborúan kipréselve azokon az edényeken fordulnak elő, melyek a Rhone völgyében előkerültek. Mint Déchelette munkájából (Les vases céramiques ornés de la Gaule Romaine II, 235—308 és 345, 352) látni, ezek az edények ott oly számmal voltak és előállításuk oly egységes, hogy minden bizonnyal azon a vidéken (Vienne körül) kellett a műhelyeknek lenni, ahonnan aztán elterjedtek és másutt is utánzásra találtak. A Westheimban, Augsburg mellett talált Serapis-Isis-medaillonok legalább azt mutatják, hogy eredetijök kétségkívül onnan származott és csak durvább anyaguk árulja el, hogy helyben készültek. Roger, Römische Töpferwaren von Westheim bei Augsburg S. 39.

Olyan füleskorsót, melyet három medaillonkép díszít, Nymwegenből (Noviomagus) is ismerünk (Röm. germ. Korrespondenzblatt II 1909 S. 8 Abb. 4), de gyakrabban fordultak elő maguk a reliefes medaillonok, így Kölnben és Trierben, hol a fazekastelepeken azért készültek, hogy pozitív lenyomataik az edényekre ráerősíthetők legyenek. Führer, Provinzialmuseum in Bonn S. 66. A strassburgi múzeumban mindjárt a heiligenbergi fazekastelepről való nagy tálminta mellett fekszik egy 8·3 cm átmérőjű kerek bélyegzőminta, melynek homorú ábrázolása Jupitert a villámmal, lábainál a sassal mutatja (Henning, Denkmähler der elsässischen Altertumssammlung zu Strassburg S. 43 Taf. XL, 6). Hozzánk közelebb esnek azok az agyagmedaillonok, melyeket W. Schmid Emonából publikált és lepénymintáknak tart ugyan, de kisebbek és alig lehettek azok (Emona. Jahrbuch f. Altertumskunde VII 1913 S. 180—188 Abb. 82—90). Az ábrázolásaik különbözők, a legtöbb mégis istenségeké, akiknek inkább az edényeken van a helyök. Ugyanilyen medaillonminták akadtak Poetovióban és mint Abramič (Poetovio S. 99) mondja, azt bizonyítják, hogy Poetovióban ú. n. Applikengefässe készültek. Hoffiller is Vinkovceből (Spomenici rimskoga lončarskoga obrta u Vinkovcima, Vjesnik N. S. XIV 1915—1919, 193. l. 110. ábra) egy korongos mintát ismertet egy olyan relief számára, melyet egy edényre illesztettek volna, de kérdés, hogy nem volt-e sokkal nagyobb (átmérője 12·5 cm), mint kellett volna? Van azonban nálunk a székesfejérvári múzeumban egy szürke, feketére festett edénytöredék, melynek díszítését csakugyan egy applikált reliefes korong a kakassal képezi. Dr. Nagy Lajos szóbeli közlése.

Ha Aquincumban, mint láttuk, voltak edények, melyeknek felrakott díszítésök volt, olyan edények is készülhettek, melyeken a reáapplikát díszítményt kerek reliefképek, medaillonok képezték. Elég, ha legalább a minták megvannak, melyekből ezek a kerek reliefek készültek. Ezen minták nagysága és formája ugyanis olyan, hogy még legvalószínűbb, ha ilyen medaillonok készítésére szolgáltak. Az, hogy laposak és esetleg a kelletnél nagyobbaknak látszanak, nem volt baj, mert a kiformált reliefek még nedvesek és hajlíthatók voltak, mikor az edény görbe falába beillesztették.

231. ábra. Még legbizonyosabban ez volt a rendeltetése annak az agyagkorongnak, melynek szélei egyenetlenek és köralakja nem egészen szabályos. Legnagyobb átmérője 8½ cm. Hibája azért nincs, csak éppen elég durván van előállítva. Hátlapja kidomborodik, az előlapja kissé elgörbült és rajta csak laposan van bemélyítve a belényomott dombormű képe, amelyet ismét kipréseltek belőle. A szélét egy síma körvonal képezhette, melyen belül egy gyöngysor és két finom vonal zárta körül. Ebben a keretben egy kőszáli zergét, melyet kis fején a két egyenes sodrott agancs és kurta farka tesz felismerhetővé, látunk balra rohanni, alatta fűszálak nőnek ki a talaj vonalából, a teste fölött pedig két gally széles levelei terjeszkednek. Két apró ágacska látszik a zerge előtt is. *Bm. 32.*

231. ábra.

Ezen a mintán nincs olyan jel, mely a fazekastelepünkhöz fűzné, ellenben Carnuntumban előkerült egy hasonló korong, melyen egy vadkan hátamögött ugyanígy két fa emelkedik. Der römische Limes in Österreich IX S. 74 Fig. 34.

232. ábra. Valamivel nagyobb agyagkorong, melynek átmérője 9 cm. Teljesen ép. Egyik lapja síma, a másiknak domborképes ábrázolása van. Kiálló kerületén belül egy sematikus levélkoszorú képezi hozzá a keretet. Belőle indulnak ki a szárak, melyeknek szőlőlevelei azonban ugyanazok, mint a tálmintákon (a képtipusok között 34). Ezek a szőlőindák kétfelől

zárják körül az ábrázolás közepét, melynek jobboldali felén, balrafordulva a kecskelábú Pán egy sziklán hátrakötött kezekkel ül, úgy amint őt is a tálmintákról (a képtipusok között 7) ismerjük. Előtte szemben vele egy kecske áll és fejét magasra emeli, hogy megcsókolja a tehetetlen Pán száját. Feje fölött két kisebb gally apró levelekkel ágazik fölfelé. *Sm. 14.*

Maga a kecske azonban itt is ugyanaz, mint a tálmintákon (a képtipusok között 21), sőt ezeken éppúgy áll Pán előtt (v. ö. a képtipusok között 7), csak valamivel távolabb, de a csoportosításuk megfelel. Legfeljebb azok a bélyegzők lehettek mások, melyeket a tálmintákhoz használtak, annyi bizo-

232. ábra.

233. ábra.

nyos azonban, hogy egy műhelyben készültek és bizonyára ugyanattól a kéztől valók.

A bélyegzők azért sem lehettek ugyanazok, mert az agyagkorong ábrázolásához külön bélyegző volt, mely szerencsére egészen épen előkerült. Hátlapján egy hozzátapasztott púpja van, mely a fogantyút pótolta.

233. ábra. Rajta a kecske és Pán alakjai már egyesítve oly közel vannak egymáshoz, ahogyan a korongon előfordulnak, mi több, a két gallyat is ott látjuk a kecske feje fölött. A bélyegző alakjai legfeljebb abban különböznek, hogy valamivel nagyobbak és erősebben domborodnak ki. Ezt a bélyegzőt azonban előbb egy másik agyagkorongba, amikor még puha volt, benyomni kellett, hogy legyen egy negatív minta, amelyből a mi korongunk

a pozitív alakjaival készülhetett. Ha ezek már nem oly nagyok, mint a bélyegzőn, azért van, mert mindig kisebbek lettek és összezsugorodtak, amint a negatív mintát és aztán a pozitív korongot kiégették. Ezért a kidolgozás finomsága és élessége is, melyek mutatják, hogy a bélyegzőt szabadkézzel mintázták, a korongon többé-kevésbbé elvesztek. A negatív mintán persze már úgy volt összeállítva az egész ábrázolás, amint positív formában a korongon látjuk. A leveleket tehát egyenként külön bélyegzővel nyomták be és a szárakat hozzájuk szabadkézzel bekarcolták. Éppúgy külön bélyegzőnek kellett lenni a koszorú benyomására. De amíg a negatív minta elveszett,

234. ábra.

megmaradt a pozitív ábrázolása, mely arra szolgált, hogy kéznél legyen, ha ismét egy új negatív minta elkészítésére szükség volt. *Sm. 15.*

234. ábra. Ugyancsak pozitív ábrázolása volt egy másik agyagkorongnak, melynek két darabból összeragasztott töredéke van meg. A korong átmérője még nagyobb volt ugyan (11 cm), de a rendeltetése csak az lehetett, mint az előbbinek. Síma hátlapjának egyenetlen felülete még a benyomásokat mutatja, melyek akkor keletkeztek, mikor az agyaglapot a negatív mintából kipréselték. A másik oldalán, melynek domborműves ábrázolása van, a kiemelkedő széle mellett ugyanaz a levélkoszorú futott körbe, mely az előbbi korongot díszíti. Azon belül még egyes szőlőlevelek látszanak, a jobboldalán egy ép levél a szárával és kaccsal, egészen olyan, amilyen (a képtípusok között 37) a tálmintákon előfordul, amelyekkel együtt a fazekas műhelyeinkben készült. A közepét azonban itt egy nagy fej foglalta el, amely fölött egy

zegzugos vonal látható, a két végén egy-egy apró levéllel. A fejet, mely szembefordulva mutatta az arcot, nagy göndör haj takarja, melyből oldalt fürtök lógtak le és az egyiket a baloldalán még tisztán látni. A korong másik oldala ki van törve. És hiányzik az egész alsó fele is a szakállal, mely minden bizonnyal az arcot körülvette. A bajusza ugyanis még megvan, mely a szakáll nélkül nem képzelhető. Már ezek a külsőségek, mint a torzonborz haj és bajusz oly ismertető jelek, melyek leghamarább Jupiterre vallanak, különösen ha az arc barátságos tekintete hozzájárul. Ha megvolna a bélyegző hozzá ugyanezzel a domborművel, még jobban láthatnók, milyen finoman és tökéletesen lehetett rajta az arc megmintázva, úgy hogy aki készítette, méltán művésznek nevezhette magát. *Sm. 16.*

Lepényminták.

Mennél nagyobbak a reliefes korongok, annál kétségesebb, hogy az edények oldalán beleillesztve lehettek. Másfelől vannak éppoly nagy vagy még kisebb korongos minták, melyeknek az volt a rendeltetése, hogy belőlük nem agyagból, hanem tésztából formálták ki a pozitív másolatokat és ezért közönségesen lepénymintáknak hívják. Tulajdonképpen csak az különbözteti meg, hogy a lapos tálcákhoz hasonlóan felálló széleik vannak, melyek a tésztát körülfogták, hogy szét ne folyjon és a lepény vagy pogácsa minél vastagabb legyen.

A kisebbek közé tartozik két kerek minta, melyek a gázgyár területén kerültek elő ugyan, de nem a kemencéknél, hanem egy kis kőkoporsóból, melyre már a gázgyár nyugati szélén akadtak. Mind a kettőn mitológikus képek vannak és talán ezért sem valószínű, hogy a mi fazekasainktól származhatnak.

235. ábra. Az egyik, egészen ép minta, melynek átmérője mindössze $9^1/_2$ cm, de a lepénymintákra jellegzetes szélekkel van ellátva, szabályos kerek lap, olyan símára csiszolt hátsó felülettel, mely nálunk szokatlan. Fínoman iszapolt agyagból áll és keményen, szürkés téglaszínűre van kiégetve. A keret, melyet kettős bemélyített gyűrűvonal képez, a minta egyik oldalán keskenyebb, mert a bélyegző, amint benyomták, elcsúszott. A formák azonban a mintában is oly élesek és tiszták, mintha szabadkézzel vésték volna bele, vagy legalább nem agyag-, hanem bronzbélyegzőt használtak volna. *Sm. 32.*

A pamlagon, melyen Danaë balra félig hátradőlve fekszik, csak a ruhája látszik a háta mögött és a pamlag elején a két lába között. Alatta négy kis urna áll, melyeknek az lehet a magyarázata, hogy egy pompeji falfestményen

(Baumeister, S. 405) Eros egy urnából önti reá az aranyesőt, amelynek alakjában Jupiter Danaëhoz fért. Itt négy esőcsepp, mintha tőrök volnának, de tulajdonképpen phallusok, szabadon esik felülről, az egyiket azonban Danaë egészen meztelenül, széttárt lábakkal fogadja, hogy az megtermékenyítse. Már ennél frivolabb módon nem lehetett ábrázolni és talán nincs is egy másik kép, melyen Danaë ilyen szemérmetlen beállításban szerepelne.

235. ábra.

236. ábra. A másik kerek minta valamivel nagyobb. Átmérője 11 1/2 cm. Mintha ugyanabból az agyagból készült volna, melyet az idevaló fazekasaink feldolgoztak: kiégetve élénk vörös színű és könnyen eltörhetett, de csak a minta széle sérült meg egy kissé. *Sm. 33.*

A tipikus karimája mellett két körvonal van bemélyítve, melyek a negatív formában benyomott ábrázolást: a kos hátán ülő Mercuriust körülveszik. A római felfogásnak legjobban felelt meg Mercurius mint a kereskedés istene, és ezért terjedt el tisztelete nálunk, ha nem is annyira, mint Galliában, hol a helybeli istenségekkel azonosították. Mint ilyennek szimbolumai voltak

az idővel érthetetlenné vált caduceus és a pénzeserszény. Továbbá a kos, a kakas és skorpió, amely állatok neki kedvesek és szentek voltak. Roscher, s. v. Hermes I Sp. 2427. A görögöknél Hermes még a hátán viszi a kost (kriophoros), amely később rendesen Mercurius mellett áll, a mintánkon azonban a kos hátán nyargal Mercurius, úgy amint erre Roscher idéz egy példát. V. ö. Baumeister II S. 674. Mercurius már a fején látható szárnyakon fel-

236. ábra.

ismerhető, egészen meztelen, csak a nyaka körül látszik egy ruhadarab a chlamysból, lábán pedig a magas cipő. Leeresztett jobbkezével fogja a vállához támasztott caduceust, a szerencsebotot, végén a kígyókkal, a balja előre nyújtva a pénzes zacskót tartja, mely más ábrázolásokon is rendesen a balkezében van. A kos a mintán jobbra fordulva áll, amerre Mercurius is előre néz. A jellegzetes kosfejen kívül és a lábakat kivéve, testét sűrű gyapjú fedi, mely külön ponccal volt benyomva. Előtte egy kakas áll jobbra és magasra

emelt fejével úgy tesz, mintha kukorékolna. A kos háta mögött a skorpiót látjuk, melynek asztrális jelentősége van.

Olyan lepényminta, melyen ugyancsak Hermes a bakkecskén lovagol, Emonában is előkerült. W. Schmid, Emona. Jahrbuch f. Altertumskunde VII (1913) S. 184 Abb. 85. Átmérője 14 cm. Nagyon rossz állapotban van és a képen nem látni tisztán a részleteket, a leírásból azonban úgy látszik, hogy nem sok eltérés lehet a mienktől és nem lehetetlen, hogy a két minta egy helyről származott.

Egy harmadik csonka agyagkorong, melynek felálló széle színtén alkalmasnak látszik a lepénysütésre, már régebben került az aquincumi múzeumba és publikálva van a Budapest Régiségei II. kötetében 141. l. 29. ábra alatt. Ezen a mintán Hercules a krétai bikával szerepel és az az érdekes, hogy ugyanez az ábrázolás egy alexandriai terrakotta-vázatöredéken is előfordul, sőt nagyságban megegyezik a mienkkel. E. Breccia, Di alcuni frammenti di vasi con rappresentanze a rilievo. Bulletin de la Société archéologique d'Alexandrie Nr. 11 (1909) p. 298 Fig. 60.

*

A közönséges lepényminták rendesen sokkal nagyobbak voltak. A legnagyobb Emonából (Laibach) ismeretes. Átmérője 26·5 cm. A szombathelyiek a Nemzeti Múzeumban nem ilyen nagyok ugyan, de azok kétségkívül együtt egy fazekastelepen kerültek elő, ahol valamennyien azért készültek, hogy lepénymintáknak használják. A Rajna vidékéről jóformán csak egy ilyen nagyobb lepényminta ismeretes, melyet Kölnben az ottani terrakottaégető helyen találtak. Klinkenberg, Das römische Köln S. 260 Fig. 103. Hasonlóképpen a nagyobbak közé tartoznak azok az agyagkorongok, melyek a gázgyári telepen készültek és feltétlenül lepényminták voltak. Mint Szombathelyen, úgy nálunk is nagyobb számmal fordultak elő.

237. ábra. Az egyetlen kerek minta, mely teljes épségben van meg és olyan nagy, amilyen másutt sem igen található. Átmérője 22·5 cm. Hátlapja egészen síma, a vastagsága nem sokkal nagyobb, mint amennyire szükséges volt, hogy előlapján a negatív ábrázolások benyomhatók legyenek. Csak a széle áll ki valamivel magasabban és éppen ez a felálló perem a lepénysütőminták jellegzetes sajátossága. A szélén belül három hornyolat fut körben és tulajdonképpen ezek szegélyezték a kerek képmezőt, melynek pozitív lenyomata természetesen sokkal érthetőbb volt a lepényen, mint a mintán, amelyen minden visszásan jelentkezik. Ezen is azonban oly tisztán és élesen látható minden részlet, a kopásnak semmi nyoma, mintha a minta egészen új volna. *Sm. 26.*

Az ábrázolás tehát, amint minden nehézség nélkül felismerhető, egy

diadalmenetet mutat, minőt a római császárok szoktak tartani. A baloldalán áll a diadalkapu, mely alatt a császár egy kétfogatú kocsin állva, keresztülhalad. Persze csak az egyik, az innenső ló látszik teljes egészében, amint lépésben megy. A túlsó ló valamivel előbbre áll, nyilván azért, hogy legalább

237. ábra.

feje és mellső lábai észrevehetők legyenek. A gyeplők is kétszer vannak, melyeket a császár a jobbkezében tart.

Előttük megy a római katona, vagy ha tetszik Mars, ki hátrafelé fordítva fejét úgy tesz, mintha egyik kezével a fogatot vezetné, míg másik keze maga előtt a kerek paizsot tartja, mely a baloldalán nagy rozetta-

díszítésével félig látható. Arca szakállas és fején nagy tarajos sisak van, mely Marst jellemzi. Testét síma páncél fedi, mellén széles sínlemezzel. A páncélon alul a lecsüngő bőrszíjak *(pteryges)* a térdig érnek. A kapu rézsút áll, a hátsó pilléréből csak az oszlopfőt látni, mely a boltív egyik végét tartotta. Az innenső pillér keresztül megy a ló testén és kapitelljén, a boltív másik innenső vége mellett egy tropheum van felállítva, a teljes páncél a ráncos tunikával egy rúdra felakasztva, melynek hegyére egy sisak van tűzve. A boltív tetejét két kerek paizs félig egymás elé állítva díszíti, hasonlóképpen két-két paizs látszik a két oldalán, egyfelől két sokszögű alakú, másfelől két hosszúkás kerekded paizs, melyek azonban mindkét esetben keresztbe vannak rakva. Közben egy-egy X alakú jel tünik fel, a tropheum tulsó oldalán pedig egy V. Első tekintetre úgy látszik, mintha ezek összetartozva *v(ota) XX*, a császár húszéves uralkodására vonatkozó fogadalmak kifejezésére szolgálnának. De jobban megnézve az egyik X-et, látjuk, hogy annak egyik szára nem egyenes, hanem éppolyan hajlított kürt lehet, minőt a szelvényben látunk, ahol a többi egyenes vonal is a két gombos véggel többször ismétlődik.

Maga a kocsi az ábrázolás másik felét teszi ki. Két kereke volt, és az innenső, amely egyedül látszik, mélyebben áll, mint a talaj szintje, melyen a lovak lépkednek. A kocsiszekrényben, melynek feneke, de különösen a fölfelé hajló felső pereme nagyon díszes, két álló alak foglal helyet: elől Victoria áll, kinek lábait eltakarja a kocsiszekrény oldala, és ruhája is csak a széles csípőin alul látszik. Meztelen felsőtestének háta mögött szárnyai állanak ki, a baloldalán magasabban, úgy hogy a szárny felső vége egészen a peremig ér. Victoria alakja en façe nézetben van ugyan, de a feje kissé oldalt fordul a császár felé, akinek feje fölé koszorút tart, míg a másik, leeresztett kezében egy keskeny pálmaág van.

A császárra szakállas arca és borzas haja annyira jellegzetes, hogy csak a II. századra gondolhatunk, mikor Marcus Aurelius és fia Commodus uralkodtak, akiknek képmásai legjobban hasonlítanak hozzá. Az ő testén is síma páncél van, azokkal a tipikus lecsüngő bőrszíjakkal, melyeket Marson láttunk. A balvállán összetűzött köpenyt, mely a jobbvállán van átvetve, hátrafelé szabadon lebegteti a szél, mert a császár úgy jelenik meg, amint éppen a kocsira lépett és visszafelé nézve, a magasra emelt kezében tartott lándzsáját lefelé a fogoly felé döfi, aki a kocsi végén félig térdelve hátrafelé fordított arcával a császár felé föltekint. Barbárságának jellemzésére szolgál a hosszú szakálla mellett fején a süveg, amint az előkelő dákok hordták, a hosszú kabátja derekán átkötött övvel és a bokáig érő nadrágja.

Mint az érmeken látni, úgy itt is a triumphusi jelenet alatt a medaillonképnek szelvénye van, melyben a különböző fegyverek a császár diadalára vonatkoznak. Közepén a négyszögű paizs belülről nézve, egyik oldalán az íj a kifeszített húrral, melynek formája ugyanaz, mint Commodus pénzén (Cohen², Commode 197), másik oldalán pedig a tegez. A két sarkot ismét paizsok töltik ki, mégpedig párosával, olyformán, hogy az egyik a másik

238. ábra.

mellé keresztben állítva látszik. Formájuk ugyanaz, melyet a diadalív fölött láttunk. Egyfelől kerek, másfelől a hatszögű alakú és mindegyiknek közepén gomb van, szélükön a bemélyített szegély. Amint ugyancsak a kapu fölött láttuk, itt is előfordulnak azok a gombos vesszők, melyek X alakban egymást metszik, sőt az egyiken keresztül ugyanaz a kürtalakú jel van fektetve. Annyi bizonyos, hogy itt még kevésbbé lehettek betűk vagy számok.

238. ábra. Az előbbi kerek mintának másodpéldánya, amely azonban darabokra tört és hiányos, világosabb színű felületére pedig helyenként az iszap

lerakódott, úgyhogy ezért sem lehetnek oly tiszták és élesek a benyomott ábrázolás körvonalai. Amit még látunk, legfeljebb lényegtelen eltéréseket mutat. Más Mars feje és a sisaktaréjon elől forgó van. Páncélja két sor bőrszalagos csüngőben (szárnyak, πτέρυγες) végződik, a jobblábán meg mintha nadrág volna. A lovak sem azonosak. A kapu pillére azonban éppúgy bevan horpadva, mint a ló teste, melyet elfedni akar. A kocsi elején Victoriának kellett lenni, de az egészen hiányzik és vele együtt a császár felső teste is elveszett, csak a hátrafelé lebegő köpenye és a lándzsája látszik, mellyel a barbár felé sujtott, akit a kocsi végére kötve vonszol. Némileg más azonban a császár köpenye is, nemkülönben a barbár lábán a nadrág. Hiányzik a talaj vonala, ellenben a szelvényben a dupla kerek paizs és a tegez még láthatók. Átmérője 22·5 cm. *Sm. 27.*

A két minta ábrázolása pontosan azért sem egyezhetett meg, mert mindegyik külön készült és az egyes képek, mikor benyomták, eltolódhattak, azonkívül pedig a mintavesszővel való utándolgozás is okozhatta, hogy a részletekben különbségek mutatkoztak.

Ugyanezt a kerek mintát harmadszor is elkészíthették, mert még egy kis töredéke van meg, melyen félig a kocsi kereke látható és fölötte a kocsiszekrény alja a pontsoros díszítéssel, amint az előbbi két példányon tisztábban találjuk. *Sm. 31.*

Kerek agyagminták a triumphussal másutt is találhatók. V. ö. Schmid, Emona. Jahrbuch f. Altertumskunde VII (1913) S. 182. A Rajna vidékén jóformán csak egyszer látjuk Bonnban a diadalmenetet, mely azonban nem negatív mintán fordul elő, hanem annak pozitív lenyomata, mely a kölni terrakottagyárból származik. Hogy bélyegzőnek használták, mutatja a hátlapján világosan látható fogantyú. Fremersdorf, Röm. Bildlampen S. 65. A háttérben diadalkapu, előtte a Genius mint triumphator bigán balra hajt és a lovakat egy meztelen férfi vezeti, a kocsi mögött pedig Victoria magasra emeli a koszorút. Bonner Jahrb. 87 (1889) S. 85. Klinkenberg, Das römische Köln S. 261 Fig. 103. Annál feltűnőbb, hogy Pannoniában a triumphus ilyen mintatálon nem az első. Emonában (Laibach) egy 26 ½ cm nagyságú korongon a császár quadrigában közeledik, fölötte lebeg Victoria, a négy lovat, melyeknek lábai alatt az elgázolt barbár fekszik, kétfelől egy-egy tunikás férfialak vezeti, az egyik tropheumot tart, a másiknak kezében egy jelvény lehetett. W. Schmid (Jahrbuch für Altertumskunde VII S. 181 Abb. 82) azt hiszi, hogy ez a triumphus a Kr. u. 388. évnek arra a napjára esett, amelyen Theodosius Maximus legyőzése után Emonába bevonult. A korong azonban, ha nem is ily késői, nem származhatik a miénkkel egy

időből. A pettaui (Poetovio) nagy korongon egy diadalkapu tetején a lovakat Victoriák kísérik, kik a császárnak koszorúkat nyujtanak, mellettük az egyik oldalon egy tropheum, a másikon még egy Victoria látható. Abramič, Führer durch Poetovio S. 103 Abb. 50. Jahrbuch für Altertumskunde VII (1913)

239. ábra.

Taf. XXII. Brigetióból (Ószőny) is van a carnuntumi múzeumban (Deutsch-Altenburg) egy minta a kocsiba befogott antilopokkal, kísérői egy Victoria (?) és egy meztelen ifjú, mindketten gallyat és egy gyümölcsös kosarat tartva. Említi Kubitschek-Frankfurter, Führer durch Carnuntum S. 100.

Ezeken a mintákon az ábrázolás legfeljebb hasonló, az összeállítás és még inkább a részletek annyira elütők, hogy köztük és a mi mintánk között

nem lehet összefüggés. Még többször látjuk a diadalmenetet olyan érmeken, melyeket körülbelül abban az időben vertek, amikor mintáink készültek. Így Marcust és Lucius Verust legtöbbször együtt látjuk egy quadrigában állva, melyet egy katona vezet és a koszorúzó Victoria sem hiányzik. A pénzek különben is példaképül szolgálhattak, amint az agyagminták szelvénye mutatja, melyet az érmekről átvettek. Olyan pénzdarab azonban, melyről az egész ábrázolást lemásolták volna, nem igen ismeretes. Pedig fazekasaink más ábrázolást alig láthattak, mely közvetlenül mintaképül szolgálhatott volna. Talán legközelebb áll Titus ívének triumphusjelenete, de az sem állhatott rendelkezésre. Másrészt annyi bizonyos, hogy medaillonképünk kompozíciója és kidolgozása sokkal művészibb, semhogy föltételezhetnénk, hogy egészen önállóan állították volna össze itthon. De az is igaz, hogy az egyes motívumok sokkal ismertebbek voltak, úgy hogy könnyen összeállíthatták.

239. ábra. A kerek minta, sajnos, sok, többnyire apró darabra tört, melyeket csak hiányosan lehetett összeállítani. Széle körül felálló pereme van, mint minden lepénysütő mintának, melyen az ábrázolások homorúan benyomva vannak. A tövében két keskeny hornyolat fut körben, melyek magán a lepényen éppúgy domborúan jöttek ki, mint a képmező ábrázolása. Átmérője 18·5 cm. *Sm. 28.*

Még legtisztábban vehető ki baloldalán a négyszögű emelvény *(suggestus)*, melyen a császár és kísérete szokott elhelyezkedni, midőn a katonaság vagy nép előtt megjelent. Amint e helyen látni, az négyszögű kőkockákból volt felépítve, melyek fölfelé nagyobbodnak. Előugró lábazatát levélsor díszíti, tetején kiálló párkány van. Rajta egészen a szélén Victoria áll és legkönnyebben felismerhetővé teszi a nagy szárnya, mely oldalt szabadon kiáll. Lábig érő ruháját, mely dereka körül fel van kötve, hátrafelé fújja a szél. Ha a minta pozitív képét nézzük, amint a 240. ábra rajza mutatja és nem a mintát, melyen minden fordítva van, balkezét leereszti, a fejével kissé balra fordul és jobbkezét magasra nyujtja a koszorúval, melyet az előtte ülő császár feje fölé tart. Még látni a tábori szék felső sarkát, melyen a császár balra nézve ült. Fején felismerhető a göndör haj és a hosszú hegyes szakálla, vagyis körülbelül ugyanaz a fejtípus, mint a triumpháló császáré az előbbeni *(Sm. 26)* mintán. A ruházatából egészen világos a gomb, mellyel a köpenye egyik vállán össze van fűzve. A balkeze az ölében nyugszik, míg a jobbkéznek a tartásából azt lehet következtetni, hogy előre nyujtotta. Hogy ki lehetett a császár, közelebbről meghatározhatja az a fiatal alak, aki a vállán összetűzött köpenyben előtte, szintén balra fordítva koszorús fejét, az emelvényen áll. Az ülő császár ugyanis annál inkább

lehet Marcus Aurelius, mert érmeken többször látni, amint oldalán az ifjú Commodusszal együtt éppúgy szerepel, mint itt (Cohen,[2] Commode 295). Ő is, mint apja, jobbkezét előre nyujtja. Odább a magasban még egy póznára akasztott zászló *(labarum)* lóg, melyen *LEG(io)* olvasható, de már a száma nem bizonyos.

Az emelvény baloldalán aztán látjuk azokat, akik a császár elé járultak. Mindjárt az emelvény alatt egy alak térdepelt, aki békéért könyörög.

240. ábra.

A többiek állanak, és legalább a két első a császár felé emeli kezét, mintha üdvözölni akarnák. Ha nyakukon csakugyan *torques* van, úgy ők is barbárok, kiket a császár legyőzött. Azonkívül testükön a hosszú sodronypáncél a kelták viseletéhez tartozott (Diodorus V 80 θώρακας δ'ἔχουσι σιδηροῦς ἄλυσι δότους), de ezt hordja a végén álló harmadik alak is, akinek fején a római katona sisakját látjuk. Az igaz, hogy csakis ő tartja jobbkezét leeresztve, és úgylátszik tehát, hogy az ő felügyelete alatt jelentek meg a barbárok a császár előtt. Mögötte esetleg egy másik római katona is állott, akinek

csak a feje a római sisak pofavédőjével látszik. Szélül egészen szabadon áll a trophaeum. A póznának gombos vége van, mely a földbe volt szúrva. Rajta magasan felfüggesztve látható a páncél, alján a ráncos tunika, két oldalán egy-egy hosszúkás paizs, melyek a karokat eltakarják. Teteje le van törve, melyet minden bizonnyal a sisak képezett. Az egész jelenetet alul lezárja egy egyenes vonal, mely a föld szintjét jelzi. A szelvény azonban alatta üres.

Egy másik bábsütő minta, mely ugyanezt a jelenetet mutatná, tudtommal még nem került elő. Az érmeken ugyan előfordul olyan ábrázolás, melynek ugyanez a tárgya, sőt a kompozíció is hasonló Marcus és társainak pénzein, de itt sem lehet szó arról, hogy éppen azt egyszerűen átvették volna a fazekasaink. A főalakok azonban, mint az ülő császár, Victoria, a tropheum, bizonyosan nem eredetiek, mert fazekasaink előtt is közismertek lehettek akár a pénzekről, akár más ábrázolásokból. Legfeljebb a barbárok és a római katonák esetlen és többé-kevésbbé értelmetlen ábrázolása tulajdonítható nekik.

241. ábra. Kerek minta, mely darabokra tört és már csak hiányosan volt összeállítható. Hátlapja síma, előlapjának ábrázolása azonban nem homorú, hanem domború, amint a kész lepényen is mutatkozott. Ezért a tulajdonképpeni lepényformának felálló széle itt lefelé hajlik. Azon belül két kiemelkedő körvonal közé foglalva széles füzérkoszorú zárja körül a medaillonképet. A koszorú babérlevelekből és kétfelé ágazó babérbogyókból áll és alján szalaggal van átkötve, míg tetején, ott, hol a koszorú végei összeérnek, kerek paizsalakú ékkő *(clipeus)* díszlik, amint azokon a koszorúkon is látni, melyek a sírköveken előfordulnak. A minta átmérője 20·5 cm. *Sm. 25.*

A képmező alján vízszintes vonal választja el a szelvényt, rajta két nagy férfialak áll, mindegyik lábig érő togába öltözve, amely a császároknak is polgári viselete volt. Egészen így jelenik meg Lucius Verus pénzeinek hátlapján (Cohen², Lucius Verus 23—51 Concordia Augustorum. Saalburg-Jahrbuch II S. 70 Nr. 21) a két császár, balfelől Lucius Verus, jobbra Marcus Aurelius, és amint a pénzeken, úgy ezen a korongon is kezet fognak egymással. Még a balkezök tartása is megegyezik. A korongon azonban még tisztán látni az irattekercset, mely Lucius felemelt balkezében van, míg Marcus maga előtt tartja. A legfontosabb mindenesetre az, hogy a korongon is még egészen jól felismerhető Lucius Verus portrait-ja: a bozontos haj, hosszú, hegyes szakálla, sőt a nyerges orra is. Éppígy kellett Marcusra ráismerni, akinek a feje hiányzik ugyan, de még látszik a szakállának a hegye.

Az érmeken a körirat szolgál a jelenet magyarázatául, helyette a korongon a két császár feje között a félköríves füzér alatt ugyancsak *CONC[ordia]* olvasható, utána a második sorban *AVGG.* És hogy a legkisebb kétség se

legyen, hogy kiknek az egyetértését akarja a két császár kézfogása dokumentálni, amint még a harmadik sor nyomai elárulják, a két császár rövidített nevei következtek. Az egész felirat tehát, amint az a mintán kidomborodott betűkkel állott, így szólt:

Conc[ordia] Aug(ustorum duorum) [M. Au]reli e[t Lu]cii

241. ábra.

Idáig csak a felirat és főleg annak elhelyezése mutat eltérést az idézett érmektől. Az agyagkorongon azonban még kiegészítik az ábrázolást: mindegyik császár mellett áll egy-egy lebegő Victoria a koszorúval, melyet egyik kezökkel a császár felé nyujtanak. Verus mögött Victoria hátán a nagy szárny látszik, leeresztett balkezében pedig egy hosszú pálmaág. A másik Victoriának Marcus mögött nincsen szárnya, hanem hátul a pálmát tartja

leeresztett kezében. De ezek a Victoriák sem ismeretlenek Lucius pénzein. Ott látjuk Cohen[2] 348 alatt, amint a két császárt, kik lándzsára támaszkodva szembenállnak egymással, ugyanígy hátulról megkoszorúzzák. Csak a koron-gon fordul elő továbbá a két császár között alul a sasmadár balra fordúlva, csőrében hosszú pálmaággal. A földgömbön áll, melynek két oldalán egy-egy kis pálmaág látszik. Maga a sas a földgömbön állva Lucius Verus egyik kon-secrációs pénzén (Bernhart, Hand-buch Taf. 51 No. 11) is látható.

242. ábra.

Más agyagminták ezzel az áb-rázolással tudtommal nincsenek, de mint látjuk, az érmekről egytől egyig ismeretesek voltak a típu-sok, melyekből a medaillonképet összeállítani lehetett. Ez pedig annál könnyebben ment, mert mindegyik-nek megvolt a külön bélyegzője, melyeket aztán egyenként tetszés szerint nyomkodhattak be az előre elkészített agyagkorongba, amidőn az még nedves volt. Meg is került mindakét bélyegző a két Victoria képével és mindegyik hajszálnyira megegyezik azokkal, melyek a ko-rongon láthatók. *Sm. 18* és *19*.

243. ábra.

242. és 243. ábrák. Mindkét bélyegző ép, úgy hogy az egyik bélyegzőn meg van az a koszorú is, mely a mintán az egyik Victoria kezében hiányzik. A bélyegzők képei éppúgy domborúak, mint a kerek mintán, de ennek képei sokkal tompábbak, mert előbb a negatív mintát (Matrize) kellett előállítani, melyen a bélyegzők képei homorúan jelentkeztek, és csak abból a negatív mintából formálták ki a lepényhez hasonlóan mintánk domborképeit, melyek természetesen már nem lehettek oly élesek. Az ilyen pozitív minták (Patrizen), melyeken az egész ábrázolás már összeállítva készen volt, mégis annyiban alkalmasabbak lehettek újabb negatív minták előállítására, hogy egyszerűen lenyomhatták annyiszor, ahányszor akarták, és nem kellett a különféle bélyegzők segítségé-vel ismételten összeállítani az ábrázolást, amely úgysem lehetett volna mindig

ugyanaz. Más rendeltetésök aligha volt is, mint hogy kéznél legyenek, ha a negatív minta eltörött és hamarosan pótolni kellett.

Az érmek szelvényeiben rendesen felírás van, melynek példájára ezen lepényminta szelvényébe is ugyanakkor, midőn a minta negatív képeit össze állították, felírást alkalmaztak. Ez a felirat, amennyire egészen lekopott betűi felismerhetők, két koszorúalakú díszítmény között *M. Ulpius* vagy *M. Verus* lehetett, de az utóbbi azért valószínűbb, mert ugyanez a név a következő mintán is előfordul és mind a két minta készítőjét jelenthette.

244. ábra.

244. ábra Ugyanilyen volt az a kerek minta, melynek nagyobb alsófele négy darabra van törve, de elég pontosan összeilleszthető volt. Átmérője 20 cm. *Sm. 30.*

Előlapjának szélén két vékony körvonal szegélyezi a széles levélkoszorút, mely itt is kidomborodik és egészen az, mint az előbbi mintán. A minta jobban lévén azonban kiégetve, a koszorú babérlevelei a bogyókkal együtt, ott, hol jobban megmaradhattak, élesebben látszanak. A szalag is, mellyel alul át vannak kötve, annyira egyezett a két mintán, hogy mind a kettőnek ugyanabból a műhelyből kellett származni. Éppúgy domború természetesen az ábrázolás, melyet körben a levélkoszorútól egy vékony vonal választott el.

A képmezőt szinte egész szélességében elfoglalta a balra száguldó lovas, de csak az alsó fele van meg: a ló teste a rajta ülő császárral, akinek egész felső teste tehát hiányzik és csak a páncél alján lelógó bőrszalagok *(pteryges)* teszik felismerhetővé, melyek a ló hátát takarják. Lába a ló hasa alatt térdben hátra van hajlítva és magas cipő fedi, mely szíjakkal van átkötve. Hiányzik a ló feje is a nyakkal, annál tisztábban kivehető testén a felszerelés: a császár alatt a széles takaró, melynek alsó széle rojtos; a ló szűgye körül a heveder, melynek csüngős dísze van éppúgy, mint a farmatringnak, mely a ló hátulját a farka alatt átfogta. Hogy a lovas a császárt ábrázolta, még jobban mutatja Victoria, aki hátulról megkoszorúzta. Felső teste a koszorúval szintén elveszett ugyan, de észrevehető még a pálma, melyet Victoria maga mögött a balkezében tart. Ruhája oldalnézetben a tipikus elrendezést mutatja, amint keresztbe rakott lábai fölött ráncokban hátrafelé fújja a szél. Victoria mindig a császár győzelmét jelentette. Ugyanazt fejezte ki a barbár alakja, melyet a ló, két mellső lábát magasra emelve, leteper. A menekülő barbár félig térdre esett, de fejét visszafelé fordítja és kezét magasra felnyujtja, hogy kegyelmet kérjen a császártól. Jellemzésére szolgál a hosszú haj és a ráncos ruha, mely egészen térdig érhetett.

A medaillonképnek a mintán nincsen szelvénye, melynek felső vonalán a ló hátsó lábai és a barbár állottak volna. Ellenben a ló alatt két dárda között egy ovális paizs domborodik, lejjebb pedig, hol a képmező felülete erősebben van lesúrolva, már csak félig-meddig kivehető egy másik barbár, ki jobbra a földre bukva szétvetett lábakkal oldalt fekszik, arccal lefelé fordulva, mely fölé egyik kezét emeli. Fejénél egy sor betű állott, valószínűleg a mester neve: *M. Verus*.

Maga a száguldó lovas, amint az ellenséget dárdájával leszúrni készül, már a görög művészetből ismeretes, onnan került azokra a római sírkövekre, melyeken egy segédcsapat lovasáról van szó. Még érthetőbb, hogy a császári érmeken a legkedveltebb típus lett, valahányszor a győzelmes császárt akarták ábrázolni. Ezért fordul elő oly sokszor és pld. Lucius Verus pénzein (Cohen², Lucius Verus 16. 132. 256. 287), ha fordítva van is, ez a típus oly annyira hasonlít, mintha mintaképül szolgált volna a mienkhez. A ló alá bukott barbár más ugyan, de azt éppúgy külön illeszthették hozzá, mint Victoriát, aki épp azért könnyen helyettesíthette a két katonát, kik az idézett pénzen (16) a vágtató császár mögött láthatók. Amint ugyanis az előbbi kerek mintánál láttuk, a ábrázolás minden egyes típusához külön bélyegzők voltak, és így könnyen megtörténhetett, hogy egyes típusok mások voltak, mint a mintaképen. Olyan bélyegző azonban alig akadt, melynek típusát ne kölcsönözték volna valahonnan.

245. ábra. Ritka szerencse, hogy ehhez a mintához éppen a főalak bélyegzőjét sikerült megtalálni. Az öröm annál nagyobb volt, mikor egy évvel később előkerült a letörött feje is, mely a császár képmását félig-meddig felismerhetővé teszi. A göndör haj és a hosszú szakáll legalább is azt mutatják, hogy Marcusra vagy Lucius Verusra gondolhatunk, kiket már egy előző mintán láthattunk. Így még jobban meg volna adva a tárgyi kapcsolat mintáink között, és az idő is meg volna határozva, amelyből azok származnak. Azt

245. ábra.

hiszem, elég egy pillantást vetni a bélyegző és a minta képeire, hogy lássuk, mennyire pontosan megegyeznek egymással. A legmeggyőzőbb talán a ló felszerelésének azonossága, amely még az olyan részletekre is kiterjed, mint a heveder és farmatring csüngő díszei. Most már aztán azt is látjuk, milyen volt a ló feje a csótárral, és mint fogta a császár a jobbkezével a kantárszárat, míg a másik kezét magasra emeli, hogy lándzsájával lefelé sujtson, egészen úgy, mint Lucius pénzén (16) látjuk. A bélyegzőt azonban mindenesetre egy idevaló mester készítette, akinek ügyetlenségét mutatja, ahogyan

a császár felsőteste en façe van beállítva és ennek következtében nemcsak hogy mind a két keze az előtérbe került, hanem a szerepük is fel van cserélve. Nem egészen világos a hátul szabadon lebegő köpeny ráncvetése sem, amely a mellén úgy néz ki, mintha a tunica redői volnának, melynek ujjai a felsőkarokat takarják. A derék köré kötött öv hasonlít ahhoz, melyet Marsnak derekán láttunk a triumpháló császárt ábrázoló mintán. T. i. éppoly széles és csak beosztása a felső szélén a gyöngysorral, az alsó szalagon a maeanderrel más, ami azonban nem zárja ki, hogy mind a két mintának közös mestere volt. *Sm. 20.*

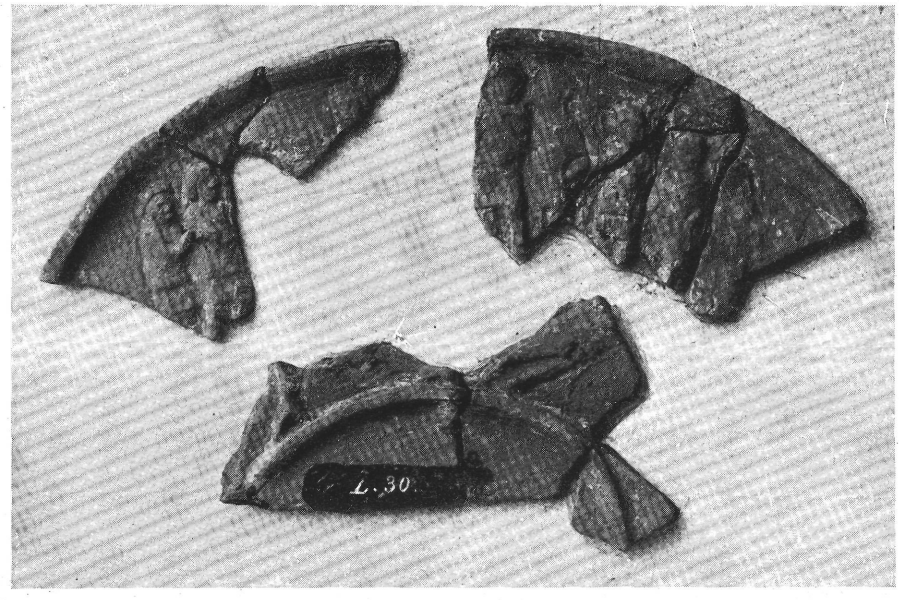
246. ábra.

Mint az előbbeni mintát, ezt is tehát természetesen egy olyan mintából állították elő, melybe a bélyegző képét előbb homorúan benyomták. Ha mintánk pozitív képe mégis oly élénken látszik, ezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy a mintázó vesszővel gondosan átdolgozni kellett.

A császár lóháton előfordul a vinkovcei korongon is, mely szintén domborképben ábrázolja, jobbra fordulva, előtte a szárnyas Victoriával (Hoffiller, Spomenici rimskoga lončarskoga obrta u Vinkovcima. Vjesnik XIV 1915—1919, 192. l. 110. ábra), de egy későbbi császár képét mutatja, és az ábrázolás sem felel meg a mienknek. Van azonban a bécsi műtörténeti múzeumban egy Ó-Szőnyből való negatív töredék (246. ábra), melyen szintén balra fordulva csak a ló mellső részét a császár előrehajló testével látjuk, amint felemelt kezében valószínűleg a dárdát tartotta. A barbárt nem találjuk a ló lábai alatt, a ló felszerelése a nyakán különbözik, sőt a császár páncélja sem az, mint nálunk, ellenben a fejét ugyanaz a göndör haj és szakállas arc jellemzi, úgyhogy ha nem is lehetett Marcusé vagy Lucius Verusé, annál nagyobb valószínűséggel Commodust ábrázolta. Mindenesetre érdekes, hogy az ábrá-

zolás hasonló és hogy körülbelül egykorú a mienkkel. Ó-Szőnyből származik egy másik kisebb kerek minta is Milch gyüjteményében (említi Alföldi, Pannoniai agyagminták. Arch. Értesítő XXXVIII 27. l.), de az sokkal durvább, és a császárt egészen más beállításban mutatja. A lándzsát nem előre és nem a ló elé került barbárra, hanem hátrafelé egy második barbárra sujtja, aki a ló alatt fekszik mögötte.

Különben a vágtató lovas típusa visszamegy már a görög időkbe; Athénben Dexileos síremlékén a Kr. e. IV. századból származik. Hasonlóképpen jelenik meg Nagy Sándor a sidoni sarkophágon vagy az issosi csata

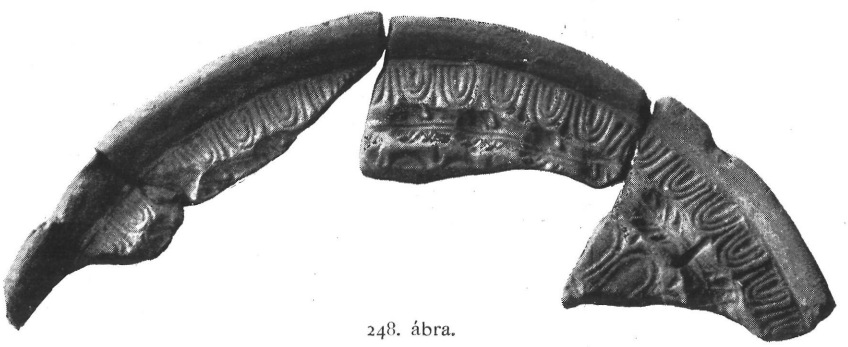
247. ábra.

mozaikképén Nápolyban. A római korban egészen általános a magasra emelt lándzsával támadó lovas, hol vadászjelenetekben, hol sírtáblákon, melyeken az elhúnyt katona egy segédcsapat lovasa volt. Nem hiányzott a terra sigillata-tálakon sem (például Jahrbuch f. Altertumskunde III S. 45[6]). Szóval annyira állandó volt, hogy még a késői római korban is előfordul (Rostovtzeff, Gesellschaft u. Wirtschaft II Taf. 64), a folytatása pedig Szent György.

247. ábra. Még egy nagyobb fajta kerek mintánk van, mely ebbe a csoportba sorozható. Sajnos, annyira hiányos, hogy csak azoknak a töredékeknek összetartozása bizonyos, melyek a kerületének egy részét alkották. A széle fel van hajtva, pedig a képmező ábrázolása domború volt. A közepe kör-

alakú lehetett, mert a perem alatt félkörívben sorakoznak egymás mellé a kis alakok, mégpedig úgy, hogy az egyik oldalon balra, a másik oldalon jobbra fordulva állanak. Legjobban kivehető a balra álló két férfi, és még látni, amint a hátulsó az egyik kezét felemeli. Hosszú hajuk arra mutat, hogy barbárok lehetnek, kik kegyelemért könyörögnek. Azoknak látszik a másik oldalon az az öt férfi is, a kik között az egyik (a középső) szintén felfelé nyujtja a kezét. A középen kellett tehát a császárnak lenni, és ott látszik is egy kis fej, melynek arca szembenéz. Kár, hogy éppúgy elmosódott, mint a többi alaké. Ezt az elrendezést, hogy a császár két oldalán állanak az emberek, különösen a későkori római emlékeken láthatjuk, de mintánk sokkal régibb és az előképnek is hozzá régibbnek kellett lenni. *Sm. 29.*

248. ábra. Egy nagy kerek minta töredékei, melyek a széléből valók és két-két darab össze van ragasztva. Felálló pereme befelé kettős profilt mutatott.

248. ábra.

Ennek megfelelő a bemélyített díszítés, melyből látni a tojásfüzért és azon belül egy fekvő szőlőlevelekből álló koszorút, melyek egymás mellett körben futva alkották a szegélyt. A korong középső részéből azonban alig van valami, csak két levél látszik még, melyek valószínűleg egy rózsához tartoztak, úgy hogy a figurális díszítés számára nem igen maradhatott hely. *Sm. 24.*

Nem ezen gázgyári minták közé tartozik, de Aquincumból való és ezért is itt érdemel említést egy hasonló minta töredéke (249. ábra), melynek negatív képéből már csak Victoria szárnya és hátrafelé lebegő ruhája látszik. Maga Victoria jobbra fordulva szabadon állott, és amint az emonai korongon látni (W. Schmid, Emona. Jahrbuch f. Altertumskunde VII S. 186 Abb. 90), valószínűleg itt is egy előtte álló oltáron áldozatot mutatott be. A két Victoria mindenesetre hasonló volt egymáshoz.

A gázgyári telepről összesen hat nagy lepénymintánk van, melyek közül ötnek ábrázolását olyan jelenetek képezik, melyek történeti vonatkozásúak.

V. ö. Alföldi A. Pannoniai agyagminták és vonatkozásaik a császárokra. Arch. Értesítő 38 (1918—1919), 1—36. ll. Négyen a császár egyik vagy másik nyílvános szereplését mutatják, melyek az érmekről is ismeretesek. Kétszer Marcus Aurelius ismerhető fel, a harmadikon a két császár, kik egymással kezet fognak, egészen kétségkívül Marcus és Lucius Verus. Alig képzelhető, hogy a minták nem akkor készültek volna, mikor ezek a császárok uralkodtak (Kr. u. 161—180). Ők határozzák tehát még leginkább meg az időt, melyben fazekastelepünkön dolgoztak és amikor a többi agyagművek is létrejöttek. A terra sigillata-edények technikai kivitele és a képtípusok stílusa valóban csak úgy érthető, ha ebből az időből valók.

A mintákon ábrázolt jelenetek is bizonyosan egykorúak voltak, és azokkal az eseményekkel állanak összefüggésben, melyek abban az időben történtek. Nem kell hogy az ábrázolás éppen egy bizonyos időhöz kötött eseményre vonatkozzék. Még az érmeken is oly években látjuk a triumphust, a mikor a császár nem is ült diadalt (Alföldi, 23. l.). Mintáinkon sincs semmi célzás, hogy az ellenség legyőzése vagy az illető diadal mikor történt meg. Inkább általánosságban ünnepelték a császárt. Már pedig ha valamely idő, Marcus uralkodása volt gazdag olyan eseményekben, melyek nálunk a lakosságot érdekelték, sőt magának a császárnak érdeke volt, hogy ne csak az érmek útján, hanem a lepények által is tudomást vegyenek róluk az emberek. Ezeket az eseményeket a nagy markomann háború szolgáltatta, amelynek színhelye éppen a dunai tartományok voltak. Akkor gyártotta tehát a fazekastelepünk a mintákat, és mindjárt egy sorozatot készített, melyeknek jelenetei könnyen összefüggésbe hozhatók. Időrendben a rajtok ábrázolt események körülbelül úgy következtek, hogy a legelejére tehető Marcus Aurelius és Lucius Verus kézfogása, amint az érmeken is látható, melyeket 161-ben vertek, midőn Marcus Aurelius Lucius Verust uralkodótársává nevezte ki. Ezután volt a császár győzelme: a vágtató császár az ellenséget letiporta, majd a császárok fogadták a barbárok meghódolását és a befejezést a császár diadalmenete képezte.

249. ábra.

Ezen aquincumi lepénymintákon kívül olyanok, melyeknek történeti ábrázolásaik vannak, másutt is akadtak. A legnevezetesebb lelet Szombathelyről ismeretes és minden valószínűség szerint szintén egy fazekastelepről

származik. Ott is négy mintát találtak (Halitzky, Tud. Gyüjtemény 1823 XI, 12), köztük három a császárkultuszra vonatkozik és feliratuk (CIL III 6009, 9—12) a császár boldog uralkodását dicsőítik. Rómer-Desjardins 259 *(Salvo Aug(usto) aurea secula videmus)*, 260 *(Conservatio Aug(usti)*, mindkettő képpel; 425 *(Victoria Aug.)* képe Tormánál, Pogácsa- vagy lepénysütőformák. Arch. Értesítő III (1884) 69. l. Ezek a minták azonban már egy későbbi időből, a IV. század elejéről valók. A negyedik mintán két gladiátor szerepel. Rómer-Desjardins 426, képpel. Egy hatodik minta Mercurius képével külön kerülhetett Szombathelyről a Nemzeti Múzeumba. Alföldi, Pannoniai agyagminták. Arch. Értesítő 38 (1918—1919), 10. l. Amint aztán láttuk, elszórva vagy másokkal együtt a császárral kapcsolatos minták Ószőnyben, Carnuntumban (?), Bécsben, Emonában, Poetovióban és Vinkovcében fordultak elő, amelyeket tehát nemcsak különböző helyeken találtak, hanem más-más helyen készítettek. Egy-egy hasonló mintát láttam Belgrádban és Sófiában is. De az aquincumi mintáknak már az anyaga és kivitele elárulja, hogy összetartoznak és nem készülhettek másutt, mint a gázgyári telepen. Annyi bizonyos, hogy a legtöbb mintát a császárokra való vonatkozással eddig a dunavidéki provinciák szolgáltatták. Már a Rajna vidékéről jóformán csak egy példányt említhettünk, azt, amely Kölnből került Bonnba. Egyelőre úgy látszik tehát, hogy nálunk a táborhelyeken nem ritkán történt, hogy a császárt az uralkodásának évfordulóin és főleg háború idején úgy ünnepelték, hogy bor mellett a történtek emlékére képes lepényeket osztogattak a katonák között.

Vannak azonban lepényminták, melyek nem szolgáltak a császárok dicsőítésére és népszerűsítésére. A bizonyára legrégibb kerek lepényminta még Athénből származik. Bieber, Skenika S. 28. Itáliában éppenséggel régi és általános lehetett a szokás, hogy a községekben ünnepek alkalmával egyes jobbmódúak a polgártársakat kaláccsal *(crustulum)* és mézborral *(mulsum)* megvendégelték. Drexel, Crustulum et mulsum. Röm.-germ. Korrespondenzblatt IX (1916) S. 17. Ostiában nem kevesebb mint 400 olyan agyagmintát találtak (Notizie degli scavi 1906, p. 357), melyekből nem éppen szabályos alakú cipókat készítettek, és a rajtuk előforduló színházi, cirkuszi és amphitheatrális jelenetek azt mutatják, hogy szétosztásuk főleg a nyilvános játékok alkalmával történt. A kerek mintákon is, mint a szombathelyin, előfordulnak gladiátorok, a legtöbb esetben más ábrázolások vannak és a különböző alkalmakra engednek következtetni, melyekre a lepények készültek. A leggyakoriabbak az istenségek, pld. Jupiter Carnuntumban (Der röm. Limes in Österreich V 1904 S. 91 Fig, 48), Isis és Serapis Westheimból Augsburgban (Vollmer, Inscriptiones Baivariae 176A) és Emonában (Schmid,

Emona S. 185 Abb. 86), Minerva Emonában (u. o. S, 184 Abb. 84). Szombathelyről Mercurius, Mitrovicról két kiadatlan mintán szintén Mercurius és egy más istenalak. Aquincumban Hercules a bikával (226 l.) Mercurius a kos hátán (*Sm.* 33 = 236 ábra). Ilyen képekkel lehettek azok a lepények díszítve, melyeket az istenek ünnepein hoztak forgalomba. Hasonlók voltak azokhoz a mézeskalácsokhoz, melyeket ma is búcsúkor árusítanak.

Tulajdonképpen egyre ment, hogy kisebbek vagy nagyobbak voltak ezek a kerek minták, és hogy mit készítettek azokból. Drexel (Crustulum S. 19) azt hiszi, hogy a lepényminták voltak az eredetiek, azokból préselték ki az agyagmedaillonokat, melyeket az edényekre applikáltak. Ezek az edények aztán népünnepeken és vásárokon éppúgy kaphatók voltak, mint a lepények.

VIII. MÉCSEK.

Kész mécsek az egész telepen szétszórva akadtak és mindenfelé használatban lehettek, amint a legtöbb darabon az égés nyomai mutatják. Nem is hihetjük, hogy ezek legnagyobb részét helyben készítették volna.

A) Egylángú mécsek.

Legkevésbbé lehetnek idevalók azok az egylángú mécsek, melyek azért ismeretesek a reliefes, másszóval képes mécsek (Relief-, vagy Bildlampen) neve alatt, mert sohasem hiányzik a domborműves ábrázolás, mely tányéralakú felső lapjukat (a disseust) díszíti. Volutás-mécseknek is nevezik azon voluták után, melyek orruk két oldalához odasimulnak.

Ahol ezek a mécsek tömegesen előfordulnak, azok a helyek, mint Hofheim, Vindonissa, még a Kr. u. I. századba tartoznak és így maguk a mécsek sem lehetnek későbbiek. Nálunk ugyan még a II. század elején is előkerülhetnek olyan mécsek, melyeknek orra háromszögű és nincs egyenesre levágva, mint a régebbieknél, a volutáknak pedig csak felső vége van bekunkorítva (Loeschcke, Vindonissa S. 489, Typus I. Ritterling, Das frührömische Lager bei Hofheim S. 264, Typus 35), de ezek sem gyakoriak és most is mindössze öt darabról van szó, amelyekről épp azért könnyen feltehető, hogy vagy még oly időből maradtak forgalomban, mielőtt itteni fazekasműhelyeink dolgoztak volna, vagy pedig később is, a II. században, mint a régiek durva utánzatai készültek. V. ö. Jahrb. f. Altertumskunde IV S. 38 (Brigantium).

Többet mond, hogy ezek a mécsek másutt is előfordulnak és ha Pettauban majdnem valamennyit megtaláljuk, biztosra vehetjük, hogy a mieinket onnan vagy legalább is azon az úton szállították hozzánk. A megegyezés nemcsak az ábrázolásra, hanem, úgy látszik, a nagyságra és technikára is kiterjed. Darabjaink a következők:

250. ábra. Ép mécs vörösre égetett agyagból, mely sötétszürke színűre volt átfestve. Széles orrának háromszögű végén van a kanóc lyuka, vele szemben a tányér barázdált szélében egy kis lyuk a kanóc megigazítására, míg a közepét egy urna díszíti, mely élesebben látható Fischbachnál, Römische Lampen aus Poetovio (Pettau) Taf. VII 356 és Kastell Faimingen Taf. IX 44 alatt, hol a duplafülű edényt koszorú díszíti. Tőle balra van a tányér nagy lyuka az olaj beöntésére, amint ezt is ugyanezen helyen mutatja még

250. ábra.

251. ábra.

252. ábra.

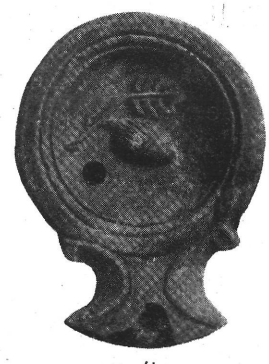
két más mécs, az egyiket lásd Kastell Heidenheim Taf. III 26, a másikat Kastell Cannstatt Taf. VII 22. Hossza 8·7 cm. *Gd. 54.*

251. ábra. Halványvörösszínű mécs, melynek sötétebb vörösszínű máza helyenként lekopott. Csupán széles, volutás orra a közepén levő lyukkal csonka: hiányzik a háromszögű záródás jobb sarka. A tányér közepén a lófej az erős sörénnyel oly éles, mintha kézzel mintázták volna. Szája alatt van a tányér nagy kerek lyuka, azonkívül át van lyukasztva a tányér barázdált széle az orr tengelyében. Ugyanez az ábrázolás pontosan ismétlődik Fischbachnál (Taf. V 289). Hossza 8·5 cm. *Gd. 53.*

A többi három mécs ebből a típusból világosszürke agyagból készült és sötét színűre van átfestve.

252. ábra. Még a legteljesebb darabon, melynél a tányérnak egyszerűen barázdált szélében azonban hiányzik az apró lyuk (Stechloch), az ábrázolás

egy vízszintes vonalon álló oltár, rajta Herakles maszkja balra, előtte a földre állítva a buzogány, amint Fischbachnál Taf. IX 49 alatt látjuk. Ugyanilyen mécset közöl újabban a Germania (XIII S. 16 Abb. 5) Unterkirchbergből. Ezeknél azonban a tányér lyuka a jobboldalon van és nem a buzogány előtt, mint a mi darabunkon. Továbbá az a különbség, hogy a fenék közepén egy nagy *D* betű domborodik, mely a többinél hiányozni szokott. Hossza 8·8 cm. *Gd. 56.*

253. ábra.

253. ábra. A másik mécs több helyen ki van egészítve. A tányért, melynek széle duplán van barázdálva és ezenkívül az orr tövében van egy nagyon apró lyuk, egy tölgyfalevél díszíti, melynek szárából egy makk lóg le. Ez az ábrázolás is ismeretes Pettauból Fischbachnál (Taf. IV 254), azonkívül Kastell Faimingen IX 47 alatt, melyhez Drexel 101. l. megjegyzi, hogy ha az ábrázolások mégis eltérnek valamiben egymástól, azért van, mert azokat már csak a kiformált mécsre illesztették rá. Hossza 8·6 cm. *Gd. 55.*

254. ábra. A harmadik mécsből még a tányér legnagyobb része van meg az ábrázolással, mely annyira éles, hogy csakugyan nem lehetett egy mécsmintából készített lenyomat. Annál feltűnőbb, hogy a tragikus maszk, baloldalán a bőségszaruval, a részleteiben is annyira megegyezik azzal az ábrázolással, melyet Fischbach (Taf. VII 347) bemutat. Csak az alatta levő lyuk sokkal kisebb, semhogy az olaj beöntésére alkalmas lehetett volna. *Gd. 57.*

254. ábra.

*

Annál nagyobb számmal fordultak elő az *egylángú* mécsek másik csoportjához tartozók, melyek egészen más típust képviselnek és az előbbitől főleg abban különböznek, hogy az aljukon mindig el vannak látva annak a firmának nevével, mely alatt forgalomba kerültek (Firmalampen). Ezen nevek között nincs egy sem, mely másutt, sőt mindenütt elő nem fordulna, mégsem jelentik azt, hogy a mécsek is kivétel nélkül idegenből származtak volna, mert ugyanazzal a bélyeggel ellátott mécsek a legkülönbözőbb helyeken és így nálunk is készülhettek. Inkább azt mutatják, hogy mely firmák voltak azok, melyek idővel népszerűbbek lettek és amelyek gyártmányait leginkább utánozták.

Persze ezeknek a mécseknek (Ritterling, Das frührömische Lager bei Hofheim S. 269, Typus 39) is kerek az olajtartójuk, csakhogy magasabb, az

orruk pedig jobban előrenyúlik, úgy hogy általában hosszúkás alakjuk van. Tányérjuk nem homorú, hanem a lapos feneket egy magasan kiálló keret fogja körül és ebből ágazik ki egy széles csatorna, melynek oldalai körülzárják az orr végén levő lyukat is, melyben a kanóc égett.

Eleinte azonban a tányér kerete még zárt lehetett és a csatornának nincs sok értelme. Az ilyen mécs még tehát a korábbi típust (Loeschcke, Vindonissa S. 256, Typus IX) képviselheti és ezért van belőle csak két darab.

255. ábra. Az egyik egy ép és feltűnően súlyos mécs. Téglaszínű felülete érdes, mert a máza egészen lekopott. Hátsó részén nagy vastag fogantyú áll ki, melynek kerek lapja keresztben át van lyukasztva. Körülzárt tányérja fenekén a kerek nyílás az olaj beöntésére szolgált. Nyakán keskeny csatorna, melynek mindkét vége zárt. Az orr végén levő nyílás körül le van simítva.

255. ábra.

Fenekén egy kiemelkedő körszalagon belül még a FORTIS-bélyeg vehető ki, mely különben, mint látni fogjuk, későbben a legtöbbször fordul elő, itt mégis feltűnik, mert egy régebbi mécsen jelentkezik és így minden bizonnyal már az I. században ismeretes volt. (V. ö. CIL XV p. 783.) Még legjobban hasonlít hozzá egy poetovioi mécs Fischbachnál Taf. II 398. Hossza a fogantyúval együtt 10·5 cm. *Gd. 16.*

A másik egy nagyobb mécs, melynek alja csak kis részben van meg, orra egészen hiányzik. Fölül azonban a csatorna kezdete látszik, mely el van választva a zárt tányértól. Fogantyúja nem volt, ellenben tányérja vállán kiáll a két bütyök, a tányér közepén levő nyíláson kivül pedig a perem tövében még egy kis lyuk van, melyen át a kanócot előretolhatták. Máskülönben ez a mécs oly gondosan lesimított felületet mutat és oly éles formái vannak, mintha új volna és azért került volna hozzánk, hogy mintául szolgáljon. (Originallampe. V. ö. Loeschcke, Vindonissa S. 262.) Átmérője 7 cm. *M. 8.*

Mindenesetre praktikusabbak voltak azok a mécsek, melyeknek széles és mindkét végükön nyitott csatornájuk van (Loeschcke, Vindonissa S. 256, Typus X), mert így a felesleges olaj nemcsak a tányérból, hanem az orrnál sem csuroghatott le. Ezek a mécsek tulajdonképpen azok, melyek aztán a II. század folyamán annyira elterjedtek, hogy a reliefes mécseket kiszorították a használatból. Most is oly nagy számmal gyűltek össze, hogy csak a későbbi

időből származhatnak, amikor legalább egy részük bizonyára a kemencéinkből kerülhetett ki.

Ami még leginkább megkülönbözteti őket egymástól, az a fenekükön sohasem hiányzó *bélyeg;* aszerint tehát, hogy ezek a bélyegek milyen nevekből állanak és minő betűvel kezdődnek, a következőkép tekinthetők át. Még világosan elolvashatók:

256. ábra. *Agilis* egyszer. Ép darabon, mely téglaszínűre égetve és valamivel sötétebb vörös színre volt bevonva. A tányér felálló peremén kívül a felső szélen három bütyök, melyek hosszában bemetszésekkel vannak díszítve. A csatorna nincs átlyukasztva. Fenekén egy eltorzított karikán belül a kissé elmosódott bélyeg: AGILIS = *Agilis f(ecit).* Hossza 8·3 cm. *Gd. 34.*
F

256. ábra.

Cassi egyszer. A mécs csonka, amennyiben a felső lapjának csak egyik széle az egyik bütyökkel van meg. Orra körül az égés fekete nyomai maradtak és az eredeti sötétvörös máza is elvesztette fényét. Épp azért az erős használattól a dupla karikagyűrűn belül álló bélyeg sem tiszta. Hossza 7 cm. *Gd. 35.*

Cresce(n)s (az S a végén magában áll alatta) kétszer.

Az egyik mécs orra régen letört, felső lapja pedig annyival könnyebben leválhatott, mert, mint látni fogjuk, külön készült és rá volt illesztve az olajtartó alsó részére. Felülete piszkos téglavörös színű, helyenként lesimítva. A fenekén a bélyeg betűi épp annyira kiemelkednek, mint a dupla karikagyűrű a szélén. Az olajtartó átmérője 5·8 cm. *Gd. 33.*

A másik mécs felül ép, de alsó részén oldalt és a fenekén ki van csorbítva. Téglavörös felületén helyenként a szürke foltok a tűztől származnak. A tányéron belül csak az olajöntő lyuk van, az sem egészen a középen, kívül a vállán pedig két apró bütyök. Itt is a fenék mélyebben fekszik, mint a két karikagyűrű, melyek körülveszik. Sőt ugyanaz lehetett a bélyeg is, mint az előbbi mécsen. A sor végén SCE olvasható, a hiányzó S betűnek tehát alatta kellett állani. Hossza majdnem 9 cm. *Gd. 32.*

C. Dessi egyszer. A mécs tányérja ki van törve, a csatornája azonban annyira ép, hogy belső végén megmaradt a kis lyuk a kanóc igazításához. A tányéron kívül csak a két kis bütyök van, melyek egymással szemben foglalnak helyet. Gondosan lesimított felülete téglavörösszínű lehetett, orra körül azonban az égéstől fekete foltos. Alulról nézve, látjuk, hogy az orra élesebben elválik a testtől és nem olvad vele úgy össze, mint rendesen, az

olajtartó oldalai pedig annyira befelé hajlanak, hogy csak kis köralakú fenék marad. Köröskörül azért dupla gyűrűvonal szegélyezi és ezen belül áll a kissé belapított alapon az egysoros bélyeg. Kisebbfajta mécs. melynek hossza nem több, mint 7 cm. *Gd. 31.*

Faor négyszer. A nagyobb fajtából való mécseken.

Ép darab, csak éppen a három bütyök közül, melyek a tányér vállát díszítették, az, amelyik az orral szemben állott. van letörve. Lepattogzott legnagyobbrészt a téglavörösszínű máza is, mely különösen símaságával elüt a világosabb és érdes alaptól. Orra végén az égésnek csak nagyon kevés nyoma látszik. Más lyuka nincs, mint az olajöntő lyuk a tányér közepén és az orra végén egy jókora kerek lyuk a kanóc számára. Fenekén a szokásos dupla gyűrűvonalak jobbadán lekophattak, és azért sem emelkednek úgy ki, mert a fenék közepe a bélyeggel nincs bemélyítve. Ennek betűi annál jobban állanak ki, és ha nem is oly élesek, mint az új mécseknél, sokkal jobban, mint más esetben, mutatják, hogy a mintából kerültek ki, amelyben bemélyítve voltak. Hossza 10·02 cm. *Gd. 27.*

Egy másik mécs annyiban csonka, hogy orrának vége régen letörött és az olajtartó aljából is egy darab hiányzik. Külseje barnásvörös volt, valamivel fényesebb mázzal átvonva, de aztán különösen a hátsó részén piszkos szürke színt kapott. Tányérja körül három bütyök van. belül az olajöntőlyuk két oldalán pedig a sík alapból egy-egy, alig észrevehető pici gömböcske áll ki, aminőt az előbbi mécs csatornájában is látunk. Ezek a kis gömböcskék, és az, hogy ennek a mécsnek a csatornaalja szintén síma és nincs átlyukasztva, valószínűvé teszik, hogy a két mécs együtt talán ugyanazon mintából készülhetett. Így érthető, hogy a két mécs feneke is, szélén a dupla gyűrűvonallal, belül a bélyeggel megegyezik egymással. Mindkettőnél az átmérő körülbelül 7 cm. *Gd. 29.*

Teljesen ép darab, szintén három bütyökkel a tányér szélén, de belül a közepén egy tragikus álarc emelkedik ki az alapból és ennek mindkét oldalán van egy-egy olajöntőlyuk. Külsejéről a vörös terrasigillata-máz legnagyobbrészt lekopott és a világosabb téglavörös alap látszik, melyet alul egy piszkos szürke réteg beborít. Hossza 9 cm. *Gd. 30.*

Egy másik, ugyanilyen ép mécs, amely tehát nemcsak ugyanakkora, hanem a tányér szélén három bütyökkel, belül pedig ugyanazzal a tragikus maszkkal és ettől jobbra és balra egy-egy lyukkal van ellátva, mint az előbbi mécs. Csak a fenntartása jobb: még rajta van a barnafoltos, sötétvörös, fénylő máz és fenekén is a bélyeg tisztább, mely alatt egy szívalakú levél látszik, amely a másik mécsnél egészen elhalványodott. Még az a különbség

van a kettő között, hogy ennek a mécsnek csatornája át van lyukasztva, de ez már csak a mintából való kiformálás után történt, úgy hogy a minta mégis egy és ugyanaz lehetett, melyet mind a két mécshez használtak. *Gd. 28.*

Festi egyszer. A mécs felső lapja teljesen levált és hiányzik, orra egészen letört. Külseje át volt ugyan vonva egy vörös mázzal, de majdnem csak a kiégetett agyag téglavörös színe látszik. A feneke azonban oly ép, a körülfutó dupla gyűrűvonalai és belül a bélyeg oly élesek, amint csak a mintából kikerülhettek. Az olajtartó átmérője 6·4 cm. *Gd. 20.*

Fortis, a leggyakoribb bélyeg, mely ebben az alakjában tizennyolcszor fordul elő. Mégis majdnem mindegyik mécs más, ha formára hasonlók is, de a nagyságuk különböző. Még talán legjobban megegyezik a két legnagyobb darab, amelyek a legszebbek is lehettek. Formájuk oly éles vonalakat mutat, mintha nem is agyagból, hanem bronzból készítették volna. Ilyen különösen

az egyik mécs, melynek orra is éles vonalban válik el az olajtartótól. Felülete még a tiszta égetett agyagszínt mutatja, csak gondosan le van simítva. Ha az orra hegyén nem látszanék a korom nyoma, senki sem mondaná, hogy használták. A fenekén az élesen barázdált gyűrűk, középen a bélyeg betűi oly határozottak, mint akkor voltak, mikor a mécset kivették a kemencéből. Feltűnő, milyen mély volt a tányérja, amelybe a csatorna lefelé lejt, hogy a végéről az olaj visszafolyhasson a tányérra. Kár, hogy az orra csonka és a tányér feneke ki van törve. Alul az orr tövénél alig láthatóan két pici koncentrikus köröcskét nyomtak be a kész, de még ki nem égetett mécsbe. Hossza 10 cm-nél valamivel több. *Gd. 1.*

Az orra kevésbbé élesen válik el az olajtartótól és a tányérja körül nem két bütyök áll ki, mint az előbbi mécsen, hanem három. Talán még a színe valamivel sötétebb, a feneke pedig, melynek nagyobb része az olajtartó oldalával hiányzik, úgy hogy a bélyegből csak a két utolsó betű maradt meg, kissé tompább. Másban azonban alig mutathatott eltérést az előbbitől. A csatorna itt is át van lyukasztva. Hossza 10·5 cm. *Gd. 2.*

Egy harmadik mécs valamivel kisebb, de ennek a felülete is gondosan le van símítva, és különösen éles az a vonal, melyben a felső fedőlap az olajtartó aljjal összeér. Fenekén a bélyeg betűi ugyan kissé elmosódtak, de a dupla gyűrűk a széle körül élesek. A bélyeg fölött még egy kis, körbefoglalt pont domborodik ki. Az olajtartó teste még leginkább abban különbözik, hogy kis feneke van, mert az oldalai lefelé kúpalakra mennek. A letört orra és a tányér feneke között, mely szintén hibás, a csatorna alja át van

lyukasztva. A tányér körül kiálló három bütyök hosszában egy-egy bemetszést mutat. Az olajtartó átmérője, amennyire le lehet mérni, 6·5 cm. *M. 6.*

Kis mécs, ha nem is látszik oly újnak, mert az orra hegyén kormos, de felülete tiszta téglavörös színű, tagozása éles, fenekén a körök nincsenek lekopva és a bélyeg is még jól kivehető betűkből áll. A csatornája át van lyukasztva. Tányérja, melynek szélét bevésett vonal kíséri, kitört. Hossza 6·7 cm. *Gd. 10.*

Ugyanezen bélyeggel előfordult egy olyan mécs, melynek tányérja ugyanolyan tragikus maszkkal van ellátva, melyet a két *Faor*-mécsen láttunk. Itt is a maszk két oldalán van a két lyuk az olaj beöntéséhez. Nyilván más gyárból való, amint felületes kivitele és sárgásbarna máza mutatja, mellyel felülete, különösen a maszk és a bélyeg betűi vastagon be vannak kenve. A három bütyök is a tányér körül úgy néz ki, mintha lekopva volnának. A csatornában nagy lyuk van. Hossza 8·6 cm. *Gd. 3.*

Éppúgy különböző helyekről származhatik még a mécsek egész sora, mely a *Fortis*-bélyeggel van ellátva. De ezek legnagyobbrészben a kisebb fajtából valók, és azért is jelentéktelenek, mert a legtöbb darab annyira van elhasználva, hogy nemcsak a mázuk többé-kevésbbé lekopott, de a tagozásuk is elvesztette élességét. Még szerencse, ha a bélyeg elolvasható. Általában oly közönségesek és legfeljebb oly különbségek vannak, hogy a tányér körül két vagy három büütök áll, hogy a csatorna át van-e lyukasztva vagy sem, vagy pedig hogy a feneküket egyszerű vagy dupla karikagyűrű díszítette. Még talán az érdemel említést, hogy milyen anyagból valók és milyen színűek.

Egyiknek orra sincs átlyukasztva és az orruk hegye nem kormos. Talán nem is akarták világításra használni, hanem a sírokba voltak szánva. Ez lehetett oka annak is, hogy többnyire épek.

Felülete élénk vörös színt mutat, mely alig különbözik az alap színétől. Hossza 8·5 cm. *Gd. 15.*

Felső lapján még rajta van a fénytelen barna máz, mely a téglavörös alapot fedte. Hossza 9 cm. *M. 3.*

Sötétebb vörös és fénylő máza volt, mely alig kopott le. A csatornában látszik a nyoma annak, amint át akarták lyukasztani. Hossza 7 cm. *Gd. 7.*

A máz, mely itt is a téglavörös alapot takarta, vörös színű és még most is fénylik. Fenekén a bélyeg betűi nincsenek lekopva, mégis a máztól alig látszanak. Hossza 7·3 cm. *M. 17.*

Sötétvörös máza kissé tompább, az alapja sárgára volt égetve, amint az orra törésén látszik. A bélyegeket a máz annyira elfödi, hogy kétséges, nem-e FRTS állott *Fortis* helyett. Hossza most 5·8 cm. *Gd. 14.*

Az alapja világos téglaszínű volt, melyről a ma is még kissé fénylő barnássárga máz legnagyobbrészt lekopott. Orra egészen letörött, tányérja hiányzik. Az olajtartó átmérője 6 cm. *Gd. 12.*

Egy kis mécs sárga téglaszínű agyagból világosvörös mázzal, mely legtöbb helyen eltűnt. Egész felső lapja végig levált és nagy része elveszett. Hossza 6·4 cm. *Gd. 13.*

Máza majdnem egészen le van súrolva a világos téglaszínű alapról. Hossza 7 cm. *M. 5.*

Orra kissé sérült. Felülete ma már csak az égetett agyag világos téglaszínét mutatja. Hossza 7·8 cm. *M. 4.*

Világos téglaszínű alapja piszkos szürkére van bevonva. Hossza 9 cm. *Gd. 4.*

Alapja ott, hol sárgásbarna máza ledörzsölődött, világos szürkéssárga. Csatornája nincs ugyan átlyukasztva, orra hegyén mégis némi feketeség látszik. A máza majdnem elfedi a bélyeget. Hossza 7·5 cm. *Gd. 8.*

Egészen lapos mécs. Felülete piszkos szürkésbarna színű, és amennyire világosszürke alapja látszik, ezen mécs anyaga még inkább szürke agyag lehetett, mint az előbbié. Hossza 7·3 cm. *Gd. 9.*

Világosszürke agyagból, mely a tűzben belül vörösre égett, kívül szürkésfekete lett. Orra csonka, tányérja kicsorbult. Hossza 8·5 cm. *Gd. 11.*

Fort, alatta *s,* fölötte pedig bemélyítve egy karika, közepén ponttal. Kétszer. Ez a *Fortis*-bélyeg oly jellegzetes és mind a két mécs, melyeken előfordul, annyira egyforma, hogy összetartozásuk nyilvánvaló.

Az egyik ép és még alig lehetett használatban. Amint felületét élénk vörös színűre átfestették, helyenként világos foltok maradtak, melyek az alapszínt mutatják. A tányér körül három bütyök van és egy-egy vonal jelzi a helyet, hol az orr kezdődik. Hossza 7·7 cm. *Gd. 6.*

A másik mécs csonka, orra letört, tányérja kicsorbult. Külsejének vörös színe is, különösen a tányérja körül kissé lekopott. Az olajtartó átmérője 5·3 cm. *Gd. 5.*

Iegidi kétszer.

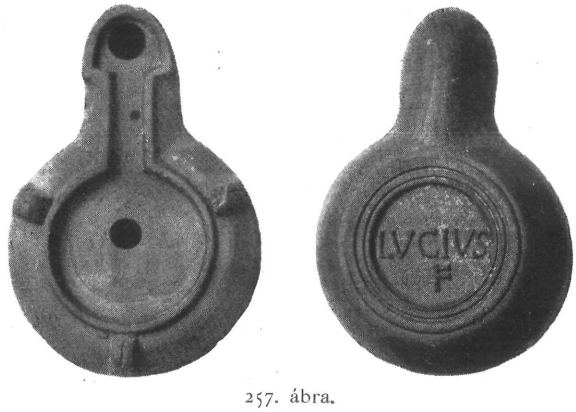
Az egyik egy nagyobbfajta ép darab, sötétvörös, fénylő mázzal bevonva, de felülete nagyobbrészt sötét acélszürkére és igen keményre van égetve. Felső lapja éles vonalban csatlakozik az aljához, a tányér pereme az egyik oldalon duplán jött ki a mintából. A tányér külső szélén három bütyök, a csatorna nincs átlyukasztva. Hossza 9·3 cm. *M. 28.*

A másik egy laposabb mécs volt, melynek levált felső lapja hiányzik. Hátul ki van csorbítva. Szürke agyagból készült és kívül még világosabb

szürke színű. A feneke olyan, mint az előbbié: ugyanaz a bélyeg a kissé bemélyített alapon, körülötte a kiemelkedő keret két lapos karikából áll. Maga a mécs is ugyanolyan nagy lehetett. *Gd. 17.*

Lucius, alatta *f* (ecit). Egyszer.

257. ábra. A legépebb és talán legszebb mécsünk, mely olyan tiszta, amint a kemencéből kikerülhetett. Külsején nincs semmi máz, hanem élénk téglavörös színű felületén még végig meglátszik a gondos simítás, melyet kapott, mielőtt a kemencébe tették. Tagozása is minden részében éles, mint azokon a mécseken, melyeket a minták készítéséhez használhattak. De azért mindenben kész mécs, mert a tányér és az orr lyukai megvannak, melyek a mintadarabnál (Originallampe) nem kellettek, sőt a csatorna is át van lyukasztva. A tányér szélén erősen kiáll a három, felül két részre osztott bütyök. Fenekén, melyet nagy körben hármas karikagyűrű zár körül, a kissé bemélyített alapból tisztán és élesen domborodnak ki a bélyeg betűi, a második sorban álló F előtt pedig egy finom karika van benyomva. Hossza 10·2 cm, mellyel szintén kiválik mécseink között. *Gd. 19.*

257. ábra.

L. Nari kétszer.

Az egyiknek felső lapján a fénylő sárgásvörös máz még a simítás nyomait mutatja. Alján tompább színű és helyenként piszkos fekete. Az orra azonban nincs átlyukasztva és a végén nem látszik az égetés fekete nyoma. Tányérja körül, mely kicsorbult, a három bütykön kívül egy-egy bemetszés van, melyek az olajtartót az orrtól elválasztják. Fenekén az élesen kiemelkedő bélyeg körül kettős karikagyűrű szegélyezi a mélyebben fekvő alapot. Hossza 9·5 cm. *Gd. 22.*

Sokkal karcsúbb mécs, mert az olajtartó válla a tányér körül keskenyebb. Itt is csak a tányér közepe van kitörve, és látni, hogy falai mennyivel vastagabbak. Felületén sárgásvörös máza valamivel tompább színű és csak az orr nyílása körül kormos a lángtól, bár a csatorna itt sincs átlyukasztva, hogy a kanóc megigazítható legyen. A vállon a három bütykön kívül nem hiányzanak azok a vonalak sem, melyek az orr kezdetét jelzik. Fenekén a bélyeg ugyanaz, csak kevésbbé élesen került ki a mintából. A kerete azonban hármas

koncentrikus vonalgyűrűből áll, azon belül pedig a bélyeg fölött egy kiálló pontokból összeállított négyszög van sarkára állítva, közepén ugyanolyan ponttal, alatta meg egy halványan benyomkodott kerek rózsa díszíti. Hossza 9·2 cm. *Gd. 21.*

Neri kétszer.

Világossárgára égetett agyagból, mely sötétszürke mázzal volt bevonva, amint a felső lapján még látni. Az orrán nem látszik, hogy használták, pedig a csatornája át van lyukasztva és tányérja körül a három bütyök, nemkülönben feneke szélén a dupla vonalkörök és a bélyeg betűi le vannak kopva. A kisebb fajtából való és hossza 7·6 cm. *Gd. 24.*

Még kisebb mécs volt, melynek teteje ott, hol az aljhoz volt illesztve, levált, maga az alsó része azonban téglaszínű felületével ép, fenekén pedig nemcsak a bélyeg karcsú betűi élesek, hanem a szélén magasabban kiálló két gyűrű is majdnem hibátlanul maradt. Hossza 7 cm. *Gd. 23.*

Sexti háromszor. A mécsek ugyan különböznek, de a bélyeg megegyezik.

Az egyformán keményre égetett mécs levált teteje pontosan odaillik az aljához, ott azonban, ahol összeérnek, az egyiknek sötétszürke színe élesen elválik a másiknak téglavörös színétől, mintha nem is tartoznának össze. A csatorna nincs átlyukasztva és az orr vége is tiszta. A három bütyökre hálószerűen egymást keresztező vonalak vannak bemetszve. A bélyeg mélyen ül a fenék közepén és dupla gyűrű fogja körül. Hossza 8·3 cm. *M. 29.*

A mécs mindkét fele, melyek egymáshoz vannak illesztve, csonka. Tetejéből az orra van meg, melynek hegye tiszta és a csatornája nincs átlyukasztva. A bütyök is ugyanúgy van díszítve, mint az előbbi mécsen. Az alapszín szürkéssárga és az aljának oldalán látszik, amint barnásszürkére volt bevonva. Fenekének lapos gyűrűi vannak, melyeken belül kissé bemélyített alapon áll a bélyeg. Hossza 8·4 cm. *M. 31.*

Valamivel kisebb és sokkal laposabb mécs, mely ép maradt. Világos piros színe legjobban a felső lapján, az alján inkább a sárgább alapszín látszik. Orra hegyén kissé kormos, de a csatorna lyukának csak a nyoma van meg. A fenék síma közepét, melyen a bélyeg van, kettős gyűrű fogja körül, melyek nem laposak, hanem gömbölyűek. Hossza 8·5 cm. *Gd. 25.*

Supe, fölötte az *r*. Egyszer, egy kis mécs alján.

A reáragasztott felsőlap nem hozzávaló. Felülete már csak a világos téglaszínt mutatja, melyről a máz egészen eltűnt. A bélyeg a szabálytalan körön belül, melyben a dupla gyűrűvonal a feneket körülveszi, jórészt el van mosva. Hossza 7·5 cm lehetett. *Gd. 36.*

Vibiani kétszer.

A vékony falú és éles tagozású olajtartó, melyről az orr letört, még megőrizte a világospiros színt, amelyre finoman át volt festve a helyenként kilátszó sárga alapja. A legkopottabb a három kis bütyök a vállán és éppúgy a fenéken a bélyeg betűi sem élesek annyira, mint a körben kiemelkedő keret, mely kívül egy széles és lapos, belül egy vékonyabb gyűrűből áll. Az olajtartó átmérője 6·3 cm. *Gd. 18.*

258. ábra. A firmamécsek orra lehet hosszabb vagy rövidebb. Kivételesen annyira megrövidülhet, hogy csak a lekerekített vége áll ki az olajtartó kerületéből. Nincs is több ebből a típusból, csak egy lapos mécs, téglaszínűre égetett agyagból, felületén a sötétebb színű máz nyomaival. A perem, mely a tányért körülzárja, oly rövid csatornát képez, amely az olajtartó vállán túl nem terjed és nincs átlyukasztva. Az olajtartó vállán a peremhez három bütyök símul hozzá. Feneke körül a szokásos két karikát látjuk kiemelkedni, közepén pedig a kissé elmosódott, de még eléggé olvasható bélyeget. Hossza 7·7 cm. Átmérője 6·5 cm. *M. 7.*

258. ábra.

Vict(or) egyszer.

A mécs egész. Agyagja világosszürke grafit és valamivel sötétebb szürkére volt átvonva. Felső lapján a két bütyök és a tányér kiálló széle ugyan le vannak kopva, mégis az orra hegyén nem látszik, hogy használták volna. A csatornája nincs átfúrva. A feneke is a dupla gyűrűszegéllyel rendes; de a bélyeg már a mintában nagyon felületesen lehetett bevésve és a *c* betű hibásan került ki. Hossza 8·5 cm. *Gd. 26.*

Victorini egyszer.

A mécs orrának hegye letört, a tányér közepe meg kicsorbult, de úgy, hogy a csatorna lyuka még látszik. Tányérja nincs egészen a középen és ezért válla, mely három bütyökkel van ellátva, az egyik oldalon keskenyebb, mint a másikon. Kivitele sokkal gyarlóbb, amiért sötétpiros máza is az alján, a világos téglaszínű alappal együtt levált. A gyűrűk, melyek a fenekét körülvették, majdnem egészen lekoptak és a bélyeg alig olvasható. Az olajtartó átmérője 5·7 cm. *M. 33.*

A firma neve bizonytalan a következő darabokon.

A mécsnek nincs semmi hibája. A csatornája feltűnő gonddal van kifúrva. A tányér vállán csak kétoldalt vannak bütykök. Az orr hegyén épp-

oly tisztán mutatja a sötét grafitos szürke színt, mint egész felületén, csak alján látni a még sötétebb mázt, mely különösen a fenekét elfödi, úgy hogy kerületén alig emelkedik ki a dupla karika és alig érthetők a bélyeg következő betűi: MITRI. Hossza 9 cm. *Gd. 50.*

Kisebbfajta mécs, kicsorbult tányérral, melynek vállán két bütyök foglal helyet. Az orra körül az égés nyomai vannak, csatornája ellenben, úgy látszik, nem volt átlyukasztva. A sötétpiros máza ugyan helyenként lekopott a világos, téglaszínű alapról, de fenekén a bélyeg nincs lehorzsolva, mégis csak egyes betűnyomok látszanak, melyek a *Fortis* névtől származhatnak. Hossza 7·3 cm. *Gd. 40.*

A mécs maga ép és tiszta, csatornája fenekén a fúrás csak meg van kezdve, de a sötétvörös máz, mellyel még egész felülete be van vonva, a fenekét annyira betakarja, hogy a bélyegnek csak gyenge nyomai mutatkoznak. Hossza 8 cm. *Gd. 43.*

259. ábra.

259. ábra. Tányérja közepét egy komikus álarc díszíti, a nagy tátott szájában egy ponttal. Minden részlete annál élesebb, mert a máz hiányzik róla. Szája alatt találjuk az olajbeöntő lyukat. A csatornája nincs ugyan átfúrva, de az orra a vége körül kormos. A tányérja körül, hol három bütyökkel van ellátva, még rajta van a piros máz, mellyel a világos téglaszínű alapot bevonták és az a fenéket is oly símára befedi, hogy a bélyeg nyomai alig látszanak. A körök azonban, melyek körülveszik, annál erősebben kiemelkednek. Hossza 8·5 cm. *Gd. 42.*

Az orra vége ugyan csonka, de még látni, amint a kanóc lángjától átfeketedett. A csatorna azonban nincs átfúrva. Csak az a két bütyke van, melyeket a tányér vállának két oldalán alkalmaztak. A bélyeget a fenekén már eredetileg, mikor a mintából kikerült, alig lehetett kivenni és még jobban eltakarta az a félig fénylő, barnásvörös máz, mely most is a mécs egész felületén látszik. Az olajtartó átmérője 5·2 cm. *Gd. 37.*

A mécs hátsó fele, felületén a piros máz maradványaival, melyek még legjobban maradtak meg a fenéken és a bélyeget felismerhetetlenné teszik. Az olajtartó átmérője 5·7 cm. *Gd. 44.*

A mécs orra kormos, a csatornája azonban nincs átfúrva. Az agyag oly puha, hogy világos téglaszínű felületéről a sötétebb máz könnyen leválhatott. Ez egyszer nem a tányér közepe, hanem a feneke a bélyeggel együtt tört ki. Hossza 8·2 cm. *Gd. 39.*

A név helyett *gally* vagy faág fordul elő, mely a mécs fenekén az orra irányában van felállítva, amerre a név betűi is fordítva vannak. A gally ritkább, mint a név, de tipikus, bár azok a firmamécsek, melyeken előfordulnak, semmiben sem különböznek a többiektől. Hasonló faág látható egy eszéki mécsen is. Vjesnik V(1901) 34. l. 8. ábra.

Egy ép mécs, tányérja körül két bütyökkel, a csatornában nagy kerek lyukkal. Kívül halvány téglaszínű, mert az élénk piros máz, mellyel be volt vonva, majdnem egészen lekopott. A gallynak vastag ágai vannak és jobboldalán még egy *S* betű látszik a két lapos karikán belül, melyek a fenekét körülveszik. Hossza 9 cm. *Gd. 41.*

Egy másik téglaszínű mécs, melynek puha felületén alig látszik a piros máz. Tányérja körül, melynek közepe a perem alatt szabályos körben kitört, három bütyköt látunk, ott pedig, hol az orra kezdődik, egy-egy vonalat, melyeket az égetés előtt a kész mécsbe belehúztak. Csatornája nincs átlyukasztva. Feneke is annyira le van súrolva, hogy a kis gally és a dupla gyűrűk, melyek körülfogják, csak halványan látszanak. Hossza 7·5 cm. *M. 25.*

260. ábra.

A mécs sötétszürke színű, mint mindig, ha szürke grafitos agyagot használtak. Felülete tiszta és más hibája nincs, mint az, hogy a csatornája nincs átfúrva. A tányér vállán három bütyök van. A kis gally is a kettős karikával, melyek körülveszik, elég élesen látszik. Hossza 7·5 cm. *Gd. 51.*

260. ábra. A sárgás színűre égetett agyag, melyből a mécs áll, sötét barnavörös zománcos fényű mázzal van bevonva. Csak orra végén látszanak az égés nyomai, de a csatorna nincs átlyukasztva. Tányérja körül, melynek feneke ki van törve, három bütyök áll ki. Fenekén a dupla körön belül a gally annyira megegyezik azzal, melyet az előbbi mécsen látni, mintha ugyanazt a mintát használták volna mind a kettőhöz. Az a kis különbség, mely a két mécs között mutatkozik, úgy is állhatott elő, hogy az egyiket jobban égették ki, mint a másikat, Ennek a másik mécsnek a hossza ugyanis 7·3 cm. *M. 24.*

A mécs több darabból van ugyan összeragasztva, de egész és felülete még a tiszta, világos téglaszínt mutatja, a hogyan kiégették, mielőtt mázzal bevonták volna. Orra hegyén sincs semmi nyoma az égésnek, a csatornája pedig, mely feltűnően keskeny, nincs átlyukasztva. Nem is használhatták, mert a tányéron, melynek vállán három bütyök van, középütt hiányzik az a

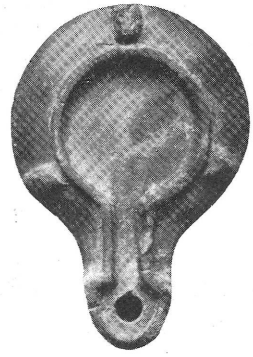
kerek lyuk, melyen át az olajat beönthették volna. Fenekén hosszú magas gallyat látunk, melynek háromágú gyökere van. A keretet hozzá a szokásos dupla körök alkotják. Hossza 8 cm. *M. 18.*

A mécs feneke síma, a bélyeg minden nyoma nélkül.

261. ábra. Máskülönben a mécs tányérján sincs se az olajbeöntő lyuk, sem a csatornája nincs átfúrva, az élénk pirosszínű felülete is tisztán maradt és az orr végén levő lyuk egészen friss. Hossza 8·2 cm. *M. 2.*

Ez a két utóbbi mécs tehát még nem kerülhetett forgalomba, hanem félig kész darabok lévén, minden valószínűség szerint azon a helyen maradtak, ahol készítették.

Egy kisebb mécs, alján még piros foltok vannak, felső részén azonban az égetésnél a füsttől megfeketedett. A csatornája nincs átfúrva, de az orra hegyén látszik, hogy használták. Tányérja körül három bütyök van. Fenekét kézzel símára behorpasztották, ahogyan a mintából nem kerülhetett ki és ezért bélyeg nem lehet rajta. Hossza 7·7 cm. *Gd. 38.*

261. ábra.

Nagyobbfajta mécs, melyből a lapos olajtartótestnek csak a fele van meg a csonkán kiálló fogantyúval. Felülete sötétszürke, mert grafitos agyagból készült, de nem mintából, hanem korongon, amelytől belül a fenekén látható körök származnak. Így a feneke is síma és rajta a bélyegnek nem volt értelme. Átmérője 9·5 cm lehetett. *Gd. 58.*

Firmamécsek fedőlapjai.

Mivel külön mintából készültek és aztán ragasztották hozzá a mécsek aljához, gyakran megtörtént, hogy az égetés után könnyen és többnyire egészen símán leválhattak róla. Összesen 11 ilyen fedőlap van, melyek többnyire épek vagy több darabból vannak összeragasztva. Nagyságuk és felületük színe változik, de különben nincs rajtuk semmi olyan, amiben különböznének az ép mécsektől. *M. 19, 22, 26, 27, 30, 32, 34, 35. Gd. 45, 46, 47.*

262. ábra. Külön figyelmet érdemel egy fedőlap, amely már nagyságával kitűnik. Ennek a tányérját egy nagy fej díszíti, mely egy göndörhajú babaarcot ábrázol. Két oldalán vannak a kerek lyukak, melyek az olajbeöntésre szolgáltak. A tányér feneke mélyen fekszik és ugyanolyan mély a csatorna, mely nincs átlyukasztva. Az orra hegye letörött. A tányér lefelé lejtős vállán három bütyök van, amelyek azonban keresztben át vannak fúrva, hogy a fonalat áthúzni lehessen, melyre a mécs felfüggeszthető volt. Itt tehát még

látni, mi volt azoknak a bütyköknek rendeltetése, melyek más firmamécseken, hol nincsenek átfúrva, csak díszítésül szolgáltak. Amint a bütykök ilyen épen maradtak, a fedőlap felülete is még egészen tiszta és a téglavörös alapszínt mutatja, mert még akkor vált a mécs két részre, mielőtt a mázzal bevonták volna és mint kész darabot kibocsátották volna a gyárból. Átmérője 11 cm. *M. 20.*

262. ábra.

Ha a firmamécsek orra hosszabb, az olajtartótesttől, mint láttuk, többé-kevésbbé különválik, de minden átmenet nélkül is ágazhatik ki, amint azt a csónakalakú vagy még inkább az őskeresztény mécsek mutatják. Ehhez a megnyújtott formához tartozott két mécs, melyek azonban a kisebb fajtából és nyilvánvalóan még a korábbi időkből valók. Amint a megmaradt csonka részeken látni, a tányér kerete a csatorna kezdetén nem törik meg, hanem, mint a mécs oldalai, görbe vonalban megy tovább és csak az orr végén szélesedik ki sarkosan. Maga a csatorna egyiknél sincs átlyukasztva. Felületük világos téglaszínre volt bevonva.

Az egyik mécsen a tányér peremén kívül a váll síma és a durva karikán belül is, mely a fenekét körülveszi, hiányzik a bélyeg. *Gd. 48.*

263. ábra. A másiknál azonban ott, hol a tányér kerete az orr kezdetén kifelé hajlik, a vállon egy kis kört látunk és azon belül öt pontocskát rózsaszerűen elhelyezve, a másik oldalon pedig az orr végéig egy hosszú kalászforma díszítés húzódik. A fenekét kettős gyűrű veszi körül, de belül itt sincs bélyeg. Az orra körül kissé fekete az égéstől. *Gd. 49.*

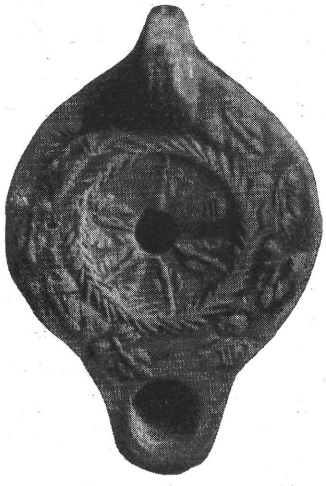

263. ábra.

Még ehhez a típushoz áll legközelebb egy mécs azért, mert rövid orra van, de felső lapján hiányzik az a keretes tányér a bütykökkel és csatornával, mely a firmamécsekre annyira jellegzetes; e helyett a tányér oly homorú és díszítésekkel van ellátva, mint a reliefes mécseknél, a fenekén pedig nincs bélyeg. Rendesen hozzátartozik a fogantyú. Ilyen mécs Aquincumból már nagyobb számmal ismeretes, ezért, ha emlékeztet is a görög formára (v. ö. Loeschcke, Vindonissa S. 491, Typus VIII), nálunk már csak a Kr. u.

II. században terjedhetett el és minden valószínűség szerint az Alpesektől északra keletkezett.

264. ábra. Felülete nagyon világos téglaszínű, helyenként barnás foltokkal. A koszorún kívül, mely a tányérját körülveszi, lapos vállát egy sor szőlőlevél díszíti, melyek az orrnál futnak össze, a kiálló fogantyú két oldalán indulva ki, mely maga is egy hegyes levéldíszt mutat. Ugyanilyen levelek néznek körben befelé a tányér közepén levő lyuk körül. Az orr szélén a lyuknál az égés némi nyoma látszik. Fenekén csak egy karika van a széle körül. Hossza 8 cm. *Gd. 52.*

264. ábra.

265. ábra. Szívalakú mécs, melynek orra letörött, de csak egylángú lehetett. Egészen az alapformához alkalmazkodik a felső lap tagozása, a megnyujtott lapos tányérral, melyet egy horony (Rille) választ el a keskeny válltól; belül is egy ugyanolyan horony veszi körül a szívalakú közepét, mely azonban nincs átlyukasztva. Ennek megfelel a feneke, kerületén egy horonnyal ellátva, csak természetesen kisebb és egészen síma. Olyan típus, mely nálunk először fordul elő. A felső lapja levált, mielőtt világos téglaszínű alapját valami mázzal bevonták volna. Ezért az orra végén sincs az égésnek semmi nyoma. A kisebbfajta mécsek közül való. *M. 9.*

265. ábra.

B) Többlángú mécsek.

Ezeknek két-három vagy még több orruk lehet és rendesen egy fogantyúval vannak ellátva, hogy könnyebben kezelhetők legyenek. Nem is oly gyakoriak, mint az egylángú mécsek, de formájuk annál változatosabb és a díszítés annál gazdagabb lehet.

Alapformára még legjobban az egylángú mécsekkel egyeznek meg azok, melyeknek olajtartótestük kerek és abból ágaznak ki a mécs orrai, amint az egylángú mécseknél láttuk.

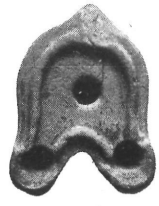
Kétlángú mécs. A közönséges firmamécsektől még leginkább abban különbözik, hogy egy orra helyett két hosszú orra van, itt is azonban felső

lapján a kerek tányért az orr végén levő kanóclyukkal egy csatorna köti össze, melynek oldalait épp olyan keret alkotja, minő a tányért körülfogja. A csatorna nincs átlyukasztva. A mécs bal oldala az egyik orral csonka és ezért a tányéron kívül csak az egyik bütyök van meg. A harmadik bütyök hiányzott, mert a mécs hátsó részén a szőlőlevélalakú és erezettel díszített fogó áll ki. Felülete élénk piros mázzal volt bevonva, mely a világos téglaszínű alapról különösen a kiemelkedő részeken lekopott. Feneke köralakban be van mélyítve és a kettős koncentrikus körvonalon belül, melyek körülzárják, ez a bélyeg olvasható:

LVCIVS
F

266. ábra.

267. ábra.

A mécs hossza 12 cm. *Gd. 60.*

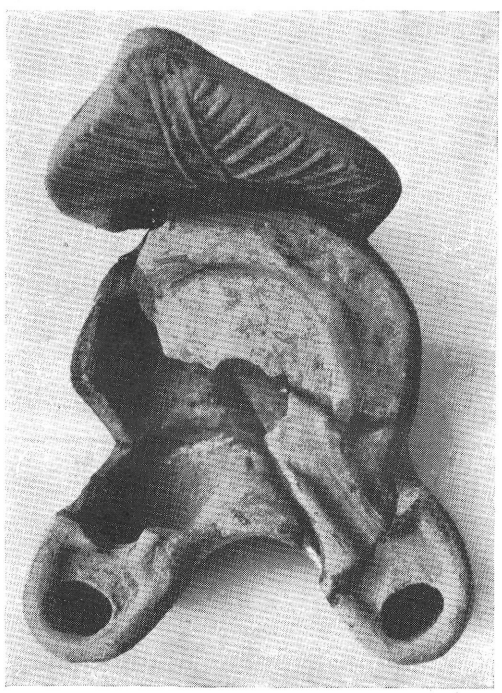
Ugyanaz. A két orra sokkal rövidebb és a keret, mely a csatornát alkotja, az olajtartó szélét is körülveszi, azon belül pedig a tányér helyén két koncentrikusan kiemelkedő körvonal fogja körül a középen levő olajbeöntő lyukat. A csatornák elején egy-egy kis négyszögű lyuk van. A mécs hátsó része, hol a fogantyúnak kellett lenni, kicsorbult. Az egyik orra, mely egészen ép, még az égés fekete nyomait mutatja, különben a mécs színe halványsárga és csak helyenként látszik a sötét barnavörös máz, mely a felületét takarta. A mező a fenekére két szabálytalanul benyomott koncentrikus körön belül síma. Hossza 9 cm. *Gd. 61.*

266. ábra. Ugyanaz. A két orra hosszabb és jobban szétáll, de a tipikus csatorna hiányzik és a felső lapjukat csak az a keskeny perem szegélyezi, minő az olajtartó kerületén végig fut. Azon belül itt is két koncentrikus gyűrűt látunk, melyek a kis tányért körülveszik, melynek közepét az olajbeöntő kerek lyuk foglalja el. Az egyik orr vége letörött és szemben a kiálló fogantyú is annyira csonka, hogy elvesztette eredeti formáját. A kis lyukak az orr felső lapján hiányzanak. Külseje valamivel élénkebb vörös színű volt, mint az alapszíne. Fenekén a bélyeg némi nyoma látszik, amely körül egy egyszerű gyűrű domborodik ki. Mostani hossza 10·5 cm. *Gd. 62.*

267. ábra. Ugyanaz. Pici patkóalakú mécs, felső lapját a széléhez közel egy keret szegélyzi, mely a két rövid orrát is körülzárta. Hátsó részén egy kiálló bütyök jelzi a fogantyú helyét. Fenekét egy benyomott kör veszi körül,

melyen belül a bélyeg hiányzik. Sötétpiros máza volt, mely azonban a téglaszínű alapról majdnem egészen lekopott. Hossza 4·10 cm. *M. 10.*

268. ábra. A közönséges mécseknél nagyobb és magasabb, hátsó oldalán egy felálló fogantyúval ellátva, mely hátulról nézve a közepén erősen kiálló bordával széles szívalakú borostyánlevélhez hasonlít, belső lapján pedig az erezetet mutatja, mely a középső vonalpárból kétfelé ágazó vonalak sorából áll. Máskülönben ez a kétlángú mécs is azt a típust mutatja, mint a firmamécsek, melyeknek fedőlapján a keretbe foglalt tányérból indulnak ki a csatornák és mindkét végükön nyitva vannak. A fedőlap a tányér közepén levő lyukkal csonka, az egyik csatorna azonban ép és nincs átlyukasztva; a csatornák rövidek, de a lyuk előtt, mely mindkét orr végén épen maradt, nagyobb tányéralakban szélesednek ki. Bár mind a két orra körül tiszta, felülete erősen lekopott és a máznak alig látszik nyoma a világos téglaszínű alapon. Ez azonban, különösen a fedőlapon annyira egyenetlen, mintha szabad kézzel formálták volna. A mintából készült mécsektől abban minden bizonnyal különbözik, hogy feneke egyszerű gyűrűvel van ellátva, mely erősen kiáll és hogy azon belül nincsen bélyeg. A két orrvég távolsága egymástól 12·5 cm. Az olajtartó magassága 6·5 cm. *M. 23.*

268. ábra.

269. ábra. A legnagyobb, a többihez képest szinte óriásinak mondható kétlángú mécs, mely azonfelül oly gazdagon van kiállítva, hogy díszmécsnek nevezhetnők. Több darabra tört, de összeillesztettük úgy, hogyha teteje csonka is, a mécs maga nagyjában egésznek tekinthető. A piros máz, mellyel a világosabb téglaszínű alapja be volt vonva, sok helyütt, különösen a síma részeken lekopott ugyan, az égés nyomai azonban egyik orra végén sincsenek.

Olajtartóteste, mint rendesen, kerek és ebből nő ki a két orr, melyek egymástól olyformán ágaznak szét, hogy belső szélük félkörívet ír le. A tányér is természetesen kerek és ugyanolyan kerete van, mint a firmamécseknek.

Csakhogy ez a keret egészen körülfogja a tányért és így az orr csatornái szintén külön keretbe vannak foglalva, mely ugyanoly magas, mint a tányér körül és az orr végét körívben lezárja. A csatorna, mely az orr formáját követi, a vége felé kiszélesedik, hogy egy széles kanóclyuknak adjon helyet,

269. ábra.

közepe táján pedig, hol a legszűkebb, nem egyszer, hanem ötször van átfúrva és a lyukak az orr vége irányában gúlaszerűen vannak elrendezve.

A tányér keretén kívül a keskeny vállat, mely az orr végéig minden tagozás nélkül húzódik, lefelé hajló lapján a szokásos bütykök helyett egy hullámvonalas finom venyige díszíti, melyből apró szőlőfürtök ágaznak kétfelé. Annál nagyobb a tányér és ezért a közepe a kerek lyukkal külön tányért alkot kiemelkedő széllel, melyen belül egy hullámvonalat és egy

pontsort látunk, a lyuk körül pedig köröket, melyek ilyen élesen nem kerülhettek ki a mintából, hanem a korongtól származnak. Ezen belső tányér körül vonul és a külső peremig terjed egy zóna, melynek gazdag ornamentikája lapos reliefben emelkedik ki a síma alapból. Hátsó részén, ott, hol fogantyúja volt, ez alatt egy négylábú állatalak (vadkan) látszik, ettől indul ki kétfelé és a két orr között fut össze egy-egy inda fokozatosan kisebbedő tölgyfalevelekkel, melyek mindegyik inda két oldalán makkokkal váltakoznak.

A mécs feneke egy vastag gyűrűvel van ellátva (Standring), azon belül az *Acelli (Agelli?)* bélyeg olvasható, melynek vékony betűi abban az alakban, amint az *e* = // és *l* = ⌊ írva van, a kurzív írásnak felelnek meg, csak éppen nincsenek bekarcolva, hanem kidomborodnak, amint a mintákból kikerült bélyegek szoktak lenni. Hossza 26 cm. Szélessége a két orr között 22·5 cm. *M. 21.*

270. ábra.

270. ábra. Lapos, négyszögű mécs a kisebb fajtából, elől két sarkán egy-egy kiálló orral, melyek kerek lyukakkal vannak ellátva. Felső lapjának köröskörül felálló széle van, mely csak a hátsó részén szakad meg, hol kereken át van lyukasztva és ahol hozzá van illesztve a fogantyú, melynek felső lapja azonban hiányzik. Ezen a kereten belül a két hosszúkás négyszögű mező, melyeket a középen egy kiemelkedő lécvonal választ el egymástól, ugyanolyan lécekkel van külön keretekbe foglalva és mindegyikben a hátsó sarkokat csoportosan 3—3, elől egyes kiálló pontok díszítik, míg a közepe táján egy-egy rózsát látunk, mely kívül levélkoszorúból, azon belül pedig egy pontsoros körből áll. Bélyeg nincs rajta, mert feneke síma és csupán szélei vannak egy felálló keskeny léckerettel beszegve. Világos téglaszínű agyagból készült, melyről a sötétebb színű piros máz jóformán egészen lekopott. Szélessége 6 cm. *M. 11.*

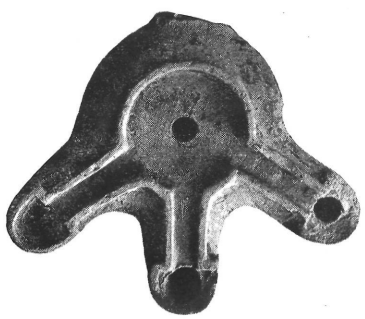
Ha kettőnél több lángú a mécs, akkor az orrok száma páratlan szokott lenni, hogy mindig a középre essék az az orr, mellyel szemben van a fogantyú.

A háromlángú mécsek olajtartóteste kerek és ebből ágazik ki a három orruk, míg a középső orral szemben a fogantyú áll ki.

Az egyik mécs, melynek felülete még a sötétvörösszínű mázzal van bevonva, a Fortis-típushoz tartozik és fenekén a kissé emelkedettebb szélű körben halványan olvasható bélyeg így is szól: FORTIS. Felső lapján tehát a tányér kiálló kerete nyitva hagyja a csatornákat, melyek az orr végén levő lyukakig húzódnak. A tányéron kívül a vállon azonban hiányzanak a bütykök.

A fogantyú, mely hátsó részén épen maradt meg, levélformát mutat és felső lapján bepréselt erezettel van ellátva. Hossza 8 cm. *Gd. 59.*

271. ábra. Ugyanebből a típusból való egy másik, sokkal nagyobb mécs, melynek fogantyúja letört és fenekén, melynek közepe a dupla gyűrűvonalon belül valamivel mélyebben fekszik, LVCIVS s alatta *F(ecit)* olvasható. Kidolgozása ma is, mikor világos téglaszínű alapjáról a sötétpiros máz jóformán eltünt, gondosabbnak látszik, különösen a léckeretek élesebbek, melyek a tányér kerületéből kiindulva a hosszú és széles csatornákat alkotják. A balfelőli szélső orr még egészen ép és a legtisztábban mutatja, minő a keret formája, mely a kerek lyukat körülfogja. A tányér válla itt is síma. Csonka hossza 9·5 cm. *M. 12.*

271. ábra.

272. ábra.

272. ábra. Ennek a mécsnek a típusa más. Keskeny válla van, ellenben annál nagyobb a kerek tányérja és a közepe felé laposan homorú, amint a régibb képes mécseken látjuk. Itt ugyan a közepén levő lyuk körül síma, de a szélét egy széles öv veszi körül, mely két pontsorral van díszítve. A belső pontsor háromszor át van lyukasztva szemben a három orral. Ezek rövidek és ami jellemzőbb, a csatornák helyett a tányér köröskörül zárt kerületéből kiinduló keskeny bordák kifelé kanyarodva mennek az orr két sarkáig és a végét lapos körívben szegélyezik. Éppoly jellemző, hogy kiemelkedő fenekén nincsen bélyeg. Maga a fogantyú síma szélű, a levél erezetei azonban mint vékony vonalak be vannak karcolva. Feltűnhetik még, hogy az alján látható barna foltokon kívül felületének piros színe és tompa fénye nem oly közönséges, mint az, melyet a helyben készült mécsek szoktak mutatni. Hozzá hasonló mécset csakugyan látni is másutt, így mindenesetre azok közül a mécsek közül való, melyek, mint ennél is az orr végén az égéstől származó fekete foltok mutatják, használatban voltak. Hossza 9 cm. *M. 14.*

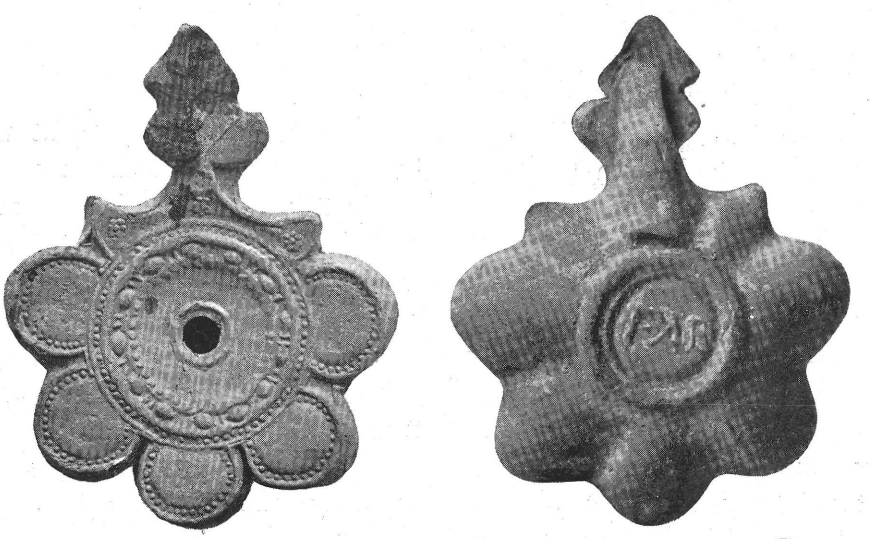
Otlángú mécsek.

273. ábra. A kerek olajtartó körül öt félkörű orral, melyek a síma vonalkereten belül kereken át vannak lyukasztva és alulról nézve mindegyik egy-egy karéjnak felel meg. A középső orral szemben volt a régen letört fogantyú, melynek alsó szelvénye a két szélső orr között a tányér kerületén fekszik és éppúgy be van keretelve, mint a mécs orrai, a három sarkában pedig egy-egy rózsa díszíti. Maga a kerek tányér a közepe felé laposan homorú és közepén egy pontsoros körtől körülszegve van átlyukasztva. A legdíszesebb azonban a széles keret, mely körülzárja a tányért és síma körvonalak között kifelé egy gyöngysort, befelé a tipikus astragalost mutatja. A dupla gyűrűben, melyek a mécs fenekét körülveszik, áll a bélyeg, mely rövidítve, F A B alakban fordul elő. Az élénk vörös szín, melyre felülete be volt vonva, csak helyenként van a világosabb színű alapról lekopva és az egyik orrának külső oldalán legfeljebb a korom némi nyoma mutatja még, hogy használták. Átmérője 7·5 cm. *M. 15.*

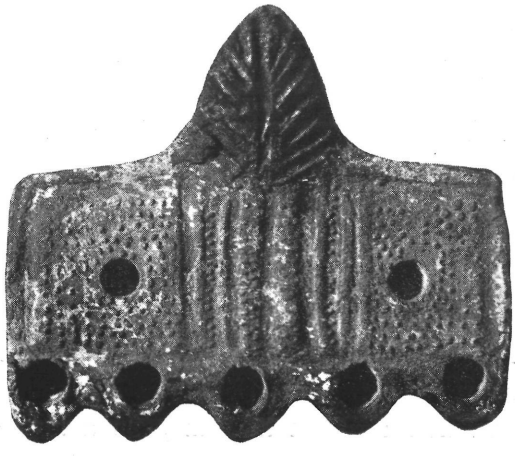
273. ábra.

274. ábra. Ugyanilyen mécs, amelynek azonban még megvan a levél-

274. ábra.

alakú fogantyúja. A bélyeg is, mely fenekén elő fordul, ugyanaz a FA B, sőt a betűformák is annyira megegyeznek, hogy a két mécsnek mindenesetre ugyanabból a műhelyből kellett származni. Teljesen mégsem egyezik meg az előbbi méccsel: annál valamivel nagyobb és ami még inkább a mellett szól, hogy más mintából kellett kikerülnie, a díszítése olyan eltérést mutat, mint az, hogy az orr szélei gyöngysorral vannak ellátva, egy gyöngysor foglalja el a tányért díszítő keret belső szélét is, míg a közepén levő lyuk körül hiányzik a gyöngysor. Az érdekessége azonban az, hogy egyik orra sincs átlyukasztva és így semmiesetre sem használhatták. A külszíne is olyan világossárga maradt, aminő volt, mielőtt a vörösszínű mázzal bevonták volna. Átmérője 8·5 cm. *M. 1.*

275. ábra.

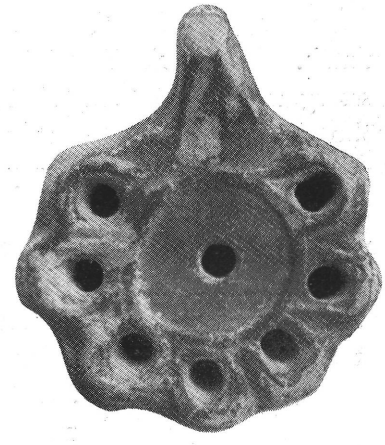
Ugyanilyen alakú, sőt egészen olyan FA B bélyeggel ellátott mécsek kerültek elő 1929-ben a Papföldön, a Macellumtól délre sok más agyagáruval együtt, melyek egy fazekasműhely raktárához tartozhattak. De ugyanezt a típust mutatják az eszéki mécsek is, melyeket Celestin (Vjesnik 1901, 40 l. 18. és 19. ábrák) ismertetett.

Ezen kerek mécsek mellett előfordulhatnak hosszúkás négyszögű, lapos mécsek is, melyek öt lánggal égtek. Két ilyen darab van, melyek szintén annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy nyilvánvalóan ugyanazon a helyen készültek.

275. ábra. Az egyik laposabb és a tiszta téglavörös agyagszínt mutatja, melyet, úgy látszik, nem fedett semmi máz, de azért egyik-másik orrának a feketeségén meglátszik, hogy már használhatták. Az öt kiálló orr, melyekben a kanóc égett, természetesen az egyik hosszú oldalán található, egyenes sorban egymás mellett, míg velük szemben, a másik hosszú oldal közepéből a fogantyú áll ki, melynek felső lapját egy préselt levélminta díszíti. Az olaj beöntésére két lyuk szolgált, melyek a fedőlap két felén egy-egy négyszögű és apró pontokkal teleszórt mező közepén vannak átlyukasztva. Ezek között a középső részt sorjában egymás mellett párhuzamosan kiálló pálcikák díszítik, melyek közül a középső kettő szélesebb és két sor ponttal van ellátva, ilyen pontok választják el két oldalon a keskeny, síma pálcikákat is. Az alsó lapja egészen síma. Hossza 10½ cm. *M. 16.*

A másik mécs valamivel kisebb ugyan, de magasabb és felületét legnagyobbrészt még az élénk piros máz fedi, mely csak fenekén kopott le. A lángtól származó fekete foltok azért ezen a mécsen is meglátszanak. A fogantyú formája és díszítése a levél erősebb erezetével nagyjában ugyanolyan. Éppúgy hasonló a felső lap, de egészen ugyanaz azért sem lehetett, mert más mintából préselték ki. Így a barázda, mely itt is a szélén végigfut, nem síma, hanem egy sor ponttal van kitöltve, a két mezőt ellenben csak négy pontsor szegi körül és a közepe síma, melyben a lyukak vannak. A legszembetűnőbb, hogy a közepén mindössze két széles barázdát látunk és ezek között van egy szélesebb sáv, mely egészen tele van pontokkal.

Nem egészen síma a feneke sem, amennyiben egy felirat található rajta, melynek kurzív írású betűi a mintából kidomborodva kerültek ki. Épp azért egyes betűk hibásak és nem lehet tisztán elolvasni, hogyan hívhatták azt, aki a mintát készítette. A mécs hossza 9 cm. *M. 13.*

276. ábra.

Az eszéki mécs, melyet Celestin (Vjesnik 1901, 39 l. 17) képben is bemutat, háromlángú ugyan, de nemcsak típusa, hanem díszítése is annyira megegyezik különösen az utóbbi darabunkéval, hogy feltétlenül olyan fazekasműhelyből kellett származni, amilyen nálunk dolgozott.

Héllángú mécs. 276. ábra. A hét orr körben sorakozik egymás mellé a kerek tányér körül, melyet egy lapos léc körülfog; ebből indulnak ki azok a síma keretek, melyek a rövid orr lyukát félkörívben körülzárják. A középső orral szemben ágazik ki a fogantyú, melynek nincs semmi díszítése. Maga a tányér is síma, csak közepén van átlyukasztva. Amint különösen felső lapjának ez a felületes, szabálytalan kiállítása mutatja, első tekintetre kétségesnek látszik, hogy mintából vagy szabad kézből készült? Még alsó felén sem egyformák a cikkelyek, melyek az egyes orroknak megfelelnek és éppoly kevéssé szabályos köralakú a feneke, melyen a bélyeg hiányzik. Külseje élénk vörös színű, de helyenként, ahol már lekopott, látszik a világosabb színű alapja. Átmérője 8 cm. *Gd 64.*

Ugyanolyan mécs, mint az előbbi, amellyel fölül és alul minden részletében megegyezik, sőt éppoly durva munka, aminő csak helyben ugyanabból a kézből kerülhetett ki és ezért nincs ezen sem bélyeg. Csak éppen

a vörös színe halványabb és nem kopott le, alsó felén pedig több rajta a fekete folt. Nyilvánvalóan keményebben égették ki s ennek következtében lett valamivel kisebb is. Átmérője 7·5 cm. *Gd. 63.* Mind a két mécs azonban úgy maradt, ahogyan a kemencéből kiszedték, mert egyik sem mutatja az égés nyomait, melyek az orr körül szoktak látszani.

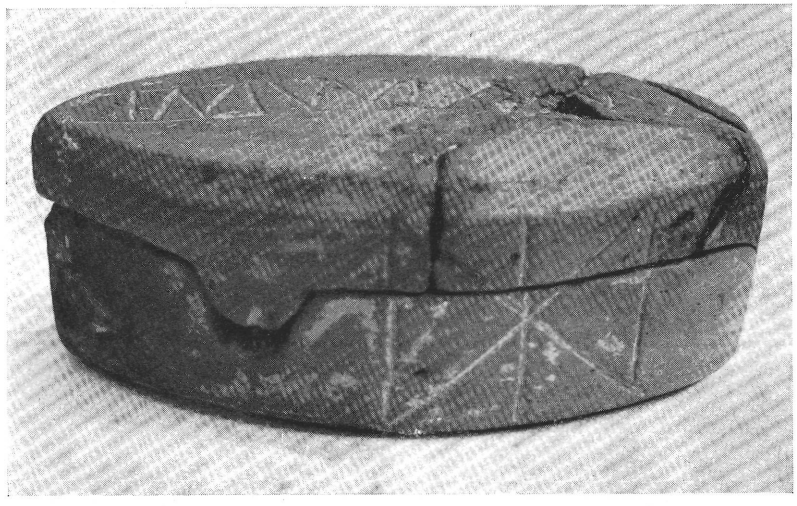
IX. MÉCSMINTÁK.

A mécseket általában minták segítségével állították elő, melyek szintén égetett agyagból valók voltak. Ezek még nyilvánvalóbbá teszik, hogy ahol napfényre kerültek, ott helyben kellett a mécseket gyártani. Ilyen hely lehetett nálunk Szombathely (Savaria), ahonnan régóta ismeretesek mécsminták. V. ö. Arch. Értesítő IV (1871) 213. l. Ó-Budán két helyen, ú. m. az esztergomi vasút óbudai állomásánál egy rakásban feküdt sok mécsminta és több mécs, melyek egy mécsműhely maradványai voltak. A másik hely nem messze a gázgyártól, a gázgyári munkástelepen feküdt, mely mécsekben és mécsmintákban még gazdagabb volt. Annyi bizonyos, hogy mécsekre még leginkább szükség volt és ezeket annál kevésbbé hozhatták idegenből, mert helyben is igen könnyen előállíthatták. Azért éppenséggel nem lephet meg, ha a gázgyári nagy fazekastelepen a mécsek gyártása is nagyban folyt, amint azt a sok mécsminta mindennél jobban mutatja, melyeket a többi edénymináták mellett találtunk.

Amint abból is látni, hogy mily könnyen és símán váltak el a mécsek fedőlapjai az olajtartótestek aljáról: külön kellett készülni a mécs fedelének és külön az aljának, melyeket aztán egymáshoz ragasztottak és az összeillesztés helyét elsímították, mielőtt a mécset kiégették volna. Csak így érték el legkönnyebben, hogy a mécs belseje üres (hohl) maradt és azt megtölthették olajjal. Az igaz, hogy a mécs ezen két részét szabad kézből is megmintázhatták, de sokkal egyszerűbb volt, ha mintákból préselték ki és ugyanabból a mintából mindjárt annyi egyforma mécset állíthattak elő, ahányat akartak és lehetett.

Mindegyik mécshez tehát két minta tartozott, az egyik, mely a fedőlapnak, a másik, mely az aljnak negatív mintája (Model) volt. Hogy a kettőnek összetartozása biztosítva legyen, a fedőlapnak kiálló csapjai vannak, melyek az aljnak megfelelő mélyedéseibe pontosan beleillettek, sőt a minta külső oldalán is lehettek vonalak bevésve, melyek csak akkor egészítik ki egymást, ha a kétféle minta összetartozott.

Vajmi ritka eset lehet azonban, hogy mind a két mintadarab megkerült volna, melyek összevalók voltak. Rendesen vagy az egyik, vagy a másik van meg. Még a nagy múzeumokban sem látni többet, mint csak az egyik felét a mécsmintának. Azt hiszem, annál büszkébbek lehetünk az aquincumi mécsmintákra, mert nemcsak egész sorát láthatjuk, hanem teljes mécsmintákat is mutathatunk fel. Mégis azon kész mécsek között, melyek ugyanarról a területről valók, ahonnan a mécsminták, alig van kettő *(M. 1* és *Gd. 64)*, melyeknek mintáját megtaláltuk volna. A méretek különben azért sem egyezhetnek meg a kész mécs és mintája között, mert a kész mécs az égetés által mindig

277. ábra.

vesztett valamit abból a térfogatából, aminő térfogata volt, amikor még nedvesen kikerült a mintából. A mécsminták még abban is különböztek a kész mécsektől, hogy nincsenek semmiféle mázzal bevonva, mint a kész mécsek, hanem azt az eredeti színt mutatják, melyet a különböző agyag az égetés folytán nyert.

Ahányféle mécset ismerünk, a minták is természetesen annyifélék lehettek és az osztályozásuk csak azon típusok szerint történhetik, mint a kész mécseké. Itt is tehát különbséget tehetünk, hogy egy- vagy többlángú mécs, illetve kerek vagy négyszegletes testű mécsek előállításához tartoztak. Mint maguk a mécsek legtöbbnyire egylángú firmamécsek, a mécsminták között is az egylángú firmamécsek mintái vannak a legnagyobb számmal. Ezek közül való *két teljes mécsminta* is.

A) Egylángú mécsminták.

277. ábra. Az egyik minta, mely már nagyságával is feltűnést kelthet, vörös agyagból készült; alsó része *(Mm. 21)* ép, a fedőlapja *(Mm. 67)* 3—4 darabra tört, de ismét összeállítható volt és csak belső oldalán hiányzik oldalt az egyik bütyök a három közül, melyek a szélén kiállottak és az aljnak megfelelő mélyedéseibe pontosan beleillettek. Amikor a mécsminta két felét így

278. ábra.

279. ábra.

összetették, még külön is megjelölték az oldalakat olyformán, hogy egy ⋈ alakot metszettek bele, melynek egyik része a felső félre, a másik az alsó félre esett. A teljes mécsminta kívülről ékalakot mutat, egyik végén le van kerekítve, míg a másik vége, amerre a mécs orra nézett, hegyes. Nemcsak az alsó oldal, melyre lefektették, lapos, hanem a felső lapja is, széleik pedig ferdén vannak körülvágva. Hossza 18·5 cm és vastagsága 7 cm.

278. ábra. Amint a felsőlap belső oldalán látni, az tulajdonképpen a mécsnek negatív lenyomatát mutatja és mint a kész mécs, melynek fedőlapja abból domborúan kikerült, a firmamécsek azon közönséges típusát kép-

viseli, melynek hosszú orra van, szélei keretbe vannak foglalva és ez a keret körülfogja a kerek tányért is. Kívülről a vállon a három mélyedés csatlakozik hozzá, melyek az e fajta mécsekre jellemző bütyköknek felelnek meg. Belül azonban a mező nem síma, hanem egy női fej foglalja el, mely sajátságos frizurájával majdnem az egész tányért kitölti. Az olajbeöntő lyuknak így nem is volt helye, legalább a mintán nem látszik, de a kész mécs fedőlapjába utólag belefúrhatták. Éppúgy hiányzik az orr végén annak a kerek lyuknak a nyoma, melyen át a kanóc előbújt. Ezt a lyukat is csak utólag szúrták át és talán a csatornát is, amennyiben abban még egy kis lyuk volt.

280. ábra.

279. ábra. A mécsminta alja külön a mécs kerek olajtartótestét mutatja bemélyítve és hosszú orra megfelel a fedőlapnak. A fenekén látjuk a negatív bélyeget, amely tehát be van mélyítve és retrográd, hogy aztán a kész mécsen pozitív alakban jelentkezzék. Az a két kör is, melyek a bélyeg domború keretét alkották, természetesen bemélyítve van. A bélyeg még így is könnyen elolvasható, a jól ismert FORTIS neve, amellyel a legtöbb firmamécs nemcsak nálunk, hanem másutt is megjelölve szokott lenni. Nem is jelentheti a mécsminta készítőjét, annál kevésbbé, mert ez csak az lehetett, aki nevét a mécsminta felső hátlapjára (280. ábra) véste be. A neve két párhuzamos vonal közé van írva:

MAXIMINI

és éppen a genitivus alakja azt akarja mondani, hogy a mécsminta az övé volt

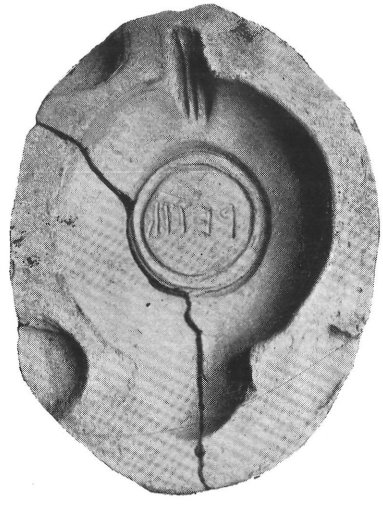
A másik teljes mécsminta, mely világossárga színű, annyiban csonka, hogy a fedőlapjának mellső része *(Mm. 69)* az orral hiányzik. De az alsó fele *(Mm 22)*, eltekintve attól, hogy kettétört, ép és mutatja, hogy egy rövid, végén lekerekített orrú mécs készítésére szolgált. Hossza 12·50 cm.

281. ábra. Maga az olajtartóteste köralakú és mint a felső mintán látni, kerek tányérja a kész mécsen homorú volt, kerületén gyöngysorral díszítve, míg a közepét a mintán egy bemélyített és jobbranéző madáralak (galamb) foglalja el. A tányér válla síma, azonban a hátulján kiálló és hosszában bordás fogantyúja volt, melynek hosszúkás bemélyedése úgy a minta alján, mint a fedőlapján látszik. Ezenkívül a minta aljának szélén megvan a négy félkörű bemélyedés, melyeknek a fedőlap csapjai feleltek meg.

282. ábra. Alján a fenék dupla körvonallal van ellátva, melyek úgy néznek ki, mintha szabadkézzel vésték volna be és mindenesetre csak egy-

281. ábra.

282. ábra.

szerűen, kurzívjellegű betűkkel van a középen álló bélyeg beírva:

PETIL

Úgy látszik tehát, hogy ezt már utólag írhatták be a még nedves mintába és így csak a mécsminta készítőjének neve lehet. Ez annál bizonyosabb, mert a kördedalakú és szélén rézsutosan körülvágott mécsminta felső hátlapján (283. ábra) kurzív betűkkel egy hegyes stílussal bevésett felirat, amelyből éppen elég maradt meg, nem kevesebbet mond, mint azt, hogy

..]PETILIVS
Pr]OVINCIALIS
FECI

Amint látjuk, ebben az esetben *Petilius* volt az, aki nemcsak a mintát készítette, mint ezt a fedélen olvasható felirat minden kétségen felül jelenti, hanem a mécs fenekét is nyilvánvalóan azért látta el a maga nevével, mert nem akart olyan mintát készíteni, minők azok voltak, melyeken a bélyeg, mint az előbbi mécsmintánál láttuk, más firmát említ és benyomva szokott lenni. A mécs, mely ebből a mintából kikerült, csakugyan más típusnak felelt meg és még leginkább ahhoz hasonlított, melyet a kész mécsek között egyszer (*M. 52* = 264. ábra) már láttunk. De ha az ilyen mécsek a II. században gyakoriak is, nem igen találjuk annak mását, mely ebbe a mécsmintába beleillett volna. Maga *Petilius* sem igen ismeretes, mert minden valószínűség szerint idevaló volt és egy egészen eredeti mécsmintát próbált előállítani.

283. ábra.

*

A többi egylángú mécsmintáknak csak az egyik vagy másik fele maradt meg. A mécsek, amelyeknek készítésére használták őket, ugyanazt a hosszú orrú és csatornával ellátott típust mutatták, csak éppen a keretbe foglalt tányér közepe maradt símán, amint az rendesen szokott lenni. Éppúgy megvannak a mélyedések, melyekből a kerek tányér keretéhez simuló bütykök kerültek ki.

284. ábra.

A felső, vagyis *fedélminták* között minden bizonnyal azok az érdekesebbek, melyeknek hátlapján a minta készítőjének neve olvasható. Három darab arról nevezetes, hogy ez ugyanaz a *Maximinus*, akitől az első teljes minta származott. Ezek a következők:

284. ábra. Egy kisebb, 10 cm hosszú mécsminta fedele téglavörösszínű agyagból. Ékalakú, lapos hátlapján, melynek szélei rézsutosan vannak körülvágva, *Maximinus* neve genitivusban itt is két párhuzamos vonal közé van foglalva és kétségkívül ugyanaz véste be, aki a teljes mintába. Ezen a mintán azonban még a név fölé és alá egy-egy kis emberi talp látszik bemélyítve. Alsó lapján, a mécsminta aljába

illesztendő három csap közül kettő hiányzik. A mécs fedőlapján, melynek negatív lenyomatát a minta mutatja, a tányér körül levő három bütyök számára a bemélyedések kerek lyukakból állanak. Ellenben a tányér közepén egy lapos gomb jelzi az olajbeöntő lyukat. A minta hossza 10 cm. *Mm. 68.*

Szintén ékalakú és lapos hátlapján rézsutosan körülvágott szélű fedélminta, mely 13·5 cm hosszú és téglavörös színű. Két összeillő darabból áll.

Alsó lapjának szélén három csapja van, egy a hátsó végén, kettő a mécs orrának két oldalán. Hasonlóképpen a tányér körül is három bemélyedés látszik a bütykök számára. Az oldalába egymás mellett négyszer ugyanaz a fordított V jegy van bemetszve. Hátlapján a már ismert *Maximini* név fordul elő, de inkább kurzív betűkkel bekarcolva és a nélkül, hogy két vonal közé volna foglalva. Azért ugyanannak a Maximinusnak kellett ezt a mintát is készíteni. Hossza 13·5 cm. *Mm. 71.*

Ugyanolyan mécs készítéséhez használt fedélminta, mely kettétört és a két végén megsérült. Belső felülete piszkos téglavörös színű. Oldalán ugyanazok a V jelek vannak fordítva bemetszve, mint az előbbi mintán. A név, mely a hátlapján negyedszer ismétlődik: *Maximini* és szintén genitivusban áll, sőt az írása annyira megegyezik azzal, melyet az előbbi minta mutat, hogy mind a két nevet ugyanannak a kéznek kellett bekarcolni. Még a minta hossza is ugyanaz lehetett: 13·5 cm. *Mm. 73.*

Egy kívül téglavörös, belül piszkos sárgaszínű fedélminta darabja a mécs felső lapjának orrával, melynek két oldalán egy-egy épen maradt csap van. A hátlapján felirat állott bekarcolva, melynek ΛΤΙ vége csak névhez tartozhatott, mely genitivusban állott. Kár, hogy nem teljes, de aligha lehetett más, mint *Pacatus* és annál érdekesebb, mert Celestin (Vjesnik 1901, 31 l.) szerint egy eszéki mécsen teljesen kiírva előfordul. Még fontosabb azonban azért, mert azt mutatja, hogy Pacatus, aki, mint láttuk, egyedül szerepel a tálmintákon, mécsmintákat is készített. Csonka hossza 7 cm. *Mm. 81.*

A minta körded alakú, mindkét végén lekerekítve. A szélén kiálló négy csap, melyek közül egy-egy a két végén, kettő a mécs orrának két oldalán foglal helyet, félgömbalakú és nem a félgömb fele, kifelé fordított lappal, mint rendesen. Hátlapján, mely laposan domborodó tojásalakot mutat, egy bekarcolt felirat állott, mely most már annyira elmosódott, hogy nem igen olvasható el. A sárgaszínű agyagból készült minta hossza 12·5 cm. *Mm. 83.*

További fedélminták, melyek még vagy épek, vagy összeragaszthatók voltak; a mécsek fedéllapjai is, melyek kikerültek belőlük, ahhoz a típushoz tartoztak, melyet eddig láttunk: a kerek tányér és a belőle kiinduló

hosszú orr keretbe vannak foglalva. A hátlapjukon azonban nincsenek nevek, legfeljebb az oldalaik vannak megjelölve.

Ép, téglavörösszínű fedélminta, melynek ovális alakja van. Lapos hátára, melynek szélei le vannak tompítva, két vonalat húztak, melyek, mint az ellipszis két tengelye, a középen derékszögben metszik egymást. A tányér körül három bemélyedés van a bütykök számára, a minta szélén pedig három csap, melyek a minta aljába illettek, azonkívül az oldala is meg volt jegyezve két V alakú bemetszéssel. Hossza 12 cm. *Mm. 70.*

Ugyanaz a fedélminta, melynek színe is ugyanolyan, csak valamivel kisebb. Különben az előbbitől főképpen abban különbözik, hogy oldala három, párhuzamosan lefelé húzott vonallal van megjegyezve, továbbá hogy a hátlapján a kereszt dupla vonalakból áll. Hossza 11. cm. *Mm. 75.*

Egy fedélminta fele kis mécshez, melynek tányérja körül három bütyök volt. A csapok közül, melyek a minta szélén kiállottak, egy maradt. Az oldallapon az alsó mintarésszel való összeillesztés megjelölésére három vonal szolgált, úgy mint a többi mintánál. Hátlapján a kettős vonalak metszik ugyan egymást, de ferdén. Színe piros. *Mm. 82.*

Egy téglavörös fedélminta töredéke, mely éppen a mécs kerek tányérjának felel meg, közepén a kiemelkedő pecekkel. Hátlapján karcolások, melyeknek nem sok értelme lehetett. *Mm. 85.*

A többi fedélminta is ugyanazt az egylángú mécstípust mutatja, de hátlapjukon nincs semmi jelzés. Ilyenek:

Egy sárgavörösszínű, több darabból összeillesztett példány, melynek, mint a többinek, ovális alakja van és oldalai rézsutosan vannak körülvágva. A szélén három csapja volt, melyek közül kettő a mécs orrának két oldalán megmaradt. A tányér vállán is három bütyökkel volt a mécs fedőlapja ellátva, melyet ebből a mintából készítettek. Hossza 11·5 cm. *Mm. 77.*

Ugyanolyan, de sokkal nagyobb fedélminta. Szintén téglavörösszínű és több darabból van összeragasztva. Máskülönben is hiányos a belső oldala és a szélén kiemelkedett csapok egynek kivételével ki vannak törve. Hossza 16·5 cm. *Mm. 78.*

Egy mécsminta, melynek fedele épen van meg, szürke, nem pedig téglaszínűre kiégetett agyagból készült. Csak két csapja van, melyek a mécs orrának két oldalán vannak elhelyezve. Éppúgy csak két bütyke volt a mécsnek a tányér két oldalán. A mintán még látni azt a kerek gombot, mely a tányér közepén kiáll és félig benyomódott abba a lyukba, melyen át az olajat a mécs belsejébe öntötték. A minta egy kisebbfajta, közönséges mécs előállításához tartozott. Hossza 9·5 cm. *Mm. 51.*

Egy hosszúkás, nem egészen szabályos négyszögű minta halvány sárgavörös agyagból. Négy oldalán egy-egy rovátka van, melynek folytatása az alsó mintán volt. Ami érdekessé teszi, az, hogy a mécs felső lapja szabad kézzel van belevésve és nincs belenyomva, mint a többieken. Ezért oly durva a kidolgozása. A mécsnek, melyet belőle kiformáltak, háromágú fogója volt, formája hasonlított a körtéhez és mint a firmamécseknél, vállán bütyökkel volt ellátva. De a tányérja a mintán nincs körbe foglalva és a csatorna hiányzik; ellenben megvan a két lapos pecek, az egyik az olajbeöntő lyuk számára, a másik az orr végén. Hossza 7·5 cm. *Mm. 52.*

A következő csonka fedélminták ovális alakúak voltak és rajtuk a mécsek is ahhoz az egylángú típushoz tartoztak, melyet a csatornával ellátott hosszú orr jellemez.

Még legérdekesebb az a kettétört féldarab, melyen a mécs tányérjába benyomott madár bekarcolt tollakkal látható. A tányér vállán három bütyök állhatott és az egyiknek a bemélyedése oldalt még fennmaradt. A minta szélén is csak a hátsó és az orr egyik oldalán levő csap van meg. A tojásalakú mécsminta halvány téglaszínű agyagból készült és hossza 14·5 cm lehetett. *Mm. 54.*

Egy másik világos sárgásszürke fedélmintán a tányér közepét egy elmosódott ábrázolás foglalja el, mely egy maszk akart lenni. Két oldalán egy-egy lapos pecek a két olajbeöntő lyuk helyét jelzi. A minta kisebbik hátsó fele hiányzik, így a tányérja körül csak két bütyök bizonyos, ott pedig, hol az orr van, kétfelől egy-egy csap áll ki a minta szélén. Szélessége 9 cm. *Mm. 53.*

Egy lapos és tojásalakú minta felső része, melynek szélei körülfaragva vannak. Három darabból van összeragasztva, de csak éppen a közepe tört ki. A tányér vállán három bemélyedés jelenti a bütyköket, a minta szélein pedig három csap áll ki, melyek a minta alsó felébe illeszkedtek be. A két félminta összetartozását jelzi két oldalán a fél X alakú bemetszés is. Halvány téglaszínű minta, mely nincs is különösen keményre kiégetve. Hossza 14 cm. *Mm. 86.*

Két fedélmintán, melyeknek hátsó részök hiányzik, a tányér közepe síma.

Az egyik, sárgaszínű darab, a mécs tányérja körül két bemélyedéssel a bütykök számára, továbbá egy pecek nyomával az orr végén. Elől a minta szélén két csap van és még egy harmadiknak kellett lenni, mely a hiányzó hátsó részén állott. Szélessége 9·3 cm. *Mm. 56.*

A másik szintén sárgaszínű, de sokkal vastagabb fedélminta hátsó ré-

széből kevesebb hiányzik. Itt azonban a minta szélén négy olyan bemélyedés látszik, minők a csapok számára az alsó mintában szoktak lenni, és úgy vannak elosztva, hogy összesen hat volt. A minta oldalán ott látjuk még a szokásos V jelzést, mely be van metszve. Mint az előbbi mintán, csak annak a két bütyöknek a bemélyedései maradhattak meg, melyek a tányér két oldalán voltak. Nemcsak az orr végén van egy kerek, lapos pecek, hanem egy másik még jobban áll ki a tányér közepén. A minta szélessége 10 cm. *Mm. 55.*

Ennek a lapos fedélmintának csak a kettétört eleje van meg a mécs orrával, melynek végén a pecek a benyomott körből alig emelkedik ki. A minta keményre égetett téglavörös agyagból állott, és mint a két csap is mutatja, melyek a hegyes végéhez közel a szélén kétfelől magasan kiállanak, éles vonalaival tűnt ki. Oldalába egyes vonalakat vésték be, aminőkkel a minta alja is megjegyezve volt. Megmérhető szélessége 9 cm. *Mm. 76.*

Egy fedélminta hátsó része vörösszínű agyagból. Szélén kiáll a hátsó csap, külső oldalain meg olyan vonalak vannak bemetszve, mint a többi mécsmintán. A mécs tányérja körül három bütyök volt, melyeknek bemélyedéseit a mintán látjuk. *Mm. 57.*

*

A mécsminták alsó részei vastagabbak, illetve magasabbak szoktak lenni, mert az olajtartó egész teste be van mélyítve. Még legjobban hasonlítanak egymáshoz az egylángú mécsminták alakjai, különösen azok, melyeket a közönséges firmamécsek előállításához használtak. Legfeljebb az orruk lehet hosszabb vagy rövidebb. Más egylángú mintaalj nem is került elő.

Formájuk többnyire ovális, mint a fedélmintáké. Vastag falaik vannak, hogy a mintába bele lehessen préselni a nedves agyagot, melyből a mécs alja készült. Felül annyi bemélyedést látunk, ahány csapja volt a fedőlapnak, melyek azokba beleillettek. Az oldalukon is természetesen ugyanazok a jelzések, melyek a hozzátartozó fedélmintán előfordultak.

Azokat a bélyegeket, melyeket a kész mécsek fenekén láttunk, már ezen minták fenekén is találjuk, de retrográd írással és negatív formában, hogy a mintából a méccsel együtt kidomborodva kerüljenek ki. Amennyiben a nevek rendesen ugyanazok, mint a kész mécseknél, nyilvánvaló, hogy magukat a mécseket ezekből a mintákból helyben is készíthették. A mintáink száma azonban nem olyan nagy, mint amennyi mécset láttunk, ezért a mintákon csak néhány névvel találkozunk, melyeket szintén betűrendben sorolunk fel.

Ép darab, világos sárgaszínű agyagból, mely egészen kőkeményre volt kiégetve. Orrának két oldalán és a hátsó részén három bemélyedéssel van ellátva, melyekbe a fedél bütykei beleilleszkedtek. Három-három vonal van mind a két oldalába is bekarcolva, és ugyanilyen vonalak voltak a fedélen, hogy a két mintarész összetartozását mutassák. Belől a fenekén két élesen kiemelkedő kört látunk, melyek a mécsen bemélyítve jelentek meg és ezeken belül benyomva áll a bélyeg, mely a mécsen így szólt: *Aprio* és alatta *f(ecit)*. Ez a bélyeg csak ezen a mintán fordul elő, de csak véletlen, hogy a kész mécsek között egy példányon sem láthattuk. A minta hossza 13 cm. *Mm. 1.*

Egy mécsminta aljának csonka felerésze, mely két darabból van összeragasztva és egy nagy mécs előállításához tartozott. Világos vörös színű. A kerek olajtartó oldalából fogantyúszerű nyúlvány áll ki, tőle jobbra egy kerek bemélyedés a bütyök befogadására. A széles barázdával körülzárt fenekén már csak a bélyeg első és utolsó betűje maradt, melyek nincsenek benyomva, hanem bekarcolva vannak és ezért a rendes formát mutatják. Kiegészítve F*[ao]*R lehetett. *Mm. 9.*

Többször szerepel a *Fortis*-bélyeg, mely a kész mécseken is a leggyakoribb.

Egy nagy mécsminta alja, mely három darabból van összeillesztve, de a fenekén és a szélén annyival könnyebben kicsorbult, mert abból a közönséges agyagból készült, mely az égetés után téglaszínű lett. Az a vége, merre a mécs orra néz, hegyes és kétfelől egy-egy bemélyedést mutat, a harmadik a hátsó lekerekített részén van. Egyik oldalán a jelzés egy fél X jegyből áll, melynek közepén és két végén egy-egy függőleges vonal van bemetszve. Fenekén *Fortis* olvasható egy kettős körön belül, melyek éppúgy, mint a bélyeg, be vannak nyomva. Hossza 20 cm. *Mm 33* és *36.*

Egy másik mécsminta alja, melynek csak hátsó felerésze maradt ugyan meg s az is csonkán, de az előbbivel egészben véve megegyezett. Ugyanaz az anyaga és ugyanazok voltak a méretei. Még a feneke is a *Fortis*-bélyeggel az, melyet az előbbi mintaaljon láttunk, csak az oldalán levő jelzés mutatja, hogy más mécsmintához tartozott, amennyiben nem egy, hanem egymás mellett két fél X és ugyanannyival több függőleges vonal van bevésve. A minta szélessége, mint az előbbinél: 12 cm. *Mm. 31.*

Ez a két egyforma minta nyilvánvalóan ugyanabból a műhelyből való, ez pedig nem állhatott máshol, mint ahol a mintákat találtuk.

Egy kisebbfajta mécsminta alja, mely szürke agyagból készült és mert ezért tartósabb volt, épen maradt. Hátlapja nincs lesimítva, hanem úgy van,

amint szabad kézzel egyenetlenül megformálták. Szabad kézzel van a fenekére a kettős karika is a bélyeggel együtt bekarcolva, és éppen a bélyegnek az írása ebben az alakban: *Forti(s)* szól leginkább a mellett, hogy azoknak a mintáknak utánzatával van dolgunk, melyeknek fenekén a bélyeg benyomva szokott lenni. Nyilván ezért van oldalán és orrának lekerekített végén csak egyes vonalakkal megjegyezve. Hossza 8·5 cm. *Mm. 6.*

Két mintaaljon a kész mécsekről jól ismert *Lucius* fordul elő. Mind a kettő középnagyságú mécsek előállításához tartozott, úgy hogy körülbelül egyformák voltak. Anyagban is megegyeztek, mind a kettő téglavörös színű.

Az egyik, mely több darabból van összeállítva, a hegyesvégű mandulaformát mutatja, szélén három bemélyedéssel van ellátva, melyek a szokásos módon vannak elosztva, egyik oldalán pedig a két mintarész összetartozását jelző X fele látszik, két oldalán egy-egy vonal. Fenekén kettős vonalkör domborodik ki és körülzárja a kiemelkedő lapot, melyen *Lucius* és alatta *f(ecit)* áll benyomva. A minta hossza 13 cm. *Mm. 25.*

A másik mintaalj csonka, csak a ferdén letört hátsó része van meg a bemélyedéssel, mely hátul épen maradt. Egy másik mélyedésből az oldalán a fele látszik. A jelzés, mely oldalába van bevésve, egy ferdén álló N betűhöz hasonlít. Fenekén a dupla körvonallal bekerekített mező ezen is kiemelkedik, és a beléje nyomott bélyeg betűi hasonlók, de csak *Lucius* áll. A minta szélessége 9·5 cm. *Mm. 8.*

A következő két mintaalj a *Sexti*-bélyeget mutatja, mely szintén ismeretes a kész mécsekről.

A mécsnek, melyhez ez a mintaalj tartozott, rövid orra volt és ezért maga a minta is nem annyira hosszú, mint széles és rövid ékalakot mutat. Ép darab lévén, megvan rajta mind a három bemélyedés, egészen úgy, mint az előbbi mintákon láttuk. A jelzése mind a két oldalán három egymást metsző vonalból állott, melyeket éppen oda karcoltak be, hol a fedélminta csapjai beleillettek a mélyedésekbe Fenekén élesen kiálló kör zárja körül a kiemelkedő mezőt, melybe *Sexti* van benyomva. A téglavörösszínű minta hossza 11½ cm. *Mm. 26.*

Egy ékalakú mécsminta aljának fele, melynek hegyes vége azonban le van gömbölyítve és egy bevésett vonallal van megjegyezve. Azonkívül mind a két oldalán egy-egy V alakú jegy fordul elő. A két bemélyedés, melyek a mécs orrának két oldalán még láthatók, kerekded, amilyenek a fedőlap csapjai voltak. A minta úgy tört derékban ketté, hogy fenekéből a körlap, melyen *Sexti* be van nyomva, külön kiáll és még ép. Itt is magasabban kiemelkedik és kerületén ugyanazt az élesen kiálló gyűrűt mutatja,

mely úgy látszik, jellemző volt a Sexti jelzésű mécsmintákra. Ennek a mintának anyaga azonban világossárga agyag, mely mindig keményebben van kiégetve, mint a vörös szokott lenni. A megmaradt darabnak hossza 10, szélessége szintén 10 cm. *Mm. 7.*

Két mintaaljon nem név, hanem, amint azt a kész mécseknél láttuk, egy-egy *fácska* fordul elő (*M. 24* = 260. ábra), mégpedig ugyanaz a fácska, sőt azok a dupla gyűrűk is, melyek körülveszik, egyformán laposan vannak a fenékbe benyomva. De nemcsak a két fenék egészen egyforma, hanem maguk a minták is megegyeznek és nyilvánvalóan csak úgy kerülhettek össze, hogy nálunk ugyanabban a műhelyben készültek. Mind a két minta ugyanis téglavörös színű, ugyanaz a vastagságuk és kétségkívül ugyanaz volt a nagyságuk is. Ékalakúak és felül a három bemélyedés a felső fedélminta csapjai számára egyformán van elosztva. Az ép minta az oldalán I V V jegyekkel van ellátva, hátlapja síma. Hossza 11·8 cm. *Mm. 23.*

A másik mintán, mely csak azért valamivel rövidebb, mert a hegye újabban letört, az oldalába vésett jegyek annyiban különböznek, hogy a szélső V egyik szára hiányzik; a hátlapja pedig két keresztalakban bevésett vonallal van megjelölve. Fenekén a duplakörben egy fácska van bevésve. Hossza 10·5 cm. *Mm. 28.*

Egy mécsminta aljából való töredéken, mely szintén világos vörösszínű, már csak két bemélyedés látszik és éppúgy csak a fácska végei maradtak meg a két domború vonalkörrel szegélyezett fenekén, de az oldalába bemetszett jelzés teljes és a három merőleges vonalból áll, melyek két rézsutos vonallal vannak áthúzva. *Mm. 13.*

Két másik mintaalj fenekén egy-egy halványan benyomott, alig észrevehető *rózsa* látszik, amint ezt is egy kész mécsen *(Gd. 21)* láthattuk. Mind a két mintán a rózsák ugyanazon a helyen vannak, nem a fenék közepén, hanem közel a kerek széléhez, mely két élesebben kiemelkedő körvonalból áll. Amint a két fenék még nagyságra is megegyezik egymással, éppúgy egészen egyforma volt maga a két minta, amint csak ugyanabból a műhelyből kerülhettek ki. Anyaguk az a világossárga agyag, mely a téglavörös agyagnál sokkal keményebben volt kiégethető. A formájuk tojásdad, sőt az egyik éppen olyan nagy lehetett, mint a másik.

Az egyik épebb darab, mely két darabból van összeállítva, hátlapján kissé egyenetlen, domborodó felületet mutat. Az egyik oldalán egy X jegy fele van vékonyan bekarcolva. Hossza 12 ½ cm. *Mm. 3.*

A másik minta több darabból áll és szélei ki vannak csorbítva, ezért a bemélyedések sem vehetők annyira ki rajta, mint az előbbin. Még leginkább

azonban abban különbözik, hogy hátlapja le van simítva és szélei rézsutosan vannak körülvágva. A két vonal is mélyebben van bemetszve, melyekkel mind a két oldalát megjelölték. Hossza ugyanannyi lehetett. *Mm. 4.*

A mintaalj fenekén hiányzik minden jegy. A mécsnek rövid orra volt, ezért a minta nem hosszúkás, hanem inkább köralakú és négy mélyedéssel van a szélén ellátva, úgy hogy kettő-kettő egymással szembe néz. Fenekét csupán a kettős, bemélyített gyűrűvonal fogja körül. Ép darab, vörös téglaszínű agyagból. Hossza 12·5 cm. *Mm. 2.*

Ennek a mintának négyszögű alakja van és mindegyik sarkán egy-egy kerek bemélyedés foglal helyet. Fenekén egy bemélyített kis kör látszik, mely a mezőt körülzárja, hol a firmának kellene lenni. Maga a mécs, melynek előállításához a minta tartozott, a kisebbek közé tartozott és az orra is rövidebb volt. A minta vörös téglaszínű és hossza 9·5 cm, szélessége 6·3 cm. *Mm. 5.*

Szintén síma lehetett a fenék még egypár olyan mintaaljnál, melyek csonkán maradtak reánk.

Egy nagy mintához tartozó darab: megvan a még előrenyúló orrának nagy része és a kerek fenekéből egy szelvény, a szélén dupla vonalkörrel. Amint világossárga színe is mutatja, a gondosabb kivitelű minták közül való. *Mm. 11.*

Világossárga színe van egy másik töredéknek is, mely a mintaalj kisebbik fele és még az egyik bemélyedést mutatja, fenekén pedig körvonallal van bekerítve. *Mm. 35.*

Szürke színű mécsminták voltak, melyeknek aljából háromnak hátsó részei maradtak meg, úgymint:

Az egyiknek több mint a fele, fenekén dupla körrel és az egyik bemélyedéssel az oldalán. *Mm. 38.*

Egy másiknak harmadrésze, melyen még a fenék dupla körvonalai látszanak. *Mm. 37.*

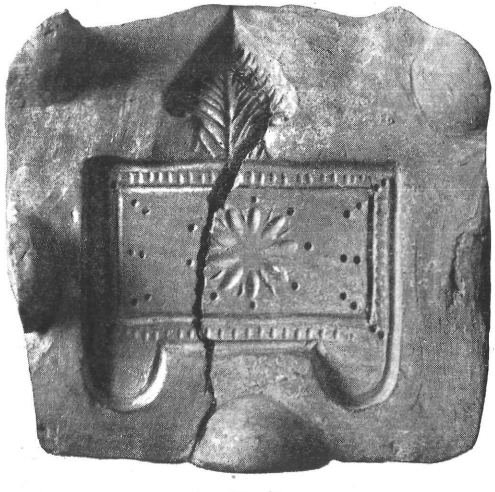
Ugyanilyen töredék, melynek szélén az egyik bemélyítés úgy van, mint az előbbinél. *Mm. 12.*

Még egy mécsminta aljának fele van, mely világos vörös, és a bemélyedések közül, melyekbe a fedélminta csapjai beleilleszkedtek, kettő megmaradt. *Mm. 29.*

B) Két- és többlángú mécsminták.

Teljes kétlángú mécsminta négyszögű mécshez, melynek két rövid és egyszerűen lekerekített orra az egyik hosszoldal két végén foglalt helyet, a szemközti oldalon pedig a felfelé görbített fogantyú, mely háromszögű levél volt és kétfelé ágazó erezetet mutatott.

285. ábra. Amint a felső félmintán látni, a mécs fedőlapját mind a négy oldalán egy rovátkolt szalag szegélyezte, a közepét pedig, nyilván az olajöntő lyuk körül egy rózsa díszítette, a nyolc egyforma levél közé foglalt kis sugarakkal. Ezenkívül egyes pontocskák vannak a mintába beszurkálva,

285. ábra.

286. ábra.

a rózsa körül mindegyik levél végén és a síma mező két oldalán olyformán, úgyhogy a sarkokra és ezek közé kettő-kettő esik. Ez a felső félminta kettétört, de különben csak éppen az egyik csapja az egyik oldalán tört le.

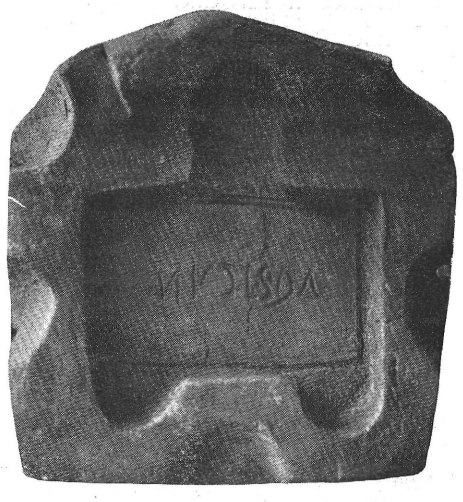
286. ábra. Hátlapján még teljes tehát a mélyen bevésett felirat, mely tisztán olvasható és így szól:

PETILI

E szerint *Petilius* neve genitívus formában e helyen csak azt jelenthette, hogy kié volt a minta, amint azokon az egylángú mécsmintákon is láttuk, melyeken *Maximini* áll.

287. ábra. A mécsminta hozzátartozó alsó fele tisztán mutatja a szélén mind az öt bemélyedést, amelyekbe a felső félminta csapjai pontosan beleillenek: egyet a két orr között, egy-egyet a két oldalán és egy-egyet a két

felső sarokban, a rézsut fölfelé álló fogantyúval egy sorban. A négyszögű fenék egyszerű léckerete mint bemélyített vonal látszik és nem zárja körül a két orr szélét, amint az egy kész mécs fenekén történt *(M. 11)*. Annál érdekesebb, hogy a közepébe egy sor írást látunk szabad kézzel belekarcolva, mely természetesen retrográd formában csak annak a munkásnak a nevét mutathatja, aki a mintából készítendő mécset külön szignálni akarta. Az olvasása talán így szólhatott:

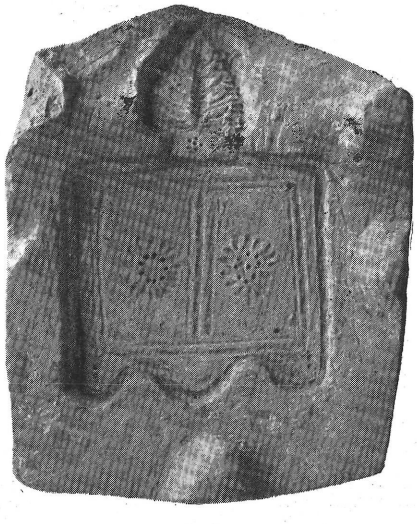
287. ábra.

AQ(ilius) SECVN(dus vagy *-dinus).*

Ugyanez a bélyeg látszik az aquincumi szórványos leletek között egy kész mécsen *(Dc. 27)*, mely formára és díszítésére is hasonlít a mintához, csak 3 orra van.

Kívül a minta hátlapja természetesen síma, miután a fazekas neve, akié a műhely volt és aki több munkást is foglalkoztathatott, a felső félminta tetején áll.

A két mécsminta egyaránt keményre égetett agyagja világos, sárgás téglaszínű. Egymásba illesztve a teljes minta 5 cm vastag, a hosszúsága 9·5 és ugyanennyi a szélessége. *Mm. 27* és *74*.

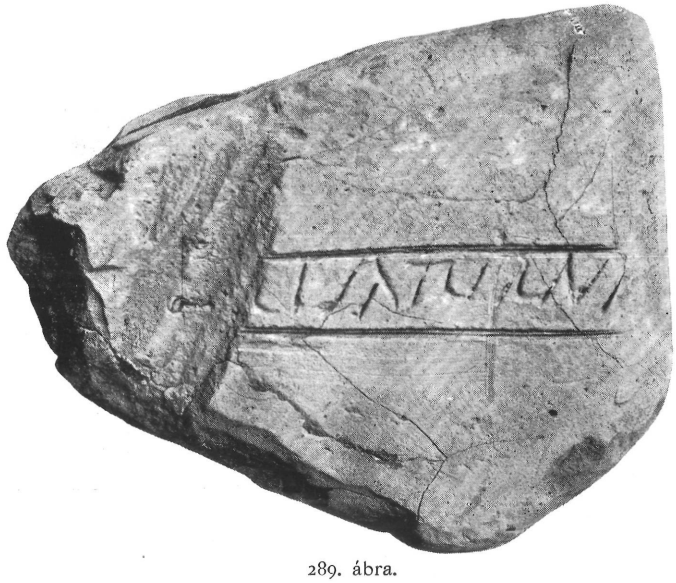

288. ábra.

Olyan mécs, mely pontosan ebbe a mintába illenék bele, nem akadt, de van hozzá hasonló *(M. 11* = 270. ábra), amely még leginkább abban különbözik, hogy fedőlapja két mezőre van osztva és mindegyikben van egy rózsa. A pontok azonban, más elrendezésben ugyan, azon is előfordulnak és éppen ezek teszik még bizonyosabbá, hogy ez a mécs ugyanabban a műhelyben készült, melyből a mintánk való.

Mindenesetre még közelebb áll ugyanezen mécshez a következő mécsminta, amennyiben ezen is két rózsa van külön mezőben.

288. ábra. Egy *háromlángú* mécsminta, melyből csak a fedőlap van meg. Negatív formája valamivel szélesebb négyszög, a három orra szintén egyszerű félkörívekben záródik, a fogantyúja pedig egy hosszúkásabb hegyes levél, melynek erezete páfránylevélre emlékeztet. A négyszög kerete síma vonalakból áll, ugyanilyenek választják el egymástól a két hosszúkás mezőt, amelyen a rózsák egészen olyanok, mint az előbb említett mécsen, belül körben pontokkal, sőt a mécsmintán a két szélső orr külső oldalán is látunk két-két pontot, a fogantyú tövében pedig egy központ körül öt pont egy kis rózsát alkot. A minta csapjai egészen úgy vannak elosztva, mint az előbbi mintánál; három ép; egy, mely jobb szélén a felső volt, kitört, az alatta levőnek csak a helye látszik. Mint az előbbi mintán, ezen sincsenek az oldalak bemetszett vonalakkal megjegyezve, nagyobb kár, hogy a hátlapon hiányzik minden felírás. A minta színe sötétebb, közönséges téglapiros. Alakja ötszögű, mert a lehajtott hátsó része a fogantyú lenyomatával csúcsban végződik. Egészen idáig a magassága 13 cm, szélessége 10 cm. *Mm. 63.*

289. ábra.

Ilyen négyszögletes két és háromlángú mécsmintánk több nincs, ellenben azt a típust, melynek olajtartóteste kerek, négy felső félminta képviseli, melyek *kétlángú* mécsek előállítására szolgáltak. Kettő abból a fajtából való, melyhez az egylángú firmamécsek tartoznak.

A minta háromszögű ékalakja megfelel a mécsnek, melynek kerek testéből előre a két hosszú orr, a minta csúcsa felé pedig a levélalakú fogantyú ágazik ki. A legjobban emelkedik ki a mintán a kerek tányér, közepén az olajbeöntő lyukat jelző lapos gombbal, és a két csatorna, melyek félköralakú végén szintén egy lapos gomb áll ki, amely meg a kanóc lyukát jelölte. A jellemző léckeretek ugyanis, melyek ezeket határolták, a mintán mint

mély barázdák tűnnek fel. Mélyen lefelé nyúlik az a két lyuk is, melyekből a tányér hátán a két bütyök került ki. Kerületén voltak a kiálló csapok, alul egy, kétoldalt kettő-kettő lehetett, de csak a baloldalán levő egyik csap maradt meg. A többi annál könnyebben letörhetett, mert a minta nem volt keményre kiégetve és felülete sok helyütt lepattogzott, amint azt különösen a hátlapja szélein látjuk. Az egyik végén ki is van horzsolva, ami nem volna oly nagy baj, ha hosszában két párhuzamosan bekarcolt vonal közé a felírás nem volna bevésve, melynek az eleje így csonka (289. ábra). Még tisztán olvasható

SATVRNI,

előtte pedig RI állhatott, de csak az I bizonyos. E helyen, mint láttuk, az szokta a nevét bevésni, ki a mintát készítette. Nem sokat jelent, de mégis különös, hogy csak az egyik oldalán látszik egy V alakú bemetszés. Az élénk téglaszínű mécsminta magassága 13·5, szélessége 11 cm. *Mm. 64.*

290. ábra.

290. ábra. Ugyanolyan lapos kétlángú félminta; alakja annyiban eltér, hogy hosszúkásabb és csak a vége, ahová a fogantyú esik, háromszögű. Máskülönben a széles, szőlőlevélalakú fogantyú és a mécs egész felső lapja ugyanazt a lenyomatot mutatja, sőt nagyságra is megegyezik. Ugyanúgy vannak elhelyezve a minta szélén a bütykök, amint az előbbi mintán lehettek. Három ép, kettő a baloldalon le van törve ugyan, de helyük jól látszik. Még élesen bemetszve vannak két oldalán a jelzések is, melyek rézsutosan húzott és egymást metsző vonalakból állanak. Hogy ez a minta ennyivel jobb fenntartású, annak köszönheti, hogy bár valamivel világosabb téglaszínű, keményebbre égették ki. Még így is ugyanannak kellett készíteni, akinek nevét az előbbi mintán olvashattuk; ezen mécsminta háta azonban síma. Hossza 15·5, szélessége 11. cm. *Mm. 66.*

A következő két fedélminta a firmamécstől eltérő típust mutat.

291. ábra. A mécsminta alakja négyszögű és mindegyik sarkán belül áll ki egy bütyök. A vastagsága annál feltűnőbb, mert csak egy kisebbfajta mécs előállításához használhatták és ennek fedőlapja nincsen nagyon bemélyítve. De

hogy maga a fogantyú felfelé álljon, ennek lyuka mélyen nyúlik a mintatömbbe. Különben úgy néz ki, mintha a minta nem is benyomva, hanem szabad kézzel volna bevésve; ezért történhetett, hogy nem találjuk a firmamécseknek azt a tipikus tagoltságát, mely a minta benyomása esetén előfordul, és hogy a tányér körül hiányzik a bütyök helye. Nemcsak a hátlap, hanem a minta oldalai is símák. Színe olyan, mint a legtöbb mécsmintáé, téglavörös. Magassága 10, szélessége 8, vastagsága 3 cm. *Mm. 58.*

291. ábra.

292. ábra. A minta kerek, minő a mécs is, melynek fedőlapja bele van nyomva. Az olajtartó széle síma, a bütykök hiányoztak. A tányért magas léckeret helyett egy laposan bemélyített gyűrű zárja körül. A két orra sem oly hosszú, mint a firmamécseké szokott lenni. A csatornák oldalai pedig befelé hajlanak és végük széles körívben záródik. Azokat a kerek lyukakat, melyek a mécs tányérjának közepén és az orr végén szükségesek voltak, ezen a mintán is egy-egy lapos gomb jelzi. A minta széle egyenetlen és a kiálló bütykök rendetlenül voltak köröskörül elosztva. Négy még épségben maradt. A fogantyú bemélyedése alig tűnik fel. A hátlapja púpos és nincs rajta semmiféle írás. Felülete halvány téglaszínű. Átmérője körülbelül 12 cm. *Mm. 59.*

Olyan mécsünk, mely ennek a mintának pontosan megfelelne, nincsen ugyan, de kettő (*Gd. 61* és *62*) hasonló, egy harmadik háromlángú mécs (*M. 14* = 272. ábra) még abban is hasonlít, hogy az orr kiszélesedő vége szintén lapos ívben záródik.

Kétlángú mécsminták alsó részei.

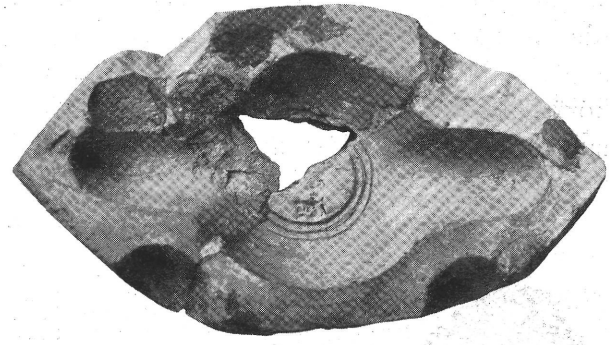
293. ábra. A három részből összeállított és fenekén lyukas minta mind a két vége, amerre a mécsnek két orra fordítva van, hegyes. Mindegyik orr két oldalán egy-egy félkörű bemélyedéssel van a minta széle ellátva, éppen ott, hol legtöbb hely van a felső mintafél négy kiálló csapjának beillesztésére. Ezek közt tűnik fel a minta két oldalán a jelzés, mely a

292. ábra.

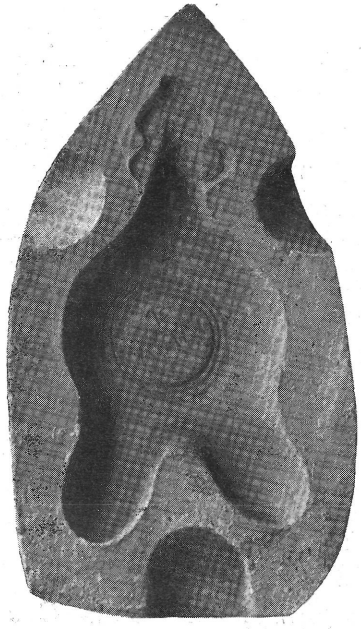
felső mintafélre is átnyúlt és egy X alakot mutatott két függélyes vonal között.

Ez a mécsminta annál figyelemreméltóbb, mert olyan mécs nem akadt, melynek két orra a kerek olajtartó két ellenkező oldalán, egymásnak hátat fordítva foglal helyet. Másutt is ritka lehetett, még leginkább bronzból készítették, mint Gnirs, Pola 152. lapján (Abb. 107) látni, agyagból újabban Kölnben találtak kettőt, melyeket Fremersdorf, Die Denkmäler des römischen Köln I. kötetében az 58. táblán képben bemutat. Amint az egyiknek felső lapja mutatja, a mi mintánkból kikerült mécs is annak a típusnak felelt meg, mint a firmamécsek, és a tányérja körül bütykök voltak, melyek átfúrva lehettek, hogy felakasztható legyen. Ezért találjuk fenekén a kettős körvonaltól bekerítve a bélyeget, amelyből már csak két betű látszik tisztán: valószínűleg az ismert *Cresce(n)s* két utolsó betűje. A világos téglaszínű minta hossza 16 cm. *Mm. 19.*

293. ábra.

A többi mécsmintaalj, mint a legtöbb mintafedél, a firmamécsek azt a típusát képviseli, melynél a kerek test egyik oldalából egymás mellett ágazott szét a két orr. A hozzájuk tartozó felső mintafél hiányzik.

294. ábra.

294. ábra. Egy feltűnően ép mintaalj, a szélei és magának a mécsnek körvonalai oly élesek, mintha nem is használták volna. Egyik vége hegyes és vastagabb, úgy hogy a mécsnek beléje nyomott fogantyúja, mely levélalakot mutat, fölfelé hajlik, amint a kész mécsnél felfelé görbítve kellett állani. Maga a mécs a közönséges kétlángú firmatípushoz tartozott, fenekén a bélyeggel, mely a dupla vonalkörben bemélyítve, retrográd írással: *Lucius* és

alatta *f(ecit)*. A bütykök befogadására, melyek a felső mintafélből kiállottak, itt a minta kerületén a fogantyú két oldalán egy-egy és a két orra között egy harmadik bemélyedés a minta felső lapján szabályos félköralakban mutatkozik. Hátsó lapja síma s a szélei rézsutosan vannak körülvágva. Éppily gondosak két oldalán a bemetszések, aminők a felső mintalapon is voltak, úgy hogy a két fél minta egymásba illesztve két vonal között X alakú jelzést mutatott. A téglaszínű minta természetesen csak úgy maradhatott oly épen, mintha most készült volna, hogy igen keményre volt kiégetve. Hossza 16·2 cm. *Mm. 20.*

295. ábra.

Egy mécsminta alsó részének töredéke ugyanazzal a szőlőlevélalakú fogantyúval és két oldalszélén ugyanazzal a két köríves bemélyedéssel. *Mm. 17.* Hasonló fogantyút láttunk két felső mintarészen. *Mm. 64* és *66.*

295. ábra. Magának a mécsmintának az alja négyszögű, majdnem négyzetalakú, úgyhogy ezen négy bemélyedés van, melyek mind a négy sarok közelében a minta felső lapjába benyomva fordulnak elő. A jelzéseket is, melyek a két mintafél pontos összeillesztését még jobban megkönnyítették, mind a négy oldalán találjuk, kettőn egy-egy fél X, a másik kettőn két függélyes vonal van bemetszve. Hátlapja síma. Maga a bemélyített mécsalj egy fogantyút mutat, mely a nagy kerek olajtartó hátsó felén mint egyszerű, hosszúkás bemélyedés látszik, vele szembe a két rövid orr között a minta ki van csorbulva. A feneke szokás szerint kerek, de a gyűrűskeretben nem a rendesen benyomott bélyeg látható és nem is a firmamécsek valamelyik tipikus nevéből áll, hanem olyasvalaki karcolta be, aki azt akarta, hogy a mécs a saját nevével legyen ellátva. Csak az a baj, hogy hevenyészve tette és így pozitív lenyomatának olvasása is nehézséget okoz. Az első sora talán így szólt: *Putei* (esetleg *Rutili* helyett), a második *Ermo,* a harmadik *Cats* s a két utóbbi volna *Ermocat(i)s.* Mindenesetre valami egészen különös és

előttünk idegen bélyeg, mely ennek a mécsmintának fenekére került. A minta világos téglaszínű és nincsen keményre kiégetve. Magassága 14·2, szélessége 11·5 cm. *Mm. 32.*

*

A kettőnél többlángú mécseknek, mint láttuk, egyaránt lehet kerek és négyszögű formájuk. A minták között is ezt a két típust találjuk. Sokkal kedveltebbek lehettek azok a mécsek, melyek páratlan számú lánggal égtek. *Háromlángú* mécshez tartozott a *Mm. 63* jelzésű felső mintán kívül még egy hozzá hasonló mécsminta alsó része.

296. ábra.

Töredék egy nagyobbfajta mécsminta aljából; az egyik orra ép, a másik félig van meg. A fenekébe benyomott csatornanyomokból azt lehet azonban következtetni, hogy három orra volt. A közepén még egy kerek rózsa látszik. A szélén levő bemélyedések közül egymás mellett kettő maradt. A minta abból a szürke agyagból készült, mely kiégetve kőkemény lett. *Mm. 10.*

Más háromlángú mécsminta nem akadt, pedig a mécsek között, mint láttuk, ilyenek mindenütt előfordulnak.

Amint nincs négylángú mécsünk, olyan mécsminta is hiányzik.

Az ötlángú mécseket csak kerek formában láttuk. Azonképpen vannak mécsminták, melyek ugyanilyen mécsek előállításához használatosak voltak.

296. ábra. Egy *ötlángú* mécsminta fedéllapja; jobboldala csonka, azonkívül két részre tört, melyek pontosan egymáshoz illenek. Az öt orr több mint félkörben ölelte körül a kerek tányért, amelyből a középső orral szemben a nagy levélalakú és fölfelé álló fogantyú ágazott ki. Ehhez képest a mécsminta is kerek, a fogantyús része azonban, mely lefelé van hajlítva, hegyes formát mutat. A tányérján, mely a mécsen domborúan jött ki, a gyöngy-

soros kör benyomva, ellenben a széle körül két síma körvonal domborúan látszik. A lapos körívben záródó orrok körvonalai, nemkülönben a fogantyú alján kétfelé álló sarkok bemélyítve vannak, magán a hullámos szélű fogantyún pedig a levél ereit bekarcolták. A mécs körül a mintának keskeny széle símán maradt és csak ott, hol a mécs orrai között félkörben bekanyarodik, volt egy-egy kiálló lapos bütyökkel ellátva, amelyek közül három még egészen ép.

297. ábra. Lapos és síma hátlapján, melynek szélei lekerekítve vannak, egy galamb rajza, fölötte kurzív betűkkel egysoros felirat áll bekarcolva, melynek olvasása:

297. ábra.

[Fa]bi fecit for(mam).

A *Fabi*-bélyeg ismeretes a mécsekről, melyek a mintának körülbelül meg is felelnek, itt azonban annak a neve, aki, mint a felirat maga mondja, a mintát *(formam)* készítette.

A minta halvány téglaszínű felületén a vörös festés nyomai, míg az agyag világosabb sárgásszürke színt kapott. Magassága 14·5 cm. *Mm. 61.*

298. ábra. Egy másik hasonló mécsminta fedéllapja. Nagyobbik fele a levélalakú fogantyúval két darabból van ugyan összeragasztva, de a másik feléből a mécs két orra teljesen és a harmadiknak egyik sarka hiányzik. Nem egészen sértetlen a kerek tányérkerülete sem. Mintha keményebbre volna égetve, azonfölül felületét legnagyobbrészt egy vörös máz takarja, amely azonban csak úgy kerülhetett rá, hogy azoknak a fazekasoknak kezétől, kik a kész mécseknek mázzal való bevonásával foglalkoztak, rája tapadt. Az előbbeni mécsmintánál ennek a máznak némi nyoma csak a hátlapon látszik.

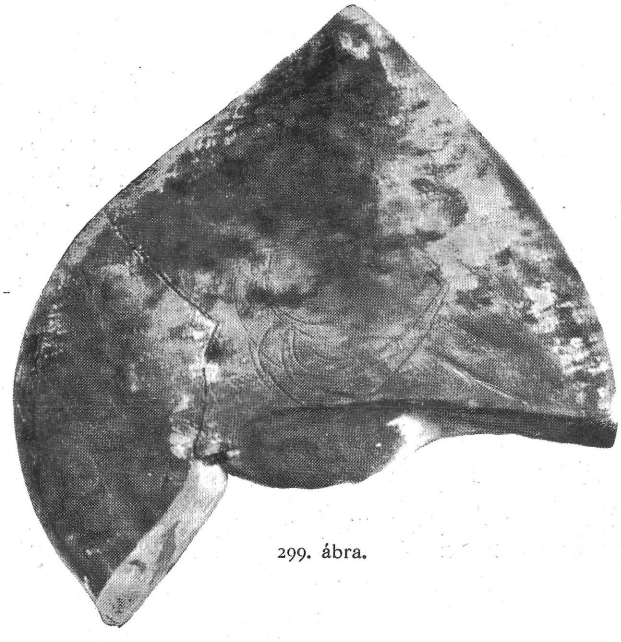
Ez a mécsminta annál érdekesebb. mert megvan maga a mécs *(M.* 1 = 474. ábra), melynek fedőlapja hajszálnyi pontossággal megegyezik ezen mintával, és ha valamivel kisebb, az onnan van, hogy minden mécsnek kisebbnek

kellett lenni a mintánál, mert az égetésnél a nedves agyag összehúzódott. Ami a minta és mécs összetartozását legszembeszökőbbé teszi és ami éppen nem lehet véletlen, hogy az orrlyukak a mécsen sincsenek átfúrva, vagyis éppoly símák maradtak, minők a mintán. Azok a díszítések, melyek a mécsen domborúak, a mintán természetesen bemélyítve vannak: a karéjalakú orr szélén pontsorok, a fogantyú tövében és két kiágazásán egy-egy, pontokból álló rózsa, egészen úgy, mint a mécsen. Egy pontsor díszíti a tányér szélét is, azon belül a körben menő *astragalus*, a belső kört pedig ismét egy gyöngysor alkotja. A tányér közepén a karika az olajbeöntő lyukat vette körül, amint a mécsen látni.

298. ábra.

Az előbbi mintából készíthető mécs ugyan más volt, de nyilvánvaló, hogy a két mécs nemcsak alakra hasonlított egymáshoz, hanem ugyanazt a stílust mutatta. Ez a mécsminta is csak azért zömökebb, mert a mécs fogantyúja rövidebb levélből állott, de a mécs körvonalain kívül, a minta szélén kiálló bütykök elrendezése körülbelül ugyanaz lehetett, mint az előbbi mintán.

299. ábra.

299. ábra. A minta hátán nincsen felirat, ellenben rajta

van a galamb, és ha nem is egészen az, mert balra fordul és visszanéz, a rajz vonalvezetése mindkettőnél annyira megegyezik, hogy ennek a mintának nemcsak ugyanabból a műhelyből kellett kikerülni, hanem kétségkívül ugyanaz a kéz készítette mind a kettőt. Ezen minta is tehát attól származott, akinek *Fabi*-jelzését az előbbi mintán olvastuk. Szélessége 12·5 cm. *Mm. 79.*

300. ábra. A mécsminta egy *hétlángú* mécs felső részét mutatja ugyan, de a típusa olyan, mint az ötlángú mécseké. Az előbbi méccsel annyiban is megegyezik, hogy lekerekített orrai sorjában egymás mellé sorakoznak és szélük pontsorral van díszítve. Ez a pontsor azonban a fogantyú alsó szelvényét is beszegi. Azonkívül a kerek tányér külső kerületén vannak pontok. A legfeltűnőbb eltérés abban áll, hogy a tányér szélét a két pontozott kör közé zárt szalag háromféle díszítő elemből van összetéve: minden egyes rózsa után egy jobbra fekvő levél következik, rendesen két függélyes vonal között. A tányér persze itt is a mintán a közepe felé domborodik, de csak egy pont jelzi az olajbeöntő lyuk helyét. Hasonló a fogantyúhoz tartozó alsó szelvény alakja is, és a két kiálló sarkában és közepén látható rozetták legfeljebb annyiban mások, hogy nagyobbak és több pontból állanak. Maga a fogantyú szintén levélalakú, csak a szélei símák. A minta ép és csak a törés derékban mutatja, hogy kettétört. A szélén három bütyökkel van ellátva, melyek közül kettő a hegyes végének két oldalán, a harmadik alsó részén foglal helyet. Különben tojásdad formája van. Hossza 19·7, szélessége 13·5 cm. *Mm. 65.*

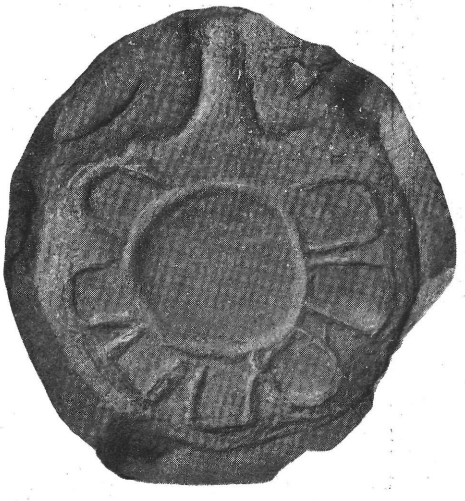

300. ábra.

301. ábra. Egy másik hétlángú mécsminta felső része, mely szintén egy köralakú mécshez tartozott, de egészen primitív munka és nyilvánvaló, hogy szabad kézzel vésték be, s ezért is egészen lapos. A tányérját egy szabály-

talanul bemélyített kör alkotja, melynek egyik oldalán a lapos fogantyú helye ágazik ki; attól kétfelé a valamivel magasabban fekvő tányér körül sorjában egymás mellé vannak bevésve a hét orr körvonalai, melyek ugyancsak egy-egy többé-kevésbbé szabálytalan négyszöget zárnak körül. A minta kerületén hat kiálló bütyök lehetett, de csak kettő maradt meg. Különben a minta ép, és főleg a domborodó hátlapja van gondosan kisimítva. Átm. 12 cm. *Mm. 60.*

Nem is egy, hanem két olyan mécsünk van, melyek ezen mintának egészen megfelelnek *(Gd. 63, 64* = 276. ábra), A kivitelük oly esetlen,

301. ábra.

302. ábra.

mintha szabad kézből készültek volna, de nemcsak minden részletük, hanem a nagyságuk is a mellett szól, hogy ezen mintából lehettek kipréselve.

A négyszögű típusból, amilyen két- és háromlángú mintákat és mécseket láttunk, való egy mécsminta teteje, mely az egyik hosszoldalán egymás mellett hét köríves kiugrást mutat, melyek a mécs hét orrának felelnek meg. Ugyanannyinak kellene lenni a kerek gomboknak is az orrlyukak számára, de a két szélső hiányzik, illetve az egyiknek csak a nyoma látszik. A túlsó hosszoldalon van a széles fogantyú lenyomata, melynek két hullámvonalú oldala egy csúcsban fut össze, a felületét pedig fölfelé pázhuzamosan húzott barázdák töltik ki. Alatta dupla hullámvonal díszítette a hosszúkás négyszögű olajtartó szélét, míg a felső lapján egy hosszúkás négyszögű keret van két részre osztva és mindegyik közepén látszik a lapos kerek gomb, melyek az

olajbeöntő lyukak helyét jelzik. A minta két felső sarkában, melyek közül az egyik letört, egy-egy, azon az oldalán pedig, melyen a mécs orrai vannak, egy bütyök áll ki. Háta púpos, de nem síma, mert még látszanak az élek a késtől, mellyel körülvágták. Magassága 11·5 cm. *Mm. 62.*

302. ábra. Egy hétlángú mécsminta teteje, mely annyira hasonlít az előbbihez, mintha párja volna. Még leginkább az különbözteti meg, hogy felső széle, amerre a fogantyú esik, kissé hegyes és hogy rosszabb a fenntartása: egy repedés fut rajta keresztül, szélein egyes szilánkok leváltak és csak a felső jobb sarok bütyke ép. Magának a mécsnek lenyomata azonban mind a két mintán ugyanaz. Ami a megegyezést talán legjobban mutatja, az, hogy az olajtartó tetején levő keret alsó széle itt is, ott is recés. Az olajtartók persze abban is megegyeznek, hogy mindegyik hossza pontosan 8 cm. Maga a minta 10·5 cm széles. *Mm. 72.*

303. ábra.

303. ábra. Egy mécsminta kettétört alja, mely hét orrával ugyanolyan négyszögű mécshez tartozott, melynek felső lapját az előbbi minta alkotta. Az olajtartó hossza szintén 8 cm. Úgy látszik is, mintha összetartoznának, de az alsó minta szélén levő három lyukba a felső mintarész kiálló bütykei nem egészen illettek bele. Az alsó minta felső széle is jobban le van kerekítve. Ellenben a fogantyú mélyedése megfelel annak a fogantyúformának, melynek felső lapját a másik mintában látjuk. Annyi bizonyos, hogy a két minta, amint azt téglaszínű anyaguk is mutatja, ugyanabból a műhelyből került ki, és hogy ki volt a fazekas, aki készítette, mutatja az alsó minta fenekén belül a retrográd írással két párhuzamos vonal közé benyomott felirat:

[F]lorentinus fecit.

Tőle való természetesen a másik ugyanolyan felső minta is (*Mm. 62*).

A minta szélessége, a lapos hátán lemérve, csak valamivel nagyobb, 11 cm, mint az előbbi felső részé. *Mm. 24.*

Csak a mécsfogantyú mintája maradt meg, mely annak alsó felét mutatja. Valamivel nagyobb mécshez tartozhatott, de a formája éppolyan háromszögű, mint a két előbbi mécsmintán. A minta teteje ezért itt is le van kerekítve. Belül a fogantyú két alsó sarkában egy-egy bemélyedést látunk, azonkívül külső szélén azokat a V alakú bemetszéseket, melyek szintén arra szolgáltak, hogy a minta két összetartozó felét megjelöljék. *Mm. 16.*

304. ábra. Egy másik négyszögű mintaalj egész és annyiban hasonló, hogy a mécs, melynek előállításához használták, ugyancsak hét lánggal égett, melyeknek orrai egymás mellett egyenes sorban állottak. A fogantyúja azonban, mely erősen kiálló, egyszerű nyulvány, lekerekített véggel és ezért a minta felső része háromszögű. Maga az olajtartó is sokkal nagyobb és a fogantyú irányában kissé összeszűkül. Legnagyobb szélessége 12 cm, mélysége $2^1/_2$ cm. Síma fenekén belül kurzívírással bemélyítve

304. ábra.

Petilius

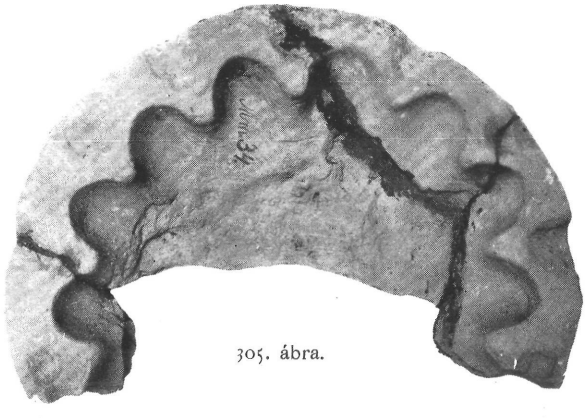
áll, egy másik fazekas neve, aki az *Mm. 74* mécsmintáról is ismeretes, ahol annak tetején fordul elő ugyan, mégpedig genitivusban, de, mint látjuk, ugyanaz lehetett a mécs készítője, akié a minta volt. Arra, hogy ez a mécsminta más gyártmány volt, mint az előbbiek, az is mutathat, hogy a fogantyú két oldalán nincsenek bemélyedések, hanem csak az egyik oldalon van egy és azon a szélén, hol az orrai vannak, kettő. A téglavörösszínű minta három darabból van összeragasztva; szélessége $15^1/_2$, magassága $16^1/_2$ cm. *Mm. 18.*

Kerek mécsminták töredékei. Az olajtartó formája is tehát kerek volt és e körül voltak elhelyezve a mécs orrai. Ezek aztán vagy egészen köröskörül mentek (körégők) vagy a kerület azon részén, hol a fogantyú szokott lenni, hiányoztak, úgy mint az öt- vagy hétlángú mécseknél.

Egy nagyobb mécsminta alsó része, síma fenekén egy benyomott kör-

rel, mely a mécs alján laposan kidomborodó gyűrűt alkotott. Az egyik oldalán még a mécs félköríves orraiból három egész és egy fél maradt meg, míg az olajtartó kerületének többi része, melyet a szélső orrtól egy kiszögelés választ el, lapos körívben folytatódik, a nélkül, hogy a fogantyúba átmenne. Helyette a minta szélén olyan bemélyedés nyoma látszik, minők a többiek az orrok között, melyekbe a felső minta bütykei beleillettek. E szerint a mécsnek nem lehetett kiálló fogantyúja, de csak öt orra volt, amint azt a megmaradt felerésze mutatja. Hátlapjának felülete a közepe felé csorba. Átmérője körülbelül 16½ cm. *Mm. 30.*

Egy másik hasonló, de sokkal kisebb töredéken sem mehettek a mécs orrai a kerek olajtartó körül. Itt azonban az ép orr mellett a kiszögelés után a fogantyú bemélyedése még világosan felismerhető. A másik végén a második orr fele van meg. *Mm. 15.*

305. ábra.

Éppilyen a harmadik töredék; a mécs aljának azon részét mutatja, melyen egy ép és ennek két oldalán egy-egy csonka orr, a síma szélén pedig egy-egy bemélyedés látszik. Fenekén a bemélyített kör egy része maradt meg. *Mm. 14.*

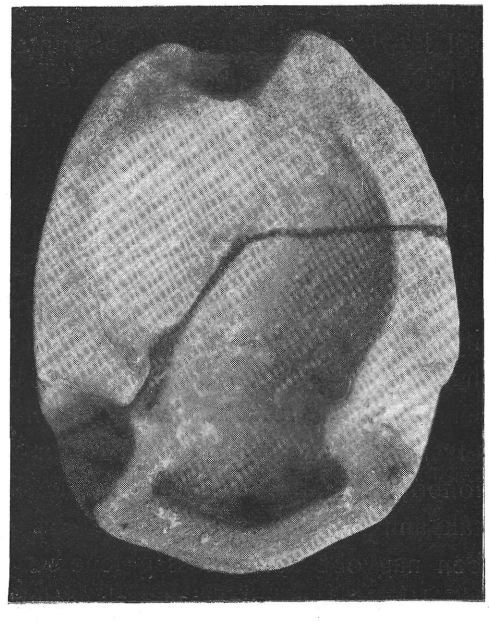
Még egy ilyen töredék van, a feneke azonban kitört. Felülete, különösen belül, oly síma és fényes, mintha mázzal lett volna bevonva. *Mm. 79.*

Nem bizonyos, hogy körégő mécshez tartozott-e egy minta felső része, melyen nagy körívben egymás mellett két ép és szélül egy-egy csonka orr lenyomata látszik a közbül kiálló három bütyökkel, minők csak a minta felső részén fordulnak elő. A kerek feneke kitört, de kerületének egy része a benyomott tányér körül még ép. *Mm. 80.*

305. ábra. Egy *körégő* mécs (Ringlampe) mintája, négy darabból összeragasztva. Alsó részének több mint a fele van meg nyolc és fél orral, melyek körívben sorakoznak egymás mellé. Az egész körben tehát 15 láng égethetett. Kevesebb maradt a fenekéből és az is ki van csorbítva. A minta szélén levő bemélyedések annyiban váltakoznak, hogy az egyik félkör, a másik a síma lapba benyomott lyuk. Átmérője 18 cm. *Mm. 34.*

*

Mécsmintáink oly változatosak, hogy az egylángú és a többlángú mécsek előállításához egyaránt rendelkezésre állottak. Csak az egylángú mécsek azon csoportja nincs képviselve, hová a volutásmécsek tartoznak. Mint láttuk, ilyen hat darab akadt, melyek úgy néznek ki, mintha külföldről kerültek volna hozzánk és ezért hiányoznak a hozzájuk való minták. Feltűnő azonban, hogy ezek a minták ott sem igen fordulnak elő, ahol maguk a mécsek nagy számmal, vagy csakis azok találhatók, mint például Mainzban a weisenaui mécsgyárban. Mainzer Zeitschr. X 1915 S. 95. Ennek okát Loeschcke abban látja, hogy a volutáslámpák készítéséhez a minták gipszből készültek, melyek természetesen elpusztultak. Ezért Fremersdorf sem ismer csak egynéhányat agyagból, melyeket a különböző múzeumokban őriznek. Römische Bildlampen unter besonderer Berücksichtigung einer neuentdeckten Mainzer Manufaktur 1922 S. 49. Mindenesetre érdekes, hogy Aquincumban is egy másik helyen, az óbudai állomás közelében, hol szintén egy mécsgyár volt, nemcsak a firmamécsek mintái kerültek elő, hanem azok között legalább egy olyan mintaalj előfordult, melyet egy volutásmécs előállításához használtak (306. ábra).

306. ábra.

C) Tömör mécsminták (modellek).

Hogy a mécsmintákat szabad kézzel is megmintázhatták, arra két példát (*Mm. 58* = 291. ábra és *Mm. 60* = 301. ábra) láttunk, de amint ezek mutatják, a negatív mintát bajos volt olyan pontosan a nedves agyagtömbbe bevésni, hogy olyan szabályos formája legyen, amilyennek a mécsnek kellett lenni.

Sokkal egyszerűbb volt és könnyebben ment, ha mechanikai úton készítették a mintát. Erre bármely mécset felhasználhattak, mégis a minta annál élesebb és tisztább lett, ha maga a mécs még új volt vagy legalább még nem volt használatban. V. ö. Abramič, Führer durch Poetovio 1925

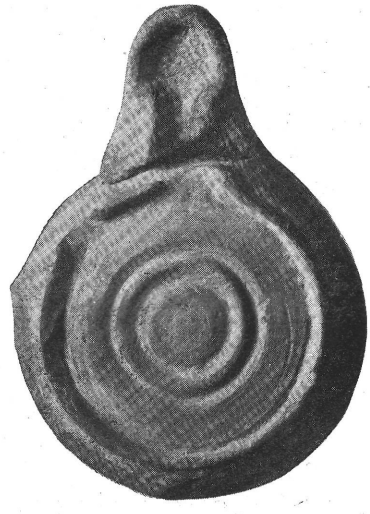
S. 86: vier Lampen; sie dienten nicht für Beleuchtungszwecke, sondern sind gewissermassen die Urmodelle für die Töpfer, nach denen die Model geformt wurden. Ilyen mécsek akadtak nálunk is, ezek azok, melyek mint eredeti mécsek (Original-Firmalampen. V. ö. Niessen, Beschreibung römischer Altertümer 1911 S. 104) szerepelhettek és minden bizonnyal idegenből (Italiából) jutottak hozzánk azokról a helyekről, hol azok a gyárosok működtek, kik nevökkel először ellátták a mécs fenekét. Csak a mécs tetejét és alját kellett külön-külön lenyomni és készen volt a mécsminta két fele, melyek pontosan összeillettek, minthogy ugyanarról a mécsről készültek. A legtöbb mécsminta bizonyára így is készült, mert csak így érthető, hogy ugyanazok a nevek, mint *Fortis, Crescens* stb. mindenütt, nálunk éppúgy, mint másutt, előfordulnak. V. ö. Torma, Arch. Értesítő 1883, 68. l. Fischbach, Römische Lampen aus Poetovio 1896 S. 57. Loeschcke, Arch. Anzeiger 1916 S. 203.

Idővel azonban azokon a helyeken, hol, mint nálunk, a mécsek gyártása virágzott, akadhattak fazekasok, kik azt a mécset, melyről a mintát levették, maguk szabad kézzel megmintázták és kőkeményre kiégették. Az ilyen mécs persze csak úgy volt megmintázható és annál biztosabban kezelhető, ha belül nem volt üres, hanem tömör. Az is természetes, hogy ha már egyik-másik fazekas, akinek nagyobb ambíciói voltak, erre vállalkozott, olyant akart alkotni, ami a közönséges tucatmécsektől többé-kevésbbé különbözött és bizonyos fokig az ő sajátos ízlését kifejezte. Ezért nem utánozták annyira a tipikus formákat, az egy- és kétlángú mécseket, hanem amiben nagyobb változatosság lehetett, amint azt leginkább a többlángú mécseknél látjuk. Így keletkezhettek nálunk is azok a mécsminták, — illetve mécsek — melyek másutt nem fordulnak elő, hacsak tőlünk nem szállították valahová.

Hogy ilyen tömör mécsmintáknak lenni kellett, említi Fremersdorf (Römische Bildlampen 1922 S. 44), de, amint azt a szélén kiálló bütykök mutatják, a mainzi múzeumnak az a mécsmintája *P. Satrius* jelzéssel, melyet képben (Abb. 50) bemutat, mégsem volt az, hanem amilyen egy közönséges mécsmintának bármely más felső része, mely a többiektől leginkább abban különbözik, hogy a hátán felálló fogantyúja van. Ezenkívül még egy mintatöredéket Niedből a höchsti múzeumban és egy egész tömörmécset idéz, mely utóbbit már előbb magam is ismertem: Massive Scheinlampe. Beschreibung römischer Altertümer, gesammelt von C. Anton Niessen 1911-ben megjelent kétkötetes munkából (Taf. 80 Nr. 2148). Végül Westheimból (Augsburg mellett) származik, mint Fremersdorf, Das Beleuchtungs-Gerät in

römischer Zeit 1924 S. 25 írja: das Bruchstück eines massiven Modells für eine Ringlampe.

Annál nagyobb és méltó feltűnést keltett az, hogy fazekastelepünkön nem is egy, hanem egyszerre egész sora a tömör mécsmintáknak került napfényre, melyek közül kettőt Aquincumról írt dolgozatomban (Budapest Műemlékei 45. l. 54, 55) képben bemutattam. Az is igaz, hogy nincsen egy sem, mely pontosan megfelelne akár a mécseknek, akár a mintáknak, melyekkel együtt találtuk, de nem lehet kétséges, hogy azok voltak, legkevésbbé annál, mely az egylángú mécs típusát mutatja; a többit kiágazó orraik teszik könnyen felismerhetőkké. Ezek a tömör mécsminták vagy mécstömbök, melyek tulajdonképpen modelleknek nevezhetők, a következők:

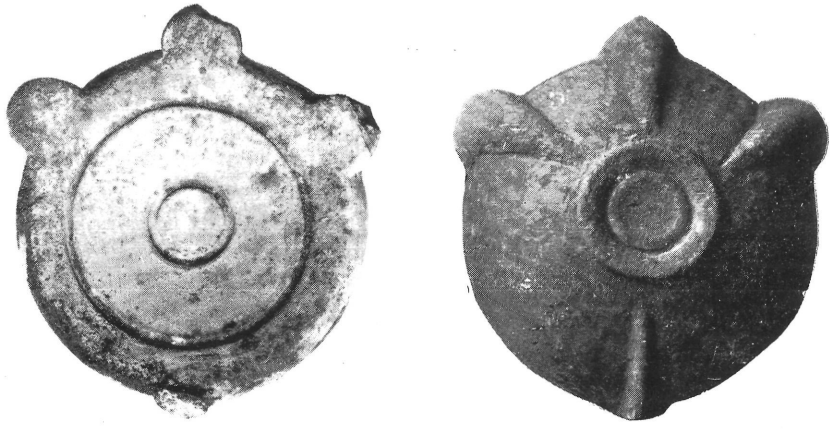
307. ábra.

307. ábra. Egylángú mécsmodell, melynek orra letört, de a kerek testéhez pontosan hozzáilleszthető volt. Oldalán kétfelől a téglaszínű, síma felülete le van ütve és a szürke magva kilátszik. Fogantyúja nem volt. A kiemelkedő léckeret, mely az olajtartó felső lapjának szélét körülzárta, átmegy az orra és a nyitott csatornát alkotja, mely félkörívben végződik, úgy amint a firmamécseknél látjuk. Sem az orr végén, sem az olajtartó tetején a lyukak még jelezve sincsenek, amiből az következik, hogy azok a félig kész mécsek, melyeknek orrai a kanóclyuk helyén símán maradtak, mint az egyik mécsünknél is (*M.* 1 = 274. ábra), olyan negatívekből készültek, melyeket tömör mécsminták segítségével állítottak elő. V. ö. Fremersdorf S. 47. Az olajtartó domborodó tetejét mindössze egy kiemelkedő gyűrű díszíti, mely síma közepét körülveszi. A minta feneke természetesen kerek és felálló szélén belül szintén egy gyűrű zárja körül síma közepét. Hossza 9 cm. Az olajtartó átmérője $6^1/_2$, magassága 3·3 cm. *Mm. 86.*

A többi kerektestű mécsmodellnek kettőnél több orra volt és a típusuk sem egészen az, mint az előbbié. Az olajtartó kerülete síma, az oldala nem domborodik ki, hanem profilja lapos körívet mutat és a feneke körül indulnak ki a gerezdek, melyeknek végei egyrészt a fogantyút, másrészt a mécs orrait képezik. Három darab még abban is megegyezik egymással, hogy az olajtartónak laposan behorpadt teteje van, melybe két koncentrikus kör oly

szabályosan van bevésve, mintha nem kézzel készült volna. Az is közös sajátosságuk, hogy körülbelül egyforma fogantyújok lehetett. Annyi legalább is valószínű, hogy ez a három minta ugyanazon műhelyből kerülhetett ki.

308. ábra. Az egyik minta háromlángú mécset mutat, a három orra félköralakban ugrik elő a síma fedőlappal, mely nincs elválasztva az olajtartó

308. ábra.

tetejétől. Két orrnak az oldala megsérült, míg a fogantyú a tövénél letört és hiányzik. A lapos gyűrűn belül, mely a lábát alkotta, a feneke síma. Az olajtartó átmérője 8 cm, magassága 3·3 cm. *Mm. 90.*

309. ábra. Ugyanolyan háromlángú mécs mintája volt a másik darab is, de csak két orra maradt meg, a harmadik éppúgy letört, mint a fogantyú. Azonkívül csonka az egyik oldala és majdnem az egész teteje, melyen mindössze annak a körnek egy szelvénye látszik, mely a széle mellett van bevésve. Ami még leginkább megkülönbözteti az előbbi mintától, a perem, mely az orr szélét körülszegi. Feneke is annyiban más, hogy nincs lábgyűrűje, hanem kerek, homorú talpa van. A méretei azonban az előbbiekkel megegyeztek. Átmérője 8, magassága 3·3 cm. *Mm 92.*

309. ábra.

310. ábra. A harmadik minta ötlángú mécsé volt és három orra még ép (az egyik ugyan hozzá van ragasztva), ellenben kettőnek csak a töve látszik az olajtartó alsó felén. Az ötágú fogantyú is letört, de megkerült, és ha világosabb színű is,

amint a törés mutatja, hozzátartozott. Egyébként mindazon sajátosságai megvannak, melyek arra mutatnak, hogy ugyanaz a kéz készítette, amelyik az előbbit. Csak így érthető, hogy az a kis perem, mely ezen minta orrvégeit körülzárja, még formában is megegyezik mind a két mintánál. A fenekén levő tányéralakú talp szintén olyan, mint az előbbin. Ha a méreteket nézzük, azok körülbelül ugyanazok, melyeket a két előbbi mécs mutat. Az olajtartó átmérője ugyanis 8½ cm, magassága 3·8 cm. *Mm. 91.*

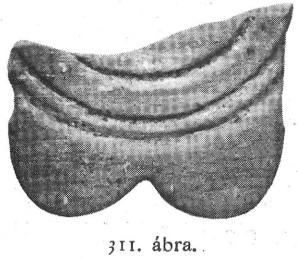

310. ábra.

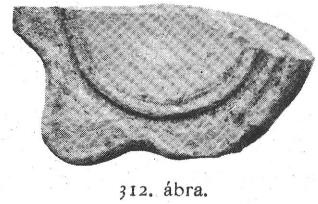
Két tömörmécsmintából csak egy-egy töredék van meg; ezeknek is kerek olajtartójuk volt, csakhogy aljukon orraik félkörű gerezdjei összeértek, mint a kagylónál látjuk.

311. ábra. Az egyik töredéknek két orra egymás mellett ép, a másik kettőnek, melyek kétfelől ezekhez csatlakoztak, csak a nyoma látszik. Felső lapjuk egészen síma, ellenben az olajtartó lapos tányérját tőlük két bemélyített körvonal választotta el, egy harmadik barázda pedig valamivel beljebb futott körben. A minta felülete téglavörösre volt égetve, míg a belseje szürke. Magassága 3 cm-nél valamivel több lehetett. *Mm. 94.*

312. ábra. A másik egy sokkal laposabb mécsminta darabja és kívülbelül szürkéssárgaszínű. Az olajtartó tányérját csak a szélén szegélyezte egy gyűrűvonal két barázda között. Legalább három orra volt egymás mellett, melyek közül azonban a két szélső csonka, de még látszik, hogy szélük végigfutó peremmel volt ellátva. A fenekén lapos gyűrű fogja körül a síma közepét. Vastagsága 1½ cm. *Mm. 93.*

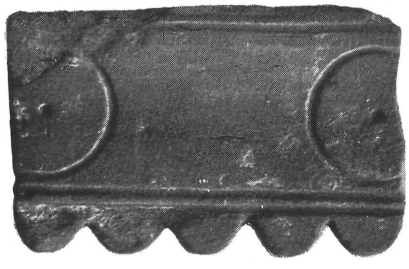
311. ábra.

312. ábra.

313. ábra. Hosszúkás négyszögű alakja van egy tömör mécsmintának,

melynek csak egyik felső sarka sérült meg egy kicsit. Az egyik hosszoldalán öt félkörben kiugró orra sorakozik egymás mellé, többi három oldala síma. Felső lapján az orrok tövében két bemélyített vonal fut végig, és ugyanilyen lehetett a másik oldalon is a szegélye. Azonkívül úgy látszik, mintha a két keskeny végén egy-egy központból körzővel egy körvonalnak több mint a felét mélyítették volna belé. Egyébként olyan síma, mint a feneke. Az agyagtömb színe kívül sötét téglaszínű, a két végén azonban a belseje, mely nem lehetett annyira kiégetve, szürke. Hossza $8^1/_2$, szélessége $5^1/_2$, vastagsága pedig 3 cm. *Mm. 87.*

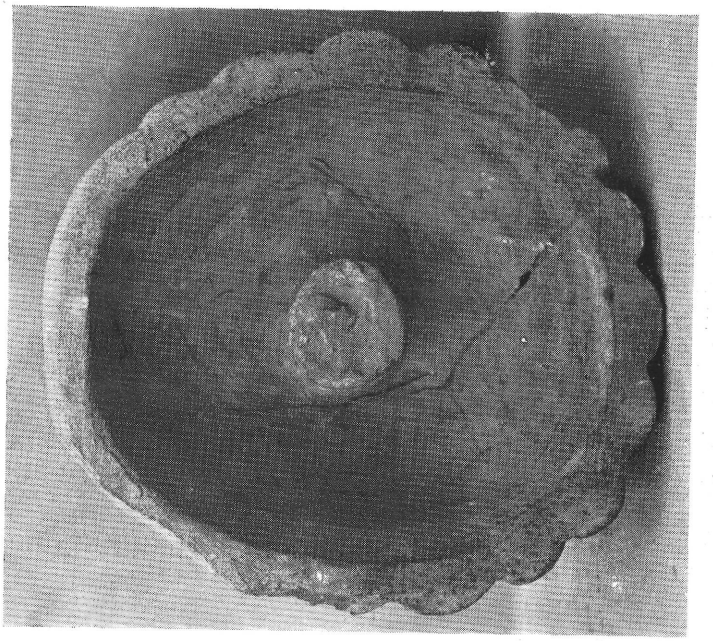
313. ábra.

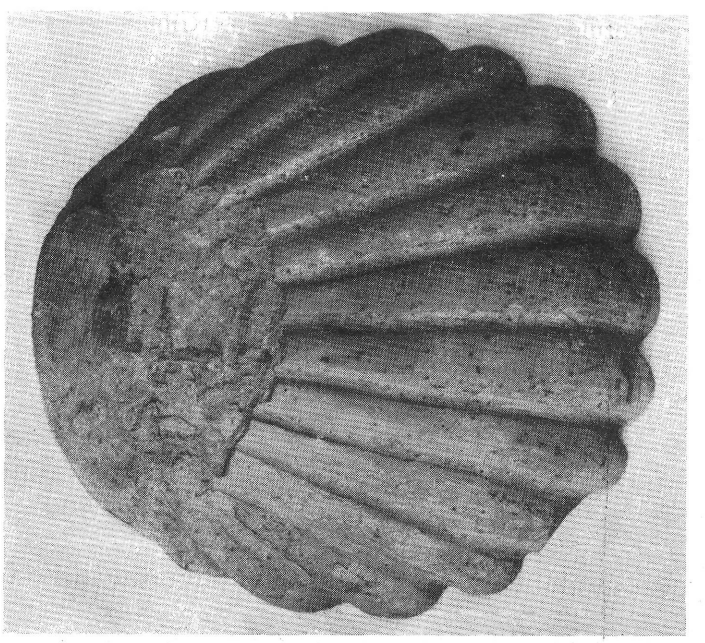
314. ábra. Vigyorgó arcú emberfej, mely első tekintetre úgy néz ki, mintha egy kis terrakotta-szobrocskához tartozott volna. De nem lehetett az, mert belül nem üres, mint a szobrocskák szoktak lenni, hanem tömör, amilyenek a mécsmodelljeink. Kétségkívül az is volt, mint a fej lapos háta a mécsek kördíszítésű fenekével mutatja, mely kizárja azt is, hogy egy szoborfej eredeti modellje lehetett. Éppen így csak a mécs orrának felelhetett meg a letörött nyak, mert olyan hosszúkás kis bemélyedés, minő álla alatt látható, a mécs orrának felső részén képzelhető. Két részből van összeragasztva és ezek tán nem véletlenül váltak el oly egyenes vonalban egymástól, hogy az arc a mécs felső részét alkotta, a hátsó fej a mécs alját. Az emberfejű mécsek nem ismeretlenek, legtöbbször négereket ábrázolnak, annál érdekesebb a mi mécsmintánk, hogy az arc egy hegyes fejű és nagyorrú maszkra emlékeztet, melynek nyitott szája a kilátszó fogsorral, kiálló pofacsontjai és a felhúzott magas szemöldökök a nagy szemek fölött egy komikus színész benyomását teszik. Hossza a feje búbjától a nyak töréséig $6^1/_2$ cm. *Mm. 88.*

314. ábra.

315. ábra. Magában áll a téglaszínű terrakotta-kagyló fele, mely minden bizonnyal mintának szolgált, amint a kimélyített belsejének közepéből kiálló fogantyú mutatja, mellyel a nedves agyagba bepréselték. A negatív lenyomata vagyis a homorú minta felhasználható volt olyan kagylóalakú stukkódísz elő-

315. ábra.

állításához, mely a falra alkalmazható volt. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a tömör mécsminták közé sorolható, melyektől persze abban különbözött, hogy csak az alsó fele van meg, mely egy soklángú mécs alját állítja elénk. A felső lapos szélén ugyanis 14 olyan félköralakú kiugrást számlálhatunk meg, melyek pontosan a mécs orrainak felelnek meg. Hátsó végén, hol a mécs orrai, mint a kagylóhéj gerezdjei, összefutottak, csonka, és ezért nem tudjuk, ágazott-e ki onnan a fogantyú és milyen volt? Éppen ilyen positív formában kell képzelnünk a minta másik felét, a felső lapját, melyen a mécs orrainak száma és formája ugyanaz volt, mint az alsón. Hossza 18½, szélessége 17½, magassága 6½ cm. *Mm. 89.*

X. TERRAKOTTÁK.

Mint a terra sigillata-edények, a figurális terrakották is Galliából és a Rajna vidékéről terjedtek el kelet felé. Trier mellett főleg Köln volt az a hely, hol mindenféle terrakottákat, ú. m. gyermekjátékokon, színházi álarcokon, lepénysütőmintákon, mécseken kívül szobrocskákat készítettek, melyekre a fazekasok sajátkezűleg bevésték nevüket. Klein, Römische Tonwarenfabrik von Köln. Bonner Jahrbücher 79 (1885) S. 178. Lehner, Zur Kenntnis der röm. Terrakotten-Fabriken in Cöln. U. o. 110 (1903) S. 188—202. Klinkenberg, Das römische Köln 1906 S. 259—263. Az ott helyben talált finom, fehér pipaföld, mely különösen alkalmas volt készítésükhöz, mindjárt elárulja eredetüket. Ahol tehát ilyen terrakották előfordulnak, azok minden bizonnyal Kölnből származnak. Olykor a típusok is ugyanazok. Így az a kopasz, vigyorgóképű mellszobrocska (*Risus*, amint a franciák nevezik), mely egyszer Aquincumban, egyszer Dunapenteléről a Nemzeti Múzeumban látható, ugyanaz, mint a kölni. Lásd Germania Romana V Taf. II, 3, a felső sorban balról a hatodik. Bingenben is újabban oly nagy számmal fordultak elő terrakották, hogy készítésük csak helyben történhetett. Behrens, Römische Terrakotten aus Bingen. Mainzer Zeitschrift X (1915) S. 98. Még Augsburg mellett Westheim fekszik hozzánk legközelebb, mely leginkább különféle terrakották készítésére volt berendezve. Magyarországon Szombathely lehetett ilyen hely, amint lepénysütőmintáin kívül az a sok trágár terrakottaábrázolás mutatja, melyeket Fettich publikált. Komikus terrakottaszobrocskák a szombathelyi múzeumban. Arch. Értesítő 39 (1920—1922) mellékletén.

Ezeken a helyeken azonban terra sigillaták nem akadtak, míg azokon

a nagy nyugoti fazekastelepeken meg, mint pl. Rheinzabernben, ahonnan a terra sigillata-edények kerültek hozzánk, a terrakották hiányoztak. Csak Aquincumnak fazekasnegyede volt oly sokoldalú, hogy a terra sigillata-edények mellett figurális és más terrakottákat is gyártott. Különben a Kr. u. II. században, amikor ezek készültek, már mindenütt akadhattak ügyes fazekasok, akik ilyen terrakottákat tudtak előállítani. Most már Erdélyből is ismerünk két olyan mintát, melyekből szobrocskákat préseltek ki. Christescu, Vita economica a Daciei Romana Pl. VI 1, VII 2.

Aquincumban úgy szobrok, mint minták fordultak elő.

A) A szoborművek

között akadt egy életnagyságú mellkép, amilyen nagy csak Kölnből ismeretes (talán Seneca. Klinkenberg, Das römische Köln S. 261), de az Alpeseken innen másutt alig került elő. Csakhogy a mienk, úgy látszik, nem készült mintából, mint a kölni, hanem agyagban szabadon mintázták. Hibáiból azt is következtethetjük, hogy a fazekas inkább kedvtelésből készítette, hogy megmutassa, mit tud, és hogy a nagy feladatoktól sem riad vissza. Hogy éppen *Minerva* ábrázolását választotta, bizonyára azért történt, mert Minervát különösen a mesteremberek és így a fazekasaink is tisztelték, mint védő istenségüket.

Az aquincumi múzeum egy kis márvány mellszobra Minervát fején a korinthusi sisakkal és mellén a Medusával ábrázolja, egészen úgy, mint a görög-római szobrászat nagy alkotásai Athenát (pl. Baumeister, Fig. 168) mutatják, akivel a rómaiak Minervát azonosították. Minerva terrakotta mellszobrának is ilyesforma előképe lehetett, mely a fazekas szeme előtt lebegett, de inkább a külsőségeket látta, a sisakot és az ægist, melyek Athena attribútumai voltak.

316. ábra. Ez a Minerva-mellszobor 52 cm magas és oly nagy, hogy nem maradhatott épen, darabjai azonban a kis kerek kemencéknél még együtt voltak és könnyen összeállíthattuk. Csak a sisak taréja csonka és egyik oldalának a széle van letörve. Más, kisebb hiányai ki vannak egészítve. Az agyag, melyből formálva van, az égetés után világos szürkéssárga színt kapott, mint sok más agyagáru, mely helyben készült. *S. 6.*

Egészen kerek csak a fej, a mellrész félig van megmintázva: a hátából mindössze a nyaka alatt van egy keskeny része meghagyva, úgyhogy szabadon lehetett a belsejébe belátni, amely tehát üres volt. Athena arca rendesen a tipikus hosszúkás formát mutatja, itt széles és a laposssága egy leány

semmitmondó kifejezésével egészen a fazekasnak tulajdonítható, aki bizonyára így találta a legszebbnek. A pupillák lyukai a felső szemhéjak alá kerültek, mintha a szemek fölfelé néznének. Hajviselete is olyan, minőt más Athena-fejen nem igen láthatunk. A hullámos hajfürtök helyett a fazekas a fejhez laposan odasimuló hajat csinált, melynek minden egyes szálát gondosan feltüntetni igyekezett. A homlok fölött kétfelé van fésülve, és oldalt reáborul a másik csomó, mely a füleket egészen betakarja. Eredetileg befestve lehetett vörös színre, melynek némi nyoma még látszott. A sisak a fejen annyira hátra van tolva, hogy elölről a homlok fölött jóformán a csúcsa látszik, melyben a szélei összefutnak. Ez a formája körülbelül olyan, mint azoké a sisakoké, melyeket Mars is viselt (pl. Strena Buliciana S. 67 Abb. 12). Karimáját kétfelől egy-egy kerek pálcatag szegélyzi, melyeknek csavart felülete és kissé vastagodó végei a benyomott körrel azokra a bronz nyakperecekre emlékeztetnek, melyeket a gallok hordtak (torques). Az eredetük azonban valószínűleg onnan van, hogy hasonlítanak az ércsisak széleihez, melyek fölfelé hajtva és begöngyölítve voltak. A sisak közepe lapos félgömb, melyet a karimától két bemélyített vonal választ el. Két oldalán indák díszítik, melyeknek mélyedéseiben a festést látni. Belőle áll ki a taréj négyszögű tartója, fölfelé szélesedő homloklapján egy domború női fejjel két stilizált gally között. Ilyen magasan kiemelkedő taréja van a sisaknak több görög Athena-szobron (pl. Baumeister, Fig. 168), sőt egy idevaló reliefen is a Nemzeti Múzeumban (Reinach, Reliefs II 118). Oldalait két sor stilizált levél díszíti, melyek felső vége le van kerekítve.

A fejnél sokkal kisebb és keskenyebb, mint kellene lenni, a felsőtest, és ez az aránytalanság közte és a fej között mutatja legjobban, hogy a fazekas milyen kontárművet alkotott. A chiton, mely az istennő testét fedte, nyaka körül fodros, két felsőkarján pedig úgy van összetűzve, hogy kilátszik a meztelen test. Fölötte Athena paizsa, az *aegis*, mely a kecske bőrére már csak annyiban emlékeztet, hogy pikkelyekkel van borítva, melyek azért oly egyformák, mert egyenként külön bélyegzővel vannak benyomva. Hozzá tartozott a kígyó, mely köröskörül minden kunkorodás nélkül széleit körös-körül szegélyezi és testén a benyomott karikák jellemzik. Az aegis alakját is más Athena-szobrokról nézhette le fazekasunk. Mint a legismertebb példákon, a müncheni (Baumeister, Fig. 168) vagy az oroszlánsisakos Athena (u. o. Fig. 170) ábrázolásain látni, két részből áll, melyek a két mellet takarják és a középen a domború Medusa-fej van, mely azokat összekapcsolja. De a vállakon nincsenek átvetve, mint a többi szobron, hanem a végüket a vállhoz ugyanolyan leányfej erősíti oda, minő a taréjt díszíti.

316. ábra.

317. ábra. Silvanus kerek szobra világossárgára égetett agyagból. Belül üres és könnyen darabokra törhetett. Hiányzó részei azonban már régen letörtek és elvesztek: így a fej a nyakkal együtt, két meztelenül hagyott keze és a talapzat a lábakkal. Térden alul csak a bal alsó lábszára maradt meg, amely meztelen és hátrafelé hajlik, úgyhogy a test a jobblábra nehezedett. Ahogy most van a szobor, magassága 19 cm. *S. 4.*

317. ábra.

A legépebb rajta a ruházat, melynél többet jóformán nem is mutatott a szobor. A tunika, melynek ráncai a nyaka alatt látszanak, majdnem térdig ér, de még hosszabb volna, ha dereka körül nincs felkötve és fölhajtott része mélyen le nem lóg, olyan mélyen, amint Silvanus szokta viselni. V. ö. Silvanus domborképét *324* = 395. ábra. Ez a tunika takarja felsőkarjait is. A jobbkéz, mely előrenyúlt, a görbe kést tartotta, a balkezével pedig Silvanus másik attributumát, a fagallyat fogta, melynek alsó vége még látszik, a vállnál azonban már csak a törés mutatja a helyét. A felső ruha (sagum), melyet Silvanus hordott, a jobbvállán van összetűzve és a mellén át húzódik fel a balvállára, ahonnan hátul egyenes ráncban esik. A többi ráncai a középen alul körívben ereszkednek és földig elfödték Silvanus egész alakját. Míg a szobor elől eléggé plasztikus, a hátulja egészen lapos.

*

318. ábra. *Emberi álarc* életnagyságban. A vörösre égetett agyag azonban annyira puha, hogy nemcsak könnyen darabokra tört, hanem a törések összeragasztása sem lehetett tökéletes. Egy pár darabot már nem lehetett megtalálni, melyek a felső baloldalán hiányzanak. Belül üres és úgy néz ki,

318. ábra.

mintha mintából préselték volna ki. Mindazonáltal a falai elég vastagok és az egész álarc éppen nem mondható könnyűnek. Magassága 24, legnagyobb szélessége 18 ½ cm. *S. 5.*

Mint az álarcok általában, melyek az emberi arc elfedésére (Vermummung) szolgáltak, nem terjed többre, mint az arc ábrázolására. Már a fülek hiányoznak. A homloka azonban egy darabig folytatódik hátrafelé és látni a fej kopaszságát. A homlokon az együgyűség jeléül egy nagy dudor áll ki és alatta egy ránc húzódik, mely a vénséget jelezte. A homlok annál alacsonyabbnak látszik, hogy a szemöldökök is fel vannak húzva és erősen előreugranak. A tágranyitott szemek a kiálló felső szemhéjak alatt feltűnően nagyok, nemkülönben a szemgolyók bemélyített pupillái. De ami különösen komikussá teszi az álarcot, az kampós nagy orra és sajátságos szája, mely túlságosan előrenyúló és lelógó ajkaival a nagyszájú embert jellemzi.

Hasonló agyagmaszkok még leginkább a Rajna vidékéről ismeretesek és a legtöbb szintén fazekastelepeken fordult elő, ahol készültek. A trieri maradványokon kívül, melyeket Hettner, Führer durch das Provinzialmuseum in Trier 1903 S. 103 említ, Kölnben agyagégető kemencék mellett egy nagy cseréprakásból három csonka álarc került elő, melyek magánkézben voltak. H. Dütschke, Römische Maskenfragmente aus Köln. Bonner Jahrbücher 78 (1884) S. 126 Taf. II. A legnagyobb darabnak nagy orra van, szája nyitva áll és ajkai fogsorosak, a fülei fönn és lenn át vannak lyukasztva, hogy a rajtuk keresztül húzott fonalszálakkal a maszkot a fejre lehessen erősíteni. Onnan került Bonnba is (Führer 1915 S. 67) egy álarc fele, melyet a terrakottagyár helyén találtak. Orra hajlott és görbe, két oldalán nyilván ugyanolyan lyukak, mint az előbbi maszknál. Egy teljesen épp maszk a kölni múzeumban (Klinkenberg, Das römische Köln 1906 S. 372 Fig. 180. Fremersdorf, Die Neuaufstellung der römischen Abteilung des Wallraf-Richartz-Museums zu Köln. Westdeutsche Monatshefte 1925 S. 55 Abb. 13. Germania Romana V S. 7 Taf. III 3. Espérandieu, VIII 6547. Grenier, Quatre villes romaines p. 117. 159) a közeli Alteburgból származik, de ugyanolyan, mint az előbbiek voltak és éppoly fehér pipaföldből készült, mint azok a terrakottaáruk, melyeket Kölnben gyártottak. A szemei kereken át vannak lyukasztva és a fülekben itt is megvan a fejre való erősítéshez az a két lyuk, melyek a mi álarcunkon hiányzanak. Egy másik, majdnem ép agyagálarc Wormsban szintén oly helyen került elő, hol a közelben jelentékeny fazekasműhelyek maradványaira akadtak. Képe (Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift X 1891 Sp. 260) alig különbözik az alteburgitól, ugyanaz a hosszú, hajlott orr és a vigyorgó száj a széles fogsorral, sőt a

szemek is, úgy látszik, éppúgy vannak átlyukasztva. A harmadik egész maszk volna a mienk.

Egyes maszktöredékek ezeken kívül is akadtak és lelhelyük azért lehet fontos, mert esetleg rendeltetésükkel függ össze.

Xantenből való és egészen olyan, mint a többi rajnavidékiek, lehetett az a maszk, mely a hajlított, vastag orr töredékét a fogas száj felsőrészével mutatja és a római polgárváros déli falától nem messze látott napvilágot. Steiner, Xanten S. 150 Taf. II 3.

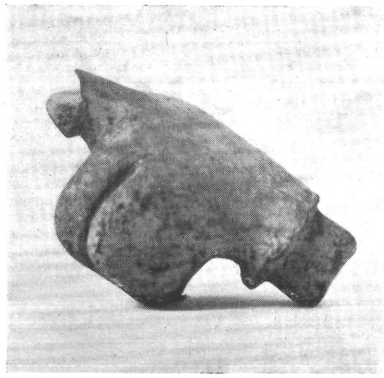
Egy másik csonka álarc található Wiesbadenben (Ritterling, Das Kastell Wiesbaden. Der Obergerm. Raet. Limes Nr. 31 S. 121 Abb. 17), ahol a római táborban került elő és ez a lelőhelye arra engedett következtetni, hogy a katonaság által rendezett színielőadásokhoz használták a szereplők, amint a fülei alatt átfúrt lyukak is valószínűvé teszik. Szemei át voltak lyukasztva, az orra az előbbiekéhez hasonlít, csak a szája más és benne a fogakat hat kerek nyílás helyettesíti.

Végre egy álarc töredéke Strassburgból ismeretes és ezt is a városon belül (Kellermannstaden 8) II. századi cserepekkel együtt találták. Forrer, Strasbourg—Argentorate II S. 419 Fig. 319. A hiányzó kétharmadrésze most ki van egészítve és e szerint nagy, tátott szájának nem voltak fogai, ellenben a szemei itt is ki vannak fúrva és vastag orra van.

Amint látjuk, mindezen rajnavidéki álarcok, ha vannak is kis eltérések köztük, annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy egy bizonyos, határozott típust képviselnek. Már az aquincumi álarc típusa más. A dúdoros homlok, az erősen kampós orr és a csukott száj, amelyből a fogak ki sem nézhettek, oly sajátosságok, melyek csak úgy érthetők, ha nálunk a rajnavidéki fazekastelepektől egészen függetlenül, önállóan dolgoztak. Azért a mi maszkunknak is ugyanaz a komikus karaktere van, mint a rajnavidékieknek. Az öreg, szószátyár butonc (stupidus) ezen típusa is a római vigjátékokból van átvéve és a *mimus* vagy *fabulae Atellanae* állandó alakjai közé, minők Pappus, Maccus voltak, tartozott.

Ezek az agyagálarcok annyiban is összetartoznak, hogy nagyságuk körülbelül egyforma, olyan nagyok, mint az emberi arc és ezért bizonyára annak befödésére szolgáltak. Régebben (Sieburg, Bonner Jahrbücher 114/5 S. 475) azt hitték, hogy halotti maszkok voltak, de sírokban még egy sem fordult elő. A komikus kinézésük inkább arra mutat, hogy a római bohózatban a színészek hordták, akik tudvalevőleg mindig álarcban léptek fel. E mellett szólanának a németországi maszkokon a füleknél előforduló lyukak, melyeknek csak úgy volt értelmük, ha a maszkot az arcra erősítették. Ezért voltak

szükségesek a nagy nyílások a szemekben és a tátott száj, mely, mint a többi maszkoknál, arra való volt, hogy a beszélő hangját erősebbé tegye. A mi maszkunknál azonban éppen ezek a kellékek hiányoznak: a megerősítéshez szolgáló lyukak, a száj csukva van és legfeljebb a szemeket lehetett volna utólag átfúrni. Azt is lehet tehát gondolni, hogy maszkunk kiégetése még akkor történt, amikor nem volt egészen készen. Vagy azt kell hinnünk, hogy csak a modell van előttünk, a pozitív minta (Patrize), mely után a negatív minta (Matrize) készült, melyből aztán az igazi maszkot talán nem is agyagból, hanem más könnyebb anyagból préselték ki, hogy ne legyen olyan nehéz, mint az agyagmaszkunk? Persze, nem lehet kizárva az sem, hogy ezen agyagmaszk és a többiek a falak díszítésére szolgáltak, a felfüggesztéshez azonban olyan fülek a hátsó oldalukon nincsenek, mint egy agyagmaszkon a wiesbadeni múzeumban. Behrens, Mainzer Zeitschrift X (1915) S. 103. A rendeltetésük kérdése így most sincs egészen tisztázva. Schumacher, Altert. unserer heidn. Vorzeit V S. 347.

319. ábra.

*

Más nagyobb terrakották nem akadtak. Legfeljebb egy kézfej volna még, melynek csapja egy kerek szobor karjába volt beilleszthető. A kéz nagysága után ítélve, ez a szobor elég tekintélyes lehetett.

319. ábra. A balkéz mutató- és középujjai ki voltak nyújtva, de végeik letörtek, éppúgy csonka a lefelé állott hüvelykujja. Az ú. n. gyűrűsujj és a kisujj épek, mert be vannak hajtva és a kéz tenyerével érintkeznek, sőt a kisujj el sem válik tőle. Az agyag, melyből a tömör kezet szabadon mintázták, világos téglaszínűvé és keményen van kiégetve. Hossza 7 cm. *S. 15.*

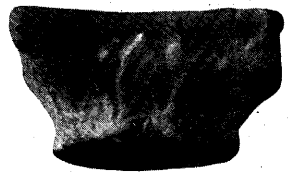

320. ábra.

Egy kisebb szoborhoz tartozott a kinyujtott jobbkar, mely könyökén fölül letört. Meztelen és olyan tartása van, hogy valószínűleg ég felé mutatott és ég felé tartotta a tenyerét, mint az imádkozó fiúnál a berlini múzeumban látni. Kezének négy ujja ki van egyenesítve, de csak fölül vannak egymástól elválasztva és az éles bemetszések köztük világosan mutatják a szabad kéz munkáját. Az elálló hüvelykujj vége le van törve. Ez a kéz is, melynek élénk téglavörös színe van, természetesen tömör és most 8 cm hosszú. *S. 2.*

320. ábra. Egy kis tömör, halvány téglavörös színű szobrocska kutyát ábrázol, melynek mind a négy lába és lelógó farka csonka. Még látni azonban, hogy a két mellső lábára állva ágaskodott. A nyakát magasra kinyújtja és fejét oldalt fordítva fölfelé figyel. Karcsú alakja és még inkább a jól megmintázott feje a hegyes szájával az agárnak felel meg. Magassága 5·6 cm. *S. 9.*

Így látjuk a kutyát az alvó Endymion mellett, amint a közeledő Selenét megugatja. Pl. egy kapitóliumi reliefen. Roscher, Ausf. Lexikon der griech. u. röm. Mythologie S. 1246. Baumeister, 479.

321. ábra.

Egy másik négylábú állat tömör és téglavörös szobrocskájának mind a négy lába majdnem egészen hiányzik, nagyobb baj, hogy a feje sincs meg. A farkának töve azonban olyan, mint a lóé. Így a nyakán is a sörény nyoma maradhatott meg. A testének formája bizony nem sokat mond. A hossza különben is csak $8^1/_2$ cm. *S. 11.*

Egy szobrocskának kerek talapzata, mely az attikai oszloplábhoz hasonlít és a felső tórusán még a díszítés nyomait mutatja. Két oldalán hibás. Éppúgy deformálva van, sőt szinte érthetetlen a szobrocska két lába, melyek a talapzaton állva megmaradtak. Hogy a piszkos téglavörösszínű talapzat ne legyen egészen tömör, alul körben kivájták. Átmérője 5 cm. *S. 18.*

Ezen figurális terrakottákon kívül előfordultak építészeti részek agyagból kiégetve.

321. ábra. Egy kerek oszlopra való kapitell, melynek a korinthusi oszlopfőkre emlékeztető levéldísze van. Az agyag azonban oly puhára van kiégetve, hogy az egyes levelek nem maradhattak tisztán és élesen. Az akanthuslevelek alig ismerhetők fel. Széleik inkább símák. Mindegyik oldalon a középen egy-egy széles, a sarkokon pedig egy-egy keskenyebb, de magasabb levél nő ki, köztük meg egy-egy virág és két keskeny levélszár hajlik a sarkok felé. Az oszlopfő felső négyszögű lapja tölcséralakban ki van mélyítve, amint az agyagot fölülről a mintába benyomták. Magassága 3, a felső lap egy-egy oldala 6 cm. *S. 1.*

Egy kis oszlopláb annyira szabálytalan, hogy nem préselhették ki mintából, hanem szabad kézzel faragták ki az agyagból, mielőtt kiégették. Oszloptörzset nem állíthattak rá, mert teteje nem lapos és kerek lyuka van, mint a gyertyatartóknál. V. ö. a gyertyatartókat, melyek hátrább (353. l.), vannak leírva. A négyszögű plinthus alján egy V jegy, fölötte egy vesszővel, van bevésve. Magassága 5 1/2 cm. *S. 3.*

322. ábra. Végül említendő egy négyszögű oltár kerekded talppal és csonka fejjel, mely négyszögű lehetett és tetején olyan tányérszerű bemélyedést mutat, minő az oltárköveken szokott előfordulni. Mint az oltárköveken, úgy itt is az egyik oldalán az agyagba kurzív betűkkel bevésett felirat olvasható. Négyszögű keretbe foglalva három sorban mindössze *Procella* áll és annyit jelent, mint vihar, fergeteg, mely mindent elseper. Magyarázatára azonban nem találtam semmi adatot. Csak a fazekas tudhatná megmondani, miért véste be éppen egy oltárkára. Az oltár többi oldalán is vannak bemetszések, melyek geometrikus ábrákat mutatnak, az egyik oldal közepén egy sarkára állított dülényt (rombus), fölötte dupla V alakú jelek, lejjebb kisebb-nagyobb X-ek, úgyhogy az egész oldal sűrűn be legyen töltve; a hátsó oldalon a rombusz dupla vonalakból áll és ugyanolyan alatta a V. A felirattól balra egymásmellett két mélyen bemetszett háromszög alatt szintén egy nagy X fordul elő. Persze ezeknek a jeleknek nem lehet más értelme, mint az, hogy a fazekas az oltár minden oldalát valahogyan díszíteni akarta. Hogy az oltár ne legyen egészen tömör, alja mélyen ki van fúrva. Élénk téglavörös színe van és nagysága 12 cm. *X. 7.*

322. ábra.

Amilyen stílusban és technikával ezen oltárt díszítették, ugyanazzal a technikával és kétségkívül ugyanabban a műhelyben készült a *toronyalakú* terrakotta.

323. ábra. Teste négyszögű volt, teteje négyoldalú gúla és a hegyén egy

madáralak foglalt helyet, két oldalán a szárnyak bekarcolt vonalaival, a feje azonban letört és elveszett. Csonka az alja is, de valószínű, hogy a torony nem volt sokkal magasabb, mint most, amikor a magassága 44½ cm. Két oldala jóformán egészen hiányzik, csak a tetején a madár alatt látszik valami a harmadik és negyedik oldalból. Nem épek a többi részei sem, több darabból kellett összeállítani, amelyek azonban szintén hiányosak. *S. 7.*

323. ábra.

Egészen azért sem maradhatott, mert a falai, melyekből az oldalai felépítve voltak, nem egészen 2 cm vastagok és át voltak törve. A tetejéig egymás fölött két sorban voltak a nyílások: az alsó sorban mindegyik oldalán egy-egy félkörű záródású kapu nyílott, az első emeleten ugyanilyen, de kisebb ablaknyílások fordulnak elő, még pedig párosával mindegyik oldalon, és fölöttük egy csúcsával lefelé fordított háromszög volt kivágva. A tetőn már csak háromszögű lyukak lehettek, mindegyik oldalán négy; lent egymás mellett kettő, úgyhogy hegyük fölfelé áll; ezek közé került a másik kettő, az egyik a másik fölött, az alsó lefelé, a felső fölfelé néző csúccsal.

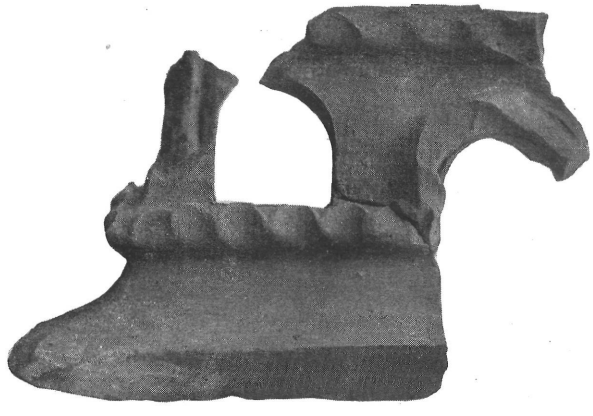
Az építészeti tagozást még jobban kiemelte a keskeny párkány, melynek díszítése az ujjlenyomatokhoz hasonlít és annyira tipikus, hogy nemcsak ezen, hanem minden e fajta tornyon ismétlődik. Ott fut mindegyik sorban, az alsó- és a felsőnyílások fölött és jelzi az emeletek magasságát. Ilyen párkány húzódik a madár alatt is, a tető felső része körül.

324. ábra. Egy másik toronyból csak egy több darabból összeragasztott töredék van, az aljának egyik sarka a talapzattal, mely alul kifelé hajlik,

fölötte pedig két vízszintes, benyomkodással díszített párkány között két félkörű ablaknyílás részei maradtak meg. Magassága 13 cm. *S. 8.*

Valószínűleg más töredékekkel együtt *(S. 31* és még tíz darab *S. 32)* ugyancsak a gázgyári fazekasnegyedből származik egy kerek torony alsó része, melynek szintén magas, fölfelé keskenyedő talapzata van; hozzátartoznak a félkörű ablaknyílások részei, melyek fölötte két sorban egymásra illeszthetők. A párkányok itt is benyomkodott díszítéssel vannak ellátva. *S. 30.*

Aquincumból egy elég ép torony már régebben a Nemzeti Múzeumba jutott. Hpl. Emeletes épület agyagmintája. Arch. Értesítő 1909, 20. l. Loeschcke, Antike Laternen u. Lichthäuschen. Bonn. Jahrb. 118 (1909) S. 407 Abb. 3. Szintén kétemeletes formája és kivitele annyira egyezik az előbbiekkel, hogy azt is a gázgyári műhelyekben kellett készíteni.

324. ábra.

Újabban a fazekastelepünkön kívül Aquincumban még több ilyen torony maradványai kerültek elő. Így a papföldi ásatások területén a macellumtól délre, hol egy fazekastelep raktára lehetett, a pincében talált töredékekből rekonstruált torony az aquincumi múzeumban azért érdekes, mert kerek és több emeletes volt. Egy négyszögű és szintén négy emelet magasságú torony képét mutatja be Nagy Lajos is, melyet az óbudai Raktár-utcában lelt töredékekből állított össze. Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában 71. l. 50. Hasonló töredék előfordult még az óbudai vasútállomás tájékán, a bulgárok földjén, hol a római polgárváros fala ment. Most már az is bizonyos, hogy az aquincumi amphitheatrumban talált agyagmadár a benyomkodott szalagdísszel (Torma Károly, Az aquincumi amphitheatrum északi fele 1881. A XIV. táblán) nem mondható antefixumnak, hanem egy hasonló torony csúcsát képezte.

Nálunk aztán még csak Dunapenteléről ismeretes egy elég durva kerek tornyocska és két töredék, melyek egy második kerek toronyhoz tartozhattak. Láng Margit, Római kerek torony mintája Dunapenteléről. Arch. Értesítő XXX (1910) 24. l. és Röm. germ. Korrespondenzblatt IV (1911) S. 51 ff. Abb. 27, 29, 30. Dunapenteléről mindenesetre nevezetesebb a Nemzeti

Múzeumban az a kapuminta, melynek éppolyan áttört falai és ugyanolyan benyomkodott párkányai vannak, mint azoknak a tornyoknak, melyek Aquincumból valók. Ami azonban még bizonyosabbá teszi, hogy ez a kapuminta is Aquincumban készült, a rajta álló felíratban említett *Ilarus*, aki készítette és nem lehetett más, mint az a *Jul. Hilarus*, aki az aquincumi fazekastelepen a nevével ellátott kerek levélmintát (*Bm. 31* = 226. ábra) készítette. V. ö. Paulovics, A dunapentelei római telep 25. l. 7. kép.

Idáig ennyi agyagtorony legfeljebb Aquincumból ismeretes és minden valószínűség a mellett szól, hogy a legtöbb éppen a gázgyári fazekastelepen készült. Más agyagégető helyeken, úgy látszik, kevésbbé vagy egyáltalán nem foglalkoztak azok gyártásával. A Csonka-Magyarországon kívül a mieinkkel egyező vagy legalább hasonló tornyok nem sok helyen találhatók. Erdélyben Tordán akadt egy példány. R. Engelmann, Röm.-germ. Korrespondenzbl. II (1909) S. 51. Külföldön a legszebb darab Bonnban létezik, egy kónikus alakú, kerek és több emeletes torony, melynek teteje azonban kiegészítve van. Bonner Jahrbücher 118 S. 407. Bonnból Lehner (Führer S. 41.) egy másikat is említ, melyet a táborban találtak volna. Szintén egy kerek tornyocska, de minden építészeti tagozás nélkül fordul elő a Mainzer Zeitschrift XXIII (1928) S. 74 Abb. 10 alatt. Strassburgban egy négyszögű, háromemeletes torony részei kerültek elő. Bersu, Röm.-germ. Korrespondenzblatt III (1910) S. 57 Abb. 13. V. ö. Forrer, Strasbourg—Argentorate I S. 152 Fig. 62. A Rajnától keletre Stuttgartban van egy csonka kerek torony és egy másiknak töredéke Cannstattból, ahol fazekastelep volt. Paret, Fundberichte aus Schwaben N. F. V (1930) S. 61 Taf. IX 2. Hasonlóképpen arról a mienkhez leginkább hasonlítható fazekastelepről, mely Westheim helyén napfényre került, Augsburgban látható egy toronyrész, mely három emelet ablaknyílásait mutatja. Ellenben a két tornyot, melyeket Regensburgban láttam, a St. Ulrichs múzeumban, Burgwainting római romjai között találták. Führer 1921 S. 45. A kerek torony a *villa rustica* pincéjében került elő. Reinecke, Röm.-germ. Korrespondenzblatt IX (1916) S. 56 Abb. 22. A másiknak darabjait már előbb az épület törmelékéből szedték össze. Steinmetz, Römisch-germ. Korresp. IV (1911) S. 88 Abb. 51. Römische Lichthäuschen aus der Regensburger Umgegend. Verhandl. des histor. Vereins von Oberpfalz u. Regensburg 64 (1912) S. 225—236 Taf. V. Egy harmadik torony töredékeire Regensburg mellett Grossprüfeningben ugyancsak egy római ház törmelékében akadtak. Steinmetz, Röm.-germ. Korrespondenzblatt VI (1913) S. 41. Még közelebb hozzánk, Vindobona (Bécs) területéről állítólag két toronytöredék való, (említi Steinmetz, Römische Lichthäuschen S. 71), az egyik csonka példány, melyet Kenner

publikál (Jahrbuch der kk. Zentral-Kommission III 1905 S. 199 Abb. 357) volna ez egyetlen, mely a római temetkezés helyén tűnt fel és a Kr. u. II. század második feléből származhatott. Körülbelül ugyanakkor dolgoztak nálunk, a gázgyári telepen is, ahol a mi tornyaink készültek.

Ezen tornyok, mint látjuk, főkép a Rajna és a Duna mentén találhatók. Nyugaton ugyan inkább kerekek, de azért a Duna mellett is előfordultak kerek tornyok. Mégis amazoknak más típusa van, egyszerűbbek, hiányzik az építészeti tagozásuk, amely a dunamenti tornyokat jellemzi. Loeschcke, Antike Laternen S. 419 úgy látja, hogy a kerek tornyok régebbiek, mint a négyszögűek. Különben egyformán meglátszik rajtok, hogy nem fazekasok készíthették, hanem téglavetők szabad kézzel faragták ki a nedves agyagból. V. ö. Reinecke, Röm.-germ. Korrespondenzblatt IX (1916) S. 56.

Agyagtornyunk lelhelye csak azt mutatja, hogy a fazekastelepen és hogy körülbelül mely időben készítették, de nem adhat felvilágosítást arról, hogy mi lehetett a rendeltetése. De ugyanilyen tornyok, mint láttuk, nemcsak a fazekasműhelyek helyén fordultak elő, hanem másutt is, ahol inkább kitűnhetik, mire használták. Régebben épületmintáknak tartották, mint amilyen a dunapentelei kapuzat mintája, melynek saroktornyai csakugyan megfelelnek a négyszögű tornyoknak és ezek emeletes kiképzésével megegyeznek. Bizonyosabb, hogy a kerek tornyoknak rendeltetése ugyanaz volt, mint a négyszögűeké, márpedig azok valószínűvé teszik, hogy ú. n. *világító tornyok* (Lichthäuschen) voltak, olyan lámpaházikók, melyekben mécsek vagy gyertyák égtek és a torony áttört falain át világítottak ki. V. ö. Loeschcke, Antike Laternen u. Lichthäuschen. Bonner Jahrb. 118 (1909) S. 405—412: Turmförmige Lichthäuschen an Donau und Rhein. Ha épületromok között akadnak ilyen tornyok, az annak a bizonyítéka lehet, hogy a mindennapi házi életben is használhatták. Paret, Fundberichte aus Schwaben. N. F. V (1930) S. 62. Igaz, hogy temetőhelyen csak egyszer találjuk a tornyot, de amint Loeschcke (S. 396—412) kifejti, Egyiptomban és Keleten általános volt a szokás, hogy sírokra hasonló világító házikókat állítottak, és ez a szokás onnan terjedt el mihozzánk és a Rajna vidékére. V. ö. Röm.-germ. Korrespondenzblatt 1911 S. 54. Xantenben a kerek toronnyal együtt 40 pohárkát találtak, úgy, amint már csak egy régi kép után közli a Germania Romana V Taf. XXXVIII, 2. Márpedig ugyanilyen pohárka egy korsóra akasztva Aquincumban egy sírból ismeretes és nyilvánvalóvá tette, hogy másutt is sírok voltak, ahol a xanteni lelet tanusága szerint az ilyen kis pohárkáktól körülvéve a világító tornyokat felállították. Ma ugyanez történik halottak napján, mikor a sírokat kivilágítják.

*

325. ábra. *Antefixum.* Több darabból összeragasztott példány, alsó részén hiányos s letörött a hátsó részén a felakasztásra szolgáló, belül üres nyúlványa is. Anyaga világos téglaszínű. Alsó része a kemencében erősebben égett ki, s ezért sötétszínű és már ott kettétört. Magassága 20·5, alsó szélessége 16·5 cm. Előoldala egyszerű aediculát utánzó keretben egy Medusa-főt ábrázol, melynek itt apotropaikus jelentősége van, hogy a ház lakóit a kívülről jövő rossz ellen védje. Ezért is szerepel a Medusa-fő igen gyakran az antefixumok díszítései között.

325. ábra.

A Medusa-fő feletti kis üres részben egy félholdat s ez alatt két kis hatágú csillagot kapunk. A holdsarló az éj istennőjére és a holtak birodalmára utal. (V. ö. Dölger, ΙΧΘΥΣ III S. 389 ff.) Cumont szerint a napkorong, félhold és csillagábrázolások a babilóniai triasra mennek vissza (Sîn, Shamasch, Ishtar), mely behatolt a szír-kultuszba, s onnan elterjedt a görög világba s az egész római birodalom területén feltalálható, de a hozzáfűzött magyarázat és jelentőség változott az idők folyamán és vidékek szerint (v. ö. Cumont, Études syriennes 1917 p. 81, 189; Syria VII (1927) p. 349). Antefixumunk asztralis szimbolumai a pannoniai emlékekről sem hiányzanak. Legkorábban a bennszülött Eravisci és Azali törzsek területén talált barbár sírköveken jelentkeznek (v. ö. Hampel, Arch. Ért. XXVII (1907), 296. és köv. ll.; Schober, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien S. 45 f., Nr. 95 ff.). Schober ezekben keletről jövő s Astarte kultuszával kapcsolatban álló szimbolumokat látott (id. m. S. 217), de legújabban Linckenheld kimutatta, hogy a kelta bennszülöttek ősi asztrális kultuszának a római korban való továbbélésével állunk szemben (Linckenheld, Le symbolisme astral des stèles funéraires gallo-romaines des Vosges et de l'Illyrie. Revule celtique XLVI (1929) p. 29—49). Az aquincumi antefixumon

így a helyi barbár asztralis szimbolumok a tiszta római Medusa ábrázolással keverten jelentkeznek, s korábbi jelentőségük megtartása mellett apotropaikus értelemben is felhasználtatnak.

Darabunk a gázgyári fazekastelepen készült, s mivel rosszul égett ki, a kemence közelében eldobták. *S. 17.*

B) A minták.

Csak ritkán történt, hogy a terrakottákat, mint Minerva mellszobrát, szabadon mintázták meg. A legtöbb terrakottát gyárilag állították elő. Különösen a kisebb szobrocskák ugyanis úgy készültek, hogy mintákból préselték ki. A minta több részből állhatott, de legtöbbször két egymásba illő fele volt, úgy mint a mécsmintáknak, és külön öntötték ki a két részt, melyeket aztán összeragasztottak és az érintkezés helyén a varratokat letisztították, esetleg az egész szobrot átdolgozták. Ezért az így készült szobrok belül üresek. Még akkor is, ha a mintát egyszerre öntötték ki, a tömör öntvényt csak úgy vehették ki belőle, ha a mintának legalább két része volt, melyeket szétszedhettek. V. ö. Oroszlán, Az Orsz. Szépművészeti Múzeum antik terrakotta gyüjteménye 1930, 19. l. A terrakották készítése.

Azonban ritkán kerül meg mind a két mintafél, legtöbbször csak az egyik felét találjuk. Ezek a minták leginkább oly helyeken fordulnak elő, hol fazekasok dolgoztak. Ha tehát a gázgyári telepen ilyen minták kerültek napfényre, az azt bizonyítja, hogy ott a terrakották gyártására is be voltak rendezve.

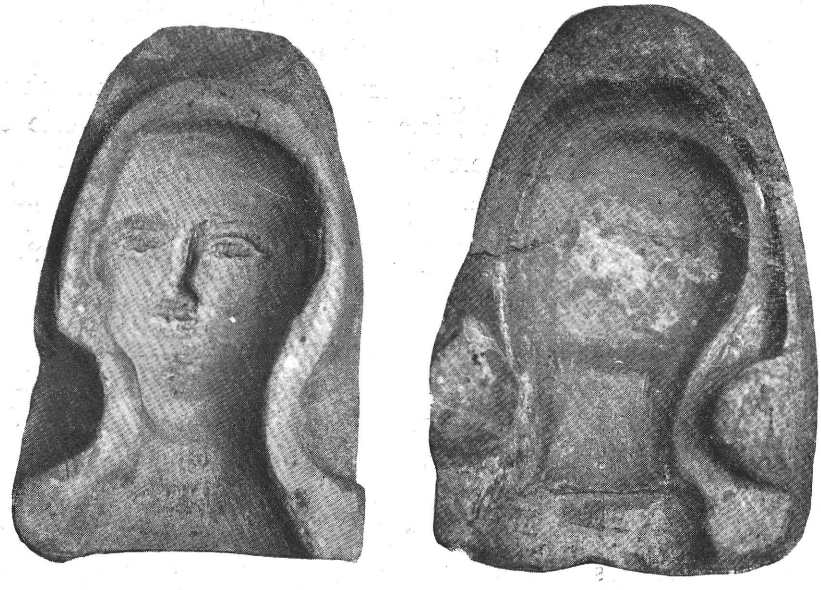
A minták belül természetesen üresek (hohl) voltak és mindegyik fél többé-kevésbbé annyira homorú, hogy a belsejüknek kidolgozása szabad kézzel nem igen sikerülhetett. Sokkal egyszerűbb volt a már kész szobrocskákat leönteni, ahogy a mécsekkel tették. Csak ha valami eredetit akartak alkotni, akkor kellett előbb megmintázni magát a szobrot, mely a modellt szolgáltatta. Ha már most a mintáinkat nézzük, melyek a gázgyári fazekastelepről valók, azt látjuk, hogy azok nem készülhettek ismert szobrok után, melyeket leönteni lehetett volna, hanem, amint különösen a belőlük kiöntött fejek mutatják, csupa új típus, a stílusok annyira provinciális és lokális, hogy magukat a modelleket is helyben kellett készíteni.

Olyan minta, melynek mind a két fele megvan, csak egy akadt.

326. ábra. Alakja kónikus, magassága $8^1/_2$ cm. Egy fej mintája, melynek egyik fele az elülső, a másik, kettétört fele a hátsó rész kiöntésére szolgált. A kettőnek egymáshoz illesztése úgy történt, hogy a hátsó rész

szélén a nyak két oldalán egy-egy bütyök, a fej fölött pedig egy lapos dudor áll ki, melyek az elülső félminta megfelelő mélyedéseibe beleillenek. Az elülső félmintának felálló pereme is van és ez úgy ereszkedik bele a hátsó részbe, hogy ennek felhajtott széle eltakarta. A minta, ha két fele egymásba van illesztve, a négyszögű alapon megáll és ezen keresztül megy a kerek lyuk, melyen át az agyagot beönthették.

A mintából készített öntvény egy férfifejet ábrázol a nyakával, mely a vállak felé kiszélesedik és az alapot képezte, melyre felállítható volt. Egy egész kis szoborfej (mindössze 6 cm magas), melyről nincs sok mondani-

326. ábra.

való. Haja nem látszik, mintha egészen kopasz volna, arca csupasz; keskeny szemei vannak és szája kicsiny, de csak azért, mert véletlenül így és nem jobban sikerültek. Készítője, úgy látszik, nem akarhatott vagy nem is tudott mást, mint egy fiatal emberfejet alakítani, a nélkül, hogy annak bizonyos kifejezése legyen. A minta téglavörös színű és két száma van. *Sm. 2 és 3.*

327. ábra. Egy másik kis fejnek a mintája, mely 7 cm magas, félig maradt meg, mégpedig az a fele, mely a félarcot profilban mutatja. Szélei a fej tetején és annak két oldalán, alul pedig a nyaknál kétfelől vannak bemélyítve a minta másik felének bütykei számára. A belőle készült öntvény egy balra néző leányt ábrázol, feje fölfelé meg van nyujtva, mintha magas

turbánban végződnék. Homlokát stilizált hajfürtök takarják, melyek a füléig sorban egymás mellé rakva olyan frizurát képeznek, melyhez hasonlót a Kr. u. II. században viseltek. A minta színe téglavörös. *Sm. 4.*

327. ábra.

A nagyobb mintáknak — egynek kivételével — szerencsére az a fele van meg, mely a fej mellső felének és az en façe néző arcnak kiformálására szolgált.

328. ábra. Egy szakállas férfi mintája, mely 12 cm magas. Feje körül három, a nyakának két oldalán egy-egy bemélyedés van, melyek a hiányzó hátsó minta bütykeinek felelnek meg. Hátlapján több bekarcolt vonal látszik, de ezek alig jelentettek valamit. A minta alját a férfi nyaka képezte és ezen keresztül lehetett a fejet kiönteni. A legfeltűnőbb rajta a körszakálla, mely göndör csomókban van elrendezve, amint az öreg emberre jellemzők. A haja azonban úgy néz ki, mintha a középen kettéválasztva egészen símán venné körül az arcát. Csak a homlok mély ránca mutatja ismét az öregséget. A szemöldökök erősen kiállanak és az orr fölött összeráncolva vannak. Ezek a külső vonások is elégségesek, hogy felismerhető legyen az öregember, de más, közelebbi meghatározását nem teszik lehetővé. *Sm. 1.*

329. ábra. Egy ugyanilyen félminta egy fiatal leányé volt és 11 cm magas. Keményebb és világosabb, mint a többiek, mert jobban van kiégetve. Szélei egyenetlenek és durvák, de az összeillesztéshez szükséges csapoknak vagy mélyedéseknek nincsen nyoma. A nyakon alul a minta kerek nyílása tölcsér-alakú volt, hogy megkönnyítse a belsejének kiöntését. Felső szélén a belőle készült öntvény úgy néz ki, mintha a leány fejét egy síma párta díszítené, haja középen kéttéválasztva egy-egy vastag fürtben ereszkedik le füleire, melyek-

328. ábra.

nek csak egy csücske látszik. Az arca hosszúkás és síma, mint a lányoké szokott lenni. Az alsó szemhéjai elmosódtak. Szóval csak azokat az általános vonásokat találjuk, melyeket minden leány ábrázolása megkívánt. *Sm. 5.*

330. ábra. Egy félminta egy öreg asszony fejéhez tartozott, mely éppoly nagy volt, mint az öreg emberé és a minta csak azért magasabb (12 cm magas), mert fején egy kerek toldalék (Aufsatz) áll, mely a minta öntvényén kiálló gyűrűs szélével egy edény nyakához hasonlít és nyilvánvalóvá teszi, hogy a fej egy edény testét képezte, melynek lábát a nyak alkotta. Itt a minta tehát nemcsak a nyak alatt, hanem a tetején is nyitva volt és külön kellett mindegyik felét kiönteni és egymáshoz ragasztani, hogy az edény belül üres legyen. Szóval egészen úgy, amint a mécsek készültek. Az asszony feje egy kétrétben símán összerakott kendővel van átkötve, mely alól a fülek fölött egy-egy csomó haj kiáll. Az egyik oldalon a haj fürtökben borul a fülre. Vastag szemöldökei fölött homlokán hosszában két ránc vonul, még ráncosabb az arca és két felén a ráncok az álla alatt összeérnek. Ezek a ráncok a leghatásosabb eszközök a vénasszony típusának kifejezésére. A minta magassága 12 cm. *Sm. 6.*

329. ábra.

330. ábra.

Hasonló fejalakú edények a római korban divatosak voltak (V. ö. Frauenköpfe, Arch. Anzeiger 1928 Sp. 546, 547), sőt egy darab fazekastelepünk leletei között is előfordult.

331. Ez a serlegünk világosvörös agyagból készült s a helyi terra sigillatákkal egyező vörös mázzal van bevonva. Magassága 12·3, szájbősége 6·7 cm. Edényünk egy fiatal Satyr fejét ábrázolja a nyak egy részével. Gerezdekbe fésült haja a fej tetején kettős csavarban végződik s a serleg szájának szolgál alapul. Homlokát elől levél és virágfűzér övezi. Edényünket két formából mintázták s utólag illesztették össze, ami az edény két oldalán azonnal szembetűnik. A mintából kikerült

nyersanyagot mintázópálcikával még külön is aládolgozták, de ezenkívül a szemöldök, a szakáll, orr, arc kettős kiemelkedő bőrdúdora, valamint a fejkoszorú külön készült, s utólag felrakott díszítések. *K. 75.*

Egy hasonló, bár nagyobb satyrfejes serleg került elő az Aranyhegypatakmenti temetőből.

Az utolsó fejminta az egyetlen, melynek a hátsó fele van meg és amely a gömbölyű koponyát a nyakkal bemélyítve mutatja. A fejen nincs haj, hanem olyan síma, mint a nyak. A minta széleiből a fej fölött egy, és a

331. ábra.

nyak két oldalán szintén egy-egy hosszúkás bütyök áll ki. Kívül tojásalakú, de az egyik vége le van vágva és nyitva van, hogy a nyakon át kiönthető legyen. Téglavörösszínű és nincsen keményre kiégetve. De azért épen maradt, vagy még épebben, mint a többiek. Magassága 10 cm. *Sm. 7.*

Másfajta figurális terrakották készítéséhez is akadtak minták, melyek között még az a legjelentékenyebb darab, mely egy életnagyságú arc felét profilban mutatja és már azért is tanulságos, mert nyilvánvalóvá teszi, hogy a fentebb ismertetett kómikus maszknak (*S. 5* = 318. ábra) szintén ilyen negatív mintája volt. A másik hiányzó félminta az arcél vonalában csatlakozott

hozzá és a kettő egymást kiegészítve adta a teljes arcot. Az összeillesztésre szolgált a szem és orr táján egy-egy kerek, az álla alatt két hosszúkás lyuk, melyek keskeny oldalszélén vannak bemélyítve.

332. ábra. Az arc, melynek egyik felét a mintából kinyomták, alul le volt kerekítve, oldalt pedig nem terjedt tovább a fülnél, melynek a fele még látszik. A minta felső része csonka, de a fejnek is csak a homlokrésze lehetett meg, úgy mint a többi álarcoknál. Csakhogy ez az álarc nem mondható komikusnak, minők a többiek, melyekről fentebb volt szó. Még leginkább a nagy nyitott szeme emlékeztett azokra és a mintán az erősen kiálló pupilla a pozitív képen éppoly kerek bemélyedést képezett, mint a komikus álarcon. Az orra azonban, ha nem is volt rendes, semmi esetre sem lehetett olyan nagy és kampós, a félig nyitott szája meg éppen kicsinynek látszik. Feltűnhetik még a széles, pufók arc, mely a legvalószínűbbé teszi, hogy egy gyermeké lehetett. Legfeljebb az szól ellene, hogy a maszk nagysága egy felnőtt ember arcának felelt meg. A mintája, dacára annak, hogy a homloka hiányos, 24 cm magas. Ami megvan belőle, darabokra tört ugyan, de összeragasztható volt. Téglavörös színe van. *Sm. 10.*

332. ábra.

Egy másik, hasonló nagy maszkminta Augsburgban látható a westheimi fazekastelepről és kiöntött képét az Illustrierte Zeitung 1928 S. 84 közölte.

Egy kis, szürkeszínű töredék egy mintához tartozott, mely szintén egy arcot ábrázolt, de belőle csak fején egy kevés haj látszik és az egyik szem, melynek két szemhéját azonban kézzel karcolták be. Orrának és szájának mindössze durva nyomai maradtak. Az arcának laposssága arra mutat, hogy ez a töredék is egy maszkminta darabja lehet. *Sm. 12.*

333. ábra. Egy álló, ruhás nő mintájának csonka fele, mely 23 cm magas és elég jól van kiégetve. A mellső része van meg, melynek szélein nincsenek sem lyukak, sem bütykök, hanem a hiányzó hátsó fele símán csatlakozott hozzá. Felsőrésze a fejjel és nyakkal hiányzik. A női alak hosszú és magas testét dereka körül öv szorítja össze, mely alatt a felsőruha ráncai húzódnak lefelé és a térdek fölött át vannak vágva azoktól a ráncoktól, melyeket a ruha alsó széle képez. Az alsóruha szélesebb ráncai egészen a minta aljáig érnek és eltakarhatták a lábakat. Feljebb, a térdek alatt azonban, úgy látszik, át vannak kötve. A minta színe világos téglavörös. *Sm. 9.*

334. ábra. Egy nagyobb minta töredéke, melynek alsó szélén két, oldalt egy bütyök áll ki. A többi széle már régóta csonka. A töredék a minta egyik feléhez tartozott, mely körvonalaival a beléje nyomott kakas alakjához alkalmazkodva, de csak a hátsó részét mutatja: a farkát, melynek négy hosszú tolla oly híven van kidolgozva, mint az igaziak; aztán a szárnyának hegyét ugyanolyan hosszú tollakkal, míg a kakas teste apró tollakkal van borítva, a nyaka pedig pettyes volt. A lábának a nyoma nem bizonyos, mert törés is lehet. A minta egy kis darabja hozzá van ragasztva. Úgy, amint van, hossza 15 ½ cm. Elég kemény és színe szürkésvörös. *Sm. 11.*

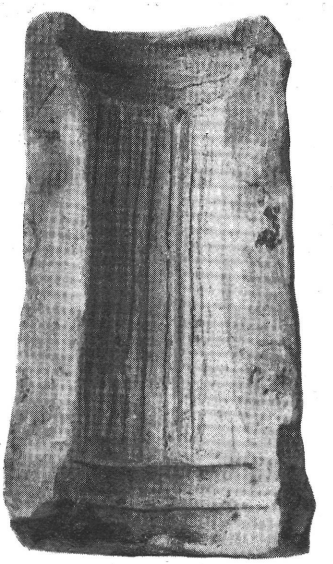
335. ábra. Egy kerek, csőalakú minta fele, melynek mindkét vége ép. Hossza 12 ½ cm. Mindkét oldalszélén két-két gomb áll ki, a másik félmintával való összeillesztéshez. Kiöntve egy kerek oszlop egyik felét kapjuk, legalább úgy néz ki, mintha az volna. A törzsét hosszában végig sűrűn egymás mellett csatornák borítják. A lába szélesebb, mint a feje, de mind a kettőnek ugyanaz a kiképzése, melynek nincsen határozott stílusa. Belül egy kisebb és kívül egy nagyobb karika fekszenek egymáson. *Sm. 8.*

336. ábra. A minta külseje és körvonalai a bemélyített ábrához alkalmazkodnak és ezért szélei egyenetlenek, háta púpos és durva. Hossza 8 ½ cm. A felső széles részt egy női fej álarca tölti ki, alsó hegyes vége kissé felfelé hajlik és a belényomott szőlőlevél az álarc alatt olyan záródást mutat, mint azok az applikált reliefdíszek, melyek az edények oldalán a fogantyú végén alkalmazva szoktak lenni. A női álarc szemközti nézetben a két oldalán hosszan lelógó hajfürtökkel úgy néz ki, mint a tragikus maszkok, amelyeknek a magas, szalaggal átkötött hajviselete is megfelelne. (V. ö. Baumeister, Denkmäler S. 1849 Abb. 1945). A szája azonban nem nyitott, mint kellene lenni. *Sm. 22.*

Még kevésbbé lehet kétséges, hogy egy másik mintából egy edény fülét formálták ki. Nemcsak az alsó vége van meg, hanem kifelé hajló nyelének egy jókora része. Hossza 11 ½ cm. *Sm. 23.*

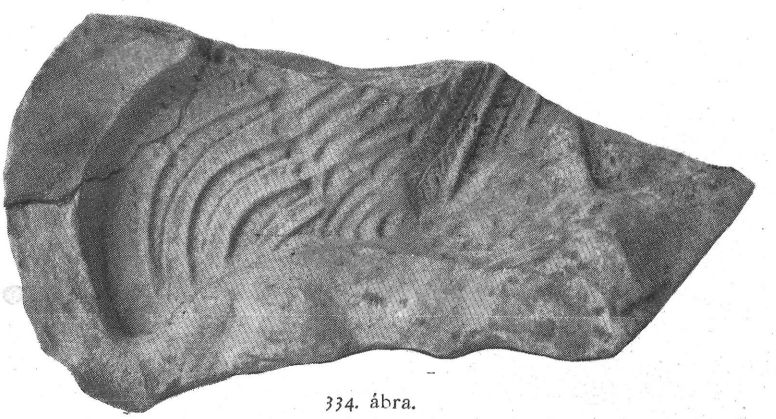

333. ábra.

335. ábra.

Jobban, mint a minta, mutatja a belőle készült öntvény a domború díszítést, mely figurális alakjaival a hellenisztikus edények bronzfogantyúira annyira

334. ábra.

emlékeztet, mintha valamelyiknek utánzatát képezte volna. Ennek az öntvénynek egy része, mégpedig a vége szerencsére megkerült eredetiben is és oly művészi, hogy nem hinnők, hogy itt készült, ha a mintája nem volna meg. *Sm. 23A.*

337. ábra. Különösen plasztikus a meztelen szárnyas Ámor, amint kezében a kantharust maga előtt magasan tartva, keresztberakott lábakkal, balfelé menekül, egy mögötte az ithyphallusszal támadásra készen álló kis Satyr

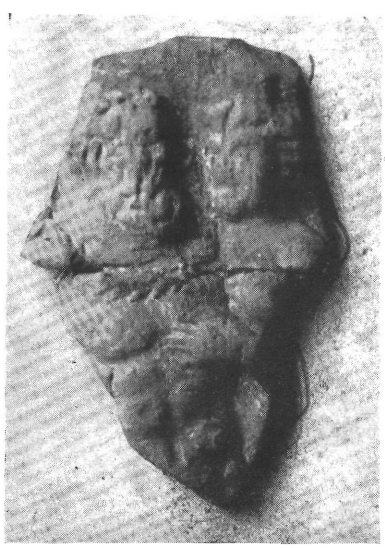

336. ábra.

337. ábra.

elől. Ámor feje fölött egy faág nő ki és rajta egy balra néző guggoló állat (valószínűleg majom) látszik, feljebb már csak a negatív mintán következnek: egy balra néző gyermekmaszk, fölötte egy jobbra néző guggoló majom, legfölül egy jobbra néző nagyobb női maszk töredéke.

338. ábra.

338. ábra. Végül volna egy relieftöredék, melynek lapos alapja van, de rajta az egész alakok sokkal nagyobbak voltak, semhogy lepénymintához tartozhatott volna. Most már csak kettő látszik, balra egy szakállas alak torsója és jobbra mellette egy másik férfialak, amelyből a fején kívül még kevesebb maradt meg. Leghamarább felismerhetők Herakles szakállas feje és felső testének izmos formái, mellén a nyakáról lelógó koszorúval, amely különösen jellemző Heraklesre, amidőn Dionysos társaságában berúg és satyrok támogatják. A kéz, mely hasa fölött átfogja, nyilvánvalóan a satyré, aki hátulról

átkarolta, amint a farnesei sarkophagreliefen látni (Mitteilungen des deutschen arch. Instituts. Röm. Abt. 43, 1928 S. 114 Abb. 8). Itt is Herakles jobbra néz és kezét a jobbra álló maenád vállára teszi. A mi terrakottadarabunkon azonban a második alak sokkal hátrább és egészen közel van Herakleshez. Az arca sem a maenádé, hanem inkább egy másik satyré, akit egy berlini mozaikképen egészen így látunk Herakles jobb oldalán (Mitteilungen, u. o. S. 115 Abb. 9).

Lehetséges, hogy reliefünk több alakból állott, úgy, amint az idézett két ábrázoláson látjuk, mert a Herakles-csoport ezen összeállítása állandó szokott lenni, de úgy is alkot zárt egészet, ha Heraklest csak a két satyr támogatja, szóval ha úgy nézne ki, mint a berlini mozaikon a távolabb álló maenád nélkül. Kübler (Eine dionysische Szene der Kaiserzeit. Mitteilungen, id. h. S. 103 ff.) még több hasonló ábrázolást sorol fel, de a mienk, úgy látszik, az első, mely terrakottareliefben fordul elő és annál érdekesebb, hogy az aquincumi fazekastelepről való, ahol idegenből kapott minta után készült. *Sm. 34.*

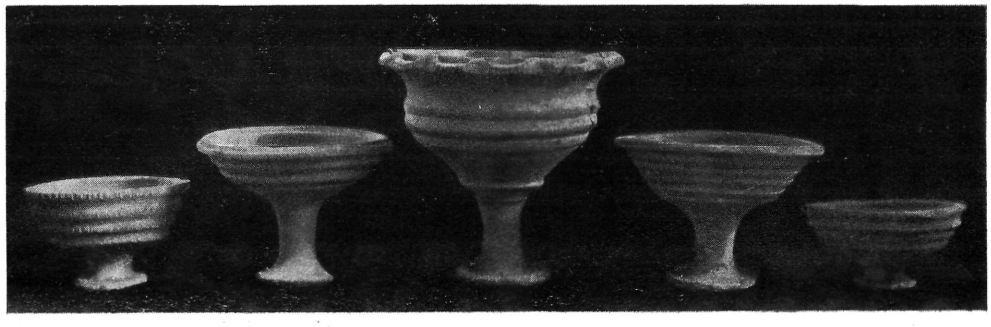
XI. KÜLÖNFÉLE EDÉNYEK.

Füstölőserlegek. Sárgás, vörös és szürkészöldre égetett agyagból készültek. Magasságuk 7 és 20 cm közt, szájátmérőjük 13·5 és 22 cm közt váltakozik. Formájukat tekintve két csoportra oszlanak. Azoknál a füstölőserlegeknél, melyeknek alacsony lábuk van, a talp alul zárt; a láb maga üres és egy az edénnyel *(F. 11, 12.* 339. ábra 1, 5). A magaslábú serlegeknél a láb belül üres, zárt talpuk nincsen, külön is készültek s így illesztették az edényhez (pl. *F. 6, 1, 2.* 339. ábra 2, 3, 4), miért is könnyen leválhattak.

Ezen két külső formán belül a serlegek külső díszítése sokféle. A szájperemet pl. az *F.* 1-nél mind a két oldalon először apró vonalakkal rovátkolták, s ezenkívül két oldalt szabályosan összenyomkodták, úgyhogy szilvamagszerű formák láncolata állt elő (339. ábra 3). Az *F. 5*-nél a szájperem csak belül rovátkolt, kívül hullámvonalalakú; a többinél egyszerűen csak rovátkolt. A serleg teste állandóan tagolva van, s a tagolások kiemelkedése ujjbenyomás útján hullámvonalú *(F. 9)*, vagy csak pálcikával rovátkolt. A tagolások száma 2 és 5 között váltakozik. A láb rendesen síma, de előfordul, hogy a talp széle rovátkolt *(F. 8)*, egy esetben pedig a magas láb közepén kapunk egy körbe menő rovátkolást, ott ugyanekkor a talp széle is rovátkolt *(F. 16)*. A serlegek belső része rendesen síma, egy-két esetben azonban a rovátkolás is előfordul egy vagy két sorban *(F. 4, 6)*.

A füstölőserlegek formailag és díszítés tekintetében már a korai hofheimi és halterni példányoknál is változatosan lépnek fel, s ez uralkodó marad mindvégig. V. ö. pl. a rheinzaberni példányok sokféleségét (Ludowici, V S. 269, 131—12). A korai időre azonban a tömörebb, alacsony s egy- vagy két hullámvonallal díszített forma a jellemző, ilyenek még a heddernheimi fazekasműhely darabjai is (Mitt. über röm. Funde in Heddernheim IV (1907) S. 140—141, Taf. XXI, 15, 17).

A pannoniai füstölőserlegek egy része is azonos formát mutat ezekkel (339. ábra 1, 5), de a magaslábú példányok, melyek a II. század huszas éveiben már fellépnek, tartományunkra nézve különösen jellemzők (v. ö. pl. Öst. Jahreshefte XVII Beibl. 126; Abramič, Führer durch Poetovio S. 109

1 2 3 4 5

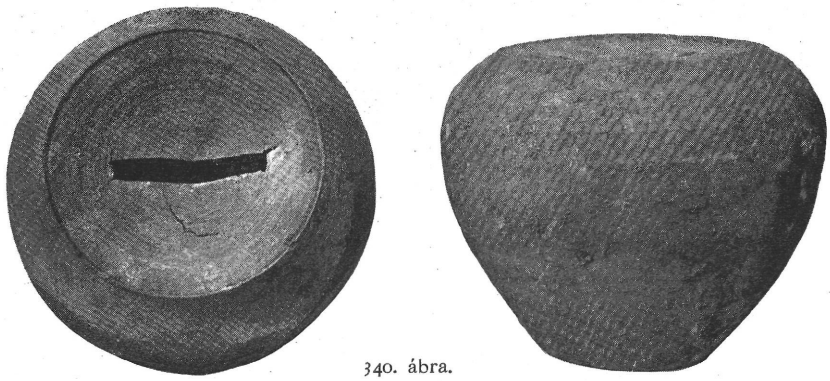
339. ábra.

Abb. 64). A germániai és raetiai kelyhek később is mind alacsonylábúak (v. ö. Oelmann, S. 68 Abb. 52; Saalburg-Jahrbuch V (1924) Abb. 22). Ezekről a füstölőkelyhekről általában azt tartják, hogy világítási célra használták volna (v. ö. Drexel, Das Kastell Faimingen ORL. Nr. 66 c, S. 99). Mivel igen nagy számban égetett sírokból kerültek elő, sepulchrális jellegük is van, a máglyánál mint a mai temetői kandeláber-égők szerepeltek s a szagos áldozat bemutatására szolgáltak (Guttmann, Röm.-germ. Korrespondenzblatt V (1912) S. 10. ff.). Nyugaton, pl. Strassburgban nagyobb számban kerültek elő azonos díszítésű magas agyagállványok, melyek az ilyen füstölőserlegek tartására szolgáltak (Guttmann, id. h.; Forrer, XV. Bericht S. 104 Abb. 13; Forrer, Strasbourg-Argentorate II, pl. CXXXII). Ezzel szemben a privát használatot sem lehet kétségbevonni, magánházakban is nagyszámban fordulnak elő és hasonlókép világításra szolgáltak (v. ö. Jacobi, Saalburg-Jahrbuch V (1924) S. 87).

Aquincumban ilyen füstölőserlegek nagyszámban kerültek elő a korai égetett sírokból, s hasonló mennyiségben a magánlakásokban is előfordultak töredékeik.

Darabjaink közül több egészen nyers, a használatnak semmi nyoma rajtuk, egy-két darab pedig túlégett. Bennük a helyi fazekastelep készítményeit láthatjuk. *F. 1—16.*

Perselyek. Anyagjuk két példánynál világosvörös, a többinél szürke-zöldesszínű, ami a túlégés következménye. Magasságuk 8·5 és 10·6 cm, legnagyobb kerületük 30 és 40 cm közt mozog. Alakra nézve megegyezők, l. 340. ábrát, mely a *P. 64* darabot mutatja be. Az aquincumi perselyek formája a közönséges típust mutatja be, ilyenek a mainzi (Behrens, Mainz.

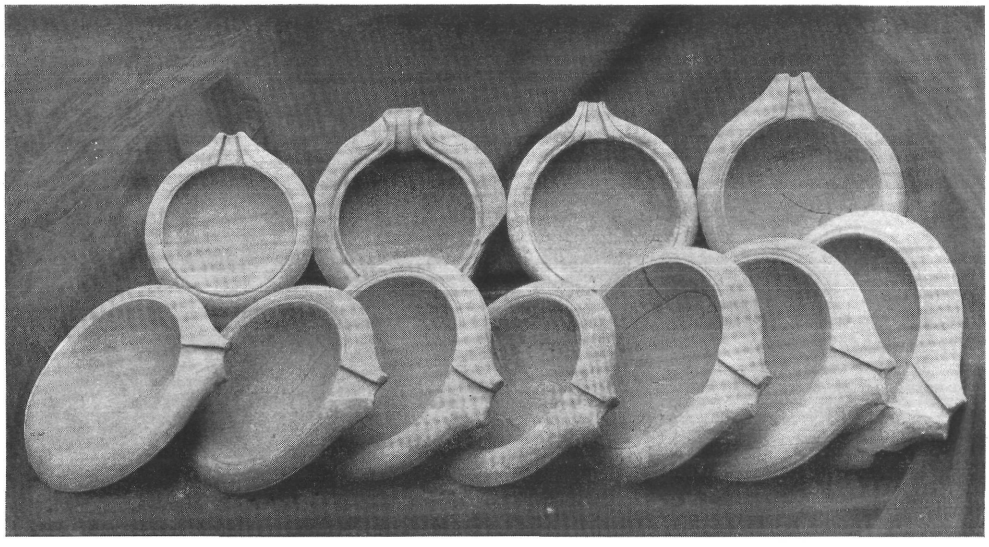

340. ábra.

Zeitschr. XII/XIII (1917/18) S. 39 Abb. 26), a virunumi (Egger, Öst. Jahreshefte XVII (1914) Beibl. 54, Abb. 34), poetovioi darabok (Abramić, Führer durch Poetovio S. 109). Eltér ezektől a rheinzaberni példány (Ludowici, V S. 8 Fig. 6), melynek formája esetlenebb. Különben is minden, ami korábban ismeretes volt az antik perselyekről, azt Graeven cikkében megtalálhatjuk (v. ö. Graeven, Die tönerne Sparbüchse im Altertum, Arch. Jahrb. XV (1901) S. 160 ff).

A mi perselyeinknél a felső tányér egy esetben vízszintes *(P. 63)*, a többieknél azonban bemélyedő. A persely nyílása a tányér közepén van, csak egy, a tűzben deformálódott példánynál esik a szegély felé *(P. 66)*. A nyílás hossza két ép példánynál 4·6 és 5 cm, ezekben tehát nagy bronzokat is gyüjthettek *(P. 63, 64)*, egy példánynál 3 cm, mely így csak közép- és kis bronzpénzek gyüjtésére szolgálhatott *(P. 66)*. A perselyek elsősorban magánhasználatra készültek, az Aquincumi Múzeum egyetlen, nem idevaló

darabja is magánházból került elő (lelt. sz. 1930, 4/76). A virunumi példányt Egger a Dolichenus-templom berendezési tárgyának tekinti, ú. n. templomi perselynek, amire gyakori példa van az ókorból (v. ö. Thédenat, loculus címszó a Daremberg—Saglio Dictionnaire-ben). Perselyeink a fazekastelepen készültek. Az egyik kis kemencéből előkerült egy deformálódott darab, mely össze van ragadva egy megégett bögrével (42. ábra). A 340. ábra ép darabja is *(P. 64)* ezen kis kemence padozatán feküdt s a kemence körül volt a *P. 65* számú elolvadt, kiégett darab is. *P. 63—70.*

341. ábra.

Dörzsölőtálak *(pelves).* A) *Visszahajló peremmel és kiöntővel.* (341. ábra.) Anyagjuk sárgás vagy rózsaszínbe játszó, vörösre égetett agyag s nyersen van hagyva. Nagyságuk különböző, a legkisebbek átmérője 22—25 cm, a nagyobbaké 37—43 cm közt váltakozik, de e két gyakori méreten belül szinte fokozatosan van emelkedés. Magasságuk a nagyság szerint 6 és 12 cm közt mozog. Dörzsölőtáljaink jellemzője a visszahajló perem, mely a belső részén állandóan tagolva van, míg külső felén sok esetben síma. A kiöntő szegélye többféle, van síma is, de gyakoribb, mikor a perem belső félköralakú kiemelkedő szegélye folytatódik a kiöntő két oldalán. Ilyen esetekben a szegély a kiöntő végén ferdén le van vágva, s olykor egy-egy benyomott köröcske, ú. n. szemdíszítés tarkítja (pl. *T. 46*). A kiöntő két oldalán díszítés is előfordulhat. Van egyszerű bekarcolt félkör; a kisebbeknél a perem két

oldalán apró bevésett vonalak sorát s köztük dűlt + alakot láthatunk *T. 50, 51*). A legjellemzőbb azonban a dörzstálakra az, hogy a belső részük finom apró folyamkövecskékkel van beszórva. A dörzstálak formái fejlődésére a kihajló perem mutat rá. A halterni (Loeschcke, id. m. S. 242 ff. Typus 59—60) és a hofheimi (Ritterling, id. m. S. 307 ff. Typus 79—80) példányok a korai alakot képviselik. Az aquincumi példányok ezektől eltérnek s a wiesbadeni tábor példányaihoz állanak közel (v. ö. Ritterling, Das Kastell Wiesbaden, ORL. Nr. 31 S. 119 Taf. XIII, 15), melyeknél a kihajló gallér vagy perem széle síma (nálunk pl. *T. 30*). Ritterling meg is jegyzi, hogy a kihajló perem külső szegélyének pálcatagszerű megvastagodása már a II. század közepének és a század végének edényeire jellemző. A mi példányaink valóban egy-két kivételtől eltekintve ilyenek is s részben megegyeznek a rheinzaberni darabokkal (v. ö. Ludowici, V S. 266 RS. 1). A mi példányainknál későbbi formát mutatnak a niederbieberi darabok (v. ö. Oelmann, S. 69 Abb. 53, típus 86), s edényfajtánk végső típusait a késő római korra különösen jellemző zománccal bevont tálaknál találjuk fel.

342. ábra.

Dörzsölőtálakat nagyszámban találnak mindenütt, főleg a katonai táborokban. Felhasználásukra nézve Ritterling után az az általánosan elfogadott nézet, hogy a belső, kavicsos felületük miatt a gabonaszemek vagy a durvább liszt szétdörzsölésére szolgáltak, míg az edénybe öntött víz a kifolyón keresztül a pelyvát vezette el (v. ö. Goessler, Arae Flaviae S. 63). Újabban Tschumi egy berni példány ismertetésével kapcsolatban arra is rámutatott, hogy ez az edényforma még napjainkig tovább élt Svájcban s vajkészítésre használták. A tej keverése folytán a tejfel megköt a kövecses feneken, a tejvizet pedig a kifolyókon öntik le (v. ö. Germania XV 1931 S. 179—180).

Dörzsölőtálakat a legtöbb fazekastelepen gyártottak. Poetovióban egy mécsgyárral kapcsolatban kerültek elő ilyen tálak a mécseken szereplő azonos mesterjelzéssel ellátva (oficina Iustiniani, v. ö. Fischbach, Lampen S. 21—22). Megtaláljuk pl. a mainzi táborban felásott fazekasműlyben is (Behrens, Mainz. Zeitschr. XVII—XIX [1921/24] S. 66). A mi dörzsölőtáljaink egy kivételével *(T. 43)* egy helyen kerültek elő, mintegy 14 darab a *XI.* számú kemence

környékén (v. ö. 51. l.). Egymásba voltak rakva, mintha akkor szedték volna ki a kemencéből vagy pedig elszállításra készítették volna elő. Kétség nem fér ahhoz, hogy nem itt készültek. *T. 29—42, 44—53.*

A fenti példányoktól eltér egy több darabból összeragasztott példány *(T. 43)*, mely a fazekasnegyeden átvezető római úttól északra került elő. Átmérője 35, magassága 9·5 cm. Anyaga súlyos, apró kavicsszemekkel és finom téglaporral kevert agyag, egykor sötétvörösre volt festve. Gyengén visszahajló pereme van, melynek belül nincs tagozása, csak egy bekarcolt vonal fut körbe, a perem külső része pedig megvastagodik. A kifolyó két oldalán kétsoros vonallal elválasztott mesterjelzés nyoma vehető ki, de csak az alsó sorból olvasható el pár betű: FECI...

343. ábra.

344. ábra.

Az Aquincumban gyártott tálak anyagával és formájával megegyező az a három kis töredék is, melyek a tálak kifolyó részeiből valók. Az egyiken *(T. 71)* a kifolyó peremszegélyén kívül applikált díszt kapunk, mely egy szép, kis amphorát ábrázol (342. ábra). Az edénytöredék nyersen van hagyva s a díszítés környékét sem simították el egészen.

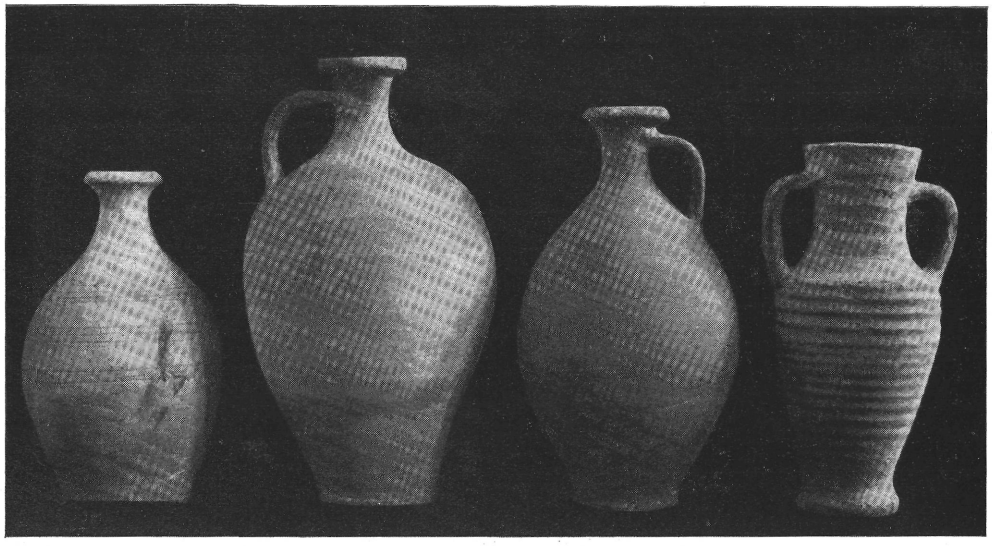
Egy kisebb dörzsölőtál *(T. 65)* kifolyója mellett egy retrográd mesterjelzés olvasható: ЯƎDИΛXΛIΛ, azaz *Alexander* (343. ábra).

Nehezebben olvasható el egy nagyobb tál töredékének *(T. 66)* mesterjelzése, melyet *Li(?)lani m(anu)*-nak is olvashatunk (344. ábra).

B) *Vízszintes peremmel, kifolyó nélkül.* Az előbb tárgyalt dörzsölőtálaktól két példány annyiban tér el, hogy kifolyójuk nincsen. A visszahajló perem gyengén lefelé hajolva lekerített végű. A perem belső részén egy kiemelkedő pálcatag fut körbe. Azonkívül magasabbak s így a fenekük átmérője jóval kisebb, mint az előzőkéi. Belső részük finomabb folyamkavicskákkal beszórt.

Az egyik példány világosvörös anyagú és szép sötétvörösre van a pereme és belső kavicsozatlan része festve. Hogy tulajdonosának mégis hiányzott a kifolyóka, azt az bizonyítja, hogy a perembe egy bemélyedő vályatot faragott a nedvesség elvezetésére. A száj átm. 25·5, magassága 12·3, a fenék átm. 10·2 cm. *T. 29,1.*

Egy valamivel kisebb példánynak a belső része a kavicsozás felett sötétvörös festésű, a pereme pedig párhuzamos vörös vonalakkal van tarkítva. *T. 28.*

1 2 3 4

345. ábra.

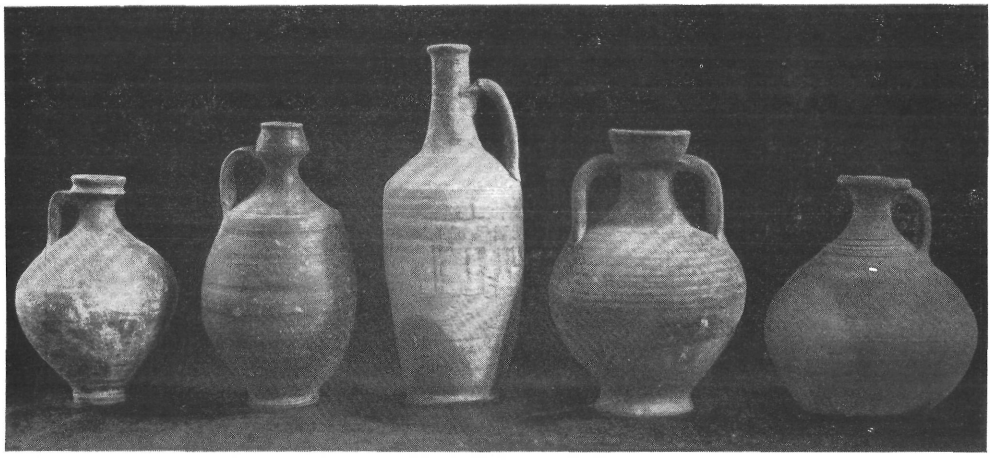
Ez az edényforma a finom terra sigillaták utánzására megy vissza, melyek az I. század végén eltűnni kezdenek. Formáját hozza Behn Regensburgból (v. ö. Behn, Römische Keramik S. 136 Nr. 950, Form 252). A belga edények átveszik ezt a formát és ott a II. században is uralkodó (v. ö. Ritterling, Das Kastell Wiesbaden, ORL. Nr. 31, S. 111 Taf. XIII, 17). Pannoniában ez ritkább forma. Mind a két edényünk erős használat nyomait mutatja. Anyagjuk és színezésük eltér a helyi készítményektől.

Amphora. Halványsárga anyagból készült. Külső részét nyersen hagyták. Formája elüt az amphorák ismeretes alakjaitól. Széles szája van perem nélkül, s ami a legfeltűnöbb, talpa van, mely alul profilált. Ilyen formával csak a kis amphoráknál (amphoriskos) találkozunk, melyek inkább dísz céljára készülvén, elmaradhatott a hosszú hegyesvégű talpuk (v. ö. pl. egy nieder-

bieberi példánnyal, Oelmann, id. m. F. III, 76/b). Példányunk magassága 31·5 cm. (345. ábra 4.) *K. 81.*

Fülnélküli korsók. Elenyésző csekélyszámban fordulnak csak elő. Egy sárgaszínű korsó magassága 30·5 cm. Kihajló, lekerekített szélű szájpereme van. Testén több sorban két-három körbefutó vonal a díszítése (345. ábra 1). *K. 40.* Ideszámíthatjuk azt a hiányos darabot is, melynek rövid nyaka széles szájban végződik. Anyaga világosvörös és kívül-belül sötétvörösre volt festve. *K. 42.*

Egyfülű korsók. Ezek maradtak reánk a legnagyobb számban. Anyagjuk sárgás és világosvörös, egy részük nyersen van hagyva, mások

1 2 3 4 5

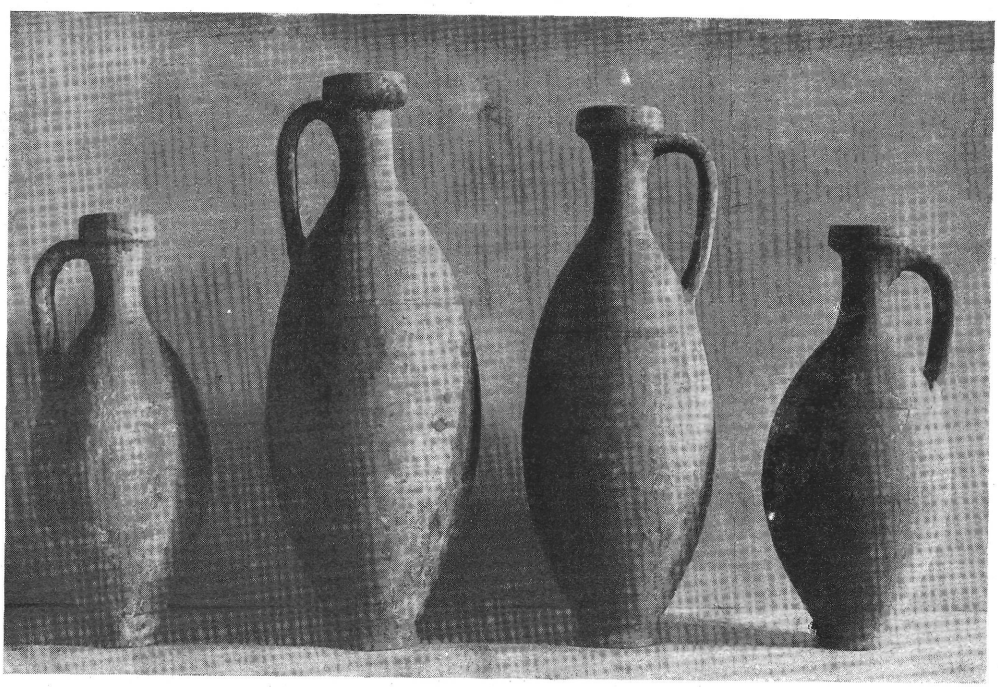
346. ábra.

színezése a világosvöröstől a barnáig több változatot mutat fel. Nagyságuk 41·5 és 9·7 cm közt váltakozik.

Formáik is különbözők, ez egyrészt az edény testén vehető észre, másrészt a száj képzésénél. Ezeket a változatokat mutatják be a 345. ábra 2—3, valamint a 346. ábra 1—3. és 5. számú darabjai. Általános, másutt is előforduló formák ezek, kivéve a 346. ábra 3. számú darabját, mely vékony hosszú nyakával az üvegedényekre emlékeztet. Korhatározás szempontjából a korsók szájkiképzései nyujtanak útbaigazítást, valamint a száj és a fül viszonya. A mi darabjainknál ezeket a sajátságokat tekintetbe véve a Kr. u. II. századot jelölhetjük meg készítésük idejéül. A III. században már megváltozott formákkal találkozunk (v. ö. a niederbieberi tábor darabjait, Oelmann, id. m. Taf. III). A késő római kor korsóira pl. idézhetjük a fenéki példá-

nyokat (Kuzsinszky, A Balaton környékének archaeologiája 74. l.) vagy nyugatról a mainzi tömegleletet (Behrens, Röm.-Germ. Korrespondenzblatt VI (1913) S. 59). Ezek a korsóformák a 346. ábra 3. sz. darabja kivételével mind előfordulnak az aquincumi Aranyhegyi-árokmenti égetett temetőben, melynek kora nem megy túl Antoninus Pius uralkodásánál.

Külön említendő négy azonos formájú korsó, melyek együtt kerültek elő (347. ábra). Ezek szép hosszúkás megnyúlt testtel, hosszabb nyakkal, kiálló

347. ábra.

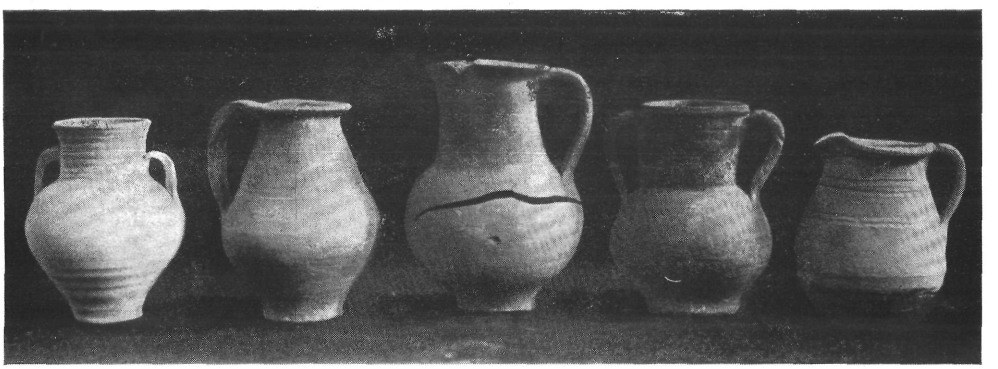
függőleges szájperemmel külön csoportot alkotnak és jellemző helyi termékek. Magasságuk 21 és 28 cm közt mozog. Ugyanennek a típusnak 4 darabja előkerült az Arany-árokmenti temető 244. égetett sírjában. *K. 58—61.*

Gyakori ezeken kívül a csücskösszájú korsó is. Feltűnő, hogy ezek között fordulnak elő a legkisebb méretek, 10—14·5 cm-ig. Egy ilyen kisdarab látható a poharak közt a 352. ábra 7. száma alatt. *K. 35—37.*

Kétfülű korsók. Egy hiányos példány *(K. 39)* formája megegyezik a 345. ábra 3. számú darabjáéval. Eltérő formát mutat a 346. ábra 4. számú darabja *(K. 79)*, melynek teste öblösebb és a szájpereme felfelé szélesedő.

Bőszájú füleskanna. Világosvörös anyagból készült, nyersen van hagyva. Formája egyező a Behn által közölt 184. típussal (v. ö. még Oelmann, id. m. S. 75, Typus 97). Vízszintesen elálló szájpereme van, mely felül a középrészen egy bemélyedő vonal által van tagolva. Magassága 21·5 cm, kétosztatú fülének szélessége 3·5 cm. *K. 41.*

Kerekszájú füleskancsó. Szürkére égetett anyaga nyersen van hagyva (348. ábra 2). Testétől a felfelé keskenyedő széles nyaka csak egy körbemenő vonal által van elválasztva. Szájpereme visszahajlik. Magassága 17 cm. Ez a nálunk közönséges anyagú edénytípus eredetileg a bronzedények utánzására megy vissza, s nyugaton a finom keramiának is egyik közkedvelt formája. Hadrianus korában már megtalálhatni a heldenbergeni

1 2 3 4 5

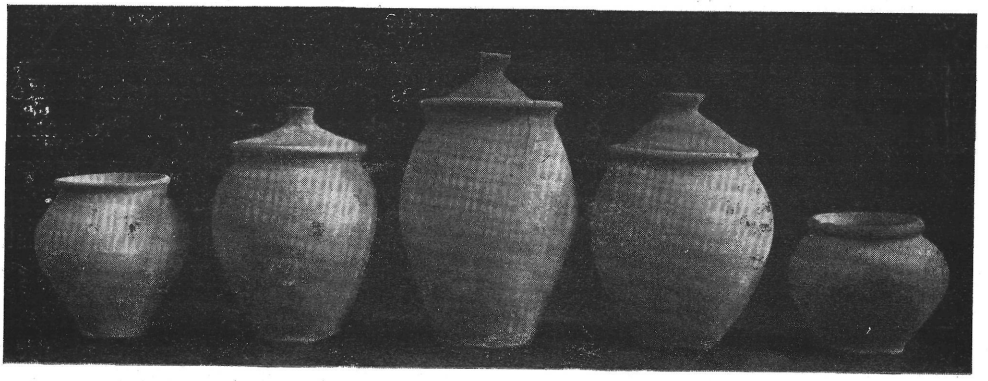
348. ábra.

tábor fazekasgyárában (Wolff, ORL. Nr. 25. Die Erdbefestigung von Heldenbergen Taf. III, 17) s innen kerül el több rajnavidéki táborba is. A niederbieberi tábor anyagából sem hiányzik (v. ö. Oelmann, id. m. S. 74—75, Typus 96). *K. 99.*

Csücskösszájú füleskancsók. Ezek az edények két típussal vannak képviselve. Az egyik (348. ábra 3) jellemző sajátja a gömbalakú test, alsó részén magasabb talppal, mely alul lehet profilált is. A nyak bő és a száj a füllel szemben be van nyomva, úgyhogy felülről nézve borostyánlevélalakú. A másik típus (348. ábra 5) csak egy darabbal van képviselve *(K. 89)*; ennél a nyak nem válik el oly élesen a testől, több vonal tarkítja, de legjellemzőbb vonása, hogy talpa nincsen. Ezek az edények sárga és világosvörös anyagból valók, kívül nyersen vannak hagyva. Az egyiknek *(K. 85)* oldalán hosszú repedés is van, mely még az égetéstől származik. Formáik

előfordulnak Behn művében 56, 57, 63 számok alatt, aki ezeket magyarországi (állítólag dunapentelei) edények után közli. *K. 38, 85, 89, 87, 89.*

Urnák, (fazekak). Anyagjuk sárga, világosvörösszínű vagy szürkére égetett és homokkal kevert. Formára nézve nagy különbség nincsen köztük.

1 2 3 4 5

349. ábra.

A 349. ábra 2—4. alakú példányai a leggyakoribb típust mutatják és ilyeneket urnáknak (olla) is használtak, melyeket fedővel letakartak. Magasságuk 9·5 és 21 cm közt váltakozik. *K 88, 92, 94, 95, 97.*

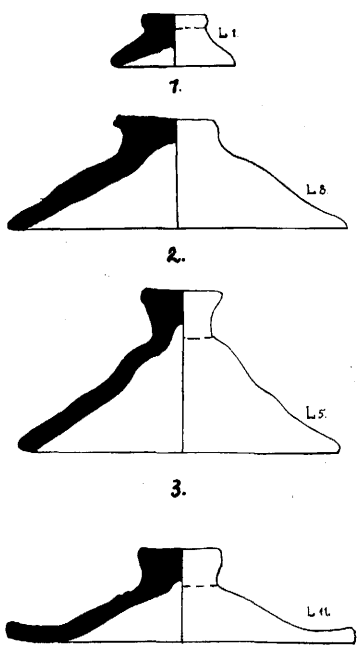
1 2 3 4

350. ábra.

Egyfülű köcsögök. Ez a típus két példánnyal van képviselve. Anyagjuk piszkos fehér színre van égetve. A száj profilja felfelé haladva behajol. Az edény teste a fültől lefelé apró bordákkal tarkított. A 350. ábra 2. számú példánya *(P. 54)* csak teljes, s magassága 14·3 cm. Formára egye-

zők a niederbieberi tábor 94. számú edénytípusával, mely a római uralom végéig tartja magát (v. ö. Oelmann, id. m. S. 74). *P. 54, 55.*

Kétfülű köcsögök. Világos téglaszínű agyagból készültek s egykor sötétvörös festésük volt. A 350. ábra 1. és 3. számú példányai mutatják a főbb változatokat. Ezek alacsonynyakú kiszélesedő testű edények, rövid, tagozott füllel. Formájuk ismeretes a heddernheimi műhelyből (v. ö. Welcker, id. m. Taf. XXI, 35, 36) és a regensburgi temetőből (v. ö. H. Lamprecht, Aufdeckung eines römischen Friedhofes zu Regensburg in den Jahren 1872—1874. Programm zum Jahresberichte des Kgl. Neuen Gymnasiums in Regensburg für das Schuljahr 1903/1904. Taf. II, 15, 18; Lamprecht, Verhandlungen des hist. Vereines von Oberpfalz und Regensburg 58 (1907) Taf. XI, 4). *P 51, 53.*

351. ábra.

Inkább váza *(kantharos)* név illetné meg a 348. ábra 4. számú példányát (*K. 49*). Anyaga a helyi terra sigillaták gondosabban iszapolt agyagja és festése is ezeknek a mázas meleg vörös bevonása. Magassága 16 cm. Magas nyaka felül szélesedik s gömbalakú teste van, szépen ívelő két füle hármas tagozatú. A terra sigillaták utánzására megy vissza, melyektől csak a talp képzése különbözteti meg, de nélkülözi amazok karcsúságát (v. ö. Drag. 53. Ludowici, V Me, d. Niederbieber 26).

A 348. ábra 1. számú darabja sárgásszínű agyagból készült, s nélkülözi a festést *(K 50).* Körtealakú teste, széles rövid nyaka van s két kis füle. Magassága 15·5 cm. Ez gyakori típus, Behn a 164. szám alatt hozza a formáját egy dunapentelei példány nyomán.

Háromfülű köcsögök. Nyolc darabbal van képviselve a 350. ábra 4. számú háromfülű köcsöge. Anyagjuk keményre égetett világosvörös és sárgásszínű agyag, s festésük vörös vagy vörössel kevert barnaszínű. Magasságuk 13 és 15·5 cm közt mozog. Egy kivételével a Dunából kerültek elő. Ugyanez a típus előjön Regensburgban is (v. ö. Lamprecht, Aufdeckung . . . Taf. II, 13). *P. 45—50, 52.*

Fedők. Anyagra nézve túlsúlyban vannak a halványvörösre égetett durva példányok, míg a fekete szemcsés anyag csak két darabnál szerepel

(L. 10, 11). A legkülönfélébb nagyságban fordulnak elő az 5 cm-es átmérőtől *(L. 1)* a 29·5 cm-es nagyságig *(L. 19)*, s magasságuk is e szerint emelkedik 2 cm-től 10 cm-ig. Formájukat tekintve általában lapos sátoralakot utánoznak, középen kihajló, vízszintesen elvágott alacsony fogóval. Jellemző sajátosságuk, hogy a peremük síma. Ez az a közönséges forma, mely már Halternben (Típus 15; v. ö. Loeschcke, Mitt. d. Altertums-Komm. für Westfalen V T. XII) és Hofheimban (típus 87; v. ö. Ritterling, Ann. d. Ver. für nassauische Altertumskunde XI) is szerepel és uralkodó az egész II. században (351. ábra 1—3).

Ettől az általános típustól eltér egy-két fekete szemcsésanyagú fedő (pl. *L. 11*, 351. ábra 4), melyeknek alacsony ellaposodó tányérjuk, gyengén visszahajló peremük s erősebben tagozott, magasabb fogójuk van.

1 2 3 4 5 6 7 8

352. ábra.

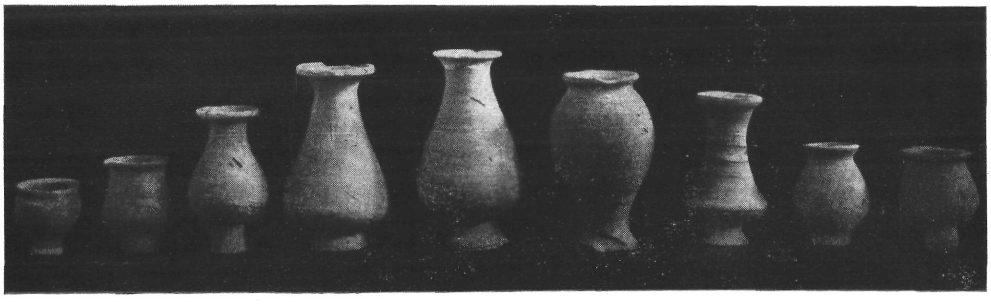
Ez a típus előjön már a heddernheimi fazekasműhelyben (Welcker, Mitt. über röm. Funde in Heddernheim IV 1907, T. XXI, 50), megtaláljuk a stockstadti táborban is (ORL. Lief. XXXII T. X, 28) s korban megegyezik az előbbi típussal. Az a későbbi fedőforma, melynek vastag kiemelkedő pereme van, vagy pedig a peremnél merőlegesen megtörik, itt még nem jelentkezik (v. ö. Oelmann, Die Keramik des Kastells Niderbieber S. 80 Abb. 60).

Fedőink közül az egyik *(L. 14)* az égésnél teljesen deformálódott s együtt került elő több más összeolvadt edénnyel a *8.* számú kemence mellől. Túlégett darab is van több *(L. 12, 15)*. Ezek az esetek a fedők helyi készítése mellett szólanak, bár más tekintetben jellegzetes helyi vonás nem jelentkezik rajtuk. *L. 1—19.*

Poharak. A 352. ábrán a különböző alakú poharakat mutatjuk be. Anyagjuk is különböző, van világosvörösanyagú vörös festéssel vagy csak nyersen hagyva. Egyesek szürke színre égtek s érdesebb felületet

mutatnak. Nagyságuk változó, s magasságuk 6·2 cm-től 9 cm-ig terjed. A 4. számú a nagy kemencéből való *(P. 33)*, a 7. számú kis korsó pedig a kis kemencéből *(K. 35)*. A többi szórványos lelet a fazekastelep területéről. — Formájuk a hasonló leletek darabjaitól nem tér el. *P. 23, 27, 15, 33, 24, 20, 9; K. 35.*

Vázaalakú poharak. Anyagjuk sárgásvörösszínű s nyersen vannak hagyva. 22 darab került elő, melyeknél 3 kivételével a 353. ábra 3—5. sz. példányainak formái az általánosak. Az edényke teste körtealakú s vastagfalú, magasabb, tömör talpuk van, mely rendszerint egyenes, de kivételképpen a kiszélesedő és lekerekített szélű talp is előfordul *(V. 1)*. A száj pereme vízszintesen elálló, van köztük síma, felosztott s gyengén ferdén álló forma is. Magasságuk 13·2 és 10 cm közt váltakozik. *V. 1—18, K. 55.*

1 2 3 4 5 6 7 8 9

353. ábra.

Eltérő formát mutat a 353. ábra 7. darabja *(V 19)*, melynek teste azonnal a széles nyakba megy át s talpa kiszélesedik. Az egyik példánynál *(V 21)* fordított körtealakú testet kapunk, melynek nyaka nincs, s a szájpereme kifelé hajló. Lefelé az edényke keskenyedik, s tömör kiszélesedő lába van. Tömörfalú, súlyos példány, 353. ábránkon a 6. szám alatt adjuk vissza. Ez az edénytípus számos változatban másutt is fellelhető. Pannoniában Aquincum után legnagyobb számban Brigetióból (Ószőny) ismeretesek, s egy szép sorozatot őriz belőlük a hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium gyüjteménye. Nagyszámban és változatos formában kerültek elő Marbergen, Pommern mellett (Klein, Bonn. Jahrb. 101 (1897) S. 114). Összenyomottabb formát mutat az arnsburgi tábor darabja (ORL. Nr. 16. Taf. VII 12), s ezzel rokon a niederbieberi tábor 81. típusa (Oelmann, a. a. O. Taf. III, 81). A newsteadi tábor példányának külső része hullámvonalas, s az alacsony talpa nem tömör, hanem belül bemélyedő (v. ö. J. Curle, A Roman Frontier

Post and its People pl. XLVI, 27; XLIX A, 8). Ez az edénytípus hosszú életű, valószínűleg a halterni példányokból (Loeschcke, Mitt. d. Altertums-Komm. f. Westfalen V (1909) S. 245, Typus 61) alakult ki, s Oelmann megjegyzi, hogy az andernachi frank sírokban is előfordul.

Felhasználásukra nézve Ritterling nyomán zsír- vagy olajtartóknak vélték. Aquincumban az aranyhegyi árokmenti temető 29. sírjában fordul elő, korsók és üvegbalsamariumok társaságában. Széles szájuk alkalmatlanná is tette őket ivásra, s így valóban csak szagos olaj vagy hasonló anyag tartására szolgálhattak, s az sincs kizárva, hogy kultuszrendeltetésük is volt. Ez az edényke Poetovióban is előfordul különböző nagyságban, s Abramić a boltozatkészítésnél használatos építészeti rendeltetésű anyagot lát bennük (Führer durch Poetovio S. 109 Abb. 63). Hogy a mi aquincumi példányainkat erre nem használhatták, s a már fentebb idézett idegen darabokat sem, azt legjobban bizonyíthatja, hogy kiszélesedő talpuk a másik edény befelé keskenyedő nyakába be nem férhetett. Ha ez az edénytípus nem is árul el új formát, de a hasonló emlékanyagból kiválik a korsókra emlékeztető alakjánál fogva, s jellemző az aquincumi gyárra. Példányaink közül egy *(V. 1)* a kis kemencék környékén került elő, a többi mind a sárga ház körül. *V. 1—22, K. 55.*

Magastalpú pohárkák. Halványvörös, sárgára égetett anyagjuk van, egy párnál pedig zöldesszínű túlégés jelentkezik. Színezésük nem volt. A 353. ábrán 1—2. és 8—9. számok alatt láthatók a főbb változataik. Jellemző vonásukat az edényke kis méreteihez viszonyítva aránylag magas, tömör talpukban ismerjük fel, mely egyenes, alul kiszélesedő vagy lekerített formát vesz fel. Magasságuk 4·8 és 7 cm közt váltakozik. Az edényke teste is különböző, van gömbölyű, hosszúkás és egyenes fallal lefelé szélesedő forma. A száj széles s nagysága az edényke formájától függ. A perem visszahajló s vagy egyenesvonalú vagy pedig ferdevonalban felfelé emelkedő. *P. 1—13.*

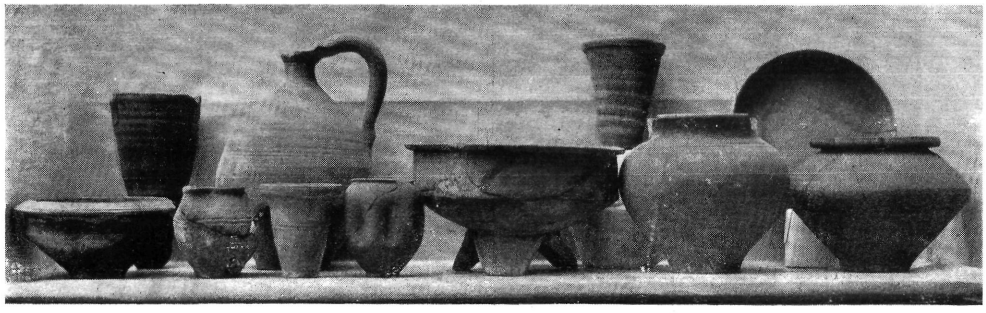
Ez az edénytípus nagyon gyakori, mindenütt előfordul. A 353. ábra 1. számával azonos forma előjön a heddernheimi fazekasgyárban (v. ö. Welcker, Mitt. über röm. Funde in Heddernheim I (1894) S. 140 Fig. 24, 4). Más és részben eltérő változataikat ismerjük Rheinzabernből (Ludowici, V S. 269 B. 7, 8, 9) és a niederbieberi táborból is (Oelmann, id. m. Taf. IV, Typus 114).

Ezeket a kis poharakat tojástartó pohárkáknak is nevezik (Ludowici, III S. 165), rendesen azonban ivásra használták. Ezt bizonyítja egy rheinzaberni sír, melyben két korsó mellett 8 darab ilyen kis pohárkát találtak (Ludowici, fenti helye, 56. ábra). Aquincumban is sírból való az az egyfülű korsó, melynek nyakához bronzdróttal egy ilyen kis pohárka van erősítve.

Darabjaink a sárga ház körül kerültek elő egy kivételével, mely a kis kemencék mellől való.

Feketeszínű, szemcsésanyagú háziedények. Változatos formájú edényeket foglalhatunk össze azonos anyaguknál fogva, mely sötétszürke és feketeszínű. Felületük homoktartalmánál fogva, érdes, az anyagjuk erős. Külsejük nyers, de igen gyakran füstölés útján sötétfekete színt kap. Főbb változataikat a 354. ábrán mutatjuk be.

Az 1. számú egy háromlábon álló, függőleges oldalú s kihajló peremmel bíró lábas. Magassága 12, szájátmérője 21·5 cm. Formáját hozza Behn 248. szám alatt (Römische Keramik Nr. 884, 885). Egy másik változata ennek az edényfajtának a [hornyolttestű és befeléhajló szájú típus. Ez az

354. ábra.

utóbbi több példányban fordul elő Aquincumban az Aranyhegyi-árokmenti temetőben. Ősi itáliai forma, mely Pannoniában Noricumon keresztül hatol fel (v. ö. pl. Egger, Führer durch die antiken Sammlung des Landesmuseums in Klagenfurt S. 108 Abb. 87). Általános elterjedési ideje az I. és II. század, a III-ban már eltűnik. *T. 13.*

A 2. számú egy kis benyomottoldalú pohár (Faltenbecher). Magassága 9 cm. Ilyen kis alakban a ritkább darabok közé tartozik. *P. 22.*

A 3. számú felfelé szélesedő pohár, szájpereme kiálló s rajta több benyomott vonal halad körbe. Az edényke testét is kettős benyomott vonal tagozza. Magassága 8·5 cm. *P. 71, 72.*

A 4. számú darabunk egy csücskösszájú csonka pohár. Az ilyen alakú szájat a németek hederaszájnak nevezik. Testén két bemélyedő vonal fut körbe. Magassága 8·2 cm. *P. 22.*

Közönséges és gyakori edény az 5. számú. Szélesebb elálló pereme van, melyen két oldalt egy-egy bemélyített vonal halad. Több darab került

elő. Az egyik az égésnél deformálódott *(T. 9)*. Két példány a sárga ház körül jött elő. *T. 8—10.*

A 6. és 7. számú bögrék a sárga ház körül találtattak. A 7. számú esősebben megtörttestű darab szájpereme felfelé áll. *P. 43—44.*

A 8. és 10. számú poharak formára megegyeznek a 3. számúval, de nagyobbak. A 8. számúnak hiányzik a kiálló szájpereme. A 10. számú magassága 10·8 cm. *P. 73, 74.*

355. ábra.

356. ábra.

Korsó csak egy fordult elő, a 9. számú. Ennek hiányzik a szája, a füle szélesen elálló és kerek. Magassága 24 cm. *K. 34.*

Tányér több van, formára egyezők s olyanok, mint a 11. számú. *T 16—18.*

Ilyen szürke vagy feketeszínű konyhaedényeket más fajtájúakkal együtt a legtöbb fazekasgyár készített. Divatjuk megmaradt a római uralom végéig. Edényeinket a helybeli műhelyek is készíthették.

Az előbb tárgyalt háziedények között találunk azonban egy emberi fejformát utánzó köcsögöt is *(K. 71)*. Elüt az ismeretes arcképes edények-

től, s eredetileg nem is annak készült (355. ábra). A korongon nyersen megformázott edényt kézzel mintázták tovább. Az elálló fülek applikált készítmények, valamint a már csonka orr is. A szemöldököt apró benyomásokkal éreztették. Az ilyen durva anyagból készült fejes urnáknál az arc visszaadása csak sematikus szokott lenni (v. ö. Behn, Römische Keramik S. 213 f. irodalmát). Különben is a mi példányunk valamelyik helyi fazekas önszórakoztatására készült darab. A klagenfurti múzeumnak egy Virunumból származó karikatúra fejes edénye hasonlít legjobban hozzá (v. ö. Egger, Führer durch die Antiken-Sammlung des Landesmuseum in Klagenfurt S. 108 Abb. 88).

357. ábra.

Késő-római edények. Talpas serleg, öblös hasán négy behorpasztással és magas, bő nyakkal (356. ábra). Anyaga kemény, szürkeszínű, kívül sötétzöldes bevonással. Magassága 16·7 cm. A négy behorpasztott felületén azonos benyomott díszítés szerepel, mely lineáris és geometrikus jellegű. Az egyes behorpasztott részek közt négyszer függőlegesen benyomott felirat szerepel: VTEREFEI. Az utolsó vonás L betű akar lenni, s így olvasása: *Utere fel(iciter). K. 65.*

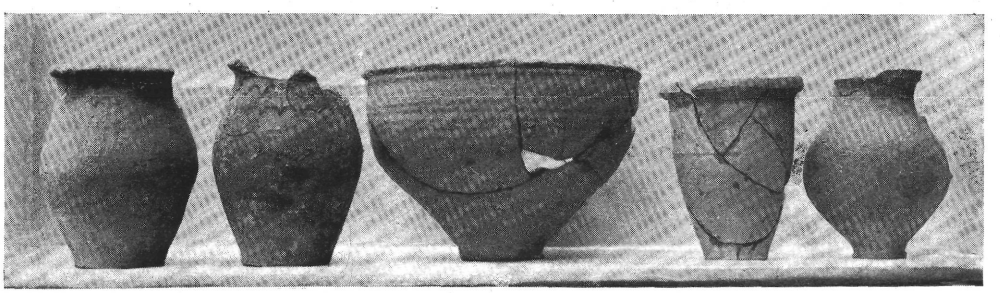
Egy hasonló alakú és színezésű kisebb pohár széles öblén négy behorpasztás van. A nyaka a száj felé gyengén összeszűkül és alacsonyabb. Mag. 8·7 cm. Az edény öblös testének felsőrészén egy apró körbefutó bekarcolt vonalakból álló sor van, s ennek előállítására sarkantyú vagy kör-körös bélyegzőt használtak. *K. 21.*

Ez a két edény még formájánál fogva római, ellenben a *K. 96* jelzésű kétfülű bögrécske (mag. 105 cm) eltér az ismert formáktól, s azokhoz az edényekhez kapcsolódik, melyeket germán vagy még romai-germán jelzővel illetnek (357. ábra). Ennek az anyaga is szürke s külseje sötétzöldre van bevonva. A nyakánál finoman pálcikával behúzott és fényesen előtűnő vonalas díszítés van. Ez egy sor cikk-cakk vonal, s ezalatt kettős függőleges vonalak által határolt szakaszokban egy-egy függőleges hullámvonal, az edény testének felső harmadán pedig ferdén menő sakktáblafigura. Ez a díszítő technika ismeretes már a murgai edényről (Hampel, Alterthümer I Fig. 290), az

Aquincumi Múzeumban szépen van képviselve a leányfalusi burgus emlékanyagában. Ezek még a Kr. u. IV. század végéről származnak. Valamivel korábban feltalálhatók azonban a jazyg-szarmata keramiában, s ott uralkodó jellegűek. Egy érdekes példát legutóbb Fettich Nándor publikált Kőrösladányból (v. ö. Eurasia Septentrionalis Antiqua V S. 57 Abb. 5). A germán keramiának is jellegzetes vonása ez a díszítés, s a IV. századtól a késő VII. századig fellelhető (v. ö. W. Schulze, Mitteldeutsche Drehscheibengefässe mit eingeglätteten Mustern in spätrömischer Zeit. Jahresschrift für die Vorgeschichte der Sächsisch-Thüring. Länder. Halle XVII (1929) S. 58 ff.).

Ezek az edények szorványos leletek.

Tálca, tálak, szűrők. Sárgásszürkeszínű lapos tál, mely tálcának is beillene. Kiálló vízszintes pereme van, mely 3 vonallal van tagolva. For-

5 4 1 2 3

358. ábra.

mára egyező a Ludowici T. 11. típussal (Band V S. 267). Magassága 5, átmérője 29·2 cm. *T. 20.*

Világosvörösre égetett tál, felfelé szélesedő teste a peremnél hirtelen összeszűkül. Hiányos. Formára nézve megegyezik a Ludowici P. 19-el (Band IV S. 238). Magassága 10·7, szájátmérő 20 cm. *T. 11.*

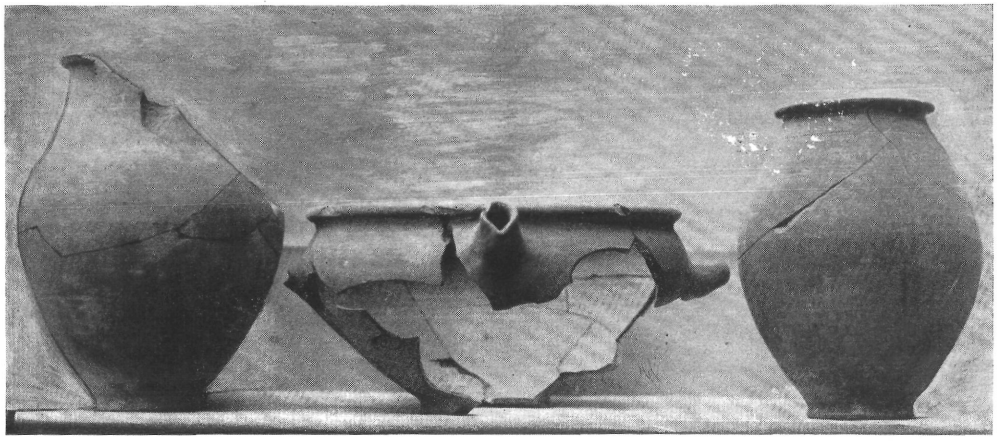
Fülestál, egyharmadrésze hiányzik. Világosvörös anyagból s vörösre festve. A perem tagozott s folytatása egyenes vonalban lefelé szűkül, s onnan az edény teste gömbölyűvé lesz. Ez a forma a Ludowici S. 9. típussal van rokonságban (Band V S. 265). Edényünknek csak az egyik füle maradt meg, az a része, hova a másik kerülhetett, hiányzik. Így eldönteni nehéz, hogy egyfülű vagy kétfülű edényről van-e szó. Magassága 12·3 cm. *T. 12.*

Több darabbal van képviselve egy különös tálforma, mely Behn 238 típusával egyezik meg. Ez a forma előjön a faimingeni táborban s a II. században divatozott. Rokon vele a niederbieberi tábor 104 típusú edénye, az a különbség csak, hogy a szájperem befelé vastagodik. Ennek az edény-

típusnak kialakulására és elterjedésére v. ö. Oelmann, id. m. S. 76—77. Nagyságuk kb. egy méret körül mozog. A legépebb példány magassága 18·5, szájátmérője 26·5 cm. Anyagjuk világosvörös s nyers darabok (358. ábra, 1. szám). *T. 22—24.*

Szűrőink nagyon töredékesek. Az egyiknek anyaga világos durva, s amennyire megállapítani lehet, lapos volt *(T. 69).* A másik szűrő kis tálformájú elálló füllel, s egykor festve volt *(T. 70).*

A 358. ábránkon a 2—5. számú edények anyagjuknál fogva egy külön csoportba sorozhatók. Durva, szemcsés halványvörösszínű anyagjuk van. Nagyszámban van köztük kihajlószélű köcsög. Díszítésük lefelé húzott pár-

3 1 2

359. ábra.

huzamos vonalakból (5) vagy több sor hullámvonalakban haladó fésűs díszítésből áll (4). A 2. számú kihajlószélű, s rendesen profilált pohár, a 3. számú egyfülű bögre, díszítése ferdén benyomott vonalakból áll. *P. 75—79, 81—82, 88. K. 44.*

Nagyméretű edények. *Kétfülű tál egy kifolyó csővel.* Sok darabból összeragasztott hiányos példány (359. ábra, 1.). Szürke anyagból sötétvörösre festve kívül-belül, festése azonban ma már csak nyomaiból ismerhető fel. Magassága 21 cm, átmérője 37·5 cm. *T. 72,1.*

Urna. Anyaga világosvörös s vörösre volt festve. Szájánál hiányos példány. Szájpereme vízszintesen elálló, s alatta két vonal közt benyomott egymást keresztező hullámvonal fut körbe. Magassága 31·5, szájátmérő 15·5 cm. A kiskemencék környékén találták (359. ábra, 2.).

Urna. Anyaga sárga színre égetve, s kívül nyersen volt hagyva. Hiányos példány. Kiálló pereme egy körbefutó benyomott vonallal van tagolva. Találták a kis kemencék környékén. Magassága 34 cm (359. ábra, 3.).

Serpenyőnyél töredéke. Az agyagból égetett serpenyők formára nézve a bronzból készült példányokat követik, s mivel a bronzfogók díszítve is voltak, ezt az agyagban is utánozták. A mi töredékünk (360. ábra) hossza csak 7 cm. Anyaga világosvörösre égetett agyag, melyet sárgásbarnába játszó zöld zománccal vontak be. Díszítése reliefszerűen a fogó szélén végighaladó apró rozettákból, s ezeken kívül recézett vonalakból áll s keretét képezik egy női mellképnek, mely a hajviselet és a fejtetején lévő félhold után Lunát ábrázolja. Nemcsak a fogó formája és díszítése, hanem a zománc anyaga is a korábbi időkre utal, mert itt a színezés nyomán felismerhető az ólom használata. A késő-római (III—IV. sz.) zománcos edények színezése más, mert azok erős réztartalmúak. Technikára és irodalomra v. ö. Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárában 1912, 148. l. Nowotny, XV. Ber. der röm.-germ. Komm. S. 163. A mi példányunk az I—II. században Észak-Itáliában készült zománcos edényekkel van kapcsolatban. Az egyik gyártási centrum Aquileia volt (v. ö. Brusin, Aquileia Guida... 1929 p. 211). Innen kerültek a korai zománcos edények Noricumba, pl. Emonába, Virunumba (v. ö. Egger, Führer durch die Antiken-Sammlung des Landesmuseum in Klagenfurt 1921 S. 84). Természetesen helyi utánzásuk is előfordul, pl. Poetovióban (Abramič, Führer durch Poetovio 1925 S. 99, 120). Feltűnő nagyszámban találtak a mi serpenyőfogónkhoz hasonlókat a Dráva—Száva közén, melyek ma a zágrábi Horvát Nemzeti Múzeumban és az Eszéki Múzeumban láthatók. Ezen a vidéken egy zománcos edényeket előállító helyi gyárat Sisciába kell helyeznünk, s ebből a gyárból való pl. a Magyar Nemzeti Múzeum háromfülű domborműves tálja, mely a kis kőszegi fennsíkon (Baranya m.) került elő. Az Aquincumi Múzeumban még több hasonlószínű, de eltérő ábrázolású serpenyőfogó is van, melyek ezzel az új darabbal együtt rámutatnak arra az erős kereskedelmi és ipari kapcsolatra, mely a legszélsőbb Duna-vidékét is bevonta üzletkörébe az I. század végén és a II. század első felében. *S. 16.*

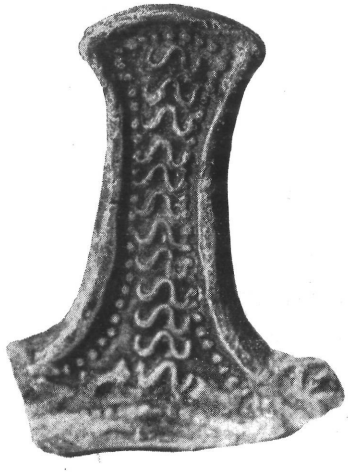

360. ábra.

Egy rövid, lapos nyél, mely egy kerek csésze széléből vízszintesen kiállott (361. ábra). Alsó lapja síma, felső lapját a felálló széleken belül gyöngy-

sor szegélyezi, a közepét hosszába pedig egy sor díszítmény tölti ki, melyeknek alakja a kétágú horoghoz hasonlít. A tövének két szétálló sarkában a díszítést kiegészíti egy-egy rövid pálcatag. Felülete piros mázzal volt bevonva, mely legnagyobbrészt lekopott és a világos téglaszínű alap látszik. *S. 10.*

Mécses és gyertyatartók. Kerekalakú, felül nyílt faggyúmécses (362. ábra 4). Anyaga sárgaszínű, nyaka körül bemélyedő vonal fut körbe, színezve nem volt. Kis fogója volt, mely azonban hiányzik *(P. 85)*. Magassága 3·3, a fenék átm. 6·7, szájátm. 4·3 cm. Ez a forma a Kr. u. I. század második felében lép fel, s megvan már Novaesiumban, Hofheimban (v. ö Novaesium Taf. XXVIII, 18; Ritterling, Ann. d. Ver. f. Nass. Altertumskunde XL (1912) S. 270. Typus 40, Taf. XXX, 20). Pontos korhatározást nyujt a típus változatairól Loeschcke (Lampen aus Vindonissa S. 306 ff. Typus XIII; v. ö. még Fremersdorf, Römische Bildlampen S. 108, Typ. 60). A mi darabunk a II. századra jellemző formát mutatja, talpnélküli és a nyílt kerek szája kisebb a talpánál. — Gyakran fordul elő s Aquincumban más gyár is készített ilyeneket. Egy kisebb, durva kidolgozású másik mécses is előkerült, melynek fogója hasonlókép hiányzik. *X. 10.*

361. ábra.

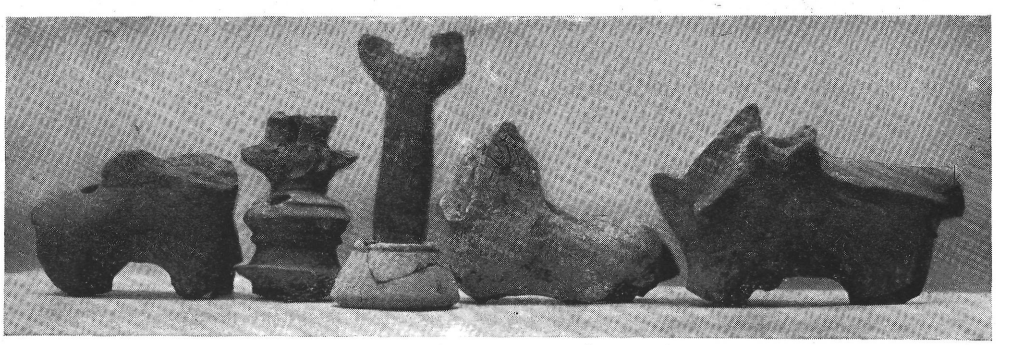
Gyertyatartó zöldesre égett anyagból, csonka, magassága 10 cm (362. ábra 2). Alsórésze, a tányérszerű talpa hiányzik. Tetején lyuk van a gyertya befogadására, s ez alatt egy körbefutó, kiálló rész a gyertyacseppek felfogására. Közepén egy tagolt, kiemelkedő részen ismét lyuk, egy újabb gyertya behelyezésére, s alatta a cseppek felfogására egy hasonló kiálló rész. Ilyen gyertyatartók ismeretesek a heddernheimi fazekasműhelyből (v. ö. Welcker, Mitt. über röm. Funde in Heddernheim IV (1907) S. 140 Fig. 24, 1—3), s előfordul a heldenbergeni táborban is (Wolff, Die Erdbefestigung von Heldenbergen, ORL. Nr. 25 Taf. II, 24). *X. 14.*

Gyertyatartó magas, négyszögű tömör lábbal; felsőrészén kakas alakban végződik, mely azonban hiányos. A madár hátának közepén van a gyertya megerősítésére szolgáló lyuk (362. ábra 3). Magassága 14 cm. *X. 13.*

Ez a gyertyatartó felsőrészén látható kakasalakú részével a hasonló bronzpéldányok utánzására megy vissza. Az eredeti bronzpéldányok tulajdonképpen mécsek, s tagozott lábon csónakalakúak, melyek kétoldalukon állat-

fejes, főleg kakasfejes végződésűek. A neumageni Mosel-hajó hasonló kiképzésű hajóorrjainak tárgyalása kapcsán Loeschcke kitér az ilyen alakú mécsekre is (v. ö. Loeschcke, Der zweite Tierkopf zum Neumagener Moselschiff. Trierer Zeitschrift II (1917) S. 105 ff. Abb. 15). Az általa ismertetett darabok számát megtoldhatjuk három pannoniai példánnyal. Az egyik az Aquincumi Múzeum tulajdona (E. 264), a másik mint szombathelyi lelet az ottani múzeumba került (képét l. Arch. Ért. XVIII (1898) 174. lapon) s egy van a Nemzeti Múzeumban is.

Gyertyatartóknak kell tekintenünk azt a három lóalakú agyagtárgyat, melyeknek felső részén gyertya befogadására szolgáló lyukakat találunk. Kettőnek anyaga téglaszínű, az egyiké sárgásvörös. Az *S. 13* jelzésű magassága

1 2 4 5 6

362. ábra.

10·7, hossza 17·5 cm. Hiányzik a feje, farka s négy lába is csonka. Hátára egy málhatartó nyereg van erősítve s ennek közepén van a lyuk (362. ábra 6). Csonka az *S. 14.* számú is, melyen nyereg nincsen (362. ábra 1). A harmadik darabon *(S. 12)* a nyak kis részével együtt a sörény is megmaradt, melyet szabadkézzel vésett vonalak útján örökítettek meg. Ennél az utóbbinál a lólábak elmaradtak, mindenikből csak egy kis, alul lesimított rész van meg, a közepükön egy-egy lyuk van, hogy az ide bedugott fapálcák vagy más anyagú tárgyak segítségével magasabbra emelhessék (362. ábra 5).

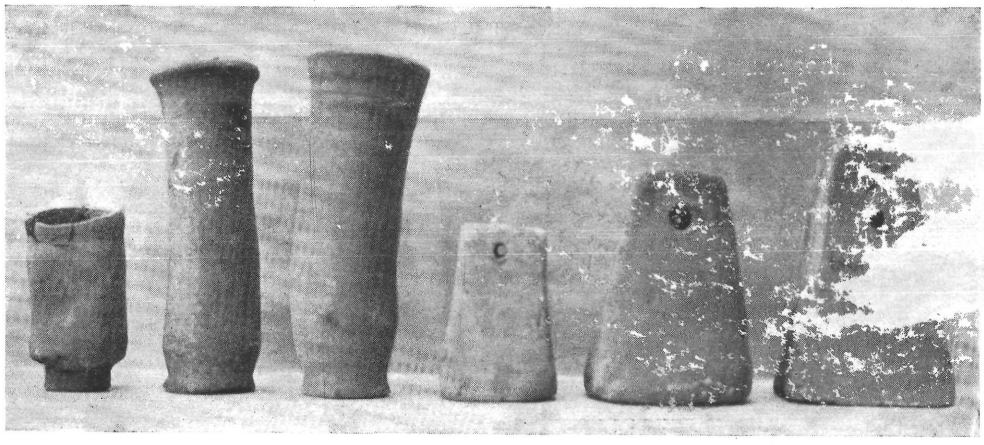
Darabjaink szórványos leletek, az *S. 12.* a sárga ház körül került elő. Anyagjuk azonban egyezik az itt készült edényekével, s helyi gyártmánynak tekinthetjük őket.

Vegyesek. Két virágváza téglaszínű anyagból. Hosszúkás hengeralakú testtel, lekerített peremmel, talpukon lyuk. A nagyobbik magassága 20·5, szájátmérője 7·5 cm (363. ábra 2—3). *V. 22, 23.*

Kis vízvezetékcső téglaszínű anyagból. Ilyeneket egymásba illesztettek, magassága 10·7 cm (363. ábra 1). *X. 12.*

Kúpalakú hálónehezékek téglaszínű anyagból. Felhasználásukra eltérők a vélemények, mert nevezik szövőszéknehezékeknek, valamint ajtónehezékeknek is, hogy súlyuknál fogva a kinyitott ajtó becsukódjék. Magasságuk 10 és 15 cm közt mozog. Oldalt át vannak fúrva. Az egyik *(X. 22)* a nagy kemencében volt (363. ábra 4—6). *X. 22, 23, 25.*

Két kis hasábalakú tégla. Méreteik 4·2×3·2, hosszúságuk 12·5 cm. *X. 20, 21.*

1 2 3 4 5 6

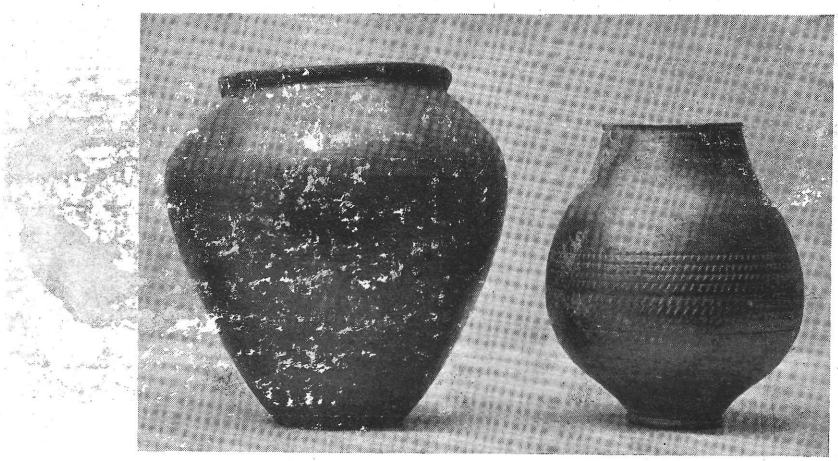
363. ábra.

Raetiai edények. Vékonyfalú bögre, felsőrészén szélesedő testtel s alacsony, ferdén elálló peremmel *(P. 26)*. Anyaga szürkeszínű, fekete színre van füstölve s külső felülete fényesre csiszolva. Magassága 11 cm (364. ábra 1).

Egy kisebb bögre világosvörös anyagból készült, s kívül csillogó vörösbarna fémszerű glazúrral van bevonva *(K. 76)*. Alacsony, lekerített szélű talpa egyenesvonalú. Nyaka felfelé keskenyedik s finom kihajló pereme van. Az edény testén több sor körbemenő bekarcolt vonaldísz szerepel. Magassága 9·7 cm (364. ábra 2).

Anyagra és formára ez a két edény a raetiai edények közé tartozik s nyugati importtárgyak. Ennek az edényfajtának a provinciánkban való elterjedése már az I. század végén megkezdődik s először Vindobonában jelentkezik. Főleg azonban a II. század közepe felé lesz gyakoribb, és a bekarcolt vonalsorok közt, felrakott patkó- s keresztvonaldíszes darabok az uralkodók.

Kisebbik példányunk *(K. 76)* ezen edények harmadik csoportjába tartozik s kora a Kr. u. II. század második fele. Ezen edényfajta összefoglaló ismertetését Drexel adja (Das Kastell Faimingen ORL. Nr. 66/c, S. 72 ff.). Több helyen gyártottak ilyen edényeket s legutóbb Weisenauból került elő egy kemence is (v. ö. Behrens, Beiträge zur römischen Keramik. Mainz. Zeitschr. X (1905) S. 93 f.). Jellemző s főleg pannoniai viszonylatban felemlítendőnek tartjuk, hogy sem Heiligenbergben, sem Rheinzabernben ilyen edényfajta nem készült, amely helyekről pedig a pannoniai terra sigillata-leletek legnagyobb része származik.

1 2

364. ábra.

Pannoniai edények. Ezalatt a név alatt foglaljuk össze azokat a darabokat, melyeket szürke anyagjuk s zöldes- vagy feketeszínük tesz jellegzetessé.

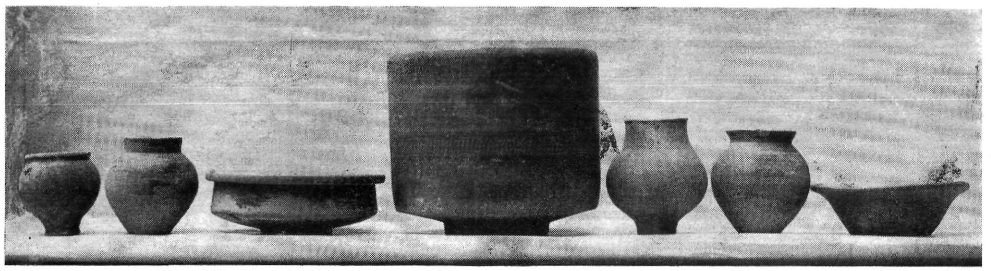
Egy nagyobb tál (365. ábra 4) különösen jellemző már formájánál fogva, amennyiben magas, egyenes oldala van, símán lekerített szájjal *(T. 5)*. Díszítése az edény testén két bemélyedő vonal közt karcolt vonalak sorából áll, melyet sarkantyúbélyegző segítségével állítottak elő. Magassága 14·8, szájátmérő 18·2 cm. Ez a forma csak Pannoniára szorítkozik. Emlékeztet ugyan a Behn 275. számú típusra, de ennek szervesen tagolt profilja van s különben is reliefdíszítésű délgalliai terra sigillaták közt fordul elő.

Egy másik darab is (365. ábra 3) elütő formát mutat, s nem más, mint egy lapos tálacska feketére színezve *(T. 7)*. Szájpereme vízszintesen elálló és a külső szélén felhajlik. A tálacska alacsony teste egyenesvonalú és lefelé

szélesedő. Talpa alacsony s a bronzművességre emlékeztető profilt kap. Magassága 4·7, szájátmérője 14·2 cm.

Van talpnélküli csészénk is (365. ábra 7) kiszélesedő peremmel, melynek belső részén egy bemélyített síma barázda fut körül *(T. 6)*. A Drag. 33. formájú csészékre emlékeztet, bár ezeknél a magas talp sohasem hiányzik.

Gyakoriabbak az apró kis poharak. Ezek közül kettőnek talpa is van *(P. 9, 20)*, míg másik két darabnál ez elmarad *(K. 74, 77)*. Igazi különbség azonban a szájkiképzésnél figyelhető meg. Van egyenes felfelé álló vagy gyengén összeszűkülő nyakú, a másik fajtát pedig a kihajló perem jellemzi. A 365. ábra 1, 2 és 5, 6 darabjai ezeket a változatokat mutatják be *(P. 20 és 9)*. Ilyen anyagból készítettek korsókat is. Egy fülnélküli darab *(K. 43)* fordult elő, melynek alacsony széles nyaka s kiszélesedő lekerekített szájpereme van. Magassága 20·3 cm.

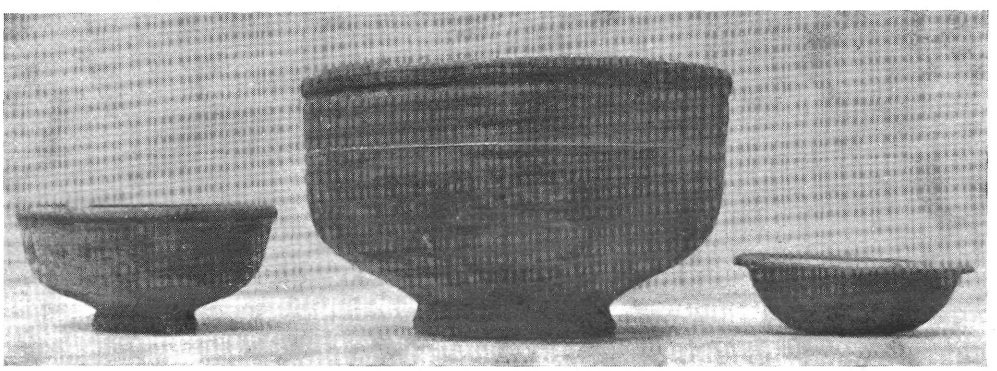
1 2 3 4 5 6 7

365. ábra.

Ezek a pannoniai edények a Kr. u. I. és II. században gyakoriak. A bennszülött fazekasok művelik tovább, formában fejlesztve a késő Latène tradíciókat. Lassan azonban a nyugati edényformák kiszorítják ezeket is. Aquincumban is kellett egy ilyen pannonia edényeket készítő gyárnak lenni, mely a közönséges darabokon kívül benyomottdíszű tálakat, valamint fenékbélyegzővel díszített tányérokat gyártott. Az egyetlen ilyen fazekas, kinek az edényein a neve is fennmaradt, *Resatus* volt. Ez Pogánytelekről helyezte át gyárát Aquincumba, hogy közelebb legyen a nagyobb fogyasztó közönséghez, s itt Kr. u. 95—135 között dolgozott. Nagy L. Egy pannoniai terra sigillata-gyár. Arch. Értesítő 42 (1928) 112. l. Ezekre az edényekre elsősorban a technikájuk jellemző. Az edényeket redukált tűzben égetik ki szürkeszínűre, felületét csiszolják s ezután az elzárt kemencében zöldesszürkére vagy csillogó feketére füstölik. Technikai előállításukra v. ö. Ludowici cikkét «Abhandlung über römische Terra nigra Gefässe». Band III S. 291 ff.

Korban ezek megelőzik a gázgyári fazekastelep működési idejét, de egy-két kis pohárka a sárga ház környékén került elő vörösre égetett s e gyárban készült darabokkal együtt. Így a valószínűsége megvan annak is, hogy ez a gyár a helyi fogyasztóközönség örökölt, ősi ízléséhez alkalmazkodva, ha kis mennyiségben is, de mégis gyártott szürkeanyagú edényfajtát. Egy azonban bizonyos, hogy a *T. 5.* jelzésű nagy tál még Resatus műhelyéből való.

Terra sigillatákat utánzó edények. Anyagjuk azonos a reliefdíszítésű helyi gyártmányú darabokéval, s vörösre vannak festve. A festés az edények alsó részén olykor el is marad.

2 1 3

366. ábra.

Két darab *(T. 4, 14)* a Dragendorff 37-es alakú edényformát mutatja, de ennek is azt a változatát, mely már a hanyatlás korára jellemző. A helyi igazi sigillatáktól abban is eltérnek, hogy a talp külön készült. A peremalatti síma szegély az edény testétől élesen elkülönül az egyiknél *(T. 4)*, míg a másiknál csak egy körbefutó bemélyedő vonal jelzi a választékot *(T. 14)*. Az épebb darab *(T. 4)* magassága 11·8, szájátm. 19·8, talpátm. 9 cm (366. ábra 1).

Egy kis csésze (366. ábra 2) hasonlókép a Drag. 37-es formát követi, s ez megegyezik a Ludowicinál közölt Sq típussal (v. ö. Ludowici, V S. 288). Magassága 5·7, szájának átmérője 11·3, talpának átmérője 4·6 cm. *T. 3.*

A Drag. 35-ös formának utánzásával is találkozunk a *T. 2.* jelzésű darabnál (366. ábra. 3). Itt azonban erősebb eltérés mutatkozik, ugyanis elmarad a magasabb lábgyűrű, s ezt az edénnyel együtt formázott lapos, a fémtechnikára emlékeztető talp helyettesíti. Magassága 3·4, szájátmérője 10·7 cm.

Ezek a példányok a «pannoniai» edények vörösagyagú és festésű csoportjába tartoznak. A fentebbi darabok már a nyugati hatás alatt álló formákat mutatják, mely a helyi bennszülött formákat lassan kiszorította.

Ennek a csoportnak két korábbi darabja is előkerült a telepen. Így egy égetésnél elgörbült barnásvörös festésű tányér közepén több sor körbemenő bekarcolt vonalakból álló keret négy szívalakú benyomott levéldíszt vesz körül. Magassága 3·1, szájátmérője 18·1 cm (367. ábra). *T. 19.*

A másik darab egy nagy világosvörös festésű tálnak hibás maradványa. Formára a Ludowici T. 11. típust mutatja (v. ö. Ludowici, V S. 267). Belseje síma, külső falán és a fenekén azonban több sor körbemenő bekarcolt vonalakból álló díszítést kapunk. Magassága 5·7, átmérője 31·7 cm. *T. 21.*

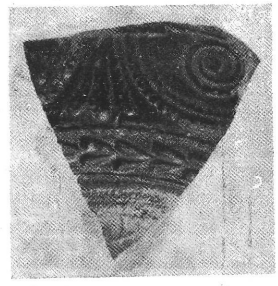
367. ábra.

Ezek az edények a telep különböző helyein kerültek elő. Korban is eltérés van köztük. A *T. 19.* számú tányér a II. század elején működő aquincumi gyárból való, melyet a Resatus jelzésű anyaggal köthetünk össze. A többiek a II. század végére és a III. század elejére tehetők, s a Pacatus-féle reliefdíszes csoporttal kapcsolatuk nincsen.

Terra sigillaták reliefdíszítéssel. Az ásatások alkalmával sok olyan terra sigillata-töredék is előkerült, melyek anyagjuk, mázuk, díszítéseik és több esetben mesterjelzésüknél fogva azonnal elárulják, hogy nem helyi készítmények, hanem idegenből, nyugatról kerültek ide, mint importtárgyak. Érdekességük azonban így is van, mert képet kapunk arról, hogy ezen aquincumi fazekasnegyedben, ahol szintén készítettek terra sigillatákat, milyen idegen terra sigillaták forogtak közkézen mint használati tárgyak. Hasonlatos ez a rheinzaberni esethez, ahol az egyik legnagyobb üzemű fazekastelepen, de elsősorban a hozzátartozó temetőben a sírokból kerültek elő az idegen, s elsősorban a korábbi délgalliai gyárak termékei.

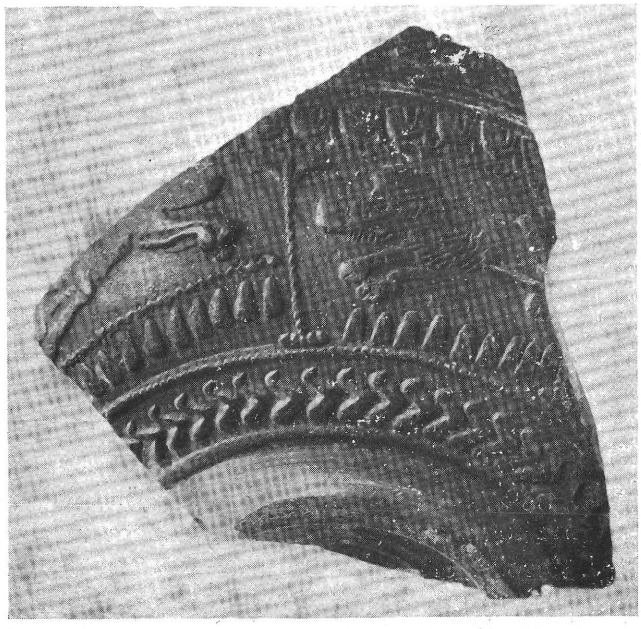
Az edénytöredékek formára nézve a Dragendorff 37-es típust mutatják a legtöbb esetben, természetesen többféle változatban. Így ahol külön a

forma nincsen jelezve, akkor erről a legelterjedtebb félgömbalakú edényről van szó. A díszítések típusainál, amennyire lehetséges, megadjuk, hogy hol fordulnak elő. Itt azonban már előre kell jelezni, hogy a zárójelben gyakran előforduló *D.* és a megfelelő számok a Déchelette, Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine II. kötetében közölt képtípusokra vonatkoznak. Az *L.* és a mellette lévő szám Ludowici rheinzaberni képtípusainak felelnek meg s ezek majdnem kivétel nélkül a Katalog V. Stempel-Namen und Bilder römischer Töpfer... in Rheinzabern 1927 c. munkája képtípusaira értendők.

368. ábra.

1. Az edény alsó részéből való kis töredék (368. ábra). Díszítése recézett kettős félkörben csigavonaldíszítés végén nagyobb ponttal; két félkör között lelógó háromágú levél. Ezek ismétlődtek egy vonalban az edény testén. Alul kettős balra haladó levelekből összetett füzér zárja be a díszítést. Erre a díszítésre idézhetjük Waltersnél a XXXVIII. tábla 5. számú darabját (Catalogue of The Roman Pottery 1908). Hasonló hozzá Aquincumból Arch. Értesítő 40 (1923—1926), 99. l. 34. ábra. Az edény formája a korai Drag. 37. alakot mutatja, mely a 29. formától való elidegenedés után mint átmeneti forma jelentkezik. Töredékünk a délgalliai La Graufesenque-i gyárból származik Kr. u. 75—100 közti időből. *Mb. 537.*

369. ábra.

2. Kis töredékünkön egy jobbra néző guggoló nyúl (D. 449) szerepel, alatta fűszálak két csomóban. Zsinórvonal alatt ezután egy kis balra futó nyúlat kapunk. Az egészet indadíszítés veszi körül, melyből levelek ágaznak el. Alul levélsor vagy füzér zárta be a díszítést, de

ebből csak kevés nyom maradt meg. R. Knorr ismertetett egy württembergi edénytöredéket, melyen a mi példányunk állatai és leveles indái szerepelnek, csak a guggoló nyúl alatt maradt el a fűcsomó. Ezt a töredéket a La Graufesenque-i gyárból származtatta, s korát 80—100 közé helyezi (Die verzierten Terra sigillata-Gefässe von Cannstatt und Köngen—Grinario 1905 Taf. XI, 6. S. 24—25). A guggoló nyúl alatt lévő fűcsomók is a La Graufesenque-i gyárra utalnak, ilyen fűcsomók szerepelnek azonos nyúlak alatt pl. egy Hof Steinhausen-i edényen (u. ott Taf. XII, 2) s Knorr erre még más példákat is idéz. *Mb. 441.*

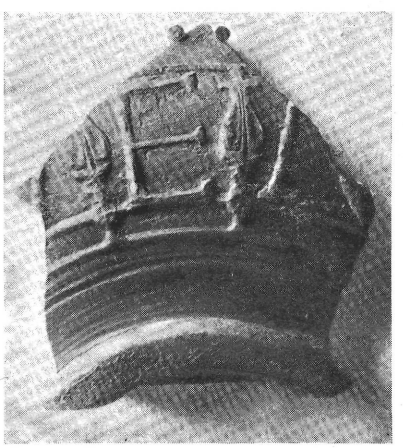
370. ábra.

3. Egy nagyobb töredéket (369. ábra) az Archæologiai Értesítő XL (1923—26) kötetében a 103—104. oldalon ismertetünk a legrégibb pannoniai terra sigillata-edények közt s képben is bemutattuk (37. kép). Ez is a La Graufesenque-i gyárból való s a díszítései nyomán Vespasianus uralma alatt készülhetett. *Mb. 327.*

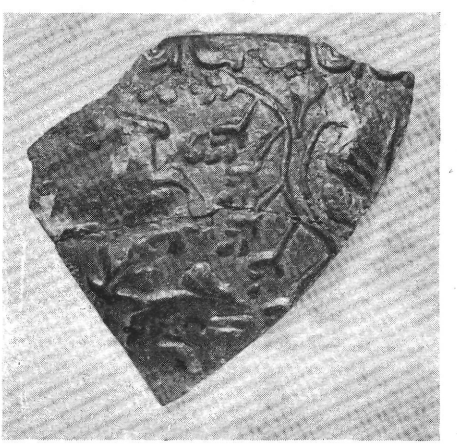
4. Kisebb tálból való töredék (370. ábra). Tojásfüzér alatt zsinórvonal fut körbe. A tojástagok melletti függőleges pálcikák vége erős gömbalakú. A képmezőt egyetlen keskeny fríz foglalja el, melyben egy jobbra ugrani készülő oroszlán látható (v. ö. J. Jacobs, Sigillatafunde aus einem römischen Keller zu Bregenz. Jahrbuch für Altertumskunde VI (1912) S. 172 ff. Taf. II, 12). Előtte egy hatágú levél mint bokor szerepel. A bokor másik

oldalán egy balra futó állat, talán kutya látható. A kutya mögött egy újabb bokor, mely az előbbi hatágú levél kettős lenyomatából állott elő. A bregenzi edényt Jacobs kapcsolatba hozza Cornutus és Germanus stílusával. Az egészet alul zsinórozás alatt egy balra haladó levélfüzér zárja be. Montansi áru az I. század végéről. *Mb. 394.*

5. Egy kisebb töredék (371. ábra) az edény alsó részéből, stilizált levéldíszekkel, melyek közt EN nagy betűk fordulnak elő. Az E előtti nyomok egy V betűhöz tartozhattak s így AVE-ra volna kiegészíthető. Ismertettem az Archæologiai Értesítő XL. kötetében a 109. oldalon s bemutattam a 41.

371. ábra.

372. ábra.

képen. Nagyon jellemzők a töredék díszei s egész biztosan csak a banassaci gyárból származhatik. *Ma. 70.*

6. Kisebb töredéken tojásfüzér alatt körbemenő zsinórzat, s ez alatt nagy levelek maradványa. Pecsétvörös fénylő külseje van. A tojásfüzér igen jellegzetes, mert ilyeneket csak a banassaci mesterek használtak. A tojástagok melletti függőleges pálcikák végei ugyanis mákfejhez hasonlítanak. Ugyancsak ezekre jellemző a nagy ciklamenhez hasonló levelek kedvelése is. A tojásfüzérre v. ö. Knorr, Terra sigillata von Geislingen (OA. Balingen), Rottweil und Heidenheim. Fundberichte aus Schwaben XVIII (1910) Taf. VI, 1—3; Déchelette, id. m. I pp. 121 fig. 80—86. *Mb. 480.*

7. Két darabból összeragasztott töredék (372. ábra). Díszítése tojásfüzér alatt felfutó inda apró levelekkel, jobb oldalon egy nagy levél maradványa. A képmező bal oldalán fent egy fekvő szarvas (D. 845), alatta egy nagyobb le-

vél, s ez alatt egy jobbra néző guggoló nyúl (D. 941). A fekvő szarvas és a nyúl a banassaci műhelyekben is kedvelt motívumok, de különösen jellemző a nagy levelek gyakori előfordulása (v. ö. Déchelette id. m. I pp. 118). Darabunkat, bár hozzá teljesen hasonlót nem találtunk, mégis leginkább a banassaci gyárral köthetjük össze, s még az I. század végéről való. *Mb. 429.*

8. Egy kisebb tálnak kb. 1/4 részlete a megfelelő talppal együtt (373. ábra). Díszítése tojásfüzér alatt gyöngysor, a tojástagok jobboldalán lógó pálcadíszek gömbben végződnek. A képmezőben metopaszerűen elválasztott mezőkben egy csomós ágból elágazó két szívalakú levél, a törzs két oldalán lent két kisebb levél. E kis mező két oldalán egy-egy nagyobb mezőben kettős indát láthatunk nagy szőlőlevéllel és fürtökkel, melyeket egy-egy kis madár csipeget. Ez utóbbiakra közel egyező darabokat mutat be Knorr (Die verzierten Terra sigillata-Gefässe von Cannstatt und Köngen—Grinario 1905 S. 17—18 Taf. V, 6, 9). Az általa bemutatott darabok lezoux-i készítmények 100—150 közti évekből, s az egyikben a Sacer által használt Neptunus alak is szerepel. Rokondíszítéseket találunk Thomas May művében (Catalogue of the Roman Pottery in the Colchester and Essex Museum 1930 p. 54 pl. XV, 86), aki egy Drag. 30 alakú edényt mutat be s más analógiákat is idéz. Hasonló látható ugyanezen műben, egy, a mienkkel formára megegyező edényen is (p. 72 pl. XXIII, 151), de ugyancsak figurális ábrázolással keverve. — A mi példányunk is lezoux-i gyártmány, de az előbb felhozott idegen példányoknál korábbi s a gyár második periódusából való, s vele egyezhetik meg az egyik angliai példány (v. ö. Bushe—Fox, Report of the Research of the Committee of Antiquaries of

373. ábra.

London I. Wroxeter (1912) p. 38 fig. 12), melynek kora 90-től 110/120-ig datálható. *Mb. 477.*

9. Kisebb töredéken a tojásfüzér alatt gyöngysor fut körbe. Alatta kettős medaillonban baljával egy talapzathoz támaszkodó Venus töredéke. Az istennő balra néz, peplumának végét baljában tartja s jobbjával balra integet (D. 184). Jobb keze alatt egy kígyóhoz hasonló alak lebeg a levegőben. Ezt a két típust Déchelette szerint Putriu, Cinnamus és Doeccus használják. Lezoux-i gyárban 110—150 közti időben készült *Mb. 135.*

10. Ezen a töredéken tojásfüzér alatt gyöngysor szerepel. A tojástagok jobboldalán álló pálcikák csavartvonalúak. A képmezőben ú. n. szabad stílusban elszórt alakos ábrázolások fordulnak elő. Közbül egy lovon ülő és baljában peltát, jobbjában tőrt tartó amazon töredéke (D. 153), mögötte egy medve mellső része (D. 808), előtte pedig egy fordítva benyomott kis medve (D. 820). Annak a tálnak, melyből a mi töredékünk való, egy teljesebb példánya már korábban előkerült Aquincumban, s ezen azonos elrendezésben szerepel a mi három díszítésünk is. Cinnamus stílusában készült, aki Lezouxban 110—150 közt dolgozott. *Mb. 241.*

11. Egy egész kis töredéken egy lovon harcoló alak maradványa vehető ki, hiányzik a feje és jobbkarja, melyben dobásra kész lándzsát tartott. Ez a típus egyező a Déchelette 156. számával, csak annál valamivel kisebb. A lovasalak alatt egy medve két hátsólába maradt meg. Kora a lezouxi gyár III. periódusa, mint fentebb. *Mb. 236.*

12. Kisebb töredék, melyen a díszítés tojásfüzérrel kezdődik, s ezt a képsíktól gyöngysor választja el. Baloldalon egy vágtató harcos töredéke (D. 156), alatta egy függőleges helyzetben benyomott medve mellső része (D. 817). Ez a jelenet egy függőleges gyöngysorral van elválasztva egy kettőskörű medaillontól, melyben levélkehelyből egy szarvas mellső része áll ki. Ez az ábrázolás előfordul a 19. számú darabunkon. A medaillon bal alsó részébe egy lyukat fúrtak még a római korban. Darabunk Cinnamus stílusában készült Lezouxban 110—150 közt. *Mb. 261.*

13. Kisebb tál töredékén tojásfüzér alatt gyöngysor, a képmezőben pedig függőleges gyöngysorokkal felosztott mezőszakaszok láthatók. Az egyikben egy álló alak töredéke, de eltorzították, mikor még a nedves formatálba a bélyegzőt benyomták. Az alak baloldalán egy medaillon keretének nyoma, s a sarokban egy rombuszalakú dísz maradtak meg. Lezoux-i készítmény 110—150 körül. *Mb. 212.*

14. Tojásfüzér alatt zsinórvonal fut körbe. A képsíkban két függőleges zsinórvonal közt egy akantuszlevélből kinövő caryatida töredéke (D. 656).

Ettől jobbra egy balra futó vaddisznó maradványa (D. 834), előtte két fűszál. Ez a vaddisznó előjön egy rheinzaberni darabunkon is *(Mb. 334)*, ami mutatja, hogy sok más típussal ez is átment Lezoux-ból oda. A mi darabunk a lezoux-i gyárból való még, s kora egyezik az előzőkéivel. *Mb. 330.*

15. Ez a darabunk a képmező alsó részéből maradt fenn. Kettőskeretű medaillon töredékében egy félig meztelen férfi alsó részlete látható, amint jobbra fordulva előretörni készül (D. 394). A férfi alatt egy háromágú akantuszlevél, a medaillon alatt pedig három kis kör. A medaillontól jobbra kettős gyöngyfonál között egy alak állhatott, aki alatt egy kis gyümölccsel telt kosár volt, mely felé két delphin van állítva, s az egész egy kis szögletes talapzaton pihen (D. 1069 a). A lezoux-i gyárból való 110—150 körül. *Mb. 106.*

374. ábra.

16. Tojásfüzér alatt zsinórvonal, a képmezőből pedig csak egy kis töredék maradt fenn. Függőleges zsinórvonalak által határolt szakaszban Bacchus töredékét kapjuk (D. 301), melyet Lezoux-ban Illixo és Paternus használtak. Kora mint az előzőkéi. *Mb. 151.*

17. Kis csésze töredéke, melynek formája a Dragendorff 30-as típussal egyező (374. ábra). A tojásfüzér alatt gyöngysor szerepel, a tojástagok baloldalán a pálcikák végei két oldalra vízszintesen elállanak. Az edény testén függőleges metopaszerű mezőben egy erotikus jelenet töredéke, a baloldali csonkamező jobb felső sarkában egy kettős kör látható. Ez az erotikus jelenet a legtöbb nyugati gyárban fordul elő, így nagyon gyakori Blickweilerben (Knorr—Sprater, Die westpfälzischen Sigillata-Töpfereien von Blickweiler und Eschweiler Hof 1927 Taf. 76, 22). A mi darabunk a tojásfüzér után ítélve még lezoux-i gyártmány a II. század első feléből (v. ö. Roger, Bildertypen von Augsburger Sigillaten. Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg 39 (1913) S. 57 Taf. XV, 3). *Mb. 89.*

18. Két darabból összeragasztott töredék (375. ábra). Díszítése tojásfüzér alatt zsinórvonal, a képmezőben két függőleges gyöngysortól tartott félkörben egy balra néző hippocampus (D. 29), alatta egy jobbra szaladó párduc (D. 798). A félkör két sarkában kívül egy-egy kis kör. Ettől a szakasztól jobbra egy függőleges mezőben egy álló alak nyomai maradtak meg, míg balra egy medaillon keretének kevés nyoma látható. A hippocampust Lezoux-

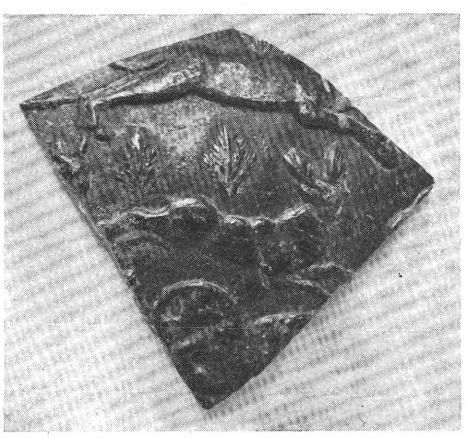
ban Cinnamus és Justus, a párducot pedig Cinnamus és Secundus használják. Darabunk is lezoux-i gyártmány a III. periódusból. *Mb. 264.*

19. Rajta a tojásfüzérnek csak az alsó szegélye maradt meg, alatta a gyöngysor. A díszítést hullámos inda s belőle elágazó levél képezi; a levélnek csak kis nyoma maradt meg. Az inda felfelé való hajlásában medaillonkeretben egy szarvas mellső része, mögötte három fűcsomó. V. ö. 12. számú darabunkkal. Lezoux-i gyártmány, kora mint az előbbiekéi. *Mb. 260.*

375. ábra.

20. Egy kisalakú tál töredéke. Tojásfüzére egyenlő a 21. számú darabunkéval, a tojástagok finom rajzos vonalúak s hosszúkások, a jobboldalon csüngő pálcikák kis körben végződnek. Alatta gyöngysor, a képmezőben függőleges, tetején rozettás gyöngysortól elválasztott mezők. Az egyikben egy balra néző hippocampus (D. 33), melyet Lezoux-ban Mammilius és Paternus használnak. A másik mezőből csak egy levéltöredék maradt fenn. Lezoux-i gyártmány a III. periódusból. *Mb. 266.*

376. ábra.

21. Kis töredékünknek tojásfüzére azonos az előbbi példányéval, alatta gyöngysor. A képmezőből csak egy jobbra úszó delphin maradt meg (D. 1050), melyet eredetileg egy félköralakú keret vett körül. Lezoux-i készítmény, kora az előbbiével azonos. *Mb. 310.*

22. Töredék a képmezőből, melyben szabad stílusban állatalakok szerepelnek (376. ábra). Fent egy jobbra futó nőstény oroszlánhoz hasonló állat, feje hiányzik. Közepén egy jobbra futó szarvas (D. 852), lent pedig egy jobbra

lépő párduc töredéke (D. 798). Erre az utóbbira v. ö. a 18. számú darabot. Az állatok között szépen erezett kis levelek töltik ki az üres tért. A darabunknak szép, melegvörös külseje van. Lezoux-i munka a II. század I. feléből. *Mb. 406.*

23. Egész kis tál töredéke. Tojásfüzér alatt, melynek pálcikái gömbben végződnek, gyöngysor, a képmezőben szabadon elszórt állatok. Fent egy kis párduc, mely jobbra fordul (D. 799), alatta egy jobbra ugró medve (D. 808). Előtte egy kis levél maradványa. Töredékünk baloldalán egy újabb állat két első lába látható. Lezoux-i készítmény, kora mint az előbbié. *Mb. 367.*

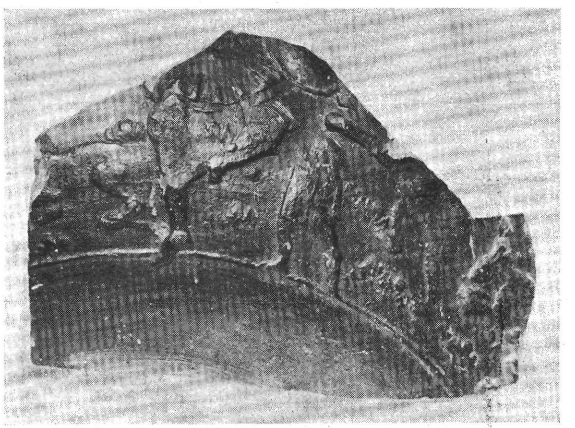
377. ábra.

24. Egy nagyobb tál képmezőjéből való töredék. Felső részén egy balra futó kis kutya (D. 934), alatta egy balra haladó medvéhez hasonló vadállat. A két állat közt egy ferdehelyzetben ábrázolt kis harcoló gladiátor töredéke (D. 614). Lezoux-i készítmény a III. periódusból. *Mb. 340.*

25. Az edény alsó részéből való rossz, kopott példány. Közepén zsinór keretben egy ülő kis oroszlán balra fordulva, a jobbra lévő függőleges magas mezőben kevés nyom, mely emberi alakra (?) engedne következtetni. A kis oroszlántól balra lévő szakaszban egy nagyobb körben kis kör. Valószínűleg lezoux-i gyártmány a III. periódusból. *Mb. 361.*

26. Nagyobb töredék, melynek szép, pecsétviaszszínű külső mázа van (377. ábra). A képmező ábrázolásai elmosódottak, nem tiszták. Tojásfüzér alatt metopaszerű felosztás, mely egyenes vonalakból s végükön egy-egy körből áll, mely azonban eredetileg rozetta is lehetett. Az első mezőben csak kevés nyom maradt meg, melyből az ábrázolásra nem lehet következtetni, a második mezőben balra néző Victoria (D. 481). A következő mezőben pedig egy fejét előrehajtó s jobbkezével feltámasztó alak szerepel, aki hasonlít egy rheinzaberni típushoz (L. V M. 190). Az edénytöredékünk anyaga és stílusa után is elüt a rheinzaberni készítményektől, valószínűleg egy későbbi délgalliai gyár terméke. *Mb. 145.*

27. Töredékünkön (378. ábra) egy eleső és paizsot tartó nagy harcos töredékét kapjuk (Knorr—Sprater, Taf. 72, 7), alatta egy kis balra forduló gladiátor (u. ott Taf. 76, 2). Ez utóbbitól jobbra egy balra lépő medve töredéke s egy guggoló nyúl látható, ez a nyúl ismétlődik a harcos baloldalán is. Az ábrázolások közt apró fűcsomók vannak elszórva. A figurális ábrázolásokat Blickweilerben, a «nagy alakkal dolgozó fazekasnál» találjuk meg (v. ö. Knorr—Sprater, id. m. Taf. 38, 2, 4 stb.), aki kb. 115—135 között dolgozott. *Mb. 192.*

378. ábra.

28. Töredékünk az edény alsó részéből való (379. ábra). Díszítése hálószerű felosztáson belül apró állat, kis Ámor, aki egy edényen áll s kettős körű medaillonban egy jobbra néző férfi fej. A kerettalálkozásoknál és elszórva apró hatszirmú rozetták. A kis állatalak előfordul egy cannstatti edénytöredéken (Goessler—Knorr, Cannstatt zur Römerzeit I 1921 S. 40 Taf. II, 3), melyet Knorr Ranto vagy Rentinus gyártmányával vet egybe. Kora Traianus és Hadrianus uralkodásának ideje. *Mb. 230.*

29. Egész kis töredéken a tojásfüzér alatt gyöngysor. A tojástagok jobboldalán van a lelógó pálcika, s vége gömbben végződik. A képmező metopaszerűen volt tagolva s ennek nyoma a jobboldalon látható is. Az ábrázolásból egy kettős körben szereplő virágmotívum maradt meg s egy jobbra néző alak felső része. Keletgalliai gyártmány lehet. *Mb. 222.*

379. ábra.

30. Három darabból álló töredék, melyek közül kettő összetartozik. A képmező alsó részében félköralakú keretben kis balra lépő Ámorok, a félkörök találkozása felett négyágú virág (L. V O. 119). Ezek felett kis medaillonszerű ábrázolások töredékei. Az egyikben egy szőlőt szedő Ámor (L. V M. 271), a másikban a kis Ámor egy létrára lép (L. V M. 270). Ezeket a típusokat Rheinzabernben

Cerialis, Verecundus, Julius és Pelegrini használják. De ugyancsak megvannak a heiligenbergi Ciriunanál (Forrer, Die römischen Terrasigillata-Töpfereien von Heiligenberg—Dinsheim und Ittenweiler im Elsass 1911 Taf. XII, 2, S. 119 ff.). A mi darabunk is legnagyobb valószínűséggel Ciriuna kezéből való, aki Heiligenbergben a II. század első évtizedeiben dolgozik s innen megy Rheinzabernbe, de ott rövid ideig működik és csak síma edényeket készít. A kis szőlőt szedő Ámor előjön egy donnstetteni darabon is, mely Ciriuna műhelyéből való (v. ö. Knorr, Die verzierten Terrasigillata-Gefässe von Rottweil 1907 Taf. XXV, 7). A félkör alatti balra lépő kis Ámorokat használja Cibisus is (u. ott Taf. XXII, 7—9. XXIII, 7). *Mb. 25 és 484.*

380. ábra.

31. Két össze nem tartozó töredék, a kisebbik darabon beerősített bronzcsapok, melyek még a római korban összetört edény megjavítására szolgáltak (380. ábra). Díszítésük tojásfüzér (L. V R. 11) alatt gyöngysor, majd kettős félkörben egy-egy virág (L. V O. 79). A félkörök végeinél hat kis körből álló rozettácska (L. V O. 97). A félkörök között egy rovátkolt pálca, mint választó sáv, tetején az előbbi hatágú rozetta, alsó része levélszerűen eláll, a félkörök alatt apró rozetták vannak elszórva. Az egészet alul kettős gyöngysor között egy balra haladó levélfüzér zárja be (L. V R. 147). Ezeket a díszítéseket az egyik legkoraibb rheinzaberni mester használja, Janus. Egy rokondíszítésű tál mintája látható Ludowici művében is (II S. 227). Janus több helyen dolgozott, Lezoux-ban kezdte, innen ment Heiligenbergbe, majd Rheinzabernben folytatta. Reubel szerint rheinzaberni tartózkodása 120 és 140/145 közé esik (Römische Töpfer in Rheinzabern 1912 S. 38—39). Rheinzaberni tartózkodását Barthel 130 és 150 közé helyezi (ORL. Kastell Zugmantel S. 117). Bővebben ír heiligenbergi tartózkodásáról Forrer, s az ottani munkáin is előjönnek a mi tálunk díszítései (Forrer, id. m. Taf. XXVIII, 15—17; XXIX, 28; XXX, 10, 15, 16). A mi darabunk még a heiligenbergi korából való, de az sincs kizárva, hogy a rheinzaberni működése első éveiből. *Mb. 482.*

32. Kisebb töredékünkön (381. ábra) tojásfüzér alatt (L. V R. 91) zsinórvonal fut körbe. A jobboldalon két levél közt egy aedicula, benne egy alak, aki talán Hermes lesz. Ugyanez a díszítés azonos tojásfüzérrel és levelekkel előjött Rheinzabernben egy Cobnertus jelzésű edényen (L. V M. 105 = O. 248). De ezen felül a baloldali levél mellett ott látjuk a mi maszkunkat is. A töredék baloldalán álló harcos alak Ludowici típusai közt M. 219 alatt fordul elő. Ezt Cobnertus, Janus, Cerialis, B. F. Attoni, Reginus és Comitialis használják. Harcosunk kezében egy ornamenst tart (L. V O. 1). Darabunkat a leggyakoribb rheinzaberni fazekasok egyike, Cobnertus készítette. Korára v. ö. Knorr—Sprater, id. m. S. 100 f. *Mb. 191.*

381. ábra.

33. Töredékünk díszítése (382. ábra) tojásfüzér (L. V R. 89) alatt kettős félkörben egy jobbra ugrani készülő kis tigris (L. V T. 41), alatta négyszögű gyöngysorkeretben egy jobbra szaladó szarvas (L. V T. 118). Kétoldalt egy-egy amazon áll (L. V M. 132), utánuk pedig kettős körrel határolt medaillonok szerepeltek. A motívumokat sok rheinzaberni fazekas használja. Leggyakrabban Cerialis és Comitialis táljain fordulnak elő. De az edény díszeinek a beosztása mégis leggyakrabban Cobnertusnál fordul elő (v. ö. Ludowici, II S. 235 Fig. 4). *Mb. 142.*

382. ábra.

34. Kis töredékünkön metopaszerű gyöngysorkeretes mezőben fent kettős félkör, benne egy jobbra

néző kis madár. Ez alatt egy fekvő Pán-maszk (L. V M. 19). A bal oldal mezőben lent egy kis kör, felette egy jobbra lépő alak lábtöredéke (valószínűleg L. V M. 177, 178, 181-féle típusok közül való). A jobboldali mezőben egy leveles medaillon kis maradványa. Rheinzaberni gyártmány. *Mb. 227.*

35. Kis töredék megmaradt díszítése a tojásfüzér alatti gyöngysorból, s ez alatt félkörben egy jobbra néző női maszkból (L. V M. 2) áll, melyet Ludowici szerint Cobnertus és B. F. Attoni használtak. Rheinzaberni készítmény. *Mb. 225.*

36. Ezen a kis darabon egy függőleges ornamens, tőle jobbra egy táncolva haladó s két kezében pálcát tartó alak (L. V M. 277). Valószínűleg Reginus rheinzaberni gyárából való. *Mb. 195.*

383. ábra.

37. Töredékünkön (383. ábra) tojásfüzér alatt kettős medaillonban egy balra lépő kutya látható (L. V T. 205). A medaillon jobb oldalán egy caduceusszerű ornamensen (L. V O. 326) egy levél (L. V P. 71). A medaillonon kívül az üres részeket kis szárnyalakú díszek töltik ki (L. V O. 123). Ezeket a díszeket nagyon sok rheinzaberni mester használja, darabunk is onnan való. *Mb. 370.*

38. Ennek a darabnak a díszítése tojásfüzér alatt kettős medaillonban egy balra lépő hippocampus (L. V T. 138), a medaillonok közt hullámos száron egy-egy levél maradványa (L. V P. 104), s az üres sarokban szárnyszerű díszek (L. V O. 123). Gyakori rheinzaberni motívumok. *Mb. 268.*

39. Fenékmaradvány a díszítés kis részletével. Díszítése apró rozettákból felfelé menő gyöngysor (L. V O. 348), az üres részek ugyanazon kis rozettákkal vannak kitöltve. Jelzése a képmezőben retrográd: [AT]TILLVSF. A bélyeget illetőleg v. ö. Ludowici, V S. 239 a. Attilus Rheinzabernben a Kr. u. II. század II. felében dolgozott (v. ö. Reubel, id m. S. 15—16). A fenti díszítéseket Ludowici szerint is csak három mester használja: Attillus, Reginus és Lupus. *Ma. 46.*

40. Két darabból álló töredék (384. ábra). Díszítése tojásfüzér alatt, melynél a függőleges pálcikák végein kettős bojt van (L. V R. 100), sodrott

indából elálló levelek (L. V P. 68). A felfelé álló levél jobboldalán kis madár (L. V T. 337), az edény alsó részén apró, kisszárú ötágú rozetták vannak elszórva (L. V P. 32). Comitialis rheinzaberni műhelyéből származik. *Mb. 450.*

41. Felülete erősen kopott. Díszítése tojásfüzér alatt egy fa (L. V B. 12), ettől jobbra egy rozetta (L. V O. 77) és egy kis kör közepén ponttal (L. V O. 134). A töredék jobb oldalán egy árkádszerű keretben (L. V KB. 25) Vulcanus töredéke (L. V M. 112). A díszítések Cerialis stílusára vallanak. *Mb. 449.*

384. ábra.

42. Töredékünkön (385. ábra), melynek szép világos máza van, tojásfüzér alatt egy fa maradványa látható három levéllel (L. V B. 12). Két levelén visszanéző kis madarakat kapunk (L. V T. 337). A fa felé jobb oldalról egy szarvas közeledett, de csak a feje van meg (L. V T. 92. Cerialis rheinzaberni készítménye. *Mb. 287.*

43. Töredékünkön kettős medaillonban egy legyezőszerű ornamens (L. V O. 263). A medaillon kétoldalán egy-egy függőlegesen álló hosszú levél maradványa (L. V P. 10). A medaillon alatt retrográd bélyegtöredék: [COMI]TIALI[SFE], mely egyező a Ludowici, V S. 240, a alatt közölt bélyegtípussal. Rheinzaberni gyártmány. *Mb. 499. Ma. 72.*

385. ábra.

44. Világosmázú darab (386. ábra), díszítése tojásfüzér alatt indadíszítés, melyből levelek ágaznak el (L. V P. 104). A felfelé néző levél baloldalán egy kis madár látható (L. V T. 349). Ludowici egyik kötetében közöl egy tálat, melynek díszítései teljesen azonosak a mieinkkel, s ennek Firmus a jelzése (Ludowici, II S. 234 Fig. 2). Cannstattból is ismeretes egy azonos-

díszű és Firmusjelzésű töredék, melyről csak a kis madár maradt el (v. ö. Goessler–Knorr, Cannstatt zur Römerzeit I (1921) Taf. VII, 16). A mi darabunk is kétséget kizáróan Firmus rheinzaberni műhelyéből került ki. *Mb. 485.*

45. Töredékünkön (387. ábra) tojásfüzér alatt (L. V R. 50) egymásra helyezett ornamensek szerepelnek (L. V O. 25), baloldalt pedig egy fa töredéke látható (L. V P. 1). Darabunkat a rheinzaberni Julius készítette a Kr. u. II. század második felében (v. ö. Reubel, id. m. S. 40–42). Az edénytöredéknek sárgásvörös mázа van, s ez is igen jellemző Juliusra. *Mb, 510.*

386. ábra.

46. Kis töredéken (388. ábra) elmosódott tojásfüzér alatt indadíszítés nagyobb levelekkel (L. V P. 68). Alul a képmezőben jelzés MAMMILIANVSF, vagyis Mammilianus f(ecit). Ez a bélyeg egyező a Ludowici, III S. 108, c = V S. 243, c) alatt közölt típussal. Mesterünk Rheinzabernben dolgozott, Reubel működési idejét 140–160/70-re teszi. *Ma. 68, Mb. 473.*

47. Fenékmaradvány a díszítés kis részletével. Az edény teste kettős medaillonokkal volt díszítve s köztük hármas végződésű ornamensek (L. V O. 323) töltötték ki a teret. A medaillonok közepét állatok foglalták el, de

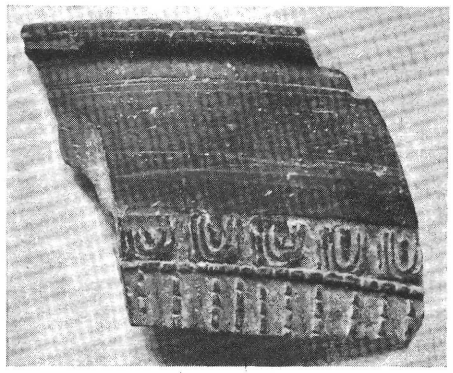

387. ábra.

388. ábra.

ezeknek csak kevés nyomuk maradt meg, így egy mókus töredéke (L. V T. 190) és egy vízimadár lába (valószínűleg L. V T. 305). A képmezőben mesterjelzés maradványa ŁΛVF, azaz [Mammi]lianus f. Ennek a bélyegnek egy teljes példányával találkoztunk a 46. darabunknál. Az edény díszítéseinek stílusa nagyon emlékeztet a rheinzaberni Reginusra (v. ö. Knorr, Die verzierten Terra sigillata Gefässe von Cannstatt und Köngen—Grinario T. XXXIV, 1). *Ma. 54.*

389. ábra.

48. Kisebb töredék, mely az edény díszített testének alsó részéből való. Nagyobb, recézett medaillonban, egy hátsó nézetben ábrázolt meztelen férfialak töredékét láthatjuk (L. V M. 200), mely előfordul a heiligenbergi Ciriunanál is (v. ö. Forrer, id. m. Taf. XX, 12). A medaillonon kívül az alsó két sarokban egy kis ötágú rövidszárú rozetta tölti ki az üres teret (L. V P. 32). A medaillon baloldalán egy alacsony talapzaton álló tripus maradványa (L. V O. 311), majd egy függőleges gyöngysor jön, alsó részén a kis ötágú rozettával. Ettől balra pedig egy tunikás alak töredéke látható. Rheinzaberni gyártmány. *Mb. 116.*

390. ábra.

49. Világosmázú töredék. Díszítése tojásfüzér alatt (L. V R. 59) körbemenő egyenes vonal. A képmezőben fent egy kis táncoló fiúcska, aki két kezével feje felett egy ruhadarabot tart (L. V M. 286). A kis alaktól balra egy ornamens szerepel, melyet Rheinzabernben Firmus használ (L. V KB. 42). *Mb. 38.*

50. Kis töredékünkön a tojásfüzér alatt (L. V R. 97) egy balra futó vaddisznó látható (L. V T. 71). Ez az állat

Lezoux-ból került ide, v. ö. a 14. sz. darabot. Az állat alatt és előtte egy-egy kis levél (L. V P. 49). Rheinzabernben a vaddisznó Comitialisnál és Juliusnál fordul elő, a kis levelet is csak Comitialis használja. *Mb. 334.*

51. Kisebb töredék, melyen a tojásfüzér alatt csak egy balra lépő tigris maradt meg egészen (L. V T. 56). Alatta egy jobbra szaladó szarvasnak az agancsai láthatók, s ez Ludowici, T. 117 típusának felel meg. Rheinzaberni gyártmány. *Mb. 373.*

52. Töredékünkön egy balra lépő griff alakja maradt meg, csak a szárnyai hiányzanak (L. V T. 192). Alatta egy jobbra futó állat (vaddisznó?) fejmaradványát láthatjuk (L. V T. 82). Rheinzaberni munka. *Mb. 372.*

391. ábra.

53. Töredékünkön tojásfüzér alatt vadállatok megrohannak egy az arénában büntetésképpen megkötözött alakot. Ennek az alaknak típusát hozza Ludowici, M. 193 alatt. A mi töredékünkön az ábrázolásból kevés maradt meg. A jobboldali állat feje felett egy fekvő levél (L. V P. 34). Hasonló elrendezésben találni meg ezt az ábrázolást egy zugmanteli töredéken (v. ö. Barthel, Kastell Zugmantel T. XXIV, 22). Rheinzaberni gyártmány. *Mb. 233.*

54. Egész kis töredék, melyen tojásfüzér alatt egy fekvő Pán-fej mint maszk maradt meg (L. V M. 12), melyet Rheinzabernben Helenius és Lucanus használnak. *Mb. 224.*

55. Töredékünk sötétvörös máza erősen kopott. A díszítésből csak egy balra tekintő, hátul összekötött kezű Pán látható (L. V M. 84). Ezt az alakot sok rheinzaberni mester használja. *Mb. 205.*

56. Kis töredékünkön medaillonban egy lépő szarvas lábai láthatók (L. V T. 123). A medaillon baloldalán zsinórdísz, alján rozetta, ettől balra növényindamaradványok. Rheinzaberni munka. *Mb. 536.*

57. Kisebb töredék (389. ábra), melyen tojásfüzér alatt erősen kiemelkedő gyöngysor fut körbe, s ebből egymással párhuzamos rovátkolt vonalak

futnak le függőlegesen. Ez a díszítés, mely a terra sigillaták legegyszerűbb díszítő formája, előfordul Ittenweilerben (v. ö. Forrer, id. m. S. 204 Fig. 157), de a rheinzaberni mesterek is használják. *Mb. 552.*

58. Két darabból álló töredék. A jellegzetes westerndorfi tojásfüzér alatt medaillonokban egy-egy balra ugró állat, mely Lezoux-ban is előjön (D. 969), s nem hiányzik Rheinzabernben sem. A közbeeső tért állatalakok töltik ki. A képmezőben szalagon benyomott jelzés: CSSEROT. Az állatok közt jellegzetes egy visszanéző szaladó szarvastehén, egy lépő kisebb szarvas és kétféle kutya. Hasonló darab a stuttgarti múzeumban (Knorr, Fundberichte aus Schwaben XIV (1906) Taf. II, 1). A bélyegre v. ö. Knorr összeállítását (id. h. S. 87). *Mb. 381, Ma. 57.*

392. ábra.

59. Ép terra sigillata tál, melyet 1925-ben az új szénörlőtelep alapásásakor találtak egy sarkophágban. Formája a Drag. 37-es alakot mutatja, de annak is a legkésőbbi változatát (390. ábra). Magassága 10·7 cm, átmérője 18·7 cm. Díszítése tojásfüzér alatt hét lefelé néző levél és hét balra néző furulyázó alak. Westerndorfi áru. A furulyázó alakra v. ö. Knorr, id. m. Taf. II, 5; típusát közli Hefner is (Die römiche Töpferei in Westerndorf Taf. II, 35). A levél is előfordul (Hefner, Taf. III, 80), s igen jellegzetes a tojástagok kiképzése is (Hefner, Taf. IV, 5).

60. Kisebb töredék. Díszítése tojásfüzér alatt (Hefner, Taf. III, 119) baloldalon egy alak töredéke, mely nem más, mint egy a jobb kezében szíjattartó venator (Hefner, Taf. II, 27). Emberünk felé szalad egy kisebb nyúl (Hefner, Taf. II, 62), jobbra pedig egy futó medve alakja szerepel (Hefner, Taf. II, 54). A mezőben elszórva hosszúkás rovátkolt pálcikák. Westerndorfi áru. *Mb. 400.*

61. Kisebb töredék (391. ábra). A jellegzetes westerndorfi tojásfüzér alatt egy karóra kötözött alak (Hefner, T. II, 29), aki felé jobbról egy oroszlán ugrik (Hefner, T. II, 51), alatta pedig egy kis kutya maradványa

látható (Hefner, T. III, 67). A képmezőben elszórva apró hosszúkás levelek szerepelnek (Hefner, T. III, 92). A töredék bal oldalán egy kettős keretű medaillonnak maradt meg a kis részlete. Westerndorfi készítmény. *Mb. 232.*

62. Kis töredék, melyen a westerndorfi tojásfüzér alatt árkáddíszítés maradványa látható, s ebben Mars alakjának egy kis részlete maradt fenn (Hefner, Taf. II, 30) Westerndorfi készítmény. *Mb. 199.*

63. Drag. 30-as alakú csésze maradványa (392. ábra). Tojásfüzér alatt árkáddíszítmény, benne egy balra forduló táncoló alak (Hefner, Taf. II, 39). Az egyes árkádok közt csavart oszlopon kettős kört körülvevő keret. Hasonló díszítéseket látni Knorrnál (Fundberichte XIV (1906) Taf. II, 2, 3, 9; III, 3, 4). Westerndorfi készítmény. *Mb. 146.*

64. Drag. 30-as alakú csésze töredéke a talp részletével. Az edény testének csak az alsó része maradt meg, s ezen levelek fordulnak elő meghajló szárakon. A levéltípus westerndorfi levelekre emlékeztet (Hefner, Taf. III, 94), s az anyag, valamint az edény formája is e gyárral volna legkönnyebben kapcsolatba hozható. Mázа világosvörös és kopott. *Mb. 465.*

Mesterjelzések a síma terra sigillata-edényeken. Ezek mind szorványos leletek s a gázgyári munkálatoknál kerültek elő. Gyárukat és korukat F. Oswald legújabban megjelent munkája nyomán adjuk (Index of Potters' Stamps on Terra sigillata «Samian Ware» 1931).

AIICILOF. Drag. 33. alakú csésze fenékmaradványa. *M. 262.*

AKBINV[S] retrográd bélyeg Drag. 31. alakú tányér fenéktöredékén. *M. 11.* Rheinzaberni mester, működése Antoninus Pius uralkodásába esik.

AMANDVSF. Drag. 33. alakú csésze fenékmaradványa. *M. 12.* Rheinzaberni mester, kora mint az előbbié.

[A]MANDVSFE. Drag. 31. alakú tányér fenéktöredéke. *M. 13.*

A·T·T·ICI·M. Ép Drag. 33. alakú csésze. *M. 248.* Lezoux-ban dolgozott Antoninus Pius alatt.

AVENTINIM. Két példány Drag. 33. alakú csészefenekeken. *M. 26.* Lezoux-i mester Hadrianus és Antoninus Pius uralkodása alatt.

BORILLIOF. Drag. 31. alakú tányér fenékmaradványa. *M. 34.* Lozoux-i mester Traianus és Antoninus Pius uralkodása idején.

BRICC[V]S·F. Drag. 27. alakú csésze fenéktöredéke. *M. 35.*

BRICCI·M. Drag. 32. alakú tányér maradványa. A tányért még a római korban kettős bronzkapoccsal foltozták meg. *M. 36.* Lezoux-i mester, kora mint az előbbié.

CAL[VIN]I·MA. Drag. 31. alakú tányér feneke. Fenekének külső részén bekarcolt írás MAXI. *M. 43.* La Graufesenque-ban dolgozott Vaspasianus alatt.

CASTVSFE[..]. Drag 31. vagy 32. alakú tányér fenéktöredéke. *M. 45.* Rheinzaberni mester Hadrianus és Antoninus Pius idején.

CAV[PIRRA..]. Drag. 31. alakú tányér fenékrészlete. *M. 49.* Lezoux-i mester Antoninus Pius uralkodása alatt.

CRICIR[O..]. Drag. 27. alakú csésze maradványa. *M. 64.* Banassaci mester Vespasianus és Traianus korában.

DAMINI·F. Drag. 33. alakú csésze, kevés hiányzik belőle. Oldalán kívül bekarcolt írás ..]NIS AT AX. *M. 249.* Lezoux-i mester Hadrianus és Antoninus Pius uralkodása alatt.

IIVSTADIO. Drag. 32. alakú tányér maradványa. *M. 71.* Rheinzaberni mester, kora mint az előbbié.

[I]VLIANIM. Drag. 33. alakú csésze maradványa. *M. 85.* Ilyen nevű mesterek szerepeltek Banassacban, Lubiéban is, de a mi töredékünk a rheinzaberni Julianus gyártmánya az Antoninusok korából.

OFIVLIAEN[I]. Drag. 31. alakú tányér fenéktöredéke. *M. 86.* A Banassacban dolgozó Julianus készítménye Domitianus korából. Azonos bélyeg előfordult Lodève-ban.

MAIA. (Maianus). Drag. 33. alakú csésze feneke. *M. 260.* Maianus nevű fazekas dolgozott Lavoye-ban, Westerndorfban is, a mi darabunk azé a rheinzaberni mesteré, aki Ittenweilerből költözött oda. Működési ideje Hadrianus és Antoninus Pius uralkodása.

ƎNITRƎM (Martin(us)f). Drag. 32. alakú tányér fenékmaradványa. *M. 114.* Rheinzaberni mester, az Antoninusok uralkodása alatt dolgozott.

MATERNIN[..]. Drag. 31. alakú tányér feneke. *M. 118.* Ez a lezoux-i Maternínus készítménye Antoninus Pius idejéből.

MAXIMINI. Drag. 31. alakú tányér feneke. Sárgás rossz anyag, sárgás máza lekopott. Az Aquincumi Múzeum mellett a macellumtól délre volt ennek a mesternek a fazekasgyára. *M. 120.*

MAX[....]IFE. Drag. 31. alakú tányér maradványa. *M. 265.* A lezoux-i Maximinus készítménye, kora Traianus és Hadrianus uralkodási ideje.

PAVLIANIOF. Drag. 33. alakú csésze feneke. *M. 144.* A lezoux-i Paulianus gyárából Hadrianus és az Antoninusok uralkodása alatt.

PAVLIM. 2 példány Dr. 33. és 31. alakú edényeken. *M. 145.* Paullus Lezoux-ban és Lubiéban dolgozott Hadrianus és Antoninusok alatt.

PA[....]. Dr. 32. alakú tányér töredéke. *M. 147.*

PIINTIL · MAN. Ép tányér, formája Ludowici, Tg. *M. 254.* Pentilius lezoux-i mester munkája az Antoninusok idejéből.

PRIMITIV[...]. Drag 33. alakú csésze fenéktöredéke. *M. 153.* Primitius rheinzaberni mester Hadrianus és Antoninusok uralkodása alatt.

PRISCINIM. 2 példány Drag. 33. és 31. alakú edényeken. Priscinus Vichyben dolgozott Traianus és Hadrianus alatt. *M. 156.*

PRIƆC·VƆ. Emberi lábalakú keretben. Drag. 33. alakú csésze töredéke. *M. 161.* Priscus Lezoux-ban dolgozott Hadrianus és Antoninusok alatt, különbözik a blickweileri és eschweilerhofi azonos nevű mestertől.

REBVRRIꝏOF. Drag. 33. alakú csésze töredéke. *M. 173.* Reburrus lezoux-i mester gyártmánya Traianus és Antoninusok idejéből.

ROM[O]GILLI. Drag. 33. alakú csésze töredéke. *M. 184.* Romogillus működési helyét és idejét Oswald nem adja meg.

SABINI[...]. Drag. 32. alakú tányér maradványa. *M. 188.* Sabinus nevű mesterek dolgoztak La Graufesenque-ban, Montans-ban, Lezoux-ban és Rheinzabernben. A mi töredékünk a lezoux-i gyárból való Traianus és Hadrianus idejéből.

SACIROF. Kis Drag. 33. alakú csésze töredéke. Fenekébe kívül bekarcolva AY. *M. 190.* Saciro Lezoux-ban és Blickweilerben dolgozott Traianus—Antoninusok alatt.

SVRIVS. Drag. 33. alakú csésze fenéktöredéke. *M. 212.* Montansi mester Nero és Vespasianus uralkodása idején.

TITTIVSFE. Drag. 31. alakú tányér feneke. Külső fenekén bekarcolva X *M. 217.* Lezoux-i mester Domitianus és Antoninusok közti időből.

[T]OCCIVSF[E]. Drag. 27. alakú csésze maradványa. *M. 280.* Toccius Lavoyeban dolgozott Hadrianus idején.

OYAΓIP✠· Drag. 37. alakú csésze feneke. *M. 227.*

VICTORINVS✠. Drag. 32. alakú tányér feneke. *M. 245.* Rheinzaberni mester Hadrianus és Antoninusok alatt dolgozott.

VICTORINVS. Drag. 33. alakú csésze fenéktöredéke.

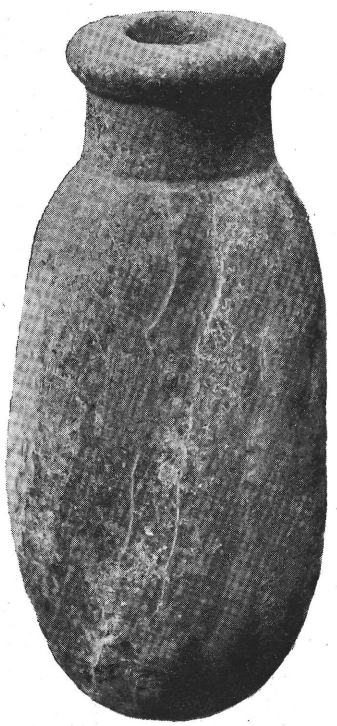
VXORILLI · M. Drag. 31. alakú tányér fenékrészlete. *M. 247.* Lezoux-ban dolgozott Antoninusok korában.

[...]AVLI. Drag. 33. alakú csésze maradványa. *M. 316.*

I · II · II · I. Drag. 33. alakú csésze feneke. *M. 268.*

XII. KŐEMLÉKEK.

393. ábra. Kőből esztergályozott palack, az alja ki van törve. Magassága 21 cm. Ugyanilyen hosszúkás, kerek és alul legömbölyített alakja van annak a kőpalacknak, melyet Mainzban egy sírban találtak. Behrens, Jahresberichte des Altertumsmuseum. Mainzer Zeitschrift XX/XXI (1925—1926) S. 96, Abb. 9. Csak éppen a nyaka valamivel hosszabb, de éppen olyan peremes szájszéle van, mint a miénknek. Az anyaga is nyilván ugyanaz, az a finom, eres alabastrom, vagy mint Behrens nevezi, Arragonit, egy természetes szinterképződmény, mely Italiában gyakran előfordul. V. ö. Kessler, Eine Gruftbestattung aus römischer Zeit in Mainz. Germania IX (1925) S. 130 Abb. 2. 8. Még legvalószínűbb tehát, hogy mind a két palack onnan származott.

393. ábra.

Alabastrum (ἀλάβαστρον) volt különben a neve azoknak az edényeknek, melyeknek hasonló alakjuk volt és amelyek nevöket, mint látjuk, az alabastromtól kapták, melyből eredetileg készültek. Más anyagból, főleg üvegből azonban annál inkább voltak elterjedve, mert a nők toilettekészletéhez tartoztak és ezért a sírokban gyakoriak. Nálunk, hol a palack nem sírból való, hanem a fazekastelep maradványai között találtuk, talán az lehetett a rendeltetése, hogy a benne tartott olajjal a tálmintákat bekenjék, hogy aztán a belejök nyomott agyagedényt könnyebben kiszedhessék. *L. 115.*

394. ábra. Oltár sötétszürke trachitból, melyet vidékünkön a Szentendre—visegrádi hegyekben találnak, de már a rómaiak felhasználtak, hogy a mészkő mellett elvétve belőle leginkább sírtáblákat faragjanak (Budapest Régiségei VI 61. l. 66, 65. l. 71 Szentendréről). Van egy sarkophágunk is (u. o. V 159. l. 96) és most ezen oltár ebből a kőanyagból való. Különben rendesen a hypocaustumokban az oldalfalakat építették belőle és a kis oszlopokat állították elő, melyek a hypocaustum padozatát tartották. Erre azért volt alkalmas a trachit, mert a tüzelésnek ellentállott, nem úgy mint a mészkő, mely mésszé égett volna. A szabadban azonban elég kemény maradt és könnyen megmunkálható volt.

Az oltárunk ugyan nem nagy, de külön talapzata van, amelyre fel volt állítva. Magassága 40 cm (a talapzata külön 15 cm magas), szélessége 26 és vastagsága derékben 21 cm. Ami a trachitnál mégis feltűnő, az oltár szabályosan van kidolgozva és formája csinosabb, mint sok oltáré, melyek mészkőből valók. A derekát a lábától profilált párkány választja el, fent pedig ugyanolyan párkány koronázza. Csak a hátlapja síma, úgy mint más oltároknál. Tetején szabadon kiáll a kis háromszögű orom, és pedig elül és hátul is, de a hegyük le van törve. Két oldalán ugyanígy szabadon kifaragva vannak a gömbölyű és középen átkötött párnák, melyeknek végeit a homlokzaton körbe foglalt rozetták díszítik. Az orom hasonló kiképzése pótolja a négyszögű lapot több oltárkövön, melyeket Bajorországban találtak és a vánkosok rozettái nálunk sem ismeretlenek (pl. Rómer—Desjardins VIII. tábla 57). De ami még díszesebbé teszi az oltárt, a párkányok, melyek középső részét az oromzat alatt kétfelől szegélyzik, úgyhogy a feliratos mező mind a négy oldalon keretbe van foglalva. A rajta levő felirat:

394. ábra.

Silva[no] dom(estico). Claudia Secundi v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Az istenség tehát, akinek az oltár szólt, *Silvanus* és természetesen dativusban kellene állani, de az utolsó szótag NO hiányzik. Nálunk talán neki van a legtöbb oltárkő dedikálva, különösen azok, melyeken a mellékneve *domesticus* és a háztáját, a kerteket őrző Silvanust jelentette. Elég volt rövidítve DOM alakban kiírni. Ritkábban fordul elő Silvanus *silvestris*. Mint ezen az oltárkövön tovább olvassuk, egy nő állította, *Claudia*, akinek közelebbi meghatározásához egy férfinév tartozott, *Secundus*, mely genitivusban van és nyilván azt jelenti, hogy Claudia a felesége volt. Ha lánya lett volna, utána *f(ilia)* állana. Az utolsó sorban a kezdőbetűk V·S·L·M a szokásos formulát *votum solvit libens merito* fejezik ki.

A felirat olvasása biztos, bár a betűi nem oly élesek, mintha mészkőbe vésték volna. Némileg eltakarja a fehér mészréteg is, mellyel az egész követ

bevonták. Az oltár a sárga ház mellett került elő, ahol a legtöbb körkemence állott. Lelt. sz. *334*.

395. ábra. Silvanus domborképe kis kőtáblán, melynek teteje az istenség álló alakjához alkalmazkodik és az aediculák háromszögű oromfalához hasonlóan csúcsban végződik. Az ilyen domborképes kőlapok többnyire négyszögüek, de rendesen nem nagyobbak, mint a mienk, melynek magassága 37, szélessége 25, vastagsága 8 cm.

Silvanus ábrázolása tipikus vagyis nem sokat különbözik azoktól, melyeket éppen Aquincumban a leggyakrabban látunk. Italiában Silvanus meztelenül jelenik meg és legfeljebb egy köpeny van rajta, mely egyik vállán összetűzve, a másikon át van vetve és a fél mellét takarja (Reinach, Statuaire III 39. 200, 2. 246, 3). Északon, hol zordabb az éghajlat, mint az emberek, Silvanus is melegebb ruhát hord. Már Pettauban (Conze, Römische Bildwerke II Taf. X, 2) az egyik Silvanus-alaknak a köpeny alatt tunikája van, mely kétrétben fölhajtva egészen térdig ér, úgy mint ezen gázgyári Silvanusképen. A feje azonban fedetlen, míg a mienknek a fején magas kucsma van, melynek hegyes alakja a phryg sapkához hasonlít. A kinyújtott jobbkezén pedig még látni a tunika hosszú ujját, melynek vége föl van gyűrve. Csak a lábai meztelenek, de a legszebb Silvanus-táblán, mely a raktárréti temetőből származik (Budapest Régiségei III 69. l. VI), a lábakat nadrág és magasszárú czipők takarják. Hasonlóképpen nadrágja van Silvanusnak azon a táblán, melyet a Finály-féle jégverem mellett találtunk (Budapest Régiségei IX 49. l. 11). Ilyen öltözetben járhattak nálunk a parasztok és Silvanusnak abban is hasonlítani kellett hozzájuk, hogy mindig bajuszt és torzonborz körszakállt viselt.

395. ábra.

Silvanusnak egyik attributuma a vincellérkés, aminővel a parasztgazda a fákat nyesni szokta. Alakja vagy görbe, amilyen annak a Silvanusszobornak kezében van (Budapest Régiségei IX 48. l. 10), mely a Dunaágból való, vagy derékszögben van behajtva, úgy, amint itt is Silvanus kinyujtott jobbkezében látjuk. A másik attributuma a faág vagy gally, mely az erdőt jelképezi, ahonnan Silvanus a nevét kapta. Míg a kés mindig a jobbkezében

van, a faágat a balkezében vállához támasztva tartja. Ez még változatosabb lehetett. Az Aranyhegyen talált szép Silvanustáblán dús tölgyfalevelei vannak (Budapest Régiségei V 125. l.), a táblánkon hosszú liliomalakúak a levelek, körülbelül olyanok, mint egy kiadatlan Silvanustáblán, mely újabban a Papföldön került elő. Végül ott látjuk még a kutyát; mint a mi táblánkon is, rendesen Silvanus jobboldalán lábainál fekszik és gazdája felé hátranéz. De ritkábban a baloldalán is állhatott (v. ö. Conze, u. o. Taf. X 1. 2). Fontos, hogy Silvanus nem képzelhető kutya nélkül.

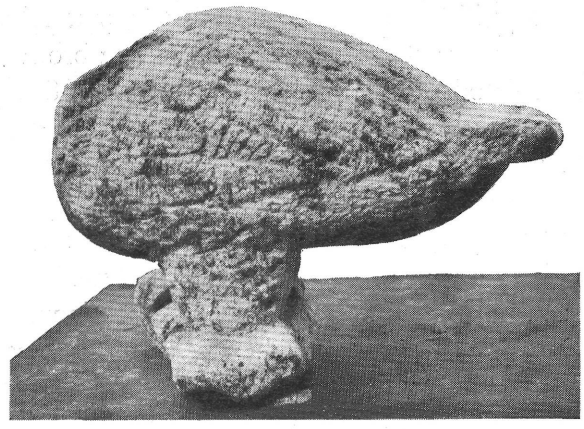
396. ábra.

Mint az oltárok feliratairól tudjuk, Silvanus lehetett *domesticus* vagy ritkábban *silvestris*. A relieftáblákon nem igen szokták följegyezni, hogy melyik istenségnek dedikálják, az ábrázolásuk úgyis mindenki előtt érthető volt. Mégis van egy Silvanustábla (Budapest Régiségei III 69. l. VI), melynek felirata *Sil(vano) dom(estico)* szól és így láthatjuk, hogyan ábrázolták. Még melegebben, nadrágban és cipőben van felöltöztetve, ahogyan inkább az erdő, mint a kertek őre szokott járni. Annál bizonyosabb, hogy táblánkon Silvanus domesticus képe fordul elő. De éppígy ábrázolhatták az erdei Silvanust is.

Silvanust leginkább természetesen a gazdák tisztelték, akik tőle várták, hogy kertjöket, erdejöket megőrzi és ezért neki fogadalomból a kertekben, mezőkön és erdőkben oltárokat vagy olyan képes táblákat állítottak föl, amilyen a mienk. Már eddig is feltűnt, hogy Pannonia bizonyos vidékein annyi Silvanusemlék ismeretes, de talán még fontosabb, hogy a fogadalmi táblák legnagyobb számmal Aquincum északi részében kerültek napfényre és szintén azt bizonyítják, hogy ott kellett a polgárvárosnak lenni és lakossága túlnyomólag mezőgazdasággal foglalkozott. Innen való hét Silvanustábla, és azonkívül Silvanusnak három kerek szobra van az Aquincumi Múzeumban. Carnuntumban viszont, hol jelentékenyebb volt a katonaváros, a tábori geniusok nagy száma lep meg. Régebben a gázgyár területén is, a Finály-féle jégveremnél tűnt elő egy Silvanustábla (Budapest Régiségei IX 49. l. 11), ehhez járul hozzá az előbb leírt oltár *(334)*. A táblánk tehát, mely a gázgyári víztorony tájáról származik, volna a harmadik Silvanusemlék, mely arról tanuskodik, hogy még a fazekastelepen is mennyire tisztelték Silvanust. Lelt. száma *324*.

396. ábra. Szárnyas Genius vagy Ámor kerek szobra mészkőből, de csak nagyolva van kidolgozva, talán azért, mert a kő alsó része hibás volt és nem tartották érdemesnek teljesen kifaragni. Azon felül le van kopva. Magassága 91·5 cm és így elég nagynak mondható.

Hátulja egészen nyers és csupán a balvállán kiálló csap jelzi a szárnyat. Főleg a lábai vannak kitörve, még tisztán látszik azonban, hogy a jobbláb keresztbe van téve, úgy amint Attis állani szokott és amilyen állása a szárnyas Geniusnak is szokott lenni (pl. Budapest Régiségei IX 67. l. 33 a szemlőhegyi sarkophágon és Rómer-Desjardins XXVIII. tábla 157 vagy XXXI. tábla 191). A ruházatnak nincs semmi nyoma, nyilván nem is kellett volna hogy legyen, mert a geniusokat mindig egészen meztelenül ábrázolták. Amilyen tipikus az állása, éppolyan a fejtartása. Feje jobbra hajtva, balkezén nyugszik, mely a mellén át a jobbvállára felhúzva pihen. Jobbkarja le van eresztve és még látszik kezében a koszorú. Egészen így látjuk a szárnyas Geniusokat a sarkophágokon, hol a fáklya is megvan, amint égő végével a földig ér, hegye pedig a jobbhónalj alá nyúlik (például Budapest Régiségei V 162. l. 101, vagy Rómer-Desjardins XXXI. tábla 191).

397. ábra.

Eddig a szárnyas Geniusok főleg domborképekből ismeretesek, melyek sarkophágokon — rendszerint párosával a felirat két oldalán — leginkább a dunamenti provinciákban Raetiáig fordulnak elő. Most aztán nálunk mint kerek szobor tűnt fel egy ilyen genius és bizonyára az lett volna a rendeltetése, hogy szintén valamely síremléken állítsák föl. A Mithras kultuszához tartozó dadophorok (például Budapest Régiségei V 121. l. 24), kik lefelé fordítva tartják a fáklyát, keresztbe rakott lábaikkal hasonlók hozzá, de mégis mások: a fejöket egyenesen tartják, míg a szárnyas Genius lehajtott feje a halált jelképező alvást fejezi ki.

Szobrunk a délnyugati *B* gáztartály egyik kútjából került elő. Leltári száma *311*.

397. ábra. Madár kerek szobra mészkőből, talapzaton állott, melynek négyszögű lapja volt, mint a stockstadti hollónak (Drexel, Das Kastell Stock-

stadt ORL. 33 Taf. XIV Fig. 2 S. 90). Megmaradt belőle egy csonka darab, rajta a madár rövid lábai, melyek egy liba vagy kacsa lábainak felelnek meg. Feje a nyakával együtt letörött és elveszett. A farkának is csak a töve van meg. Testének gömbölyű formája azonban még bizonyosabbá teszi, hogy lúdat ábrázolt. Tollai különösen gondosan vannak kifaragva, nemcsak a szárnyakon, melyeknek tollai kétfélék és azok, melyek a szárny tövéből nőnek ki, világosan megkülönböztethetők a hosszú tollaktól, melyek a szárnyakat képezik. A kidolgozás egyforma mind a két oldalon és így a lúd egészen szabadon, en façe nézve is állhatott.

Ha reliefeken előfordulnak az állatalakok, rendesen mint valamely istenség attributumai szerepelnek és éppen a lúdat így találjuk Mars lábainál egy wiesbadeni domborképen, melyet Espérandieu, Bas-reliefs 1931-ben megjelent pótkötetében 35. szám alatt látunk. Hasonlóképpen ott találjuk a lúdat az ülő Mars előtt az újmajori festékdoboz bronzlemezén Keszthelyen (Kuzsinszky, A Balaton környékének archaeologiája 87. l. 122. ábra) és másodszor egy másik azonos példányon Bonnban (Führer durch die antike Abteilung 1915 S. 50). Valószínűleg ilyen értelme volt a lúdnak ebben a kerek formájában is.

Hasonló madáralakok sok helyütt kerültek elő (Reinach, Statuaire IV 531—544), és Saalburgban két galambszobor Jupiter Dolichenus templomából származik (Espérandieu, Complément 1931 Nr. 170). A lúd, mint egyes alak, eddig tudtommal még csak Aquincumból ismeretes. Találták a gázgyári Óraművek építésénél. Magassága 29, hossza 44 cm. Lelt. száma *304*.

TARTALOM

	Lapszám
Bevezetés	5
I. Agyagégető kemencék	
A) Négyszögű tégla- és edényégető kemencék	25
B) Körkemencék	54
II. Mészégető kemencék	64
III. A kútak	71
Kútleletek	87
IV. Terra sigillata-edények	91
V. Edénymináták	111
VI. Bélyegzők és bélyegzőminták	186
VII. Agyagkorongok kerek képekkel. Lepényminták	218
VIII. Mécsek	
A) Egylángú mécsek	245
B) Többlángú mécsek	261
IX. Mécsminták	270
A) Egylángú mécsminták	272
B) Két- és többlángú mécsminták	284
C) Tömör mécsminták (modellek)	299
X. Terrakották	306
A) Szoborművek	307
B) A minták	322
XI. Különféle edények	331
XII. Kőemlékek	379

Prof. Dr. VAL. KUZSINSZKY

DAS GROSSE RÖMISCHE TÖPFERVIERTEL IN AQUINCUM

Die römische Töpferei war jedenfalls das verbreiteste Handwerk. Die römischen Tongefässe konnten natürlich in keinem Haushalt fehlen, was die Scherben am besten beweisen, welche überall vorkommen, wo sich Römer aufgehalten haben. Diese finden sich schon deshalb so überaus zahlreich, weil Tongefässe, einmal zerbrochen, zu nichts mehr zu gebrauchen waren. Am besten sind jene Gefässe erhalten geblieben, die besonders in ungestört gebliebenen Gräbern gefunden wurden. Doch können auch die kleinsten Scherben lehrreich sein: ihre Technik und Verzierung zeigt eine Vielfältigkeit, die es offenbar erscheinen lässt, dass die Gefässe nicht von einem Ort stammen können. Deshalb sind auch die Orte wichtig, an denen sie hergestellt wurden.

Es ist am natürlichsten, dass das gewöhnliche Gebrauchsgeschirr an Ort und Stelle, d. h. dort hergestellt worden sei, wo es zum Vorschein kam. Schon die Kelten hatten eine blühende Töpferei und ihre auf der Drehscheibe geformten Gefässe waren noch unter römischer Herrschaft lange in Gebrauch. Auf einem Grabstein aus Metz lautet der Name des Töpfers Casatus (Sohn des Caratus), der deutlich seine dort zuständige keltische Herkunft zeigt. (IV. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1908 S. 29 Abb. 1.)

Es gab jedoch auch Tongefässe, welche die Römer von auswärts importierten. Dies sind namentlich die feineren, sogenannten Terra Sigillata-Gefässe, welche mit ihrer glänzend roten Farbe den römischen Ursprung am ehesten erkennen lassen. Es konnten teils glatte Schalen und Tassen sein, welche auf der Drehscheibe hergestellt wurden, wie die gewöhnlichen Gefässe, teils grössere Schüsseln, deren plastische Verzierung nur so herstellbar war, dass man sie aus Modeln (Formschüsseln) presste, welches Verfahren die einheimischen Töpfer ursprünglich nicht kannten.

Diese reliefverzierten Gefässe, welche zu uns noch im I. Jahrhundert n. Chr. gelangten (vgl. Kuzsinszky, A legrégibb Terrasigillata-edények Pannoniában. Die ältesten Terra Sigillata-Gefässe in Pannonien. Arch. Értesítő XL 1926 S. 88 ff.) wurden in Südfrankreich (La Graufesenque, Banassac) von

den dortigen Töpfern nach dem Muster derjenigen Gefässe hergestellt, welche aus dem italischen Arezzo stammten. Bald wurde Lesoux in Mittelfrankreich der Ort, woher der Export nach dem Osten noch grösser war. Damit jedoch diese Töpfereien jenen Gegenden, wo sich günstige Märkte fanden, noch näher seien, entstanden im Elsass (Heiligenberg) und in der Rheingegend (Pfalz) in Rheinzabern Fabriken, in denen sich grösstenteils solche Töpfer niederliessen, welche früher in Lesoux gearbeitet hatten und seither gelangten ihre Erzeugnisse in grosser Menge zu uns. Noch weiter östlich lag Westerndorf (bei Rosenheim in Bayern), woher wir die spätesten, schon seit der Mitte des II. Jahrhunderts dort erzeugten Sigillata-Gefässe bekamen.

Je weiter sich jedoch diese Werkstätten von dem Westen entfernten und je später sie arbeiteten, umso mehr verlor ihre Ware an Güte und ihr Material und ihre Glasur ist nicht so fein, ihre Bilder nicht mehr so abwechslungsreich und originell, weil sie es einfach bei der Übernahme der älteren Vorbilder bewenden liessen.

Die einheimischen Töpfer haben auch bei uns schon frühzeitig solche Schüsseln hergestellt, welche vor allem der Form Dragendorff 37 entsprechen, doch zeigt ihre Verzierung noch keine figuralen Bilder, und der grösste Unterschied besteht darin, dass die pflanzlichen Verzierungen eingepresst wurden. Dagegen finden wir schon auf diesen, auf den sogenannten «Pannonischen» Gefässen, den Stempelnamen (z. B. *Resatus*), ebenso wie auf den ausländischen Terrasigillaten. Neuerdings nun hat es sich herausgestellt, dass auch die plastischen Bilder schon im I. Jahrhundert nachgeahmt wurden. Ludwig Nagy (Egy pannoniai terrasigillata-gyár. Eine Pannonische Terra Sigillata-Fabrik. Arch. Értesítő XLII 1928 S. 110) wies nämlich anhand von zwei Scherben, von denen der eine aus Altofen, der andere aus Szilasbalhás stammte, darauf hin, dass auf diesen solche Bilder, wie der Bogenschütze und andere vorkämen, die schon von südfranzösischen Sigillaten her bekannt waren. Dass diese Scherben trotzdem nicht aus Frankreich stammen können, beweist ihr grauer Ton und ihr schwarzer Überzug, welche Eigenschaften, soweit bisher bekannt ist, nur die Pannonischen Gefässe haben. Umso leichter konnte man später zu der Herstellung solcher Terrasigillaten übergehen, welche auch in der Farbe der Glasur den wirklichen Terrasigillaten ähnlich waren.

Öfen, in denen Gefässe gebrannt wurden, waren gewiss auch bei uns vorhanden, doch konnten sie wenig beobachtet werden. Die beiden vollständigsten Öfen, in denen graue pannonische Gefässscherben zurückgeblieben waren, sind in der Gegend des Plattensees auf dem sogennanten «Pogánytelek» ausgegraben worden (Kuzsinszky, A Balaton környékének archaeologiája.

Die Archaeologie der Umgebung des Plattensees S. 194). Ausserdem habe ich bei Falufüred und bei Alsóörs die Überreste ähnlicher Öfen gesehen. Ein so grosses Töpferviertel jedoch, in dem die Terrasigillaten ebenso imgrossen hergestellt wurden, wie an den bekannteren Orten des Westens, haben wir zum erstenmal in Aquincum gefunden. Es war der östlichste Punkt, jenseits dessen ostwärts bisher kein anderer ähnlicher Ort bekannt ist (vgl. Knorr—Sprater, Die westpfälzischen Sigillata-Töpfereien Taf. 97. Kartenskizze der bis jetzt bekannten Töpfereien verzierter Terra Sigillata), ungefähr auch der späteste, schon aus der zweiten Hälfte des II. Jahrhunderts stammend, als sich die Dezentralisation des Handwerkes auf die Provinzen ausgebreitet hatte. So ist es nun verständlich, dass auch in Aquincum ein so grosses Töpferviertel entstehen konnte. Insgesamt sind 35 Öfen zutage gekommen und sie standen teilweise sehr verstreut auf dem Gelände (Siehe Plan auf der Beilage), wo sich heute die Gasfabrik von Altofen befindet (Abb. 1). Im Osten wurde es von der Donau begrenzt, im Westen finden wir die Ausgrabungen auf dem «Pfarracker» (Papföld) mit der römischen Zivilstadt, von der es durch Gräber getrennt war. Das Töpferviertel lag demnach schon ausserhalb der Stadt, an deren östlicher Grenze, ebenso wie jene kleineren Töpferwerkstätten, welche seither in Altofen, in der Klein Zell-Gasse oder an dem anderen, dem westlichen Rand der Zivilstadt, in der Nähe des früheren Pferdespitals zum Vorschein kamen. Von dem Militär ist in diesem Töpferviertel keine Spur zu finden, was auch nicht möglich war, wenn sich die Zivilstadt in seiner Nachbarschaft befand.

Die Öfen waren von doppelter Art, viereckig und rund, doch konnten in den kleineren viereckigen Öfen ebenso Gefässe gebrannt werden, wie in den kreisförmigen. Die Öfen selbst waren schon ausgeräumt und nur mit Schutt gefüllt; die Gefässe jedoch, welche in ihnen gebrannt wurden, blieben teils unversehrt, teils durch Feuer deformiert oder zerbrochen, als sogenannte Ausschussware neben den Öfen aufgehäuft oder verstreut erhalten.

So fanden wir auch die Terra Sigillata-Gefässe. Unter ihnen befand sich kein einziges unversehrtes Stück, offenbar deshalb, weil die Ware rechtzeitig verschickt wurde. Doch auch Scherben gab es nicht viele. Ihre Glasur ist meistenteils abgesprungen oder fehlt vollkommen, was den Anschein hat, dass die Gefässe schon zerbrochen waren, bevor sie mit dem Firnis überzogen wurden.

Umso zahlreicher sind die erhaltenen Model (Formschüsseln), aus denen die Terra Sigillata-Gefässe gepresst wurden. Ungefähr 70 solche Model wurden gefunden, d. h. in solcher Menge, wie man sie nur an Ort und Stelle zur Herstellung von Terra Sigillata-Gefässen benützen konnte. Öfter sind

Scherben von fertiger Ware und Model zusammen gefunden worden, welche genau ineinander passten. Wenn diese Model auch nicht alle unversehrt waren, so konnten doch viele von ihnen zusammengefügt werden. Nach den Formen der Model zu urteilen, waren die meisten aus ihnen hergestellten Gefässe halbkugelförmig und zeigten den gewöhnlichen Typus Drag. 37. Daneben kam ziemlich häufig die Form Drag. 30 vor, welche dem heutigen Blumentopf ähnelt. Solche Model gibt es elf, darunter einer (*Tm. 58* = Abb. 115), von dessen dazugehörigem Gefäss auch ein grosser Teil (*Tm. 53* = Abb. 81) gefunden wurde. Unter den Modeln befinden sich jedoch auch zwei deckelförmige (Abb. 100), welche Form wir bisher unter den Terrasigillaten nicht kannten. Im übrigen sind die Model viel gröber und schlechter ausgebrannt, als diejenigen, welche wir im Westen kennen. Nur jene sind härter, welche aus grauem Ton hergestellt wurden. Solche Kragen, wie wir sie z. B. in Rheinzabern sehen, besitzen sie nicht. Den Fussring jedoch, der regelmässig nachträglich zu der aus dem Model gepressten Schüssel auf der Töpferscheibe angeformt wurde, finden wir schon in die Formschüssel eingetieft vor.

Dass die Model einheimische Erzeugnisse sind, geht noch deutlicher aus der Verzierung hervor, welche ihre inneren Wände bedeckt und welche sonstwo (wenigstens grossenteils) nicht vorkommt. Jene Verzierung, welche auf den Scherben plastisch erscheint, ist in die Model mittels positiver Tonpunzen eingepresst, nur viel vollständiger: nämlich nicht nur die eingetieften Figuren, die Bildertypen sind viel zahlreicher, sondern der ganze Stil der Verzierung ist viel übersichtlicher, als auf den reliefverzierten Scherben. Unter den Figuren finden sich zwar solche, wie man sie ähnlich auf fremden Terrasigillaten sieht, wie Victoria (Abb. 101, 1), Pan mit der Maske (Abb. 101, 5), der laufende Knabe (Abb. 101, 4); doch ist die Übereinstimmung in keinem Falle vollkommen, so dass auch diese Figuren nicht einfach übernommen worden sein konnten. Andererseits scheinen die meisten Bildertypen so originell, dass sie kaum anderswo als hier, in den hiesigen Töpfereien erfunden sein können, so z. B. der Schmied (Abb. 101, 6), der sitzende Pan mit den auf den Rücken gebundenen Händen (Abb. 101, 7), oder der Wasservogel (Abb. 105, 28, 29); und eben diese Bildertypen sind am häufigsten. Sogar die einzelnen Weinblätter (Abb. 106, 34—42) sind anders als auf jenen Scherben, welche nicht hier hergestellt wurden.

Was den lokalen Ursprung der Verzierung noch deutlicher zeigt, ist die Verwendung der Weinranke. Diese konnte von doppelter Art sein. Entweder verlaufen die Weinranken wellenlinienförmig um das Gefäss herum oder sie gehen nach oben und zerlegen die Bildfläche in mehrere Felder, in denen die

Bildertypen verteilt sind. Zwischen den beiden Arten von Rankenverzierungen besteht jedoch kein wesentlicher Unterschied. Die Stiele zu den Blättern wurden nachträglich eingeritzt und die Bildertypen sind immer die gleichen. Diese Model können daher nicht aus verschiedenen Werkstätten stammen, oder wenn in dem Töpferviertel, wo diese Model hergestellt wurden, auch mehrere Werkstätten waren, so konnte es nur ein und derselbe Meister sein, der die Bildertypen und den Stil der Dekoration erfunden hat. Dies aber konnte nur in Aquincum geschehen sein, denn anderwärts finden wir weder diese Bildertypen, noch diese Dekoration. Und tatsächlich kommt auf den Modeln nur ein Meistername vor, und zwar der des *Pacatus*. Seinen Namen finden wir auf sechs Modeln (*Tm. 13* = Abb. 151. *Tm. 27*. *Tm. 21* = Abb. 152. *Tm. 3* = Abb. 153. *Tm. 63* = Abb. 154. *Tm. 47* = Abb. 155) und es ist nur Zufall, dass er auf den Scherben, welche bei uns zum Vorschein kamen, fehlt.

Es bedeutet nicht viel, dass Pacatus auch in Rheinzabern (Ludowici V S. 225. Oswald, Index of potters' stamps p. 226) und in Westerndorf (Hefner, Die römische Töpferei in Westerndorf S. 45) vorkommt und dass auch die Zeit entspricht, in der er schliesslich nach Aquincum gelangt sein könnte. An diesen Orten finden wir seine Stempel aber nur in dem Boden glatter Terra Sigillata-Schalen, dagegen fehlen sie auf Terrasigillaten mit Relief, wie wir sie besitzen und es ist nicht wahrscheinlich, dass Pacatus auf die Erzeugung solcher Sigillaten erst bei uns übergegangen sei.

Übrigens ist der Name Pacatus auch gar nicht so selten: wir finden ihn bei uns häufig in Inschriften, so in Carnuntum (CIL III 4417. 11215), in Aquincum wird er sogar in zwei Inschriften erwähnt. Einmal steht Pacatus als Soldat der II. Hilfslegion (CIL III 3558), zum zweitenmal steht C. Julius Pacatus auf einer Tafel als Leiter eines Baues an erster Stelle (Budapest Régiségei VIII 166. l.). Zwischen diesen und unserem Pacatus kann natürlich kaum ein anderer Zusammenhang bestehen, als der, dass der Name Pacatus keltischen Ursprungs ist (trotzdem ihn Holder, Altceltischer Sprachschatz nicht kennt) und es konnte eine Familie dieses Namens gegeben haben, welche sich von altersher mit der Töpferei beschäftigte.

Umso sicherer ist der Pacatus derjenigen Schüsseln und Formen, welche in Eszék (Mursa) gefunden wurden, mit dem von Aquincum identisch. Die Model sind an beiden Orten ganz die gleichen. So könnte er höchstens von Eszék zu uns gekommen sein; jedoch hat sich die ganze Terra Sigillata-Fabrikation eher ostwärts ausgebreitet und wie auch derjenige Scherben (Abb. 94), dessen Model (*Tm. 13* = Abb. 151) im Töpferviertel von Aquincum zutage kam, von Aquincum nach Eszék gelangte, so ist es wahrschein-

licher, sogar sicher, dass Pacatus von Aquincum nach Eszék gezogen ist, wo er eine Tochterfabrik errichtete.

Wenn wir jedoch im allgemeinen die Einförmigkeit der Verzierung dem Pacatus auch zusprechen können, so kann sein Stil dennoch nicht als vollständig originell bezeichnet werden, besonders nicht auf denjenigen Gefässen, welche von wellenförmigen Weinranken verziert sind. Ebenso wie die Technik imganzen, kann auch die Verzierung nur von Westen zu uns gekommen sein und gerade diese Rankenverzierung mit den grossen Weinblättern zeigte sich schon auf den mittelfranzösischen Sigillaten von Lesoux; die vierfüssigen Tiere hingegen bilden den freien Stil der Gefässe von Rheinzabern nach, die Hirschkuh in Westerndorf ist sogar fast dieselbe, wie bei uns der nach rückwärts blickende Hund (unter den Bildertypen Abb 104, 22). Auch die nach oben gerichteten Weinreben, welche ausschliesslich auf den Formschalen vorkommen und für diesen Stil besonders charakteristisch sind, erinnern an eine nach der Art des Satto verzierte Schüssel (Knorr, Südgallische Terra Sigillaten von Rottweil S. 48 Taf. XXIX, 1) und wiederholen sich im Westen häufig. Aber nur das Schema ist ähnlich, im übrigen ist die Komposition auf unseren Gefässen so sinnlos und roh, wie sie nur zu einer solchen Zeit möglich ist, welche den vollkommenen Niedergang der Verzierung zeigt. Deshalb konnten auch die Bildertypen, welche auf den Modeln des Pacatus anzutreffen sind, nicht irgendwie abwechslungsreich sein. Es gibt kaum 4—5 solche Menschenfiguren und nicht viel mehr vierfüssige Tiere, oder kaum 2—3 solche Vögel, welche wir dem Pacatus verdanken könnten. Wie viel mehr Bildertypen sind auch noch in Westerndorf, wo sie allerdings schon viel weniger zahlreich auftreten, als in Rheinzabern.

Es gibt jedoch einige Model, auf denen die Weinblattranke bloss eine geringe oder gar keine Rolle spielt, die hingegen eher den Stil der ausländischen Terrasigillaten zeigen, und es erweckt sogar den Anschein, als ob einige ihrer Bildertypen aus der Fremde gekommen wären, wo wir auf den dortigen Schüsseln die gleiche Verzierung sehen. Hierher gehören vor allem diejenigen unter den Modeln der Form Drag. 37, deren Bildfeld oben durch den Eierstab abgeschlossen wird. Auf dem Model *Tm. 43* (Abb. 142) läuft eine einfache Wellenranke rundherum, die jedoch grosse Krümmungen (décor à large rinceau) aufweist und in jeder Krümmung sitzt je eine figürliche Abbildung.

In dem Model *Tm. 64* (Abb. 143) sehen wir nurmehr die Tierfiguren in langer Reihe nacheinander, doch diese sind die gleichen, wie in den von Pacatus gestempelten Modeln. Ganz dem Stil der Terrasigillaten von

Rheinzabern ähnelt die Verzierung des Models *Tm. 24* (Abb. 144), als ob er gar nicht hier hergestellt worden wäre, doch ist der Handstempel des einen kleinen Hasen (*B. 31* = Abb. 168) hier gefunden worden. Am auffallendsten ist der oben erwähnte Model vom Typus Drag. 30 (*Tm. 58* = Abb. 115) und der aus demselben geformte Kumpen (*Tm. 53* = Abb. 81), dessen Bildertypen mit aller Gewissheit aus der Fremde stammen. Trotzdem kann der Model nicht von anderswo herrühren, denn auch hierzu sind die Handstempel beider figürlichen Bilder (*B. 12* = Abb. 158 und *B. 14* = Abb. 157), welche in den Model eingedrückt wurden, vorhanden. Selbst für die Eierstäbe fehlen die Handstempel (Abb. 178) nicht, welche wir auf den Modeln des Pacatus nicht sehen. Wir können höchstens daran denken, dass die Töpfer, die zu uns gekommen sind, diese Handstempel mitgebracht haben. Dadurch kommen wir jedenfalls näher an die westlichen Werkstätten heran, deren Terrasigillaten nachgeahmt wurden. Soviel ist sicher, dass diese Model nicht zugleich mit den übrigen hergestellt sein können, welche von Pacatus herrühren und später zu sein scheinen.

Wenn aber nur diese wenigen Handstempel gefunden worden wären! Ebenso ist natürlich ein grosser Teil jener Stempel vorhanden, welche zur Verzierung der übrigen Formschüsseln verwendet worden sind: am häufigsten sind die Menschen- und Tierfiguren, wie Victoria (*B. 13* = Abb. 156), der Schmied (*B. 10* = Abb. 160), die Ziege (*B. 32* = Abb. 165) und einzelne laufende Tiere (*B. 30* = Abb. 193, *B. 26* = Abb. 194, *B. 22* = Abb. 195, *B. 24* = Abb. 196, *B. 25* = Abb. 197, *B. 27* = Abb. 198, *B. 28* = Abb. 199), ebenso die Stempel der Weinblätter (Abb. 175), welche genau in die Model des hiesigen Stiles passen und die auch zweifellos hier hergestellt worden sind. Ist es da nicht wahrscheinlicher, dass sämtliche Handstempel aus den hiesigen Töpfereien stammen? Soviel beweisen die Stempel jedenfalls, dass die Gefässmodel ausnahmslos hier verfertigt worden sein müssen.

Wie einerseits nicht alle Handstempel vorhanden sind, welche zu den Gefässmodeln nötig waren, so kann es andererseits Handstempel geben, deren Abdrücke wir auf den Formschüsseln nicht finden. Zum Beispiel der Gladiator (*B. 11* = Abb. 181) und der Frauenkopf (*B. 15* = Abb. 182). Auch fehlt selbst der Namenstempel des Pacatus, hingegen gibt es einen anderen (*Bm 36* = Abb. 186) mit dem Namen des *Petilius,* der ebenfalls nur in solche Model eingedrückt werden konnte.

Ausser diesen kleinen Handstempeln fanden sich jedoch noch viele andere, welche zur Verzierung der Innenwand der Gefässmodel kaum oder überhaupt nicht zu gebrauchen waren. Diese sind ohnehin grösser, als die Bilder-

typen der Gefässmodel und eben deshalb hätte man sie kaum in die Innenseite der Wandung eindrücken können. Unter diesen befinden sich: ein Hahn (zweimal: *B. 29* = Abb. 202 und *B. 46* = Abb. 203) und ein Hase mit langen Ohren (*B. 23* = Abb. 191), deshalb interessant, weil auch ihre Hohlformen vorhanden sind (*Bm. 14* = Abb. 204 und *Bm. 19* = Abb. 192), in welche sie genau hineinpassen. In ganz gleichen negativen Formen sehen wir die Weinblätter (*Bm. 6, 3, 4* = Abb. 175 : 13, 14, 15) zusammen mit ihren Stempeln, welche (*B. 4, 5, 6* = Abb. 175 : 7, 8, 9) vielleicht zu den Gefässmodeln verwendet sein konnten. Ebenso kommen die Stempelformen der auf den Gefässformen sichtbaren Ziege (*B. 32* = Abb. 165), des kleinen Hasen (*B. 31* = Abb. 168) und der Weintraube (*B. 31* = Abb. 172) vor (*Bm. 10* = Abb. 167, *Bm. 8* = Abb. 169 und *Bm. 11* = Abb. 174), oder die Model des Hirsches (*Bm. 17* = Abb. 200) und des Hundes (*Bm. 22* = Abb. 201). Hiernach hatte jeder Handstempel eine negative Form (Matrize), aus der er abgeformt werden konnte und umgekehrt. Nun konnte es geschehen, und das war der häufigste Fall, dass entweder das eine oder das andere Stück erhalten blieb.

Gleichfalls Handstempel waren daher die beiden Masken, eine tragische (*B. 17* = Abb. 189), und eine komische (*B. 18* = Abb. 190) und das Brustbild eines bärtigen Mannes (*B. 16* = Abb. 188), die jedoch schwerlich zur Verzierung der Gefässmodel verwendet werden konnten. Ebenso sind auch jene Stücke, auf deren Rücken die Handgriffe herausstehen und die eine ganze Reihe laufender Tiere zeigen (*B. 44* = Abb. 210, *45* — Abb. 211, *47* = Abb. 209, *48* = Abb. 207, *20* = Abb. 212, *16* = Abb. 213), Handstempel. Ähnliche Abbildungen kommen zwar auch auf den Gefässmodeln vor. Doch hatten diese Handstempel selbst, wie die Baumäste und Grashalme an ihrer Unterlage zeigen, sicher eine andere Bestimmung gehabt. Auf dem einen Stucko von Aquincum (Abb. 208) ist nun tatsächlich eines der laufenden Tiere (ein Eber) zu sehen und so ist es gewiss, dass diese Stempel zur Verzierung der Stuckfriese verwendet wurden. Damit jedoch die Darstellungen im Stucko plastisch erschienen, waren auch die negativen Model dieser Stempel erforderlich. Ein solcher Model ist *Bm. 23* (Abb. 216), welcher den Abdruck einer Taube zeigt und auch deshalb nennenswert ist, weil auf der Rückseite FABI eingeritzt ist, offenbar der Name dessen, der den Model gemacht hat.

Aus solchen negativen Model hervorgegangene plastische Bilder konnten dann auch aussen an den Gefässen angebracht werden. Und hier können wir wieder eine ganze Reihe solcher Model aufweisen. Die Darstellung auf ihnen, die natürlich immer vertieft ist, kann verschieden sein: Taube (*Bm. 24* = Abb. 217), Krater (*Bm. 26* = Abb. 218), Blumenkorb (*Bm. 27* =

Abb. 219) und drei stehende Menschenfiguren (*Bm. 28* = Abb. 220, *Bm. 29* = Abb. 222, *Bm. 30* = Abb. 221). Ich glaube, dass hierzu auch die zwei grösseren Model zu zählen sind, der eine mit einem sitzenden Mann, der auf einer Doppelflöte spielt (*Sm. 21* = Abb. 223), der andere mit einem Silen, wie er auf dem Esel sitzt (*Sm. 17* = Abb. 224). Diese wären vielleicht die grössten Model, und in Altofen fand sich ein Scherben (Abb. 225), auf welchen das gleiche plastische Bild des Silen, nur vielleicht noch etwas grösser, aufgesetzt ist. Umso wahrscheinlicher ist es, dass die plastischen Darstellungen der übrigen Model gleichfalls sogenannte «Appliques» gewesen sind.

Diese Model sind oft runde Scheiben und auf der einen (*Bm. 31* = Abb. 226), welche das negative Bild eines schönen Weinblattes trägt, ist in die Rückseite *Juli Hilari* eingeschrieben, der Name des Meisters im Genitiv. Auf anderen runden Modeln sind auch die Darstellungen rund (Medaillons). Aus den kleineren Modeln waren gleichfalls solche Reliefbilder herstellbar, welche mit aller Wahrscheinlichkeit auf die Aussenwände der Gefässe appliziert wurden. Mit solchen Medaillonbildern verzierte Gefässe sind vor allem aus Frankreich bekannt, bei uns jedoch ist mit Gewissheit nur von einem negativen Model (*Bm. 32* = Abb. 231) festzustellen, dass sein plastisches Bild auf einem Gefäss angebracht worden sein konnte.

Auf einer anderen kleineren Scheibe (*Sm. 14* = Abb. 232) ist die Darstellung plastisch und es musste von ihr erst eine negative Form hergestellt werden, wenn das Bild auf dem Gefäss plastisch angebracht werden sollte. Pan und die Ziege darauf sind dieselben, wie auf den Formschüsseln (unter den Bildertypen Abb. 101, 7; Abb. 104, 21), so dass sie bestimmt aus einundderselben Werkstatt stammen. Derselbe Pan und dieselbe Ziege sind jedoch schon nebeneinander gestellt auf einem Handstempel (*Sm. 15* = Abb. 233) zu finden, der dazu diente, um in den negativen Model gedrückt zu werden, aus welchem das Medaillonbild unserer Scheibe hervorging.

Weniger sicher ist die ähnliche Verwendung eines anderen beschädigten Medaillonbildes (*Sm. 16* = Abb. 234). Da seine plastische Darstellung zu gross ist, um auf einem Gefäss Platz zu finden, kann es auch selbständig, als Diskus an der Wand hängend, verwendet worden sein. Doch um den meisterhaft modellierten Kopf des Jupiter herum sehen wir auch hier jene Weinblätter, welche auf den Gefässmodeln (unter der Bildertypen Abb. 106, 37) vorkommen. Sehr lehrreich ist daher, dass auch diese beiden Tonmedaillons von dort stammen, wo die Formschüsseln hergestellt wurden.

Die grösseren Tonscheiben mit vertieften Darstellungen haben aufrechtstehende Ränder und deshalb dienten sie eher zur Herstellung solcher Ku-

chen, deren eine Seite mit den plastischen Bildern des Models geschmückt war. Zwei solche Model sind übrigens kleiner und wenigstens der eine, welcher die Danaë darstellt (Abb. 235), kann kaum von hier stammen: auf dem anderen (Abb. 236) sehen wir Mercur auf dem Widder, und das Material ist das gleiche, wie bei der übrigen, hier erzeugten Tonware.

Die übrigen Tonscheiben sind ungefähr gleich gross, doch spricht kein Anzeichen dafür, dass sie mit den Gefässmodeln zusammen in der gleichen Werkstätte hergestellt worden seien. Sie kommen an anderen Töpferstellen höchstens vereinzelt vor und sind am ehesten aus den Donauprovinzen (wie z. B. aus Emona) bekannt. Solche Scheiben aber, auf denen geschichtliche Darstellungen vorkommen, gelangten bisher in grösserer Zahl nur von Szombathely (Savaria) in das Nationalmuseum. Nun sind in Aquincum wieder mehrere solche Scheiben zutage gekommen, welche umso interessanter sind, als sich ihre Bilder auf Ereignisse beziehen, in deren Mittelpunkt die regierenden Kaiser stehen, und zwar Marcus Aurelius und Lucius Verus.

Auf der einen Kuchenform, von der wir ein ganzes Stück (*Sm. 26* = Abb. 237) und ein beschädigtes zweites Exemplar (*Sm. 27* = Abb. 238) besitzen, sehen wir den Triumphzug, wie der Kaiser auf einer Biga stehend unter dem Siegestor durchfährt. Neben ihm steht Victoria, die den Kranz über den Kopf des Kaisers hält und schon aus der Kopfform können wir schliessen, dass es sich wahrscheinlich um Marc Aurel handelt. Auf einer anderen Kuchenform (*Sm. 28* = Abb. 239. Positiv in Zeichnung Abb. 240), die zerbrochen und unvollständig ist, sitzt der Kaiser auf der Tribüne, vor der Gefangene stehen. Hinter seinem Rücken hält auch hier Victoria den Kranz über seinem Haupt. Das bärtige Gesicht entspricht dem des Marc Aurel und die zweite junge Gestalt neben ihm kann nur die des 17 jährigen Commodus sein, der seinen Vater begleitete, als dieser im Jahre 178 n. Ch. von neuem in den Krieg gegen die Markomannen zog. Die Scheibe kann also nicht früher als nach 178 entstanden sein.

Ausser diesen beiden Modeln, aus welchen die Kuchen unmittelbar hervorgingen, sind zwei andere Scheiben mit plastischer Darstellung vorhanden und diese Patrizen dienten dazu, um, wie wir schon vorher gesehen hatten, mit ihren Abdrücken die Kuchenformen selbst (Matrizen) zu bilden. Dass beide Scheiben in der gleichen Werkstatt und zu gleicher Zeit hergestellt worden sind, zeigt der Blätterkranz, der rund um den Rand verläuft und in beiden Fällen übereinstimmt. Von der Scheibe, deren galoppierender Reiter einen Barbaren niederstampft, ist nur der untere Teil (*Sm. 30* = Abb. 244) erhalten geblieben, doch ist der Handstempel des Reiters zusammen mit dem

Kopf zum Vorschein gekommen (*Sm. 20* = Abb. 245), und dieser deutet wieder darauf hin, dass der Reiter aller Wahrscheinlichkeit nach Marc Aurel darstellt.

Wenn die bisherigen Darstellungen auch nicht original sind und die hiesigen Töpfer bekannte Motive verwandten, so haben sie doch die Stempel, aus denen sie die Szenen zusammenstellten, hier verfertigt. Ausser dem Handstempel des Reiters sind noch zwei solche Einzelstempel da, jeder mit je einer Darstellung der Victoria (*Sm. 18* = Abb. 242 und *Sm. 19* = Abb. 243), wie wir sie hinter dem dahinsprengenden Kaiser sehen. Doch diese flatternden Victorien wiederholen sich noch genauer auf einem anderen Medaillon mit plastischer Darstellung (*Sm. 25* = Abb. 241), und es ist noch offensichtlicher, dass ihre Stempel für diese Scheibe hergestellt wurden. Hingegen kommen die beiden Kaiser, wie sie sich in der Toga die Hand reichen, genau so, mit Weglassung der Victorien und des Adlers, auf den Münzen vor, welche Marc Aurel und Lucius Verus darstellen. Und damit kein Zweifel bestehe, sind die beiden Kaiser in der Aufschrift namentlich erwähnt. So ist der Zeitpunkt genau bestimmt (161 n. Chr.), vor welchem die Scheibe nicht entstanden sein kann. Das Töpferviertel selbst jedoch konnte seine Tätigkeit schon früher begonnen haben und hat, wie die Entstehungszeit der obigen Scheibe *(Sm. 28)* zeigt, auch nach 178 bestanden, d. h. wenigstens 17—20 Jahre lang. Es ist nämlich kaum vorstellbar, dass die Kuchenformen nicht zu jener Zeit entstanden sein sollten, als diese Kaiser regierten (161—180 n. Chr.). Und so bestimmen sie die Zeit am besten, in welcher in unserem Töpferviertel gearbeitet wurde und in der auch die übrige Tonware verfertigt wurde. Die technische Ausführung der Terrasigillaten und der Stil der Bildertypen ist in der Tat nur so zu verstehen, wenn sie aus dieser Zeit stammen. So befindet sich unter den Tonmedaillons übrigens auch noch ein Bruchstück (*Sm. 29* = Abb. 247), dessen derbe Bilder mit den Bilderschüsseln in eine Reihe zu stellen sind. Auf diesem Bruchstück sind die Gestalten in eine kreisförmige Zone eingeordnet und sehen ungefähr so aus, wie jene Figuren, die vor dem Kaiser erscheinen, der auf der Tribüne sitzt (Abb. 239).

Auch die Szenen, welche auf den Kuchenformen dargestellt sind, waren bestimmt gleichzeitig und standen mit jenen Ereignissen in Zusammenhang, welche damals geschehen waren. Die Darstellung muss sich nicht unbedingt auf ein Ereignis beziehen, das an bestimmte Zeit gebunden war. So finden wir den Triumphzug auf den Münzen in solchen Jahren, in denen ihn der Kaiser gar nicht hielt. Auch auf den Kuchenformen fehlt jede Andeutung, wann der Sieg über den Feind oder der betreffende Triumphzug stattgefunden

hatte. Der Kaiser wurde eher im allgemeinen gefeiert. Und wenn irgendeine Zeit, so war die des Marcus reich an solchen Ereignissen, welche bei uns die Bevölkerung interessierten: es lag sogar im Interesse der Kaiser, dass die Menschen nicht nur durch die Münzen, sondern auch durch die Kuchen Kenntnis von diesen Ereignissen erhielten. Diese Ereignisse hat der grosse Markomannenkrieg geliefert, dessen Schauplatz gerade die Donauprovinzen waren. Damals also hat unser Töpferviertel die Kuchenformen fabriziert und hat gleich eine ganze Serie hergestellt, deren Szenen unschwer miteinander in Zusammenhang gebracht werden können. Die dargestellten Ereignisse folgten ungefähr so aufeinander, dass ganz an den Anfang der Händedruck zwischen Marcus Aurelius und Lucius Verus (Abb. 241) zu setzen ist, wie er auch auf den Münzen zu sehen ist, welche im J. 161 geprägt wurden, als Marcus Aurelius den Lucius Verus zum Mitregenten ernannte. Dann folgte der Sieg des Kaisers: der dahinsprengende Kaiser hat die Feinde niedergetreten (Abb. 244), bald nahmen die Kaiser die Unterwerfung der Barbaren entgegen (Abb. 239) und den Abschluss bildete der Triumphzug des Kaisers (Abb. 237).

Ausser Aquincum ist kaum irgend ein Ort bekannt, wo neben Terra Sigillata-Gefässen auch Kuchenformen hergestellt worden wären. Ebenso pflegte man dort keine Lampen zu erzeugen, wo Terrasigillaten fabriziert wurden, sondern, wie wir das in Mainz und sonst auch in Aquincum sehen, haben besondere Werkstätten zur Herstellung von Lampen gedient. Das grosse Töpferviertel der Gasfabrik war jedoch auch dafür eingerichtet, und die Lampenfabrikation wurde fast ebenso imgrossen betrieben, wie die Herstellung der Terrasigillaten. Zwischen beiden bestand wohl noch der Zusammenhang, dass diejenigen, welche die Gefässmodel herstellten, zumteil dieselben sein konnten, die sich mit der Herstellung der Lampenformen befassten. Einer der bekanntesten Namen ist, wie wir auf den Lampenmodeln sehen werden, *Petilius* und unser einzige Namenstempel (*Bm. 36* = Abb. 186 und 187), der zwar auf keinem Gefässmodel vorkommt, jedoch nur auf Gefässmodeln eingedrückt werden konnte, ist mit seinem Namen versehen. Ein anderer Name, den wir gleichmässig auf den Lampenmodeln und auf den Lampen finden, ist *Fabi(us),* welcher aber auch auf einer Stempelform (*Bm. 23* = Abb. 216b) zu lesen ist und deshalb hat Fabius sicher solche Stempel hergestellt, die zu den Gefässmodeln verwendet wurden.

Die Lampen haben wir ganz verstreut gefunden und an ihrem Äusseren ist oft zu sehen, dass sie benützt waren. Viele Lampen stammen wahrscheinlich gar nicht von hier (z. B. *Gd. 52* = Abb. 264, *M. 14* = Abb. 272, *Gd. 49* =

Abb. 263), auch sind die fünf Bildlampen mit Voluten sicher aus der Fremde zu uns gelangt (*Gd. 54—57* = Abb. 250—254). Unter den Firmalampen mit einer Flamme hingegen fallen einige so frische Stücke auf, die nur als Modelle verwendet werden konnten (*M. 8. Gd. 19* = Abb. 257). Bei dieser und jener Lampe vergass man noch das Loch im Diskus zu bohren (*M. 2* = Abb. 261 und *M. 9* = Abb. 265). Die gewöhnlichen Firmalampen haben meistens eine lange Dochttülle (Schnauze) und ihre Rinne ist bis zu Ende geöffnet (z. B. *Gd. 34* = Abb. 256), seltener ist die Tülle kurz (*M. 7* = Abb. 258), oder die Rinne geschlossen (*Gd. 16* = Abb. 255). Den Diskus schmückt höchstens eine komische Maske (*Gd. 42* = Abb. 259), auf der Deckplatte einer grossen Lampe kommt hingegen ein schöner Kinderkopf (*M. 20* = Abb. 262) vor. Zu dem Typ der Firmalampen gehören einige mehrdochtige Lampen, darunter ist eine grosse, schön verzierte zweidochtige Lampe (*M. 21* = Abb. 269), wie sie anderswo nicht zu sehen ist, und schon deshalb ist es wahrscheinlich, dass sie hier hergestellt wurde. Und als ob auch das vierfüssige Tier, welches sie um den Diskus herum schmückt, von den Gefässmodeln her bekannt wäre (vgl. den Handstempel *B. 48* = Abb. 207). Die Form von zwei fünfdochtigen Lampen ist viereckig und diese stimmen so sehr überein (*M. 16* = Abb. 275 und *M. 13*), dass sie nicht von verschiedenen Orten herstammen können. Trotzdem kommt eine ebensolche Lampe auch in Eszék (Mursa) vor (Celestin' Rimske svjetiljke iz Osijeka. Vjesnik N. S. V S. 39 Abb. 17), wohin sie von Aquincum ebenso gelangt sein kann, wie jene mit Pacatus gestempelte Schüssel (Abb. 94), welche gleichfalls dort gefunden wurde, deren Model sich jedoch (*Tm. 13* = Abb. 151) unter den Modeln der Gasfabrik befindet. Aber auch andere Lampen sehen in Aquincum (Abb, 273) und Eszék ganz gleich aus und haben denselben Stempel FAB (Celestin, a. a. O. S. 40 Abb. 18). Selbst Pacatus kommt auf einer Lampe (Celestin, a. a. O. S. 31) in Eszék vor, der ebenso *(Pacati)* bei uns die Formschüsseln gestempelt hat. Diese Lampen konnten daher auch in Eszék hergestellt worden sein, wenn von Aquincum Töpfer dorthin gezogen sind, was umso wahrscheinlicher ist, als auch in Eszék eine grössere Anzahl von Schüsselmodeln gefunden worden ist, welche mit dem Namen Pacatus gestempelt sind.

Ganz gewiss ist die lokale Herkunft der Lampen in dem Falle, wenn auch der dazugehörige Model vorhanden ist, wie wir das bei den Terrasigillaten gesehen haben. Solche Lampenmodel oder Lampenformen gibt es jedoch kaum ein bis zwei *(Mm. 79* und *Mm. 60)*, weil die Lampen, welche man hier erzeugte, schon ebenso versandt wurden, wie die Terra Sigillata-Gefässe, von denen nur die Formschüsseln übrig geblieben sind. Meistens ist allerdings

nur die obere oder die untere Hälfte des Lampenmodels vorhanden; das ist selten und sonst kaum zu sehen, dass der ganze Model zum Vorschein gekommen wäre. Umso erfreulicher ist es, dass sich bei uns drei solche Model fanden, deren beide zusammengehörige Teile (*Mm. 21* und *67* = Abb. 277. *Mm. 74* und *27* = Abb. 285 und 286. *Mm. 69* und *22* = Abb. 281 und 282) erhalten geblieben sind.

Die Model der Firmenlampen konnten ein- oder mehrdochtig sein, doch befindet sich unter den zweidochtigen ein seltenes Exemplar, bei dem die beiden Tüllen der Lampe nicht nebeneinander, sondern an den zwei gegenüberliegenden Seiten des runden Ölbehälters angebracht sind (*Mm. 19* = Abb. 293). Im unteren Teil dieser Lampen sehen wir dieselben Namen, welche sonst überall die Firma auf den Lampen bezeichnen. So ist auf zwei eindochtigen (*Mm. 25* und *8*) und auf einem zweidochtigen (*Mm. 20*) Model *Lucius* zu lesen; auf eindochtigen zweimal (*Mm. 7* und *26*) *Sexti,* am häufigsten aber (*Mm. 33* und *36. Mm. 31. Mm. 6*) *Fortis.*

Wer jedoch den Model herstellte, der pflegte seinen Namen auf der Oberseite des Deckels anzubringen und der lautete anders, wie die Firma. Deshalb steht innen auf dem Boden (Abb. 279) eines grossen Firmalampenmodels, dessen beide Teile wohlerhalten sind (*Mm. 21* und *67* = Abb. 277), *Fortis,* auf dem Deckel *Maximini* (Abb. 280) und der gleiche Name kommt mit den gleichen Buchstaben eingetieft noch dreimal vor (*Mm. 68* = Abb. 284. *Mm. 71. Mm. 73*), und zwar immer im Genitiv, was den Meister des Models bedeuten soll. Ebenso kommen auch andere als die Verfertiger von Modeln vor. Auf einem beschädigten Deckel (*Mm. 73*) ist noch *ati* zu lesen, ergänzt zweifellos *Pacati,* d. h. der Name des Töpfers, der unsere Formschüsseln stempelte. Ebenso stand auf dem Deckel eines zweidochtigen Lampenmodels (*Mm. 64* = Abb. 289) . . . . *ri Saturni.*

Einandermal kommt statt zwei verschiedenen Namen derselbe Name zweimal vor, d. h. derjenige, der den Lampenmodel herstellte, versah auch den Boden der Lampe mit seinem Namen. Wir besitzen eine fünfdochtige runde Lampe, auf dem Boden mit dem Stempel *Fab* (*M. 1* = Abb. 274), die schon deshalb nicht von Auswärts stammen kann, weil Halbfertigware doch kaum eingeführt worden ist: so sind die Dochtlöcher der Lampe nicht gebohrt und der Firnis fehlt auf ihr. Damit jedoch kein Zweifel bestehe, passt der obere Teil dieser Lampe ganz genau in den Deckelmodel (*Mm. 79* = Abb. 298), auf dessen Rückseite eine Taube eingeritzt ist (Abb. 299). Nun aber ist eine ähnliche Taube auch auf dem Deckel eines anderen ähnlichen fünfdochtigen Lampenmodels zu sehen (*Mm 61* = Abb. 297) und über ihr

steht *[Fa]bi* mit der Bemerkung: *fecit for(mam)*. Genau so sieht eine andere fünfdochtige Lampe (*Mm. 15* = Abb. 273) aus, auf welcher ebenfalls FAB steht.

Ein ebenso bekannter oder noch bekannterer Meister von Lampenformen muss *Petilius* gewesen sein. Auf dem halben Deckel eines eindochtigen, runden Lampenmodels (*Mm. 69* = Abb. 283) steht die Inschrift: *Petilius (Pr)ovincialis feci*, und in seinem Unterteil (*Mm. 22* = Abb. 282) ist innen noch einmal *Petil* zu lesen, aber nicht eingedrückt, wie im allgemeinen die Firmen, sondern so wie Petilius selbst seinen Namen geschrieben hat. In ähnlicher Weise eingeritzt befindet sich Petilius auf dem Innenboden eines siebendochtigen, flachen, viereckigen Modelunterteils (*Mm. 18* = Abb. 304). Auf einem anderen ganzen Model hingegen, der zur Herstellung einer flachen, viereckigen Lampe diente, steht nur auf der Oberseite des Deckels (*Mm. 74* = Abb. 286) Petilius, aber hier schon im Genitiv: *Petili*, während den Innenboden des Unterteils (*Mm. 27* = Abb. 287) ein anderer folgendermassen zeichnete: *Aq(ilius) Secun(dus)*. Ebenso schrieb *Florentinus* seinen Namen in den Unterteil eines siebendochtigen, flachen, viereckigen Models (*Mm. 24* = Abb. 303) mit dem Zusatz *fecit*.

Zweifellos hat sich ausser Pacatus mit der Herstellung von Lampenmodeln auch Maximinus befasst, dessen Model die Form der gewöhnlichen Firmalampen zeigen, dann Fabius mit fünf-, oder siebendochtigen, runden Lampenmodeln, deren Diskus mit Perlenreihen geschmückt ist und schliesslich Petilius, der neben eindochtigen runden Modeln vor allem flache, viereckige Lampenformen hatte, mit zwei oder drei Dochttüllen und auf dem Deckel mit Rosetten verziert. Die Lampen des Fabius und des Petilius haben sich daher schon äusserlich unterschieden und sie sind so typisch, dass man auch dann noch, wenn der Stempel fehlt, erkennen kann, welcher von beiden sie hergestellt hat. Auf einem runden, siebendochtigen Lampenmodel (*Mm. 60* = Abb. 301) fehlt jede Aufschrift, doch ist er so roh, wie die Lampen selbst (*Gd. 64* = Abb. 276), die daraus geformt wurden.

Die Lampenmodel konnten so entstehen, dass die negative Form der Lampe in den Ton mit der Hand eingetieft wurde, wie dies bei den Modeln *Mm. 58* (Abb. 291) und *Mm. 60* (Abb. 301) geschah. Viel regelmässiger geriet der Model, wenn man eine bei der Hand befindliche Lampe in zwei Teilen abformte. Dazu haben offensichtlich die sauber ausgeführten, formscharfen Originallampen, wie *Gd. 19* = Abb. 257 gedient. Wenn man hierzu jedoch keine schon vorhandene Lampe verwenden wollte, so konnte auch die Lampe selbst neu modelliert werden, die natürlich massiv sein musste und den Handstempeln entsprach. In diesem Fall konnte Form und Verzierung der Lampe

von den übrigen abweichen und Eigenarten zeigen, welche von dem modellierenden Meister herrühren. Ich glaube, dass wir die Abdrücke solcher massiver Lampen in den Modeln des Fabius und des Petilius vor uns haben. Doch hätte dieses solange nur als Annahme gelten können, als bei uns eine Reihe dieser als Modelle geltenden massiven Lampenformen nicht zum Vorschein kam, deren Auftreten mit Recht Aufsehen erregte. Schade, dass die dazugehörigen Model fehlen, auf denen vielleicht signiert sein konnte, wer sie hergestellt hatte. Ausser einigen Bruchstücken sind diese Modelle ziemlich gut erhalten und von einander verschieden. Neben dem eindochtigen Modell (*Mm. 86* = Abb. 307) sind einige rund (*Mm. 90* = Abb. 308. *Mm. 91* = Abb. 310) und flachviereckig (*Mm. 87* = Abb. 313), doch sind sie einfach und es gibt Lampen, die ihnen ziemlich ähnlich sehen. Doch fand sich ein grösseres muschelförmiges Modell mit Griff (*Mm. 89* = Abb. 315), mit Hilfe dessen das Modell in die Form einer vieldochtigen Lampe eingedrückt worden sein konnte und es gibt einen Menschenkopf mit Satyrgesicht (*Mm. 88* = Abb. 314), dessen rückwärtiger Teil den Boden mit Ring einer kleinen Lampe bildet.

Die Lampenmodel zeigen, wie wir sehen, ziemlich viele Typen; sie stammen auch nicht von einem Töpfer, wie der grösste Teil der Gefässmodel. Deshalb können sie nicht so einheitliche Merkmale haben, doch sehen wir wenigstens, welcherart die Lampen gewesen sind, die gleichzeitig mit den Gefässmodeln hergestellt wurden.

Die Erzeugung von Terrakotten stand der Herstellung von Lampen näher als der von Terrasigillaten und bei uns, wo soviele verschiedenartige Tonware fabriziert wurde, finden wir es verständlich, dass man sich dort, wo man Lampen herstellte, auch mit der Herstellung von Terrakotten beschäftigte. Anderwärts, wie in Köln, hatte man für Terrakotten eigene Fabriken, oder es gab Töpfereien, wo nur Lampen gemacht wurden (z. B. in Mainz).

Für die Terrakotten waren nämlich gleichfalls Model erforderlich, und zwar regelmässig ebenso zwei Model, aus welchen die beiden Hälften einer Terrakottenfigur herausgepresst und dann zusammengesetzt wurden, wie die Lampen. Deshalb sind solche Terrakotten, welche mittels Modeln hergestellt wurden, innen ebenso hohl, wie eine Lampe und waren reine Fabrikware. Eine solche runde Terrakottenfigur stellt den Silvanus (*S. 4* = Abb. 317) dar.

Von den Modeln sind mehrere Stücke erhalten, doch steht leider auf keinem der Name, der vielleicht der gleiche wäre, wie auf den Lampenmodeln. Einmal sind beide Modelteile eines solchen Kopfes gefunden worden (*Sm. 2* und *3* = Abb. 326), im übrigen fand sich nur die eine Hälfte, welche den vorderen oder den hinteren Teil des Kopfes zeigt (z. B. *Sm. 4* = Abb.

327. *Sm. 1* = Abb. 328. *Sm. 5* = Abb. 329. *Sm. 7*). Einmal diente der Model als Gefässform, deren vordere Hälfte das Gesicht einer alten Frau darstellt (*Sm. 6* = Abb. 330). Auch besitzen wir ein solches Gefäss in Gestalt eines Satyrkopfes (*K. 75* = Abb. 331).

Von den grösseren Modeln haben wir nur je eine Hälfte gefunden, sie dienten zum Abformen der Gewandfigur einer Frau (*Sm. 9* = Abb. 333), eines Hahnes (*Sm 11* = Abb. 334) oder einer Säule (*Sm. 8* = Abb. 335). Der Model eines menschlichen Gesichtes in Lebensgrösse bestand aus zwei Teilen, welche in der Nasenlinie aneinander passten, doch ist nur die eine Hälfte erhalten (*Sm. 10* = Abb. 332). Offenbar wurde ein solcher Model auch zu jener Terrakotte verwendet, welche eine komische Maske mit der charakteristischen Hakennase darstellt (*S. 5* = Abb. 318). Ähnliche Tonmasken sind bisher aus der Rheingegend bekannt und sie werden dort für Theatermasken gehalten. Nur dass auf unserem Exemplar jene Löcher fehlen, welche seitlich an den Ohren für die Aufnahme des Fadens zum Festhalten über dem Gesicht des Schauspielers dienten. Ausserdem fehlen die Augenöffnungen und auch der Mund ist geschlossen.

Wenn die Terrakotte massiv war, so musste sie natürlich aus freier Hand modelliert worden sein und dann konnte sie ebensogut zur Herstellung von Modeln verwendet werden, wie die massiven Lampen für die Lampenmodel benützt worden sind. Eine solche massive Figur stellt einen aufwärts blickenden Jagdhund (*S. 9* = Abb. 320), eine andere eine Hand dar, welche einen Zapfen (*S. 15* = Abb. 319) zum Einsetzen in den Arm trägt. An einem Leuchter (*S. 3*) ist noch deutlich zu sehen, wie er mit dem Messer aus Ton geschnitten worden war.

Wie selbständig aber unsere Töpfer sein konnten und selbst vor grösseren Schöpfungen nicht zurückschreckten, zeigt die Büste der Minerva (*S. 6* = Abb. 316); sie stellt allerdings nur einen Versuch dar und höchstens der Kopf ist gelungen, aber auch so ist die Büste interessant, weil sie zeigt, wie die Töpfer die klassischen Beispiele frei nachzuahmen wussten. Hingegen kann das Lichthäuschen (*S. 7* = Abb. 323) eher die Arbeit eines Ziegelbrenners sein und beweist, dass ein anderer älterer Turm (Engelmann, Röm. Germ. Korrespondenzbl. II 1909 S. 54 ff. Abb. 20. Loeschcke, Antike Laternen und Lichthäuschen. Bonner Jahrb. 118 S. 407 Abb. 3) und mehrere ähnliche Bruchstücke, welche aus Aquincum bekannt sind, gleichfalls in dem Töpferviertel der Gasfabrik hergestellt wurden; sogar das Modell eines Tores von Dunapentele (Drexel, Tonmodell eines Festungstores. Röm. Germ. Korrespondenzbl. 1908 S. 57 Abb. 13. Schultze, Die römischen Stadttore. Bonner Jahrb. 118

1909 S. 345 Taf. XXIV) stammt von hier, denn nicht nur die technische Ausführung ist die gleiche, sondern sein Meister ist offenbar der gleiche Hilarus, der auf der einen unserer Stempelformen (*Bm. 31* = Abb. 226) vorkommt.

Wir können daher nicht sagen, dass jeder Arbeitskreis seine eigenen Leute hatte; es ist umso überraschender, dass so verschiedene Tonwaren an einem Ort fabriziert wurden und dass wir das Verfahren fast jeder Art erkennen können: so sind neben den Modeln, aus denen die Terra Sigillata-Gefässe, die äusseren Verzierungen (appliques) anderer Gefässe herausgepresst wurden, die Kuchenformen, die Lampen und Terrakotten vorhanden, ausserdem die Stempel mit Einzel- und Gruppenbildern (Matrizen und Patrizen) und die massiven Lampen, welche wiederum zur Herstellung von Modeln erforderlich waren. Was wir im Ausland meistens gesondert finden, das bekommen wir in Aquincum fast alles zusammen.

Diese Übersicht über unsere Funde ist jedoch noch immer nicht vollständig. Um nur diejenigen auf der Drehscheibe geformten Gefässe zu erwähnen, die bestimmt lokale Erzeugnisse waren: solche sind die Räucherschalen (Abb. 339), die schlanken Henkelkrüge (Abb. 347), wie sie anderswo nicht vorkommen, andere gewöhnliche Gebrauchsgefässe, von welchen eines und das andere im Ofen deformiert und mit Sparbüchsen zusammengebacken ist (Abb. 42), die also gleichfalls hier erzeugt worden sein mussten. Eine ganze Reihe von Reibschüsseln (Abb. 341) war noch so ineinander gestellt, als wären sie im Magazin aufbewahrt gewesen, bevor sie verschickt wurden. Die für den täglichen Gebrauch bestimmten Tongefässe zeigen den lokalen Charakter viel weniger und es ist viel schwerer, das hier Hergestellte von dem zu trennen, was vielleicht sonstwoher gekommen ist. Leichter ist das zu erkennen, was aus einer älteren Zeit stammt, als das Töpferviertel noch nicht bestand. Denn ebenso wie die Volutenlampen, so konnten auch einige sogenannte «Pannonische» Gefässe (Abb. 365) vorkommen, ja sogar einige solche Terra Sigillata-Scherben, deren Entstehungszeit in das 1. Jh. n. Chr. zurückreichte. Die spätesten Terrasigillaten, welche mit den unsrigen gleichzeitig sind, stammen aus Rheinzabern und aus Westerndorf. Sogar noch zu einer Zeit, als auch hier schon Terrasigillaten erzeugt wurden, kamen weiterhin zahlreiche Gefässe dieser Art zu uns und es scheint, als ob in Aquincum andere Gefässe gar nicht in Gebrauch gewesen wären und dass die Töpferwerkstätten der Gasfabrik eher für die Ausfuhr gearbeitet hätten. Es ist allerdings wahr, dass die bei uns eingeführten Sigillaten schöner und besser waren, wie auch die in Eszék gefundenen Scherben, welche von uns dorthin gelangten, zeigen, dass nur die gelungenere Ware exportiert wurde.

In Rheinzabern, wo die grössten Töpfereien mit ungefähr 113 Brennöfen lagen, hat man ausser den Terrasigillaten nur noch Ziegeln fabriziert. Diese wurden in grossen viereckigen Öfen gebrannt, wie sie übrigens auch bei uns vorkamen. Ziegeln haben wir zwar in den Öfen nicht mehr gefunden, doch kamen solche Dachziegeln vor, welche noch in dem Ofen aneinander gebacken waren (Abb. 33). Angeblich ist auf dem Gebiet unserer Töpfereien auch ein Handstempel aus Ton zutage gekommen (Abb. 27), den man nur für Ziegeln verwenden konnte. Der ihn benützte, war übrigens ein Privatmann und hiess *Vindo* und was das Interesse noch steigern könnte, ist, dass darnach, falls die Lesung richtig ist, *Aquincensis* folgte.

Wo es Ziegelöfen gab, kann es nicht überraschen, dass sich auch Kalköfen fanden, die nicht viel Sinn hätten, wenn nur Brennöfen für Gefässe vorgekommen wären. Die drei grössten und am besten erhaltenen Kalköfen (*A*, *B*, *C* auf Abb. 3) standen denn auch dort, wo sie den grössten Brennöfen (*I—III*) am nächsten waren, in denen aller Wahrscheinlichkeit nach Ziegeln gebrannt wurden. Kleinere Kalköfen standen allerdings auch weiter entfernt und einige ganz kleine Kalköfen konnten sogar ausserhalb des Töpferviertels (Abb. 48) gestanden haben. Die Einrichtung dieser Kalköfen war überall die gleiche.

Dort aber, wo die Verarbeitung des Tones in so grossem Ausmass erfolgte, wie bei uns, durften die Brunnen natürlich noch viel weniger fehlen, die übrigens auch in anderen Töpfervierteln zu finden waren. Bei uns kamen sie zufällig am Nordwestrand der Töpfereien, von der Donau am weitesten entfernt, zutage, undzwar bei der Gelegenheit, als die Erde für das Fundament der beiden Gasometer 5—6 m tief ausgehoben wurde (Abb. 52). Sie standen dicht nebeneinander und zwar so dicht, dass nur Töpfer sie benützt haben können.

Die Schächte von ein bis zwei Brunnen waren mit Steinen ausgemauert, die der übrigen aber mit Holz verkleidet, dessen Überreste sich im Wasser der Kiesschicht noch ziemlich gut konserviert haben. Es war auch hier üblich, die Brunnen innen entweder viereckig zu verschalen oder sie aus Holzfässern zusammen zu stellen, die ursprünglich zur Verfrachtung von Ware gedient haben. Deshalb findet man auf den Dauben der Fässer eingebrannte Stempel, die natürlich verschieden gewesen sein können. Auf unseren Fässern kommen zwei Arten vor, wie sie sonstwoher kaum bekannt sind. In dem einen Fall wurden die Holzspünde gestempelt und zwar offenbar bei der Verzollung, worauf die Bezeichnungen *vilicus* und *conductor* in Verbindung mit einzelnen Personennamen (Abb. 70) hinweisen; im zweiten Fall besagt ein und derselbe

Stempel auf zwei Dauben (Abb. 57) nicht weniger, als dass die Ware für das Spital der II. Hilfslegion: *in r(ationem) val(etudinarii) leg(ionis) II ad(iutricis)* zollfrei *(immune)* ist. Das Militärspital selbst musste natürlich anderswo gestanden haben und konnte auch nicht in der Gegend gewesen sein, wo die Zivilstadt lag. Es versteht sich von selbst, dass die Fässer älter sein müssen, als die Brunnen und wenn diese zugleich mit den Töpfereien in der Zeit Marc Aurels vor 161 enstanden sind, so stammen die Fässer aus der ersten Hälfte des II. Jhs. Nur so hat der Conductor der Stempel einen Sinn, denn später haben die Kaiser die Zölle nicht mehr verpachtet, sondern ihre eigenen Beamten, die Procuratoren beauftragt, den Zoll einzuheben. Das Militär aber hat schon vorher Zollfreiheit genossen.

Diese Zusammenfassung dient dazu, um uns einen Überblick über das gesamte Fundmaterial zu geben, das an der Stelle des Töpferviertels bei der Gasfabrik zutage kam. Die Beschreibung im I. Abschnitt behandelt eingehend die Öfen. Diese können viereckig sein (auf dem Plan der Beilage *I—XIII*) und in den grösseren wurden Ziegeln, in den kleineren gröbere und grössere Gefässe gebrannt. In ihrer Einrichtung aber bestand kein Unterschied und sie glichen genau jenen, welche aus dem Ausland bekannt sind. Anstelle des Feuerganges ist nur in einem Fall (in dem Ofen *XIII*) eine Mauerzunge zu sehen, welche den Heizraum in zwei Teile schied. Im Ausland entspricht dieser Typus übrigens den kreisförmigen Öfen, während bei uns in diesen der durchlöcherte Boden regelmässig auf kurzen Mauern ruht, die nach innen strahlenförmig verlaufen. Auch solche runde Öfen musste es viele *(1—22)* gegeben haben, um die kleinere und feinere Tonware, die Lampen und Terrakotten brennen zu können. An zweiter Stelle, im II. Abschnitt haben wir die Beschreibung der Kalköfen gegeben und so können wir jede Art von Öfen beisammen sehen, die überhaupt in einem grösseren Töpferviertel vorkommen können. Im III. Abschnitt gleich nach den Öfen besprechen wir die Brunnen, welche mit ihnen nicht nur topographisch, sondern auch ihrer Bestimmung nach zusammenhängen und den Plan des Töpferviertels vervollständigen. Hier ist natürlich auch von den Stempeln die Rede, die auf den Fässern angebracht sind.

Die Öfen standen übrigens schon verlassen, so wie sie der Schutt schon im Altertum ausgefüllt hatte und selbst auf dem Grund der Brunnen sind auch nur einige Tongefässe erhalten geblieben. Ausser diesen jedoch sind die Funde so zahlreich und verschieden, dass die Bedeutung des Töpferviertels bei der Gasfabrik schon auf den ersten Blick offenbar ist. Vielleicht dürften die Terra Sigillata-Gefässe am wenigsten auffällig sein, von welchen

grösstenteils Scherben als Ausschussware erhalten geblieben sind. Doch zeigen sie meistens entweder die Spuren übermässigen Brandes oder es sind die Bruchstücke halbfertiger Gefässe, deren Verzierung anders ist, als bei denjenigen Terrasigillaten, die aus dem Ausland zu uns gelangten. Deshalb mussten sie im IV. Abschnitt gesondert zusammengefasst werden.

Die Gefässmodel, deren Beschreibung im V. Abschnitt folgt, werden schon durch ihre grosse Anzahl auffallen. Ausserdem zeigen die in ihnen eingedrückten Bildertypen und die Verzierung den Stil des Pacatus, welcher für die hier hergestellten Sigillata-Gefässe überhaupt charakteristisch ist.

Die im VI. Kapitel behandelten Tonstempel sind wenn auch nicht lehrreicher, so doch wertvoller, denn wenigstens in neuerer Zeit sind sie so zahlreich nirgends zutage gekommen. Zumteil sind es die gleichen, die in unsere Gefässmodel eingedrückt wurden, zumteil wurden aus ihnen Reliefabdrücke gepresst, die auf Gefässe oder Stuckfriese aufgesetzt wurden. Neben den Handstempeln haben die Hohlformen eine ebenso grosse Rolle gespielt, welche entweder zur Herstellung der Stempel dienten oder auch für sich allein zu benützen waren.

Hieher gehören namentlich diejenigen Model, welche als Kuchenformen bekannt sind. Diese können nun, wie wir im VII. Kapitel sehen, umso eher eine besondere Gruppe bilden, als sie eine ganze Reihe geschichtlicher Ereignisse darstellen und die Zeit bestimmen, in der sie enstanden sind. Hier können wir die plastischen Abdrücke (Patrizen) und sogar auch die Stempel der einzelnen Bildertypen finden, welche in die Kuchenformen eingedrückt waren.

Die Herstellung der Lampen war nicht so umständlich. Nach den fertigen Lampen im VIII. Abschnitt überraschen uns die verschiedenartigen Model im IX. Abschnitt, unter ihnen solche, deren beide Hälften vorhanden sind. Auch die angebrachten Töpfernamen, von denen die Model herrühren, sind verschieden. Eine ganze Reihe von Lampen war massiv; diese sind am seltensten, weil sie höchstens dann zum Abformen der Model benützt werden, wenn die Lampen einen neueren Typ bekommen sollten.

Im X. Abschnitt sind die Terrakotten zu finden, bzw. die Model, aus denen die plastischen Figuren herausgepresst wurden.

Schon bisher sahen wir, wie verschiedene Tonerzeugnisse aus den Töpferwerkstätten der Gasfabrik hervorgegangen sind, jedoch auch unter dem Titel «Verschiedene Tonware» im XI. Abschnitt sind viele solche Gefässe zu finden, die mit aller Gewissheit als hiesiges Erzeugnis angesehen werden können.

In dem letzten, dem XII. Kapitel sind einige bei den Töpfereien gefundene Steindenkmäler besprochen, denen ich die Alabasterflasche (Abb. 393) vorausgehen liess, die in Ungarn hier zum erstenmal auftritt.

Ausgeblieben sind die Münzen, Kleinbronzen, Eisengegenstände usw., die ohnehin unbedeutend und überall gleichmässig dort zu finden sind, wo Römer waren.

Wir haben das ganze Material, so wie es auf dem Gebiete des Töpferviertels verstreut gefunden wurde, zusammengehalten, damit nicht einmal das verloren gehe, was unsere Töpfer von sonstwoher bekommen hatten, oder was vielleicht nur über die ältere Vergangenheit des Ortes, oder, wie die spätrömischen Gefässe, über seine spätere Zeit Aufschluss gibt.

Dieses reiche Material kommt nun umso besser zur Geltung, als es in einem einzigen grossen Schrank ausgestellt ist (Abb. 2). Doch war es auch vorher schon im Museum von Aquincum zu sehen und ich habe es in den älteren Führern (zuletzt 1924) kurz angeführt und Gabriel Finály hat übrigens darüber im Jahrgang 1907 des Archaeologischen Anzeigers (S. 217) referiert.

So konnten auch die Fremden das Material studieren und unter den Deutschen war es bisher R. Knorr, den unsere Terrasigillaten besonders interessierten. In einer seiner Arbeiten (Fundberichte aus Schwaben XVIII S. 43—44) bemerkt er über diese, dass die Model wesentlich anders sind, als diejenigen der gallischen und obergermanischen Fabriken. In der Ornamentik, welche den Weinstock und das Weinlaub liebt, sei viel Selbständigkeit. Sie hänge auch nicht mit dem Westen zusammen, sondern stehe unverkennbar mehr unter direkten griechischen Einflüssen, als die gallischen Fabriken. Das jedoch wird von ihm nicht gesagt, worin sich diese griechischen Einwirkungen zeigen. Wie wir aber sahen, verbreitete sich die Fabrikation der Terrasigillata von Anfang an von Westen nach Osten und so wäre nach Westerndorf Aquincum der äusserste Punkt, woher dann nur noch die fertige Ware donauabwärts geliefert wurde, wie die in Eszék gefundenen Scherben (Abb. 94) beweisen.

*

Solche Orte, wo römische Töpfereien gestanden hatten, waren aus Deutschland (Westerndorf, Nida-Heddernheim) schon längst bekannt, bevor wir vor dem Weltkrieg das Töpferviertel entdeckten und es bei der Erbauung der Gasfabrik von Altofen bis 1912 ganz blosgelegt hatten. Doch sind die grösseren ausländischen Publikationen über die nennenswerteren Töpferwerkstätten, wie über Rheinzabern (Ludowici, Meine Ausgrabungen in Rheinzabern,

die Bände I—IV sind zwischen 1901 und 1904, der Band V erst 1929 erschienen), über Heiligenberg (Forrer, Die römischen Terrasigillata-Töpfereien von Heiligenberg-Dinsheim und Ittenweiler im Elsass, 1911), über Trier (Fölzer, Römische Keramik in Trier I 1913), über Blickweiler (Knorr—Sprater, Die westpfälzischen Sigillata-Töpfereien von Blickweiler und Eschweiler Hof, 1927) grossenteils erst nachher erschienen.

So fielen damals nicht nur unsere Öfen auf, sondern noch viel mehr die Gefässmodel, deren Dekoration von einem ganz ungewöhnlichen Stil zeugte, welcher, wie die dazugehörigen Handstempel beweisen, nur bei uns entstanden sein konnte. Dieses neue Töpfer-Zentrum der Terrasigillatafabrikation ist jedoch umso interessanter, als daneben solche Tongegenstände hergestellt wurden, wie wir sie in den erwähnten grossen Töpferorten nicht finden: namentlich Kuchenformen, Lampen, Terrakotten usw. und die Model selbst, sogar die Handstempel und Modelle sind gefunden worden, welche das ganze Verfahren der Fabrikation vor unseren Augen entrollen. So verschiedene Tonware ausser Terrasigillaten hat im Ausland noch am ehesten Trier (Hettner, Führer 1903 S. 102) geliefert, schon in Köln (vgl. Fremersdorf, Das römische Köln. Die Burgwarte 1928 S. 99 ff.) und in Westheim (Roger, Römische Töpferwaren von Westheim bei Augsburg. Zeitschrift des hist. Vereins für Schwaben 1907 S. 37 ff.) fehlten die am Ort gefertigten Terrasigillaten. Bei uns in Szombathely (Savaria) sind gleichfalls nur Kuchenformen, Lampen und Terrakotten vorgekommen, doch auch hier, wie anderstwo (z. B. in Westheim beim Bahnbau) waren es eher Einzelfunde oder sie kamen gelegentlich zum Vorschein. Wie wir daher sehen, ist die Manigfaltigkeit im Töpferviertel von Aquincum immer noch am reichsten.

Auf dem Gebiet von Aquincum sind auch andere Töpferwerkstätten vorgekommen, doch sind die der Gasfabrik am grössten.

INHALTSVERZEICHNIS

	Seite
Einleitung	5
I. Brennöfen	
A) Rechteckige Ziegel- und Töpferöfen	25
B) Runde Töpferöfen	54
II. Kalköfen	64
III. Brunnen	71
Brunnenfunde	87
IV. Verzierte Terra Sigillata-Gefässe u. Scherben	91
V. Formschüsseln	111
VI. Handstempel und Stempelformen	186
VII. Tonscheiben mit runden Darstellungen. Kuchenformen	218
VIII. Lampen	
A) Eindochtige Lampen	245
B) Lampen für mehrere Flammen	261
IX. Lampenformen	
A) Model für eindochtige Lampen	272
B) Model für zwei- und mehrdochtige Lampen	284
C) Massive Lampenmodelle	299
X. Terrakotten	306
A) Bildwerke	307
B) Hohlformen	322
XI. Verschiedene Tonware (Gefässe)	331
XII. Steindenkmäler	379

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

1. Plan von der Umgebung des Töpferviertels.
2. Gesamtbild der Funde aus den Töpfereien im Museum von Aquincum.
3. Detailplan des Töpferviertels.
4. Grundriss des Ziegelofens *I.*
5. Der Heizraum dieses Ofens. Innenansicht von Norden gesehen.
6. Der Brennrost des gleichen Ofens. Rekonstruiert.
7. Das Schürloch des Heizraumes aus Backstein, von Aussen.
8. Querschnitt durch diesen Ziegelofen.
9. Der Heizgang mit den Feuerzügen des gleichen Ofens.
10. Grundriss des Ziegelofens *II.*
11. Das Schürloch desselben aus Trachyt, von Aussen.
12. Dasselbe in Zeichnung.
13. Grundriss des Brennraumes im Ziegelofen *II.*
14. Der Brennraum desselben mit durchlöchertem Boden.
15. Der Brennrost des Ziegelofens *II* in Grundriss u. Aufbau. Rekonstruktion.
16. Querschnitt des Ziegelofens *II.*
17. Längenschnitt desselben.
18. Grundrisse des Brenn- und Heizraumes mit den dazugehörigen Längen- und Querschnitten des Ziegelofens *III.*
19. Das Schürloch des Ziegelofens *III* aus Lehmziegeln, von Aussen.
20. Der durchlöcherte Boden im Ziegelofen *III.* Grundriss und Aufbau rekonstruiert.
21. Der Brennraum des Ziegelofens *III.*
22. Ansicht des Ziegelofens *III* in Zeichnung. In der Ecke des Brennraumes ein Herd (?) aus Lehmziegeln.
23. Grundriss des Brennofens *IV.*
24. Der Heizraum desselben.
25. Der Heizraum desselben mit dem erhaltenen Gurtbogen.
26. Grundriss des Ziegelofens *VIII.*
27. Handstempel für Ziegeln mit der Inschrift *D. of. Vindonis Ak(incensis).*
28. Brennofen *IX.*
29. Brennofen *X.*
30. Ansicht dieses Ofens.
31. Töpferofen *XI.*
32. Brennofen *XII* aus Rollsteinen.

33. Zusammengebackene Dachziegeln *(tegulae)* aus demselben Ofen.
34. Brennofen *XIII* mit Mauerzunge im Heizraum.
35. Brennofen *XIV*.
36. Der Brennrost desselben in Zeichnung rekonstruiert.
37. Ansicht des Ofens *VII* zum Austrocknen der Tonware.
38. Grundriss und Längenschnitt des kreisrunden Töpferofens *3*.
39. Ansicht desselben. Mit radial gestellten Rippen (Pfeiler), welche den Brennrost trugen.
40. Töpferofen *7* von ovaler Form mit einander gegenübergestellten Rippen, wie bei den viereckigen Öfen.
41. Rundovaler Töpferofen *9* ohne Rippen, wahrscheinlich zum Austrocknen der Gefässe bestimmt.
42. Im Brand deformierte Tongefässe aus dem runden Ofen *14*.
43. Situationsplan der Brennöfen *XIII* und *21*, *22*. Der runde Töpferofen *22* hat allein die Mauerzunge, die übrigen zeigen radiale Rippen, wie sie bei uns heimisch waren.
44. Tonreiber zum Glätten der Gefässe.
45. Zwei Kalköfen *A* und *B*.
46. Der dritte grosse Kalkofen C aus Rollsteinen.
47. Lehmbewurf mit Blattabdrücken vom Kalkofen *C*.
48. Situationsplan der kleinen Kalköfen ausserhalb des Töpferviertels.
49. Der eine Kalkofen daselbst.
50. Ansicht eines Brunnens mit dem Holzfass.
51. Dasselbe, mit der viereckigen Holzverschalung.
52. Situationsplan der beiden Gasometer *A* und *B* mit den viereckigen und runden Brunnen.
53. Holzrahmen eines Brunnens.
54. Holzverschalung eines Brunnens aus vertikal gestellten Bohlen.
55. Dieselbe, mit horizontal übereinander gelegten Bohlen.
56. Holzfass aus einem Brunnen mit der eingebrannten Inschrift *Immune in r(ationem) val(etudinarii) leg(ionis) II ad(iutricis)*.
57. Dieselbe Inschrift auf der Daube eines anderen Fasses.
58. Holzfass mit den Resten der originalen Holzreifen und dem Stempel quer über dem Spundloch.
59. Bündel von Reifen, mit Bastschnüren zusammengebunden.
60. Daube mit Spundloch.
61. Facsimile der eingebrannten Stempel mit Personennamen auf derselben Daube.
62. Eingeritzte Zeichen auf demselben Fass.
63. Das besterhaltene Fass mit eingebrannten Stempeln und eingeritzten Zeichen.
64. Die Daube mit dem Stempel von demselben Fass.
65. Facsimile desselben Stempels.
66. Ein zweiter Stempel auf demselben Fass.
67. 68. Eingeritzte Zeichen ebenda.
69. Ebenso eingeritzt steht *KAR* für *Kar(nunti?)* auf dem gleichen Fass.
70. Daube mit Spundloch und den eingebrannten Stempeln.
71. Dieselben Stempel in Facsimile.

72. Stempel auf einer zweiten Daube.
73. Eingeritzte Zeichen auf derselben Daube.
74. Holzspindel aus dem einen Brunnen.
75. Holzhammer aus einem Brunnen.
76. Tongefässe aus den Brunnen.
77. Terra Sigillata-Schüssel aus einem Brunnen. Fremdes Fabrikat.
78. Stempelnamen derselben Schüssel.
79. Sigillata-Becher mit Barbotineverzierung aus einem Brunnen.
80. Bruchstück einer Sigillata-Schüssel mit senkrechten Rippen verziert. Import.
81. Terra Sigillata-Becher vom Typus Drag. 30. Wie der Model (*Tm. 58* = Abb. 115) desselben und die dazugehörigen Handstempel der Figuren (*B. 12* = Abb. 158 und *B. 14* = Abb. 157) zeigen, ist der Becher einheimisches Fabrikat, seine Dekoration ist aber fremd.
82. Bruchstück einer Bilderschüssel (Drag. 37) mit Weinlaub und den Bildertypen der einheimischen Dekoration.
83. Dasselbe mit Fehlbrand. Wie alle grösseren Stücke, ein Erzeugnis der hiesigen Töpferei, mit der einheimischen Dekoration.
84. Dasselbe, Ausschussware.
85. Scherbe einer Bilder- oder Reliefschüssel mit dem Löwen. Natürl. Grösse.
86. Fragment einer kleinen Bilderschale mit dem typischen Blätterkranz der einheimischen Dekoration.
87—92. Verschiedene Scherben von Schüsseln, die scheinbar keinen roten Firnisüberzug erhalten haben und unfertig blieben. Natürl. Grösse.
93. Sigillata-Scherbe aus grauem Ton ohne Firnis. Natürl. Grösse.
94. Bilderschüssel aus Eszék (Mursa) im National Museum. Natürl. Grösse. Ausser der in Aquincum üblichen Dekoration hat sie den Stempelnamen *Pacati* und auch ihr Model, aus welchem sie herausgepresst wurde, befindet sich (*Tm. 13* = Abb. 151) unter unseren Formschüsseln und beweist, dass die Reliefschüssel von Eszék in der hiesigen Töpferei erzeugt sein musste.
95. Auswahl von Formschüsseln oder Modeln.
96—98. Model für Gefässe vom Typus Drag. 37.
99. Dasselbe vom Typus Drag. 30.
100. Ein deckelförmiger Model.
101—108. Die einzelnen Bilder- oder Stempeltypen in positiven Abdrücken, die aus unseren Formschüsseln ausgepresst und nach ihrer Verschiedenheit (menschliche Figuren, Tiere, Vögel, Pflanzen, Ornamente) zusammengestellt sind.
109—113. Formgefässe vom Typus Drag. 30 mit aufwärts gerichteten Weinreben, ohne Eierstab.
114. Bruchstück eines Formgefässes desselben Typus mit Eierstab. Natürliche Grösse.
115. Formgefäss vom Typus Drag. 30. Zum Kumpen *T. 53* (Abb. 81), der dieselbe Dekoration nach fremden Mustern hat.
116. Bruchstück eines ähnlichen Formgefässes mit ungefähr derselben Verzierung.
117. Formschale vom Typus Drag. 37.
118—126. Formschüsseln von der gewöhnlichen Grösse desselben Typus. Sie gehören der Gruppe an, in welcher die Weinreben nebeneinander aufwärts gerichtet sind.

127. Formschale, deren Dekoration durch eine wellenartige Weinranke gegliedert wird.
128. Bruchstück einer gleichen kleinen Formschale.
129—131. Formschüsseln mit je einer wellenartigen Weinranke, die rundherum verläuft.
132. Formschüssel, ausser der wellenartigen Ranke durch eine Rille in zwei Zonen geteilt, in der unteren Zone bloss eine Reihe von Tieren.
133. Bruchstück einer anderen Formschüssel mit dem Löwen und dem besonders charakteristischen Kopfe einer Hyäne.
134. Formschüssel mit Eierstab, sonst wird die Dekoration fast nur von aufwärts gerichteten Weinreben gebildet.
135—140. Formschüsseln mit Eierstab und verschiedenen Stempelbildern, welche durch aufwärts gerichtete Weinreben von einander getrennt sind.
141. Formschüssel, unter dem Eierstab mit rundherum wellenartig verlaufender Weinranke.
142. Formschüssel mit grosser Wellenranke, unter den Bildertypen ein Stierkopf.
143. Formschüssel, die Wellenranke fehlt und die Dekoration besteht nur aus figuralen Bildertypen.
144. Formschüssel, in Metopenstil nach fremden Mustern verziert.
145. Formschüssel, zu deren Dekoration unten ein Kranz gehört, dessen Blätter abgerundet sind. Die Weinreben stehen zwischen den Bildertypen aufrecht.
146. Formschüssel, wie Abb. 145, nur zeigt sie statt den Weinreben eine Wellenranke und ausser den Wasservögeln keine anderen Stempelbilder.
147—149. Formschüsseln, der Kranz hat spitzige Blätter, wie sie nur bei uns vorkommen. Die Einteilung der Dekoration wird durch aufrecht stehende Weinreben gebildet.
150. Fragment einer kleinen Formschale, anstelle des Eierstabes ein Kranz mit spitzigen Blättern.
151. Formschüssel mit dem Stempelnamen *Pacati*. Die Weinreben stehen aufrecht. Der Model zur Bilderschüssel aus Eszék (Abb. 94).
152. Formschüssel, die den Stempelnamen *Pacati* trägt. Mit wellenförmiger Weinranke.
153. Formschale mit einem Kranz aus spitzigen Blättern anstelle des Eierstabes. Der Stempelname *Pacati* ist, wie auf den vorigen Schüsseln, eingedrückt.
154. Bruchstücke einer Formschale. Der Kranz anstelle des Eierstabes hat schmale spitzige Blätter. Der Stempelname *Pacati* ist eingeritzt.
155. Deckelförmiger Model mit einem Kranz von Rosetten und kleinen Blättern. Die Weinreben stehen aufrecht und die Bildertypen sind die gleichen, wie auf den Formschüsseln des Pacatus, dessen Name auch hier eingedrückt ist.
156. Handstempel, Victoria in Reliefbild (unter den Bildertypen entspricht demselben 1). In natürlicher Grösse, in welcher auch die folgenden abgebildet sind.
157. Dasselbe, Pan (unter den Bildertypen 5).
158. 159. Dasselbe. Tanzender Knabe (unter den Bildertypen 4).
160. Dasselbe. Schmied (unter den Bildertypen 6).
161. 162. Dasselbe. Kleiner Hase hockend (unter den Bildertypen 18).
163. Dasselbe. Wasservogel ohne Füsse, die in den Model nachträglich eingeritzt wurden (unter den Bildertypen 28).
164. Dasselbe. Aufwärts fliegender Vogel (unter den Bildertypen 12).
165. 166. Dasselbe. Ziege (unter den Bildertypen 21).

167. Stempelform, mit dem negativen Bild derselben Ziege.
168. Handstempel. Laufender Hase (unter den Bildertypen 17).
169. Die negative Stempelform dazu.
170. Stempelform mit dem negativen Bild eines laufenden Hundes.
171. Stempelform. Der negative Stierkopf kommt auch auf der Formschüssel *Tm. 43* (Abb. 142) vor, unter den Bildertypen 10.
172. 173. Handstempel mit je einer Traube (unter den Bildertypen 47).
174. Stempelform zu derselben Traube.
175. Handstempel mit den positiven (1—10) und negativen (12—15) Weinblättern. 11 eine grosse Traube, negativ.
176. 177. Stempelformen, an beiden Enden je ein negatives Weinblatt.
178. 179. Handstempel (6 Stück) zur Herstellung des Eierstabes.
180. Handstempel mit Seilmuster (ähnlich wie unter den Bildertypen 49).
181. Handstempel, Gladiator, der auf unseren Formschüsseln nicht vorkommt.
182. Dasselbe, Frauenkopf, auf unseren Formschüsseln ebenfalls unbekannt.
183. Handstempel mit Blume.
184. 185. Dasselbe. An beiden Enden je eine Rosette.
186. 187. Handstempel mit dem Namen *Petilius*.
188. Handstempel, männliche Büste.
189. Dasselbe, tragische Maske.
190. Dasselbe, komische Maske. Alle drei in natürl. Grösse.
191. Handstempel, laufender Hase, unter den Bildertypen 16.
192. Stempelform mit demselben laufenden Hasen.
193—199. Handstempel mit laufenden Tieren, wie wir ihnen ähnlich auf den Formschüsseln begegnen.
200. Stempelform, viereckige Tonplatte mit Hirsch (unter den Bildertypen 15).
201. Dasselbe mit Pferd, ähnlich wie unter den Bildertypen 27.
202. 203. Handstempel. Auf beiden ungefähr derselbe Hahn, der aber unter den Bildertypen der Formschüsseln fehlt.
204. Stempelform, viereckige Tonplatte mit dem negativen Abdruck desselben Hahnes.
205. Handstempel mit halbkreisförmigem Ornament.
206. Handstempel mit eingedrücktem Ornament.
207. Handstempel mit Griff versehen. Auf einem flachen Hintergrund mit Pflanzen ein Eber, ähnlich wie unter den Bildertypen 20, aber für Formschüsseln nicht verwendbar.
208. Gesimsstück aus Stuck, in Aquincum gefunden. Mit dem Eber des obigen Handstempels.
209. Handstempel mit einem katzenartigen Tier, und wie Abb. 207, im Hintergrund mit Pflanzen.
210. Dasselbe. Pferd, wie unter den Bildertypen 27.
211. Dasselbe. Hyäne, wie unter den Bildertypen 14.
212. Stempelform, das katzenartige Tier des Handstempels Abb. 209.
213. Dasselbe mit dem negativen Bild eines Löwen.
214. 215. Stempelformen mit Tieren, auf dem Hintergrund keine Pflanzen.
216*a* und *b*. Stempelform, Taube. Auf der Rückseite *Fabi*.

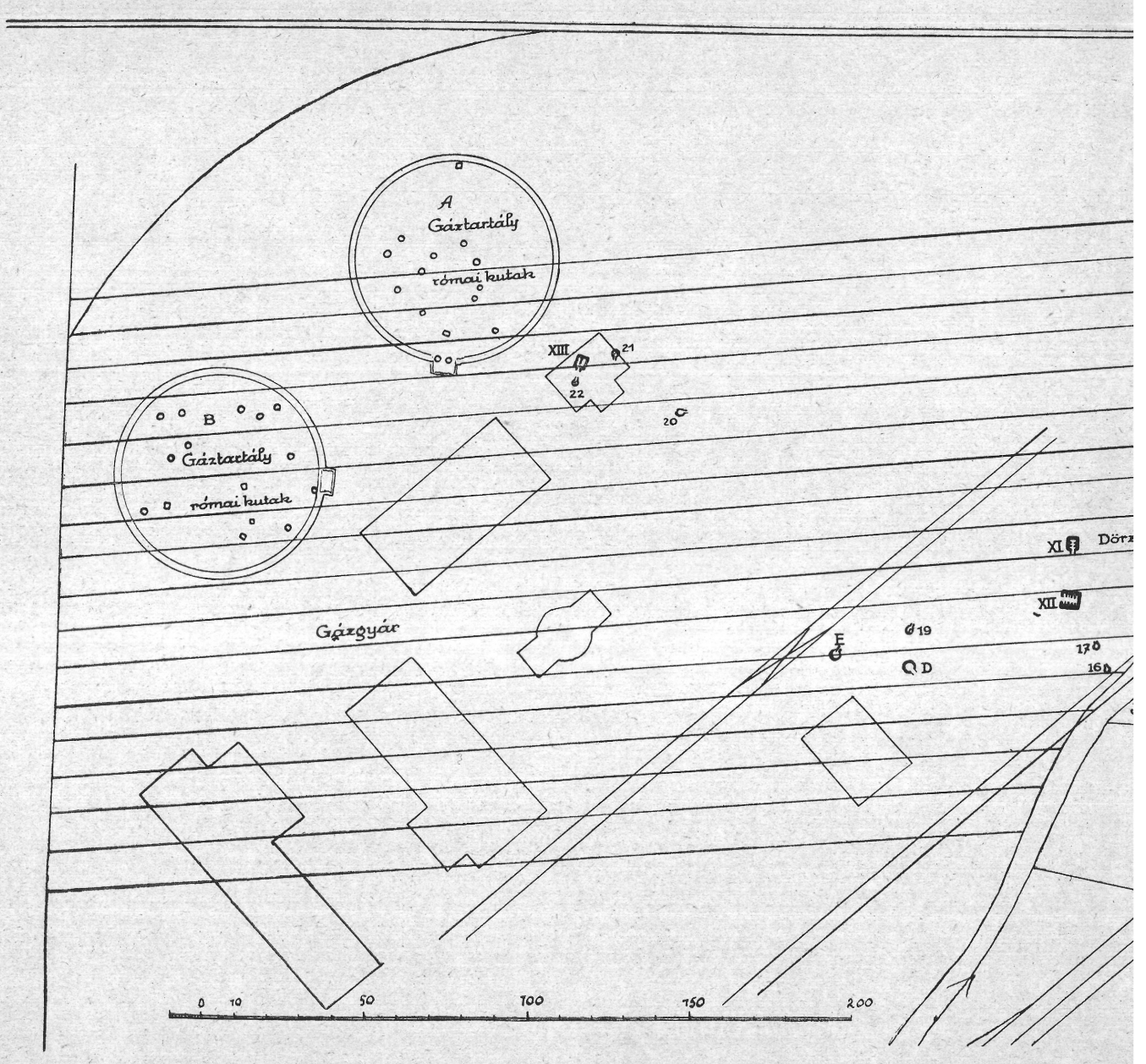
217. Runde Tonform. Taube mit Traube. Das Positiv konnte als Applique verwendet werden.
218. Dasselbe. Amphora (?).
219. Tonform. Blumenvase.
220. Dasselbe, viereckig, mit der negativen Darstellung eines Kriegers oder Mars. Vgl. unter den Bildertypen 3.
221. Dasselbe. Frauenfigur (Juno?).
222. Dasselbe. Amor (?).
223. Tonform in natürlicher Grösse. Sitzender Mann mit Doppelflöte.
224 Dasselbe. Silen, wie er betrunken auf einem Esel sitzt.
225. Bruchstück eines Tongefässes (natürliche Grösse), in Aquincum gefunden. Darauf Silen auf dem Esel in Relief als Applique verwendet.
226. Runde Tonform mit Weinblatt, auf der Rückseite *Juli Hilari.*
227—230. Tonformen mit Schlangen in verschiedener Gestalt.
231. Tonform mit Gemse zum Ausformen eines Medaillonbildes, das auf ein Gefäss aufgesetzt werden konnte. Natürliche Grösse.
232. Tonmedaillon (Patrize). Pan mit der Ziege. Beide unter den Bildertypen 7 und 21.
233. Handstempel, dieselbe Gruppe (Pan mit der Ziege), wie auf dem Medaillon Abb. 232. Natürliche Grösse.
234. Tonmedaillon (Patrize) mit dem Kopf des Jupiter. Natürliche Grösse.
235. Kuchenform in natürlicher Grösse, Danaë auf einer Kline in halbliegender Stellung vom goldenen Regen in langen Tropfen (Phalli) überrascht. Eingeführtes Exemplar.
236. Dasselbe, Mercurius auf dem Widder sitzend, im Feld Hahn und Skorpion.
237. 238. Kuchenformen. Triumphzug des Kaisers Marc Aurel.
239 Kuchenform. Die Kaiser Marc Aurel und Commodus auf der Tribüne (Allocutio).
240. Zeichnung nach dem Ausguss derselben Kuchenform. Die Darstellung in positiver Ansicht.
241. Tonmedaillon (Patrize), das in die Kuchenform eingedrückt werden konnte. Marc Aurel und Lucius Verus, sich die Hand reichend, genau so wie auf den Münzen. Die Inschrift zwischen den Köpfen lautet *Conc(ordia) M. Aurel(ii) et L. Veri.*
242. 243. Zwei Handstempel in natürlicher Grösse. Die beiden Victorien kommen ebenso auf dem obigen Medaillon vor.
244. Rundmedaillon mit der positiven Darstellung des Kaisers zu Pferd.
245. Handstempel in natürlicher Grösse und vollständig erhalten. Dieser diente zur Herstellung der negativen Form (Matrize), nach welcher die obige Patrize mit dem Kaiser zu Pferd abgeformt wurde. Der Kopf des Kaisers erinnert an Marc Aurel.
246. Bruchstück einer Kuchenform aus Ószőny (Brigetio) im Wiener Kunsthistorischen Museum. Auch hier sieht man den Kaiser zu Pferd. Sein Kopf dürfte der des Kaisers Commodus sein, so dass diese Kuchenform nicht nur örtlich, sondern auch zeitlich unserem Tonmedaillon (Abb. 244) am nächsten steht.
247. Bruchstücke eines Tonmedaillons mit Barbaren in der äusseren Zone.
248. Der Rand einer Kuchenform mit Eierstab.
249. Bruchstück einer Kuchenform aus dem alten Bestande des Museums in Aquincum, Victoria.
250—254. Voluten- oder Bildlampen. Import.

255. Firmalampe mit Stempel *Fortis*. Die Rinne der Schnauze ist beiderseits geschlossen.
256. Dasselbe *(Agilis)*. Der gewöhnliche Typus mit offener Rinne.
257. Dasselbe *(Lucius f.)*, formscharfes Exemplar, ohne Glasur (Originallampe).
258. Dasselbe *(Vibiani)*, mit kleiner Dochtschnauze.
259. Dasselbe. Im Diskus komische Maske.
260. Dasselbe. Im Boden ein Baumast.
261. Dasselbe. Ohne Eingussloch im Diskus.
262. Deckel einer Firmalampe (in halber Grösse) mit Kindermaske. Die Warzen um den Diskus herum sind durchbohrt.
263. Bruchstück einer Lampe (natürliche Grösse). Am Rande der Schnauze Verzierungen.
264. Lampe in natürlicher Grösse. Im Diskus und an der Schulter bilden Weinblätter die Verzierung.
265. Lampe von sonst unbekanntem Typus, ohne Eingussloch im herzförmigen Deckel.
266. Zweidochtige Lampe.
267. Dasselbe. Kleines Exemplar.
268. Dasselbe, vom Typus der Firmalampen, aber grösser und mit einem breiten Blattgriff versehen.
269. Grosse Prachtlampe für zwei Flammen, am Deckel reich verziert.
270. Flache, zweidochtige Lampe von viereckiger Gestalt.
271. Dreidochtige Firmalampe *(Fortis)*.
272. Dreidochtige Lampe. Kein Fabrikat unserer Töpfereien.
273. Runde fünfdochtige Lampe, mit reich verziertem Rand um den Diskus herum. Im Boden steht der Stempel FAB.
274. Dasselbe, von demselben Typus. Die Schnauzen haben keine Dochtlöcher. Der Stempel ist derselbe *(Fab)*.
275. Flache, viereckige Lampe mit fünf Brennern. Natürliche Grösse.
276. Runde Lampe mit sieben Tüllen. Ihr rohes Aussehen dürfte von einem Model herrühren, der mit freier Hand hergestellt wurde.
277. Der ganze Model zu einer Firmalampe aus zwei Teilen, die aneinander gepasst sind.
278. Deckel desselben Models, mit einer Maske.
279. Der untere Teil desselben Models mit dem Stempel *Fortis* im Boden.
280. Am Deckel derselben Lampenform steht eingeschnitten *Maximini*.
281. Die Innenseite des Deckels eines Lampenmodels mit der Taube.
282. Der untere Teil desselben Models, im Boden der Stempel *Petil* (eingeritzt).
283. Am Deckel desselben Models steht eingeschrieben *Petilius [Pr]ovincialis feci*.
284. Deckel eines Lampenmodels, die Aufschrift der Aussenseite lautet auch hier *Maximini*.
285. Deckel eines flachen, zweidochtigen Lampenmodels. Innenseite.
286. Die obere Seite desselben mit dem eingeschnittenen Stempel *Petili*.
287. Der untere Teil desselben Models, im Boden der Namenstempel *Aq. Secun(di)*.
288. Deckel eines flachen, dreidochtigen Lampenmodels. Innenseite.
289. Die obere Seite des Deckels eines zweidochtigen Lampenmodels, darin in cursiver Schrift eingeschrieben *...ri. Saturni*.
290. Deckel eines Models für eine zweidochtige Firmalampe.
291. Dasselbe, die Form der Lampe scheint mit freier Hand eingeschnitten zu sein.

292. Dasselbe, für eine zweidochtige runde Lampe.
293. Der untere Teil eines Models für eine Firmalampe mit zwei einander gegenüber angebrachten Schnauzen.
294. Dasselbe, von dem gewöhnlichen Firmatypus *(Lucius)*.
295. Dasselbe von quadratischer Gestalt. Der Stempelname im Boden nicht klar.
296. Schadhafter Deckel eines fünfdochtigen Lampenmodels.
297. Am Deckel steht eingeschrieben *[Fa]bi fecit for(mam)*. Darunter Taube.
298. Teil eines Deckels von einem ähnlichen fünfdochtigen Lampenmodel, aus welchem die Lampe *M. 1*=Abb. 274 geformt werden konnte.
299. Die obere Seite desselben, darauf eine Taube, die der vorigen ähnlich ist.
300. Deckel eines siebendochtigen Lampenmodels, von gleichem Stil, wie die fünfdochtigen.
301. Deckel eines runden, siebendochtigen Lampenmodels. Die Lampenform ist nicht eingedrückt, sondern scheint eingeschnitten worden zu sein.
302. Deckel eines viereckigen Lampenmodels für sieben Flammen.
303. Der untere Teil eines Lampenmodels für eine siebendochtige Lampe. Im Boden steht eingedrückt *[F]lorentinus fecit*.
304. Unterer Teil eines viereckigen Lampenmodels mit sieben Schnauzen. Im Boden der Stempelname *Petilius* (eingeritzt).
305. Bruchstück eines Models für eine Kreislampe mit vielen Brennern.
306. Der untere Teil eines Models für eine Volutenlampe. Gefunden in Aquincum.
307. Das massive Modell, nach welchem der Model einer eindochtigen Lampe geformt wurde.
308. Dasselbe, für eine dreidochtige Lampe. Die Ansicht derselben von oben und unten.
309. Dasselbe, von oben gesehen.
310. Dasselbe, eine fünfdochtige Lampe mit erhaltenem Handgriff.
311. 312. Zwei Bruchstücke massiver Lampenmodelle.
313. Das massive Modell einer fünfdochtigen Lampe von oblonger Gestalt.
314. Satyrkopf, als massives Modell einer Lampe.
315. Der muschelformige untere Teil eines Lampenmodells, zum Eindrücken in die Lampenform mit einem Griff versehen.
316. Grosse Terrakottabüste der Minerva nach einem klassischen Vorbilde.
317. Terrakottafigur des Silvanus.
318. Grosse komische Tonmaske mit zugespitztem Kopf und Hakennase.
319. Die linke Hand mit dem Zapfen zum Einsetzen.
320. Windhund.
321. Kapitell.
322. Altarförmiges Postament, auf der einen Seite die eingeritzte Inschrift *Procella*.
323. Lichthäuschen.
324. Bruchstück eines anderen Lichthäuschens.
325. Stirnziegel (antefixum).
326. Die beiden Hälften eines Models zum Ausformen eines männlichen Kopfes.
327. Halber Kopfmodel eines Mädchens in Profil.
328. Derselbe eines alten Mannes in Vorderansicht.
329. Derselbe eines Mädchens.
330. Halber Model für ein Gefäss in Form des Kopfes einer alten Frau.

331. Tongefäss in Gestalt eines Satyrkopfes. Natürliche Grösse.
332. Halber Gesichtsmodel.
333. Vorderer Teil einer Hohlform für eine stehende Frauenfigur.
334. Fragment einer Hohlform mit dem Abdruck eines Hahnes.
335. Die Hälfte einer Hohlform für eine Säule.
336. Frauenmaske in Hohlform.
337. Henkelrelief mit dem vor einem Satyr fliehenden Amor.
338. Tonrelief, Herakles mit dem Satyr.
339. Räucherschalen.
340. Sparbüchse.
341. Reibschüsseln.
342. Am Rand einer Reibschüssel eine aufgesetzte Amphora (Applique).
343. Fabriksstempel einer Reibschüssel *(Alexander)*.
344. Ein anderer Fabriksstempel.
345. Krüge und Amphora (4).
346. Henkelkrüge.
347. Schlanke Henkelkrüge vom einheimischen Typus.
348. Krüge.
349. Töpfe und Deckel.
350. Henkeltöpfe.
351. Profile von Deckeln.
352. Becher.
353. Vasen und Näpfe (Lichtgefässe).
354. Graues und schwarzes Geschirr.
355. Gesichtsurne.
356. Faltenbecher mit Inschrift (viermal) *Utere fel(iciter)*.
357. Spätrömischer Doppelhenkelbecher mit eingeglätteten Mustern.
358. Verschiedene Gebrauchsgefässe.
359. Grobes Haushaltgeschirr.
360. Handgriff einer Pfanne.
361. Dasselbe.
362. Kerzenleuchter. Lampe.
363. Verschiedenes (Röhren und sog. Webstuhlgewichte).
364. Raetische Gefässe (Import).
365. Pannonische Gefässe aus grauem Ton.
366. Schüsseln. Nachahmung von Terrasigillaten.
367. Pannonischer Teller mit eingedrückten Ornamenten.
368—392. Importierte Terrasigillaten. Auswahl in $^2/_3$ Grösse.
393. Alabasterflasche.
394. Trachytaltar des Silvanus.
395. Silvanusrelief. Votivtafel aus Kalkstein.
396. Trauernder Genius oder Amor. Rohe Rundfigur aus Kalkstein.
397. Gans. Freifigur aus gleichem Gestein.

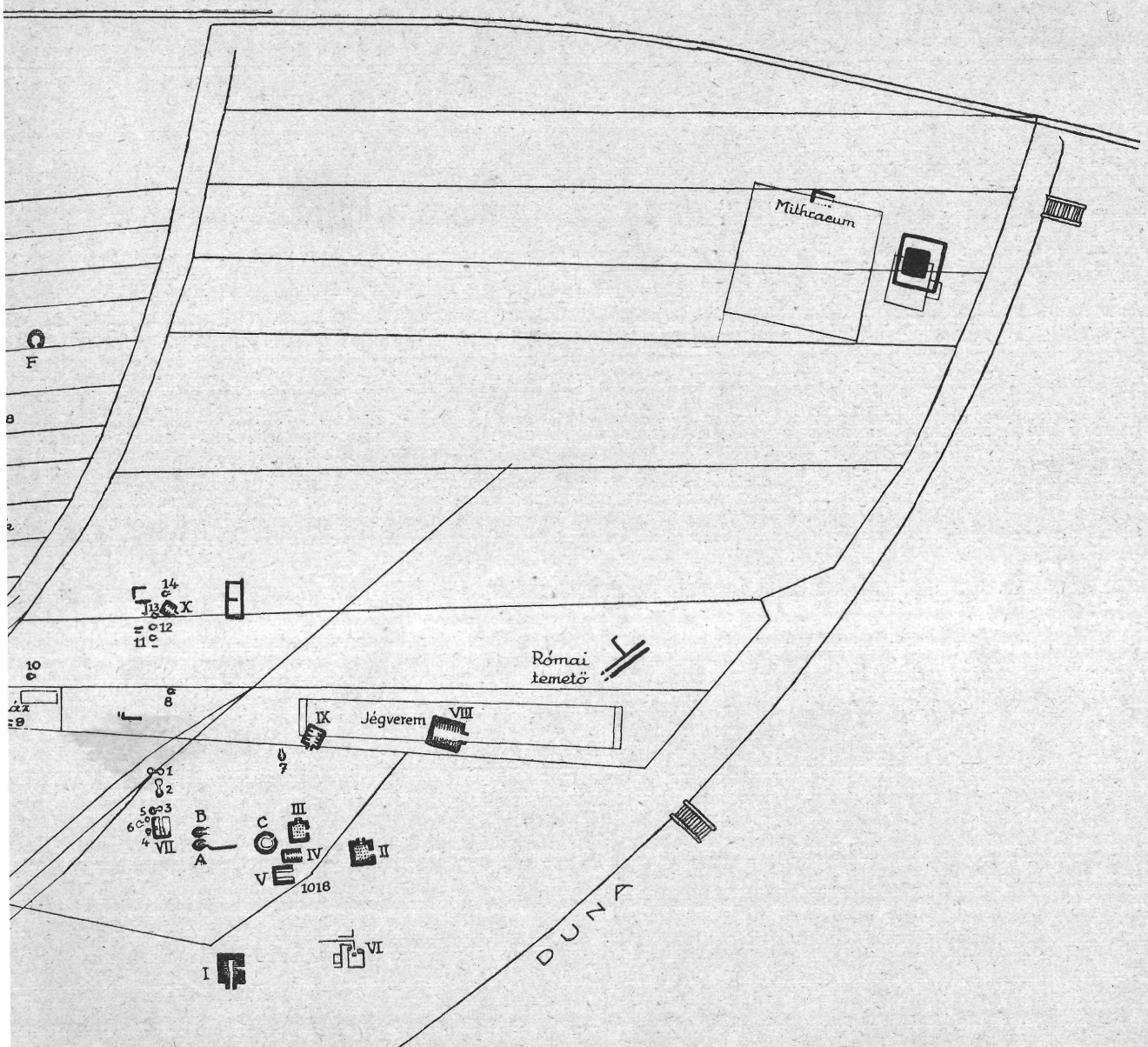
Als Beilage: Gesamtplan des Töpferviertels.

I—XIII négyszögű tégla- és agyagégető kemencék. I—

Az aquincumi (gázgyári) nagy római t

Felmérte, mint az aquincumi múzeum

erek fazekas kemencék. A—F mészégető kemencék.

égető és fazekastelep helyszinrajza.

tense, Dr. Horváth István tanár.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA